

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η
Τ Ε Χ Ν Η Σ

ΑΡΙΘ. ΤΕΥΧΟΥΣ 108

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1963

ἀφιέρωμα στον Καβάφη

Σταθμός στην ελληνική βιβλιογραφία

Γ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ

Διδάκτορος Φυσικῶν Ἐπιστημῶν
Διπλ. Μηχανικοῦ Ε.Μ.Π. καὶ Ε.Σ.Ε.
Ἐντεταλμένου Ἐπιστημ. Ἐρευνῶν
τοῦ Ἐθν. Κέντρ. Ἐρευνῶν Γαλλίας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

ΦΥΣΙΚΗ - ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ - ΧΗΜΕΙΑ

- Ἐνα πολυσύνθετον ἔργον, μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του, πρωτότυπον καὶ ἡλεγμένον.
- Αἱ βασικαὶ γνώσεις τῶν θετικῶν Ἐπιστημῶν λεξικογραφημεναι.
- Ἑλληνικὴ καὶ ξενόγλωσσος ὀρολογία.
- Ἀγγλο - ἐλληνικὸν καὶ γαλλο - ἐλληνικὸν λεξιλόγιον.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑ :

- διὰ τοὺς ὑποψηφίους Ἀνωτέρων Σχολῶν,
- διὰ τοὺς φοιτητὰς καὶ σπουδαστὰς,
- διὰ τοὺς καθηγητὰς γυμνασίων καὶ τοὺς ἐπιστήμονας,
- διὰ τοὺς ἄλλοδαποὺς καὶ τοὺς μεταφραστὰς.

ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΝ ΔΙΑ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ

Σελίδες 1200

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΠΑΠΥΡΟΣ,"

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΤΕΛΗ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΕΙΣ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ
ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
Δ Ι Ε Υ Θ Υ Ν Ε Τ Α Ι Α Π Ο Ε Π Ι Τ Ρ Ο Π Η
"REVUE D'ART, REVUE MENSUELLE DES LETTRES ET DES ARTS
Dirigée par un Comité — Rue Stadiou 39 — Athènes — Grèce

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Θ' ΤΟΜΟΣ ΙΗ'

Δεκέμβριος 1963

Άριθ. τεύχους 108

σελις

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

27 Ιουνίου 1906, 2 μ.μ. (ποίημα)	552
Σχόλια στο Ράσκιν	587
Χρονολογικός πίνακας σύνθεσης ποιημάτων 1891-1925 ..	567

ΆΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Ό καθηγητής Βλάχη περί τής νεοελληνικής	577
Μικρή Άνθολογία από τὸ ποιητικὸ του ἔργο	709

ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΆΡΘΡΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΡΝΑΛΗΣ

Μοναδικός, άνόμοιαστος, άνεπανάληπτος	547
---	-----

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

Ό Καβάφης και ή σύγχρονη Αίγυπτος	549
---	-----

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

Ό χρονολογικός πίνακας σύνθεσης ποιημάτων του Καβάφη	567
--	-----

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

Εισαγωγή στα «Σχόλια στο Ράσκιν»	582
--	-----

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Τὸ δίδυμο του Καβάφη	649
----------------------------	-----

Μ. Χ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ό Καβάφης και ή άρνησι	652
------------------------------	-----

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ

Συζητώντας για τον Καβάφη	670
---------------------------------	-----

Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ

Ό πολιτική στάση του Κ. Π. Καβάφη ..	672
--------------------------------------	-----

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

Κ. Π. Καβάφη — Σχεδιασμα χρονολογιας του βίου του	676
---	-----

**ΔΥΣΕΥΡΕΤΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ**

ΑΛΕΚΟΣ ΣΕΓΚΟΠΟΥΛΟΣ — ΠΟΛΥΣ ΜΟΔΙΝΟΣ	
Διάλεξη περί τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κ. Π. Καβάφη	614
Γ. Α. ΣΑΡΕΓΙΑΝΝΗΣ	
Σχόλια στὸ ποίημα «Ἵπὲρ Ἀγαϊκῆς Συμπολιτείας πο- λεμήσαντες»	622
Γ. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗ	
Ἡ πολιτικὴ τοῦ Καβάφη	624
ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΚΑΜΠΟΣ	
Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη	640
ΛΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ	
Κ. Π. Καβάφης	645

Διαμαρτυρία διὰ τὴν παῦσιν τοῦ Κώστα Βάρναλη	612

Διαμαρτυρία Διανοουμένων	613

**ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΓΙΑ
ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ**

E. M. FORSTER	
Ἡ ποίηση τοῦ Κ. Π. Καβάφη	628
W. H. AUDEN	
Κ. Π. Καβάφης	634

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΣΑΛΛΑΜΠΕΡΤ	
Ἡ ἐσωτερικὴ ἐξορία (τέλος)	731

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ	
Ἐλεγείο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Τζὼν Κέννεντυ	743
Π. ΝΕΡΟΥΝΤΑ (Μετ. Μ. Δωρῆ)	
Ὁ ἄνεμος πάνω στὸν τάφο τοῦ Λίνκολν	745

Δημ. Γληνός	748

ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ. ΞΕΝΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ κ.ά. — ΕΙΚΟΝΕΣ

Ἐξώφυλλο : Φωτογραφία Καβάφη. — Ἀνέκδοτες φωτογραφίες τοῦ Καβά-
φη, Σχίτσα τοῦ Καβάφη κ.ά.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ : Ἰδιοκτήτης Νίκος Σιαπκίδης, ὁδὸς Βλαβιανοῦ 1. Ἵπεύθυνος συντάκτης Π. Κονίδης (Κ. Πορφύρης) Θεμιστοκλέους 79. — Ἀθῆναι Ἵπεύθυνος Τυπογραφείου : Δ. Κούβαρης, Ἰκαρίας 14, Πετροῦπολις.
ΓΡΑΜΜΑΤΑ : «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» — Ἐμβάσματα : Μιχ. Μπάζαν Σταδίου 39, 8ος ὄροφος Ἀθήνα. Τ.Τ. 121 — Ἀριθ. τηλ. 238-064
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ : Ἐξωτερικοῦ : Ἐτήσια Δολ. 8 — Ἐσωτερικοῦ : Ἐτήσια Δρχ. 120 — Ἐξάμηνη Δρχ. 60
ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ : Ἐσωτερικοῦ Δρχ. 300 — Ἐξωτερικοῦ Δολ. 20

Ε Π Ι Θ Ε Ο Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

Μοναδικος, ανόμοιαστος κι ανεπανάληπτος

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» πιστεύοντας πῶς ἡ πνευματικὴ κληρονομιά τοῦ Καβάφη ἀνήκει στὸν Ἑλληνικὸ Λαό, ἀφιερώνει αὐτὸ τὸ τεύχος τῆς στὸ μεγάλο Ἀλεξανδρινὸ ποιητῆ. Ἀντὶ γιὰ ἓνα δικό της προλογικὸ ἄρθρο στὸ ἀφιέρωμα, δημοσιεύει τὴ σύντομη, ἀλλὰ μεστή, ὁμιλία τοῦ πρύτανη τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν Κώστα Βάρναλη, στὴν τιμητικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὸν Καβάφη ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν στὸ θέατρο Παπᾶ, στὴν 1η Δεκεμβρίη 1963:

Νομίζω, πῶς ἄργησε πολὺ ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς Ἑλλάδας νὰ τιμήσει «δημοσίᾳ» κ' ἐπίσημα τὸ μεγάλο Ἀλεξανδρινὸ Ποιητῆ. Τῆς πρέπει ἔπαινος τῆς Ἑταιρίας μας, τοῦ ἀρχαιότερου λογοτεχνικοῦ σωματείου τῆς χώρας, γιὰ τὴν πρωτοβουλία τῆς νὰ γιορτάσει τὰ ἐκατόχρονα τοῦ Ποιητῆ.

Μ' εὐχαρίστησέ μου δέχτηκα τὸ χρέος νὰ προλογίσω ἐγώ, σὰν ὁ πρεσβύτερος ἀπὸ τοὺς ὁμοτέχνους μου, τὴν σημερινὴ γιορτῆ. Ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιον φόβο: μὲς τὰ λίγα λεπτὰ τῆς ὁμιλίας μου δὲ θὰ μπορέσει ὁ θαυμασμὸς μου νὰ φτάσει τὸ μέγεθος τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ Καβάφη. Εὐτυχῶς ἄλλοι ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, ἀρμοδιότεροι μελετητὲς τοῦ ἔργου του καὶ γινῶστες τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἐκανοποιήσουνε καὶ τὸ δικό σας καὶ τὸ δικό μου θαυμασμό.

Ὁ Καβάφης μπορεῖ ν' ἀνήκει στὴ δοξασμένη γενιά τῶν «καταραμένων ποιη-

των». Ἄλλ' εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους! Μοναδικός, ἀνόμοιαστος κι ἀνεπανάληπτος. Μοναδικός καὶ προσωπικός καὶ στὴ σκέψη του καὶ στὴν τέχνη του καὶ στὴ γλώσσα του.

Εἶναι: στὰ χρόνια μας ὁ περισσότερο διαβαζόμενος καὶ συζητούμενος ποιητής. Γιὰ κανένα ἄλλο δὲ γραφτήκανε καὶ δὲ γράφονται τόσο πολλὰ βιβλία καὶ μελέτες (ὑστερ' ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ τὸν Παλαμᾶ) ὅσα γι' αὐτόν. Καὶ τοῦ ἀξίζει. Ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον πρόβλημα τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων καὶ γιὰ τοὺς θαυμαστές του καὶ γιὰ τοὺς ἀρνητές του.

Καὶ πραγματικά εἶναι ἀπὸ τοὺς ποιητές, πού δὲν τοὺς διαβάξεις μιὰ φορά κ' ὑστερα τοὺς ἀφήνεις. Τουναντίον πάντα ξαναγυρίζεις σ' αὐτούς καὶ πάντα τοὺς βρίσκεις καλύτερους καὶ πάντα ἐπίκαιρους σὲ κάθε περίσταση. Γιατί ὁ λόγος του ἔχει πολὺ βάθος καὶ μιλάει πολὺ ἄμεσα σ' ὅλες τὶς ψυχές.

Πόσο ἀντίθετος μὲ τὸ Σολωμὸ — ὅσο ἀντίθετοι κ' οἱ καιροὶ πού ζήσανε! Μὰ κ' οἱ δύο τοὺς νιώσανε κ' ἐκφράσανε αὐθεντικά καὶ τελειωτικά, ὁ ἓνας τὰ νιάτα κι ὁ ἄλλος τὰ γερατειὰ τοῦ καιροῦ τους. Ὁ Σολωμὸς ἔζησε στὰ χρόνια τῆς ἀνόδου τοῦ «νέου κόσμου» κ' ἔφαλε μὲ πάθος τὸ μέγα κι ἄφταστο ἰδανικὸ κάθε καιροῦ καὶ τόπου τὴν ἐλευθερία: ἐθνική, πολιτική, πνευματική. Ὁ Καβάφης πρόφτασε νὰ ἰδεῖ τὶς στερνές ἀναλαμπές αὐτοῦ τοῦ κόσμου, πού ἔσθηνε· καὶ εἶδε τὴν κατηφορία του. Τὴν εἶδε μὲ τραγικὰ γελοῦμενη εἰρωνεία καὶ συγγνώμη. Εἶδε καὶ ξεσκέπασε, «ἀφ' ὕψηλοῦ» τὴν ματαιότητα τῶν πίστεων καὶ τῶν προλήψεων, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἁμαρτιῶν, ἁμαρτωλὸς κι αὐτός, ἀλλὰ καὶ σοφὸς κ' ἐνάρετος — ἂν θεωρήσουμε, κατὰ τὴ γνώμη του, πρώτη σοφία κι ἀρετὴ τὴν Ποίηση.

Ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ὁμολογεῖ μὲ καταπληχτικὴν εἰλικρίνεια τὶς ἀδυναμίες τὶς δικές του καὶ τάχα τοῦ παρελθόντος, πραγματικά ὁμῶς τοῦ παρόντος — κάθε τέτοιου ἱστορικοῦ παρόντος.

Ἡ ποίηση αὐτὴ πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὴ Σκέψη κι ἀποτείνεται στὴ σκέψη. Ὁ Καβάφης εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους τεχνίτες τοῦ Λόγου, πού εἶχε νοῦν. Καὶ λέγω νοῦν ὄχι τὴν πολυμαθία παρὰ τὴ ρεαλιστικὴ ὄραση καὶ κρίση: τὴν ἰκανότητα νὰ κρίνει, νὰ κατανοεῖ ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος πῶς καὶ πού βαδίζει ὁ κόσμος καὶ πού πρέπει νὰ βρίσκεται: ὁ ἴδιος.

Τὸν καιρὸ, πού οἱ περισσότεροὶ συγκαιρινοὶ του ὑπηρετούσανε μὲ τὴν πέννα τὸ Δημόσιο Ψέμα, ὁ Καβάφης τὸ ἀρνήθηκε θαρρετὰ μὲ τὴ Γνώση του. Κ' ἔμεινε ἀρνητής. Δὲν τονε δοῦθησε ὁ καιρὸς του νὰ γίνεῖ δδηγός.

Ὁ λόγος του εἶναι: ἀπλός, ἀκριβολόγος, οὐσιαστικός, χωρὶς τίποτα τὸ περιττό, γιατί ἡ Ἀλήθεια ἀποκρούει τὰ στολίδια. Εἶναι λόγος σχεδὸν πεζογραφικός. Ἐχθρὸς τοῦ μάταιου λυρισμοῦ, στάθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους λυρικοὺς τοῦ νεοελληνικοῦ Παρνασσοῦ.

Καὶ Βάρνα 25

Ο
Κ Α Β Δ Φ Η Σ
Κ Α Ι
Η
Σ Υ Γ Χ Ρ Ο Ν Η
Α Ι Γ Υ Π Τ Ο Σ

Τοῦ Στρατῆ Τσίρκα

ΕΝΑΣ ΤΙΤΛΟΣ - ΦΑΡΟΣ

Μιλώντας ὁ Καβάφης στὰ 1930 γιὰ τὴ λογοτεχνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἰγύπτου, ἐτόνιζε: «Ἡ ἐργασία τῶν Αἰγυπτιωτῶν ἄς σημειωθεῖ (ἀπὸ αἰγυπτιακὴν ἔποψιν) εἶναι καμωμένη τὸ πλεῖστον ἀπὸ λογίους ὄχι περαστικούς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ μεγαλωμένους καὶ ἀποκαταστημένους εἰς αὐτὴν καὶ μερικούς γεννημένους εἰς αὐτήν· καὶ φυσικὰ μέρος τουλάχιστον τῆς ἐργασίας των θὰ ἔχει κάτι μέσα τῆς ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸν περιβάλλον»¹.

Χωράει μήπως ἀμφιβολία πὺς μὲ τοὺς Αἰγυπτίωτες λογίους συγκαταριθμοῦσε τὸν ἑαυτό του; Καὶ ὅτι μὲ «αἰγυπτιακὸν περιβάλλον» δὲν ἐννοοῦσε βέβαια μόνο τὸ

Φαραωνικό ή το Πτολεμαϊκό ή το Έλληνορωμαϊκό, αλλά και το σύγχρονό του, το «γλυκύ μας Μισίρι»;

Σ' όποιον γνωρίζει πόσο ακριβολογοῦσε ο Καβάφης, και διαβάξει σωστά τὰ κείμενά του, ή περικοπή αυτή προσφέρει ένα νήμα πού τον βγάξει από το λαβύρινθο τής αντιλογίας γύρω από το ρώτημα αν και κατά πόσο ή καθαφική ποίηση καθρεφτίζει τή γύρω της σύγχρονη πραγματικότητα. Αλλά τώρα, εκτός από το νήμα έχουμε και φάρο.

Στο αρχείο του ποιητή, ο κριτικός και άριστος καθαφιστής κ. Γ. Π. Σαβδίδης βρήκε αυτόγραφο χρονολογικό πίνακα, όπου ο μεγάλος Άλεξανδρινός κατάγραφε μεθοδικά τον τίτλο κάθε ποιήματος, τή χρονιά και το μήνα τής «συνθέσεώς του». Ύστερα από το Σεπτέμβρη του 1907 ο Καβάφης σημειώνει: Ίανουάριος 1908. — « 27 Ίουνίου 1906, 2 μ.μ. ».

Ξέρουμε από τον ίδιο πως στο έργο του, ο τίτλος έχει περισσότερη σημασία απ' ό,τι γενικώς οι τίτλοι στα ποιήματα. Κάποτε μάλιστα καταντάει να είναι περίπου ή μισή έννοια του ποιήματος. Κ' ένας τίτλος όπως ο παραπάνω, πού θυμίζει κάπως τους γνωστούς Μέρες του 1903, Μέρες του 1901, Μέρες του 1896, Ό ήλιος του απογεύματος κ.ά., τον άμετανόητο κ. Μαλάνο θα τον έκανε ν' ανακράξει πως τώρα έχουμε όχι μόνο τή χρονιά, έχουμε και τή μέρα, ακόμη και τήν ώρα πού «αμάρτησε» ο εξαίσιος Γέρος. Γιατί ο Καβάφης — μας πληροφορεί ο Άλεξανδρινός κριτικός — «όνειρευόταν διαρκώς — κι αυτό το ήξερε μόνος του — μιάν ελεύθερη ποίηση, όχι όμως για πολιτικές εκδηλώσεις, άλλ' απλώς για να μπορεί να γράφει άνεμπόδιστα, για το είδος του "Έρωτά του"».

Για τους Αιγύπτιους όμως, και όσους γνωρίζουν κάπως τήν ιστορία τής Αιγύπτου, ή 27 Ίουνίου 1906 σημαίνει ό,τι περίπου ή 3 Μαΐου 1808 για κάθε Ισπανό και ή 1 Μαΐου 1944 για κάθε Έλληνα: τήν ομαδική εκτέλεση άθώων ανθρώπων από τον καταχτητή τής πατρίδας τους.

Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ ΝΤΕΝΣΟΥΑΪ

Άρχές του Ίουνίου 1906, μιá βρεταννική μονάδα δραγόνων κατεβαίνει από το Κάιρο προς τήν Άλεξάνδρεια. Όλοι οι άστυνομικοί σταθμοί του Δέλτα έχουν πάρει διαταγές να περιμένουν και ν' αναφέρουν το πέρασμά της. Στις 13 Ίουνίου οι Άγγλοι στρατοπεδεύουν πάνω στη διώρυγα Μπαγκουρία, κοντά στο χωριό Τάλα, τής μουδιρίας (νομός) Μενουφία. Το μεσημέρι, πέντε αξιωματικοί ξεκινούν με τ' άλογά τους, πιο κάτω οι τέσσερις τα παρατούν κι ανεβαίνουν σ' άμάξια, κ' ύστερα από μερικά μίλια φτάνουν σ' ένα χωριουδάκι, το Ντενσουάι. Έκει χωρίζονται σε δυό ομάδες κι αρχίζουν να ντουφεκάνε τα ήμερα περιστέρια πού ανατρέφαν οι φελλάχοι στους περιστερώνες τους. Όταν έφταναν, ένας γέρος προεστός του χωριού, τους είδωποίησε με το δραγουμάνο τους, πως και πέρυσι είχαν κατασκοτώσει τα περιστέρια των ανθρώπων κι αυτό είχε κακοφανεί στους φελλάχους. Μά οι Έγγλέζοι δεν του όόσανε σημασία. Ύστερα από είκοσι λεπτά βάλανε φωτιά σ' ένα άλώνι με άχαρα και στο γειτονικό σπίτι, και πληγώσανε βαρεια μιá μάνα με παιδί, τήν Όμ Μοχάμετ, 26 χρονώ. Τότε τους ρίχτηκαν οι φελλάχοι με πλήθους και ρόπαλα (ναμπούτια). Οι Άγγλοι, άμυνόμενοι, ξαναπυροδόλησαν και πλήγωσαν τέσσερις άντρες. Μά οι φελλάχοι κατώρθωσαν να τους άφοπλίσουν, οι Άγγλοι τρέξανε ν' ανεδοῦνε σ' άμάξια, οι φελλάχοι τους κατεβάσανε και συνέχισαν τον ξυλοδαρμό. Ένας αξιωματικός, πού ήταν και γιατρός του τάγματος, ξέφυγε και ρίχτηκε κολυμπώντας στη διώρυγα για να φέρει ενισχύσεις. Στο μεταξύ, οι ύπόλοιποι είχαν βρει τ' άλογά τους και γύρισαν. Ένας μόνο, ο κάπταιν Μπούλλ, άντρας 31 χρονώ, παλαίμαχος του πολέμου έναντίον των Μπόερς, πληγωμένος με πέτρα στον κρόταφο, έκανε πεζός όλη τήν άπόσταση μέσα στον καύσωνα του μεσημεριού, με 42 βαθμούς έπαθε ήλίωση, και φτάνοντας στο στρατόπεδο, πέθανε.

Ὁ γιατρός τοῦ τάγματος καὶ φίλος τοῦ διαπίστωσε τὴν ἡλίασι, τὴ διαπίστωσε καὶ ὁ Αἰγύπτιος κυβερνητικὸς γιατρός ποὺ φέρανε γιὰ τὴν ἄδεια τοῦ ἐνταφιασμοῦ, εἴκοσι ὥρες ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο. Στὸ μεταξύ, οἱ ἄγγλοι, ἀποθηριωμένοι, ξεχύθησαν στὸ γειτονικὸ χωριὸ Σερσένα καὶ σκότωσαν ἕνα φελλάχο συντριβοντάς του τὸ κρανίο.

Ἐδῶ δίνω τὸ λόγο στὸν Αἰγύπτιο ἐθνικὸ ἱγγέτη Μουστάφα Κάμελ. Μεταφράζω ἀπὸ τὸ ἄρθρο του «Πρὸς τὸ Ἄγγλικὸ Ἔθνος καὶ τὸν Πολιτισμένον Κόσμον» ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Φιγκαρό» τοῦ Παρισιοῦ, τῆς 11 Ἰουλίου 1906, σημειώνοντας μόνον πῶς τὶς πληροφορίες του τὶς διασταύρωσα μὲ τὴν εἰδησεογραφία τῆς «Ἐτζύψιαν Γκαζέτ» καὶ μὲ τὰ ἐπίσημα πραχτικά τῆς δίκης ποὺ δημοσίεψε τὸ Φόρεϊν Ὀφφισ⁹.

«Τὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, μὲ διαταγὴ τοῦ Ἄγγλου συμβούλου Μίστερ Μάτσελλ, μιὰ βδομάδα πρὶν ἀπὸ τὴ δίκη, δημοσίεψε ἐπίσημο ἀνακοινωθέν, ποὺ κατασύντριβε τοὺς ὑπόδικους κάτω ἀπὸ τὶς κατηγορίες, καὶ πίεζε ἀνοιχτὰ τοὺς δικαστὲς καὶ τὴν κοινὴ γνώμη. Μιὰ ἐφημερίδα τῆς Κατοχῆς, ἔσπρωξε τὴν περιφρόνηση τῆς δικαιοσύνης ὡς τὸ σημεῖο νὰ δημοσιέψει τὴν εἰδηση πῶς οἱ ἀγχόνες εἶχαν ἤδη σταλεῖ στὸ Ντενσουάι. Ὁ λαὸς τρομοκρατημένος, ρωτιόταν τί λογῆς ἀπόφαση θ' ἀκολουθοῦσε τέτοια ἐπίδειξη. Καὶ εἶναι κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες ποὺ συνέρχεται τὸ δικαστήριον στὶς 24 Ἰουνίου. Ἄλλὰ τί δικαστήριον! Ἐνα ἔκτακτο, ποὺ δὲν ἔχει κώδικα, μήτε νόμο, καὶ ποὺ οἱ διαταγές του μποροῦν νὰ καταδικάσουν σ' ὅποια ποινὴ φανταστεῖ ὁ νοῦς. Ἐνα δικαστήριον, ποὺ ἡ πλειοψηφία του ἀνήκει στοὺς Ἑγγλέζους καὶ δὲν ἐπιτρέπει ἔφεση, μήτε χάρη! Τὸ διάταγμα ποὺ τὸ ἱδρυσε στὰ 1895 — κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ Λόρδου Κρόμερ, ποὺ δὲν ἀνέχεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς χεδιδικῆς κυβέρνησης τὴν παραφυκρῆ ἀντίσταση — τὸ διάταγμα αὐτὸ δίνει σ' ὅποιον τὸ διαβάξει τὴν ἐντύπωση πῶς ὁ Βρετανικὸς στρατὸς — ποὺ ἡ Ἄγγλία τοῦ ἐμπιστεύτηκε τὴν ἀποστολὴ νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξην στὴν Αἴγυπτον — θρίσκειται ὁ ἴδιος σ' ἀδιάκοπον κίνδυνον καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται τέτοιο δικαστήριον, ἢ μᾶλλον τέτοιο ὄργανον τρομοκράτησης!

Τὸ δικαστήριον αὐτὸ βάζει τρεῖς μέρες γιὰ νὰ ἐξετάσει τὴν ὑπόθεσιν. Φαίνεται καθαρὰ πῶς εἶναι οἱ ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ ποὺ προκάλεσαν τοὺς φελλάχους κυνηγώντας μέσα στὶς ἰδιοκτησίαις τους καὶ τραυματίζοντας μιὰ γυναῖκα, καὶ πῶς οἱ φελλάχοι ἐπιτεθήκανε στοὺς ἄγγλους γιὰτὶ ἦτανε λαθροθηρες καὶ ὄχι γιὰτὶ ἦτανε Βρετανοὶ ἀξιωματικοί. Ἄγγλοι γιατροί, μεταξύ ἄλλων καὶ ὁ Δρ Νόλαν, ὁ ἐπίσημος γιατρός τῶν δικαστηρίων, ἀναγνώρισαν μπρὸς στὸ δικαστήριον πῶς ὁ κάπταιν Μπουῦλλ πέθανε ἀπὸ ἡλίασιν καὶ πῶς μόνον τοὺς τὰ τραύματά του δὲν θὰ ἔφταναν γιὰ νὰ προκαλέσουν τὸ θάνατον.

Τὸ δικαστήριον δίνει μόνον τριάντα λεπτὰ σὲ πάνω ἀπὸ πενήντα κατηγορούμενους γιὰ νὰ κάνουν τὶς καταθέσεις τους. Ἀρνεῖται ν' ἀκούσει ἕνα χωροφύλακα ποὺ βεβαιώνει πῶς οἱ ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ πυροβόλησαν ἐναντίον τῶν φελλάχων καὶ βασίζει τὴν ἀπόφασίν του μόνον στὶς καταθέσεις τῶν ἀξιωματικῶν ποὺ προκάλεσαν τὴ συμπλοκή!

Στὶς 27 Ἰουνίου βγαίνει ἡ ἀπόφασις: Τέσσερις Αἰγύπτιοι καταδικάζονται σὲ ἀπαγχονισμό, δυὸ σὲ ἰσόβια καταναγκαστικά, ἕνας σὲ 15 χρόνια καταναγκαστικά, ἕξ σὲ ἑπτὰ χρόνια καταναγκαστικά, τρεῖς σὲ φυλάκισιν ἑνὸς χρόνου καὶ σὲ δημόσια μαστίγωσιν καὶ τέλος πέντε σὲ μαστίγωσιν δίχως φυλακὴν, ὁ καθένας τους ἀπὸ πενήντα κουρμπασιῆς (μαστίγιον μὲ πέντε λουριά!).

Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ὀρίζει τὴν ἐκτέλεσιν γιὰ τὴν ἐπαύριον. Ἐτσι, μόνον δεκαπέντε μέρες εἶχαν περάσει ἀπὸ τὰ γεγονότα ὡς τὴν ἐκτέλεσιν!

Στὶς τέσσερις ἡ ὥρα τὸ πρωῖ, Τετάρτη 27 Ἰουνίου, οἱ τέσσερις θανατοποινίτες καὶ οἱ ὄχτῶ καταδικασμένοι σὲ μαστίγωσιν μεταφέρονται ἀπὸ τὸ Σιμπίν, πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας τῆς Μενουφίας, στὸ χωριὸ Σοχαντά, τέσσερα χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ Ντενσουάι. Ἐκεῖ ἐπὶ ἑνῆς ὥρας, περιμέναν τὴν τρομερὴν ἐκδίκησιν. Στὴ μιὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς Πέμπτης 28 Ἰουνίου τοὺς μεταφέρουν στὸ Ντενσουάι. Οἱ ἄγγλοι κυβερνήτες θέλησαν νὰ γίνῃ ἡ ἐκτέλεσιν τὴν ἴδιαν ὥραν καὶ στὸ ἴδιον μέρος τῆς συμπλοκῆς.⁹

ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ

Τώρα καταλαβαίνουμε γιὰτὶ ἔδωκε ὁ Καβάφης στὸν τίτλον «27 Ἰουνίου» καὶ ὄχι 28, ποὺ γίνηκε ἡ ἐκτέλεσιν. Ὁ ποιητής, ἀπὸ τὰ 1918, στὴ διάλεξιν τοῦ κ. Ἀλέκου Σεργόπουλου, μᾶς ἐξήγησε πῶς σ' ὀρισμένα τοῦ ποιήματός, ὁ τίτλος κάποτε

φωτίζει τή στάση τοῦ ποιητῆ δίχως νά δεσμεύει τήν εὐθύνη του καί κάποτε εἶναι ἕνα σχόλιο στά γινόμενα τοῦ ποιήματος. Μὲ τὴν τίτλο αὐτὸν ὁ Καδάφης, προφυλαγμένος πίσω ἀπὸ ἕναν κατ' ἐπίφαση ἀντικειμενισμό, καταγγέλλει τὴν ἀπάνθρωπη Ἐπίφαση τοῦ Ἑκτακτοῦ Δικαστηρίου.

Καί τώρα τὸ ποίημα. Εἶναι αὐτονόητο πῶς σέ ἄλλον ἀνῆκε τὸ δικαίωμα καί ἡ τιμὴ ν' ἀνακοινώσῃ αὐτὸ τὸ ἐντελῶς ἄγνωστο καὶ ἀποκαλυπτικὸ ντοκουμέντο, νά σχολιάσῃ τὴν τραγικὴ δύναμη καί τὴν τρομερὴ ἁμορφία του. Γι' αὐτὸ ἐκφράζω καὶ ἀπὸ δῶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου τόσο στὸ φίλο κ. Γ. Π. Σαββίδη, ποῦ μοῦ ἐπέτρεψε νά μιλήσω πρῶτος γιὰ ἕνα δικό του συγκλονιστικὸ εὔρημα, ὅσο καί στὸν κληρονόμο τοῦ ποιητῆ, κ. Ἀλέκο Σεγκόπουλο, ποῦ πολὺ εὐγενικὰ ἔδωσε τὴν ἄδεια τῆς ἀνακοίνωσης.

27 Ἰουνίου 1906, 2 μ.μ.

Σὰν τῶφεραν οἱ Χριστιανοὶ νὰ τὸ κρεμάσουν
τὸ δεκαεπτὰ χρονῶ ἀθῶο παιδί,
ἢ μάνα του ποῦ στήν κρεμάλα ἐκεῖ κοντὰ
σέρνονταν καί χτυπιοῦνταν μὲς στὰ χῶματα
κάτω ἀπ' τὸν μεσημεριανό, τὸν ἄγριον ἥλιο
πότε οὐρλιαζε, καί κραύγαζε σὰ λύκος, σὰ θηρίο
καί πότε ἐξαντλημένη ἢ μάρτυσσα μοιρολογοῦσε
«Δεκαεπτὰ χρόνια μοναχὰ μὲ τῆς τῆς παιδί μου».
Κι ὅταν τὸ ἀνέβασαν τὴν σκάλα τῆς κρεμάλας
κ' ἐπέρασάν το τὸ σκοινὶ καί τῶπνιξαν
τὸ δεκαεπτὰ χρονῶ ἀθῶο παιδί,
κ' ἔλεινὰ κρεμιοῦνταν στὸ κενόν,
μὲ τοὺς σπασμοὺς τῆς μαύρης του ἀγωνίας
τὸ ἐφηβικὸν ὥραϊα καμωμένο σῶμα,
ἢ μάνα ἢ μάρτυσσα κυλιότανε στὰ χῶματα
καί δὲν μοιρολογοῦσε πιά γιὰ χρόνια τώρα
«Δεκαεπτὰ μέρες μοναχὰ», μοιρολογοῦσε,
«δεκαεπτὰ μέρες μοναχὰ σὲ χάρηκα παιδί μου.»*

ΚΡΕΜΑΛΕΣ ΚΑΙ ΜΑΣΤΙΓΙΑ

Καί ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὶς ἐκτελέσεις ὁ εὐδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ γαλλόφωνου Phare d'Alexandrie, τῆς Παρασκευῆς, 29 Ἰουνίου 1906:*

Νιενσουάι, 28 Ἰουνίου

«Βρῆκα δίχως κόπο τὸ σῦδεντρο ὅπου οἱ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιὰ τὸ τραγικὸ τους κινήγι, ἐκεῖ ποῦ ὀρθώνεται τώρα ἡ κρεμάλα, περιτριγυρισμένη ἀπὸ τὸν δῆμιο Ἀσμάουϊ καί τοὺς βοηθοὺς του.

Οἱ γυναῖκες καί τὰ παιδιά τῶν καταδικασμένων μαζεύτηκαν γύρω ἀπὸ τὴν ἀγχόνη καί βιάζον ἀπελπιστικὰ κραυγές: Γ ι ἄ ν τ ἄ Χ ι ἔ τ ι Γ ι ἄ Χ α μ π ἰ μ π ι Γ ι ἄ Χ ο ὕ γ ι α, Γ ι ἄ Μ π ο ὕ γ ι α κλπ. (Ἦ συμφορὰ μου, ὦ ἀγαπημένε μου, ὦ ἀδελφέ μου, ὦ πατέρα μου κλπ.). Τὸ θέαμα εἶναι σπαραχτικόν. Κοντὰ στήν κρεμάλα ταποθετήθηκαν: ὁ Μίστερ Μάσιελ, σύμβουλος στὸ Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, ἢ Α.Ε. ὁ Σούκρου Πασᾶς, μουδέρης (νομάρχης) τῆς Μενουφία, ὁ Νεγκίμπ Ἐφένδης, μαμούρης (διοικητῆς) τοῦ Σιμπὶν Ἐλ Κόμ, ὁ Δρ. Ἄλυ μπέη Σάουκι, Ὑγειονομικὸς ἐπιθεωρητῆς τοῦ Σιμπὶν Ἐλ Κόμ.

Οἱ κάτοικοι τῶν γειτονικῶν χωριῶν εἶχαν καταφθάσει κατὰ μάζες στὸν τόπο τῆς ἐκτέλεσης, ὅπου οἱ κατόδικοι ὀδηγήθηκαν στὴ 1 καί 30'.

27 'Ιουνίου 1906 2 pp

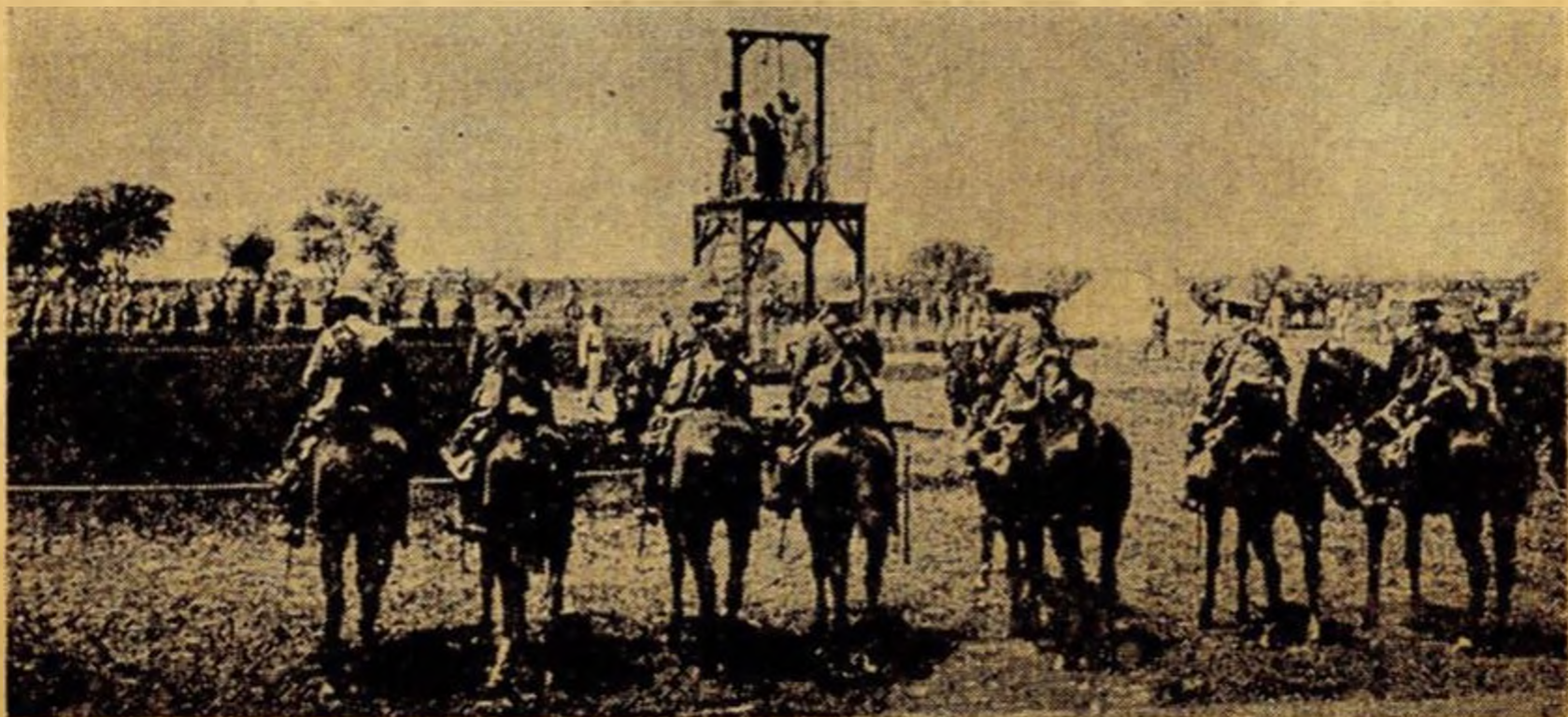

Σεν τόφραν οι Χριστιανοί να το υπερίσταν
το δειναξιά χονώ ιδώο παιδί,
η μαν τον πού σην κρεμάχα εντι κοντά
σίγονταν μεν λυπούνταν μεν στα χώματα
καλω αν τον μεσημεριό, δει άφισ ημεο
πολε σήχιαξ, και κραύχασε σα χυμος, σα θυρίο
και πολε γαυχησίη η μάρτυρα μαρτοζογίος
"δειναξιά χονώ μοναχά με λήθοις σιδι μου"
κι όταν το ανέβασαν ην σκατα τής υπερίστας
κ'εσφασάν το λο σκονι και λόνιζαν
το δειναξιά χονώ ιδώο σιδι,
κ'εσφασάν υπερίσταν στο μενον,
με τας σπαρτίες τής μαιρας και άφισ
το έφινον σφακα διαμωμένο σωμα,
η μαν η μάρτυρα κωσιόντανε στα χώματα
και δει μαρτοζογίος πα για χονώ λωφα
"δειναξιά μερες μοναχά", μαρτοζογίος,
"δειναξιά μερες μοναχά σε χερκα σιδι μου."

Ιωάννης Χριστόν Σελιμ

«Κι όταν τὸ ἀνέβασαν τὴν σκάλα τῆς κρεμάλας»

«Ὁ ἀπαγχονισμὸς ἑνὸς ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἰθαγενεῖς καταδικασμένους, παρουσία τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν». Φωτογραφία τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὸ γαλλικὸ περιοδικὸ *L' Illustration*, τῆς 28 Ἰουλίου 1906.

Οἱ καταδικασμένοι σὲ θάνατο ὠδηγήθηκαν κάτω ἀπὸ μιὰ σκηνή. Οἱ καταδικασμένοι σὲ μαστίγωση κάτω ἀπὸ ἄλλη, πιὸ εὐρύχωρη.

Χωροφύλακες περιστοιχίζαν τὴν ἀγχόνη.

Στὴ 1 καὶ 35', ὁ μουδέρης διαβάζει στοὺς κατὰδικους τὴν ἀπόφαση τοῦ Δικαστηρίου.

Ὁ δήμιος ζητάει καὶ τοῦ παραδίνου τὸν Χάσαν Μαχφούζ τὸν πρῶτο κατὰδικο.

Εἶναι ἕνας γέρος 70 μὲ 80 χρονῶ μικροκαμωμένος καὶ καχεκτικός, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρόκριτους τοῦ χωριοῦ θεωρεῖται ὁ ὑποκινητὴς τῆς συμπλοκῆς.⁸

Τὰ παιδιὰ του βγάζουν σπαραχτικές κραυγές καὶ οἱ παριστάμενοι, ξεχνώντας τὴ φρίκη τοῦ ἐγκλήματος ποὺ διαπράχθηκε, δακρύζουν ἀπὸ οἶκτο γι' αὐτὸ τὸ γέροντα ποὺ ἀνεβαίνει μὲ σταθερὸ βῆμα τὰ σκαλιὰ τῆς κρεμάλας.

Τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ δήμιος τοῦ περνᾷ τὸ σκοινὶ στὸ λαιμό, ὁ κατὰδικος μὲ σταθερὴ φωνὴ στέλνει τὴν κατάρα του σὲ μερικές οἰκογένειες ποὺ κατάρθεσαν ἐναντίον του, φωνάζοντας: Ἄλλὰχ Γιεχρέμπ μπέτακ γιὰ Μωχάμετ Σάντλι (δμβας) ἢ Γιέχρεμπ μπέτακ γιὰ Ἄλυ Μαχφούζ (ἀρχιφύλακας). Μετάφραση: Ὁ Θεὸς νὰ σοῦ ρημάξει τὸ σπίτι ὦ Μωχάμετ Σάντλι — εἶναι ὁ διορισμένος δήμαρχος τοῦ χωριοῦ — καὶ ὦ Ἄλυ Μαχφούζ — ὁ ἀρχιφύλακας.⁹

Τὴ στιγμὴ ποὺ σωπαίνει, τὸ ἔργο τῆς δικαιοσύνης ἔχει τελειώσει. Οἱ δυὸ ὑγειονομικοὶ ἐπιθεωρητὲς διαπιστώνουν τὸ θάνατο.

Ἐξῆς ἀπὸ ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας φέρνουν τὸ δεῦτερο κατὰδικο, ἕνα παλιγκάρι 25 χρονῶ, ἀδύνατο καὶ μὲ ὄψη ἀποχαυνωμένη.

Ἐδειξε λίγο θάρρος μπρὸς στὸ θάνατο.

Ὁ τρίτος κατὰδικος, ὁ Σάγιεντ Ἰσσα Σάλεμ, εἶναι ὁ πιὸ νέος.

Εἶναι γεροφτιαγμένος, ἀλλὰ στὸ πρόσωπο μοιάζει μὲ τὸν κατὰδικο ποὺ προηγῆθηκε. Ἐδωσε σαφὴ δείγματα λιποθυμίας καὶ ἀνέβηκε τὰ σκαλιὰ τῆς κρεμάλας τρεκλίζοντας κ' ἐπαναλαβαίνοντας συνέχεια μὲ χαμηλὴ φωνή: Ἀ ν α μ α ζ - λ ο ὺ μ (ἀδικήθηκα).

Ἐξῆς ἀπὸ ἕνα τέταρτο προχωροῦσε μὲ θάρρος στὴν ἀγχόνη ὁ Μωχάμετ Νταρουίς, 40 χρονῶ, ὑψηλόκορμος, μὲ φαρδιές πλάτες, μὲ ὄψη φοβερή.

Πέθανε δίχως νὰ βγάλει λέξη.

«Ἡ μάνα ἢ μάοτυσσα κυλιόντανε στὰ χώματα»

«Φελλάγες τοῦ Ντενσονάι ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκτελέσεις». Φωτογραφία τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ γαλλικὸ περιοδικὸ *L'Illustration*, τῆς 28 Ἰουλίου 1906.

Ἐνῶ ὁ δῆμιος ἐκτελοῦσε τὸ ἀπαισίον χρέος του, οἱ κουρμπατσιῆς ποὺ κατέβαζαν τέσσερις εὐρωστοὶ πυροσθῆστες φερμένοι ἐπὶ τούτου ἀπὸ τὸ Κάιρο, ἀντηχοῦσαν ὑπόκωφα πάνω στὴ ράχη τῶν ἄλλων καταδίκων.

Κάτω ἀπὸ κείνη τὴ σκηνὴ τὸ θεῆμα ἦταν φριχτό. Κάποιος Σαίτ Ἄλυ ἔπαθε κρίση ἐπιληψίας καὶ τὸν πήρανε δίχως νὰ ὑποστῆ τὴν ποινὴ του ἐνὸς ἄλλου, τοῦ Σάγιεντ Χαϊράλλα, χαρίστηκε ἓνα μέρος τοῦ μαρτυρίου ἐξ αἰτίας τῶν γερατιῶν του.

Ἄλλοι ὁμως λιποθύμησαν ἀπὸ τὸν πόνο τῶν κουρμπατσιῶν καὶ χρειάστηκε νὰ σταματήσῃ ἡ μαστίγωση ἐνὸς ποὺ κόντεβε νὰ πεθάνει.

Τὸ μαρτύριο τελείωσε γύρω στὶς 2 καὶ 30'. Οἱ κραυγὲς τῶν καταδίκων ἦταν φριχτὲς καὶ ὁ γόος γινόταν ἀκόμα πιὸ σπαραχτικὸς ἀπὸ τὰ οὐρλιάσματα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν.

Παλλοὶ βασανισμένοι, λιπόθυμοι, μισοπεθαμένοι, χρειάστηκε νὰ μεταφερθοῦν πάνω σὲ φορεῖα. Ὁδηγήθηκαν στὸν ἀστυνομικὸ σταθμὸ τῆς Σοχαντά, ὅπου θὰ τοὺς περιθάλψουν γιὰ μερικὲς μέρες.

Τὰ πτώματα τῶν τέσσερων κρεμασμένων δὲν ἀποδόθηκαν στὶς οἰκογένειές τους.

Παρ' ὅλο τὸ τεράστιο πλῆθος καὶ τὸ θλιβερὸ χαρακτῆρα τοῦ θεάματος, ἡ τάξη δὲν διαταράχθηκε μῆτε γιὰ μιὰ στιγμή.

Καὶ κοντὰ στὸ γοῦ. Οἱ Ἄγγλοι εἶχαν μαντρώσει τὸ χωριὸ γύρω ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἐκτέλεσης μὲ καθαλαρία καὶ πεζικό, σχηματίζοντας ἓνα τεῖχος ποὺ ἡ περιφέρειά του εἶχε δυὸ χιλιόμετρα μῆκος.

Γιὰ τὴ λαίλαπα τῆς ὀργῆς ποὺ ξεσήκωσαν οἱ ἐκτελέσεις στὴν Αἴγυπτο, γιὰ τὴν ἀγανάκτηση ποὺ τράνταξε ὁλόκληρο τὸν πολιτισμένον κόσμον, δὲ θὰ ποῦμε πολλά¹⁰. Στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ἀκούονται φωνῆς ἀποδοκιμασίας καὶ φρίκης γιὰ τὸ ἔγκλημα. Ὁ Λόρδος Κρόμερ, ὁ ἀδίσταχτος σατράπης τῆς Αἴγυπτου, εἰσκατεῖ ἐκεῖ καὶ ἀκούει ἀτάραχος. Βάζει τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν σὲρ Ἐντουαρντ Γκρέυ καὶ συστήνει στὴ φιλελεύθερη ἀντιπολίτευση ν' ἀφήσῃ τὶς ὑποθέσεις τῆς Αἴγυπτου σὲ κείνους ποὺ τὶς χειρίζονται: Ὁ κίνδυνος τοῦ «μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ», τοὺς

λέγει, απειλεί τους "Αγγλους αλλά και όλους τους Ευρωπαίους! Και τ' όργανο του Κρόμερ στο Κάιρο, ή «Έτζύψιαν Γκαζέτ», «άποσβολώνει» τήν αντιπολίτευση με σοφίσματα που θυμίζουν... Μαλανική επιχειρηματολογία: «Τί καταλαβαίνουν από τὰ πράγματα τής Αίγυπτου αυτοί εκεί κάτω; Τους συγκίνησαν οί θρηνοί και τὰ ούρλιαχτά των γυναικῶν γύρω από τήν άγχόκη; Δεν ξέρουν όμως οί κύριοι αυτοί πώς έδῶ, οί ιθαγενείς γυναίκες συνηθίζουν νά ούρλιάζουν και νά δέρνονται σέ κάθε θάνατο;».

ΤΟ ΝΤΕΝΣΟΥΑΪ ΚΑΙ Η ΛΑΪΚΗ ΜΟΥΣΑ

Άλλά πριν νά γυρίσουμε στο ποίημα, αξίζει νά κοιτάξουμε μιá πλευρά τής απήχησης που είχαν τὰ γεγονότα του Ντενσουάι στο λαό. Σημειώνει ο Μουστάφα Κάμελ: «Αίγύπτιοι ποιητές γράψανε για τίς έκτελέσεις στίχους που θά διαιωνίζουν τή θύμηση των σκηνῶν όπου ο πολιτισμός και ή ανθρωπιά υδρίστηκαν με τόν πιό έξοργιστικό τρόπο».

Ένας γέροντας παλαιοβιβλιοπώλης, ο Χάγκ Μωχάμετ "Ομαρ Χεγκάζι, παλεύοντας με τὸ μνημονικό του, μου άπάγγειλε δσες περικοπές θυμόσαν από ένα «μαουάλ»¹¹, που νέος γύρω στα 1917, άκουσε νά τὸ τραγουδούν οί λαϊκοί ραψωδοί με συνοδεία «ραμπάμπας» (είδος λύρας με δυὸ χορδές) μέσα στα καταγώγια και τους κακόφημους οίκους, μακριά πάντως από τ' άφτια του καταχτητή και των σπιούνων του. Η προσέγγιση αυτή του άγωνιστικού φοκλόρ τής Αίγυπτου με τήν Καβαφική ποίηση δεν γίνεται αυθαίρετα. Παρακάτω θά δοῦμε πώς έχει τὸ λόγο της. Ένα πάντως είναι σίγουρο άπ' όσα είδαμε ως έδῶ: ο Καβάφης δονήθηκε από τή συναισθηματική καταιγίδα που συγκλόνησε τὸν Αίγυπτιακό λαό και κάθε τίμια συνείδηση, και που σέ μερικούς μήνες θά ρίξει τὸν Κρόμερ, θά πετύχει άμνηστεία για τους φυλακισμένους και άναστολή τής δίωξης των φυγόδικων.

ΤΟ «ΜΑΟΥΑΛ» ΤΟΥ ΝΤΕΝΣΟΥΑΪ

*Τί νέα τώρα με τὸ νόμο του Μουχάφεζ, του τσαούση και του Μπάσα.
Τους φόρτωσε καΐκια ο Κρόμερ για νά πολεμήσουνε τὸν Κάμελ.
Τώρα που τὰ καθάρματα οί Έγγλέζοι εκπολιτίστηκαν.
Κατέβηκαν στο Ντενσουάι και δεν άφησαν άνθρωπο.
Κρεμάσαν δσους κρέμασαν τους ρέσιους τους μαστίγωσαν.
Κι άλλους οί Χριστιανοί τους πήραν, στίς φυλακές τους ρίξανε.*

*Τή μέρα που κρεμοῦσαν τὸ Ζαχράν ή μοίρα του ήταν άπαίσια.
Και στην ταράτσα ή μάνα του κλαίει με τ' αδέρφια του.
Έλεγε: Τούτου ο κύρης και στην κρεμάλα του παραστάθηκε.*

Όταν ο Μουστάφα Κάμελ έλεγε για Αίγύπτιους ποιητές, θά είχε πιθανῶς υπ' όψη του έργα τής λόγιας παράδοσης και όχι τέτοια «μαουάλ». Είδα τυπωμένα δυὸ λογοτεχνικά έργα για τὸ Ντενσουάι¹² που και τὰ δυὸ τελειώνουν με τους λόγιους στίχους που έγραψε για τήν περίσταση ο ποιητής Χάφεζ Ίμπραήμι. Γι' αυτόν τὸν ποιητή ο Καβάφης έτρεφε κάποια εκτίμηση: τὸν τοποθετοῦσε υστερα από τὸν Χαλίλ Μουτράν αλλά πριν από τὸν "Αχιμέτ Σάουκυ¹³. Νά είχε αυτό κάποια σχέση με τήν τραγωδία του Ντενσουάι; Πρόβλημα. "Αν ωστόσο τὸ ποίημα του Καβάφη χρωστάει κάτι στην Αίγυπτιακή ποίηση, αυτή δεν μπορεί νά είναι παρά ή λαϊκή του μαουάλ, γιατί τὰ λόγια ποιήματα για τὸ Ντενσουάι είναι τόσο συμβατικά, που άμφιβάλλω αν τραβήζανε ποτέ τήν προσοχή του ποιητή — ακόμη περισσότερο που δεν καταλάβαινε τήν καθαρεύουσά τους.

«Κρεμάσαν δσους κρέμασαν τούς ρέστους τούς μαστίγωσαν»

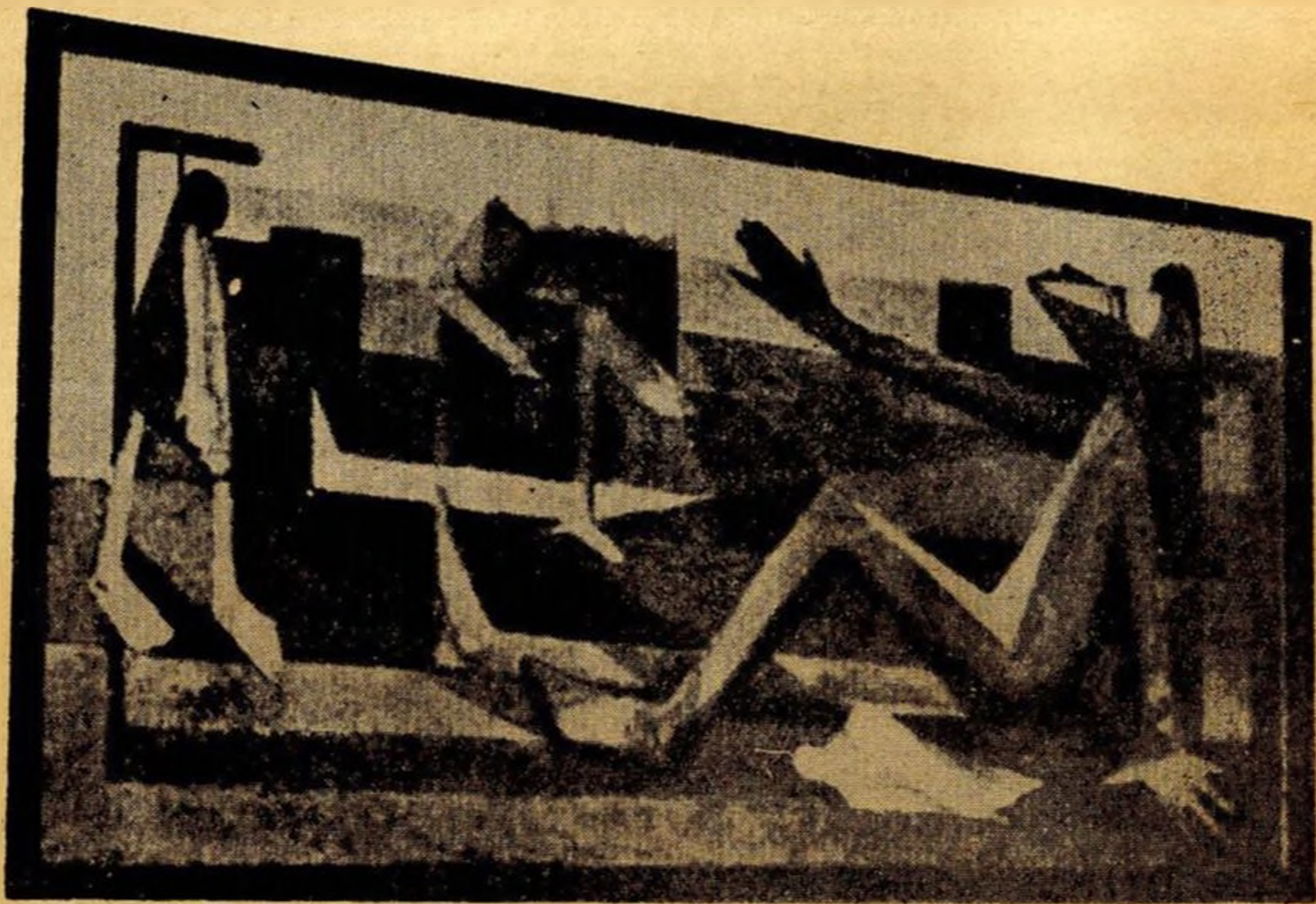

«Μετά τή μαστίγωση ενός από τούς καταδικασμένους : στο δεύτερο πλάνο στο κέντρο τής φωτογραφίας, ο στύλος πού πάνω του είχαν δέσει τόν βασανισμένο». Φωτογραφία τής εποχής, από τό περιοδικό *L' Illustration*, τής 28 'Ιουλίου 1906.

Ο πρώτος στίχος του μαουάλ αναφέρεται στο καλεστώς του Λόρδου Κρόμερ με τήν αποκεντρωτική έξουσία των Μουχάζεφ (Διοικητών) των χωροφυλάκων και των διάφορων *bashi* (άρχη - φύλακα, επιθεωρητή, γιατρού, μηχανικού κ.τ.λ.). Ο δεύτερος στίχος θέλει να πει πως ή πορεία των Βρεταννών δραγόνων, πού συνοδεύονταν κι από καίκια στη διώρυγα, ήταν τμήμα γενικότερης έκστρατείας εναντίον του εθνικού κινήματος του Μουστάφα Κάμελ.

Ο Ζαχράν τής επομένης στροφής είναι ο τέταρτος κρεμασμένος, ολόκληρο τ' όνομά του ήταν Μοχάμετ Νταρουίς Ζαχράν, — τό εξακρίβωσα από τὰ πραχτικά τής δίχης. Μέσα στο σπίτι του βρήκαν θαμμένα δυο από τὰ γτουφέκια των Άγγλων. Και ήταν φυσικό, αυτό τό γεγονός, και ή παληκαριά του μπρός στο θάνατο, να εμπνεύσουν περισσότερο τή λαϊκή μούσα.

Ο κρεμασμένος του Καβάφη είναι ο δεύτερος. Τ' όνομά του πού δέν αναφέρεται στην ανταπόκριση του *Phare d'Alexandrie*, σημειώνεται με μολύδι κάτω, στη δεξιά γωνιά του αυτόγραφου όπως φαίνεται και στη φωτοτυπία: *Ίουσεφ Χουσεΐν Σελίμ*. Στο κατηγορητήριο αναφερόταν δέκατος τέταρτος και ακριβώς όπως τον γράφει ο Καβάφης. Όταν λέμε δέκατος τέταρτος πρέπει να έχουμε υπόψη πως αυτό, στη δίχη, εκφραζόταν με ένα χαρτόνι κρεμασμένο στο λαιμό των κατηγορούμενων και με τούς αριθμούς από τό 1 ως τό 52 γραμμένους πάνω, για να μπορούν οι μάρτυρες κατηγορίας, και κυρίως οι Άγγλοι αξιωματικοί, ν' αναγνωρίζουν τούς ένοχους. Τό πράμα ήταν απλό: διάβαζαν τὰ μεταφρασμένα πραχτικά τής ανάκρισης, βρίσκαν τόν αριθμό στο κατηγορητήριο, σήκωναν τὰ μάτια και δείχναν αυτόν πού... τούς χτύπησε! Άλλά έγινε μιὰ μπερδεψιά: Κάμποση ώρα ύστερα πού κατέθεσαν οι πρώτοι μάρτυρες, ανακαλύφτηκε πως οι αριθμοί των χαρτονιών δέν αντιστοιχοῦσαν στα πρόσωπα πού ανάφερνε τό κατηγορητήριο. Έγινε διακοπή μισής ώρας και τὰ πράγματα μπήκαν στη θέση τους, δίχως όμως να εξετασθούν από τήν αρχή οι μάρτυρες πού είχαν ήδη καταθέσει! Τό μπερδεμα των αριθμών και ή διακοπή αναφέρονται στα επίσημα πραχτικά, τὰ διάβασα και στην «Ετζύφιαν Γκαζέτ» τής 25 'Ιουνίου 1906. Δέν ξέρω γιατί τὰ παράλειψε ο Μουστάφα Κάμελ στο άρθρο του. Έν πάση περιπτώσει, όταν ο Καβάφης γράφει δυο φορές για τόν Ίουσεφ Χουσεΐν Σελίμ πως ήταν άθώος — άθωοι ήταν δλοι άνεξαιρέτως οι Μάρτυρες του Ντενσουά: — ξέρει καλά τί λέει. Γιατί από τήν προ-

Ντενσουάι, από τὸν Αἰγύπτιο ζωγράφο Reda Zaher.

σεχτική ἀνάγνωσι τῶν πρακτικῶν βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς τὸ μόνο ἔγκλημα τοῦ ἥρωα τοῦ Καβάφη ἦταν διὰ χούφτιασε τὴν κάννη τοῦ ἐγγλέζικου ντουφεκιοῦ ποὺ πλήγωσε τὸ θεῖο του καὶ τὴν παράτησε μόνο ὅταν φέραν τὸν ἀρχιφύλακα γιὰ νὰ παραλάβει τὸ ὄπλο. Ν' ἀναφέρεται τὸ «ἀθῶος», στὴν ἀποχαύνωση ἢ καὶ στὴν ἠλιθιότητα τοῦ κατὰδικου ποὺ ὑποβάλλει μὲ τὴν περιγραφή του ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Φάρου»; Μπορεῖ. Μῆτε στιγμὴ δὲ φεύγει ἀπὸ τὸ νοῦ μου πὼς τὸ κύριο πρόσωπο τοῦ ποιήματος εἶναι ἢ μάννα τοῦ Ἰούσεφ ποὺ σπαρταράει καὶ οὐρλιάζει, ἐκεῖ στὰ πόδια τῆς κρεμάλας. Ἐπιμένω σ' αὐτὲς τὶς λεπτομέρειες ὡστόσο, γιὰ νὰ φανεῖ πόσο προσεχτικὰ μετάφερεν ὁ Καβάφης τὶς περιστάσεις μέσα στὸ ποίημα, ἀφαιρώντας καὶ συμπυκνώνοντας τὰ δεδομένα ποὺ συγκέντρωνε ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες, δίχως ὅμως νὰ προδίδει τὴν οὐσία τῆς πραγματικότητας.

Ἄλλὰ ἦταν πράγματι δεκαεφτά χρονῶ ὁ Ἰούσεφ Χουσεῖν Σελίμ; Ὁ «Φάρος» τὸν βγάζει εἰκοσιπέντε χρονῶ, ἐνῶ τὰ πρακτικὰ λένε μόνο εἰκοσιδυό. Εἶναι γνωστὸ ἐντούτοις πὼς δύσκολα μαθαίνεις ἀπὸ ἀναλφάβητο τὴν πραγματικὴ ἡλικία του, καὶ στὴν ἀνάκριση, ὅπως καὶ στὴ δίκη, οἱ πρακτικογράφοι σημείωναν ὅτι τοὺς ἔλεγε ὁ ἐρωτώμενος. Ἔτσι, γιὰ μιὰ γρη῏α ποὺ ἀπάντησε πὼς ἦταν πέντε χρονῶ, γράψαν δίπλα ἓνα «sic» καὶ ξεοφλήσανε! Κατ' ἀναλογίαν, πάντως, τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ καὶ ὁ «Φάρος» συμφωνοῦν στὴν ἡλικία τοῦ τρίτου κρεμασμένου: Εἴκοσι χρονῶ βγάζουν τὰ πρακτικὰ τὸν Σάγιεντ Ἴσσα Σάλεμ καὶ ὁ «Φάρος» λέει πὼς εἶναι πιὸ νέος ἀπὸ τὸν προηγούμενο. Νὰ βρῆκε ἀπὸ ἄλλη πηγὴ τὴν πραγματικὴ ἡλικία τοῦ Ἰούσεφ ὁ Καβάφης; Νὰ τὴ δανείστηκε ἀπὸ τὴν «Ἐτζύφιαν Γκαζέτ» (25 Ἰουνίου) ποὺ ἔλεγε πὼς ἀνάμεσα στοὺς κατηγορούμενους ὑπῆρχαν καὶ παιδιὰ 17 ὠς 19 χρονῶ; Τεῖνω μᾶλλον νὰ πιστέψω πὼς τὰ δεκαεφτά χρόνια ὁ ποιητὴς τὰ ἐπινόησε, ὅχι τόσο γιὰ νὰ κάνει πιὸ ἀπαίσιο τὸ ἔγκλημα τῶν Ἀγγλων, ὅσο

για να μειώσει στο ελάχιστο το έρωτικό στοιχείο, που αυτόματα ανακαλεί ή ευαισθησία του όταν πρόκειται για έφηβους, και να συγκεντρώσει το βάρος του ποιήματος στο σπαραγμό της «μάννας της μάρτυσσας». Είναι γνωστό, το βλέπουμε από το έργο του ποιητή, αλλά τον άκουσα και να το λέει, πώς στην πραγματική ζωή, τον ενδιαφέραν οι έφηβοι από δεκαεννιά χρονών και πάνω: «Στά δεκάξη, στά δεκαεφτά, το μυαλό τους δεν έχει πήξει ακόμη· μυρίζουν, όπως λένε, γαλατάκι»¹⁴.

Δεν πρέπει να μας ξεστρατίσει λοιπόν ο ένας στίχος για «το έφηβικό ώραίο καμωμένο σῶμα», που με τη λάμψη του ο ποιητής πετυχαίνει εκείνο που διδάχτηκε μελετώντας τον Σαίξπηρ: το ρίγος της μεγάλης ποίησης με την απότομη έναλλαγή του φριχτού και του ωραίου.

Αυτά τα λίγα σαν απάντηση σ' ενδεχόμενες σοφιστίες των υπαδών της «ψυχολογίας της αδύσσου». Άλλωστε, αποστοιμωτική απάντηση σε κάθε παρερμηνεία αυτού του ποιήματος, έδωσε προκαταβολικά ο ίδιος ο Καβάφης. Στά χαρτιά του άφησε μια πρώτη μορφή του πρώτου στίχου, έτσι όπως ανάδρυσε από μέσα του σαν κραυγή θυμού ή φρίκης, κάθε άλλο παρά έρωτική. Άντι

Σαν τόφεραν οι Χριστιανοί να το κρεμάσουν

έλεγε :

Όταν οι Έγγλέζοι έφεραν για να κρεμάσουν.

Τελεία και παύλα, επομένως.

ΜΕ ΠΟΙΟΥΣ ΗΤΑΝ ΛΟΙΠΟΝ;

Έγγλέζοι και Χριστιανοί καταγγέρονται τότε έτσι και τότε αλλιώς, τόσο στο λαϊκό «μαουάλ» όσο και στο Καβαφικό ποίημα. Είναι γεγονός ωστόσο, πώς στο στόμα του λαϊκού ραψωδού, το «Χριστιανοί» δεν το φέρνει ο «μουσουλμανικός φανατισμός» που προφασίζόταν ο τύραννος Κρόμερ· λέγεται με τη σημασία του «Ευρωπαίοι» ή πιο σωστά του «υπήκοοι των Διομολογιούχων Δυνάμεων» που εκμεταλλεύονταν τότε, μαζί με τους καταχτητές, τον Αιγύπτιο φελλάχο. Ήξερε αυτό το μαουάλ ο Καβάφης; Θυμήθηκε χαρακτηριστικές του λέξεις όταν έπιασε να γράψει το ποίημα; Και γιατί όχι; Από τη λαϊκή παροιμία που έβαλε για επιγραφή στο «Λόγος και Σιγή» κι από τη συμπαθητική του στάση απέναντι στον «μογάννι», το λαϊκό δηλαδή τραγουδιστή, του «Σάμ έλ Νεσίμ» (ποιήματα και τα δυο του 1892), καταλαβαίνουμε πώς από νωρίς άφουγκραζόταν με προσοχή τα φαινόμενα του αιγυπτιακού φολκλόρ.

Μπορεί ωστόσο το «Χριστιανοί» να το έβαλε για να διαχωρίσει τη θέση του και έμμεσα να καταγγείλει την καθόλου χριστιανική συμπεριφορά των Έγγλέζων καθώς και τη δουλοπρέπεια ορισμένων δικών μας. Γιατί υπήρξαν και Έλληνες που επιδοκιμάσανε τις εκτελέσεις. Γράφει ο ανταποκριτής του αλεξανδρινού «Ταχυδρόμου» από το Κάιρο, για τη δίκη που έτοιμαζόταν στά βιαστικά: «...Η απόφασις θα εκδοθῆ και θα εκτελεσθῆ αὔθημερόν, θ' αποτελέσῃ δ' αὔτη γεγονός ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἰθαγενῆς τῆς Αἰγύπτου ὄχλος θὰ διδαχθῆ, ὅτι ἐκεῖνοι οἵτινες τὸν περιέβαλον διὰ τῶσων συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ἔχουν καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἐφαρμόζουν πάντα νόμον μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἀυστηρότητος ὡσάκις παρουσιάζεται ἀνάγκη»¹⁵. Κι αφού κάνει ένα υπαινιγμό για δολοφονίες φιλήσυχων Ἑλλήνων στην ίδια περιφέρεια, αναγγέλλει πώς ετοιμάζεται νομοσχέδιο που θα επιβάλει πρόστιμο από 5 ή 6 λίρες κατά κεφαλή κατοίκου στους φελλάχους των χωριῶν (οἱ ἄντρες κέρδιζαν τότε με δυσκολία τις 3 λίρες τὸ χρόνο τους) «διὰ πᾶν ἔγκλημα καὶ ἐν γένει διὰ πᾶσαν ἄλλην ποινικὴν πράξιν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν δὲν θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ σύλληψις τῶν δραστῶν». Καὶ καταλήγει με τ' ἀκόλουθα που μᾶς θυμίζουν ἄξαφνα πὼς ἓνας καὶ ὁ ἴδιος ἦταν ὁ δυνάστης τότε στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς

Μεσογείου και πώς οι μέθοδοι των χιτλερικών αντιποίνων είναι πολύ παλιές: «Παρόμοιον μέτρον ἐφήρμοσεν ἀπὸ ἐτῶν ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἐν Κύπρῳ, ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς δ' αὐτοῦ σπανιώτατα κακοποιὸς ἢ κακοῦργος διέφυγε τὴν τιμωρίαν τοῦ νόμου, τὰ δὲ ἐγκλήματα ἔκτοτε ἠλαττώθησαν εἰς τοιοῦτον ἕαθμόν, ὥστε τὰ κακουργαδικεῖα τῆς νήσου νὰ μὴ ἔχουν σχεδὸν ὑποθέσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ ἀσχοληθοῦν». Σὲ τέτοια ἐθελοδοουλεῖα εἶχε ὀδηγηθεῖ ὁ παροικιακὸς τύπος, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ τῶν ἐμποροτραπεζιτῶν ταγῶν τῆς Κοινοῦτητος στὰ κελεύσματα τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ κεφαλαίου.

Μαζὶ μὲ αὐτοὺς τοὺς «πολυτίμους ὑπηρέτας» τῆς Κατοχῆς μοχθεῖ νὰ κατατάξει ὁ κ. Μαλᾶνος καὶ τὸν Καδάφη. «Θὰ τὸν ἀδικούσαμε», λέει «καὶ μόνον ἂν τὸν φανταζόμαστε ἐναντίον τῶν Ἀγγλῶν, ὅπως καὶ θὰ τὸν μειώναμε πάλι, ἂν τὸν θεωρούσαμε ἀπλῶς φίλαγγλο. Ὑπῆρξε κάτι περισσότερο...» Καὶ παρακάτω: «Ἄν πράγματι, λοιπὸν ἐνδιαφερόταν (ὁ Καδάφης) καὶ γιὰ τὸν πολιτικὸ (φιλελευθερισμὸ) τόσο πολὺ, ὅσο καὶ γιὰ τὸν σεξουαλικό, ποιὸς θὰ τὸν ἐμπόδιζε νὰ μᾶς τὸ ἐμπιστευθεῖ, ἔστω καὶ μετὰ θάνατο;»

Ἀλλὰ ποιὸς ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τόν... «πατριάρχη τῆς καβαφικῆς κριτικῆς» ποὺ κι ὅταν ἐπὶ τέλους ἀναγκάστηκε νὰ διαβάσει τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Καδάφη γιὰ τὰ «Ἐλγίνεια Μάρμαρα» καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸ «Κυπριακὸν Ζήτημα», πάλι μὲ φτηνὲς σοφιστίες πάσχισε νὰ διαστρεβλώσει τὸ νόημα τῶν πρώτων, ἐνῶ πονηρότατα «ἀγνόησε» τὸ δεύτερο; Γιὰ κάθε ἀντικειμενικὸ ἄνθρωπο, ἡ ἔκφρασις τῆς πολιτικῆς ἐλευθεροφροσύνης τοῦ Καδάφη βγαίνει σαφέστατα καὶ μόνον μέσα ἀπὸ τὰ ποιήματά του — τὰ δημοσιευμένα ὅσο ζοῦσε. Γιὰ τὸν κ. Μαλᾶνο ὅμως, ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ τὸν συκοφαντεῖ ὡς «συνήγορο τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς» καὶ «ὑπὲρ τῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς» ἢ καταπελτικὴ ἀπάντησις ποὺ τοῦ δίνει ὁ Καδάφης μὲ τὸ 27 Ἰουνίου 1906, 2 μ. μ., δὲν εἶναι καθόλου περιττὴ — «ἔστω καὶ μετὰ θάνατο»! Θᾶλεγε κανεὶς πὼς ἀπὸ τὰ 1908 πρόβλεπε ὁ ποιητὴς πὼς κάποια μέρα θὰ χρησίμευε τὸ ποίημά του καὶ γι' αὐτὸ τὸ φύλαξε. Ὅπως μὲ βεβαιώνει ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης, τὸ ποίημα, καθαρογραμμμένο βρέθηκε μαζὶ μὲ ἄλλα, ποὺ δὲν ἦταν γιὰ ἄμεση δημοσίευσιν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ καταστραφοῦν.

ΓΙΑΤΙ ΔΕΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΤΗΚΕ

Οἱ καθαρὰ καταγραμμένες χρονολογίαι τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος (27 Ἰουνίου 1906) καὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ποιήματος (Ἰανουάριος 1908) μᾶς ὑποχρῶνουν νὰ ξανακοιτάξουμε κριτικὰ τὸ λόγο τοῦ Καδάφη, πὼς τάχα τὸ παρὸν δὲν τὸν ἐμπνέει ἢ πὼς τὰ ζωηρότερα γεγονότα δὲν τὸν ἐμπνέουν ἀμέσως ἀλλὰ χρειάζεται πρῶτα νὰ περάσει καιρὸς. Ὁ κ. Μαλᾶνος σκόπιμα διαλέγει τὰ παραδείγματά του ὅλα ἀπὸ τὰ «ἠδονικὰ» ποιήματα τοῦ Καδάφη γιὰ ν' ἀποδείξει πὼς ἡ ἀπόστασις μεταξὺ γεγονότος καὶ ἐμπνεύσεως κυμαίνεται ἀπὸ 15 ἕως 32 χρόνια. Ἀλλὰ σ' ἐκεῖνα ὁ ποιητὴς δὲν κάνει παρὰ νὰ ξαναζοῖ μὲ τὴ μνήμη ἐρωτικῆς ἐμπειρίας δικῆς του ἢ ἄλλων, πάντως νεανικῆς. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὰ ποιήματά του — τὰ πρὸ τοῦ 1911 τουλάχιστο — ποὺ ἀναφέρονται σὲ πολιτικὰ ἢ παροικιακὰ γεγονότα. Στὸ Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους αἴφνης, τὸ γεγονὸς (ἡ μάχη τοῦ Ὀμντουρμαν, 2 Σεπτεμβρίου 1898) ἀπέχει μόλις τέσσερις μῆνες ἀπὸ τὴ σύνθεσις τοῦ ποιήματος (Δεκέμβριος 1898). Στὸ 27 Ἰουνίου 1906, 2 μ. μ. ἡ ἀπόστασις εἶναι μεγαλύτερη: δεκαοχτὼ μῆνες ὅχι ὅμως καὶ τόση ποὺ ν' ἀπαγορεύει στὸ ποίημα τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ «περιστασιακοῦ», μὲ τὴν ἐννοια, βέβαια, ποὺ ἔδινε στὸν ὄρο «περιστάσεις» ὁ Γκαῖτε ἢ δίνει σὲς circonstances ὁ Ἀραγκὸν καὶ ὅχι ὅπως τίς ἀντιλαμβάνεται κανεὶς μὲ τὰ ποιήματα τοῦ Ματσούκα ἢ ἔστω τοῦ Γεωργίου Σουρῆ.

Δὲν χρειάζεται νομίζω ν' ἀναλυθοῦν οἱ λόγοι ποὺ ἐμπόδισαν τὸν Καδάφη νὰ τὸ δημοσιέψῃ: εἶναι καταφάνεροι. Ἡ θηριωδία τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καταγγέλ-

νεται ἐκεῖ μέσα τόσο παραστατικά, πού ἀκόμη κ' ὕστερα ἀπὸ τὸ 1922, πού παραι-
τήθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῶν Ἀρδεύσεων, ὁ ποιητὴς κινδύνευε νὰ χάσει τὴ δη-
μιουργικὴ γαλήνη του, βάζοντας στὴ ράχη κι ἄλλους διαβόλους, πολλὰ κατε-
στημένα συμφέροντα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς νεαροὺς θιασῶτες τοῦ Ἀποστολακισμοῦ καὶ
τῆς ἄρνησης, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς σεμνότερους ἰατροφιλόσοφους κι ὅλο τὸ συρφετὸ
πού φαρμάκωνε τὴν καθημερινή του ζωὴ μέσα στὴν πάντοτε ἀγγλοκρατούμενη
Ἀλεξάνδρεια τῶν μπαμπακάδων καὶ τῶν κρεμμυδεμπόρων.

Μένει ὁμως ν' ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα μήπως τὸν ἐμπόδισαν καὶ λόγοι
αἰσθητικοί. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ θεωροῦσε τελειωμένο ποίημα; Εἰλικρινά, δυσκο-
λεύομαι ν' ἀπαντήσω. Ὅταν τὸ πρωτοδιάβασα ἐνῶσα τὸ ρίγος τῆς πραγματικῆς
ποίησής νὰ μοῦ σκληραίνει τὴν ἐπιδερμίδα. Μαζὶ μὲ τὰ φοβερὰ οὐρλιάσιατα τῆς
«μάρτυσας μάνας» ὁ ἰ ἄ ὅ α σ α τὴ γνώριμη, τὴν ἄφωνη καθάφικη οἰμωγὴ.
Ὅχι γιὰ κάποια συμφορὰ μεγάλη κι ἀναπότρεπτη ὕπως στὰ Τείχη, στοὺς
Τρῶες, στὸ Διὰκοπή, στὸ Σοφοὶ δὲ προσιδόντων, στὸ
Θεόδοτο, στὸ Τελειωμένα, ἀλλὰ σὰ διαμαρτυρία, σὰν καταγγελία
μῆς ὕ ὅ ρ η ς καὶ σὰν ἀπελπισμένο κάλεσμα γιὰ οὐθμία. Προσπάθησα νὰ κοι-
τάξω τὸ ποίημα ψυχρά, μὲ ἀκαδημαϊκὴ ἀπόσπαση. Πάλι ὄρθκα πῶς τὰ στοιχεῖα
του, δυνατὰ κ' ἐκφραστικά, ἰσορροποῦσαν τέλεια κι ὅλο δεινόταν κι ἀνάσαινε, αὐ-
τόνομο, ἀγέραστο καλλιτέχνημα.

Δὲν ἀποκλείεται, ἂν ὑπῆρχαν δυνατότητες δημοσίευσης, νὰ τοῦ ἔκαμνε μι-
κρὲς ἀλλαγές, προπαντὸς περὶ τὸ τέλος, γιὰ νὰ δέσει πιὸ ἐπιγραμματικὰ τὴν κεν-
τρικὴ σκέψη τοῦ ἔργου, πού ἦταν κι ὁ μόνιμος προβληματισμὸς τοῦ ποιητῆ: τὸ
θέμα τοῦ καιροῦ πού φεύγει, τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ χρόνου. «Ὁ
καιρὸς εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, δὲν ἔχει ὀρέπανο, δὲν ἔχει ὀντία» σημείωνε σχο-
λιάζοντας Ράσκιν γύρω στὰ 1893. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔγραφε τὸ Κερῖα κι ἀρ-
γότερα τὸ Ἐνας Γέρος, τὸ Μονοτονία, τὸ Ψυχὲς τῶν
Γερόντων. Στὸ 27 Ἰουνίου 1906, 2 μ.μ., ἡ μάνα τοῦ Γιούσεφ
Χουσεῖν Σελίμ, κάτω ἀπὸ τὴ φριχτὴ δοκιμασία, χάνει τὴν αἴσθησιν τοῦ καιροῦ,
καὶ πιστεύει πῶς ὄχι δεκαεπτὰ χρόνια, ἀλλὰ μόνο δεκαεπτὰ μέρες χάρηκε τὸ
παιδί της. Αὐτὴ ἡ ραγδαία συστολὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ χρόνου, κάτω ἀπὸ δυνατὴ
συγκίνηση πόνου ἢ χαρᾶς, ὅπως καὶ τὸ ἀντίθετο, ἡ διαστολὴ του κάτω ἀπὸ μιὰ
κουραστικὴ καὶ ἀνιαρὴ ἐργασία, εἶναι γνωστὴ σ' ὅλες τὶς λογοτεχνίες, ἀλλὰ συ-
νηθίζεται πολὺ καὶ στὸ αἰγυπτιακὸ φολκλόρ. Ἴσως ὁ Καβάφης συνειδητὰ νὰ τὴν
μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ δώσει καλύτερα τὴν ψυχολογία τῆς αἰγυπτίας μάνας. Ἀλ-
λοτε, οἱ ἀγρότες προλετάριοι τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, εἶχαν ἓνα τραγούδι τῆς δουλειᾶς
πού τὸ λέγανε ὅταν τοὺς ἀγγάρευαν γιὰ νὰ σκάψουνε κανάλια ἢ νὰ χτίσουνε προ-
χώματα. Ὁ κορυφαῖος, στὸ ἐπίμονο ἐρώτημα τοῦ χοροῦ: «Πόσες νύχτες, πόσες
μέρες» (Κὰμ λέλα οὐ κὰμ γιόμ) στὴν ἀρχὴ ἀποκρινόταν: «Σιττὶν λέλα, σιττὶν
γιόμ» (Ἐξήντα νύχτες, ἐξήντα μέρες) κι ἀπότομα, ὅταν τὸ τσοῦρμω κουραζόταν,
αὐτὸς, ἐκφράζοντας τὸ συσσωρευμένο αἶσθημα τοῦ κάματος, διασκέλιζε τὸν και-
ρὸ: «Σιττὶν σάνα, σαμπαῖν γιόμ» (Ἐξήντα χρόνια, ἐξῆκοσμιάντα μέρες) τοὺς φώνα-
ζε, κι ὁ χορὸς ἀνεδάζοντας τὸν τόνο, ἀλλὰ στὸν ἴδιον ρυθμὸ, ξαναρωτοῦσε: «Κὰμ
λέλα, οὐ κὰμ γιόμ;».

Η ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Βέβαια, ἡ φελλάγα τοῦ Ντενσουάι εἶναι ἡ πρώτη «μάρτυσσα» μέσα στὴν Κα-
θαφικὴ πολιτεία, χωρὶς νὰ εἶναι ὁμως καὶ ἡ μόνη χαροκαμένη μητέρα. Πρὶν ἀπ'
αὐτὴ ἔρχεται ἡ μάνα τοῦ Ἀχιλλέα:

Κι ἡ Θέτις ξέσχιζε τὰ πορφυρὰ της ροῦχα,
κ' ἔβγαζεν ἀπὸ πάνω της καὶ ξεπειτοῦσε

σὸ χῶμα τὰ βραχιόλια καὶ τὰ δαχτυλίδια.

(Ἄπιστία)

Ἵστερα ἀπὸ 22 χρόνια, — ἡ 14 ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Ντενσουάϊ —

Ὀδύρεται καὶ κλαίει ἡ Πρώτη Προγκηπέσσα
ἡ μάνα του, ἡ πιὸ μεγάλη Ἐβρέσσα.

Ὀδύρεται καὶ κλαίει ἡ Ἀλεξάνδρα γιὰ τὴν συμφορὰ. —

Μὰ σὰν βρεθεῖ μονάχη τῆς ἀλλάζει ὁ καῦμός της.

Βογγᾶ φρενιάζει· βρίζει· καταριέται.

Πῶς τὴν ἐγέλασαν! Πῶς τὴν φενάκισαν!

Πῶς ἐπιτέλους ἔγινε ὁ σκοπὸς των!

Τὸ ρήμαξαν τὸ σπῖτι τῶν Ἀσαμωναίων.

(Ἀριστόβουλος)

Ἡ ἑλληνίδα θεά, ἡ ἑβραία Ἀρχόντισσα καὶ ἡ ἀραπίνα φελάχα ἐκφράζουν τὴν ὀδύνη τους μὲ δάκρυα καὶ φωνές, μὲ βίαιες ἢ δραματικές χειρονομίες. Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴ ὁμοιομορφία ἐνὸς αἰώνιου πάθους, πόσο ἀνθρώπινα, δηλαδὴ λεπτὰ διαφοροποιημένη, δίνεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ἡ συμπεριφορὰ τῆς κάθε μάνας. Ἡ θαλασσοθρεφτὴ θεὰ «ρώτησε τί ἔκαμνε ὁ σοφὸς Ἀπόλλων, / ποῦ γύριζεν ὁ ποιητῆς ποῦ στὰ τραπέζια / ἔξοχα ὀμιλεῖ, ποῦ γύριζε ὁ προφήτης». Θυμᾶται τὴν ὑπόσχεση ποῦ ἀθέτησε ἓνας θεός, καὶ μέσα στὴν ὀδύνη τῆς βρίσκει τὴ δύναμη νὰ τὸν ἐλέγξει σὰν ἴση του, καὶ νὰ σαρκάσει. Ἡ φιλόδοξη, ἡ πιὸ μεγάλη Ἐβρέσσα «βογγᾶ· φρενιάζει· βρίζει· καταριέται». Θρηνεῖ τὸ θρόνο τοῦ Ἰσραὴλ ποῦ χάνεται πιά γιὰ τὸ γένος τῶν Ἀσαμωναίων. Μόνο ἡ αἰγυπτία μάνα, ἡ ὁ σύγχρονος λεηλατημένος ἄνθρωπος, δὲν ἐγκαλεῖ, μήτε βρίζει, ἀλλὰ οὐρλιάζει σὰ λύκος, κυλιέται· στὰ χῶματα καὶ μοιρολογαί. Σῶμα, νοῦς καὶ ψυχὴ τῆς πονοῦν γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα, «τὸ πιὸ τίμιο»: τὰ νιάτα τοῦ Σελήμ. Κάνει δηλαδὴ αὐτὸ ποῦ ἀκριβῶς δὲν ἔκανε ἡ μάνα τοῦ Κίτσου, τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ. Καὶ εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι ὁ Καθάφης, γράφοντας στὰ 1908 γιὰ τὴ μάνα τοῦ Ντενσουάϊ, γνῶριζε δίχως ἀμφιβολία τὸ δημοτικὸ γιὰ τὴ γραικιὰ μάνα τοῦ Κλέφτη. Στὸ μελέτημά του «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου», ποῦ δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ζωή», (τόμ. ΙΧ, 3-4, Ἰούλ. - Δεκέμ. 1914, σελ. 322-333) ἔγραφε:

«Τοῦ Κίτσου εἶναι γνωστὸ τραγούδι· καὶ πολλὲς καὶ πολὺ διαδεδομένες ἡ νεότερες διασκευές του. Ὅσάκις τὸ διαβάξω μὲ κρατεῖ γιὰ λίγο ὁ ἀφελὴς διάλογος μεταξὺ τῆς μάνας ποῦ κλαίει τὰ χαμένα τ' ἄρματα, τὰ τσαπράζια, καὶ τὰ κουμπιά, καὶ τοῦ ἀγανακτισμένου υἱοῦ ποῦ τὴν ἀποπέρνει.

«Τὸν Κίτσο τότε πιάσανε καὶ πᾶν νὰ τὸν κρεμάσουν.

.....

καὶ ὀλοξοπίσω πάγαινε νῆ βόλια του μανοῦλα.

—Κίτσο μου, ποῦ εἶναι τ' ἄρματα, ποῦ τὰ ἔχεις τὰ τσαπράζια,
τοῖς πέντε ἀράδες τὰ κουμπιά τὰ φλωροκαπνισμένα;

—Μάννα λωλή, μάννα τρελλή, μάννα ξειμαλισμένη,
μάννα δὲν κλαῖς τὰ νιάτα μου, δὲν κλαῖς τὴ λεβεντιά μου,
μόν' κλαῖς τᾶρημα τᾶρομα, τᾶρημα τὰ τσαπράζια;»

Τὸ μελέτημα γιὰ τὶς «Ἐκλογές» τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, καθὼς καὶ ἡ κατὰ κάποιον τρόπο συμπλήρωσή του γιὰ τὰ «Καρπαθιακὰ δημοτικὰ ἄσματα. Συλλεγέντα ὑπὸ Μ. Γ. Μιχαηλίδου», ποῦ δημοσιεύτηκε στὰ «Γράμματα» — 1917 (τόμ. 4, Ἰούν. - Ὀκτ. 1917, σελ. 344-349), δείχνουν πόσο μεθοδικὰ ἐξερευνοῦσε ὁ Καθάφης τὴ δημοτικὴ παράδοση καὶ μαζὶ πόσο τὸν τραβοῦσε ἡ γοητεία τῆς. Στὸ πρῶτο μελέτημα ὑπάρχει μιὰ διαφωτιστικότατη ὁμολογία του:

συγκίνησί των άφίνομαι, κ' ή υπερβολή του θρήνου των είναι έτσι όπως την ζητεί ή ψυχή μου' στον θάνατον έμπρός τέτοιον καύμω θέλω».

Γι' αυτό και οι αντίλαλοι από το δημοτικό μοιρολόι, που άκούονται καθαρά μέσ' άπ' τους στίχους του 27 Ιουνίου 1906, 2 μ.μ., δέν απομονώνουν αυτό το ποίημα άπ' τον κορμό του Καβαφικού έργου, αλλά τουναντίον μās οδηγούν σε νέα και χεροπιαστά τεκμήρια της πλευράς εκείνης του ποιητή που ήταν και έμενε πολύ ευαίσθητη στη λαϊκή παράδοση. Άλλο ζήτημα είναι αν συστηματικά την κρατούσε στη σκιά, για λόγους θελημένης πρωτοτυπίας ίσως, ή και σαν αντίδραση στην καταχρηστική της εκμετάλλευση από τους ποιητές της άλλης Σχολής.

Οι καταβολές του λαϊκού μαουάλ και του δημοτικού τραγουδιού διασταυρώνονται μέσα σε τουτο το ποίημα σε τρόπο που τα ήθογραφικά και περιστασιακά του στοιχεία «ανεπαισθήτως» ν' άποχτούν μιá πανανθρώπινη καθολικότητα. Άνεπαισθήτως, όχι τυχαία βέβαια, αλλά χάρη στη θαυμαστή διεργασία της ποιητικής του Καβάφη.

Τρίτο στοιχείο που πολιτογραφεί το ποίημα στο χώρο της λαϊκής παράδοσης, είναι ή μορφή της Παναγίας. Η «μάρτυσσα μάνα» δέρνεται μπρός στην άγχόνη, όπως αιώνες τώρα δέρνεται μπρός στον Έσταυρωμένο ή Μάνα του Χριστού. Γράφοντας ο Καβάφης για την «Ποίηση του κ. Στρατήγη» στον «Τηλέγραφο» της Αλεξάνδρειας, στις 2/14 Ιανουαρίου 1893, εύρισκε πώς από τα ποιήματά του

«το επιτυχέστερον κατ' έμέ είναι «Στο είκονοστάσι». Είναι ποιητικώτατος άμα και οίκογενειακός ύμνος προς την Παναγίαν, «της γής και τ' ούρανού κυρά». Έντός αυτού εύρίσκω ως άπήχησιν της ρεμβώδους και μυστικής εύλαθείας ήν τρέφει ο Έλληνικός λαός προς την Μητέρα του Χριστού — αίσθημα, όπερ τον κάμνει να άπενίξη προς την σεπτήν αυτής είκόνα ως προς μέγα σύμβολον της παρηγορίας· αίσθημα όπερ (παρά τας φλυαρίας των έπιπολαίων) άνιμοί, και ένδυλαμοί, και τιμά αυτόν· αίσθημα όπερ ο εύφραδέστερος των μεταγενεστέρων μας ιστορικών, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, με σέβας και συγκίνησιν ύμνησεν έν άμιμήτω σελίδι».

Ύστερα από τρία χρόνια, δηλαδή στα 1896, θα γράψει το Δέησις. Εκεί συναντούμε την τέταρτη (χρονολογικά πρώτη) χαροκαμένη μάνα της ποίησής του — όμως «άνήξερη» αυτή — να προσεύχεται μπρός στην είκόνα της Παναγίας, που «άκούει, σοβαρή και λυπημένη».

Για όλους αυτούς τους λόγους πιστεύω πώς ή μάνα του Σελίμ δέν κυκλοφορεί μέσα στην Καβαφική πολιτεία σαν άγνωστη και ξένη — και πώς μόνο λόγοι σκοπιμότητας έμπόδισαν τον ποιητή να δώσει στη δημοσιότητα το 27 Ιουνίου 1906, 2 μ.μ.

Κι αν χρειαζόμαστε γι' αυτό ακόμη μιá απόδειξη, πάλι στο Άρχείο του Καβάφη τη βρίσκουμε. Το ποίημα που έγραψε άμέσως μετά από το 27 Ιουνίου 1906, 2 μ.μ., επιγράφεται «Κρυμμένα» και έμενε κρυμένο πενήντα πέντε δλόκληρα χρόνια — άπ' τον Άπρίλιο του 1908 ως το Νοέμβριο του 1963, που το ανακάλυψε ο κ. Γ. Π. Σαββίδης στο τεύχος της «Νέας Έστίας» το άφιερωμένο στον Καβάφη. Εκεί ο ποιητής μας παραγγέλνει να μη ζητήσουμε να βρούμε ποιός ήταν άπ' όσα έκαμε και ειπε, γιατί ένα έμπόδιο τον σταματούσε πολλές φορές που θέλησε να μιλήσει. Αν θέτε να δείτε ποιός πραγματικά είμουν, μās λέει, θα με βρείτε στα γραψίματά μου τα πιό σκεπασμένα, στις πράξεις μου τις πιό άπαρατήρητες. Και τελειώνει με τη θεβαιότητα πώς στην «τελειωτέρα κοινωνία» που θα έρθει, ίσως και να μη χρειαστεί να ψάξουμε ποιός ήταν. Κάποιος άλλος, φτιαγμένος σαν και κείνον, ελεύθερα θα μιλήσει και θα πράξει.

Το ποίημα, πάντως, και στη μορφή που έρέθηκε, αξίζει να πάρει θέση στις

Ἐπιτομὴ τῆς ἀγωνιστικῆς ποίησης ὄλων τῶν καιρῶν καὶ ὄλων τῶν τόπων. Καὶ δὲν ἀδικῶ νομίζω κανένα, ἀν πῶ πῶς ἢ Μάνα τοῦ Χριστοῦ τοῦ Βάρναλη καὶ ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Ρίτσου, εἶχαν ἀπὸ τὰ 1908, μέσα στὰ χαρτιά τοῦ Καβάφη, ἕναν ἰσάξιό τους προάγγελο.

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Ἀλλὰ τὸ 27 Ἰουνίου 1906, 2 μ.μ. δὲν εἶναι τὸ μόνο ντοκουμέντο ποὺ ἀποδείχνει ἀποστομωτικὰ τὴν ἄμεση ἀπήχηση τῆς αἰγυπτιακῆς πραγματικότητας μέσα στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη. Τί θὰ φανερώσει ἢ δημοσίευση ὁλόκληρου τοῦ ἀρχείου του δὲν ξέρουμε. Θὰ τὴν περιμένουμε ὅμως μ' ἐμπιστοσύνη, τῶρα ποὺ τὴν ἀνάλαβε ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης. Πάντως, δημοσιευμένο, ὑπάρχει καὶ ἄλλο καθαφικὸ αὐτόγραφο, ποὺ ἀναφέρεται στὸ δεῦτερο μέρος τῆς τραγωδίας τοῦ Ντενσουαί.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1910, ἕνας αἰγύπτιος νέος, ὁ Ἰμπραήμ ἕλ Οὐαργνάνι, φαρμακοποιὸς σπουδασμένος καὶ στὸ ἐξωτερικόν, καὶ μέλος, ἴσως, τοῦ Ἐθνικιστικοῦ Κόμματος, δολοφονεῖ τὸν πρωθυπουργὸ τῆς Αἰγύπτου Μπουτρος Γάλυ πασά. Στὸ δικαστήριον, ἀφοῦ ὁμολογῆσει τὴν πράξη του καὶ πεῖ πῶς δὲν εἶχε συνεργάτες, ἐξη-
(συνέχεια στὴ σελ. 740)

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἀπὸ τὸ φυλλάδιον «Ἐρωτῶν — Ἀπαντῶν», ἐκδόση «Γράμματα», Ἀλεξάνδρεια, 1930, σελ. 24. Τὰ λόγια τοῦ Καβάφη εἶναι χρονολογημένα: Ἀλεξάνδρεια, 30.11.1930.
2. Γ. Π. Σ α β β ῖ δ ῆ ς : «Οἱ πέντε πρῶτες ἐκδόσεις ποιημάτων τοῦ Κ. Π. Καβάφη», περ. «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», ἀριθ. 104, Αὐγούστος 1963, σ. 132-145. Καὶ τοῦ ἴδιου εἰσαγωγικὸ σημείωμα στὴν ἀνακοίνωση τοῦ ἀνέκδοτου «Κρυμμένα», περ. «Νέα Ἐστία» ΑΖ', 74, 872, 1 Νοεμβρίου 1963, σελ. 1531.
3. Ἀ λ έ κ ο ς Σ ε γ κ ό π ο υ λ ο ς : «Διάλεξις περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κ. Π. Καβάφη», Ἀλεξάνδρεια, 1918, σελ. 8.
4. Στὸ λῖβελλο «Ὁ Καβάφης τοῦ κεφαλαίου Γ», Ἀλεξάνδρεια, 1959, σελ. 93.
5. Further Paper respecting the Attack of British Officers at Denshawai (Egypt No 4, 1906) in 4°. London, 1906.
Βρίσκεται στὴ Δημαρχικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἀριθ. 1143 Β.
6. Madame Juliette Adam: «L'Angleterre on Egypte», Paris 1922, σελ. 15-9, ὑπογραμμίσεις δικέ μου.
7. Ἰδρυτὴς του ἦταν ὁ Δρ Χαϊκάλης Πασᾶς, Ζακύνθιος. Ἀντιπολιτευόταν τὴν Ἀγγλικὴ Κατοχή. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις πῶς μὲ τὴν ἐφημερίδα αὐτὴ ὁ Καβάφης εἶχε ἄλλοτε κάποιον δεσμό.
8. Εἶναι αὐτὸς ποὺ συναπάντησε τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς συμβούλους νὰ μὴ χτυπήσουν περιστέρια μέσα στὸ χωριό.
9. Ὁ Μουσταφᾶ Κάμελ, στὸ ἄρθρο του, ἔγραψε πῶς καταράστηκε τοὺς τυράννους.
10. Βλ. συμπληρωματικά: Σ τ ρ α τ ῆ ς Τ σ ῖ ρ κ α ς : «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του», Κέδρος, 1958, σελ. 342.
11. Τὸ «μαουάλ», ἀν κατάλαβα σωστά, ἀντιστοιχεῖ στὴς δικές μας λαϊκὲς «ρίμες». Ἀποτελεῖται συνήθως ἀπὸ ἐξάστιχες στροφές ποὺ ὁμοιοκαταληκτοῦν: ααβαβ, ὅπως αὐτὸ τοῦ Ντενσουαί στὴν πρώτη του στροφή ἢ καὶ διαφορετικά: ααββαβ. Γιὰ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο τῆς πολιτείας στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη, πρῶτος, νομίζω, μίλησε ὁ Γεώργιος Σεφέρης («Δοκιμές», 1962, σελ. 358).

νικό, 94 σελίδες, σε μικρό σχήμα, πρωτοδημοσιεύτηκε στην αραβική εφημερίδα «Μινμπάρ». Ο πρόλογος έχει χρονολογία 15 Ιουλίου 1906.

β) Χάσα ν Μάρεϋ, «Ιστορία του κυνηγιού των περισπεριών», θεατρικό έργο, επίκαιρο, ιστορικό, πολιτικό, σε τέσσερις πράξεις. Σελίδας 47 σε μικρό σχήμα. Πρωτοδημοσιεύτηκε στη μηνιαία επιθεώρηση «'Αλ Σαχάϊφ 'αλ Σαχρία».

13. Εύτυγία Ν. Ζελίτα: «Ο κ. Καβάφης έλεγε...», περ. «Ταχυδρόμος». Αθήνα, 27 Απριλίου 1963, σελ. 21 και 37.

14. Οι έφηβοι του έργου του που υπήρξαν και ιστορικά πρόσωπα, ο Καισαρίων, ο Οροφέρνης και ο Αριστόβουλος, ανήκουν στην ποιητική περιοχή της αιώνιας νεότητας. Όπως γράφει και ο ίδιος για τον πρώτο:

Στην Ιστορία λίγες
γραμμές μονάχα βρίσκονται για σένα,
κ' έτσι πιδό ελεύθερα σ' έπλασα μέε στον νοῦ μου.
Σ' έπλασα ωραίο κ' αίσθηματικό.

Δεν αποκλείεται ο Καβάφης να επηρεάστηκε από την ακόλουθη περικοπή του Μαχάφρυ, που αποτελεί, για την αντίληψή μου, και την πιθανότερη πηγή του ποιήματος αυτού: «Ο Καισαρίων είναι μια μορφή από κείνες που εὐχαρίστως θά μαθαίναμε περισσότερα, μα πῶς ἡ Ιστορία κρατάει γι' αὐτὲς μιὰ πείσμονά σιωπῆ. (...) Εἶχε φτάσει σὲ μιὰ ἡλικία πού πολλοὶ τῆς δυναστείας του ὄχι μόνο εἶχαν καθίσει σὲ θρόνο, ἀλλὰ καὶ ὀδηγῆσανε στρατιές, κάμινε παιδιὰ, καὶ πήρανε μέρος σὲ συμβούλια τοῦ κράτους. Κι ὅμως μήτε μιὰ λέξη δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν ὄψη του, γιὰ τὴς συνήθειές του, γιὰ τ' ἀρραβωνιάσματά του μὲ κάποια πριγκίπισσα. Ὁ Δίων μόνο μᾶς λέει, πῶς ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα, ἐπιστρέφοντας τὴν τελευταία φορὰ στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀνακήρυξαν, ὁ μὲν Ἀντώνιος τὸ μεγαλύτερο γιό του τὸν Ἄντυλλο, ἡ δὲ Κλεοπάτρα τὸ μεγαλύτερό της τὸν Καισαρίωνα, ἔφηβοις γιὰ νὰ τοὺς θεωρεῖ τὸ πλῆθος ἄντρες ἱκανοὺς νὰ κυβερνήσουν, ἀν κάποιος δυστύχημα ἀπομάκρυνε τοὺς γονεῖς τους. Αὐτό, προσθέτει, ἦταν ἡ αἰτία τῆς θανάτωσης καὶ τῶν δυὸ ἀπὸ τὸν Ὀκτάδιο». (J. P. Mahaffy: A history of Egypt under the Ptolemaic Dynasty, Methuen and Co., London, 1899, σελ. 252).

15. Έφ. «Ταχυδρόμος», Ἀλεξάνδρεια, Πρακτικὴ 9)22 Ιουνίου 1906. Γιὰ τούτη τὴν εφημερίδα ἔγραφα στὸ βιβλίο μου (Κέδρος, 1958, σελ. 173) πῶς ὕστερα ἀπὸ τὸ 1891 «θὰ καταστήσει ὁ ἀπολογητὴς καὶ τὸ φερέφωνο τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς» φράση πού δὲν ξέρω γιατί δυσχερῆσθε τὸ φιλελληνισμὸ τοῦ κ. Μαλάνου. Τὴν τιμὴ τῆς παροιγιακτῆς δημοσιογραφίας στὴν ὑπόθεση τοῦ Ντενσουαί ἔσωσε ὁ «Τηλέγραφος» πού ἔκανε μιὰ ἐξυπνη καὶ προσεχτικὴ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ἑγγλέζων, στὴν ἴδια περίπου ἀντιπολιτευτικὴ γραμμὴ μὲ τὸ «Phare d'Alexandrie». Μερικὰ δείγματα: Στὸ φύλλο τῆς 23 Ιουνίου 1906, ἀρ. 7824, δημοσιεύει τὸ διάταγμα περὶ σχηματισμοῦ τοῦ Δικαστηρίου «...καθ' ἣν εἰς ἀξιωματικὸς, ὁ λοχ. Μπούλ, ἐφρονέθη, καὶ δύο ἄλλοι ἀξιωματικοί, ὁ Ταγματάρχης Πάιν Κόφφιν καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Σμίθουϊν, ἐτραυματίσθησαν σοβαρῶς, διατάτομεν... κλπ.». Καὶ σχολιάζει ἀπὸ κάτω: «Τοῦ ἀνωτέρου ἀναφερομένου ὑπολοχαγοῦ Σμίθουϊν τὸ πάθημα εἶναι ὅτι ἐθραύσθη ἡ ρίς αὐτοῦ». 26 Ιουνίου: «Ἡ Δίκη». «...52 κατηγορούμενοι... ἐν οἷς νέοι 18 ἕως 19 ἔτων καὶ γέροντες». 28 Ιουνίου: «...Οὗτοι θὰ θανατωθῶσι σήμερον ὥρα 2 μ.μ. ἐν Δενσουαί... Εἶναι ἄποσοῦν παράδοξον τέσσαρες ἀνθρώπους νὰ θανατωθῶσι διὰ τὸν φόνον ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ τούτου ἀποθανόντος ἐξ ἡλιάσεως. Ἡ προμελέτη καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ φόνου δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ, ἀφοῦ οἱ κατηγορούμενοι ἔχοντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἐξουσίαν των ὄλωσ ἀπροστατεύτους δὲν τοὺς ἐφόνευσαν βασανίζοντες αὐτοὺς ἐπὶ τόσας ὥρας... Κακῶς αἱ ὑποθέσεις τοῦ εἴδους τούτου ὑπήχθησαν εἰς ἕκτακτον δικαστήριον... Ἐχομεν μεγαλυτέραν ὑπόληψιν ὑπὲρ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων». 6 Ιουλίου: Στὸ Μὲξ σιὰ περίχωρα τῆς Ἀλεξάνδρειας ἕνας Ἄγγλος στρατιώτης τσακώθηκε μ' ἕνα γαϊδουριέρη πού τοῦ ἀνοίξε τὴ μύτη. Κι ὁ «Τηλέγραφος» σοβαρά: «Ὅβτω θὰ ἔχωμεν καὶ ἐδῶ τὸ ἕκτακτον δικαστήριον ἴσως δὲ καὶ τὴν ἀγχόνην». 13 Ιουλίου: «Ἐν ἀπόρρητον τῆς προξενικῆς μας ὑπηρεσίας ἐκοινοποιήθη τὰς ἡμέρας ταύτας, πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἐκτελέσεων τοῦ Δενσουαί. Ἐξ ἐκθέσεως τῶν Ἑλλήνων Προξένων, λέγει ἡ κοινολόγησις, ἀναφέρουσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πολὺς ἐναντίον τῶν Ἑθρωπαίων ἐρεθισμὸς, ὁ ὁποῖος ἔπαυσεν ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τῶν ἐκτελέσεων. Τινὲς ἐκ τῶν ὁμογενῶν κρίνουσιν ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη ἐπηρεάζει τὰς πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς ἀγαθὰς σχέσεις καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ Ἑλλήνων». Ἄς ὑπενθυμίσω μὲ τὴν εὐκαιρία πῶς στὸν «Τηλέγραφο» ὁ Καβάφης συνεργαζόταν ἀπὸ νωρὶς. Ἐξ ἡ τουλάχιστο ἄρθρα του γνωρίζουμε δημοσιευμένα στὴν εφημερίδα αὕτη τῶν πρωτοκλασσάτων ἀπὸ τὸ 1891 ὡς τὸ 1893.

16. Στὸν ἴδιο λίβελλο, ὁπ. παρ., σελ. 70.

17. Στὸν ἴδιο λίβελλο, σελ. 74.

18. Γ. Λεγωνίτη: «Καβαφικά αὐτοσχόλια», Ἀλεξάνδρεια, 1942, σ. 21. Ἀλλὰ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ 1891-1925

*Έκδοση και σημειώσεις Γ. Π. Σαββίδη

Σύμφωνα με την υπόσχεση που δόθηκε πρόσφατα στους αναγνώστες της *Επιθεώρησης Τέχνης* (104, Αύγουστος 1963, σελ. 136, σημ. 2), δημοσιεύεται σήμερα — με την συγκατάθεση του κληρονόμου του Ποιητή, κ. Άλέκου Σεγκόπουλου — ένας ανέκδοτος και αυτόγραφος χρονολογικός πίνακας από το *Αρχειο Καβάφη*, τον οποίο ήδη χαρακτηρίσα «βασικό δοήθημα για κάθε σοβαρό καθαριστή».

Πρώτα μια σύντομη περιγραφή του χειρογράφου: Αποτελείται από πέντε λυτές τετρασέλιδες κόλλες αναφοράς, διαστάσεων 31X21 εκ., με τυπωμένες χαρακιές και χωρίς σελιδαρίθμηση. Με βάση την χρονολογική σειρά των έγγραφων, οι κόλλες αυτές — τις οποίες ονομάζουμε έδω: α, β, γ, δ, ε — παρουσιάζουν την ακόλουθη διάταξη:

α1, α2, β1, β2, β3, β4, α3, α4.

γ1, γ2, γ3, γ4.

δ1, δ2, δ3, δ4.

ε1, ε2, ε3, ε4.

Οι σελίδες δ1, δ2 (κομμένες κατά μήκος στην μέση) και ε4 είναι λευκές. Οι σελίδες α1 έως και γ3 είναι γραμμένες αποκλειστικά με μελάνι, αλλά φέρουν διαγραφές και διορθώσεις με μολύβι: οι 11 αυτές πρώτες σελίδες, καθώς και οι 4 πρώτες έγγραφες της γ4, προφανώς γράφηκαν σε μία φορά, ενώ οι διορθώσεις

και οι διαγραφές τους θα πρέπει να έγιναν αργότερα. Το υπόλοιπο της γ4 και οι τελευταίες πέντε σελίδες είναι γραμμένες είτε με μολύβι είτε με μελάνι, κατά ακανόνιστα χρονικά διαστήματα — όπως μαρτυρούν οι έγγραφες με μελάνι, που είναι οι ακόλουθες:

γ4: (υπόλοιπο: Δεκ. 1912 (ολόκληρη ή έγγραφη)

Ίουλ. 1913 (ολόκληρη ή έγγραφη)

δ3: Ίαν. 1914 (ολόκληρη ή έγγραφη)
Μάρ. 1914 » »

Όκτ. 1914 έως και Αύγ. 1915 (ολόκληρες)

Σεπτ. 1915 (μόνο οι λέξεις: Κι ακούμπησα και πλάγιασα στες κλί-νες των.)

δ4: Απρ. 1916 (ολόκληρη ή έγγραφη)
Αύγ. 1916 » »

Όκτ. 1916 » »

Φεβ. 1917 (μόνο οι λέξεις: Σπί-τι με κήπον)

Μάρ. 1917 (μόνο οι λέξεις: «Έν τῷ Μηνί Ἄθῦρ».)

ε1: Ίούν. 1918 (ολόκληρη ή έγγραφη)

ε2: Νοέμ. 1918 » »

ε3: 1925 » »

Στις ίδιες αυτές σελίδες, όλες οι διαγραφές και διορθώσεις είναι επίσης με μολύβι — εκτός στο δ4, όπου στην έγγραφη: Μάρτιος 1916, ή διαγραφή της λέξης: Ἀλεξανδρινόν, και ή προσθήκη

των λέξεων: Ἐν Ἑσπέρα, εἶναι μὲ μελά-
νι. Συνολικά, τὸ χειρόγραφο εἶναι εὐανά-
γνωστο, ἀλλὰ στὶς τελευταῖες τέσσερις
σελίδες (δ4 ἕως ε3) οἱ ἐγγραφεὲς γίνον-
ται μὲ λιγότερη ἐπιμέλεια.

Ἡ δημοσίευση ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀναπα-
ράγει πιστὰ (ὅσο μπορεῖ νὰ γίνῃ, χωρὶς
τὴν χρῆση τῶν καθιερωμένων κριτικῶν
σημείων τῆς Διεθνοῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἑ-
νώσεως) τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου. Τὰ
κυρτὰ στοιχεῖα (ποὺ ἐδῶ δηλώνουν τὶς
διαγραφές), οἱ παραπεμπτικοὶ ἀριθμοὶ
καὶ οἱ ὑποσημειώσεις στὶς ὁποῖες παρα-
πέμπουν, εἶναι τοῦ ἐκδότη — καθὼς καὶ
δ,τι θρίσκεται μέσα σὲ ἀγκύλες: σελιδα-
ρίθμηση καὶ συντομογραφημένες πληροφο-
ρίες.

Οἱ συντομογραφίες τῶν πληροφοριῶν
(πάντοτε μέσα σὲ ἀγκύλες) ἀναλύονται
ὡς ἑξῆς:

Μὲ τὸ γράμμα Α, δηλώνεται πῶς ὁ τί-
τλος ἀνήκει σὲ ἀνέκδοτο ποίημα ποὺ σώ-
ζεται στὸ Ἀρχεῖο Καβάφη.

Μὲ χρονολογία, δηλώνεται τὸ ἔτος τῆς
πρώτης δημοσίευσης τοῦ ποιήματος ἀπὸ
τὸν Καβάφη.

Μὲ τὸ γράμμα Μ, δηλώνεται πῶς τὸ
ποίημα πρωτοδημοσιεύτηκε μετὰ τὸν θά-
νατο τοῦ Ποιητῆ, στὸ βιβλίον τοῦ Μιχάλη
Περίδη, Ὁ Βίος καὶ τὸ Ἔρ-
γο τοῦ Κωνστ. Καβάφη,
Ἴκαρος, 1948.

Ἀκόμα: ὅταν, μετὰ τὸν τίτλο ποὺ ἀ-
ναγράφεται στὸ χειρόγραφο, ἀκολουθεῖ,

μέσα σὲ ἀγκύλες, ἄλλος τίτλος, σημαίνει
πῶς ἐξακρίβωσα, ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ
Ἀρχείου, ὅτι τὸ ποίημα δημοσιεύτηκε μὲ
τὸν δεῦτερο τίτλο.

Τέλος: ὅταν ὁ τίτλος ποὺ ἀναγράφε-
ται στὸ χειρόγραφο δὲν ἀκολουθεῖται ἀ-
πὸ καμμία ἐνδειξη μέσα σὲ ἀγκύλες, ση-
μαίνει ὅτι τὸ ποίημα μὲ τέτοιο τίτλο δὲν
σώζεται στὸ Ἀρχεῖο καὶ ὅτι δὲν ὑπάρ-
χουν ἄλλα στοιχεῖα ποὺ νὰ τὸ ταυτίζου-
ν σίγουρα μὲ δημοσιευμένο ποίημα τοῦ Κα-
βάφη.

Μερικοὶ, τουλάχιστον, ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς
«ἀσώματους» τίτλους μποροῦν νὰ ταυτι-
στοῦν, ἀρκετὰ πιθανά, μὲ γνωστὰ μας
ποιήματα — πράγμα ποὺ ἐπιφυλάσσομαι
νὰ ἐπιχειρήσω, ὅταν σχολιάσω τὴν ση-
μερινὴ δημοσίευση.

Νοέμβριος 1963

Γ. Π. Σ.

1. Βλ. Γ. Π. Σαββίδης, «Τὸ Ἀρχεῖο Κ.Π.
Καβάφη — μιὰ πρώτη ἐνημερωτικὴ ἐκθεση»,
Νέα Ἑστία, ΛΖ (74), 1963, 872, σελ. 1545.

2. «Οἱ πέντε Πρῶτες Ἐκδόσεις ποιημάτων
τοῦ Κ.Π. Καβάφη», Ἐπιθεώρηση Τέ-
χνης, δ. π. Μὲ τὴν εὐκαιρία, ὀφείλω νὰ διορ-
θώσω μιὰ σφαλερῆ πληροφορία ἐκείνου τοῦ βι-
βλιογραφικοῦ μου δοκίμιου: Τὸ ποίημα «Κτί-
σται» δὲν μνημονεύεται σὲ τοῦτο τὸν πίνακα,
ἀλλὰ μόνο στὴν «προγενέστερη, λεπτομερέστερη
ἀλλὰ μερικότερη μορφή του» (δ. π., σελ. 139)
ποὺ ἀρχίζει τὸν Ἰούλιο 1891 καὶ τελειώνει τὸν
Ἀπρίλιο 1912 — καθὼς καὶ σὲ ἓνα μικρὸ πίνα-
κα ποὺ ἀφορᾷ μόνο τὸ ἔτος 1891.

3. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν διαγραφή καὶ τὴν διόρ-
θωση τῆς ἐγγραφῆς Αὐγούστος 1893, οἱ ὁποῖες
εἶναι μὲ μελάνι καὶ πιθανότατα σύγχρονες μὲ
τὴν ἐγγραφή.

[Σελ. α1]

Αὐγ. 1891.— Μετάφρασις τις ἀπὸ τὸν Baudelaire¹. [A]

Μάϊος 1892.— Τιμόλαος ὁ Συρακούσιος. [1894]

Σεπτ. 1892.— Ὁ Σταυρὸς²

Πελασγικὴ Εἰκὼν [A]

Νοέμ. 1892.— Οἱ Μιμιάμβοι τοῦ Ἡρώνδα [A]

Ἀπρ. 1893.— Ἐμπορος Ἀλεξανδρεὺς [A]

Λαγίδου Φιλοξενία.

1. Βλ. Ἐπιθεώρηση Τέχνης, δ.π. σελ. 139 καὶ Νέα Ἑστία, δ.π. σελ.
1545, σημ. 32.

2. Βλ. καὶ Μάρτιος 1917.

Μάιος 1893.— Ἐν τῷ Κοιμητηρίῳ [A]

Πριάμου Νυκτοπορία. [A]

Ἰούνιος 1893.— Ἐπιτάφιον. [A]

Πατρίκιος Ἑλληνίζων.

Αὐγουστος¹ 1893.— Κεριά [1899]

Ἰούνιος 1894.— Ὅποιος Ξεπέσει [A]

[Σελ. α2]

Ἰούλιος 1894.— Τὸ πiónι² [A]

Αὐγουστος 1894.— Ἡ Πόλις³ [1910]

«Εἰς Μάτην»

Σεπτέμβριος 1894.— Τρόμος [A]

Στὸ Σπίτι τῆς Ψυχῆς [M]

Ὀκτώβριος 1894.— Ἐνας Γέρος [1897]

Νοέμβριος 1894.— Βροχὴ [A]⁴

Φεβρουάριος 1895.— Τὸ Πρῶτο Σκαλι [1899]

Ἀπρίλιος 1895.— Πολυέλαιος [1914]

Μάιος 1895.— Πρὸ τοῦ Ἀγάλματος τοῦ Ἐνδυμίωνος [Ἐνώπιον τοῦ
Ἀγάλματος τοῦ Ἐνδυμίωνος, 1916]

[Σελ. β1]

Ἰούνιος 1895.— Εἰς τὴν Σελήνην [1895]

Νοέμβριος 1895.— Ὁ Οἰδίπους [1896]

Φεβρουάριος 1896.— Ἐπικείμενα [1899 — Σοφοὶ δὲ προσιόντων, 1915]

Μάρτιος 1896.— Ὠδὴ καὶ Ἐλεγεία τῶν Ὀδῶν [1896]

Σύγχυσις. [A]

Μάιος 1896.— Σαλώμη [A]

Ἰούλιος 1896.— Τὰ Ἄλογα τοῦ Ἀχιλλέως [1897]

Δέησις. [1898]

Σεπτέμβριος 1896.— Τείχη [1897 ;]⁵

Νοέμβριος 1896.— Ὁ Ἰουλιανὸς ἐν Ἐλευσίनि [A]

[Σελ. β2]

Φεβρουάριος 1897.— Πρόσθεσις [M]

1. Ἡ λέξις: Αὐγουστος, εἶναι γραμμμένη ἐπάνω ἀπὸ τὴν διαγραμμμένη λέξις: Ἰούλιος.

2. Βλ. Νέα Ἑστία, ὁ.π., σελ. 1512, καὶ Κ.Π. Καβάφη. Ἀνέκδοτα Πεζὰ
Κείμενα, εἰσαγωγή καὶ μετάφρασις Μιχάλη Περίδη, Φέξης, 1963, σελ. 23 καὶ 58-68.

3. Βλ. Περίδης, Ὁ Βίος καὶ τὸ Ἔργο τοῦ Κ. Καβάφη, ὁ.π., σελ. 173.

4. Δὲν σώζεται ὁλόκληρο.

5. Βλ. Ἐπιθεώρησις Τέχνης, ὁ.π., σελ. 140-141.

- Μάρτιος 1897.— Οἱ Ταραντῖνοι Διασκεδάζουν [1898]
 Αὐγούστος 1897.— Τὰ Παράθυρα. [1903]
 Σεπτέμβριος 1897.— Ἀνθοδέσμη [Α]
 Ἰανουάριος 1898.— Ἅγιος Στέφανος
 Ἀπρίλιος 1898.— Λοεγκρὶν [Α]
 Μάιος 1898.— Ἡ Ὑποψία [Α]
 Ἰούλιος 1898.— Μονοτονία [1908]
 Αὐγούστος 1898.— Ἡ Ψυχὴς τῶν Γερόντων [1901]
 Οὗτος Ἐκεῖνος [1909]

[Σελ. β3]

Σεπτέμβριος 1898.— Γ.

- Νοέμβριος 1898.— Προφυλαγμένος
 Δεκέμβριος 1898.— Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους [1904]
 Μάιος 1899.— Ἡ Ἐπέμβασις τῶν θεῶν [Μ]
 Ἰούνιος 1899.— Ἐνας θεός των. [1917]
 Ἰούλιος 1899.— «Che fece... il gran rifiuto» [1901]
 Ὁ Βασιλεὺς Κλαύδιος [Α]
 Ὀκτώβριος 1899.— Ἡ Κατάστασις τῆς Δανίας
 Νοέμβριος 1899.— Βαμένα Μαλλιά

[Σελ. β4]

- Ἰανουάριος 1900.— Ὅταν ὁ Φύλαξ εἶδε τὸ φῶς. [Α]
 Μάιος 1900.— Διακοπή [1901]
 Ἰούνιος 1900.— Τρῶες [1905]
 Αὐγούστος 1900.— Ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος [1906]
 Νοέμβριος 1900.— Οἱ Ἐχθροί. [Α]
 Ἰανουάριος 1901.— Θερμοπύλαι [1903]
 Μάρτιος 1901.— Ξαναγράψιμο τῆς «Ἀναστυλώσεως τῶν Εἰκόνων».
 Δεκέμβριος 1902.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Ἀσκητοῦ Θαδδαίου».
 Φεβρουάριος 1903.— Ξαναγράψιμο τῶν «Τεχνητῶν Ἀνθέων». [Μ]

[Σελ. α3]

- Μάρτιος 1903.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Θέλω θανεῖν κλ.» [Α]
 Μάιος 1903.— Ἀπιστία [1904]
 Ἰούνιος 1903.— Ἐνδυνάμωσις
 Ἰούλιος 1903.— Ἡ Συνοδεία τοῦ Διονύσου [1907]
 Νοέμβριος 1903.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Τ[υανεὺς] Γλύπτης». [1911]

Δεκέμβριος 1903¹.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Φωνές» [1904]
Ἰανουάριος 1904.— «Ὁ Σεπτέμβριος τοῦ 1903» [Α]
«Ὁ Δεκέμβριος τοῦ 1903» [Α]
«Ὁ Γενάρης τοῦ 1904» [Α]
«Ἡ Φωτογραφία»

(Τὰ δυὸ πρῶτα ἀλήθεια ἔγιναν τὸν Ὀκτ. καὶ Δεκ.
τοῦ 1903, ἀλλὰ ἐτελειοποιήθησαν καὶ κατετάχθησαν
τὸν Ἰαν. τοῦ 1904).

Φεβρουάριος 1904.— Ὀροφέρνης [1915]
Στὲς Σκάλες [Α]
Μάρτιος 1904.— Στὸ Θέατρο² [Α]

[Σελ. α4]

Ἀπρ. 1904.— Ξαναγράψιμο «Ἐνλαβείας».
Ἰούλ. 1904.— Ἀπ' τὰ χέρια τοῦ Ἔρωτος.
Σεπτέμβριος 1904.— Ἐπιθυμίες [1904]
Μάρτιος 1905.— Μανουὴλ Κομνηνός [1915]
Μάϊος 1905.— Μεθυσμένος
Ἰούνιος 1905.— Ποίημα
Ἐπῆγα [1913]
Ἰούλιος 1905.— Ἰωνικὸν [1911]
Ἡ Σατραπεία [1910]
Ὀκτώβριος 1905.— Βίος Ὅσο Μπορεῖς [1913]

[Σελ. γ1]

Δεκέμβριος 1905.— Λαγνεία [Ὀμνύει, 1915]
Ἰανουάριος 1906.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Θεατῆς Δυσαρεστημένος»³ [Α]
Μάρτιος 1906.— Μάρτιαι Εἰδοὶ [1911]
Μάϊος 1906.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Στὴν Ἐκκλησία» [1912]
Ἰούλιος 1906.— Φιλέλλην [1912]
Αὔγουστος 1906.— Ποσειδωνιᾶται [Α]
Ἰανουάριος 1907.— Κινέας
Ἰούνιος⁴ 1907.— Τὸ Τέλος τοῦ Ἀντωνίου [Α]

1. Στὸ χειρόγραφο: 1904.

2. Βλ. Κ.Π. Καβάφη, Περὶ Ἐκκλησίας καὶ Θεάτρου, εἰσαγωγικὸ
μείωμα Γ.Π. Σαββίδη, 1963, σελ. 12, σημ. 6 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Θέατρο, 8, σελ. 37-39)
Νέα Ἐστία, ὁ.π., σελ. 1544, σημ. 31.

3. Βλ. ὁ.π.

4. Στὸ χειρόγραφο: Ἰούλιος.

Ἰούλιος 1907.— *Ἐνα Βράδυ μου*

Μιὰ Νύχτα¹ [1915]

[Σελ. γ2]

Αὐγουστος 1907.— *Στοὺς Δρόμους*

Σεπτ. 1907.— Τὸ Κλεισμένο Ἀμάξι [Ἡ Προθήκη τοῦ Καπνοπωλείου, 1917]

Ἰανουάριος 1908.— «27 Ἰουνίου 1906, 2 μ.μ.» [Α]²

Ἀπρίλιος 1908.— Κρυμένα [Α]³

Αὐγουστος 1908.— Ξαναγράψιμο τῆς «Κηδεῖα τοῦ
Σαρπηδόνο». [1908]

Δεκέμβριος 1908.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Βήματα». — [1909]

Ἐκφυλισμένος Ἔρωσ

Μάρτιος 1909.— «Μάρτιος 1907» [Μέρες τοῦ 1903, 1917]

Σεπτέμβριος 1909.— Ἐπέστρεφε [1912]

Ὀκτώβριος 1909.— *Πολεμισταὶ*

Φεβρουάριος 1910.— Ἡ Δυσaréσκεια τοῦ Σελευκίδου [1915]

Μάιος 1910.— Τελειωμένα [1911]

[Σελ. γ3]

Ἰούλιος 1910.— Ξαναγράψιμο «Ἀπουσίας» [Ἐἶγε Ἐτελεῦτα, 1920]⁴

Ὀκτώβριος 1910.— Ἰθάκη [1911]

Νοέμβριος 1910.— Ἀπολείπειν ὁ Θεὸς Ἀντώνιον [1911]

Φεβρουάριος 1911.— *Ματαιώσεις*

Λυσίου Γραμματικῶ Τάφος [1914]

Μάιος 1911.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Ἡ Δόξα τῶν

Πτολεμαίων». [1911]

Ἰούνιος 1911.— Ἔρωτος Ἀκουσμα [Α]

Ὀκτώβριος 1911.— Νίκη

Γιὰ τὰ Ὠραῖα [Ἔτσι πολὺ ἀτένισα, 1917]

Νοέμβριος 1911.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Δημάρατος» [1921]

Ἀντίοχος Ἐπιφανής.⁵

Δεκέμβριος 1911.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Ἡρώδης Ἀττικὸς» [1912]

Πολὺ Σπανίως. [1912]

[Σελ. γ4]

Ἀπρίλιος 1912.— Εὐρίονος Τάφος. [1914]

1. Πρόκειται γιὰ διόρθωσιν τοῦ προηγούμενου τίτλου.

2. Δημοσιεύεται σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος τῆς Ἐπιθεώρησης Τέχνης — βλ. καὶ Νέα Ἑστία, δ.π., σελ. 1531.

3. Δημοσιεύτηκε στὴν Νέα Ἑστία, δ.π. — βλ. καὶ φωτοτυπία στὴν σελ. 1592.

4. Βλ. Μάρτιος 1920.

5. Βλ. Φεβρουάριος 1922.

- Μάϊος 1912.— 'Αλεξανδρινοὶ Βασιλεῖς. [1912]
 'Ιούλιος 1912.— 'Ο 'Αμφορεύς. [Τεχνουργὸς Κρατῆρων, 1921]¹
 Αὐγουστος 1912.— 'Ενδυνάμωσις. [Α;]²
 'Οκτώβριος 1912.— Τῶν 'Εβραίων [1919]
 Δεκέμβριος 1912.— Τοῦ Μαγαζιοῦ [1913]
 Φεβρουάριος 1913.— Ξαναγράψιμο τοῦ «Τὰ δ' ἄλλα εἰς "Αδην τοῖς
 Κάτω Μυθήσομαι». [Α]
 'Απρίλιος 1913.— "Ετσι [Α]
 'Ιούλιος 1913.— Μισομεθυσμένος [Ἐν τῇ 'Οδῶ, 1916]
 Τὰ Πολύτιμα. [Ὅταν διεγείρονται, 1916]
 Σεπτέμβριος 1913.— «'Ηδονῆ». [1917]
 Νοέμβριος 1913.— 'Η Μάχη τῆς Μαγνησίας [1915]
 Δεκέμβριος 1913.— Μαρικοῦ Τάφος

[Σελ. 83]

- 'Ιανουάριος 1914.— Πέρασμα [1917]
 Μάρτιος 1914.—³ Μακρυὰ [1914]
 'Ιούλιος 1914.— 'Επάνοδος ἀπ' τὴν 'Ελλάδα [Α]
 Αὐγουστος 1914.— Ζωγραφισμένα [1915]
 'Οκτώβριος 1914.— Φυγάδες. [Α]
 Δεκέμβριος 1914.— Πτολεμαίου Καίσαρος [Καισαρίων, 1918]⁴
 Φεβρουάριος 1915.— Νόησις. [1918]
 Μάρτιος 1915.— Δημητρίου Σωτῆρος [1919]
 'Ιούνιος 1915.— Πρέσβεις ἀπ' τὴν 'Αλεξάνδρεια [1918]
 'Η 'Αρχὴ των. [1921]
 Αὐγουστος 1915.— 'Η Σημαία
 Σεπτέμβριος 1915.— 'Επιτύμβιον γιὰ τὸν ποιητὴν
 'Αμμώνη. [Γιὰ τὸν 'Αμμώνη κλπ., 1917]
 Κι ἀκούμπησα καὶ πλάγιασα
 στὲς κλίνες των. [Α]
 'Οκτώβριος 1915.— 'Αγάπησέ την Πιότερο [Ἴμενος, 1919]⁵
 Δεκέμβριος 1915.— Πρὸς τὴν Πτῶσι [Ἡ Διορία τοῦ Νέρωνος, 1918]

[Σελ. 84]

Φεβρουάριος 1916.— Τοῦ Πέμπτου ἢ τοῦ Ὁκτου Αἰῶνος.

1. Βλ. Δεκέμβριος 1921.

2. Βλ. 'Ιούνιος 1903. Τὸ ποίημα τοῦ 'Αρχείου ἔχει τίτλο : Δυνάμωσις.

3. 'Αρχικὰ ὁ Καβάφης εἶχε γράψει : 1915. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἐπόμενη ἐγγράφη.

4. Βλ. Νέα Ἑστία, δ.π., σελ. 1546.

5. Βλ. Φεβρουάριος 1919.

Μάρτιος 1916.— 'Αλεξανδρινὸν 'Εν 'Εσπέρα [1917]
'Απρίλιος 1916.— 'Ιερωνύμου Τάφος ['Ιγνατίου Τάφος, 1917]
Μάϊος 1916.— «Θυμῆσου Σῶμα» [1918]
'Ιούνιος 1916.— «Πλὴν Λακεδαιμονίων».

«'Η Ρόδα τοῦ 'Αμαξιού»

Αὐγούστος 1916.— Χαρμίδης ['Εν Πόλει τῆς 'Οσροηνῆς, 1917]
'Οκτώβριος 1916.— 'Αριστόβουλος [1918]
Δεκέμβριος 1916.— Λάνη Τάφος [1918]
'Ιανουάριος 1917.— Μισὴ Ὦρα [Α]
Φεβρουάριος 1917.— Γκρίζα [1917]

Σπίτι μὲ Κῆπον. [Α]

Μάρτιος 1917.— Ξαναγράψιμο τοῦ ποιήματος

«'Ο Σταυρὸς»

«'Εν τῷ Μηνὶ 'Αθύρ». [1917]

'Απρίλιος 1917.— 'Ιασὴ Τάφος [1917]

'Απρίλιος 1917.— Τὸ 31 Π.Χ. στὴν 'Αλεξανδρεία [1924]¹

[Σελ. ε1]

Μάϊος 1917.— 'Ο Δαρεῖος [1920]

'Ιούνιος 1917.— Μεγάλῃ 'Εορτῇ στοῦ Σωσιβίου [Α]

'Ιούλιος 1917.— Συμεῶν [Α]²

Κάτω ἀπ' τὸ σπίτι [1918]

Αὐγούστος 1917.— 'Αννα Κομνηνή. [1920]

Σεπτέμβριος 1917.— Δώρου Τάφος Εἰς τὸ 'Επίνειον [1918]

'Οκτώβριος 1917.— Δρόμοι τῆς 'Αλεξανδρείας

Νοέμβριος 1917.— Δώδεκα καὶ Μισὴ ['Απ' τὲς 'Εννιά, 1918]

'Ιανουάριος 1918.— Τὸ Διπλανὸ Τραπέζι [1918]

Μάρτιος 1918.— Νὰ Μείνει [1919]

Μάϊος 1918.— 'Ο Δεμένος Ὦμος [Α]

'Ιούνιος 1918.— Τὸ 23ον ἔτος τοῦ βίου μου τὸν χειμῶνα

Αὐγούστος 1918.— Μαχαῖρι

[Σελ. ε2]

Νοέμβριος '18.— 'Ο "Ἡλιος τοῦ 'Απογεύματος. [1919]

Φεβρουάριος '19.— 'Ιμενος [1919]

'Οκτώβριος '19.— Τὸ 'Ιόνιον Πέλαγος. Τοῦ Πλοίου [1919]

1. Βλ. 'Ιούλιος 1924.

2. Βλ. Καβάφη, 'Ανέκδοτα Πεζὰ Κείμενα, ὁ.π., σελ. 70-75.

- Μάρτιος 1920.— Εἶγε Ἐτελεύτα [1920]
 Ἰούνιος 1920.— Νέοι τῆς Σιδῶνος. [1920]
 Ἰούλιος 1920.— Νομίσματα [A]
 Μάρτιος 1921.— Πάρθεν [A]
 Μάρτιος 1921.— Βυζαντινὸς ἄρχων, Ἐξόριστος, Στιχουργῶν [1921]
 Ἰούλιος 1921.— Τὸ Καλοκαῖρι τοῦ 1895
 Σεπτέμβριος 1921.— Ἐκόμισα εἰς τὴν Τέχνην. [1921]
 Δεκέμβριος 1921.— Ἀπὸ τὴν Σχολὴν τοῦ Περιωνύμου Φιλοσόφου [1921]
 Τεχνουργὸς Κρατῆρων. [1921]
 Φεβρουάριος 1922.— Ὑπὲρ τῆς Ἀχαϊκῆς [Συμ] Πολιτείας
 Πολεμήσαντες.— [1922]
 Πρὸς τὸν Ἀντίοχον Ἐπιφανῆ. [122]

[Σελ. ε 3]

- Ἰανουάριος 1923.— Ἀπ' τὸ Συρτάρι [A]
 Μάιος 1923.— Ἐν Ἀπογνώσει [1923]
 Σεπτέμβριος 1923.— Ὁ Ἰουλιανός, ὄρων ὀλιγωρίαν. [1923]
 Νοέμβριος 1 1923.— Ἐπιτύμβιον Ἀντιόχου
 βασιλέως Κομμαγενῆς.— [1923]
 Θέατρον τῆς Σιδῶνος (400 M.X.) [1924]
 Ἰανουάριος 1924.— Ὁ Ἰουλιανὸς ἐν Νικομηδείᾳ [1924]
 Πρὶν τοὺς ἀλλάξει ὁ Χρόνος [1924]
 Ἰούλιος 1924.— Ἦλθε γὰρ νὰ διαβάσει [1924]
 Τὸ 31 Π.Χ. στὴν Ἀλεξάνδρεια [1924]
 1925.— Στὸ πληκτικὸ χωριὸν [1925]
 Μέρει τοῦ 1896 [1927]
 Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς ἐν Ρόδῳ [1925]
 1926.—

1. Ἐνα λατινικὸ ἐρωτηματικὸ (?) πάνω ἀπὸ τὴν λέξη: Νοέμβριος.

Ο

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΒΛΑΚΗ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Τοῦ Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ

«Τὸ ἀνακάρωμα στὴ γλῶσσα μου καὶ λογικό, καὶ χρήσιμο, καὶ πρακτικό. Στὸ μέλλον, στὸ προσεχές μέλλον, θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶχα δίκαιο... Καὶ βέβαια νὰ γράφουμε δημοτικὴν μὰ καὶ νὰ μὴ ξεγελιώμαστε μὲ τὶς λέξεις ποὺ μεταχειριζόμαστε! Ὁ τεχνίτης στὸ λόγο — τί ὡραία λέξι τὸ λογοτέχνης! — ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ συνδυάζει τὰ ὡραία μὲ τὰ ζωντανά!» Ὅταν τὰ ἔλεγε αὐτὰ ὁ Καβάφης στὰ 1926 μέσα στὸ Ἐντευκτήριο τῶν «Γραμμάτων», οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ποὺ ἀκούγαν πίστευαν, σχεδὸν στὴν ὁλόκληρά τους, πὼς ἦταν κουθέντες τῆς στιγμῆς. Κι ὅμως ὑπῆρχε αὐτὸ τὸ ἄρθρο του — τὸ τόσο διαφωτιστικὸ γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ θὰ μεταχειριζόταν — δημοσιευμένο στὴν ἐφ. «Τηλέγραφος» τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς 18)30 Δεκεμβρίου 1891, ἀριθ. 2496, πρώτη σελίδα. Κανεὶς δὲν τὸ θυμόταν, κανεὶς δὲν τὸ ἤξερε! Κανένας καθαριστὴς ἀπὸ κείνους ποὺ ἀσχολήθηκαν ἀργότερα μὲ τὸ Ἀρχεῖο του δὲ φαίνεται νὰ γνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ του. Τὸ βρήκα, ψάχνοντας γιὰ ἄλλα καθαφικά κείμενα. Τὸ ἀντέγραψα βιαστικὰ κι ἀργότερα, μὲ τὸν κ. Γ. Π. Σαββίδη, κάναμε ἐπὶ τόπου τὴν ἀντιβολή, ποὺ ἀποδείχτηκε χρήσιμη. Ὁ τόμος τοῦ «Τηλεγράφου» 1891 ποὺ βρίσκεται στὴ Βιβλιοθήκη τῶν Σχολῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἄγνωστο γιατί, δὲν περιέχει αὐτὸ τὸ φύλλο. Ἐπειδὴ μπορεῖ τὸ ἄρθρο νὰ μὴ εἴσεται οὔτε μέσα στὸ ἀρχεῖο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἀπὸ χρόνια ἐτοιμάζεται νὰ ἐκδόσει ὁ κ. Γ. Παπουτοάκης, πληροφορῶ τοὺς ἐνδιαφερόμενους πὼς θὰ τὸ βροῦν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Καῖρου, παράρτημα ξένων ἐφημερίδων, Citadelle : ἀριθμὸς 192 τοῦ παλίου Index : Télégraphos. Ἀλλὰ νὰ

ξεφυλλίζουν προσεχτικά γιατί τὰ φύλλα δέθηκαν με ἀλλόκοτη σειρά — ἀπὸ φταίξιμο τοῦ τυπογράφου τῆς ἡμερησίας πού τᾶκνε θάλασσα στήν ἀρίθμηση!

Ἀθήνα, 30 Νοεμβρίου 1963.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

Οἱ ξένοι παραγνωρίζουσι τὴν γλῶσσαν μας μεγάλως. Τὴν χωρίζουσιν, οὕτως εἶπειν, ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικήν. Ἄρνούονται ἢ ἀγνοοῦσι τὴν παράδοσιν τῆς ἐνότητός της. Δὲν παραδέχονται τὴν προφορὰν μας.

Εἶναι ὄθεν εὐχάριστον διαπρεπῆς ξένος φιλόλογος ὡς ὁ καθηγητὴς Βλάχη, ἀνὴρ εὐρωπαϊκῆς φήμης, νὰ λαμβάνη ἐν χερσὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς γλώσσης μας, καὶ νὰ δεικνύη αὐτὴν εἰς τοὺς ξένους ὡς ἀληθῶς ἔχει καὶ ὄχι ὡς τὴν φαντάζονται.

Ἡ προσωπικότης τοῦ Ἰωάννου Στίουαρτ Βλάχη, τοῦ περιφανοῦς Σκώτου φιλόλογου, εἶναι τόσο γνωστὴ, ὥστε δὲν εἶναι ἀνάγκη διὰ μακρῶν νὰ τὸν συστήσω εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἐγεννήθη ἐν Γλασκῶδι τῆς Σκωτίας καὶ νεόθεν ἔδειξε μεγαλοφυΐαν περὶ τὰ φιλολογικά. Διέτριψεν ἐν πολλαῖς ἠπειρωτικαῖς χώραις. Εἰς Ἑλλάδα ἦλθε τὸ 1853. Ἐξέμαθε κατὰ δάθος τὴν νεοελληνικήν καὶ συνέγραψε περὶ αὐτῆς. Εἶναι εἰς τῶν κρατίστων ἑλληνιστῶν τῆς συγχρόνου Ἀγγλίας. Τῷ 1852 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ἐδιμβούργου. Ἐξέδωκε πολλὰ συγγράμματα περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης. Περὶ τῶν ἄλλων του σπουδαιότητων ἔργων (οἷα ἢ μετάφρασις τοῦ Φάουστ, αἱ περὶ ἀνατροφῆς πραγματεῖαι του) δὲν θέλω γράψῃ, ὄντων ἐκτὸς τοῦ προκειμένου.

Λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ «Ἀμλέτου», ὑπὸ τοῦ λογίου Κερκυραίου κ. Πολυλά, ὁ καθηγητὴς Βλάχη ἐδημοσίευσεν κατ' αὐτὰς ἐν τῷ ἀγγλικῷ περιοδικῷ «ὁ 19ος Αἰὼν» ἄρθρον περὶ τῆς μεταφράσεως ταύτης καὶ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης. Ἐκ τῶν παρατηρήσεών του ἐπὶ τῆς γλώσσης μας θὰ παραθέσω ὀλίγας ἐνταῦθα.

Κατὰ τὸν κ. Βλάχη ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε ὑπέστη τὰς ἰσχυρὰς ἐκείνας ξενικὰς ἐπιρροὰς αἰτινες σχηματίζουσι νέας γλώσσας. Οἱ τέσσαρες αἰῶνες οὗς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διετέλεσεν ὑπὸ ξενικὸν ζυγὸν ἦτο μικρὸν διάστημα χρόνου διὰ τὸν σχηματισμὸν μιᾶς γλώσσης. Ἡ Νορμαννικὴ κατάκτησις τῆς Ἀγγλίας ἔλαβεν ὀκτῶ αἰῶνας διὰ νὰ μορφώσῃ τὴν μεταγενεστέραν ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Οἱ δὲ Νορμαννοὶ μετὰ τὰς καταπιέσεις των «ἔφεραν μετ' αὐτῶν στοιχεῖα κοινωνικῆς ὑπεροχῆς ἅτινα ...ἐπὶ τέλος ἀντεκατέστησαν τὴν ἐγγύριον σαξωνικὴν διάλεκτον τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ διὰ νέας γλώσσης... Ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο τὸ ἐνάντιον. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ἀναπτύξεως ἢ πολιτισμοῦ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει Τουρκικὴ κυβέρνησις οὐδὲν στοιχεῖον εἶχε κοινωνικῆς ὑπεροχῆς δυνάμενον νὰ ἀντιπράξῃ πρὸς τὸ μῖσος ὄπερ φυσικῶς ἐμπνέει ξένη διοίκησις καὶ ἐξ ἄλλου ἢ ταυτότης θρησκευτικοῦ φρονήματος ἧτις ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ρώμης, συνέτεινεν εἰς τὴν μίξιν τοῦ Σαξωνικοῦ καὶ Νορμαννικοῦ στοιχείου ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔλλειπεν ὀλοτελῶς ἐν Ἑλλάδι. Ἀπέχθεια ζωηροτάτη, ἔμφυτος εἰς τε τὸν Μωαμεθανισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν, κατέστησεν ἀδύνατον τὴν συγχώνευσιν μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων». Περὶ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ἐπὶ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν ὁ κ. Βλάχη λέγει ὅτι ἦτο «πάρα πολὺ μερικὴ, καὶ πάρα πολὺ μακρυνή» ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τῆς γλώσσης.

Ὁ καθηγητὴς μετὰ ταῦτα λαμβάνει ἐν χωρίον μεταγενεστέρου Ἑλλ. συγγράμματος καὶ ἐξετάζει αὐτό. Τὸ χωρίον εἶναι ἀπὸ μετάφρασιν τῆς Χαλιμάς ἐκδοθεῖσαν

τῷ 1792. Τὸ εἶδος τῆς γλώσσης ἔχει ὡς ἑξῆς· «Εὗρίσκετο εἰς τὰ μέρη τῆς Περσίας ἕνας πλούσιος πραγματευτής. Καὶ εἶχε τοῦτο τὸ προτέρημα νὰ καταλαμβάνη ταῖς γλώσσαις καὶ τὴν ὀμιλίαν τῶν ζώων. Μίαν ἡμέραν περιδιβάζωντας... Ἦσαν δεμένα εἰς ἕνα παχνὶ ἕνας γαῖδαρος καὶ ἕνα βόϊδι κτλ. κτλ.»

«Ἄς διατρέξωμεν τὰς γραμμάς ταύτας» λέγει ὁ κ. Βλάχη «καὶ ἄς παρατηρήσωμεν κατὰ πόσον ἡ δημώδης αὕτη ἑλληνικὴ τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος διαφέρει ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν τοῦ Ξενοφῶντος· διότι ἀναμφιδόλως εἶναι ἑλληνικὴ κατὰ πάντα, καὶ οὐχὶ νέα γλώσσα ἔχουσα τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν οἷαν ἡ Ἰταλικὴ πρὸς τὴν Λατινικὴν. Γ α ῖ δ α ρ ο ς ἀντὶ ὄ ν ο ς, καὶ σ π ῆ τ ι ἀντὶ ο ἰ κ ο ς, ἀπὸ τὸ Λατινικὸν hospitium, εἶναι αἱ μόναι δύο καθαρῶς μὴ κλασσικαὶ λέξεις ἐν τῷ ὄλῳ παραγράφῳ... Β ο ῖ δ ι μ ᾶ ς διδάσκει δύο πράγματα· πρῶτον, ὅτι ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἑλληνικῇ, ὡς ἐν τῇ ἰταλικῇ, ὑπάρχει ροπή εἰς τὸ νὰ σφετερίζεται τὸ ὑποκοριστικὸν τὴν θέσιν τοῦ ἀπλοῦ ὀνόματος, καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ τελευταία συλλαβὴ, μὴ τονιζομένη ἐν ταῖς τοιαύταις λέξεσι, παραλείπεται, ὡς παιδί διὰ παιδίον, καὶ χωράφι διὰ χωράφιον, κλπ. Ἡ δευτέρα λέξις ἐκ τῆς περικοπῆς μας, ε ἰ ς, δεικνύει κυριώτατον ἰδιωτισμὸν τῆς ὀμιλουμένης ἑλληνικῆς, ὃ ἐστὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς δοτικῆς πτώσεως καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἐ ν διὰ τοῦ ε ἰ ς ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐν ἡ διαμονῇ ἐν μέρει τινὶ ἐμφαίνεται. Ἡ κατάχρησις αὕτη εὗρίσκεται καὶ παρὰ τοῖς Σκώτοις... Ὁ ἰδιωτισμὸς ἕ ν α ς ἀντὶ ε ἰ ς δὲν εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τόσον νεωτερισμὸς ὅσον εἶναι ἡ ἀρχαία Δωρικὴ ἀρσενικὴ κατάληξις τῶν ὀνομάτων εἰς ...α ς, ἥτις φαίνεται ἦτο τόσον οἰκεία εἰς τὸ οὖ ς τοῦ λαοῦ ὥστε συνήθως εὗρίσκωμεν π α τ ῆ ρ α ς ἀντὶ π α τ ῆ ρ, β α σ ι λ ῆ α ς ἀντὶ β α σ ι λ ε ὖ ς καὶ περαιτέρω ἐν τῇ περικοπῇ μας μετοχᾶς ἐν αῖ ς ἡ κλασσικὴ πληθυντικὴ αἰτιατικὴ σχηματίζει τὴν ἀρσενικὴν ἐνικὴν ὀνομαστικὴν διὰ τῆς καταλήξεως ...α ς. Τὸ ὀ π ο ἰ ο ς διὰ τὸ δ ς εἶναι ἰταλισμὸς, il quale. Ἐ φ ὕ λ α γ ε ἐκ τοῦ φ υ λ ᾶ γ ω εἶναι φυσικὴ ἀλλαγὴ τοῦ φ υ λ ᾶ σ σ ω τὸ γ ἐν ταῖς τοιαύταις λέξεσιν εἶναι ριζικόν, ἐνῶ τὸ σ σ περιορίζεται εἰς τὸν ἐνεστῶτα καὶ τὸν παρατατικόν. Τὸ ν ᾶ κ α τ α λ α μ β ᾶ ν η εἶναι ἐπιμονώτατα χαρακτηριστικὸν τῆς μεταγενεστέρης ἑλληνικῆς συντάξεως, τοῦ ὁποίου ἔχωμεν παραδείγματα ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, Ματθ. Ε' 29, καὶ ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς ἱστορικοῖς. Προέρχεται ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ ἀπαρεμφάτου οὐ ἢ φυσικὴ ἀναπλήρωσις εἶναι ἡ ὑποτακτικὴ μὲ τὸ ἕ ν α, ὅπερ συγκόπτεται εἰς ν ᾶ... Τ α ῖ ς γ λ ῶ σ σ α ι ς μ ᾶ ς δεικνύει ὅτι τὸ σχῆμα τῆς ἀπωλεσθείσης δοτικῆς πτώσεως χρησιμεύει ὡς αἰτιατικὴ ὃ ἐ ν εἶναι συγκοπὴ τοῦ οὐ δ ἐ ν ἀντικαθιστῶσα τὸ οὐ καὶ οὐ κ...· χ ᾶ ζ ω εἶναι κοινὴ Ρωμαϊκὴ (Romainic) «λέξις, ἐνεργητικὴ μορφή τοῦ κλασσικοῦ χ ᾶ ζ ο μ α ι». Τὸ «χάζω» αὐτὸ τοῦ καθηγητοῦ εἶναι τὸ τόσον σύνθηθές μας «χάνω». Περὶ αὐτοῦ παρατηρεῖ ὅτι μετεβλήθη ἡ ἔννοιά του· ὡς μετεβλήθη ἐπίσης ἡ ἔννοια τοῦ ῥήματος «χάμνω» ὅπερ ἦτο οὐδέτερον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ὁ καθηγητὴς σημειοῖ ὅτι ἐν διαφόροις περιστάσεσιν «ἐκεῖνο τὸ ὅποιον φαίνεται μεταγενεστέρᾳ παραφθορὰ εἶναι ἀπλῶς ποικιλία τις τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἀρχαία ὅσον ὁ Ὅμηρος. Δ ε μ ῆ ν α εἶναι παράδειγμα τῆς παραλείψεως τοῦ περιττοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ τοῦ παρακειμένου τῆς μετοχῆς... Π α χ ν ἰ εἶναι ἡ παραφθορὰ τοῦ ὑποκοριστικοῦ φ ᾶ τ ν ι ο ν ἢ νεώτερος σχηματισμὸς ἐκ τοῦ π ῆ γ ν υ μ ι. Ἐν τῷ ὀ μ ι λ ο ὕ ν... εὗρίσκομεν μαλακὸν σχηματισμὸν τοῦ ἀρχαίου Δωρικοῦ τρίτου πληθυντικοῦ προσώπου εἰς . . . ο ν τ ι, Δ α τ u n n, ὅστις ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἑλληνικῇ ἐξώρισεν ὀλοτελῶς τὸν Ἀττικὸν

...ουσι. Ἐν τῷ ῥήματι καλοτυχίω συναντῶμεν ὀρθὸν νέον σχηματισμὸν ὅστις ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν εἶναι ἄξιός να κληθῆ ἑπέκτασις καὶ πλουτισμὸς τῆς γλώσσης, οὐχὶ παραφθορά. Τοιούτου εἶδους νέα ῥήματα εἶναι πολὺ κοινὰ ἐν τῇ μεταγενεστέρα ἑλληνικῇ. Ἐκτὸς τοῦ ...ίζω, αἱ καταλήξεις ...όνω, καὶ ...αίνω συνειθίζονται. Τὸ ὄπου εἶναι ἀλλόκοτος κατάχρησις ἐπιρρηματικοῦ ἀντὶ ἀναφορικοῦ σχηματισμοῦ. Ἐν τῷ ἐνεστώτι στέκω (τὸ στήκω τῆς Καινῆς Διαθήκης) ἔχωμεν νέαν μορφήν τῆς παλαιᾶς ρίζης στῶ, πηγάζουσαν ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ κλασικοῦ παρακειμένου ἔστηκα. Ἡ μόνη ἄλλη σπουδαία παρατήρησις ἣτις μᾶς μένει να κάμωμεν εἶναι ὅτι τὸ του μετὰ τὸ λέγοντας (λέγοντάς του) ἀντικαθιστᾶ τὸ τῷ καὶ ὅτι ἐν γένει ἡ συγκοπὴ τοῦ αὐτὸς εἰς τὸς ἀπαντᾶ ἀκαταπαύστως ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ ἑλληνικῷ λόγῳ».

Ὡς βλέπομεν, τὴν προσοχὴν τοῦ καθηγητοῦ ἐπισύρει κυρίως ἡ δημώδης γλῶσσα. Περὶ τῆς καθαρευούσης δὲν ἔρχεται εἰς τὰς αὐτὰς λεπτομερείας. Διηγεῖται πόθεν ἐπήγαγε, καὶ ἀποδίδει κυρίως τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς εἰς τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὅπερ, ἀποκτήσαν τὴν ἐλευθερίαν, ἠθέλησε να καθαρίσῃ καὶ να ἀνυψώσῃ τὴν γλῶσσάν του. Ὁ κ. Βλάχη φαίνεται φίλος τῆς καθαρευούσης, λέγει δὲ ὅτι ὁ μόνος τρόπος ὑπάρξεως διὰ τε τὴν δημώδη καὶ τὴν καθαρεύουσαν ἐν Ἑλλάδι, εἶναι τὸ σύστημα τῶν ἀγγλικῶν βουλῶν τῶν Λόρδων καὶ τῶν Κοινοτήτων, ἦτοι, συνεργασία δι' ἀμοιβαίων παραχωρήσεων. Τόσον ὀλίγον, κατ' αὐτὸν ἡ καθαρεύουσα διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ὥστε «ὁ λόγιος ὅστις εἶναι οἰκείος μὲ τὰ ἄριστα κλασικὰ ἑλληνικὰ δύναται να περάσῃ ἀπὸ τὸν Πολύβιον καὶ Διόδωρον εἰς τὸν Τρικούπην (ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ) Παπαρηγόπουλον, καὶ ἄλλους τῆς αὐτῆς σχολῆς, πολὺ εὐκολώτερον ἀφ' ὅ,τι δύναται» ὁ ἀναγνώστης τοῦ Βύρωνος να συνειθίσῃ τὸ ὕφος τοῦ ἀρχαίου Ἄγγλου ποιητοῦ Τσῶσερ. Καὶ ὀλίγον κατόπιν προσθέτει ὅτι «ὁ ἀδέκαστος φιλόλογος... δὲν θὰ δυσκολευθῆ να ἀναγνωρίσῃ ἐν τῇ μεταγενεστέρα ἑλληνικῇ, ὅχι θάρβαρον παραφθοράν... τείνουσαν εἰς νέαν γλῶσσαν, ἀλλὰ ἀπλῶς μίαν διαλεκτικὴν τροπολογίαν οἷα ἡ ἀρχαία Δωρικὴ καὶ Αἰολικὴ». Αἱ ἀπώλειαι καὶ ἑλλείψεις τῆς νέας ἀντισταθμίζονται διὰ χαρίτων τινῶν ἰδιαζουσῶν εἰς αὐτήν.

Σχολιάζων τὴν γνώμην τοῦ κ. Πολυλά ὅτι ἡ δημώδης εἶναι πολὺ κατάλληλος εἰς τὴν ποίησιν, ὁ κ. Βλάχη γράφει τὰ ἑξῆς:

«Εἶναι δυνατόν ἢ μᾶλλον καλλιεργημένη γλῶσσα να ποιῆ, χάριν ἰδιαιτέρων ἐκφράσεων, χρήσιν διπλῶν τύπων, ὡς ἐποίουν οἱ Ἀθηναῖοι οὔτινες μετεχειρίζοντο κοινῶς τὴν Δωρικὴν ἐν ταῖς χορωδαίαις, ἢ ὡς δύνανται να ποιῶσιν οἱ Σκῶτοι μεταχειριζόμενοι τὴν μελωδικὴν γλῶσσαν τοῦ Βούργς ὡς τὴν καταλληλοτέραν μορφήν τῆς ἀγγλικῆς διὰ τὸν λυρικὸν λόγον».

Οἱ λόγοι οὗτοι μὲ ἐνθυμίζουσι μίαν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαριτίου :

«Κατ' ἐμὲ δὲν ἀμφιβάλλω ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ θέλει εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ρωμαντικῆς, δημοτικῆς, ἢ λυρικῆς ποιήσεώς μας. Πρέπει μάλιστα ἐπισήμως να καθιερωθῆ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅπως οἱ δυνάμενοι εἰσέλθωσιν ἀστάκτως εἰς τὴν πορείαν ταύτην πλουτίζοντες καὶ μορφώνοντες αὐτήν. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γλωσσῶν εἶναι ἀναντίρρητον γεγονός ὅτι φράσεις καὶ λέξεις καὶ ἰδιωτισμοὶ ἀφιερῶθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ποίησιν. Ἡμεῖς εὐτυχέστεροι τῶν ἄλλων δυνάμεθα ἀκεραίαν διάλεκτον να μεταχειρισθῶμεν ἐπὶ τούτῳ».

Ἐσφαλμένης προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Ἀγγλίᾳ: ὁλόκληρον δὲ τὸ ἄρθρον τοῦ ἐμφαίνει ζωηροτάτην συμπάθειαν πρὸς τε τὸ ἔθνος καὶ τὴν φιλολογίαν μας.

Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ κρίνω πόσῃ ἐντύπωσιν τοιοῦτο ἄρθρον προξενεῖ ἐπὶ τοῦ ὄλου ἀγγλικοῦ κοινοῦ. Ὅτι ὁμοίως οἱ κόποι τῶν πεφωτισμένων ἀνδρῶν, οἵτινες σπουδάζουσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς πρέπει νὰ σπουδάζεται, δηλαδὴ, οὐχὶ ὡς γλῶσσα νεκρὰ ἀλλὰ ὡς ζῶσα καὶ πλήρης ἀκμῆς, ὅτι οἱ κόποι αὐτῶν, λέγω, δὲν εἶναι μάταιοι, λαμβάνομεν ἐνίοτε τρανὰς ἀποδείξεις οἷα ἢ ἐσχάτως δηλωθεῖσα ἀποφασίς τῆς συγκλήτου τῆς Πανεπιστημιακῆς Σχολῆς τοῦ Λίβερπουλ νὰ συστήσῃ τάξιν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νεοελληνικῆς, καὶ νὰ προσλάβῃ διὰ τὴν τάξιν ταύτην ἑλληνα διδάσκαλον.

Κ.Φ.Κ.

(ἔφ. ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ, Ἀλεξάνδρεια, 18 - 30 Δεκεμβρίου 1891, ἀριθ. 2496 — πρώτη σελίδα).

Σχέδιο τῆς X. Ἀλεξανδρίδου

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΡΑΣΚΙΝ

(Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του ποιητή)

Παρουσίαση, επιμέλεια: Στρατη Τσίρκα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέσα στα Καβαφικά αυτόγραφα, που φύλαξε ο φίλος του ποιητή Περικλής Α. 'Αναστασιάδης, είναι και τοῦτο. Δημοσιεύεται ολόκληρο για πρώτη φορά. Πριν από δεκαπέντε χρόνια, ο κ. Μιχ. Περίδης είχε δώσει μερικά αποσπάσματά του, με άβλεψίες.⁽¹⁾

Το αυτόγραφο αποτελείται από 14 σελίδες σε μέγεθος ημίφυλλου: 2 λευκές + 11 γραμμένες με μαύρο μελάνι + 1 λευκή. Εκτός από μια λέξη που φθάρηκε, το κείμενο διατηρείται πολύ καλά. Μπρος από κάθε σχόλιο ο ποιητής γράφει με μελάνι έναν αριθμό. Οι σελίδες δεν είναι αριθμημένες, αλλά τρυπημένες και πιασμένες με μπρούτζινη καρφίτσα, που από τα ίχνη της συμπεραίνει κανείς

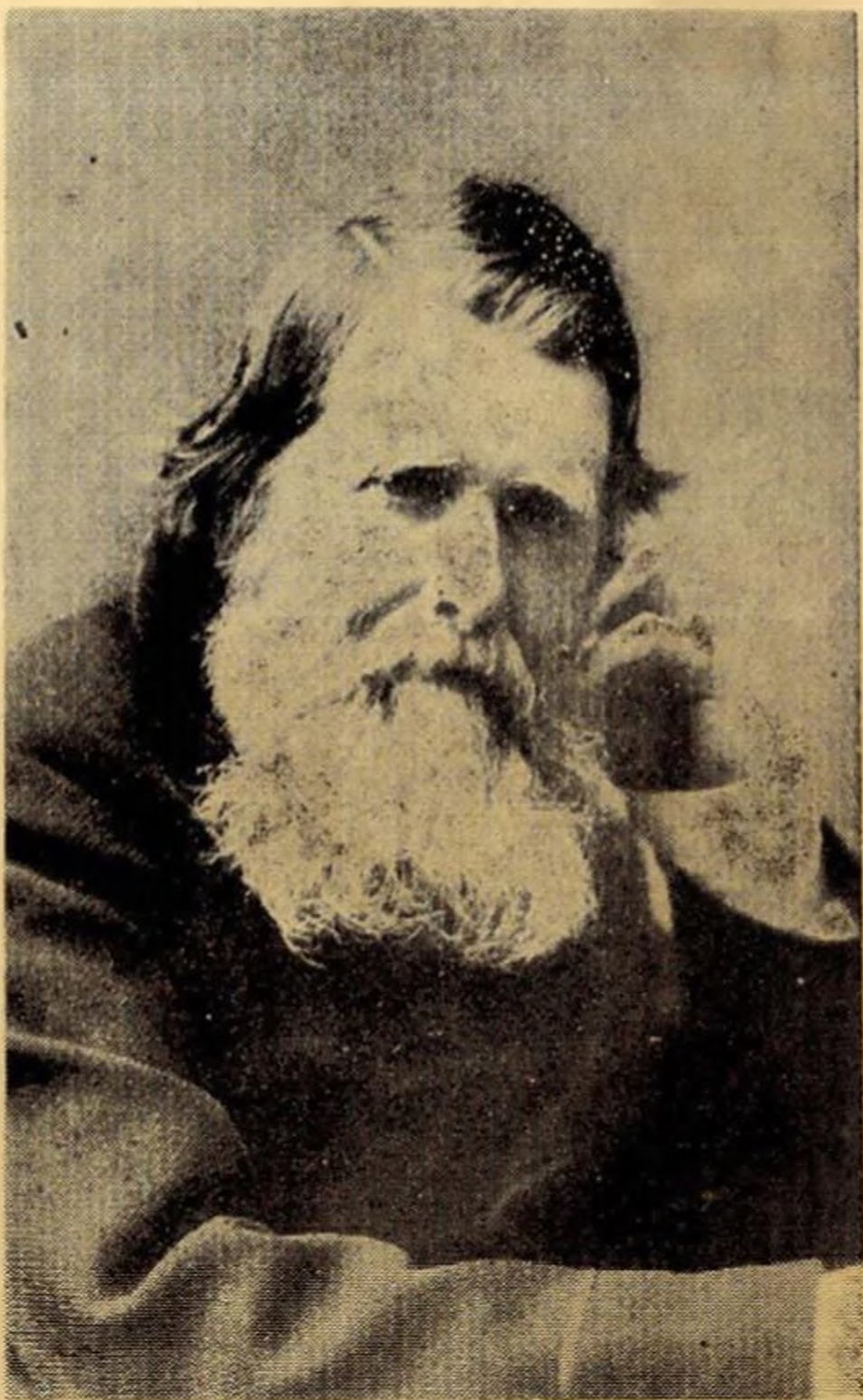
πώς το ντοκουμέντο ήταν στην ίδια κατάσταση όταν πρωτοδόθηκε. Το λέω το γιατί το χειρόγραφο είναι άπλο αρχίζει άμέσως με σχόλιο. Τελειώνει την υπογραφή: Κ. Φ. Κ. Γράφτηκε πόν όχι αργότερα από τον 'Ιούλιο 1896, αφού τότε παύει ο Καβάφης σφηνώνει το Φ στην υπογραφή του, όμως και νωρίτερα από τις 23 Σεπτεμβρίου 1893, γιατί το αντίτυπο του τόπου κατά πάσα πιθανότητα μεταχειρίστηκε ο ποιητής, έχει την ιδιόχειρη έγγραφή της κτητόρισσάς του: No 239 | Clio Pericles | 23rd September 1893.

Για πολὺν καιρό, οί προσπαθείς να βρῶ σε ποιό βιβλίο του Ράσαν

IN
η τ η

κ α

ὁ John Ruskin γύρω στὰ 1893

φερόταν τὸ χειρόγραφο, μέναν δίχως ἀποτέλεσμα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πὸν δὲν ἔδοσα τὸ ντοκουμέντο στὴν ἐργασία μου τοῦ 1958, ἀναφέροντας σ' αὐτή, μὲ κάποιο δισταγμὸ, μόνο δυὸ περικοπές του.

Ἄν τὸ βιβλίον ἀνῆκε στὸν ποιητὴ, θὰ εἶχε βρεθεῖ μετὰ τὸ θάνατό του στὴ βιβλιοθήκη του καὶ ὁ κ. Περίδης δὲ θὰ ἔγραφε γιὰ τὸ αὐτόγραφο: «Σχολιάζει περικοπές ἀπὸ ἄγνωστο σὲ μένα βιβλίον τοῦ Ράσκιν». Ἄλλ' ἀφοῦ τὸ ντοκουμέντο βρισκόταν στὰ χαρτιά τοῦ ἀείμνηστου Ἀναστασιάδη, γιατί νὰ μὴ συμπεράνω πὸς καὶ τὸ ἔργο θὰ βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη του; Μὰ ὁ κληρονόμος του, κ. Ἀριστείδης Παπαγιώργης, πὸν τὸν παρακάλεσα νὰ

κοιτάξει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ θείου του, μοῦ ἀποκρίθηκε πὸς δὲν ὑπάρχει. Τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1961 ξαναπιάσαμε τὸ θέμα καὶ τότε ὁ κ. Παπαγιώργης θυμήθηκε πὸς στὴ βιβλιοθήκη ἐνὸς ἑξαδέλφου του βρισκόταν Ράσκιν. Τὴν ἄλλη μέρα μοῦ ἔφερε δυὸ ωραίους τόμους: «Ἐκλεκτὲς σελίδες ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ράσκιν», στ' ἀγγλικά.⁽²⁾ Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σχολίων ἀντιστοιχοῦσαν στὶς ἀριθμημένους περικοπές τοῦ π ρ ὠ τ ο υ τ ὀ μ ο υ.

Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν λιγόλογων καὶ προσεχτικῶν διατυπωμένων παρατηρήσεων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ μὲ τὰ κείμενα τοῦ Σταυροφόρου, πὸν ἀνάλωσε τὴ ζωὴ του γιὰ μιὰ αἰσθητικὴ, ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση τῆς Βικτωριανῆς Ἀγγλί-

ας, φανερώνει βέβαια τις μεγάλες ανομοιότητες τῶν πνευμάτων τους. Ἄλλὰ ἐκεῖνο πὸ κάνει τὸ χειρόγραφο ἀνεχτίμητο εἶναι τὸ φῶς πὸ ρίχνει στὴν ἰδεολογία καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Καβάφη, ὅταν αὐτὸς βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης μεγάλης ποιητικῆς του περιόδου, ἔχοντας πίσω του μόνο τὴν πρώτη μορφή τοῦ «Κεριά», ἴσως καὶ τοῦ «Πόλις», καὶ μπρὸς του, γιὰ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη πενταετία, τὰ «Τείχη», τὸ «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους», τὸ «Θερμοπίλες», τὰ «Παράθυρα».

Μοναχὰ τους τὰ καθαφικά σχόλια ἔδιναν ἴσως κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα μονόλογο. Βάζοντας ὅμως πλάϊ τους τὰ κείμενα τοῦ Ράσκιν, ἔχουμε τώρα ἓνα διάλογο γιὰ τὰ πιὸ σοβαρὰ θέματα: γιὰ τὴν ποίηση, τὴν τέχνη, τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο, τὸ καλὸ καὶ τὸ ὠραῖο, τὸ ρεαλισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὶς ἐλευθερίες τοῦ ἀτόμου. Τώρα γίνεται πεποίθηση αὐτὸ πὸ συμπερασματικὰ ἔβγαινε ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα ὡς τότε ἄρθρα τοῦ Καβάφη⁽²⁾: πὸς στὰ τριάντα του χρόνια ὁ ποιητὴς ἔχει ἤδη συγκροτημένη μιὰ αἰσθητικὴ καὶ ἠθικὴ θεωρία, πολὺ πιὸ κατασταλαγμένη ἀπ' ὅσο φανερώνουν τὰ ποιήματά του τῆς ἀντίστοιχης περιόδου. Κ' εἶναι ἀκριβῶς ὅταν γράφονταν οἱ παρατηρήσεις στὸ Ράσκιν, πὸς ὁ Καβάφης, μὲ τὶς ἀπόπειρες τοῦ «Κτίσται», «Κεριά», «Ἐνας Γέρος», «Πάλι στὴν ἴδια Πόλι», βγαίνει ἀπὸ τὸ τέλμα τῆς φαναριώτικης «στιχοποιίας» καὶ βρίσκει τὴν προσωπικὴ του ἔκφραση.

Ἄς πρῶτος τόμος τῶν «Ἐκλεκτῶν Σελίδων» περιλαμβάνει 214 περικοπές ἀπὸ δέκα τουλάχιστο ἔργα, διαλεγμένες «μὲ τὴ σιωπηρὴ συγκατάθεση τοῦ κ. Ράσκιν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ πάρει ὁ ἴδιος μέρος στὴν ἐκλογή ἢ νὰ εἶναι ὅπωςδήποτε ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ τόμου», μᾶς εἰδοποιεῖ ὁ ἐκδότης. Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ ἔξι μέρη. Α' Ταξιδιωτικὰ Τοπία (περικοπές 1 - 20), Β' Χαρακτηριστικὰ τῆς Φύσης (21 - 44), Γ' Ζωγραφικὴ καὶ

Πίνακες (86 - 126), Ε' Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ Γλυπτικὴ (127 - 166), ΣΤ' Ἠθικὰ καὶ Διδακτικὰ (167 - 214). Ὁ ποιητὴς, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια, θὰ μᾶς δώσει μὲ τὸ «Θάλασσα τοῦ πρωιοῦ» μιὰ μαρτυρία γιὰ τὶς ἐσωστρεφεῖς ἀντιδράσεις τῆς εὐαισθησίας του μπρὸς στὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσης. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι περιεργὸ ἂν ἄφησε ἀσχολίαστα τὰ δυὸ πρῶτα μέρη τοῦ βιβλίου. Χαρακτηριστικὸ ἐπίσης εἶναι πὸς ἀπὸ τὶς 19 περικοπές πὸς σχολίασε, οἱ 11 ἀναφέρονται σὲ ζητήματα Τέχνης καὶ οἱ 8 σὲ Ἠθικὰ. Στὰ δευτέρω ὁ τόνος τῆς διαφωνίας του μὲ τὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Ράσκιν γίνεται πιὸ τραγύς, κάποτε μάλιστα καὶ περιφρονητικὸς. Στὰ ζητήματα ὅμως τῆς αἰσθητικῆς φαίνεται μᾶλλον διαλλακτικὸς. Πάρα πολλές περικοπές τοῦ βιβλίου ἀφήνει ἀσχολίαστες. Τὶς διάβασε; Τίποτε πάντως δὲν μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσουμε πὸς ἐπειδὴ δὲν τὶς σχολίασε, τὶς ἐπιδοκίμαζε κίῶλας ἢ τὸ ἀντίθετο. Αὐτὸ πὸ φαίνεται καθαρὰ εἶναι ὅτι στέκεται μόνο σὲ κείνες πὸς τοῦ δίνουν ἀφορμὴ γιὰ νὰ διατυπώσει κάποια πλευρὰ τοῦ δικοῦ του ἠθικοῦ ἢ αἰσθητικοῦ κρέντο. Ὁ τόνος μάλιστα, μιὰ ἢ δυὸ φορές, γίνεται κάπως ἐξομολογητικὸς, κι αὐτὸ μὲ κάνει νὰ πιστέψω πὸς τὰ σχόλια ὁ Καβάφης δὲν τὰ ἔγραψε γιὰ δική του χρῆση, ἀλλὰ τὰ προόριζε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς γιὰ τὸν Περικλῆ Ἀναστασιάδη ἢ γιὰ τὸν Κίμωνα καὶ τὴν Κλεὺ Περικλῆ, ἑξαδέλφια τοῦ Ἀναστασιάδη.

Πρόβλημα παρουσιάζει στὴ δημοσίευσή τοῦ αὐτοῦ γραφοῦ ἡ δυσανάλογη ἔκτασις τῶν κειμένων τοῦ Ράσκιν. Θὰ ἦταν εὐκόλο ν' ἀπομονωθοῦν στὴν κάθε περικοπὴ οἱ φράσεις πὸς ἀντιστοιχοῦν σὲ καθαφικὸ σχόλιο. Ἄλλὰ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μόνο σὲ μιὰ περίπτωση σαφῶς ἀπομονώνει κάποια παράγραφο (περικοπὴ 181, «4η παρ.») κ' ἐκεῖ τὸ βρήκα σιωπῆς νὰ συμμορφωθῶ μὲ τὴν ὑπόδειξή του Ὅλες τὶς ἄλλες προτίμησα νὰ τὶς δώσω ἀκέραιες (στὴ 47 παράλειψα κάτι τεχνικὸς ὅρους), βέβαιος πὸς μ' αὐτὸν τρόπο ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ καλύτερα τὸν ἀντίλαλό τους μέσα στὴ σκέψιν τοῦ ποιητῆ, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔχει καὶ μιὰ χτυπητὴ ἀντιπαράθεση τῆς γοητευτικῆς

15^ο παράδειγμα της ἀμεταμέλειας "on being cheated
 "out of a small sum of money" ἐξιστά με. εἶπεν
 ποιητικῶς — με' τόσον κακῶς πισθῆναι — ὡς ἑσὶν ἄ-
 κων τις συμβαίνει. ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει με' το
 δεύτερον παράδειγμα — "κατὰ τὸ ἄλλο τὸ ὅσον βαρῶς
 "θαυμασμός εἶναι βεβαίως καὶ συζητῆ ἰσοί εἶπεν δια-
 "κοιῶν ἐπὶ τῆς ἐπιβίωσιν περιεχνημάτων, ἢ ὅτι με
 "εὐμορφῶν καλαδερμάτων ἀλλὰ τὸ αἰσθητικὸν δὲ εἶναι σι-
 "γητικὸν διότι τὰ δεδομένα του εἶναι ψευδῆ — διὰ
 ψευδῆ, — "καὶ ἂν ἐν τούτῳ ἀρετῆς ἢ ἀμειψίας το
 "καίψιμον μίαν ποσότητα περιέχει ἢ ἐπιβίωσιν τῶ
 "παρὰ μελαγχολία μαρτυρῶν δὲ ἔχει τίποτε ἄξιον δει-
 "κνύμεν." Κατὰ τῶν ζῴων τούτων βαρῶς διαμαρτυρῶν
 ἐπιβίωσιν. Ἄρτια, μίαν εἶρα εἶναι δυνατὸν καὶ δι-
 μορφῶσιν ἐν τῷ ἀγκιστρῷ "τῶν ὅτι με' εὐμορφῶν κα-
 "λαδερμάτων, ὅχι ἂν ἐν τῷ εὐμορφῶν ἢ μίαν — ψευδῶ
 σοί — τῶν "ὅτι με' ἀλλ' ἂν ἐν τῷ αἰσθητικῶν, ἢ

Ἡ δεύτερη σελίδα τοῦ αὐτογράφου.

586
 Εἶναι γνωστὸ πὺς ἀπὸ τὸ 1860 καὶ
 ὕστερα, ὁ Ράσκιν, πὺ θεωρεῖται σὰν ἡ
 πῖο μεγάλη ἀνθεντία τῆς ἐποχῆς σὲ ζη-
 τήματα Τέχνης, κάνει στροφὴ καὶ χώνε-
 ται θεληματικῶς σὲ μιὰ Κόλαση ὅπου μή-
 τε οἱ φίλοι, μήτε προπαντὸς οἱ γονεῖς του
 δέχονται νὰ τὸν ἀκολουθήσῃν. «Βασα-
 νίζομαι, ἔγραφε, ἀνάμεσα στὸν πόθο ν'
 ἀνιπαιθῶ καὶ νὰ ζήσω μιὰ γλυκεῖα ζωὴ,
 καὶ τὴν αἰσθητικὴν μιᾶς τρομακτικῆς προ-
 σταγῆς ν' ἀντισταθῶ στὸ ἀνθρώπινο ἔγ-
 κλημα καὶ νὰ βοηθήσω τὴν ἀνθρώπινη
 δυστυχία — μ' ὄλο πὺ μοῦ φαίνεται σὰ
 φωνὴ ἐνὸς ποταμοῦ ἀπὸ αἶμα, πὺ δὲ
 μπορεῖ παρὰ νὰ με' παρασύρει ἀνίσχυρο
 μέσα στοὺς μαύρους θρόμβους του». Λύ-
 τῆ τὴν αἰσθητικὴν μιᾶς προσταγῆς, τοῦ
 χρέους μιᾶς ἀποστολῆς, τὴν εἶχαν ὅλοι
 οἱ Βικτωριανοί, ρασιοναλιστῆς ὅπως ὁ
 Μακώλεϋ καὶ ἰρασιοναλιστῆς ὅπως ὁ

Καρλάϋλ, ἢ «Σίβυλλα τοῦ Τσέλσι» — γι-
 νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὸ Μάρξ. Αὐτὸν ἴσα
 ἴσα τὸν Καρλάϋλ, πὺ ἦταν φίλος καὶ δι-
 σκαλός του, θὰ μιμηθεῖ ὁ Ράσκιν ὅτι
 γίνεται σαράντα χρονῶ, ἀναλαμβάνοντα
 ρόλο προφήτη καὶ κοινωνικοῦ μεταρρυθ-
 στη. Οἱ θεωρίες του κοροϊδεύτηκαν σὲ
 ῶ καὶ καταπολεμήτηκαν με' λύσσα —
 τὶς εἶπανε παραληρήματα ἐνὸς φαντασι-
 κόπου — γιὰτὶ εὐαγγελίζονταν μεταρ-
 ρυθμίσεις πὺ σήμερα εἶναι κοινὸς τὸν
 — στὴν Ἀγγλία τουλάχιστο: εὐθυγρά-
 μιση τοῦ μεροκάματου με' τὸ κόστος ζω-
 σύνταξη γιὰ τοὺς γέροντας, δημόσια
 παιδείωση, στεγαστικῆς βελτιώσεις. Κ'
 ναι ἴσως γιὰ κείνα του τὰ παιδαγωγικῶν
 κηρύγματα πὺ ὁ Ράσκιν διαβάζεται σὲ
 Ἀγγλία, παρὰ γιὰ τὶς αἰσθητικῆς
 ρίες του, πὺ αὐτῆς, ὅπως καὶ κείνες
 Λέοντα Τολστόη, θεωροῦνται ξεπερασ-

νες σήμερα.

Όταν ο Καβάφης πιάνει να σχολιάσει τον πρώτο τόμο των «Εκλεκτών Σελίδων» (1843 - 1860), ο Ράσκιν ζει ακόμη, αποτραβηγμένος σ' ένα ωραίο σπίτι πάνω στη λίμνη Κόνιστον. Από τα 1889 έχει καταθέσει την πέννα. Θα πεθάνει ήσυχχα στις 21 Ιανουαρίου 1900, σε ηλικία 81 ετών.

Θυμάμαι τον Καβάφη να παίρνει μέσα σε μια φράση τον Παλαμά, τον Ούιτμαν και το Ράσκιν. Έλεγε για τους όπαδούς της παλιάς σχολής, σε αντιδιαστολή με τη δική του τέχνη: «...τους ρωμαντικούς, τους ρητορικούς, με τα αισθηματικά ξεχειλίσματα, με τις προφητικές

γενειάδες... Τον Παλαμά τον φαντάζομαι πάντοτε με γενειάδα», ξαναείπε κι ανέβασε την παλάμη ως τη μέση του στήθους του. Τώρα, με καθυστέρηση τριαντατριών χρόνων, αισθάνομαι τήρη που δεν ζήτησα τότε από τον ποιητή να μου πει περισσότερα για το Ράσκιν.

Η αείμνηστη Κλειώ Περικλή αγόρασε το δεύτερο τόμο των «Εκλεκτών Σελίδων» (1860 - 1888) στα 1895, αριθμός 309 της βιβλιοθήκης της. Άλλα κανείς δικός της δε μπορεί πιά να μας πει αν ο Καβάφης διάβασε και τούτο τον τόμο.

Άλεξάντρεια, 5 Ιουνίου 1963

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ

1. Μιχάλη Περίδη: Ο βίος και το έργο του Κωνσταντίνου Καβάφη, Ίκαρος 1948, Βλ. σελ. 82/83. Από τα 18 σχόλια δίνονται τα 7: το 53 και το 57 μισά, το 108 με άβλεψίες, το 170 μισό, το 181, το 201 με άβλεψίες, το 202 με άβλεψίες.

2. Selections from the Writings of John Ruskin, first series, 1843 - 1860 έκδοτης George Allen, London 1893, σελ. 524. Ο δεύτερος τόμος (1860-1888) σελ. 488, εκδόθηκε και κείνος στα 1893.

3. Άπ' όσα ξέρω, δώδεκα άρθρα δημοσίεψε από το 1886 ως το τέλος 1893.

47. Η ζωγραφική ως γλώσσα

Η ζωγραφική, ή γενικά ή τέχνη, αυτή καθ' εαυτή, μ' όλες τις τεχνικότητες, τις δυσκολίες και τους ιδιαίτερους σκοπούς της, δεν είναι τίποσ' άλλο από μια γλώσσα ευγενής κ' εκφραστική, ανεχτίμητη ως όχημα της σκέψης, αλλά από μοναχή της είναι μηδέν. Όποιος έμαθ' εκείνο που κοινώς νομίζεται ότι είναι το άπαντο της ζωγραφικής τέχνης, δηλαδή την τέχνη να παρασταίνει πιστά όποιοδήποτε φυσικό αντικείμενο, αυτός δεν έμαθε ακόμη παρά τη γλώσσα με την όποια πρόκειται να εκφραστούν οι σκέψεις του. Έκανε προς την κατεύθυνση εκείνου που θα παραδεχτούμε ως μεγάλο ζωγράφο, τόσα μόνα όσα κ' ένας άνθρωπος, που έμαθε πώς να εκφράζεται γραμματικά και μελωδικά έκανε, για να είναι μεγάλος ποιητής. Η γλώσσα, βέβαια, πιο δύσκολα καταχτιέται σε τούτη την περίπτωση παρά στην άλλη, κ' έχει περισσότερη δύναμη να τέρπει τις αισθήσεις, καθώς απευθύνεται στο νοῦ' δεν είναι, ωστόσο, τίποτε παραπάνω από γλώσσα. κι όλα εκείνα τα προσόντα που ξεχωρίζουν το ζωγράφο σαν τέτοιο, είναι άπλως ό,τι ο ρυθμός, ή μελωδία, ή ακρίβεια και ή δύναμη στις λέξεις του ρήτορα και του ποιητή, αναγκαία για το μεγαλείο τους, όχι όμως χαρακτηριστι-

κά κριτήρια του μεγαλείου τους. Δεν είναι από τον τρόπο που παρασταίνει και λέγει, αλλά από το τί παρασταίνεται και λέγεται, που θα καθοριστεί τελικά το αντίστοιχο μεγαλείο είτε του ζωγράφου, είτε του συγγραφέα.

Άκριβολογώντας, λοιπόν, άσπρηρά, θα έπρεπε να λέμε κάποιον άνθρωπο μεγάλο ζωγράφο μόνο όφóσο διαπρέπει σε ακρίβεια και δύναμη στη γλώσσα των γραμμών, και μεγάλο στιχοποιό, όφóσο διαπρέπει σε ακρίβεια και δύναμη στη γλώσσα των λέξεων. Το «μεγάλος ποιητής» θα ήταν λοιπόν ένας όρος άσπρηρά και με την αυτήν ακριβώς έννοια εφαρμόσιμος και στους δύο, αν τον έγγραφα: ο χαρακτήρας των εικόνων ή των στοχασμών, τους όποιους διαχετεύει ο καθένας τους στην αντίστοιχη γλώσσα τους.

Πάρτε, λόγου χάρη, ένα από τα τελειότερα ποιήματα ή ταμπλώ (μεταχειρίζομαι τη λέξη σαν συνώνυμο) που είδαν οι νέοι καιροί: τον «Πρωτομοιρολογητή του Γέρου Βοσκού». Έδώ, ή εξαίσια εκτέλεση... [...] είναι γλώσσα — γλώσσα σαφής κ' εκφραστική στον ανώτατο βαθμό. Άλλά ή δυνατή πίεση του στήθους του σκύλου πάνω στο φέρετρο, [...] τα ματογυάλια που σημαδεύουν το σημείο όπου κλείστηκε για

ταλευταία φορά ἡ Γραφή, δείχνοντας πόσο μοναχική ἦταν ἡ ζωὴ, πόσο ἀσυμπαράστατη ἡ θανή, ἐκείνου ποῦ κείτεται τώρα μόνος μέσα στὸν ὕπνο του—ὅλα αὐτὰ εἶναι σκέψεις—σκέψεις μὲ τίς ὁποῖες ὁ πίνακας ξεχωρίζει εὐθὺς ἀπὸ ἑκατοντάδες ἄλλους ἰσάξιους, ὅσο πρόκειται γιὰ ζωγραφική, σκέψεις ποῦ τὸν τοποθετοῦν σὰν

ἓνα ἔργο ὑψηλῆς τέχνης, καὶ χαρακτηρίζουν τὸν τεχνίτη του ὅχι σὰν ἐπιμελὴ μιμητὴ τῆς ὑφῆς ἑνὸς δέρματος, ἢ τῆς πτυχῆς ἑνὸς ὑφάσματος, ἀλλὰ σὰν τὸν Ἄνθρωπο τοῦ Νοῦ.

Ἐκτὸς τοῦ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμ. I (1843).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

47.— «Δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως καὶ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἀπὸ τὸ τί παριστάνεται καὶ λέγεται, ὅπου θὰ ἀποφασισθῇ τελειωτικῶς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ζωγράφου ἢ τοῦ συγγραφέως».

Πολλὰ ἔργα ὑψηλῆς καλλιτεχνίας ἐπετεύχθησαν διὰ μόνου τοῦ τρόπου τῆς παραστάσεως ἢ τοῦ λόγου. Ἡ Μορφή (ἐννοῶ la Forme) εἴμπορεῖ νὰ ἔχη καλλονὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν Ἰδέαν, καὶ οὕτω ἐλευθερωθεῖσα χορηγεῖ ἀφορισμὸς ὑποθέσεων καὶ φαντασίας εἰς τὸν θεατὴν ἢ τὸν ἀναγνώστην. Μὴ ἔχουσα ἰδίας καὶ ὠρισμένας ιδέας, ὑποβάλλει ιδέας. Δὲν λέγω ὅτι εἶναι ἀνωτέρα καλλιτεχνία ἢς θέλει ὁ Ruskin. Δὲν λέγω ὅτι εἶναι κατωτέρα. Εἶναι ἰδιαίτερον εἶδος καλλιτεχνίας ἐπιδεικτικὸν τελειότητος.

48. Ἐνας ὁρισμὸς τῆς ποίησης

Ποίηση εἶναι «ἡ ὑποβολή, ἀπὸ τῆς φαντασίας, εὐγενῶν δεδομένων γιὰ τίς εὐγενεῖς συγκινήσεις». Μ' εὐγενεῖς συγκινήσεις ἐννοῶ τὰ τέσσαρα κύρια ἐκεῖνα ἱερά πάθη — Ἀγάπη, Σέβας, Θαυμασμὸς καὶ Χαρὰ (ἢ τελευταία εἰδικά, ἂν εἶναι δίχως ἰδιοτέλεια)· καὶ τ' ἀντιθετά τους — Μῖσος, Ἀγανάχτηση (ἢ Χλεύη), Φρίκη καὶ Θλίψη, (ἢ τελευταία ὅταν εἶναι δίχως ἰδιοτέλεια, γίνεται Συμπόνια). Ἐὰ πάθη αὐτὰ μὲ τοὺς ποικίλους συνδυασμοὺς τους ἀποτελοῦν αὐτὸ ποῦ λέγεται «ποιητικὴ αἰσθησις», ὅταν τὰ αἰσθάνεται κανεὶς πάνω σ' εὐγενῆ δεδομένα, δηλαδὴ σὲ μεγάλα καὶ ἀληθινὰ δεδομένα. Ἡ Ἀγανάχτηση, λόγου χάρι, εἶναι μιὰ ποιητικὴ αἰσθησις, ἂν τὴν ἔχει προκαλέσει κάποια σοβαρὴ προσβολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι ποιητικὴ αἰσθησις ἂν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἄδικη στέρηση ἑνὸς μικροῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ τρόπος τῆς μικροσπάτης νὰ ἦταν τέτοιος ποῦ νὰ δικαιολογεῖ σοβαρὴ ἀγανάχτηση ἢ αἰσθησις, μολταῦτα δὲν εἶναι ποιητικὴ ἔκτος ἂν τὰ δεδομένα τῆς εἶναι μεγάλα μαζὶ καὶ δίκαια. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, μπορεῖ σ' ὀρισμένα πνεύματα νὰ προκληθῇ ἓνας ζωηρὸς θαυμασμὸς ἀπὸ κάποια ἐπίδειξη πυροτεχνημάτων ἢ ἀπὸ ἓνα δρόμο μὲ ὁμορφα καταστήματα· ἀλλὰ

ἡ αἰσθησις δὲν εἶναι ποιητικὴ, γιὰ τὴν τὰ δεδομένα τῆς εἶναι φεύτικα, καὶ γι' αὐτὸ ποταπά. Στὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀξιοθαυμασμὸς σὲ ἄναμα πακέτων μπαρουτιοῦ, ἢ στὴν ἐπίδειξη ἐμπορευμάτων ἀποθήκης. Ἀλλὰ ὁ θαυμασμὸς ποῦ προκαλεῖ τὸ μπουμπουκισμὸς ἑνὸς ἀνθους εἶναι μιὰ ποιητικὴ αἰσθησις, γιὰ τὴν αὐτὴ ἢ ἐκδήλωσις πνευματικῆς δυνάμεως καὶ ζωτικῆς ὁμορφιάς ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ θαυμαστεῖ ἀρκετά.

Ἐπιπλέον, εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ποίησης, τὰ δεδομένα αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων νὰ παρέχονται ἀπὸ τὴν φαντασίαν. Ποιητικὴ αἰσθησις, δηλαδὴ, ἀπλῶς εὐγενικὴ συγκίνησις, δὲν εἶναι ποίηση. Αὐτὴ εὐτυχῶς εἶναι ἔμφυτη σὲ κάθε ἀνθρώπινη φύση ἀξία τοῦ ὀνόματος, καὶ συχνὰ βρίσκεται πρὸς ἀγνή στυλὸς λιγότερο πολὺπλοκοῦς καὶ ραφινარიζομένου ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς συναρμολόγησής, μὲ τὴν βοήθειάν τῆς φαντασίας, τέτοιων εἰκόνων ποῦ νὰ προκαλοῦν τοῦτες τίς αἰσθήσεις, αὐτὸ εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ποιητῆ ἢ κυριολεκτικὰ τοῦ Πλάστη.

Ἐκτὸς τοῦ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος III (1856).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

48.— Εἶναι ἐσφαλμένος αὐτὸς ὁ περιορισμὸς τῆς Ποιήσεως ἐντὸς τῆς φυλακῆς τῶν «εὐγενῶν διδομένων» (noble grounds).

Τὸ παράδειγμα τῆς ἀγανακτήσεως «on being cheated out of a small sum of money» ἐξελέγη μὲ τὴν πονηρίαν — μὲ τὴν κακὴν πίστιν — ὥστε ἔκων ἄκων τις συμφωνεῖ· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δὲν συμβαίνει μὲ τὸ δεύτερον παράδειγμα — «Κα-

τὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ζωηρὸς θαυμασμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ διεγερθῇ ἐντὸς τινῶν δια-
νοιῶν ὑπὸ τῆς ἐπιδείξεως πυροτεχνημάτων, ἢ ὁδοῦ μὲ εὐμορφα καταστήματα· ἀλλὰ
τὸ αἰσθημα δὲν εἶναι ποιητικὸν διότι τὰ διδόμενά του εἶναι ψευδῆ» — διατί ψευδῆ;
— «καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀγενῆ. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ κάψιμον μιᾶς ποσότητος πυρίτιδος ἢ
ἐπίδειξις τῆς παρακαταθήκης μαγαζιῶν δὲν ἔχει τίποτε ἀξιὸν θαυμασμοῦ». Κατὰ
τῶν λόγων τούτων ζωηρὰ διαμαρτύρησις ἐπιβάλλεται. Ἄριστα, μεγάλα ἔργα εἶναι
δυνατὸν νὰ δημιουργηθοῦν ἐν τῇ πλαισίῳ «τῆς ὁδοῦ μὲ εὐμορφα καταστήματα», ὅχι
ὡς ἐκ τῆς εὐγενείας ἢ μὴ — φιλοὶ λόγοι — τῆς «ὁδοῦ κτλ.», ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ αἰσθη-
ματος, ἢ τῆς αἰσθήσεως, ἢ ὁποῖα θὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν «ὁδὸν» καὶ θὰ τὴν περιβάλλῃ
δλην ὡς μὲ ἄλων (1).

(1) Ὑστερα ἀπὸ εἴκοσι καὶ πλέον χρόνια ὁ
Καβάφης θὰ γράφει:

*Χθὲς περπατῶντας σὲ μιὰ συνοικία
ἀπόκιντρη, πέρασα κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι
ποῦ ἔμπαινα σὰν ἤμουν νέος πολὺ.
Ἐκεῖ τὸ σῶμα μου εἶχε λάβει ὁ Ἔρως
μὲ τὴν ἐξαίσια του ἰσχύν.*

Καὶ χθὲς

*σὰν πέρασ' ἀπ' τὸν δρόμο τὸν παληό,
ἀμέσως ὠραίσθησαν ἀπ' τὴν γοητεία τοῦ
ἔρωτος*

*τὰ μαγαζιά, τὰ πεζοδρόμια, ἢ πέτρες,
καὶ τοῖχοι, καὶ μπαλκόνια, καὶ παράθυρα·
τίποτε ἄσχημο δὲν ἔμεινεν ἐκεῖ.*

*Καὶ καθὼς στέκομουν, κ' ἐκύτταζα τὴν
πόρτα,
καὶ στέκομουν, κ' ἐβράδυνα κάτω ἀπ' τὸ
σπίτι,*

*ἢ ὑπόστασις μου ὄλη ἀπέδιδε
τὴν φυλαχθεῖσα ἡδονικὴ συγκίνησι.*

(Κάτω ἀπ' τὸ σπίτι, 1918)

Ἡ ἰδέα τοῦ ποιήματος θρίσκειται μέσα
στὴν τελευταία φράση τοῦ σχολίου στὸ Ρά-
σκιν, καὶ τὸ ψυχικὸ γεγονός που τὴν ὑπαγό-
ρεψε (ὠραίσθησαν τὰ μαγαζιά, ἢ ὑπόστασις
ἀπέδιδε τὴν φυλαχθεῖσα ἡδονικὴ συγκίνησι)
δὲν πρέπει χρονικὰ νὰ θρίσκειται πολὺ μα-
κρὰ τῆς, ὅχι «χθὲς», ὅπως μᾶς λέει στὸ
ποίημα, δηλαδὴ στὰ 1918, ὅταν ὁ ποιητὴς
εἶναι πιά 55 χρονῶ. Ὅσο γιὰ τὸ πραγμα-
τικὸ γεγονός (σὰν ἤμουν νέος πολὺ, τὸ σῶμα
μου... ὁ Ἔρως) κι αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ θρί-
σκειται πολὺ μακρὰ ἀπὸ τὸ 1894. Ὅμως,
πραγματικὸ καὶ ψυχικὸ γεγονός καὶ ποιητικὴ
ἰδέα χρειάστηκαν τὴ λανθάνουσα διεργασία
τῆς μνήμης ἐπὶ εἴκοσι καὶ πλέον χρόνια γιὰ
νὰ γίνουιν ποίηση, γιὰ νὰ γίνουιν ποίημα
(τὰ «μεγάλα ἔργα» ποῦ ὀραματιζόταν σχο-
λιάζοντας τὸ Ράσκιν στὰ τριάντα του χρό-
νια ὁ Καβάφης). «Ἡ ποίησις λεληθότως δη-
μιουργεῖ», μοῦ εἶχε πεῖ ὁ ἴδιος, ἐρμηνεύον-
τας τὸ Μακρυά, στὰ 1930. Κι ἕνα χρόνο
πρίν, στὰ 1929, εἶχε δημοσιέψει τὸ Σ τ ὸ ν
ἴδι ο χ ὠ ρ ο, ὅπου ἡ ἰδέα τῆς αἰσθηματο-
ποίησης τοῦ συνοικιακοῦ περιβάλλοντος ξα-
νάρχεται, ἀλλὰ κοιταγμένη ἀπὸ ἄλλη γωνιά.
Πρὸβλ. καὶ μὲ «τὸ βαθὺ πηγάδι τῆς ἀσύνειδης
διεργασίας τοῦ μυαλοῦ», τοῦ Χένρυ Τζαίμς.

50. Ὁ Μίλτον καὶ ὁ Δάντης

Ἡ προσπάθεια τοῦ Μίλτονα, σ' ὄλα ὅσα μᾶς
λέει: γιὰ τὴν Κόλασὴ του, εἶναι νὰ τὴν κάνει
ἀπροσδιόριστὴ τοῦ Δάντη νὰ τὴν κάνει συγ-
κεκριμένη. Κ' οἱ δύο τους, βέβαια, πε-
ριγράφουν τὴν εἴσοδον σ' αὐτὴ, σὰ νὰ γίνεται
ἀπὸ πύλες· ἀλλὰ, πίσω ἀπ' τὴν πύλη, ὄλα εἶ-
ναι ἄταχτα κι ἀτελείωστα στὸ Μίλτονα, ἂν κ'
ἔχει τοὺς τέσσαρις ποταμούς τῆς, — τελευταῖο
ἶχνος τῆς μεσαιωνικῆς παράδοσης, — μὰ πο-
ταμούς ποῦ κωλοῦν μέσα σὲ μιὰ ἐρημιὰ ἀπὸ
δουὰ καὶ βάλτους, κι ἀπὸ «πολλὲς παγωμέ-
νες, πολλὲς φλογερὲς Ἄλπεις». Ἡ Κόλαση
ὅμως τοῦ Δάντη εἶναι χωρισμένη μὲ ἀκρίβεια
σὲ κύκλους χαραγμένους μὲ φιλοῦ διαδότην χαρ-
τυραφηνμένη καὶ κατάλληλα χωρομετρημένη

πρὸς ὄλας τὶς κατευθύνσεις, ἀντακωμένη ἀπὸ
γούδα σὲ γούδα μ' ἕνα ὁλότελα μαστορικὸ τρῶ-
πο, καὶ μοιρασμένη στὸ «ἀκρίβεις μέσο»
(dritto mezzo) τῆς πιὸ βαθιᾶς τῆς ἄβυσσος,
σὲ μιὰ ὁμάκεντρη σειρὰ δέκα χαντακιῶν καὶ
προχωμάτων, σὰ νᾶτανε κανένα καστέλι, μὲ
γιοφύρια ἀπὸ τὸ ἕνα πρόχωμα στὸ ἄλλο· ἀκρι-
βῶς ὅπως ἐκεῖνα τὰ γιοφύρια πάνω στὸν Τίγρη
καὶ τὸν Εὐφράτη, ποῦ ὁ κ. Μακώλεϋ νομίζει ὅτι
τόσο ἀθῶα ἀναφέρονται, μὴ ξέροντας φαίνεται
πὼς ἔτσι περιπαίζει καὶ τὸ Δάντη. Αὐτὰ τὰ
μεγαλύτερα χαντάκια εἶναι ἀπὸ βράχο, καὶ
τὰ γιοφύρια τὸ ἴδιο· ἀλλὰ ὄσο προχωράει σὲ
λεπτομέρειες, ὁ Δάντης μᾶς λέει γιὰ διάφορα
μικρότερα χαντάκια καὶ προχώματα, ποῦ ἐπί-

μονα μὰς σημειώνει ὄχι μόνο τὴ διάταξη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν τελειότητα τῆς λιθοδομῆς τους. Περιγράφοντας, λόγου χάρη, τὸν ποταμὸ Φλεγέθονα, μὰς λέει πὼς ἦταν «λιθόστρωτος στὴν κοίτη του καὶ στὰ πλάγια καὶ πάνω ἀπὸ τὰ χεῖλια τῶν πλευρῶν», ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ νερά στὰ λουτρά τῆς Μπουλικάμα· καὶ ἀπὸ φόβο μπάς καὶ νομίσουμε αὐτὸ τὸ πρόχωμα με γαλὺτερο ἀπ' ὅσο πραγματικὰ ἦταν, ὁ Δάντης προσθέτει, προσεχτικὰ, πὼς εἶναι καμωμένο ἀκριβῶς ὅπως τὰ προχώματα τῆς Γάνδης ἢ τῆς Μπρὺξ κόντρα στὴ θάλασσα, ἢ σὰν κ' ἐκεῖνα τῆς Λομβαρδίας ποὺ ἐπιχώνουν τὴ Μπρέντα, μόνο «ὄχι τόσο ψηλά, μήτε τόσο φαρδιά» ὅσο ἐκεῖνα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φράχτες, ἔχουμε καὶ δυὸ καλοχτισμένα καστέλια· τὸ ἓνα σὰν τὰ Ἐκδάτανα, μ' ἑπτὰ ζῶνες ἀπὸ τείχη (καὶ τριγυρισμένο ἀπὸ ἓνα πλατὸ ρέμα) ὅπου ζοῦνε οἱ μεγάλοι ποιητὲς καὶ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος· καὶ ἄλλο ἓνα, μιὰ μεγάλη ὀχυρωμένη πολιτεία με σιδερένια τείχη, πυραχτισμένα, καὶ με θαθὸ χαντάκι γύρω τῆς, γιομάτη ἀπὸ «σοβαροὺς πολίτες», -- ἢ πόλη τοῦ Δίς.

Ἔώρα, ἂν αὐτὰ εἶναι σύμφωνα με κείνο ποῦ

ἔμεις οἱ νεότεροι λέμε «καλὸ γούστο», ἢ ὄχι, δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ τὸ ἐξετάσω ἐδῶ — μιὰ καὶ ὁ Δάντης δὲν ἔχει νὰ κάνει τίποτε με τὸ γούστο, ἀλλὰ με τὴν πραγματικότητα ἐκείνων ποὺ εἶδε· ὅμως, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱκανότητα φαντασίας τῶν δυὸ ποιητῶν, παρατηρῶ πὼς ἡ ἀοριστεία τοῦ Μίλτονα δὲν εἶναι σημάδι φαντασίας, ἀλλὰ τῆς ἀπουσίας τῆς, στὸ βαθμὸ ποῦ αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ στὸ προκειμένο ζήτημα. Γιὰ τὸ δὲν πᾶει νὰ πεῖ, ἐπειδὴ ὁ Μίλτον δὲν χαρτογράφησε τὴν Κόλασή του ὅπως ὁ Δάντης, πὼς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κάνει ἂν τ' ἀποφάσιζε· ὅμως, τὸ νὰ τὴν ἀφήσει ἀόριστη παρὰ νὰ τὴν καθορίσει ἦταν ἡ εὐκολότερη διαδικασία κ' ἐκείνη ποὺ ἀπαιτοῦσε λιγότερη φαντασία. Ἡ φαντασία εἶναι πάντοτε ἢ ἱκανότητα νὰ βλέπεις καὶ νὰ θεβαιώνεις· ἢ ἱκανότητα ἢ ὁποῖα σκετοῖζει ἢ κρύβει μπορεῖ νὰ εἶναι κρίση ἢ αἰσθημα, ὄχι ὅμως ἐπινόηση. Ἡ ἐπινόηση, καλὴ ἢ κακὴ, ἐρῶκεται στὴν ἀκριβολόγια δομῆ, ὄχι στὴν καταχνιὰ καὶ τὴν ἀβεβαιότητα.

Ἄπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος III (1856).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

50.— «Ἡ ποίησις ἢ ὁποῖα πραγματεύεται περὶ τῶν ὄντων ἐνὸς ἄλλου κόσμου ὀφείλει νὰ ἦναι μυστηριώδης συνάμα καὶ γραφικὴ· ἢ ποίησις τοῦ Μίλτονος εἶναι τοιαύτη. Ἡ ποίησις τοῦ Δάντου εἶναι ὄντως γραφικὴ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην... Ἀλλὰ εἶναι τόσο γραφικὴ ὥστε ἀποκλείει πᾶν μυστήριον... Τὰ ὑπερφυσικά τοῦ Δάντου πρόσωπα προκαλοῦν ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ὑπερφυσικά πρόσωπα. Αἰσθανόμεθα ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὰ φαντάσματα καὶ εἰς τοὺς δαίμονας ἄνευ τῶν συγκινήσεων μιᾶς ὑπεργήϊνου φρίκης... Τοῦ Δάντου οἱ ἄγγελοι εἶναι καλοὶ ἄνθρωποι με πτερὰ. Οἱ διάβολοί του εἶναι κακεντρεχεῖς, ἄσχημοι· δῆμιοι. Οἱ ἀποθαμμένοι ἄνθρωποι εἶναι παρ' αὐτῷ ἀπλῶς ζωντανοὶ ἄνθρωποι εἰς ἀλλοκότους θέσεις... Ἡ Φαρινάτα ἐν τῷ φλέγοντι τάφῳ εἶναι ἀκριβῶς ὅτι θὰ ἦτο ἡ Φαρινάτα εἰς ἐν Auto da Fé». Τὰ αἰσθήματα τὰ ἐκφραζόμενα ἐν τῇ συναντήσει μετὰ τῆς Βεατρίκης «θὰ ἐσυμφώνουν ἐπίσης πολὺ με τὰς ὁδοὺς τῆς Φλωρεντίας ὅσον με τὴν κορυφὴν τοῦ Ὄρους τοῦ Καθαρηρίου» — Ma-caulay (2).

(2) Ὁ Ράσκιν, στὸν τρίτο τόμο τῶν «Σύγχρονων Ζωγράφων» (1856) — μέρος 4 κεφ. 14, παρ. 29, 30 — κάνει ἀπὸ τὴ δική του σκοπιὰ τὴν παραβολὴ τοῦ Δάντη με τὸ Μίλτονα, ἀπαντώντας ἔτσι στὶς παρατηρήσεις τοῦ Μακῶλεϋ, ποὺ εἶχε πιάσει τὸ ἴδιο θέμα στὸ δοκίμιό του γιὰ τὸ Μίλτονα, πρωτοδημοσιευμένο στὴν «Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου», Αὐγουστο τοῦ 1825. Ὁ Καβάφης ὅπως ξέρουμε (βλ. Μ. Περίδη, ὁπ.π. σελ. 81) ὄχι μόνο εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του τὰ «Δοκίμια καὶ Ἄσματα τῆς Ἀρχαίας Ρώμης» τοῦ Μακῶλεϋ, ἀλλὰ καὶ τὰ διάβαζε κριτικὰ, με σημειώσεις στὰ περιθώρια ἢ καὶ σὲ χαρτιά ὅπως αὐτὸ γιὰ τὸν Ράσκιν. Φαίνεται ὅλλωστε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία με τὸ φίλο του Μικὲ Ράλλη (βλ. πάλι Μ. Περίδη, σελ. 33) πὼς ὁ

ποιητὴς ἀπὸ τὰ 1882 τουλάχιστο ἦταν ἐξοικειωμένος με τὰ ἔργα τοῦ Μακῶλεϋ. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ σχολιάσει τίς ἀπόψεις τοῦ Ράσκιν, ἀρκέστηκε νὰ μεταφράσει τὴ σχετικὴ περικοπή τοῦ Μακῶλεϋ καὶ νὰ τὴν ἀντιπαραθέσει δίχως ὁ ἴδιος νὰ πεῖ με ποιῆς ἀπόψεις τάσσεται. Ἡ στάση του αὐτὴ συμφωνεῖ ἀπόλυτα με ὅσα ἔγραφε στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸ Σαίξπηρ στὰ 1891: «Ἐκτιμῶ περισσότερο τὰς παρατηρήσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν παρὰ τὰ συμπεράσματά των. Οἱ μεγαλοφυεῖς νέες παρατηροῦσι μετ' ἀκριβείας καὶ ἀσφαλείας· δταν δὲ μὰς ἐκθέσωσι τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ ἐνὸς ζητήματος δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ποιήσωμεν τὸ συμπέρασμα κτλ.» (Ἄπὸ τὸ ἀνάπτυο Γ. Π. Σαββίδη, Ἄγγλο - Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρηση, Νοέμ. 1954).

Τὰ ἀποσιωπητικὰ στὴ μετάφραση τοῦ Κα-
βάφη σημαίνουν πῶς παραλείπει φράσεις τοῦ
Μακκώλεϋ γιὰ συντομία. Ἐν καὶ δὲν νομίζω
πῶς ἀλλάζει τίποτε, τὶς δίνω ἐδῶ: α) ... ἄλλην.
Ἡ ἐντύπωσή της πλησιάζει ἐκείνη πού προ-
ξενεῖ τὸ μολύδι ἢ τὸ κοπίδι. β) ... μυστήριον.
Αὐτὸ εἶναι λάθος ἀπὸ τὴν καλή, ἓνα λάθος
ἀχώριστο ἀπὸ τὸ πλάνο τοῦ ποιήματος τοῦ
Δάντη, πού, ὅπως παρατηρήσαμε ἤδη, ἔκανε
ἀπαραίτητη τὴν ὑψιστὴ ἀκρίβεια στὴν περι-
γραφή. Ὡστόσο εἶναι λάθος. γ) ... φρίκης. Θὰ
μπορούσαμε, ὅπως ὁ Δὸν Ζουάν, νὰ τοὺς κα-

λέσουμε σὲ δείπνο, καὶ νὰ φάμε μὲ δρεξὴ
μὲ τὴ συντροφιά τους. δ) ... θέσεις. Ἡ σκηνὴ
μεταξὺ τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς Φαρινάτα δικαίως
εἶναι διάσημη. ε) ... ντὰ φέ. Τίποτε δὲ μπο-
ρεῖ νὰ εἶναι πιὸ συγκινητικὸ ἀπὸ τὴν πρώτη
συνάντησι τοῦ Δάντη μὲ τὴ Βεατρίκη. Ἄλλὰ
τί εἶναι ὥστόσο παρὰ μιὰ ὁμορφὴ γυναίκα
πού μαλλώνει, μὲ γλυκεῖα καὶ αὐστηρὴ ἀτα-
ραξία, τὸν ἔραστή πού γιὰ τὴν ἀγάπη του
τοῦ εἶναι εὐγνώμων, μὰ πού τὰ ἐλαττώματά
του τ' ἀποδοκιμάζει;

53. Γιὰ τὴν «παθητικὴ» πλάνη

Εἶναι μιὰ πλάνη πού προκαλεῖται ἀπὸ μιὰ
κατάστασι ἀναταραχῆς τῶν αἰσθημάτων καὶ
πού μὰς κάνει, πρὸς στιγμὴν, λίγο ἢ πολὺ, ἄ-
λογους... Ἔτσι, λόγου χάρι, στὸν Alton Lo-
cke*

«Μὲ τὰ κουπιά περᾶσαν ἀπ' τὸ στροφιλι-
στὸ ἀφρό—

Ἐν ἄκαρδο, σερνάμενο ἀφρό»

Ὁ ἀφρός δὲν εἶναι ἄκαρδος, μήτε καὶ σέρ-
νεται. Ἡ διανοητικὴ κατάστασι πού τοῦ ἀπο-
δίδει τοῦτα τὰ φυσικὰ κάποιου ζωντανοῦ πλά-
σματος, εἶναι μιὰ κατάστασι ὅπου τὸ λογικὸ
ἔχει ἐκτροχιασθεῖ ἀπὸ τὴ λύπη. Ὅλα τὰ βίαια
αἰσθήματα ἔχουν τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Προκα-
λοῦν μέσα μας ἓνα ψεύσιμα ὄλων τῶν ἐντυ-
πώσεών μας ἀπὸ ἐξωτερικὰ πράγματα, τὸ ὅποιο
θὰ μπορούσα γενικὰ νὰ χαρακτηρίσω «παθητικὴ
πλάνη».

Ἔχουμε τὴ συνήθεια νὰ θεωροῦμε αὐτὴ τὴν
πλάνη ὡς ἓνα κατ' ἐξοχίαν χαρακτηριστικὸ
τῆς ποιητικῆς περιγραφῆς, καὶ τὴν διανοητικὴν
κατάστασι πού τὴν ἐπιτρέπει, ὡς κατ' ἐξοχίαν
ποιητικὴ, ἐπειδὴ εἶναι ὄλη πάθος. Πιστεύω
ὅμως, πῶς ἂν καλοεξετάσουμε τὸ ζήτημα, θὰ
βροῦμε πῶς οἱ πιὸ μεγάλοι ποιητὲς δὲν παρα-
δέχονται συχνὰ τοῦτου τοῦ εἴδους τὴν πλάνη —
πῶς μόνο οἱ δεύτερης τάξεως ποιητὲς βρίσκουν
πολλὴ εὐχαρίστησι σ' αὐτή.

Ἔτσι, ὅταν ὁ Δάντης περιγράφει τὶς ψυχὲς
πού πέφτουν ἀπὸ τὸν ὄχτο τοῦ Ἀχέροντα «ὅπως
τὰ πεθαμένα φύλλα φτερουγίζουν ἀπὸ τὸ κλω-
νάρι», μὰς δίνει τὴν τελειότερη εἰκόνα πού
μπορεῖ νὰ γίνῃ τῆς ἄκαρδας ἐλαφράδας τους, τῆς
ἀδυναμίας, τῆς ἀδράνειας, καὶ τοῦ διαλυτικοῦ
ἀλγους τῆς ἀπόγνωσις, χωρὶς, ὥστόσο, νὰ χά-
νῃ μήτε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ δική του καθαρὴ
νόησι, πῶς αὐτὲς εἶναι ψυχὲς, καὶ αὐτὰ
εἶναι φύλλα δὲ συγγείει τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο.

Ὅταν ὅμως ὁ Κόλεριτζ μιλάει γιὰ

Τὸ ἓνα κόκκινο φύλλο, τὸ στερνὸ τῆς φυ-
λῆς του,
Πού τόσο χορεύει συχνὰ ὅσο μπορεῖ νὰ
χορέφει,

* Κοινωνικὸ ἔμμετρο μυθιστόρημα (1850)
τοῦ Charles Kingsley (1819—1875). Σ. Τ.

ἔχει μιὰ νοσηρὴ, δηλαδὴ, μιὰ μᾶλλον ψεύτικη,
ἀντίληψη γιὰ τὸ φύλλο· φαντάζεται μέσα του
μιὰ ζωὴ, καὶ θέλησι, πού δὲν ὑπάρχουν· συγ-
χέει τὴν ἀνημποριά του μὲ ἐκλογὴν, τὸν ἀργὸ
τοῦ θάνατο μὲ εὐθυμία, καὶ τὸν ἄνεμο πού τὸ
κουνάει μὲ μουσικὴ....

Ἡ ἰδιοσυγκρασία πού δέχεται τὴν παθητικὴν
πλάνη, ἀνήκει, ὅπως εἶπα πιὸ πάνω, σ' ἓνα
μυαλὸ καὶ σ' ἓνα σῶμα πού κατὰ κάποιον τρό-
πο εἶναι πολὺ ἀδύνατα γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν
τέλεια ἐκεῖνο πού ἀντικρύζουν ἢ πού τοὺς συμ-
βαίνει· εἶναι συνεπαρμένα ἢ σκοτισμένα ἢ θαμ-
νωμένα ἀπὸ τὴ συγκίνηση· καὶ εἶναι μιὰ λίγο-
πολὺ εὐγενικὴ κατάστασι, ἀνάλογα μὲ τὴ δύ-
ναμι τῆς συγκίνησης πού τὴν προκαλεῖ. Γιατὶ
δὲν εἶναι στὸ ἐνεργητικὸ κάποιου ἀνθρώπου ὅτι
δὲν εἶναι νοσηρὸς ἢ ἀνακριδὴς στὶς ἀντιλήψεις
του, ὅταν τοῦ λείπει ἢ δύναμι τοῦ αἰσθήματος
πού θὰ τὶς στρεβλώσει· καὶ γενικὰ εἶναι σημεῖο
ἀνώτερης ἱκανότητος καὶ στάσης στὴν ἱεραρ-
χία τῆς ὑπαρξῆς, ὅτι οἱ συγκινήσεις θάπρεπε
νὰναι ἀρκετὰ ἰσχυρὲς γιὰ νὰ νικοῦν, μερικὰ,
τὴ διάνοιαν, καὶ νὰ τὴν κάνουν νὰ πιστεύει
σ' αὐτὸ πού θέλουν. Ἄλλὰ εἶναι μιὰ ἀκόμη
ἀνώτερη κατάστασι, ὅταν καὶ ἡ διάνοιαν ἀνυ-
φώνεται, ὅπου νὰ γίνῃ ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ
νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ νόμο τῆς ἐναντία στίς, ἢ μαζὶ
μὲ τὶς μέγιστες προσπάθειες τῶν παθῶν· καὶ ὁ
ἀκέραιος ἄνθρωπος στέκεται μέσα σὲ μιὰν ἀτα-
λινὴ λάμψη, πυραχτωμένος, ἴσως, ἀλλὰ πάντα
γερός, καὶ δὲν ἐξατμίζεται· μήτε ἔτσι· μήτε ἄλ-
λιῶς· καὶ ἂν ἀκόμα λυώσῃ δὲ χάνει τίποτ' ἀπ'
τὸ βάρος του.

Ἔτσι, λοιπόν, ἔχουμε τὶς τρεῖς βαθμίδες:
ὁ ἄνθρωπος πού βλέπει σωστά, γιὰτὶ δὲν αἰσθάν-
νεται, καὶ πού γι' αὐτὸν τὸ ἀγριοτριαντάφυλλο
εἶναι ἀκριβέστατα τὸ ἀγριοτριαντάφυλλο, ἐπει-
δὴ δὲν τὸ ἀγαπάει. Δεύτερο, ὁ ἄνθρωπος πού
βλέπει στραβά, ἐπειδὴ αἰσθάνεται, καὶ πού γι'
αὐτὸν τὸ ἀγριοτριαντάφυλλο εἶναι ὅ,τιδήποτε
ἄλλο: ἓνα ἄστρο ἢ ἓνας ἥλιος ἢ ἓνα σκουτάρι
νεράιδας ἢ μιὰ παρατημένη κόρη. Καὶ τέλος,
εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού βλέπει σωστά παρὰ τὰ
αἰσθηματικά του, καὶ πού γι' αὐτὸν τὸ ἀγριο-
τριαντάφυλλο εἶναι πάντοτε αὐτὸ καὶ τίποτ'
ἄλλο — ἓνα μικρὸ λουλούδι πού τὸ νιώθει σ'
ὄλη του τὴν ἀπλή καὶ φυλλωμένη πραγματι-

κόττητα, ύποκειδήςποτε και ύσοιδήςποτε κι αν είναι οί συσχετισμοί και τὰ πάθη πού τὸ περιστοιχίζου. Γενικά, αὐτὲς οί τρεῖς βαθμίδες μποροῦν ν' αξιολογηθοῦν σὲ μιὰ συγκριτικὴ σειρά, σάν οί ἄνθρωποι πού δὲν εἶναι καθόλου ποιητὲς, οί ποιητὲς δεύτερης τάξης, και οί ποιητὲς πρώτης τάξης· μόνο πού, ὅσο μεγαλύτερο κι αν εἶναι ἕνας ἄνθρωπος, πάντα ὑπάρχουν κάποια θέματα πού θ' ἄπρεπε νὰ τὸν θγάλουν ἀπὸ τὴν ἰσορροπία του· κάποια, πού ἡ κακόμοιρη ἢ ἀνθρώπινὴ του ἰδιότητα θὰ τοῦς ὑποτασσόταν, και θὰ ὀδηγοῦνταν στὴν ἀνακριδὴ και ἀόριστη κατάστασὴ ἀντίληψης, ὅπου ἡ γλώσσα τῆς πιὸ ὑψηλῆς ἔμπνευσης, γίνεται σκοτεινὴ, κρηματισμένη και ἀχαλίνωτη στίς μεταφορὲς τῆς, μοιάζοντας τῇ γλώσσᾳ τοῦ ἀδύναμου ἀθρώπου, πού νικῆθηκε ἀπὸ ἀδύναμα πράγματα.

Κ Α Β Α Φ Η Σ

53.— Δὲν θέλω νὰ ἀντιτείνω ὄλα τὰ εὐρισκόμενα, ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ. Διαφιλονεικῶ μόνον τὸ ὅτι «ἡ παθητικὴ ἀπάτη», τὸ νὰ ἀποδίδεται ζωὴ και ψυχὴ εἰς τὰ νεκρὰ και τὰ ἄψυχα (οὐχὶ εὐτελῆς λειτουργία τῆς Τέχνης), δὲν εὐρίσκεται εἰς τοὺς πρώτης τάξεως ποιητὰς. Ὅσον δὲ διὰ τοὺς «ἀνθρώπους οἵτινες δὲν αἰσθάνονται τίποτε και ὡς ἐκ τούτου βλέπουν ὀρθῶς», ἡ ὄρασις των περιορίζεται εἰς κύκλον τόσῳ στεγὸν ὅπου εἴτε βλέπουν ὀρθῶς ἐκεῖ εἴτε ὄχι καταντᾶ ἀδιάφορον. Βλέπουν δὲ ἄραγε ὀρθὰ ἢ βλέπουν μόνον ἕνα πλάγι τῶν πραγμάτων;*

(*) Ἐδῶ βρίσκεται ἡ φθαρμένη λέξη πού ἀναφέρω στὴν Εἰσαγωγή. Ἀρχικὰ τῇ διάβαζα «πλάσμα» ἢ «φάσμα». Ἀλλὰ ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης βρῆκε στὸ ἀρχεῖο τοῦ ποιητῆ τίς ταχυγραφημένες σημειώσεις αὐτῶν τῶν σχολίων στὸ Ράσκιν, και εἶχε τὴν εὐγενικὴ σκέψη νὰ μοῦ δώσει φωτογραφίες τους. Ἀπὸ κεί βγάζω καθαρὰ πῶς ὁ Καβάφης ἔγραφε «πλάγι».

Μὲ τὴν εὐκαιρία προσθέτω πῶς στίς προχειρες σημειώσεις, ὁ ποιητὴς σχολίαζε πρῶτα πρῶτα τὴν περικοπὴ ἀρ. 45 τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ κατόπι ἔσβυσε ὅσα ἔγραψε, και στὸ καθαρὸ παράλειψε ὀλότελα αὐτὴ τὴν περικοπὴ, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 47.

Στὴν περικοπὴ 45, πού ἔχει τίτλο «Ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης», ὁ Ράσκιν ὑποστηρίζει πῶς οἱ μεγάλοι πίνακες βοηθοῦν τὸ θεατὴ καλύτερα ν' ἀκούσει και νὰ δεῖ τὴ φύση μὲ τ' αὐτιὰ και τὰ μάτια τοῦ μεγάλου τεχνίτη. Οἱ πίνακες αὐτοὶ εἶναι... «τὸ ἀποτέλεσμα τῶν πιὸ ὑψηλῶν

Κ' ἔτσι, συνολικά, ὑπάρχουν τέσσερις βαθμίδες: οἱ ἄνθρωποι πού δὲν αἰσθάνονται τίποτε κ' ἐπομένως βλέπουν σωστά· οἱ ἄνθρωποι πού αἰσθάνονται ἰσχυρά, σκέφτονται ἀδύναμα και βλέπουν ὄχι ἀληθινὰ (δεύτερη τάξη ποιητῶν)· οἱ ἄνθρωποι πού αἰσθάνονται ἰσχυρά, σκέφτονται ἰσχυρά, και βλέπουν ἀληθινὰ (πρώτη τάξη ποιητῶν)· κ' οἱ ἄνθρωποι πού, δυνατοὶ ὅσο ἕν ἀνθρώπινο πλάσμα μπορεί νὰ εἶναι, ὑποτάσσονται ὡστόσο σ' ἐπιδράσεις ἰσχυρότερες ἀπ' αὐτοὺς, και βλέπουν κατὰ κάποιο τρόπο ὄχι ἀληθινὰ, γιατί αὐτὰ πού βλέπουν εἶναι ἀσάληπτα πιὸ ψηλά ἀπὸ κείνους. Αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι ἡ συνθηθισμένη κατάστασὴ τῆς προφητικῆς ἔμπνευσης.

*Ἀπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος III (1856)

δυνάμεων τῆς φαντασίας, ἀπασχολημένων στὴν ἀνακάλυψη και τὴν κατανόηση τῶν πιὸ ἀγνώστων ἀληθειῶν, και ταχτοποιημένων μὲ ὅσο γίνεται πιὸ καλὸ τρόπο, γιὰ νὰ δείχνουν τὴ μεγάλη ἀξία τους και νὰ ἐξυψώνουν τὴν καθαρότητά τους».

Κι ὁ Καβάφης παρατηροῦσε:

«45.— Ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ ἀλήθειαι αὐταί; Μὲ ἀλήθειαν ὑπονοεῖται τὸ Καλόν; Ἀλλὰ τὸ Καλόν εἶναι κάποτε ἀντιφατικόν (τὴν ἀλήθεια τὴν θέλουν θετικὴν και καταφατικὴν) και εἶναι πολλάκις τὸ ἀποτέλεσμα ἀπόψεων καὶ ἔξεων, και πολὺ συχνὰ τὸ ἀποτέλεσμα νοσοῦσης και ψευδομένης ψυχῆς».

Ὅπως εἶπα και πιὸ πάνω τὸ κομμάτι αὐτὸ εἶναι σβυσμένο. Μιὰ κυματιστὴ γραμμὴ μὲ μολύδι τὸ διαγράφει πέρα ὡς πέρα. Ἀλλὰ, παράβαλε τὰ λεγόμενά του μὲ ὅσα παρατηροῦν ὁ ποιητὴς σχολιάζοντας στὸ τέλος τὴν περικοπὴ ἀρ. 204.

57. Τεκμήρια τοῦ μεγαλείου - ἐκλογὴ εὐγενοῦς θέματος

Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ὕφους συνίσταται, λοιπόν: πρῶτο, στὴν «καθ' ἕξιν» ἐκλογὴ θεμάτων στοχασμοῦ πού συνεπάγονται πλατιὰ ἐνδιαφέροντα και βαθιὰ πάθη, σὲ ἀντίθεση μὲ κείνα πού συνεπάγονται στενὰ ἐνδιαφέροντα και ἀσήμαντα πάθη. Τὸ ὕφος εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ὑψηλὸ σὲ ἀκριδὴ ἀναλογία μὲ τὸ ὕφος τῶν

ἐνδιαφερόντων και τῶν παθῶν πού συνεπάγονται τὸ θέμα. Ἡ «καθ' ἕξιν» ἐκλογὴ ἱερῶν θεμάτων, ὅπως λ.χ. ἡ Γέννηση, ἡ Μεταμόρφωση, ἡ Σταύρωση (αν ἡ ἐκλογὴ εἶναι εἰλικρινῆς), σημαίνει πῶς ὁ ζωγράφος ἔχει μιὰ ἔμφυτη κλίση ν' ἀσχολεῖται μὲ τίς πιὸ ὑψηλές σκέψεις πού εἶναι ἱκανὴ νὰ κάνει ἢ ἀνθρωπότητα· αὐτὸ τῶν

ἀναδειχθῆναι: σὺν ἑνὶ ζωγράφῳ τῆς πρὸς ὑψηλῆς τάξεως, ὅπως, λόγου χάριν, ὁ Λεονάρδος στὴν τοιχογραφία τοῦ Μυστικῆς Δείπνου: ἐκεῖνος ποὺ χαίρεται νὰ παρασταίνει τίς πράξεις ἢ τοὺς στοχασμοὺς μεγάλων ἀνδρῶν, ὅπως, λ.χ. ὁ Ραφαήλ, οἱ δὲ ζωγραφίζοντες τὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηναίων, εἶναι ἀσφαλῶς ἕνας ζωγράφος τῆς δευτέρας τάξεως: ἐκεῖνος ποὺ παρασταίνει τὰ πάθη καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἶναι τρίτης τάξεως. Καὶ στὴν καθημερινῇ ζωῇ, ἐκεῖνος ποὺ παρασταίνει θαυμάσιες σκέψεις καὶ λύπες, ὅπως, λ.χ. ὁ Χάντ, στὸ Κλαύδιος καὶ Ἰσαβέλλα του, καὶ ἄλλα ὅμοια ἔργα, εἶναι τῆς πρὸς ὑψηλῆς σειρᾶς στὴν σφαῖρα του· καὶ αὐτὸς ποὺ παρασταίνει τίς κοινὰς κακεντρέχειες καὶ τὰ πάθη τῶν σαλονίων, ὅπως, λ.χ. ὁ Λέσλι, εἶναι δευτέρας σειρᾶς· αὐτὸς ποὺ παρασταίνει τὰ παιγνίδια τῶν ἀγοριῶν, ἢ χωριάτικες ἀφέλειες, ὅπως ὁ Οὐδέμποςτρερ ἢ ὁ Τένιερς, εἶναι τῆς τρίτης σειρᾶς· καὶ αὐτὸς ποὺ παρασταίνει χτηνωδίας καὶ διαστροφὰς (γιὰ νὰ τίς εὐχαριστήσῃ, καὶ ὄχι γιὰ νὰ τίς κατακρίνῃ), δὲν εἰκαμίως σειρᾶς, ἢ μᾶλλον εἶναι ἀρνητικῆς σειρᾶς, ἔχοντας μιὰ ὁρισμένη θέσιν μέσα στὴν ἄβυσσος.

Ἐλπίζω πὼς ὁ ἀναγνώστης θὰ καταλάβει πόση σημασία πρέπει νὰ δοθῇ στὴν φράση ποὺ εἶναι: μέσα στὴν πρώτη παρένθεση, «ὅταν ἡ ἐκλογή εἶναι εἰλικρινής»· γιὰ τὴν ἐκλογή θέματος εἶναι, φυσικὰ, χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ κριθῇ ἡ σειρά τοῦ ζωγράφου, μόνον οἱ δὲ ζωγράφοι ἀπὸ τὴν καρδιά του. Βέβαια, οἱ κατώτερες τάξεις τῆς ζωγραφικῆς, ἢ ἐκλογή γίνεται πάντα ἀπ' ὅσην καρδιά ἔχει ὁ ζωγράφος· γιὰ τὴν ἐκλογή του νὰ ζωγραφίσῃ τοὺς καυγάδες τῶν χωριάτικων ἢ τὰ παιγνίδια τῶν παιδιῶν, μπορεῖ, φυσικὰ, νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αἰσθάνεται μεγαλύτερη συμπάθεια μὲ τέτοιους καυγάδες ἢ διασκεδάσεις παρὰ μὲ πρὸς εὐγενῆ θέματα. Ἀλλὰ ἡ ἐκλογή ἀνώτερου εἴδους θεμάτων συχνὰ εἶναι ἀνεἰλικρινής· καὶ μπορεῖ, ἐπομένως, νὰ μὴ ἀποτελεῖ πραγματικὸ κριτήριον τῆς σειρᾶς τοῦ ζωγράφου. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζωγράφιζαν τελευταίως θρησκευτικὰ ἢ ἥρωικὰ θέματα τὸ κάναν ἀπὸ ἀπλή φιλοδοξία, γιὰ τὸς διδάξαν πὼς εἶναι καλὸ πρᾶγμα νὰ εἶσαι ζωγράφος «ὑψηλῆς τέχνης»· καὶ τὸ γεγονὸς εἶναι πὼς, οἱ ἐννιά περιπτώσεις ἀπὸ τίς δέκα, ὁ λεγόμενος ἱστορικὸς ἢ «ὑψηλῆς τέχνης» ζωγράφος εἶναι ἕνα πρόσωπον ἀπείρως κατώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ζωγραφίζει λουλούδια ἢ νεκρὰς φύσεις. Εἶναι οἱ δικές μας μέρες, σχεδὸν πάν-

τα ἕνας ἄνθρωπος μὲ μεγάλη ματαιοδοξία, γωρὶς ζωγραφικὰς ἱκανότητες, ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὸ ζωγράφον τοπίων καὶ φρούτων μόνον ἀπὸ παρεξήγησιν καὶ ὑπερεκτίμησιν τῶν δεικνύων του δυνάμεων. Παρεξήγαγε τὴν ματαιοδοξία του γιὰ ἐμπνευσθῆναι, τὴν φιλοδοξία του γιὰ μεγαλεῖο ψυχῆς, καὶ εὐχαριστιέται μ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει «τὸ ἰδεῶδες», ἀπλῶς γιὰ τὸ δὲν ἔχει μήτε ταπεινοφροσύνην μήτε ἀρκετὴν ἱκανότητα γιὰ νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικότητα.

Βέβαια, ἀπὸ τίς πρὸς πάντων σκέψεις θγαίνει, πὼς ἡ ἐκλογή ποὺ χαρακτηρίζεται τὴν σχολὴν τῆς ὑψηλῆς τέχνης φαίνεται τόσο στὴν ἐπεξεργασία ἐνός θέματος ὅσο καὶ στὴν ἐπιλογή του, καὶ πὼς ἡ ἔκφρασις τῶν στοχασμῶν τῶν προσώπων ποὺ παρασταίνονται: θὰ εἶναι πάντα τὸ πρῶτον πρᾶγμα ποὺ θὰ ἐξετάζεται ἀπὸ τὸ ζωγράφον ποὺ ἄξιζα μπαίνει σ' αὐτὴ τὴν ἀνώτατην σχολὴν. Γιὰ τὴν καλλιτέχνην ποὺ μὲ εἰλικρινεῖα διαλέγει τὰ εὐγενικότερα θέματα, ἐπίσης θὰ διαλέξει νὰ παραστήσῃ κυρίως αὐτὸ ποὺ κάνει ἐκεῖνο τὸ θέμα εὐγενικόν, δηλαδὴ, τὸν ποικίλον ἥρωισμόν ἢ ἄλλες εὐγενεῖς συγκινήσεις τῶν προσώπων ποὺ παρασταίνονται. Ἄν, ἀντίθετα, ὁ καλλιτέχνης γυρεύει, μόνον νὰ κάνει τὸν πίνακά του εὐχάριστον μὲ τὴν συναρμολόγησιν τῶν χρωμάτων καὶ τῶν μαζῶν του, ἢ μ' ὅποιον ἄλλο ἀπλῶς ζωγραφικὸν προστέρημα, ὅπως τὸ λεπτὸ σχεδιάσμα τῶν μελῶν, εἶναι φανερό, ὄχι μόνον πὼς ὁποιοδήποτε ἄλλο θέμα θ' ἀνταποκρινόταν ἐξίσου καλὰ στὸ σκοπὸν του, ἀλλὰ καὶ πὼς εἶναι ἀκατάλληλος νὰ πλησιάσῃ τὸ θέμα ποὺ διάλεξε, γιὰ τὸ δὲν μπορεῖ νὰ μπεῖ στὸ βαθύτερον νόημά του, καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ στὴν πραγματικότητα νὰ τὸ εἶχε διαλέξει: γιὰ τοῦτο τὸ νόημα. Ὅσο, ἐνῶ ἡ ἔκφρασις εἶναι πάντα τὸ πρῶτον πρᾶγμα ποὺ πρέπει νὰ ἐξετάζεται, ὅλα τ' ἄλλα προσόντα πρέπει νὰ προσθέτονται στὸ ἔπακρον τῆς δυνάμεως τοῦ ζωγράφου· γιὰ τὸ ἴσασιν ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ σχεδιάζῃ καὶ νὰ χρωματίζῃ ὡραῖα δὲν ἔχει καθόλου τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῇ τὸν ἑαυτό του ζωγράφον, καὶ ἀκόμα λιγότερον νὰ καταπιάνεται μὲ τὰ εὐγενέστερα θέματα τῆς ζωγραφικῆς· καί, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ θὰ γίνῃ κύριος αὐτῶν τῶν ἱκανότητων, θὰ τίς χρησιμοποιήσῃ φυσικὰ καὶ ταίριαστα γιὰ νὰ δαθύνῃ καὶ νὰ τελειοποιήσῃ τὴν ἐντύπωσιν ποὺ προκαλεῖ τὸ αἰσθηματικὸν θέματός του.

Ἀπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος III (1856).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

57.— Τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἰσάγει εἰς τὴν Τέχνην μίαν ἀριστοκρατικὴν διάταξιν. Ὁ καλλιτέχνης πρέπει ἐξ ἄπαντος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐκλογὴν του εἰς ἓν εἶδος θεμάτων, εἰδὲ μὴ θὰ ἐκπέσῃ ἀπὸ τὴν τάξιν του. Ὑπάρχουν τρεῖς τάξεις ἀριστοκρατίας, καὶ ἡ τρίτη τάξις ἔχει τρεῖς ἀριστοκρατικὰς διακρίσεις καὶ αὐτή. Κατακρίνεται ἀπολύτως ὁ καλλιτέχνης ὅστις «represents brutalities and vices», τοῦτο δὲ «not for rebuke of them». Ἀκριβῶς τὸ πρῶτον χαρακτηριστικὸν τοῦ καλλιτέχνου παραγνωρίζεται — ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ μεγάλη ἀφεισις ἐνώπιον τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια διεγείρουν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὰς ἐπιπλήξεις («rebukes»)

τῶν κοινῶν. Ὁ ἀληθὴς καλλιτέχνης μὲ ἡρεμίαν ψυχῆς γράφει :

«N' as-tu point en fouillant les recoins de ton âme

«Un beau vice à tirer comme un sabre au soleil ?» (3)

Ὁ ἀληθὴς καλλιτέχνης δὲν ἔχει νὰ ἐκλέξη, ὡς τὸν ἥρωα τοῦ μύθου, μεταξὺ Ἀρετῆς καὶ Κακίας (ἐννοῶ le Vice)· ἀλλ' ἀμφοτέραι θὰ τὸν ὑπηρετήσουν καὶ θὰ ἀγαπήσῃ ἀμφοτέρας ἴσα.

(3) Μ. Περίδης, ὄπ. π. σελ. 82, σμ. 2:
«Στίχοι τοῦ Βερλαίν, Sagesse, III, στροφὴ 11».

Ἡ ἀπόδοσή τους θὰ ἦταν περίπου:

Δὲν ἔχεις διόλου στὰ κρυφὰ ψάχνοντας
[τῆς ψυχῆς σου
Ἕνα ὠραίο βίτσιο νὰ τραθήξεις σὰ
[σπαθὶ στὸν ἥλιο;

79. Ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ ἐπιστήμονας

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ξεχωρίζονται συνήθως ἀπὸ τὴ φύση τῆς πράξης τους· στή μιὰ εἶναι ἡ γνώση, στήν ἄλλη εἶναι ἡ μεταβολή, ἡ παραγωγή, γιὰ ἡ δημιουργία. Ὑπάρχει ὁμοίως μιὰ ἀκόμη πιδὸ σημαντικὴ διάκριση στή φύση τῶν πραγμάτων ποὺ καταπιάνονται. Ἡ ἐπιστήμη καταπιάνεται ἀποκλειστικὰ μὲ πράγματα ὅπως εἶναι αὐτὰ καθαυτὰ· καὶ ἡ τέχνη ἀποκλειστικὰ μὲ πράγματα ὅπως ἐπηρεάζουν τὴν ἀνθρώπινη αἴσθηση καὶ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Δουλειὰ τῆς εἶναι νὰ περιγράφει τὰ φαινόμενα τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ δαθαίνει τίς φυσικὲς ἐντυπώσεις ποὺ προκαλοῦν πάνω σὲ ζωντανὰ πλάσματα. Ἡ δουλειὰ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ν' ἀντικατασταίνει τὰ φαινόμενα μὲ στοιχεῖα καὶ τίς ἐντυπώσεις μὲ ἀποδείξεις. Κ' οἱ δύο, σήμεριώστε, ἐνδιαφέροντα: ἐξίσου γιὰ τὴν ἀλήθεια· ἡ μιὰ γιὰ τὴ φαινόμενη ἀλήθεια, ἡ ἄλλη γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἀλήθεια. Ἡ τέχνη δὲν παρασταίνει ψεύτικα τὰ πράγματα, μὰ ἀληθινὰ ὅπως φαίνονται στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἐπιστήμη μελετᾷ τίς σχέσεις τῶν πραγμάτων μεταξὺ τους: ἐνῶ ἡ τέχνη μελετᾷ μόνον τίς σχέσεις τους μὲ τὸν ἄνθρωπο: καὶ ζητᾷ ἐπιταχτικὰ ἀπὸ καθετὶ ποὺ μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴν κρίση τῆς τοῦτο, καὶ μόνον τοῦτο, — τί εἶναι αὐτὸ τὸ πράγμα στὰ μάτια καὶ στήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, τί ἔχει νὰ πεῖ στοὺς ἀνθρώπους, καὶ τί μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ τούτους: μιὰ περιοχὴ ἔρευνας τόσο πιδὸ πλατειά ἀπὸ κείνη τῆς ἐπιστήμης, ὅσο ἡ ψυχὴ εἶναι πιδὸ πλατειά ἀπὸ τὴν ὕλικὴ δημιουργία.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀλήθεια ποὺ ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικὰ τὴν τέχνη, πῶς θὰ μπορούσε νὰ διαπιστωθεῖ καὶ νὰ ἀθροισθεῖ μιὰ τέτοια ἀλήθεια; Φυσικὰ, καὶ μόνον, μὲ τὴ νόηση καὶ τὴν αἴσθηση. Ποτὲ μὲ συλλογισμοὺς, μῆτε μὲ ἀναφορές. Τίποτε δὲν πρέπει νὰ μπαίνει ἀνάμεσα στή φύση καὶ τὴ ματιὰ τοῦ καλλιτέχνη· τίποτε ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνη. Μῆτε ὑπολογισμὸς μῆτε ἀκουσμα — κι ἄς εἶναι ὁ πιδὸ φίνος ὑπολογισμὸς, ἡ πιδὸ σοφὴ κουδέντα — δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μπαίνουν ἀνάμεσα στὸ σῆμπαν, καὶ τὴ μαρτυρία ποὺ δίνει ἡ τέχνη γιὰ τὴν ὁρατὴ φύση του. Ὁλόκληρη ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς μαρτυρίας κρέμεται ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἀπὸ αὐτὸ-

π τὴ μάρτυρα· ὁλόκληρη ἡ γνησιότητα, ἡ ἀποδεκτικότητα, καὶ κυριαρχία τῆς κρέμονται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ δεδαίωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὴν προφέρει. Ὅλη τῆς ἡ νίκη ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια μιᾶς μόνον λέξης ποὺ μπαίνει μπρός, «Vidi» (Εἶδα).

Ὁλόκληρη ἡ λειτουργία τοῦ καλλιτέχνη στὸν κόσμο συνίσταται στὸ νὰ εἶναι ἕνα πλάσμα ποὺ βλέπει καὶ αἰσθάνεται· νὰ εἶναι ἕνα ὄργανο τέτοιας τρυφερότητας καὶ εὐαισθησίας, ὥστε καὶ μιὰ σκιά, καμιά ἀπόχρωση, καμιά γραμμὴ, καμιά ἐξαφνὴ καὶ φευγαλέα ἔκφραση τῶν ὁρατῶν πραγμάτων γύρω του, μῆτε καμιά ἀπὸ τὴ συγκινήσεις τίς ὁποῖες εἶναι ἱκανὲς νὰ μεταφέρουν στὸ πνεῦμα ποὺ τοῦ δόθηκε, νὰ μείνουν εἴτε ἀμνημόνευτες εἴτε νὰ ξεθάβουν ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς μνήμης. Δὲν εἶναι δουλειὰ του νὰ σκέφτεται, νὰ κρίνει, νὰ συζητᾷ ἢ νὰ μαθαίνει. Ἡ θέση του δὲν εἶναι στὸ σπουδαστήριον, μῆτε στήν ἔδρα τοῦ δικαστῆ, μῆτε στή θέσιν τοῦ συνήγορου, μῆτε στή βιβλιοθήκη. Αὐτὸ εἶναι γιὰ ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ γιὰ ἄλλου δουλειὰ. Μπορεῖ νὰ σκέφτεται, ὡς πάρεργον· καὶ κάνει συλλογισμοὺς κάπου-κάπου, ὅταν δὲν ἔχει τίποτα καλύτερο νὰ κάνει· νὰ μαθαίνει ὅσα κομμάτια τῆς γνώσης μπορεῖ νὰ μαζέψῃ δίχως νὰ σκύβῃ, ἢ νὰ τὰ φτάσει δίχως νὰ ταπωνηθεῖ· ἀλλὰ κανένα ἀπὸ τούτα τὰ πράγματα δὲν πρέπει νὰ εἶναι δική του ἔγνοια. Ἡ ἔργον τῆς ζωῆς του πρέπει νὰ ἔχει δυὸ πτυχῆ μόνον· νὰ βλέπει, νὰ αἰσθάνεται.

Μὰ ὄχι δά, μπορεῖ νὰ τοῦ παρατηρήσῃ ἀναγνώστης, γιὰτὶ μιὰ ἀπ' τίς μεγάλες γρηγορησιμότητες τῆς γνώσης εἶναι ν' ἀνοίγει τὰ μάτια· νὰ κάνει ὁρατὰ πράγματα ποὺ ποτὲ θὰ τὰ βλέπαν, ἂν πρῶτα δὲν τὰ εἶχαν μάθει.

Ὅχι κ' ἔτσι. Αὐτὸ μπορούσαν νὰ τὸ ποῦν ἢ νὰ τὸ πιστέψουν μόνον ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔβλεπον τί εἶναι ἡ ἱκανότητα ἀντίληψης ἐνὸς μεγάλου καλλιτέχνη, σὲ σύγκριση μὲ κείνη ἄλλων ἀνθρώπων. Δὲν ὑπάρχει μεγάλος ζωγράφος, ἢ γάλλος μάστορος σ' ὅποια τέχνη, ποὺ νὰ βλέπει πιδὸ πολλὰ μὲ τὴ ματιὰ μιᾶς στιγμῆς ἀπ' ὅσα θὰ μπορούσε νὰ μάθει μισθώνας λίες ὥρες.

Ὁ Θεὸς ἔκανε τὸν κάθε ἀνθρώπο ἱκανὸν τὴ δουλειὰ του· ἔδωσε στὸν ἀνθρώπο ποὺ

ρίζει: για τη μελέτη, τις στοχαστικές, λογικές, συνειρμικές ικανότητες και στον άνθρωπο που προορίζει για καλλιτέχνη, τις νοητικές, αισθαντικές, μνημονικές ικανότητες. Και κανείς από τούτους τους ανθρώπους, όχι μόνο δεν είναι ικανός να κάνει τη δουλειά του άλλου, αλλά μήτε και να καταλάβει καν τον τρόπο που γίνεται. Ο μελετητής δεν καταλαβαίνει το δράμα, μήτε ο ζωγράφος τη μέθοδο κυρίως όμως, ο μελετητής δεν έχει ιδέα πόσο κολοσσιαία είναι η έμπειρη του δράματος και της ευαισθησίας ενός αληθινού ζωγράφου.

Οι μόχθοι ελόκληρης της Γεωλογικής Έταιρείας, στα τελευταία πενήντα χρόνια, μόνο τώρα κατέληξαν στην εξακρίβωση εκείνων των αληθειών για τη φύση των βουνών που ο Τάρνερ είχε δει κ' εκφράσει με μερικές γραμμές με πινέλο από καμινλότριχα έδω και πενήντα χρόνια, όταν ήταν παιδί. Η γνώση όλων των νόμων του πλανητικού συστήματος, και όλων των καμπύλων της κίνησης των δλημάτων, δεν θα κάνει ποτέ ικανό τον επιστήμονα να ζωγραφίσει ένα καταρράκτη ή ένα κύμα και όλα τα μέλη της Χειρουργικής Έταιρείας βοηθώντας ο ένας τον άλλο δε θα μπορούσαν και σήμερα να δουν, ή ν' αναπαραστήσουν τη φυσική κίνηση ενός ανθρώπινου κορμιού σε ζωηρή δράση, όπως το έκανε ο γιος ενός φτωχού βαφειά έδω και διακόσια χρόνια.*

Και έβδαια όμως, θα επιμείνουν άκόμενη, κι αν παραδεχτούμε πως ο ζωγράφος έχει αυτή την ιδιότυπη ικανότητα, θα βλέπει πιο πολλά, αφού θα ξέρει πιο πολλά, κι όσο πιο πολλά μαθαίνει, τόσο, έπομένως, θάναι καλύτερα. "Όχι" μήτε έτσι. Είναι θεδαίως αλήθεια ότι, κάποτε - κάποτε, ένα κομμάτι γνώσης μπορεί να επιτρέψει στο μάτι να επιστημάνει μιάν αλήθεια που αλλιώς μπορούσε να του ξεφύγει. Όπως, λόγου χάρη, παρακολουθώντας μιάν ανατολή, ή γνώση της αληθινής φύσης του ηλιακού δίσκου μπορεί να οδηγήσει το ζωγράφο να αισθανθεί πιο βαθιά, και να εκφράσει πιο γεμάτα, την απόσταση ανάμεσα στις συννεφένιες ραβδώσεις που τον κόβουν, και τη φλόγινη σφαίρα που σηκώνεται άργα πίσω τους στο άπειρο στερέωμα. "Αλλά αν ή γνώση σου ανοίγει τα μάτια για μιιά δρατή αλήθεια, σου τα σφραγίζει για χίλιες άλλες: θέλω να πω, αν ή γνώση έρχεται στο νοῦ με τρόπο που ν' απασχολεί τη δύναμή του να θεάται τη στιγμή που πρέπει να γίνει ή δουλειά της δράσης, ο νοῦς αποστραδιέται προς τα μέσα, καρφώνεται πάνω στο γνωστό πράγμα, και ξεχνάει τα όρατά που περνάνε και μιιά στιγμή τέτοιας αφηρημάδας κάνει το ζωγράφο να χάσει πιο πολλά απ' όσα θα κέρδιζε με μιιά μέρας σκέψη. Αυτό δεν είναι κανένας καινούργιος ή παράξενος ισχυρισμός. Καθένας που συνθίζει να σκέφτεται προσεχτικά οτιδήποτε, ξέρει πως ή φυσική του τάση είναι να κλείσει τα μάτια του στον έξωτερικό κόσμο. "Ενώ σκέφτεται βαθειά, μήτε βλέπει, μήτε αισθάνεται, μ' όλο που μπορεί να έχει από φυσικό του μεγάλες ικανότητες να βλέπει και να

συγκινείται. Αυτός που, αφού ταξίδεψε όλη μέρα πλάι στη λίμνη Λεμάν, ρώτησε τους συντρόφους του, το βράδυ, που δρισκόταν ή λίμνη**, πιθανόν να μην βουτερούσε από ευαισθησία: αλλά γενικά ήταν ένας στοχαστής, όχι ένας παρατηρητής. Κι αυτό είναι μόνο ένα άκρο παράδειγμα της επίδρασης που έχει πάνω στις αισθαντικές ικανότητες ή γνώση σ' όλες τις περιπτώσεις που γίνεται θέμα στοχασμού. Θα πρέπει νάναι φτωχή και άψυχη γνώση, αν δεν έχει την τάση να σπρώξει τον έαυτό της καταμπρός, και να γίνει δεδομένο στοχασμού, παρ' όλη τη διαδοχή έξωτερικών αντικειμένων. Δεν θα υποταχθεί στη διαδοχή τους. Το πρώτο που έρχεται της δίνει αρκετή τροφή για να δουλέψει όλημέρα: είναι ή συνήθειά της, το χρέος της, να δάλει τα υπόλοιπα στην άκρη, και να προσηλωθεί πάνω σε κείνο. Το πρώτο πράγμα που βλέπει μέσα στη μέρα του ένας άνθρωπος που σκέφτεται και γνωρίζει, δεν το παρατάει εύκολα. Δεν είναι τρόπος δικός του να παρατάει: οτιδήποτε δίχως να φτάσει στο τέρμα του, αν είναι δυνατό. Μά ο καλλιτέχνης είναι μοιραίο να δέχεται όλα τα πράγματα πάνω στην πλατεία, λευκή, λαγαρή έκταση της ψυχής του κι όχι να γαντζώνεται από ένα. Λόγου χάρη, όταν ο άνθρωπος που σκέφτεται και γνωρίζει παρακολουθεί την ανατολή, βλέπει κάτι στο χρώμα μιιάς άχτιδας, ή την αλλαγή ενός σύννεφου, που του είναι καινούργιο: κι αυτό το παρακολουθεί ευθύς μέσα σ' ένα λαβύρινθο όπτικων και κινητικών νόμων, μη βλέποντας πια μήτε σύννεφα μήτε άχτιδες όλο το πρωί. "Αλλά ο ζωγράφος πρέπει να συλλάβει όλες τις άχτιδες, όλα τα χρώματα που θγαίνουν, και να τα δει όλα αληθινά, όλα μέσα στην αληθινή τους σχέση και διαδοχή: έπομένως, κάθε τι που κατέχει χώρο μέσα στο νοῦ του πρέπει να το παραμερίσει προς ώρας όσο πληρέστερα μπορεί. "Ο στοχαστικός άνθρωπος πήγε μακριά για να γυρέψει: αλλά ο παρατηρητικός άνθρωπος πρέπει να σταθεί ακίνητος, και ν' ανοίξει την καρδιά του για να δεχτεί. "Ο στοχαστικός άνθρωπος χαλκεύει: κι ακονίζει τον έαυτό του σε δίκαιο σπαθί, για να τρυπήσει μ' αυτό. "Ο παρατηρητικός άνθρωπος, απλώνει τον έαυτό του σ' ένα τετράγωνο σεντόνι, για να πιάσει μ' αυτό. "Αλλά όλο το φάρδος που μπορεί ν' απλώσει τον έαυτό του κι όλο το λευκό κενό στο όποιο μπορεί να μεταμορφώσει τον έαυτό του, δεν είναι αρκετά για να δεχτούν αυτό που έχει να του δώσει ο Θεός.

Τότε λοιπόν, θα ρωτήσουν μ' αγανάκτηση, ένας όλοτελα άμόρφωτος και δίχως μυαλό άνθρωπος μπορεί να γίνει ο καλύτερος καλλιτέχνης; "Όχι, μήτε κ' έτσι. "Η γνώση είναι καλή γι' αυτόν όσο μπορεί να την κρατάει όλοτελα, δουλικά, υποταγμένη στη δική του θεία εργασία, και να την πατάει κάτω απ' τα πόδια του και να την κλωτσάει παράμερα, τη στιγμή που είναι ένδεχόμενο να τον υπερδέψει.

Και κατά τούτο, προσέξτε, υπάρχει μιιά τε-

* Ο Τιτορέτος.

** Ο Άγιος Βερνάρδος.

ράστια διαφορά ανάμεσα στη γνώση και την παιδεία. Ένας καλλιτέχνης δεν έχει ανάγκη να είναι ένας διαβασμένος άνθρωπος· κατά πάσα πιθανότητα αυτό θα είναι ένα μειονέκτημα αν γίνει τέτοιος· αλλά θα ωφείλει, αν είναι δυνατό, να είναι πάντα ένας πεπεισμένος άνθρωπος· δηλαδή, ένας που καταλαβαίνει τους τρόπους και τα χρέη του στον κόσμο, κ' επομένως τη γενική φύση των πραγμάτων που γίνονται και υπάρχουν στον κόσμο· και που τόσο εξάσκησε τον εαυτό του, η τον εξασκήσαν, ώστε να αξιοποιεί με τον καλύτερο και πιο ευγενικό τρόπο όποιες ικανότητες η γνώσεις έχει. Ο νοῦς ενός πεπαιδευμένου ανθρώπου είναι πια μεγάλος από τις γνώσεις που κατέχει· είναι όμως το θόλο τ' ουρανοῦ, περιζώνει τη γῆ που ζει κι ανθίζει από κάτω του· αλλά ο νοῦς ενός απείδευτου και διαβασμένου

αθρώπου είναι οά μιὰ λασιχένια λουρίδα, ἓνα αἰώνιο πνεῦμα συστολῆς μέσα της, π σφίγγει μαζί χαρτιά που δεν μπορεί νὰ τ' νοίξει, κ' ἐμποδίζει ἄλλους νὰ τ' ἀνοίξουν. Οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες μας κατστρέφονται ἀπὸ ἔλλειψη παιδείας κι ἀπὸ τὴν κατοχὴ γνώσεων· οἱ καλύτεροι ποὺ γνώρισαν τὴν πεπαιδευμένην κι ἀγράμματοι. Τὸ ἰδεῖται γιὰ ἓνα καλλιτέχνη, ἐν τούτοις, δὲν εἶναι ὅτι θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀγράμματος, ἀλλὰ νὰ ἐξοικονομῆται καλὰ τὰ καλύτερα βιβλία, καὶ πὲρ ὡς πέρα καλοαναθρεμμένος, τόσο στὰ ἀισθητικὰ ὅσο καὶ στὰ φερσίματα. Μὲ μιὰ λέξη, πρέπει νὰ εἶναι ἄξιος γιὰ τὴν καλύτερη καλλιτεχνία, καὶ θὰ πρέπει νὰ κρατῆται μακριὰ τῆς.⁴

Ἀπὸ τὸ «Πέτρος τῆς Βενετίας», τόμος III (1853)

Κ Α Β Α Φ Η Σ

79.— Είναι κρίμα που το ὠραῖον τοῦτο κεφάλαιον, τὸ πλήρες ὕφους, μεγαλοφυίας, καὶ χάριτος, χαλνᾷ ἢ τρίτη παράγραφος μετὰ τὴν μανίαν τῶν χαρακτηρισμῶν, μετὰ τὴν μανίαν τοῦ νομοθετεῖν, τοῦτο εἶναι καλλιτεχνία, τοῦτο δὲν εἶναι καλλιτεχνία. Μεταξὺ τῶν ὀλίγων πραγμάτων τὰ ὁποῖα εἰςμπορεῖ τις μετὰ θετικότητος νὰ ἐπιδειχθῆται εἶναι ὅτι οὐδεὶς εἶναι ἰκανὸς νὰ εἴπη ποῦ ἀρχίζει ἢ καλλιτεχνία καὶ πρὸ πάντων ποῦ τελειώνει (5).

(4) Νὰ θυμόταν αὐτὴ τὴν παραγγελία τοῦ Ράσκιν ὁ Καβάφης ὅταν ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἔγραφε τὸ Ὅσο μπορεῖς («Κι ἂν δὲν μπορεῖς νὰ κάμεις τὴν ζωὴ σου ὅπως τὴν θέλεις / . . . μὴν τὴν ἐξευτελίζεις / μὲς στὴν πολλὴ σινάφεια τοῦ κόσμου» κλπ.); Ἡ τοῦ ἐντυπώθηκε περισσότερο μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τὸν Πλούταρχο: «...ταῖς δὲ τῶν πολλῶν ἐντεύξεσι καὶ συνηθείαις ἄθικτον οἰόμενος δεῖν τὸ ἀξίωμα διατηρεῖν»; (Βίος Πομπηίου, κγ'). Πρὸς τὴν συνέχεια τοῦ Ὅσο μπορεῖς: «Μὴν τὴν ἐξευτελίζεις πιαίνοντάς τιν, / γυρίζοντας συχνὰ κ' ἐκθέτοντάς τιν / στῶν σχέσεων καὶ τῶν συναστροφῶν / τὴν καθημερινὴν ἀνοησίαν».

(5) Πόσο σωστὸς ἦταν αὐτὸς ὁ λόγος ἀπόδειξαν τὰ Ποιήματά του. Ἀλλὰ τὴν μαρτυρία τοῦ ἐδῶ τὴν προκάλεσε περισσότερο ἢ φράση τοῦ Ράσκιν στὴν τρίτη παράγραφο, ποὺ ἀπαγορεύει στὸν καλλιτέχνη ὅσα μέχρι πάθους ἀγαπάει ἁκόμη ὁ Καβάφης: Τὶς μελέτες, καὶ ἐνὰ πολιτεύεται κι αὐτὸς μὲς στὴν βουλή, κι αὐτὸς στὴν ἀγορᾶ (Ἡ συνοδεία τοῦ Διονύσου, ποίημα ἀπὸ τὰ «πρὸ τοῦ 1911»). Βρισκόμαστε στὰ 1899. Τὴν Τέχνη τὴν λατρεύει, μὰ δὲν τῆς ἀφιερῶται ἁκόμη ὀλόκληρος. Θὰ χρειαστοῦν ἄλλα δεκάπέντε χρόνια, ἀπὸ τότε ποὺ γράφτηκαν τὰ σχόλια στὸ Ράσκιν, γιὰ νὰ καταλάβει «ἢ ἱεραὶς τί σημαίνουν».

86. Ἡ πρόοδος τοῦ ρεαλισμοῦ

Μόλις ἡ τέχνη ἀπόχτησε τὴ δύναμη τῆς πραγματοποίησης, ἀπόχτησε καὶ κείνη τῆς βεβαίωσης. Ὅσο γρηγορὰ προόδευε ὁ ζωγράφος σὲ δεξιότητι τόσο γινόταν καὶ πὶο ἀξιόπιστος, καὶ κείνο ποὺ παράστανε στὴν ἐντέλεια γινόταν πιστευτὸ στὴν ἐντέλεια, ἢ μπορούσε νὰ μὴ γίνῃ πιστευτὸ μόνον μετὰ πραγματικὴ προσπάθεια τοῦ θεατῆ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴ γοητευτικὴ ἀπάτη. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχε δηλωθεῖ ἀχνά, μπορούσε δίχως κόπο νὰ διαφουθεῖ· ἀλλὰ ἦταν δύσκολο ν' ἀμφισβητηθοῦν πράγματα ποὺ προβάλλονταν μετὰ δύναμη καὶ παραστάσεις, ποὺ ἦταν ἀθῶες, ἐπειδὴ διαφέραν ἀπὸ τὴν πραγματικότητι, ἐγίναν ἐνοχες στὴ συνέ-

πεία τους μετὰ τὴν πραγματικότητι. Ἡ ἀδιάκοπη προβολὴ αὐτῆς τῆς εἰκονογραφίας καὶ τέλεια πραγματοποιημένης εἰκονογραφίας ὄλο καὶ πὶο πολὺ φύχραινε τὴ δύναμη τοῦ νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια· κι ὅσο τὸ μάτι συναντοῦσε εἰκόνες τέτοιου εἴδους καθε γωνιά καθε παρεκκληριοῦ, τοῦ ἦταν ἄδύνατο νὰ σταθεῖ ξεκάθαρα πάνω σὲ πράγματα κατευθεῖαν ἀντίθετα ἀπὸ κείνα ποὺ πασταίνονταν. Ἡ λέξη «Παρθένος» ἢ «Μαντῶν» ἀντὶ ν' ἀνακαλεῖ τὸ δράμα μιᾶς ἀπλῆς ἐρωτικῆς πόθλας ποὺ σήκωνε τὶς συμφορὰς τῆς φωνῆς καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῆς κατώτερης τάξης πρόσταξε παρρηθῶς τὴν ἰδέα μιᾶς χαριτωμένης

λοορίδα,
της, π
ε να τ'
άνοιξουν
μιας κα
ε από τ
νώρισα
ο ίδεωδ
είναι δ
α να έχ
και πέ
αίσθη
λέξη,
τερη κα
α τ ε
B
(1853)
γαλο
σιών,
εχνία.
έπιθε
πρό
γος
τή δια
σότη
παρ
η δ
Καθ
αίτε
α άπ
189
ώθη
δο
ον τ
'18

πριγκήπισσας, στεφανωμένης με διαμαντικά, και περιτριγυρισμένης από μια δουλοπρεπή αύλη βασιλιάδων και αγίων. Βέβαια, η απάτη που προσφερόταν στη φαντασία δε γινόταν πιστευτή, μα και το πράγμα που δεν προσφερόταν στη φαντασία ξεχνιόταν. Διαι τα πραγματικά δευόμενα της πίστης υπονομεύονταν βαθμιαία, κι ο θεατής η παρασυρόταν σε μια άπλη πολυτέλεια φανταχτερής απόλαυσης, χωρίς να πιστεύει τίποτε η άφηνόταν, με το συγχισμένο του νοού, βορά μάταιων παραμυθιών και παραδόσεων ταυρόχρονα, με τα καλύτερα του αίσθήματα υποτασσόταν άσύνειδα στη δύναμη της άπατηλής εικόνας και, χωρίς συναίσθηση της πραγματικής αίτίας του λάθους του, υποκλινόταν, προσευχόμενος η λατρεύοντας, εμπρός στην αξιέπαιστη κυρία την καθισμένη στο χρυσό της θρόνο, όταν μήτε θά τ' όνειρευόταν καν να κάνει το ίδιο στην Ήβραιοπούλα με την ξεπεσειμένη της φτώχεια, η, στη γυναίκα του μαραγκού μέσα στο άπλο σπιτάκι της.

Άλλά ένας Ίσκιος σκοταδιού που δλο μεγάλωνε, έπεσε πάνω στον ανθρώπινο νοού καθώς η τέχνη προχωρούσε σ' άκόμη τελειότερη πραγματοποίηση. Έκείνες οι φαντασίες των πρώτων ζωγράφων, αν και ουσκοτίζαν την πίστη, ποτέ δεν σκλήραιναν το αίσθημα: το αντίθετο, η παρηγοία της άπιθανότητάς του έδγαίνε κυρίως από την προσπάθεια του ζωγράφου να εκφράσει, όχι το πραγματικό γεγονός, αλλά την κατάσταση ένθουσιασμού των δικών του αίσθημάτων για το γεγονός αυτό. σκεπάζει το φόρεμα της Παρθένου με χρυσάφι, όχι με την παραμικρή σκέψη να παραστήσει την Παρθένο όπως ήταν κάποτε η όπως θα δει ποτέ κανείς, αλλά με τη φλογερή επιθυμία να δείξει το τί η αγάπη κι ο σεβασμός του θεωρούσαν πως της ταιριάζει. Για το σταύλο στήνει μια στοά σε στυλ Λομβαρδικό, όχι γιατί υποθέτει πως οι Λομβαρδοί χτίσανε σταύλους στην Παλαιστίνη στα χρόνια του Τιβέριου, αλλά για να δείξει πως η φάτνη όπου γεννήθηκε ο Χριστός είναι, στα μάτια του, πιο λαμπρή από τη μεγαλύτερη αρχιτεκτονική του κόσμου. Γεμίζει το τοπίο του με κορυφές καμπαναριών και μ' άσημνια ρυάκια, όχι επειδή υποθέτει ότι φαίνονταν αυτά η εκείνα στη Βηθλεέμ, αλλά για να θυμίσει στο θεατή την ειρηνική πορεία και την έπερχόμενη δύναμη του Χριστιανισμού. Και, κοιταγμένοι με τη δέουσα συμπάθεια και τη σαφή κατανόηση αυτών των σκέψεων του καλλιτέχνη, τέτοιοι πίνακες μένουν άκόμη και σήμερα πολύ έντυπωσιακοί και συγκινητικοί. Στο μέλλον θα τους άναφέρω, γενικά, σαν πίνακες του «Άγγελικού Ίδεώδους» — άφου ο Άντζέλικο ήταν ο κεντρικός διδάσκαλος της σχολής.

Στο επόμενο βήμα της Ρεαλιστικής προόδου τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Όσο πιο μεγάλες γίνονταν οι δυνάμεις του, τόσο το μυαλό του ζωγράφου απορροφείτο στην άπόκτησή τους, και είχε μια αυταρέσκεια στην επίδειξή τους. Οι πρώτες τέχνες για το λείο άπλωμα των λαμπρών χρωμάτων, για το γυάλισμα των χρυσών στολιδίων η για το χάραγμα φύλλο προς φύλλο του σχεδίου λουλουδιών, δεν

ήταν τόσο δύσκολες ώστε ν' άπασχολούν υλικά τις σκέψεις του καλλιτέχνη, η να του προσφέρουν δάση για να καυχιέται: μάθαινε αυτά τα στοιχεία της δουλειάς του δίχως κόπο και τα μεταχειριζόταν δίχως έπαρση και το πνεύμα του έμεινε ελεύθερο για να εκφράσει, όσο ήταν ικανό να τα φτάσει, τα έπιτεύγματα της ανώτερης σκέψης. Όταν όμως η ακριβής σκίαση, το λεπτό χρώμα και η τέλεια άνατομία και η πολύπλοκη προοπτική γίνηκαν άπαραίτητα στο έργο, δλη η ένεργητικότητα του καλλιτέχνη χρησιμοποιούνταν για να μάθει τους νόμους τους, κι δλόκληρη η ευχαρίστησή του περιοριζόταν στην επίδειξή τους. Η ζωή του άφιερώθηκε όχι στους σκοπούς της τέχνης, αλλά στα τεχνάσματά της και οι έπιστήμες της σύνθεσης και του φωτισμού και της σκίασης άκολουθούνταν σάμπως να υπήρχε μέσα τους άποσταγμα του καλού — σάμπως να ήταν αυτοσκοποι σαν την άστρονομία η τα μαθηματικά, άσχετες μ' ότιδήποτε άποτελεσμα θα προξενούσαν. Έτσι, μη δλέποντας, μήτε ένας τους, την άδυσσο στην όποία τρέχαν, γίνηκε μια μοιραία άλλαγή του σκοπού σ' δλόκληρο τον τομέα της τέχνης. Στους πρώτους καιρούς η τέχνη χρησιμοποιεμε για να θείχνονταν θρησκευτικά γεγονότα: τώρα, τα θρησκευτικά γεγονότα χρησιμοποιεμε για την επίδειξη της τέχνης. Η μετάβαση, αν και άδιόρατη, ήτανε δλοκληρωτική άγκάλιαζε δλόκληρη τη μοίρα της ζωγραφικής. Περνούσε από τα μονοπάτια της ζωής στα μονοπάτια του θανάτου.

Και τούτη η άλλαγή ήταν άκόμη περισσότερο μοιραία, γιατί στην αρχή ήταν σκεπασμένη με μια έπίφαση μεγαλύτερης αξιοπρέπειας και ειλικρίνειας από κείνες που είχε η παλαιότερη τέχνη. Ένα από τα πρώτα-πρώτα άποτελέσματα της νέας σοφίας ήταν να πεταχτούν οι περισσότερες από τις άπιθανότητες και τα στολίδια των παλιών εικόνων και φαινομενικά ν' ακολουθείται πιο στενά η φύση και η πιθανότητα. Όλη η φαντασία που κατάρκινα πιο πάνω, γιατί σύγγιζε την άπλότητα της πίστης, στην αρχή δαμάστηκε, — ύστερα περιφρονήθηκε και παραμερίστηκε. Η έξωτερική δψη της φύσης άκολουθούνταν πιο στενά σε δλα και η έστεμμένη Βασίλισσα-Παρθένος του Περουτζίνο ξέπεσε σε μια άπλη Ίταλίδα μάνα της Μαντόνα ντέλα Σεντίολα του Ραφαήλου.

Μα δεν ήταν λοιπόν, αυτή, μια υγιής άλλαγή; Όχι. Θα μπορούσε να ήταν υγιής αν είχε πραγματοποιηθεί από άγνο κίνητρο, και οι νέες άλήθειες θα μπορούσαν να ήταν πολύτιμες αν είχαν άναζητηθεί για χάρη της άλήθειας. Δέν είχαν όμως άναζητηθεί για χάρη της άλήθειας, αλλά της έπαρσης: κ' η άλήθεια που άναζητιέται για να έπιδειχθεί μπορεί να είναι τόσο δλαδερή όσο κ' η άλήθεια που λέγεται κακόδουλα. Η άστραφτερή άφέλεια της παλιάς τέχνης άπορρίφτηκε όχι γιατί ήταν ψεύτικια, αλλά γιατί ήταν εύκολη κι άκόμα περισσότερο, γιατί ο ζωγράφος δεν είχε πια

κανένα θρησκευτικό πάθος να εκφράσει. Τώρα μπορούσε να σκέφτεται τη Μαντόνα πολύ ήρεμα, δίχως πόθο να σκορπίσει τους θησαυρούς της γής στα πόδια της ή να στεφανώσει το μέτωπό της με τις χρυσαφένιες σαίτες του ουρανού. Μπορούσε να τη σκέφτεται σαν ένα πρόσφορο θέμα για την επίδειξη διάφανων σκιών, επιδέξιων αποχρώσεων κ' επιστημονικών προοπτικών, — σαν μιὰ ωραία γυναίκα, που θά 'εκαμνε, αν ζωγραφιζόταν καλά, ένα ευχάριστο επιπλο για τη γωνία ενός μπουντουάρ, και να τη φαντάζεται πιδ καλά συνδυάζοντας τὰ κάλλη των όμορφότερων κυράδων. Μπορούσε

να τη σκέφτεται, στην οστατη μητρική αγάπη της, με ακαδημαϊκό κριτικό πνεύμα να σκέφτεται πρώτα τὸ σκελετό της, με ήρεμη εισημονικότητα, να τη σκεπάζει με τούς μύθους της δυστυχίας και τις ίνες της λύπης. Ήθελε να ρίχνει τη χάρη των αρχαίων ύφασμάτων πάνω στη γήινα της απελπισίας της, και συμπληρώνει, με μελετημένη λάμψη σαρκός και λεπτά ζωγραφισμένης χλωμάδας, τὸν λειο τύπο της «Μάτερ Ντολορόζα».

Ἀπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος III (1893)

Κ Α Β Α Φ Η Σ

86.— Τὸ κεφάλαιον τοῦτο καταδικάζει τὴν θεωρίαν «l' art pour l' art» ἀπολύτως (*).

(6) Ὁ Ράσκιν βεβαίως καὶ τὴν καταδικάζει. Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι μόνο μιὰ διαπίστωση ποὺ δὲν δεσμεύει τὸν Καβάφη. Ὁ ἴδιος τί φρονούσε; Νομίζω πὼς ἡ ἀπάντησις ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὰ 1891, στὸ πρῶτο δημοσίευσμά του ποὺ ξέρουμε πάνω σὲ προβλήματα ποιήσεως: «Δὲν ἀγαπῶ τὴν ὑπερβολικὴν δογματικότητα» (βλ. ἄρθρο «Ὁ Σακεσπήρος περὶ τῆς ζωῆς», περ. Κλειώ, Λειψία, 15/27 Δεκ. 1891, στὸ ἀνάτυπο Γ. Π. Σαβδίδη δπ. π.). Ἄλλωστε ἡ στάσις του ἀπέναντι σ' αὐτὸ ποὺ λέμε σήμερα Φορμαλισμὸς, μέσα στὸ σχόλιο τῆς περικοπῆς 47, προδικάζει τὴν ἴδια ἀπάντησις.

Ἄλλὰ ὁ Καβάφης μὲ τὴν παρατήρησίν του αὐτὴ ἴσως ζητοῦσε ν' ἀπαλλάξει τὸ Ράσκιν ἀπὸ τὴν ἀρκετὰ διαδομένη ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀντίληψη, πὼς ἡ θρησκευτικὴ του λατρεία τοῦ

ωραίου εὐθυνόταν γιὰ τὸν αἰσθητισμὸν μοντέρνων φιλολογικῶν κύκλων στὴν Ἀγγλία. Ὁ αἰσθητισμὸς αὐτὸς εἶχε γονιμοποιηθεῖ σὸν τοῦ Σουίνμπερν. Κι ὁ αἰσθητισμὸς Σουίνμπερν, ποὺ τοποθετοῦσε τὴν δράσιν καλλιτέχνη ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὴν ἠθικὴν, γαλλικὴς ρίζες. Εἶχε ὁμως κι ἀγγλικὴς, γιὰ τί ἄλλο ἦταν παρὰ ἡ λατρεία τοῦ ωραίου Προραφαλικῶν ἀνεβασμένη σὲ παροξυσμὸν. Οἱ δεσμοὶ τοῦ Σουίνμπερν μὲ τοὺς Προραφικούς εἶναι γνωστοί, μὰ καὶ ἡ ἐπιρροὴ ἔξασκούσε πάνω τους ὁ Ράσκιν ἀναμφισβήτητη. Ἄν αὐτὴ λοιπὸν ἦταν ἡ πρόθεσις Καβάφης, ὁ Ράσκιν τυπικὰ βγαίνει ἀθώος. Σιαστικὰ ὁμως εὐθύνεται τόσο γιὰ τὸν αἰσθητισμὸν τοῦ Σουίνμπερν (1837 - 1909) ὡς καὶ γιὰ κείνον τοῦ Οὐώλτερ Παίητερ (1803 - 1894).

96. Ὁ ξεπεσμὸς τῆς βενετσιάνικης τέχνης

Σ' ὄλες τις ρίζες τῆς δυνάμεις του καὶ στοὺς τρόπους τῆς λειτουργίας του — στὴν πίστις του, στὸ εἶδος του καὶ στὴν εὐθυκρισία του, βρίσκω τὸ Βενετσιάνικο πνεῦμα τέλειον. Ἦως, λοιπὸν, χάθηκε ἡ τέχνη του τόσο γρήγορα; Πὼς ἐγινε, αὐτὸ ποὺ ἀναμφισβήτητα ἐγινε, μιὰ ἀπὸ τις κύριες αἰτίαι τῆς διαφθορᾶς τοῦ πνεύματος τῆς Ἰταλίας, καὶ τοῦ συνακόλουθου ξεπεσμοῦ τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς τῆς δυνάμεις;

Ἐξ αἰτίας ἑνὸς μεγάλου, ἑνὸς μοιραίου ἐλαττώματος — ἀνεμελιά γιὰ τὸ σκοπὸν. Ὅλοτελα λαμπρὸ στίς πηγές του, ἦταν τελείως ἀνάξιον στίς ἐπιδιώξεις του.

Ἐξῆρω καὶ δυνατὸ, σὺν τὸν Σαμφών, ἐκλεχτὸ ἀπὸ τὰ νιάτα του, καὶ μὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ φανερὰ πάνω του, — σὺν καὶ κείνον, πολεμοῦσε μὲ ἀμέριμνη δυνάμει, κι ἀκολάσταινε μὲ ἀκαίρη χαρά. Ποτὲ κανένας Βενετσιάνος

ζωγράφος δὲν ἐργάστηκε μὲ κάποιον σκοπὸν ἀπὸ τοῦ να εὐφράνει τὸ μάτι ἢ να ἐκφραστῆσαι φαντασίαις ποὺ ἦταν εὐχάριστοι σὸν κολακευτικὴς γιὰ τὸ ἔθνος του. Δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι καὶ τὰ δύο, ἐκτὸς ἂν ἦταν ἄριστος καὶ ἄκαρτος. Αὐτὸς ὁμως δὲν ἐπιθυμοῦσε τὴν ἀπόλαυσιν. Ἐπιθυμοῦσε τὴν ἀπόλαυσιν.

Ἡ Κοίμησις εἶναι ἕνας ὑψηλὸς πίνακας, ἐν τῷ ὅτι ὁ Τισιανὸς πίστευε στὴ Θεοτόκον. Ὁ ζωγράφος ὁμως γιὰ νὰ κάνει ὅποιον ἄλλο νὰ πιστέψει σὲ κείνην. Τὸν ζωγράφον γιὰ τὴν ἀπολάμβανε τις πλούσιαις μάξαις τοῦ κινου καὶ τοῦ γαλάζιου, καὶ πρόσωπα κινούμενα μὲ ἠλιοφῶς.

Ὁ Παράδεισος τοῦ Τιντορέτου εἶναι ἕνας ὑψηλὸς πίνακας, γιὰ τὴν πίστιν τοῦ ἑαυτοῦ. Δὲν τὸν ζωγράφισεν ὁμως γιὰ νὰ κερδίσει ὅτιον νὰ σκεφτεῖ τὸν οὐρανὸν ἄλλὰ γιὰ

σει ένα ωραίο φόντο στην αίθουσα του Μεγάλου Συμβουλίου.

Άλλοι άνθρωποι μεταχειρίστηκαν τις αναιμικές πίστεις και μέτριες ικανότητές τους για ένα ύψηλο ήθικό σκοπό. Οι Βενετσιάνοι δόσανε την πιο ένθερμη πίστη, και την πιο αρχοντική ικανότητα για να χρυσώσουν τις σκιές κάποιου προθαλάμου ή για να εξάρουν τη λαμπρότητα μιας επίσημης γιορτής.

Όσο παράξενη κι αξιοθρήνητη κι αν φαίνεται τούτη η άνεμελιά, εγώ τη βρίσκω να είναι σχεδόν νόμος με τους μεγάλους τεχνίτες. Οι αδύνατοι και ματαιόδοξοι άνθρωποι έχουν όξεις συνειδήσεις, και μοχθούν κάτω από μια βαριά συναίσθηση ευθύνης. Οι γεροί άνθρωποι, βλοσυρά περιφρονητικοί του έαυτού τους, κάνουν ό,τι μπορούν, πολύ συχνά μόνο όπως τους άρεσει εκείνη τη στιγμή, αδιαφορώντας για το τί βγαίνει απ' αυτό.

Δέν ξέρω ως ποιο σημείο από ταπεινοφροσύνη, ή ως ποιο σημείο από πικρή κι ανέλπιδη κουφότητα, οι μεγάλοι Βενετσιάνοι αφήσανε την τέχνη τους να συντριβεί από τους θαλασσινούς ανέμους ή ν' αφανιστεί από τα σκουλίκια. Δέν ξέρω αν από θλιμμένη υπακοή, ή από λάγνα συγκατάθεση, υποθάλψανε την άφροσύνη και πλούτισανε τη γλυθή της εποχής τους. Αυτό μόνο ξέρω, πως ανάλογο με το μεγαλείο της δύναμής τους ήταν και το αίσχος της δεδηλωσής της και το άξαφνο της πτώσης της. Η μαγική γοητεία, που την ύφαναν αιώνας μόχθου, διαλύθηκε από την αδυναμία μιας στιγμής και γοργά, και ολοκληρωτικά, όπως χάνεται το ουράνιο τόξο, ή αίγλη και ή δύναμη σήσανε από τα φτερά του Λέοντα.

Από το «Σύγχρονοι Ζωγράφοι», τόμος V (1860).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

96.— Η 7η παράγραφος με την άκουσίαν όμολογίαν της είναι λίαν ένδιαφέρουσα (').

(7) Ένδιαφέρουσα γιατί ο Ράσκιν δίχως να θέλει γκρεμίζει όλη τη μοραλιστική του θεωρία για κοινωνική ευθύνη του καλλιτέχνη. Οι αντιφάσεις του ήταν παροιμιώδεις κ' οι κριτικοί άμείλιχτα τις έπισήμαιναν, ενώ εκείνος, από τόμο σε τόμο, από σύγγραμμα σε σύγγραμμα, μ' επιδέξια σοφιστική και με άφρους ιερής άγανάκτησης, άγωνιζόταν να δικαιολογήσει τ' άδικαιολόγητα. Τις είχε υπόψη του ο ποιητής; Μάλλον ναί. Άλλά εδώ ο Καβάφης δε γυρεύει να κάνει επίδειξη γνώσεων. Χαμογελώντας, ρίχνει μια διαπεραστική ματιά στην αντιφατική ψυχολογία του Ράσκιν. Έμμεσα, ή παρατήρηση δηλώνει πως ο Καβάφης έπιδο-

κιμάζει το περιεχόμενο της 7ης παραγράφου. Πολύ θα ήθελε να είναι και κείνος ένας από τους μεγάλους τεχνίτες που κάνουν ό,τι τους άρεσει δίχως να βασανίζονται από προβλήματα συνείδησης κ' ευθύνης. Θα το ήθελε αλλά ήξερε ήδη πως αυτός ήταν του είδους των βασανισμένων. Πολύ δύσκολα θα έμπαινε «στών ιδεών την πόλι». Στην αγορά της θα εύρισκε «Νομοθέτας / που δέν γελά κανένας τυχοδιώκτης». Το πρώτο σκαλί, όπως μαρτυράει το αυτόγραφο του ποιήματος μέσα στο Φάκελλο Άναστασιάδη, γράφεται με μερικών μηνών απόσταση, πριν ή ύστερα από τις Παρατηρήσεις στο Ράσκιν.

108. Ο ιδεαλισμός του Στόθαρντ

Τα έργα του δικού μας του Στόθαρντ είναι παραδείγματα λειτουργίας ενός πνεύματος, ξεχωριστού σε καλσύνη και άγνότητα, πάνω σε καθαρά εγκόσμιο θέμα. Είναι σάμπως ο Στόθαρντ να μη μπορούσε να διανοηθεί κακία, βανυσότητα ή ποταπότητα; Όλες του οι μορφές δείχνουν σά ν' αντιγράφτηκαν από κάποιο πλάσμα που ποτέ δέν είχε μια κακή σκέψη, ή παρσούθηκε ποτέ σε άχρεία πράξη. Σ' αυτή την έντονη άγάπη της διανοητικής άγνότητας προστίθεται, στο Στόθαρντ, μια άγάπη για καθαρές υλικές διμυλότητες και άπαλότητες, έτσι που να ζει μέσα σ' έναν κόσμο από μαλακή χλόη και άμόλυντες κρήνες, τρυφερά δέντρα, και πέτρες που κανένα πόδι δε θα μπορούσε να σκοντάψει πάνω τους.

Όλα τούτα είναι πολύ ωραία, και κάποτε ίσως μάς παραινούν σ' έναν άγώνα για να κάναμε τον κόσμο τον ίδιο να μοιάζει περισσότερο

ρο με την ιδέα του ζωγράφου. Το κάτω κάτω, μέσα στην κακία, τη δυστυχία και την ποταπότητα, είναι συχνά μια ανακούφιση να ρίχνεις ματιές στους χαριτωμένους ίσκιους, και να παίρνεις, για εφήμερη συντροφιά σου, πλάσματα γεμάτα μόνο από άγάπη, ευφροσύνη και τιμή. Άλλά ή τέλεια αλήθεια στο τέλος θα υπερισχύσει της μερικής αλήθειας ή βοήθεια που μπορούμε να κερδίσουμε από την ασώματη όπτασία θα είναι μόνο σαν και κείνη που μπορεί κάποτε να δεχτούμε κουρασμένοι, από το άρωμα ενός άνθους ή το πέραςμα ενός ζέφυρου. Για κάθε σταθερή βοήθεια, και διαρκή χρήση, πρέπει να στραφούμε σε πιο σκληρές πραγματικότητες και για ό,τι αφορά τον ίδιο το ζωγράφο, δέν μπορούμε να δεχτούμε τέτοια έργα παρά σαν τεκμήριο μιας έράσμιας ήλιθιότητας. Είναι εσβαίως ιδεώδες αλλά ιδεώδες όπως είναι: ένα ωραίο όνειρο στο χάραγμα της αύγης,

πρὶν μποῦν σὲ κίνηση οἱ αἰσθήσεις. Ἡ φαινομενικὴ πληρότητα τῆς χάρης δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιτευχθεῖ δίχως ὀρισμένη νόθευση ἀλλὰ καὶ ἀποσιώπηση πέτρων, ποὺ πάνω τους δὲν μπορούμε νὰ σκοντάφουμε, πρέπει νὰ εἶναι κακοσχεδιασμένες πέτρες· δέντρα, ποὺ εἶναι ὄλο καλοσύνη καὶ ἀπαλότητα, δὲν μπορούν νὰ εἶναι δέντρα ἀπὸ ξύλο· μήτε παρέες δίχως τὴν κακία μεταξὺ τους, παρέες ἀπὸ σάρκα καὶ αἷμα. Ἡ συνήθεια τῆς νόθευσης (γιὰ ὁποιοδήποτε σκοπὸ) ξεκινάει πάντα ἀπὸ τὴν ἀνία καὶ καταλήγει

Κ Α Β Α Φ Η Σ

108.— Τὸ ἀπατᾶν εἶναι μία λειτουργεῖα τῆς Τέχνης. Τὸ Καλῶς Ψεύδεσθαι τοῦ Πλάτωνος (*).

(8) Δὲν ξέρω πῶς θὰ κριθῶ ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ δεοντολογία, ἀλλὰ τὸ νόμισα ἱερόσυλη ἐπίδειξη νὰ ἐπέμβω στὴν ὀρθογραφία τοῦ Καβάφη ἢ νὰ συμπληρώσω μέσα σὲ παρενθέσεις μερικὲς ἑλλειπτικὲς ἐκφράσεις του ἢ ἀκόμη καὶ νὰ μεταφράσω τὶς ξενικὲς λέξεις ποὺ μετα-

πάντα στὴν ἀνικανότητα: τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ ἀξιολύπητο ἀπὸ τὶς προσπάθειες τοῦ Στόθαρντ νὰ ἐκφράσει γεγονότα πέρα ἀπὸ τὴ δική του σφαῖρα τοῦ μαλακοῦ πάθους ἢ τῆς χαριτωμένης εὐθυμίας, καὶ τίποτε πιὸ ἀστόχο στο ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιδιώκει παρόμοια ἐξιδανίκευση καθε ἄλλος ζωγράφος ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ δώσει μιὰ εἰλικρινέστερη ἀλήθεια.

* Ἀπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι» τόμος III (1856)

χειρίζεται ὅταν δὲν ὑπάρχει ἢ δὲν ἔχει ὁ ἴδιος πρόχειρη τὴν ἀντίστοιχη στὰ ἑλληνικά. Ὁ ἀναγνώστης μόνος του θὰ κάνει ὅ,τι πρέπει. Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὴν πιὸ πάνω παρατήρηση τοῦ Καβάφη ἀλλὰ καὶ γιὰ ὁλόκληρο τὸ αὐτόγραφο.

123. Χωριατόπαιδα τοῦ Μουρίλλο καὶ τοῦ Γουίλλιαμ Χάντ.

Πηγαίνετε στὴν Πινακοθήκη τοῦ Dulwich καὶ σκεφθεῖτε γιὰ λίγο πάνω σ' αὐτὸν τὸν πολὺ παινεμένο πίνακα μὲ τὰ δυὸ ζητιανάρια, τὸ ἓνα ποὺ τρώει, πλαγιασμένο χάμου, καὶ τὸ ἄλλο πλάι του ὄρθιο. Ἀνάμεσα στοὺς δικούς μας ζωγράφους ἔχουμε κάποιον ποὺ θέβαια δὲ μπορεῖ νὰ μπεῖ στὸ πλευρὸ τοῦ Μουρίλλο σὰ ζωγράφος γιὰ Μαντόννες, γιατί εἶναι ἓνας καθαρὸς Νατουραλιστῆς, καὶ, μὴ ἔχοντας δεῖ ποτὲ τοῦ Μαντόννα, δὲ ζωγραφίζει καμιὰ· μὰ πού, σὰ ζωγράφος ζητιάνων ἢ χωριατόπαιδων, μπορεῖ νὰ μπεῖ πλάι στὸ Μουρίλλο, ἢ ὅποιον ἄλλο, — τὸν Γ. Χάντ. Ἀγαπάει τὰ χωριατόπαιδα, γιατί τὰ βρίσκει πιὸ τραχεῖα καὶ γραφικὰ ντυμένα, καὶ ὑγιέστερα χρωματισμένα, ἀπὸ ἄλλα. Καὶ ζωγραφίζει ἀφοβα ὄλα ὅσα βλέπει σ' αὐτὰ· ὄλη τὴν ὑγεία καὶ τὸ χιούμορ, καὶ τὴ φρεσκάδα, καὶ τὴ ζωηρότητα, μαζὺ μὲ ὅποια μπουνταλοσύνη καὶ βλακεία, καὶ ὅποιο ἄλλο ἀρνητικὸ ἢ θετικὸ ἐλάττωμα μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σ' αὐτὸ τὸ πλάσμα· μὰ ἔτσι ὡστόσο ποὺ συνολικὰ τὸ ἀγαποῦμε, καὶ τὸ βρίσκουμε ἴσως ὡραῖο, ἢ, ἂν ὄχι, τουλάχιστο βλέπουμε πῶς ὑπάρχουν δυνατότητες μᾶλλον τοῦ καλοῦ παρά τοῦ κακοῦ μέσα του· καὶ ὄλο εἶναι φωτισμένο μ' ἓνα ἠλιόφως κ' ἓνα γλυκὸ χρῶμα ποὺ κάνει τὴ μπλούζα του πολὺτιμη σὰν ὑφασμα χρυσαφένιο. Ἀλλὰ κοιτάξτε αὐτὰ τὰ δυὸ κουρελιάρια καὶ διεφθαρμένα ἀλητάκια ποὺ ὁ Μουρίλλο μάζεψε μέσα ἀπ' τὸ δρόμο. Χαμογελάτε στὴν ἀρχή, γιατί τρῶνε τόσο φυσικά, καὶ ἡ κατεργαριά τους εἶναι τόσο ἀτόφια. Ἀλλὰ ὑπάρχει αὐτοῦ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ κατεργαριά, ἢ ἔκανε καλά ὁ ζωγράφος ποὺ ἔχασε τὸν κειρὸ του γιὰ νὰ ζωγραφίσει αὐτὰ τ'

ἀποκρουστικὰ καὶ πονηρὰ παιδιὰ; Αἰσθάνεσθαι νὰ σὰς συγκινεῖ κανένα ἔλεος γι' αὐτὰ τὰ παιδιὰ καθὼς τὰ κοιτᾶτε; Πρόκειται τουλάχιστο νὰ ἐνδιαφεροῦμε καθόλου γιὰ φτωχαδιάρια σκολειά, ἢ νὰ ἐοηθήσουμε τὸ πρῶτο φτωχόπαιδο ποὺ θὰ συναντήσουμε, ἐπειδὴ ὁ ζωγράφος μᾶς ἔδειξε ἓνα πανοῦργο ζητιάνο νὰ τρώει λαμαργα; Σημειώστε τὴν ἐκλογή τῆς πράξης. Μποροῦσε νὰ δείξει τὴν πείνα μὲ ἄλλο τρόπο, καὶ νὰ κάνει ἐνδιαφέρουσα καὶ τούτη ἀκόμη τὴ πράξη τοῦ φαγητοῦ, κάνοντας τὸ πρόσωπο φθαρμένο, ἢ τὸ μάτι λαίμαργο. Μὰ δὲ σκοτίστηκε νὰ τὸ κάνει αὐτό. Ἀπλῶς εὐφράνθηκε μὲ τὸ ἀηδιαστικὸ τρόπο ποὺ τρώει, μὲ τὴν τροφὴ ποὺ γεμίζει τὰ μάγουλα· τὸ παιδί δὲν εἶναι παινεμένο, διαφορετικὰ δὲ θὰ ἔστρεφε πίσω νὰ μιλῆσει καὶ νὰ χαμογελάσει καθὼς τρώει.

Ἀλλὰ προσέξτε ἓνα ἄλλο σημεῖο στὴν κεντρικὴ φιγούρα. Πλαγιάζει ἔτσι ποὺ τὸ πέλμα τοῦ ποδαριοῦ εἶναι στραμμένο πρὸς τὸ θεατὴν· ἀλλὰ γιατί θὰ πλάγιαζε λιγότερο ἀνετα σὲ ἄλλη στήση, ἀλλὰ γιὰ νὰ σχεδιάσει ὁ ζωγράφος, καὶ ἐπιδείξει τὴ μαύρη σκόνη ποὺ λίγδωσε τὸ ποδαρὶο. Μὴν τὸ πεῖτε αὐτὸ ζωγραφίσμα τῆς φούρας εἶναι καθαρὴ ἀπόλαυση τῆς ρυπαρότητας. Δίδαγμα τοῦ πίνακα, ὅταν ὑπάρχει κάποιος, γίνεται οὔτε μιὰ τρίχα πιὸ θυνατό. Ὅλοι μὲς ξέρουμε πῶς τὰ γυμνὰ πόδια ἐνὸς ζητιάνου μπορούν νὰ εἶναι καθαρὰ· δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ προσβάλλεις τὴν κατάπτωσή του στὸ φτωχόπαιδος νὰ μὴν ὑπῆρχε ἀνθρώπινη φαντασία ἀρκετὰ ζωηρὴ ὥστε νὰ τὸ συλλάβει αὐτό. Ἀπὸ τὸ «Πέτρες τῆς Βενετίας» τόμος II (1853).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

123.— Τί σημαίνουν αἱ ἐρωτήσεις αὗται; Ποίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν Τέχνην; Εἶναι τὸ ἔργον τῆς Τέχνης νὰ ἀπαντᾷ εἰς τοιαύτας ἐρωτήσεις; (*)

(9) Καὶ πάει πολὺ ἂν συσχετίσουμε αὐτὰς τὶς ἐπικρίσεις τοῦ ρεαλισμοῦ τοῦ Μουρίλλο, μὲ τὶς κοινωνικὰς θεωρίας τοῦ Ράσκιν γιὰ ἱεραρχία καὶ πειθαρχία, γιὰ τάξιν καὶ ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη; Δὲν ὑπάρχει μεταξύ τους μιὰ συνέ-

πεια, ἕνας εἰρμός; Εἶναι μόνο σύμπτωση ποὺ ξαναβρίσκουμε τὶς δεύτερες στὸ στόμα τοῦ Μουσολίνι καὶ τὶς πρώτες στὶς χιτλερικὰς στριγγλιὰς περὶ «ἐκφυλισμένης τέχνης»;

151. Ἡ φύσις τῆς διακόσμησης

Εἶναι ποταπὴ κάθε διακόσμηση ποὺ παίρνει γιὰ θέμα τῆς τὰ ἀνθρώπινα ἔργα, εἶναι ὀλίγε-λα ποταπὴ, — ὀδυνηρὴ σὲ κάθε σωστὰ τονισμένο μυαλό, χωρὶς ἴσως ἀμείση συναίσθησις τῆς αἰτίας, ἀλλὰ γιὰ μιὰ αἰτία ἀρκετὰ ἀπτή ὅταν π ρ ἄ γ μ α τ ι τὸ σκεφτοῦμε. Γιατὶ τὸ νὰ σκαλίζουμε τὰ ἴδια μας τὰ ἔργα, καὶ νὰ τὰ στήνουμε γιὰ νὰ τὰ θαυμάσουν, εἶναι μιὰ ἀθλία αὐταρέσκεια, μιὰ ἱκανοποίησις γιὰ τὰ ἴδια μας τὰ ἔλεεινὰ ἔργα, ὅταν θάπρεπε νὰ κοιτάζουμε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ. Καὶ κάθε εὐγενὴς διακόσμηση εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τούτου ὄν. Εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς χαρᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

Γιατὶ προσέξτε, ὁ ρόλος τῆς διακόσμησης εἶναι νὰ σᾶς κάνει εὐτυχισμένους. Καὶ τώρα, μὲ τί εἴσασιτε σωστὰ εὐτυχής; Ὅχι ὅταν σκέφτεστε κάτι ποὺ κάνετε ὁ ἴδιος ὄχι μὲ τὴ δική σας περηφάνειαν ὄχι μὲ τὴ δική σας καταγωγὴν ὄχι μὲ τὴν ἴδιαν σας τὴν ὑπαρξίν, ἢ τὴ δική σας θέλησιν, ἀλλὰ κοιτάζοντας τὸ Θεὸ προσέχοντας τί Ἐκεῖνος κάνει· τί Ἐκεῖνος εἶναι· καὶ ὑπακούοντας στὸ νόμον Του, καὶ ὑποτάσσοντας τὸν

ἑαυτὸ σας στὴ θέλησιν Του.

Οἱ διακοσμήσεις εἶναι γιὰ νὰ σᾶς κάνουν εὐτυχεῖς· πρέπει ἐπομένως νὰ εἶναι ἡ ἔκφρασις ὅλων αὐτῶν. Ὅχι ἀντίγραφα τῶν δικῶν σας χειροτεχνημάτων ὄχι καυχησιὰς τοῦ δικοῦ σας μεγαλείου ὄχι ἐραλδολογίαις ὄχι βασιλικά σήματα, μήτε κανενὸς πλάσματος σήματα, ἀλλὰ τὸ σῆμα τοῦ Θεοῦ ὅπως φαίνεται στὸ ἔργο του. Ὅχι ἐκδήλωσις τῆς εὐφροσύνης σας γιὰ τοὺς δικούς σας νόμους, ἢ γιὰ τὶς δικές σας ἐλευθερίες, ἢ γιὰ τὶς δικές σας ἐφευρέσεις· ἀλλὰ γιὰ τοὺς θεῖους νόμους, μόνιμους, καθημερινούς, κοινούς νόμους· — ὄχι Μιχτοὺς νόμους, μήτε Δωρικὸς νόμους, μήτε νόμους τῶν πέντε τάξεων, ἀλλὰ τῶν Δέκα Ἐντολῶν.

Ἐπομένως τὸ κατάλληλο ὕλικὸν τῆς διακόσμησης πρέπει νὰ εἶναι ὅτιδήποτε δημιούργησε ὁ Θεός· καὶ κατάλληλη ἐπεξεργασία του, ἐκείνη ποὺ φαίνεται νὰ συμφωνᾷ μὲ, ἢ νὰ συμβολίζει τοὺς νόμους Του.

Ἀπὸ τὸ «Πέτρος τῆς Βενετίας», τόμος I (1851)

Κ Α Β Α Φ Η Σ

151.— Ἡ ἀπόλυτος κατάκρισις τοῦ εἶδους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμήσεως τὸ ὁποῖον λαμβάνει «ὡς ἀντικείμενον τὰ ἀνθρώπινα ἔργα» εἶναι παράλογος καὶ ἄδικος.

170. Περὶ βιβλίων καὶ διαβάσματος

Ἡ κρίσις σας θὰ εἶναι, φυσικὰ, πολὺ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ σας γούστο. Κι ἀλήθεια, γνωρίζω πολλοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν τὸ πιδ ἄγνὸ γούστο στὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ νόθο γούστο στὴν τέχνη, καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα φαινόμενο ποὺ μὲ κάνει κι ἀπορῶ ἀρκετὰ· μὰ δὲ γνώρισσα ποτὲ κάποιον μὲ νόθο γούστο στὰ βιβλία, καὶ ἀληθινὸ γούστο στοὺς πίνακες. Ἐπίσης ἔχει πολλὴ σημασία γιὰ σᾶς, ὄχι μόνο γιὰ χάρη τῆς τέχνης, ἀλλὰ γιὰ κάθε εἶδους χάρη, σὲ τοὺς τὶς μέρες τοῦ κατακλιτισμοῦ ἀπὸ βιβλία, νὰ κρατῆτε πέρα ἀπ' τὴν ἀρμυρὰ τέλματα τῆς λογοτεχνίας, καὶ νὰ ζήσετε πάνω σ' ἕνα μικρὸ ξε-

ρονήσι ὀλοδικὸ σας, μὲ μιὰ πηγὴ καὶ μιὰ λίμνη πάνω του, καθαροὶ καὶ καλοί. Δὲ μπορῶ, φυσικὰ, νὰ σᾶς ὑποβάλω τὴν ἐκλογὴ τῆς δικῆς σας βιβλιοθήκης· τὸ κάθε μυαλό χρειάζεται διαφορετικὰ βιβλία· ὑπάρχουν ὁμως μερικὰ βιβλία ποὺ ὅλοι τὰ χρειάζομαστε, καὶ ἀσφαλῶς, ἂν διαβάξετε Ὅμηρον, Πλάτωνα, Αἰσχύλον, Ἡρόδοτον, Δάντην, Σαίξπηρ καὶ Σπένσερ, ὅσο θὰ ἔπρεπε, δὲ θὰ χρειαστεῖτε μεγάλο μάκραινμα τῶν ραφιών δεξιᾶ κι ἀριστερᾶ τους γιὰ λόγους μόνιμης μελέτης. Ἀπὸ τὰ σύγχρονα βιβλία, γενικὰ ἀποφεύγετε τὴ λογοτεχνία τῶν περιοδικῶν καὶ τῶν ἐπιθεωρήσεων. Κάποτε μπορεῖ νὰ

περιέχουν καμιά χρήσιμη περίληψη ή ένα δυ-
γιές κομμάτι κριτικής· αλλά οι πιθανότητες
είναι δέκα στη μία πώς ή θα σās κάνουν να
χάσετε τον καιρό σας ή θα σās παραπλανήσουν.
"Αν θέλετε να καταλάβετε οποιοδήποτε θέμα,
διαβάστε το καλύτερο βιβλίο πάνω του που μπο-
ρούν να σās συστήσουν: όχι μια κριτική του
βιβλίου. "Αν δε σās άρέσει το πρώτο βιβλίο
που δοκιμάσατε, ψάξτε για άλλο· μά μην έλ-
πίζετε ποτέ πώς θα καταλάβετε το θέμα δί-
χως κόπο, με τή βοήθεια μιās κριτικής. "Απο-
φεύγετε ιδίως εκείνο το είδος τής λογοτεχνίας
που έχει ύφος αθθεντίας· είναι ή πιο φαρμακερή
άπ' όλες. Κάθε καλό βιβλίο, ή μέρος βιβλίου,
είναι γεμάτο από θαυμασμό και δέος· μπορεί
να περιέχει σταθερούς ισχυρισμούς ή αίστηρή
σάτιρα, μά ποτέ δε χλευάζει εν ψυχρώ, ή ισχυ-
ρίζεται με ύπεροψία, και πάντα σās οδηγεί
να σέδεστε ή ν' αγαπάτε κάτι με όλη σας τήν
καρδιά. Δεν είναι πάντα εύκολο να διακρίνετε
τή σάτιρα των βιβλίων τής φαρμακερής ράτσας
άπό τή σάτιρα των εύγενών και άγνων βιβλίων·
γενικά όμως μπορείτε να παρατηρήσετε πώς τα
ψυχρόαιμα, τα "Οστρακοειδή και Βατραχοειδή
βιβλία χλευάζουν το αίσθημα· και τα θερμάι-

μα, τ' ανθρώπινα βιβλία, τήν άμαρτία...

Διαβάζετε λίγο κάθε φορά, προσπαθόν-
τα να νιώσετε ενδιαφέρον για μικρά πράγματα
και διαβάζετε όχι τόσο για χάρη τής ύπε-
ρης όσο για να γνωριστείτε με τους εύχα-
στους ανθρώπους που στη συντροφιά τους σ-
φέρει ο συγγραφέας. "Ένα κοινό βιβλίο συ-
θά δόσει πολλή τέρψη, αλλά είναι μόνο το
γενές βιβλίο που θα σās δόσει αγαπητούς
λους. Να θυμάστε, ακόμη, πώς έχει ολιγοτι-
σημασία για σās στα πρώτα σας χρόνια, αν
βιβλία που διαβάζετε είναι έξυπνα, παρά
είναι όρθα. Δεν έννοώ καταθλιπτικά ή άπ-
κρουστικά διδακτικά· αλλά πώς οι σκέψεις
έκφράζουν πρέπει να είναι δίκαιες, και τα
σθήματα που διεγείρουν γενναιοφρονα...

"Ασφαλώς τώρα, και ίσως για όλη σας
ζωή, κάνουν πιο φρόνιμα οι δασκάλοι σας να
σās μαθαίνουν ν' άρχεισθε στην ήρεμη άρε-
και πώς ή καλύτερη λογοτεχνία και καλλι-
χνία για σās είναι όταν σās δείχνουν στην
θημερινή ζωή, και σε οικεία πράγματα, σ-
χους για έλπιιστικό μόχθο, και ταπεινή άγά-
"Από «Τὰ στοιχεῖα τοῦ Σχεδίου
σ μα τ ο ς» (1856)

Κ Α Β Α Φ Η Σ

170.— "Αμφιβάλλω αν υπάρχει βιβλίο το οποίο να χρειάζομεθα.
Συστηματικώς δεν πρέπει τίποτε να χλευάζεται.

Δεν έννοώ ακριβώς τί είναι τα «earlier years». "Εάν ήναι ή παιδική ήλικία
είμφορει να περάση ή παρατήρησις. "Εάν ήναι όμως ή ήδη πρέπει να τεθη ύ-
κάθαρσιν (10).

(10) Πρβλ. τα earlier years με τα «πρώ-
τα έφηδικά μου χρόνια», άπό το ποίημα
Μακρυά (1914), όπου καταγράφεται ή

ανάμνηση τής πρώτης ίσως έρωτικής έρ-
ρίας του ποιητή.

177. Σα μικρά παιδιά

Σ' όλους άρέσει να κάνουν καλό· μά μήτε ένας
στούς εκατό το άνακαλύπτει. Πάρα πολλοί νο-
μίζουν πώς τούς άρέσει να κάνουν καλό· κανέ-
νας άνθρωπος ωστόσο δεν εύχαριστήθηκε ποτέ
στ' αλήθεια κάνοντας καλό άπό τότε που ο
θεός έφτιασε τον κόσμο.

"Έτσι και μ' αυτό το έλάχισον ζήτημα τής
διακόσμησης. Χρειάζεται κάποια μικρή προ-
σοχή για να δοκιμάσετε το πείραμα πάνω στον
εαυτό σας· χρειάζεται έσκεμμένα να ρωτηθήτε
και τίμια ν' άποκριθείτε. "Αλλά δεν υπάρχει κα-
μία δυσκολία να νικήσετε, κανέναν δυσνόητος
συλλογισμός ν' ακολουθήσετε· χρειάζεται μόνο
λίγη έπαγρύπνηση, και περίσκεψη, και τόση
τιμιότητα όσο να σās έπιτρέψει να όμολογή-
σετε στον εαυτό σας, και σ' όλους τούς άν-
θρώπους, πώς χείρεστε πράγματα, μ' όλο που
μεγάλες αθθεντίες λένε πώς δεν θα έπρεπε.

Αυτό φαίνεται κάπως σαν άλαζονεία· αλλά
είναι πραγματική ταπεινοσύνη, μια πεποίθη-

ση πώς γεννηθήκατε έτσι ώστε να εύχαρι-
στε αυτό που σās ταιριάζει, και μια προ-
να είστε εύχαριστημένος, καθώς το θέλησα
είστε. Είναι ή παιδική διάθεση, που είμασ-
λύ εύτυχεις όταν μπορούμε και τήν ξαν-
σκουμε· μένοντας πιο σοφοί άπό παιδιά
στην εύγνωμοσύνη μας γιατί ακόμη με-
με και χαιρόμαστε ένα ωραίο χρώμα,
φως που χορεύει. Και, πάνω άπ' όλα
προσπαθήσετε να λογικέψετε όλες αυτές
χαρές, μήτε να συνδέσετε τήν άπόλαυση
παίρνετε άπό τή διακόσμηση με κείνη που
νετε άπό τήν κατασκευή ή άπό τή χρησιμ-
Δεν έχουν καμιά σχέση· και κάθε προσ-
που κάνετε να αίτιολογήσετε το ένα με το
θα στομώσει τήν αίσθησή σας τής άμορφ-
θα τήν μπερδέψει με αίσθησεις όλοτα-
δεέστερες τής. Γινήκατε για να χείρε-
ο κόσμος γεμίστηκε άπό πράγματα για
χείρεστε, εκτός αν είσατε πολύ άκα-

για να ευχαριστιέστε απ' αυτά, ή πολύ πλεονέ-
χτες για να ενδιαφέρεστε με ό,τι δε μπορείτε
να μετατρέψετε σε κάτι άλλο από καθαρή από-
λαυση. Να θυμάστε πως τα πιο ωραία πράγμα-
τα στον κόσμο είναι και τα πιο άχρηστα: τα
παγώνια και τα κρίνα, λόχου χάρη υποθέτω
τουλάχιστο πως αυτό το φτερό που κρατώ στο
χέρι γράφει καλύτερα από το φτερό ενός πα-

γωνιού κ' οι χωρικοί του Venay, που τα χω-
ράφια τους την άνοιξη είναι τόσο άσπρα με
κρίνα όσο κ' η Dent du Midi με τα χιόνια
της, μου είπαν πως ο σανός δε γινόταν για
τοῦτο καλύτερος.

Ἀπὸ τὸ «Πέτρος τῆς Βενετίας»,
τόμος I (1851).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

177.— «Ἐνθυμιῶν ὅτι τὰ ωραιότερα πράγματα ἐν τῇ κόσμῳ εἶναι τὰ μᾶλλον
ἄχρηστα». Ἡ φράσις αὕτη δὲν εἶναι ὅλως διόλου σύμφωνος μετὰ τὸ πνεῦμα τῶν Ἡθι-
κῶν καὶ Διδακτικῶν παραγγελμάτων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων εὐρίσκεται. Τοῦτο δὲν ἐμ-
ποδίζει ὅτι εἶναι δόγμα τῆς Τέχνης.

181. Σημεῖα χυδαιότητας

(...) Ἄν σκεφτεῖ κανεὶς περισσότερο θὰ βρεῖ,
πως μιὰ χυδαία ἔγνοια γιὰ τὴν ἐμφάνιση εἶναι,
πρῶτ' ἀπ' ὅλα, μιὰ ἔγνοια ἐγωιστικῆ, πού προ-
έρχεται: ὄχι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ δόσει ευχαρί-
στηση (ὅπως εἶναι ἡ ἐπιθυμία μιᾶς γυναίκας
νὰ γίνῃ ὁμορφὴ γιὰ τὸν ἄντρα της), ἀλλ' ἀπὸ
μιὰ προσπάθεια νὰ ταπεινώσει τοὺς ἄλλους, ἢ
νὰ τοὺς προσελκύσει γιὰ ἐπίδειξη — τὸ γνωστὸ
«νὰ κρατοῦμε τὰ προσχήματα» τῆς κοινωνίας,
δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἐγωιστικὸς ἀγῶνας τοῦ μά-
ταιου μετὰ τὸ μάταιο. Μὰ τὸ βαρύτερο στίγμα τῆς
χυδαιότητος προκύπτει ὅταν αὐτὸ γίνεται: ὄχι
ἐγωιστικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνόητα, χωρὶς νὰ
καταλαβαίνουμε τὴν ἐντύπωση πού πραγματικῶς
προξενούμε, μήτε τίς σχέσεις σημασίας μεταξὺ
τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων, ἔτσι πού νὰ
υποθέτουμε πως ἡ προσοχή τους εἶναι καρφω-

μένη πάνω μας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά εἰ-
μαστε μηδενικά στὰ μάτια τους — κι ὅλα τοῦτα
προέρχονται ἀπὸ ἀναισθησία. Ἡ ἀπλή λοιπὸν
περηφάνεια δὲν εἶναι χυδαία (τὸ νὰ περιφρο-
νοῦμε ἄλλους ἐπειδὴ εἶναι πραγματικῶς κατώ-
τεροί μας), μήτε ἡ ἀπλή φιλοδοξία (ὁ πόθος
τοῦ ἐπαινοῦ), ἀλλὰ ἡ ἀπλή ἔπαρση (ν' ἀπο-
θίδουμε στὸς ἑαυτοὺς μας προτερήματα πού δὲν
ἔχουμε), εἶναι πάντα χυδαία. Σὲ περιπτώσεις
ὑπερ-μελετημένης προφορᾶς κλπ., ὑπάρχει πρῶ-
τον ἀναισθησία στὸ ὅτι τὸ πρόσωπο σκέφτεται
περισσότερο τὸν ἑαυτό του παρὰ τὸ τί λέει·
καί, δεύτερον, στὸ ὅτι δὲν ἔχει ἀρκετὴ μουσι-
κὴ εὐαισθησία τοῦ αὐτιοῦ γιὰ νὰ νιώσῃ ὅτι ἡ
ὁμιλία του εἶναι στενάχωρη καὶ ἐκζητημένη.

Ἀπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι»,
τόμος V (1860).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

181.— (4η παρ.) Τὸ σπουδαῖον διὰ τὴν εὐτυχίαν μας δὲν εἶναι πῶς μᾶς κρί-
νουν οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ πῶς νομίζομεν ὅτι μᾶς κρίνουν. Ἐκεῖνο πού φανταζόμεθα, ὄχι
ἐκεῖνο ποῦ εἶναι, ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς ζωῆς μας⁽¹¹⁾.

(11) Ἐδῶ ὁ Ράσκιν ἄγγιξε κάτι πού ἔκανε
τὸν Καβάφη νὰ τιναχτεῖ: τὴν προφορά, τὸ
στόμφο, τοὺς ἐπιτετηδευμένους τρόπους, τὸ
ντύσιμό του (βλ. καὶ μαρτυρία Γρ. Ξενοπού-
λου γιὰ τὸ 1901). Μ' αὐτὰ προσπαθοῦσε νὰ
φαίνεται ἐκεῖνο πού δὲν ἦταν πιά: ἓνας ἄρ-
χοντας τῆς Ἀλεξάντρειας, γόνος τῶν πρώτων
οἰκιστῶν καὶ μεγαλυτέρων ἐμπόρων της, πρω-
τακλασάτος· κι ὄχι ἓνας ἔκτακτος γραφέας
κυβερνητικῆς ὑπηρεσίας, πού ἔκανε καὶ με-
σσιτεῖες στὴ Μπόρσα γιὰ τὰ στραβά ἔξοδα.
Κ' εἶναι μιὰ δέσμη φωτιστικῆ μέσα στὰ ἄδυ-

τα τῆς ψυχολογίας του ὁ τρόπος πού ἀντιδρᾷ
στὰ λόγια τοῦ Ράσκιν. Τὸ σχόλιο ἔχει ἓνα
τριφερὸ τόνο καθὼς προτείνει αὐτὴ τὴν πα-
ραμυθητικὴ «συνταγὴ ζωῆς». Εἶναι σὰ νὰ
λέει στὸν ἀποδέκτη τοῦ αὐτόγραφου: Τὸ ἴδιο
θᾶπρεπε νὰ κάνεις καὶ σύ. Ἄς σημειωθεῖ,
τώρα πού τόφερε ἡ περίσταση, πῶς ἡ Κλειῶ
Περικλή, κατὰ δέκα περίπου χρόνια νεότερη
ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ἦταν πολὺ μορφωμένη κι
ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια, ἀλλὰ ἔμεινε γεροντοκό-
ρη γιατί ἦταν καμπούρα.

187. Ἡ διανοητικὴ σκλαβιά τοῦ σύγχρονου ἐργάτη

Ἀναγνώστη, κοίταξε γύρω σὲ τοῦτο τὸ Ἐγ-
γλέζικο δωμάτιό σου, πού γι' αὐτὸ περηφανεύ-
τηκες τόσο συχνά, γιατί ἡ δουλειά του εἶναι

τόσο καλὴ καὶ στέρεη, καὶ ἡ διακόσμησή του
τόσο φινιρισμένη. Ἐξέτασε ξανά ὅλες τίς ἀκρι-
βέστατες ἀναγλυφές, τὰ τέλεια λουστραρί-

οματα και τις ἀλάθευτες ἐφαρμογές τοῦ στεγνοῦ ξύλου και τοῦ βαφτισμένου ἀτσαλιοῦ. Πολλές φορές καμάρωσες γι' αὐτά, και σκέφτηκες πόσο μεγάλη εἶναι ἡ Ἀγγλία, γιατί κ' ἡ πιὸ ἀσήμενη δουλειά της γίνεται τόσο τέλεια. Ἀλίμονο! ἂν διαβαστοῦνε σωστά ὅλες αὐτές οἱ τελειότητες εἶναι σημάδια μιᾶς σκλαβιάς στὴν Ἀγγλία μας χίλιες φορές πιὸ πικρῆς και πιὸ ἐξευτελιστικῆς ἀπὸ κείνη τοῦ μαστιγωμένου Ἀφρικανοῦ ἢ τοῦ Ἑλληνα εἰλωτα. Ἄνθρωποι μπορεῖ νὰ δέρονται, ν' ἀλυσοδεύονται, νὰ βασανίζονται, νὰ ζεύγονται σὰ κτήνη, ν' ἀφανίζονται σὰν καλοκαιρινές μύγες, κι ὁμως νὰ μένουν ἀπὸ μιὰν ἀποψη, τὴν καλύτερη ἀποψη, ἐλεύθεροι. Ἀλλὰ νὰ πνίγεις τὴν ψυχὴ μέσα τους, νὰ μαραίνεις και νὰ πελεκᾷς σὲ σάπια κούτσουρα τὰ τρυφερά κλαδιὰ τῆς ἀνθρώπινης εὐφύιας τους, νὰ μετατρέπεις τὴ σάρκα και τὸ δέριμα πού, ὅστερ' ἀπὸ τὴ δουλειὰ πάνω τους τοῦ σκουληκιοῦ, πρόκειται νὰ δοῦν τὸ θεό, σὲ πέτρινα λουριά γιὰ νὰ ζέψεις μ' αὐτὰ μηχανές, — αὐτὸ εἶναι πού λένε νὰ εἶσαι δουλοχτήτης και ἴσως ἄλλοτε νὰ ὑπῆρχε περισσότερη ἐλευθερία στὴν Ἀγγλία, μ' ὄλο πού ἡ πιὸ μικρὴ κουδέντα τῶν φεουδαρχῶν κυρίων της κόστιζε ζωές ἀνθρώπων, και μ' ὄλο πού τὸ αἷμα τῶν ὀργισμένων χωρικῶν της στράγγιζε μέσα σ' ἀλάγια τῶν χωραφιῶν της, παρὰ δταν ἡ ζωὴ τῶν μαζῶν της στέλνεται σὰν κάρβουνο νὰ τᾶσει τὸν καπνὸ τῶν ἐργοστασίων, κ' ἡ δύναμή τους δίνεται καθημερινὰ γιὰ νὰ σπαταλιέται γιὰ τὴ λεπτότητα ἐνὸς πανιοῦ, ἢ νὰ στρεβλώνεται γιὰ τὴν ἀκρίβεια μιᾶς χαρακιᾶς.

Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πῆγαινε ξανά νὰ θαυμάσεις τὴν πρόσοψη τῆς παληᾶς Καθεδράδας, ὅπου τόσο συχνὰ χαμογέλασες γιὰ τὴν ἀπίθανη ἄγνοια τῶν παληῶν γλυπτῶν· ἐξέτασε ἀκόμη μιὰ φορά αὐτὰ τὰ κακομούτσουνα στοιχειά, και τ' ἄμορφα τέρατα, και τὰ ὄλοσυρά ἀγάλματα, χωρὶς ἀνατομία κι ἀλύγιστα· ἀλλὰ μὴν τὰ κοροϊδέψεις, γιατί εἶναι σημάδια τῆς ζωῆς και τῆς ἐλευθερίας κάθε ἐργάτη πού πελέκησε τὴν πέτρα· μιὰ ἐλευθερία σκέψης, και μιὰ σειρά στὴν κλίμακα τοῦ εἶναι, τέτοια πού κανένας νόμος, κανένα σύνταγμα, κανένα ἔλεος δὲν μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν· μιὰ πού πρέπει γιὰ ὄλη τὴν Εὐρώπη σήμερα νὰ γίνουν ὁ πρῶτος στόχος πού θὰ ξανακερδίσει γιὰ τὰ παιδιὰ της.

Ἄς μὴ νομιστεῖ πὼς μιλάω ἐξαλλα ἢ ἀλλόκοτα. Εἶναι σ' ἀλήθεια τούτη ἡ ἐξαχρείωση τοῦ χωρικοῦ σὲ μηχανή, πού, πιότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο κακὸ τῆς ἐποχῆς, ὀδηγᾷ τὸ σύνολο τῶν ἐθνῶν παντοῦ σὲ μιὰ μάταιη, ἀσυνάρτητη, καταστρεπτικὴ πάλη γιὰ μιὰ ἐλευθερία πού δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴ φύση της στοὺς ἐαυτούς τους. Ἡ παγκόσμια κατακραυγὴ τους ἐναντίον τοῦ πλοῦτου, κ' ἐνάντια στοὺς εὐγενεῖς, δὲ εγαίνει ἀπὸ μέσα τους κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς πείνας, ἢ τὸ κέντρισμα τῆς προσβλημένης περηφάνειας. Πολλὰ κάνουν αὐτά, και πολλὰ κάνουν σ' ὅλες τὶς ἐποχές· ἀλλὰ τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας ποτὲ ὡς τώρα δὲν κλονίστηκαν ὅπως στίς μέρες τοῦτες. Δὲν εἶναι πὼς οἱ ἄνθρωποι ὑποσιτίζονται, ἀλλὰ γιατί δὲν βρίσκουν καμμιά εὐχαρίστηση στὴ δουλειὰ πού τοὺς

δίνει τὸ φῶμί τους, και νομίζουν ἐπομένως πὼς ὁ πλοῦτος εἶναι τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ βροῦν εὐχαρίστηση. Δὲν εἶναι πὼς οἱ ἄνθρωποι θλίβονται ἀπὸ τὴν καταφρόνηση τῶν ἀνώτερων τάξεων, ἀλλὰ γιατί δὲν μποροῦν νὰ ὑποφέρουν τὴ δική τους· γιατί αἰσθάνονται πὼς τὸ εἶδος τοῦ μόχθου πού καταδικάστηκαν εἶναι πράγματι ἐξευτελιστικὸ, και τοὺς κάνει λιγότερο ἀπὸ ἀνθρώπους. Ποτὲ οἱ ἀνώτερες τάξεις δὲν εἶχαν τὴν ἴση συμπάθεια γιὰ τὶς κατώτερες, ἢ εὐσπλαχνία γι' αὐτές, ὅπως ἔχουν τὶς μέρες τοῦτες κι ὁμως ποτὲ δὲν ἐμισήθησαν τόσο ἀπ' αὐτές ὅσο τώρα· γιατί ἀπὸ πάντα, ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα στὸν εὐγενῆ και τὸ φτωχὸ ἦταν μᾶλλον ἕνας τοῖχος χτισμένος ἀπὸ τὸ νόμο· τώρα εἶναι μιὰ πραγματικὴ διαφορά ἐπιπέδου ζωῆς, ἕνας γκρεμὸς ἀνάμεσα σ' ἀνώτερα και τὰ κατώτερα ἐδάφη τῶν χωραφιῶν τῆς ἀνθρωπότητος, και σὲ τὸ εὐθὸ του ὑπάρχει ἀέρας φαρμακωμένος. Δὲν ξέρω ἂν θάρθει ποτὲ μέρα πού ἡ φύση τῆς σὴς στής ἐλευθερίας θὰ γίνει καταληπτὴ, κι ἀποτὲ οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐννοήσουν πὼς τὸ νὰ ὑπακούς σ' ἕναν ἄλλο ἄνθρωπο, νὰ μοχθεῖς γι' αὐτόν, νὰ φέρεις σέβας σὲ κείνον ἢ στὴ θέση του δὲν εἶναι σκλαβιά. Συχνὰ εἶναι τὸ καλύτερο εἶδος τῆς ἐλευθερίας — ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ἴγνοιες. Ὁ ἄνθρωπος πού λέει στὸν ἕνα, Ἄγε και αὐτὸς ἄγει, και σ' ἄλλον, Ἐλθέ, κι αὐτὸς ἔρχεται, ἔχει στίς πιὸ πολλές περιπτώσεις περισσότερη αἰσθησι τῆς περιστολῆς και τῆς δυσκολίας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πού τοῦ ὑπακούει. Οἱ κινήσεις τοῦ ἐνὸς ἐμποδίζονται ἀπὸ τὸ φορτίο στίς πλάτες του· τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὸ χαλινάκι σὲ τὴν χεῖλῆ του· δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἐλαφρύνει τὸ φορτίο· ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ ὑποφέρουμε ἀπὸ τὸν χαλινὸ ἂν δὲν τὸν μαστᾶμε. Τὸ νὰ φέρνεις σέβας στὸν ἄλλο, τὸ νὰ βάζεις τὸ ἑαυτὸ σου και τὴ ζωὴ σου στὴ διάθεσή του, δὲν εἶναι σκλαβιά· συχνὰ, εἶναι ἡ πιὸ εὐγενικὴ κατὰσταση πού μπορεῖ νὰ ζήσει ἕνας ἄνθρωπος σὲ τοῦτο τὸν κόσμο. Ἵπάρχει, βεβαίως, ἕνας σέβας πού εἶναι δουλικὸ, δηλωτὴ, ἀλογο ἢ ἐγχευτικὸ· ἀλλὰ ὑπάρχει και εὐγενὲς σέβας, δηλωτὴ, λογικὸ και στοργικὸ· και ποτὲ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τόσο εὐγενῆς παρὰ δταν σέβεται τὸν αὐτὸν τὸν τρόπο· κάτι παραπάνω, ἀκόμη κι ἀπὸ τὸ αἰσθημά του ξεπερνᾷ τὰ ὄρια τῆς ἀπὸ λογικῆς, ἔτσι ὥστε νὰ γίνεται ἀγάπη, ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώνεται ἀπ' αὐτό. Ποιὸς εἶχε, στὴν πραγματικότητά, περισσότερο τὴ φύση τοῦ δούλου μέσα του, — ὁ Ἴρλανδὸς χωριάτης πού πλαγιασμένος παραμόνευε χτὲς τὸν τοιφλικὸ τῶν με τὴ μπούκα τοῦ μουσκέτου περασμένη μὲ ἀπὸ τὸν ἐρειπωμένο φράχτη ἢ ἐκεῖνος ὁ γάλλος ὀρεινὸς ὑπηρέτης, πού πρὶν ἀπὸ 200 χρόνια στὸ Inverkeithing (*) ἔδωσε τὴ δική του ζωὴ και τὴ ζωὴ τῶν ἐφτά του γιῶν γιὰ τὸν ἀρχηγὸ

* «Εἶναι γνωστὸ πὼς στὴν μάχη τοῦ Ἰνβερκέιθινγκ, ἀνάμεσα στοὺς βασιλικὸς και τὸν στρατὸ τοῦ Ὀλιβερ Κρόμουελ, ἕνας ψυχοπαθὴς ἄνθρωπος κ' ἐφτά γενναῖοι γιοῖοι θυσιάστηκαν γιὰ τὸν Σέρ Ἐκτορα Μακλήν τοῦ Ντιούαρτ, ὁ πρῶτος πρόλογος στὴν Ὁραία Κόρη τοῦ Πέιπλινγκ τοῦ Σέρ Οὐῶλτερ Σκόττ.

του; — καθὼς ἐπεφταν ἕνας - ἕνας, καλώντας τὸν ἄλλο τοὺς ἀδελφὸν νὰ πεθάνει, «ἀκόμη ἕνας γιὰ τὸν Ἑκτορα!». Κ' ἐπομένως, σ' ὄλους τοὺς καιροὺς κι ὅλες τὶς χῶρες, σέβας προσφέρθηκε καὶ θυσίαι γινήκανε ἀπὸ ἀνθρώπους πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους, ὄχι μόνο δίχως παράπονο, ἀλλὰ καὶ χαρούμενα· καὶ ἡ πείνα, καὶ ὁ κίνδυνος, καὶ τὸ σπαθί, καὶ ὅλα τὰ κακά, κι ὅλα τὰ αἰσθη, τ' ἀντέξανε πρόθυμα γιὰ τὴν ὑπόθεση τῶν ἀφεντῶν καὶ τῶν βασιληῶν· γιὰ τὴν ὅλα τὰ δῶρα τῆς καρδιάς ἐξευγένιζαν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δίνανε, ὄχι λιγότερο ἀπὸ κείνους ποὺ παίρνανε, καὶ ἡ φύση παρορμοῦσε, κι ὁ θεὸς ἀντάμοιβε τῆ θυσία. Ἀλλὰ νὰ νιώθουν τὶς ψυχές τους νὰ μαραίνονται μέσα τους, δίχως εὐχαριστῶν νὰ βρίσκουν ὀλόκληρο τὸ εἶναι τους βουλιαγμένο σὲ μιὰ ἀπύθμενη ἄβυσσος· νὰ τοὺς ὑπολογίζουν ὡς ἕνα ἄθροισμα μηχανικό, ἀριθμημένο μὲ τὶς ρόδες του, καὶ ζυγισμένο μὲ τὶς σφυριές του· αὐτὸ ἡ φύση δὲν τὸ πρόσταξε, — αὐτὸ δὲν τὸ εὐλογεῖ ὁ θεός, — αὐτὸ ἡ ἀνθρωπότητα δὲ μπορεῖ γιὰ πολὺ ἀκόμη νὰ τὸ ὑποφέρει.

Πολὺ μελετήσαμε καὶ πολὺ τελειοποιήσαμε, τελευταία, τὴ μεγάλη πολιτισμένη ἐφεύρεση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας· μόνο ποὺ τῆς δόσαμε φεύτικο ὄνομα. Δὲν εἶναι, γιὰ νὰ λέμε τὸ σωστὸ, ἡ ἐργασία ποὺ μοιράζεται· ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι: — Μοιρασμένοι σὲ φέτες ἀνθρώπων — σπασμένοι σὲ μικρὰ τμήματα καὶ φέχουλα ζωῆς· ἔτσι ποὺ ὀλόκληρο τὸ κομματάκι τῆς ἀντίληψης ποὺ ἀφήνουν στὸν ἄνθρωπο νὰ μὴν ἀρκεῖ γιὰ νὰ κάνει μιὰ καρφίτσα, ἢ ἕνα καρφί, ἀλλὰ ἐξαντλεῖται κάνοντας τὴ μύτη μιᾶς καρφίτσας, ἢ τὸ κεφάλι· ἐνὸς καρφιού. Καὶ βέβαια εἶναι καλὸ πράγμα κ' ἐπιθυμητό, νὰ κάνεις πολλὰ καρφίτσες τῆς μέρας· ἂν μπορούσαμε ὅμως νὰ δοῦμε μὲ τί κρυστάλλινη ἄμμο γυαλίζεται ἡ μύτη τους, — ἄμμο ἀνθρώπινης ψυχῆς, ποὺ πρέπει πολλὰ φορὲς νὰ τὴ μεγαλώσεις πρὶν νὰ μπορέσει νὰ φανεῖ αὐτὸ ποὺ εἶναι, — τότε θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφτοῦμε πῶς ἴσως προκύπτει καὶ κάποια ζημιά. Κ' ἡ μεγάλη κραυγὴ ποὺ ὑψώνεται ἀπ' ὅλες τὶς βιομηχανικές μας πολιτείες,

Κ Α Β Α Φ Η Σ

187.— Ὁ «γέρον ὄρεινός ὑπηρέτης» εἶναι ἄξιος οἴκτου καὶ ἀποστροφῆς. Ὁ αἶνος τῆς ὑποταγῆς δοσις προηγεῖται καὶ δοσις ἀναπτύσσεται πάλιν μετ' ὀλίγας σελίδας (193) εἶναι ἀνήθικος (12).

(12) Τὸ σχόλιο αὐτὸ μᾶς ἀνοίγει ἕνα μικρὸ παράθυρο στὴν κοινωνικὴ ἰδεολογία τοῦ «ἄλλου» Καβάφη, ποὺ συστηματικὰ ὁ ποιητῆς

πιὸ βροντερὴ κι ἀπ' τὸ φύσηγμα τῶν καμινιῶν τους, εἶναι ὄλη γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς, — ὅτι κατασκευάζουμε ἐκεῖ πέρα τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ ἀνθρώπους· λευκαίνουμε μπαμπάκι, καὶ βάφουμε ἀτσάλι, καὶ διυλίζουμε ζάχαρη, καὶ πλάθουμε κεραμικά· ἀλλὰ νὰ λαμπρύνουμε, νὰ δυναμώσουμε, νὰ ραφινάρουμε ἢ νὰ φορμάρουμε ἔστω καὶ μόνο ἕνα ζωντανὸ πνεῦμα, δὲν μᾶς μπαίνει ποτὲ στὸν ἡπολογισμό τῶν πλεονεκτημάτων. Καὶ ὄλο τὸ κακὸ στὸ ὅποιο σπρώχνει αὐτὴ ἡ κραυγὴ τὰ πλήθη μας μπορεῖ ν' ἀντικρυστεῖ μόνο μ' ἕνα τρόπο: ὄχι μὲ τὴ διδασχὴ μῆτε μὲ τὸ κήρυγμα, γιὰ τὴ διδασχόντας δὲν κάνουμε παρά νὰ τοὺς δείχνουμε τὴ δυστυχία τους, καὶ κηρύχοντας, ὅταν δὲν κάνουμε τίποτ' ἄλλο παρά κήρυγμα, τὴν περιπαίζουμε. Μπορεῖ ν' ἀντικρυστεῖ μόνο μὲ μιὰ σωστὴ κατανόηση, ἀπὸ μέρους ὄλων τῶν τάξεων, τοῦ τί εἶδους ἐργασίας εἶναι καλὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐξυψώνοντας τους, καὶ κάνοντας τους εὐτυχισμένους· μὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ θυσία ὄλων ἐκείνων τῶν εὐκολιῶν, ἢ τῶν ὁμορφιῶν, ἢ τῆς φτηνείας ποὺ ἐπιτυγχάνονται μόνο μὲ τὸν ἐξευτελισμὸ τοῦ ἐργάτη· καὶ μὲ μιὰν ἐπίσης ἀποφασιστικὴ ζήτηση τῶν προϊόντων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὑγιούς καὶ ἐξευγενίζουσας ἐργασίας.

Καὶ πῶς, θὰ μᾶς ρωτήσουν, μποροῦν αὐτὰ τὰ προϊόντα ν' ἀναγνωριστοῦν, κι αὐτὴ ἡ ζήτηση νὰ ρυθμιστεῖ; Εὐκόλα: τηρώντας τοὺς τρεῖς γενικοὺς καὶ ἀπλοὺς κανόνες.

1. Ποτὲ μὴν ἐνθαρρύνετε τὴν κατασκευὴ ὁποιοῦδήποτε ἀντικειμένου ποὺ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο, ἂν στὴν παραγωγὴ του ἡ Ἐφευρετικὸτητα δὲν ἔχει μερδικό.

2. Ποτὲ μὴ ζητᾶτε τὸ αὐστηρὸ φινίρισμα γιὰ τὸ φινίρισμα, παρά μόνο γιὰ κάποιο πραχτικὸ ἢ εὐγενικὸ σκοπὸ.

3. Ποτὲ μὴν ἐνθαρρύνετε ὁποιοῦδήποτε μίμηση ἢ ἀντιγραφή, ἐκτὸς ἂν πρόκειται ν' ἀποτυπωθοῦν μεγάλα ἔργα γιὰ φύλαξη.

Ἀπὸ τὸ «Πέτρες τῆς Βενετίας», τόμος II (1853).

ἄφηνε στὴ σκιά. Ἀλλὰ ἰδοὺ, ἀμέσως παρακάτω, ἡ περικοπὴ 193 ἀπὸ τὸ Ράσκιν ποὺ ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ σχόλιο.

193. Ἀμοιβαῖες ὑποχρεώσεις

Θέλω νὰ συνηγορήσω γιὰ τὴν ἀπὸ μέρους σας ἀλληλέγγυα καὶ στὸ μέλλον ἐκτίμηση αὐτῆς τῆς μόνης ἀλήθειας, πῶς ἡ ἐννοια τῆς Πειθαρχίας καὶ Ἐπέμβασης βρίσκειται στὴν ἴδια τῆ ρίζα καθὲ ἀνθρώπινης προόδου ἢ δυνάμης·

πῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ «Παράτα τον ἡσυχον» εἶναι, σ' ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἔχει νὰ κάνει μαζί τους ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἀρχὴ τοῦ θανάτου· πῶς εἶναι καταστροφὴ γι' αὐτόν, οἴγουρη κι ὀλοκληρωτικὴ, ἂν παρατήρει μόνο τὸ χωράφι του —

ἂν ἀφήσει τοὺς συνανθρώπους του μόνους — ἂν παρατήσῃ τὴν φυχή του μοναχῆ πῶς, ἀντίθετα, ἐλόκληρη ἢ ζωή του, πρέπει, ἂν εἶναι γερή, νὰ εἶναι ἀδιάκοπα μιὰ ζωή ὀργώματος καὶ κλαδέματος, ἐπιπλήξεων καὶ βοήθειας, κυβέρνησης καὶ τιμωρίας· καὶ ὅτι ἐπομένως εἶναι μόνο μὲ τὴν ἀναγνώριση κάποιου μεγάλου ἀξιώματος περιστολῆς κ' ἐπέμβασης στὴν ἐθνικὴ δράση ποὺ μπορεῖ νὰ ἐλπίζει πῶς θὰ ἔβρει ποτὲ τὸ μυστικὸ τῆς προστασίας του ἀπὸ ἐθνικὸς ἐξευτελισμούς. Πιστεύω πῶς οἱ μάζες ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ζητοῦν ἐκπαίδευση ἀπὸ τὴν κυβέρνησή τους· ἀλλὰ μόνον ἐφόσον παραδέχονται τὸ καθῆκον νὰ ὑπακούουν στὴν κυβέρνησή τους. Πιστεύω πῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ζητοῦν ἀπασχόληση ἀπὸ τοὺς κυβερνήτες τους· ἀλλὰ μόνον ἐφόσον παραδίνουν στὸν κυβερνήτη

τὴν διεύθυνση καὶ τὴν πειθάρχηση τῆς ἐργασίας τους· καὶ εἶναι μόνο ἐφόσον παραχωροῦν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ βάλουν ἀπὸ πάνω τους τὴν πατρικὴ ἐξουσία νὰ ἐμποδίζει τὰ πατριζήματα τῶν ἐθνικῶν καπριτσιῶν, καὶ νὰ κατευθύνει τὶς δυστροπίες τῆς ἐθνικῆς ἐνεργητικότητας, ποὺ ἔχουν δικαίωμα νὰ ζητοῦν ἐκπαίδευση ἀπὸ τὶς δυστυχίες τους νὰ μὴ μὴν ἀδολήθηται, καμιά ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες τους δίχως συμπράξαση· καὶ ὅτι καμιά λύπη, μήτε γόμνια, μήτε κίνδυνος, δὲν πρέπει γι' αὐτοὺς νὰ ὑπάρχει, ποὺ ἐναντιὰ τῆς νὰ μὴν ἀπλώνεται τὸ πατρικὸ χέρι, ἢ νὰ μὴν ὑψώνεται ἡ πατρικὴ ἀσπίδα⁽¹³⁾.

Ἐκ τῆς «Παλιτικῆς Οἰκονομολογίας τῆς Τέχνης», τόμ. I (1857).

(13) Ἐδῶ, ποὺ δὲν ὑπάρχει Καθαφικὸ σχόλιο, νομίζω πῶς ἀξίζει νὰ μπεῖ μιὰ κριτικὴ, ἢ πιὸ δίκαιη καὶ ἢ πιὸ δικαιωμένη ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν, δλης αὐτῆς τῆς «ἐπαναστατικῆς» φιλολογίας τῶν Καρλάυλ, Ράσκιν κ.ἄ.:

«Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν τῆς θέσης, ἢ γαλλικὴ καὶ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία δρέθηκε ὑποχρεωμένη νὰ γράφει λίβελλους ἐναντίον τῆς σύγχρονης ἀστικῆς κοινωνίας (...). Γιὰ νὰ δημιουργήσῃ συμπάθειες, ἢ ἀριστοκρατία ἔπρεπε νὰ προσποιηθῆ πῶς ξεχνούσε τὰ δικά της συμφέροντα καὶ νὰ διατυπώσῃ τὸ κατηγορητήριό της ἐναντίον τῆς μπουρζουαζίας μόνο γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἐκμεταλλεῦμενης ἐργατικῆς τάξης. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἶχε τὴν ἱκανοποίησιν νὰ τὰ ψάλλει στὸν καινούργιο ἀφέντη τῆς καὶ μαζί νὰ τολμάει νὰ τοῦ σφουρίξει στ' αὐτὴ ἀπαίσιες προφητείες.

Ἐτσι γεννήθηκε ὁ φεουδαλικὸς σοσιαλισμὸς, ἓνα ἀνακάτεμα ἀπὸ θρήνους καὶ βουκολοχίες, ἀπὸ ἀναμασήματα τῶν περασμένων καὶ φοβέρες γιὰ τὰ μελλούμενα. Καμιά φορὰ ἢ κριτικὴ του, πικρὴ, δεικτικὴ καὶ σπιριτόζα, χτυποῦσε κατάκαρδα τὴ μπουρζουαζία, ἢ ἀπόλυτη ἀνικανότητά του νὰ καταλάβῃ τὸ περπάτημα τῆς σύγχρονης ἱστορίας ἀδιάκοπα τὸν γελοιοποιούσε.

Ἐντὶ γιὰ σημαία, οἱ κύριοι αὐτοὶ σήκωσαν τὸ δισάκι τοῦ ζητιάνου γιὰ νὰ μωψοῦν πίσω τους τὸ λαό. Ἀλλὰ μόλις ὁ λαὸς τοὺς ἀκολουθοῦσε, ἔδλεπε πάνω στὸν πῶλό τους τὰ παλιὰ φεουδαρχικὰ οἰκόστυκα καὶ σκορποῦσε βάζοντας μεγάλα κι ἀκαταστατά γέλια.

Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς: Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο, 1848.

201. Ἄνθρωπος, ὁ μέγας χαλαστής

Σχεδὸν κάθε μεγάλη καὶ διανοητικὴ φυλὴ τοῦ κόσμου ἔδωσε, σὲ ὁποια περίοδο τῆς σταδιοδρομίας της, μιὰ τέχνη μὲ κάποιο ξεχωριστὸ καὶ πολυτίμητο χαρακτηριστικὸ, ὁλοτελὴ ἀκατόρθωτο ἀπὸ ὁποια ἄλλη φυλὴ, καὶ σὲ ὁποιοῦν ἄλλο καιρὸ· καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Πρόνοιας σχετικὰ μὲ ταύτη τὴν τέχνη, εἶναι προφανῶς ὅτι θὰ ἔπρεπε ὅλη μαζί νὰ ὑψώνεται σ' ἓναν ἐπιδητικὸ ναό· οἱ τραχιῆς πέτρες καὶ οἱ λεῖες θρίσκοντας ὅλες τῆς θέσης τους, κι ἀνεβαίνοντας μέρα μὲ τὴ μέρα, μὲ πιὸ πλοῦσια καὶ πιὸ φηλὰ ἀετώματα πρὸς τὸν οὐρανό. Καὶ τώρα φαντασθεῖτε σὲ ποιά θέσῃ ὁ κόσμος, παίρνοντάς τον σὰν ἓνα μεγάλο ἐργαστήρι — ἓνα μεγάλο ἐργοστάσιο σὲ σχῆμα σφαίρας — θὰ ἦτανε αὐτὴ τῆ στιγμῆ, ἂν εἶχε τουλάχιστο καταλάβῃ αὐτὸ τὸ χρέος, ἢ σταθεῖ ἀξιόσ του. Φαντασθεῖτε τί θὰ εἶχαμε γύρω μας τώρα, ἂν, ἀντὶ νὰ τραχώνονται καὶ νὰ μάχονται πάνω στὴ δουλειά τους, τὰ ἔθνη βοηθοῦσαν ἕνα ἄλλο στὴ δουλειά τους, ἢ ἔστω ἂν στίς καταχτήσεις τους, ἀντὶ νὰ σῶθουν τὰ μνημεῖα ἐκείνων ποὺ διαδέχτηκαν καὶ ὑποτάξανε, εἶχαν φυλάξῃ τὰ λάφυρα τῶν νικῶν τους. Φαντασθεῖτε τί θὰ ἦταν ἡ Εὐρώπη

τώρα, ἂν τὰ λεπτὰ ἀγάλματα καὶ οἱ ναοὶ Ἑλλήνων, — ἂν οἱ πλατιοὶ δρόμοι καὶ τὰ ριὰ τείχη τῶν Ῥωμαίων, — ἂν ἡ εὐγενετικὴ περιπαθὴς ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μεσαιῶνα, δὲν χαν ἄλεσται σὲ σκόνη ἀπ' τὴν ἀνθρώπινη σα. Μιλᾶτε γιὰ τὸ δρεπάνι τοῦ Καιροῦ, γιὰ τὰ δόντια τοῦ Καιροῦ: σὰς λέω ὁ Καιρὸς δὲν ἔχει δόντια καὶ δρεπάνι: ἐμεῖς εἴμαστε ποὺ ροκανίζουμε σὰν τὸ σαράκι — ἐμεῖς σκοτώνουμε μὲ τὸ δρέπανο. Εἶναι τοὺς ἐμάς ποὺ καταργοῦμε — τοὺς ἐαυτοὺς μας ἀναλώνουμε: ἐμεῖς εἴμαστε ἢ μούχλα ἢ φλόγα· κ' ἡ φυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἔργο του σὰν τὸ σκόρο, ποὺ τρώει ὅτι μπορεῖ νὰ πετάξῃ, καὶ σὰν τὴν χρυσὴ γα ποὺ καταστρέφει ἐκεῖ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ φωτίσει. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαμένοι θεσσαροὶ ἀνθρώπινης διάνοιας καταστράφηκαν ὀρωτικὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐπιδεξιότητα καταστροφῆς· τὸ μάρμαρο θὰ εἶχε ἀντὶ τὸν ἑαυτοῦ δύο χιλιάδες του χρόνια τόσο σὰ γυμναστικὸ ἀγαλμα ὅσο καὶ στίς πλαγιὰς τῆς ἕρας· ἀλλὰ ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τὸ ἀλέσαμε σὲ σκόνη, καὶ τ' ἀνακατώσαμε μὲ τὶς ἴδιες

στράτες. Τὰ τείχη καὶ οἱ δρόμοι θὰ εἶχαν ἀν-
τίξει — ἐμεῖς εἴμαστε πού δὲν ἀφήσαμε πέ-
τρα ἐπὶ πέτρας, καὶ ξαναδόσαμε στὴν ἔρη-
μο τὸ ἄβυσσόν της· οἱ μεγάλες καθεδράλες τῆς
παλιᾶς θρησκείας θὰ εἶχαν σταθεῖ — ἐμεῖς
εἴμαστε πού συντρίψαμε τὰ σκαλισματα μὲ πε-
λέκια καὶ σφυριά καὶ καλέσαμε τ' ἀγριόχορτα
νὰ φυτρώσουν πάνω στὸ δάπεδο, καὶ τοὺς ἀνέ-
μους τῆς θάλασσας νὰ ραψωθοῦν μέσ' τὶς στοές.
Θὰ σκεφθεῖτε ἴσως πὼς ὅλα τοῦτα ἦταν κατὰ
κάποιον τρόπο ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ
ἀνθρώπινου γένους. Δὲ μπορῶ τώρα νὰ σταθῶ
καὶ νὰ τὸ συζητήσω αὐτό, ἀν καὶ θὰ τὸ ἔκανα

μὲ ὄρεξη· ἀλλὰ πιστεύετε μήπως πὼς ἀκόμα
χρειάζονται γιὰ κείνη τὴν ἐξέλιξη; Πιστεύετε
μήπως πὼς σ' αὐτὸν τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα
εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητο γιὰ τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔ-
θνη νὰ μετατρέπουν δλους τοὺς τόπους ὅπου
βρίσκονται οἱ κυριότεροι καλλιτεχνικοὶ θησαυ-
ροὶ τοὺς σὲ πεδία μάχης; Γιατὶ αὐτὸ κάνουν
ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα πού μιλοῦν ἡ μεγάλη φέρμα
τοῦ κόσμου διευθύνει τὶς ἐργασίαις τῆς αὐτῆς τῆ
στιγμῆς, ἀκριβῶς ὅπως ἔκανε καὶ στοὺς περα-
σμένουσ καίρους.

Ἀπὸ τὸ «Πολιτικὴ Οἰκονομία
τῆς Τέχνης», τόμ. II (1857).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

201.— Ὅταν λέγομεν «ὁ Καιρὸς» ἐννοοῦμεν ἡμᾶς αὐτούς. Αἱ πλείσται τῶν
abstractions εἶναι ἀπλᾶ ψευδώνυμά μας. Εἶναι περιττὸν νὰ μας λέγῃ ὅτι ὁ «και-
ρὸς εἶναι χωρὶς δρέπανον καὶ χωρὶς ὀδόντας». Τὸ γνωρίζομεν. Ὁ καιρὸς εἴμεθα
ἡμεῖς (*).

(14) Τώρα πού ξέρομε σὲ ποιοῦ κείμενο
τοῦ Ράσκιν ἀναφέρεται αὐτὴ ἡ παρατήρηση
τοῦ Καβάφη, βλέπουμε καλύτερα πόσο ἄ-
σχετα μπερδεψε τὸν Μπέρξον ὁ κ. Μ. Περί-
δης (ὁπ. π. σελ. 82, σημ. 3) καὶ πόσο οἱ

πιθανολογίαις του γιὰ τὸ ἂν ὁ ποιητὴς εἶχε
διαβάσει «Τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς Συνειδή-
σεως» μπορούσαν νὰ εἶχαν φυλαχτεῖ γιὰ κα-
λύτερη χρῆση.

202. Πολιτισμὸς

Οἱ μεγάλες μηχανικὲς ὠθήσεις τῆς ἐποχῆς,
πού οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς εἶναι τόσο περή-
φανοι γι' αὐτές, δὲν εἶναι παρὰ ἕνας πυρετὸς
πού θὰ περάσει, μισο-κερδοσκοπικός, μισο-παι-
διάτικος. Οἱ ἄνθρωποι στὸ τέλος θ' ἀνακαλύ-
φουν πὼς βασιλικοὶ δρόμοι γιὰ ὅπουδῆποτε δὲν
στρώνονται οὔτε μὲ σίδηρο, ὅπως δὲν στρώνον-
ται καὶ μὲ χῶμα· πὼς στὴν πραγματικότητα,
δὲν ὑπάρχουν βασιλικοὶ δρόμοι, γιὰ κάπου πού
νὰ ἀξίξει νὰ δηγοῦν πὼς ἂν ὑπῆρχε, ἀμέσως
θὰ ἔκανε ν' ἀξίξει νὰ πάει κανεὶς — ἐννοῶ,
ἐφόσον τὰ πράγματα πού πρόκειται ν' ἀποκτή-
σει ἀξιολογοῦνται κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴν
ἀποψη τῆς τιμῆς τους. Γιατὶ ὑπάρχουν δυὸ
τάξεις πολύτιμων πραγμάτων στὸν κόσμον: ἕ-
κείνα πού μᾶς δίνει ὁ θεὸς δωρεάν — ἥλιο,
ἀέρα καὶ ζωὴ (καὶ τὶς δυὸ, θνητὴ ζωὴ καὶ ἀθά-
νατη)· καὶ τὰ δευτερεύοντα πολύτιμα πράγματα
πού ἐκεῖνος μᾶς δίνει ἐναντι πληρωμῆς· αὐτὰ
τὰ δευτερεύοντα πολύτιμα πράγματα, ἐγκόσμιον
κρασί καὶ γάλα, πού ἀγοράζονται μόνο μὲ ὀρι-
σμένο χρῆμα· δὲ μποροῦν ποτὲ νὰ φτηνύνουν.
Κιμῶ ἀπάτη μήτε παζάρεμα θὰ πάρουν ποτὲ
τὸ παραμικρὸ ἀπ' τὸ «κατάστημα» τῆς φύσης
μισοτιμῆς. Θέλουμε νὰ εἴμαστε γεροί: — πρέ-
πει νὰ δουλεύουμε. Νὰ πεινάμε: — πρέπει νὰ
μὴ τρώμε. Νὰ εἴμαστε εὐτυχεῖς: — πρέπει νὰ
εἴμαστε καλοί. Νὰ εἴμαστε σοφοί: — πρέπει
νὰ κοιτάμε καὶ νὰ στεφτόμαστε. Καμιά ἄλλα-
τῆ τύπου τρέχοντας μὲ ἕκατὸ μίλια τὴν ὥρα,
ῥῆς ἢ κατασκευῆ ὑφασμάτων σὲ χίλιες γιάρ-
δας τὸ λεπτό, θὰ μᾶς κάνουν μιὰ τρίχα πιὸ
γεροί, πιὸ εὐτυχημένους ἢ σοφοί. Πάντα

στὸν κόσμον ὑπῆρχαν περισσότερα ἀπ' ὅσα μπο-
ροῦσαν νὰ δοῦνε οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἄς περπατοῦ-
σαν ὅσο γίνεται πιὸ ἀργά· δὲ θὰ τὰ δοῦνε κα-
λύτερα ἐπειδὴ πηγαίνουν πιὸ γρήγορα. Καὶ στὸ
τέλος θὰ βροῦνε, καὶ γρήγορα μάλιστα, πὼς
οἱ μεγάλες τους ἐφευρέσεις γιὰ τὴν κατάκτηση
(ὅπως θαρροῦνε) τοῦ χώρου καὶ τοῦ καιροῦ,
στὴν πραγματικότητα, δὲν καταχτοῦν τίποτα·
γιατὶ ὁ χώρος καὶ ὁ καιρὸς εἶναι, στὴν ἴδια
τους τὴν οὐσία ἀκατάκτητοι, καὶ ἐξ ἄλλου δὲ
χρειάζονται κανενὸς εἶδους κατάκτηση· χρειά-
ζονται χρῆσιμότητα. Ὁ τρελλὸς
θέλει πάντα νὰ συντομέψει τὸ χῶρον καὶ
τὸν καιρὸν: ἕνας γνωστικός θέλει νὰ τοὺς μα-
κρύνει καὶ τοὺς δυὸ. Ἐνας τρελλὸς θέλει νὰ
σκοτώσει τὸ χῶρον καὶ νὰ σκοτώσει τὸν και-
ρὸν: ἕνας γνωστικός πρῶτα νὰ τοὺς κερδίσει
καὶ ὕστερα νὰ τοὺς ζωντανέψει. Ὁ σιδερόδρομος
σας, δταν βαλθεῖτε νὰ τὸ καταλάβετε, εἶναι
μόνον ἕνας τρόπος γιὰ νὰ κάνει τὸν κόσμον πιὸ
μικρὸν καὶ ὅσο γιὰ νὰ μπορεῖτε νὰ μιλάτε ἀπὸ
τόπον σὲ τόπον, αὐτὸ εἶναι, βέβαια, καλὸ καὶ
βολικό· ἀλλὰ ὑποθέστε πὼς δὲν ἔχετε, κατ'
ἀρχὴν, τίποτα νὰ πεῖτε! Θ' ἀναγκαστοῦμε τε-
λικὰ νὰ ὁμολογήσουμε, αὐτὸ πού ἔπρεπε νὰ
γνωρίζουμε ἀπὸ πολλὸν καιρὸν, πὼς τὰ πραγμα-
τικά πολύτιμα πράγματα εἶναι ἡ σκέψη καὶ ἡ
δραση, ὄχι ἡ ταχύτητα. Δὲν ὀφείλει στή σφαῖρα
νὰ πηγαίνει γρήγορα καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἂν
εἶναι ἀληθινὸς ἄνθρωπος, δὲν τὸν βλάπτει νὰ
πηγαίνει ἀργά· γιατί ἡ δόξα του δὲ βρίσκεται
καθόλου στὸ νὰ πηγαίνει, ἀλλὰ στὸ νὰ εἶναι.

«Ὁρατῶν μὰ οἱ σιδερόδρομοι καὶ οἱ τηλεγρά-

φοι είναι τόσο χρήσιμοι για να μεταδίδουμε γνώσεις στα άγρια έθνη. Ναι, αν έχετε τίποτε να τους δώσετε. Αν δέν ξέρετε παρά σιδεροδρόμους, και δέ μπορείτε να τους μεταδώσετε τίποτε παρά υγρό άτμό και μπαρούτι, — τότε τί; Αν έχετε όμως οτιδήποτε άλλο από τούτα να τους δώσετε, τότε ο σιδερόδρομος χρειάζεται μόνο γιατί μεταδίδει αυτό το άλλο πράγμα. Και το ρώτημα είναι: τί μπορεί να είναι αυτό το άλλο πράγμα. Θρησκεία; Πιστεύω πως αν πραγματικά θέλαμε να τή μεταδώσουμε αυτή, θα το είχαμε κάνει σε λιγότερα από 1800 χρόνια, δίχως άτμό. Η καλύτερη θρησκευτική μετάδοση που ξέρω, γίνηκε με τα πόδια και δέ μπορεί εύκολα να γίνει με ταχύτητα πιδ γρήγορη απ' το περπάτημα. Έπιστήμη; Άλλά ποιά επιστήμη — τής κίνησης, τής τροφής και τής Ιατρικής; Ώραϊα όταν θα έχετε μεταφέρει τον άγριό σας, και ντύσει τον άγριό σας, ταγίσει με άσπρο φωμί, και δείξει πως να ξαναβάξει στη θέση του ένα στραμπουληγμένο μέλος, — κ' ύστερα; Παρακολουθείστε αυτό το ρώτημα. Υποθέστε πως ξεπεράσατε κάθε εμπόδιο: δώστε στον άγριό σας κάθε πλεονέκτημα του πολιτισμού πέρα για πέρα: υποθέστε πως φορέσατε στον Έρυθρόδερμο σφιχτά παπούτσια: μάθατε στον Κινέζο πως να φτιάνει κεραμικά Ουέτζγουντ*, και να τά βάφει με χρώματα που ξεθωριάζουν, και πείσατε όλες τις Ίνδές γυναίκες πως είναι πιδ εύσεβές να βασανίζουν τους συζύγους μέχρι τάφου παρά να καίονται οι ίδιες στην ταφή, — κ' ύστερα; Βαθμιαία, προχωρώντας το συλλογισμό από σημείο σε σημείο, θα φθάσουμε να καταλάβουμε πως κάθε άληθινή ευτυχία κ' ευγένεια βρίσκονται σιμά μας, αλλά τις παραμελούμε κι ότι μέχρι πού να μάθουμε πως να είμαστε ευτυχιμένοι και μεγαλόφυχοι δέν έχουμε πολλά να πούμε, άκόμη και στους Έρυθρόδερμους. Οι άπολαύσεις του Ιππόδρομου και του κυνηγιού, των συγκεντρώσεων τή νύχτα άντίς τήν ήμέρα, τής πολυδάπανης και βαρετής μουσικής, των άκριδών και όχληρών φορεμάτων, τής σκυθρωπής άμιλλας για θέση ή δύναμη ή πλούτο ή για τά μάτια του πλήθους και όλες οι δίχως τέλος άσκοπες άσχολίες, και ή ύκνηρία δίχως άναπαυση, του χυδαίου μας κόσμου, δέν είναι, μου φαίνεται, τέρψεις που πρέπει να φιλοδοξούμε να τις μεταδώσουμε. Και όλες οι πραγματικές και υγιείς άπολαύσεις του άνθρώπου του ήταν πάντοτε προσιτές, από τότε που πλάστηκε από χώμα, όπως είναι και σήμερα: και του είναι προσιτές κυρίως έν ειρήνη. Να βλέπεις το στάρι να μεστώνει, και τά λουλούδια να όρθώνονται: ν' άγχομαχάς πάνω από γυνί ή τσάπα να διαβάξεις, να σκέφτεσαι, ν' άγαπάς, να ελπίζεις, να προσεύχεσαι, — αυτά είναι τά πράγματα που κάνουν ευτυχιμένους τους άνθρώπους: πάντοτε είχανε τή δύναμη να τά κάνουν αυτά, ποτέ δέν μέλλουν να έχουν δύ-

* Ίοσίας Ουέτζγουντ (1730-1795), ο πιδ φημισμένος κεραμοουργός τής Άγγλίας. Τά γυαλικά του ήταν πολύ τής μόδας στο ΙΙ΄ αιώνα. Σ.Τ.

ναμη για να κάνουν περισσότερα. Η ευτυχία του κόσμου και ή συμφορά κρέμονται από αν ξέρουμε και διδάσκουμε αυτά τά λίγα πράγματα: και όχι από το σίδηρο, ή το γυαλί, τον ήλεκτρισμό, ή τον άτμό.

Και είμαι αρκετά Ουτοπιστής κ' ένθουσα της για να πιστεύω, πως θάρθει ο καιρός ο κόσμος θα το ανακαλύψει αυτό. Τώρα έχ κάνει πιά τά πειράματά του προς κάθε κατεύθυνση έκτός από τήν καλή: και φαίνεται πιδ πρέπει, επιτέλους, να δοκιμάσει τήν καλή, από μαθηματική άνάγκη. Δοκίμασε τον πόλεμο και το κήρυγμα, και τή νηστεία, τήν άγο και τήν πούληση, τήν επίδειξη και τή τσιγγανιά, τήν έπαρση και τήν ταπείνωση, — και δυνατό τρόπο ζωής που μπορούσε να υποθέσει πως υπήρχε κάποια ευτυχία ή αξιοπρέπεια. Όλο αυτόν τον καιρό, ένω άγόραζε, πουλιό και πολεμούσε, και νήστευε, και στενοχωριόταν με τήν πολιτική και με φιλοδοξίες κι άπαρνήσεις, ο Θεός είχε τοποθετήσει τήν πραγματική ευτυχία του στη φύλαξη των μισομούσκλων τής άκρης του δρόμου, και των νεφών τ' ουρανού. Κάπου-κάπου ένας κακοσμένος βασιλιάς, ή ένας βασανισμένος σκλάβός ανακάλυπταν πού βρισκόταν ή πραγματική σιλεία του κόσμου, κι άποχτούσαν, σ' ένεδυδ αλύακια χώμα για κηπουρικά, μιά πραγματικά άπέραντη κυριαρχία. Μα ο κόσμος πιστεύε στη μαρτυρία τους, κ' έξακολουθούσε να τσαλαπατάει τά μούσγλα και να ξεχνά τά σύννεφα, και γυρεύοντας τήν ευτυχία με δικό του τρόπο, ώσπου, επιτέλους, σκοντάφτασε κι άργοπαρημένη, έφτασε ή φυσική στήμη και μαζί με τή φυσική επιστήμη, μόνο ή παρατήρηση των πραγμάτων, αλλά άνακάλυψη καινούργιων χρήσεών τους. Όσμος δέβαια, με το να του έχουν αφήσει έκλογή, πήρε τον κακό δρόμο όπως πιδ και νόμισε πως αυτές οι καθαρά υλικές σεις θα ήταν και οι πηγές τής ευτυχίας. Στίβαξε τά σύννεφα μέσα σε σιδερένιους κάδους, και τά έκανε να κουβαλούν τον ήναυτό του με το δικό τους συννεφένιο. Έβγαλε νήματα που ύφαινονται από τά κλα κ' έκανε ρούχα για τον ήναυτό του, και λεπτά, — κ' έτσι επιτέλους έφτασε ευτυχία. Να πηγαίνει γρήγορα όσο τά νεφα, και να κατασκευάζει κάθετι από όποτε — αυτός ήτανε ο παράδεισος άσφαλ. Και τώρα, όταν, σε λίγο, θα ξεπαραδεισέψει και πάλι, αν υπάρχει κι άλλο λάθος που πρέπει να κάνει ο κόσμος, φυσικά θα το κάνει. Άλλά δέ βλέπω να υπάρχει άλλο: και, τας δλότελα σαστίσει πιά, έχοντας βρεί πιδ να πηγαίνει γρήγορα, όταν το συνηθίσει, είναι: πιδ παραδεισιο από το να πηγαίνει γά και πως όλα τά εμπριμέ και τά βαμπε στο Μάντσεστερ δέν τον κάνουν να αισθάνεται μέσα στην ψυχή του, σι' αλήθεια, στεύω πως, τελικά, θα φτάσει να καταλάβει πως ο Θεός βάφει τά σύννεφα και σχηματίζει τίνες τών όρύων, για να μπορούν οι άνθρωποι να είναι ευτυχείς βλέποντάς Τον στο Τον, και κάθοντας ήσυχά στο πλευρό Τ

πρακτολυσθώντας τῇ δουλειᾷ Του, καὶ — σύμ-
φωνα μὲ τῇ δυνάμει ποὺ Ἐκεῖνος μᾶς μετά-
βοσσε, καὶ τῇ φώτισει ποὺ χαρίζει, — ἡ ἐκτέ-
λεση τῶν σκοπῶν Του γιὰ εἰρήνη καὶ εὐσπλα-
χνίαν ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ πλάσματά Του, εἶναι

οἱ μόνες πραγματικὲς εὐτυχίες ποὺ ὑπῆρξαν
ποτὲ ἢ θὰ ὑπάρξουν, καὶ ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα
εἶναι δυνατὸ νὰ φτάσει.

Ἄπο τὸ « Σὺ γ γ ρ ο ν ο ι Ζ ω γ ρ ᾶ φ ο ι »
τόμ. III (1856).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

202.— Ἡ ταχύτης αὕτη καὶ αἱ πολλαὶ καὶ θαυμάσιαι ἐφευρέσεις δὲν εἶναι
περιτταί. Ὁ Ruskin κάμνει τὸ λάθος νὰ τὰς θεωρεῖ ὡς τέλος, ἐνῶ εἶναι μόνον
μέσα. Ἐξυπηρετοῦν δὲ αὐτὴν τὴν Οὐτοπίαν του. «Τὸ βῆμα τῶν νεφῶν» τὸ συντέμνον
τὰς ἀποστάσεις καὶ αὐξάνον καὶ ἐπιτεῖνον τὴν ἀλληλεγγύην τῶν ἀνθρώπων, ταχύ-
νει τὴν ἔλευσιν τοῦ βασιλείου — «Kingdom of peace» — τὸ ὁποῖον ἐπροφήτευσαν
οἱ ποιηταὶ τῶν παρελθόντων αἰώνων, καὶ τὸ ὁποῖον περιμένουν ἔτι, πλήρεις ἐλπίδος,
οἱ ποιηταὶ τῆς σήμερον μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸν ὀρίζοντα ὅπου
θὰ ἀναφανοῦν μίαν πρωτὰν χρυσοῖ πύργου καὶ τείχη χρυσᾶ (15).

(15) Στὸ δοκίμιο του γιὰ τὸν Lord Ba-
con, ποὺ δημοσίεψε στὴν «Ἐπιθεώρηση τοῦ
Ἐδιμβούργου» τὸν Ἰούλιο τοῦ 1837, ὁ Μα-
κώλεϋ ἐξυμνοῦσε τὸ ρόλο τῆς φιλοσοφίας τοῦ
μεγάλου αὐτοῦ ἐμπειρικοῦ γιὰ τὸ ξεσκλάβω-
μα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης καὶ τὴν πρόοδο
τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ ἔργα του, τόνιζε,
κίνησαν τὶς διάνοιες ποὺ κίνησαν τὸν κόσμον.
«Δυὸ λέξεις σχηματίζουν τὸ κλειδί τῆς βασι-
νικῆς θεωρίας: Χρησιμότητα καὶ Πρόοδος. Ἡ
ἀρχαία φιλοσοφία δὲν καταδεχόταν νὰ εἶναι
χρήσιμη, ἱκανοποιοῦνταν νὰ μένει στάσιμη (...)
Ρωτήστε ἕνα ὀπαδὸ τοῦ Bacon, τί πραγμα-
τοποίησε γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἢ νέα φιλο-
σοφία, ὅπως τὴν εἶπαν στὰ χρόνια τοῦ Κά-
ρολου τοῦ Δεύτερου, καὶ ἡ ἀπάντησή του
εἶναι ἑτοιμῆ: «Ἐμάκρυνε τὴ ζωὴ· ἐλάττωσε
τὸν πόνο· ἐξαφάνισε ἀρρώστιες· αὐξήσε τὴ
γονιμότητα τῆς γῆς· ἔδωσε καινούρια ἀσφά-
λεια στὸ ναυτικὸ· προμήθεψε νέα ὄπλα στὸν
πολεμιστὴ· ἔδωσε μεγάλους ποταμοὺς καὶ
κόλπους μὲ γεφύρια τέτοια ποὺ ἦταν ἄγνω-
στα στοὺς πατέρες μας· ὁδήγησε τὸν κεραυ-
νὸ ἀκίνδυνα ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ· φώτισε
τὴ νύχτα καὶ τὴν ἔκανε λαμπερὴ σὰ μέρα·
προχώρησε τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνθρώπινης μα-
τιᾶς· πολλαπλασίασε τὴ δυνάμει τῶν μυόνων
τοῦ ἀνθρώπου· ἐπιτάχυνε τὴν κίνησιν· ἐκμη-
δένισε τὴν ἀπόστασιν· διευκόλυνε τὶς ἐπαφάς,
τὴν ἀλληλογραφίαν, ὅλες τὶς φιλικὰς ὑπηρε-
σίες, ὅλες τὶς διεκπεραιώσεις ἐργασίας· ἐ-
πέτρεψε στὸν ἀνθρώπον νὰ κατεβεῖ στὰ βάθη
τῆς θάλασσης, νὰ πετάει στὸν οὐρανόν, νὰ
χώνεται μὲ σιγουριά στὶς μολυσμένους πτυ-
χὰς τῆς γῆς, νὰ διασχίζει τὴ χώρα μὲ ἀμάξια
ποὺ κυλοῦν δίχως ἄλογα, καὶ τὸν ὠκεανὸ μὲ
καράβια ποὺ τρέχουν δέκα κόμπους τὴν ὥρα
κόντρα στὸν ἄνεμο. Αὐτὰ εἶναι μόνον ἕνα μέ-
ρος ἀπὸ τοὺς καρπούς της, ἀπὸ τοὺς πρώ-
τους καρπούς της. Γιατὶ εἶναι μιὰ φιλοσοφία
ποὺ ποτὲ δὲν ἠσυχάζει, ποὺ δὲν ἔχει τέρμα,
ποὺ δὲν εἶναι ποτὲ τέλεια. Νόμος τῆς εἶναι
ἡ πρόοδος. Ἐνα σημεῖο ποὺ χθὲς ἦταν ἀό-
ρατο σήμερον εἶναι ὁ στόχος τῆς καὶ αὔριο
θὰ εἶναι σημεῖο ἐκκίνησης».

Αὐτὸ ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς δικτωριανῆς
ἀκμῆς. Κ' ἐναντία σ' αὐτὸν τὸ θετικὸ πολι-
τισμὸ, τὴν πρόοδο τοῦ ρασιοναλισμοῦ, τῆς
ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης —
καὶ τῆς ἐξαθλίωσης τῶν φτωχῶν τάξεων, ξε-
σηκώνεται ὁ Καρλάυλ, ὁ Νιούμαν, ὁ Ράσκιν.
Στὴν περικοπὴ 202 (Πολιτισμὸς) φαίνεται
ὀλοκάθαρα πῶς ὁ τελευταῖος πιάνει σημεῖο
μὲ σημεῖο τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Μακώλεϋ
καὶ τ' ἀνασκευάζει. Ἄλλὰ καὶ στὸ σχόλιο
τοῦ Καδάφη ἀκούονται ἀντίλαλοι ἀπὸ τὸν
ῥυθμὸ πρὸς τὸν Bacon. Ὁ ποιητὴς, ποὺ ὁ-
πως εἶδαμε γινώριζε καλὰ τὰ δοκίμια τοῦ
Μακώλεϋ, συμμερίζεται τὴν αἰσιοδοξίαν του
γιὰ τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ καὶ ἡ πρόοδος τὸν
κάνει νὰ ὀραματίζεται ἕνα χρυσοῦν αἰῶνα
γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια, στὸ Κτίσται,
ἔλεγε τὸ ἀντίθετο:

Ἡ Πρόοδος οἰκοδομὴ εἶναι μεγάλη — φέρει
καθεὶς τὸν λίθον του· ὁ εἷς λόγους, βουλὰς,
ὁ ἄλλος
πράξεις — καὶ καθημερινῶς τὴν κεφαλὴν
τῆς αἴρει
ὑψηλοτέραν. Θύελλα, αἰφνιδίως τις σάλος
ἐὰν ἐπέλθῃ, σωρηδὸν οἱ ἀγαθοὶ ἐργάται
προστρέχουν καὶ τὸ φροῦδον των ὑπερασπί-
ζοντ' ἔργον.
Φροῦδον, διότι καθενὸς ὁ βίος δαπανᾶται
ὑπὲρ μελλούσης γενεᾶς, κακώσεις, πόνους
στέργων,

ἵνα ἡ γενεὰ αὐτὴ γνωρίσῃ εὐτυχίαν
ἄδολον, καὶ μακρὰν ζωὴν, καὶ πλοῦτον, καὶ
σοφίαν
χωρὶς ἰδρώτα ποταπὸν, ἢ δούλην ἐργασίαν.

Ἄλλ' ἡ μυθώδης γενεὰ οὐδέποτε θὰ ζῆσῃ,
ἢ τελειότης του αὐτὴ τὸ ἔργον θὰ κρημνίσῃ
καὶ ἐκ νέου πᾶς ὁ κόπος των ὁ μάταιος
θ' ἀρχίσῃ.
(1891)

Σ' ἕνα ἀνθρώπον, καὶ πῶς πολὺ σ' ἕνα
ποιητὴ, δὲν εἶναι σπάνιον νὰ συνυπάρχουν ἀν-

τιφατικές ιδέες για τὸ ἴδιο πράγμα. Ἄλλὰ γιὰ τὸν Καβάφη, ποὺ μὲ ἀγρυπνη συνείδηση κυβερνοῦσε τὴν πολιτεία τῆς ποίησής του, αὐτὸ εἶναι ἀδιανόητο. Ἡ ἀντίφαση παύει νὰ ὑπάρχει ὅταν τὸ ποίημα φωτισθεῖ μὲ τὸν προβολέα τῶν περιστάσεων του. Ὁ Καβάφης τὸ εἶχε «συνθέσει» μὲ ἀφορμὴ τὰ ἔργα ἐπισκευῆς καὶ ἀνακαίνισης τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ» (Κράτησαν πάνω ἀπὸ χρόνο. Βλ. περιγραφή τῶν ἐγκαινίων στὴν ἐφ. Τηλέγραφος, Ἄλεξ., 23 Μαρ. / 4 Ἀπρ. 1892: «Ὁ ναός... ἤλλαξε ἐντελῶς... ἀνταξίαν τοῦ πλούτου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας... Ἀξία μεγάλου ἐπαίνου εἶναι ἡ παρούσα ἐπιτροπὴ κ.τ.λ.»).

Στὸ Κτίσται ἡ Πρόοδος ἀναφέρεται

ἀλληγορικά. Ὑπονοεῖ τὴν παροικιακὴ δραστηριότητα καὶ προκοπή. Κι ὁ Καβάφης εἶχε τότε κάθε λόγο νὰ βλέπει μὲ ἀπαισιοδοξία τὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Αἴγυπτο: Ὁ κατατρεγμὸς μας ἀπὸ τὴν Κατοχικὴ Δύναμη, ὁ μαρασμὸς τοῦ ἐμπορίου, ἐκτόπιση τοῦ παροικιακοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τὴν πρώτη θέση κλπ. (Βλ. ἄλλωστε τὸ Θερμοπύλες, τὸ Τρῶες, ὅπου ἡ ἴδια ὀπτική δίνεται πιὸ γεμάτα καὶ πιὸ ἄρτια). Ὁ πεσιμισμὸς τοῦ Κτίσται εἶναι στὸν παροικιακὸς, δηλαδὴ πολιτικὸς. Ἐνῶ στὸ σχόλιο τῆς περικοπῆς 202 ἐκφράζεται ἡ κοσμοθεώρηση τοῦ Καβάφη, ποὺ τότε ἦταν βασικὰ αισιόδοξη, δηλαδὴ ἀνθρωπιστικὴ.

24. Οἱ ιδέες τοῦ ὠραίου ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀγνοητήτά μας

Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἰδέας τοῦ ὠραίου εἶναι ἀπαραίτητο, ἢ αἰσθησιακὴ εὐχαρίστηση ποὺ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ τὴ βάση της, νὰ συνοδεύεται πρῶτα ἀπὸ χαρὰ, ὕστερα ἀπὸ ἀγάπη τοῦ ἀντικειμένου, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη μιᾶς καλοσύνης κάποιας ἀνώτερης διάνοιας, τέλος, ἀπὸ εὐγνωμοσύνη καὶ σεβασμὸ πρὸς αὐτὴ τὴ διάνοια· κ' ἐπειδὴ καμιὰ ἰδέα δὲ μπορεῖ ὅπως-δήποτε νὰ θεωρηθεῖ ἰδέα τῆς ὁμορφιάς, μέχρις ὅτου ἀπαρτισθεῖ ἀπὸ τοῦτες τὶς συγκινήσεις, περισσότερο ἀπ' ὅσο μποροῦμε καὶ λέμε πῶς ἔχουμε μιὰ ἰδέα τοῦ γράμματος ἀπὸ τὸ ἄρωμα ἢ τ' ὠραῖο του γράψιμο, χωρὶς νὰ καταλαβαίνουμε τὸ περιεχόμενο, ἢ τὸ σκοπὸ του· κ' ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ συγκινήσεις δὲν προέρχονται καθόλου ἀπὸ, μῆτε ἐπιτυγχάνονται μέσον κάποιας λειτουργίας τοῦ μυαλοῦ· εἶναι φανερὸ πῶς ἢ αἰσθησιμὸς τοῦ ὠραίου δὲν εἶναι αἰσθησιακὴ ἀπὸ τὴν μιὰ, μῆτε διανοητικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ ἀγνή, σωστὴ καὶ ἀνοιχτὴ κατάσταση τῆς καρδιάς, τόσο γιὰ τὴν ἀλήθεια της ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἔνταση, ἔτσι ποὺ ἀκόμη καὶ ἡ σωστὴ ἐπεξεργασία τῆς Σκέψης πάνω σὲ γεγονότα τοῦ ὠραίου ποὺ γίνηκαν ἀντιληπτά μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, νὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἔνταση τῆς συγκίνησης τῆς καρδιάς γιὰ κείνα. Κ' ἔτσι ὁ λόγος τοῦ Ἀποστόλου ἐπαληθεύεται κι ἀπὸ τούτη τὴ δευτερεύουσα ἄποψη, ὅπως κι ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες, πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀποξενώνονται ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ ἐξαιτίας τῆς ἀγνοίας ποὺ βρῖσκεται μέσα τους, γιατί ἢ Ἀντίληψή τους εἶναι σκοτισμένη ἀπὸ τὴ σκληρότητα τῶν καρδιῶν τους, κ' ἔτσι, ὄντας ἀναίσθητοι, παραδίνονται στὴν ἀκολασία. Γιατὶ βεβαίως βλέπουμε ἀδιάκοπα πῶς ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ἀπὸ φυσικοῦ τους μιὰ ὀξεία αἰσθησιμὸς τοῦ ὠραίου, ἀλλὰ ποὺ δὲν τὸ δέχονται ὡστόσο μὲ καθαρὴ καρδιά, μῆτε καὶ μέσα στὴν καρδιά τους καθόλου, δὲν τὸ καταλαβαίνουν πο-

τέ, μῆτε κι ὠφελοῦνται ἀπ' αὐτὸ· μόνο τὸ νου ἀπλῶς λειτουργοῦν τῶν πόθων τους, συνοδεῖα καὶ καρύκευμα τῶν χαμηλότερων αἰσθησιακῶν ἡδονῶν, ὅπου ὅλες οἱ συγκινήσεις τους παίρνουν τὴν ἴδια γήινη σφραγίδα, κ' αἰσθησιμὸς τῆς ὁμορφιάς σθῆνει καὶ γίνεται ὑπηρέτης τῆς λαγνείας.

Μῆτε κ' εἶναι τίποτε περισσότερο ἢ καλὸ αὐτὸ ποὺ ὁ κόσμος συνήθως καταλαβαίνει καλλιέργεια τοῦ γούστου· τουλάχιστο σὲ κρούς διεφθαρμένου καὶ παραχαϊδεμένου πολιτισμοῦ, ὅταν οἱ ἄνθρωποι χτίζουσιν παλάτια φυτεύουσιν ἄλση καὶ συλλέγουν λουσα, ἔτσι αὐτοὶ καὶ τὰ ἐπινοήματά τους νὰ κρέμονται στὶς γωνιὲς τοῦ κόσμου σὰ λεπτοὶ ἱστοὶ χυγῆς, μὲ ἀπληστη, φουσκωμένη, ἀραχνόμυα λαγνεία στὴ μέση. Κι αὐτὸ ποὺ στὰ χρόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ κατάχρηση καὶ σαπίλα τῆς αἰσθησιμῆς τῆς ὁμορφιάς, ἦταν κείνη τὴν Παγανιστικὴ ζωὴ ποὺ γι' αὐτὸ μιλάει ὁ Ἅγιος Παῦλος, κάτι μόνις λιγὸ ἀπὸ τὴν οὐσία της, κι ὅτι πιὸ καλὸ εἶπε. Δὲν ξέρω ἂν, ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις ἀγάπης τὴν ἐξωτερικὴ φύση ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνάμεσα στοὺς Ἑθνικοὺς συγγραφεῖς, ὑπάρξουν κάποιες ποὺ ἡ κυρίαρχη σκέψη τους δὲν ἔστι στὰ αἰσθησιακὰ μέρη της. Τὴν εὐεργετικὴν της γυρεύανε, καὶ τὴ δύναμή της ἀποφορῶν καὶ τὸ δίδαγμα της μέσα ἀπὸ τοῦτα τὰ δὲν τὸ κατάλαβαν ποτέ. Τὶς εὐχάριστες ἐπίδρασεις ἀπὸ τοὺς ἀπαλοὺς ἀνέμους καὶ τὰ κελάρυα, καὶ τὶς σκιερὲς σκεπές, τῆς μελαγχολίας κοίτης καὶ τῆς σκιάς τοῦ πλάτικου δέχονταν, ἴσως μὲ πιὸ ἐξευγενισμένο τρόπο μᾶς· μὰ δὲν ἐβρῖσκαν τίποτα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γυμνὸ βουνό, ἢ τὸ στοιχειωμένο φαλῶ. Τὸ ρεῖκι τῆς Ὑβλας τ' ἀγαποῦσαν πιὸ γιὰ τὶς γλυκὲς κωφέλες του παρά γιὰ τὴν φουρὰ του χρώματα. Ἄλλὰ ἡ Χριστιανικὴ

ρία δὲ γυρεύει, ἂν καὶ δέχεται καὶ δοκιμάζει
μὲ τὴ δική της ἀγνότητα, αὐτὸ ποὺ γύρευε ὁ
Ἐπιχούρειος ἀλλὰ βρίσκει τὴν τροφή της καὶ
τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης της παντοῦ, σ' ὅ,τι
εἶναι τραχὺ καὶ φοβερὸ ὅσο καὶ σ' ὅ,τι εἶναι
ἀγαθὸ: πιότερο, ἀκόμα καὶ σὲ κάθε τι ποὺ φαί-
νεται ἄξεστο καὶ τετριμμένο, πιάνοντας ὅ,τι
εἶναι καλὸ καὶ κάποτε χαίρεται περισσότερο
βρίσκοντας στρωμένο τὸ τραπέζι της σὲ παρά-
ξενα μέρη, καὶ μπρὸς στοὺς ἐχθροὺς της, καὶ
τὸ μέλι της νὰ θγαίνει ἀπὸ τὸ βράχο, παρὰ
ἂν ὅλα ἦσαν ἀρμονισμένα σὲ μιὰ λιγότερο θαυ-
μασιτὴ εὐχαρίστηση· μισώντας ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ

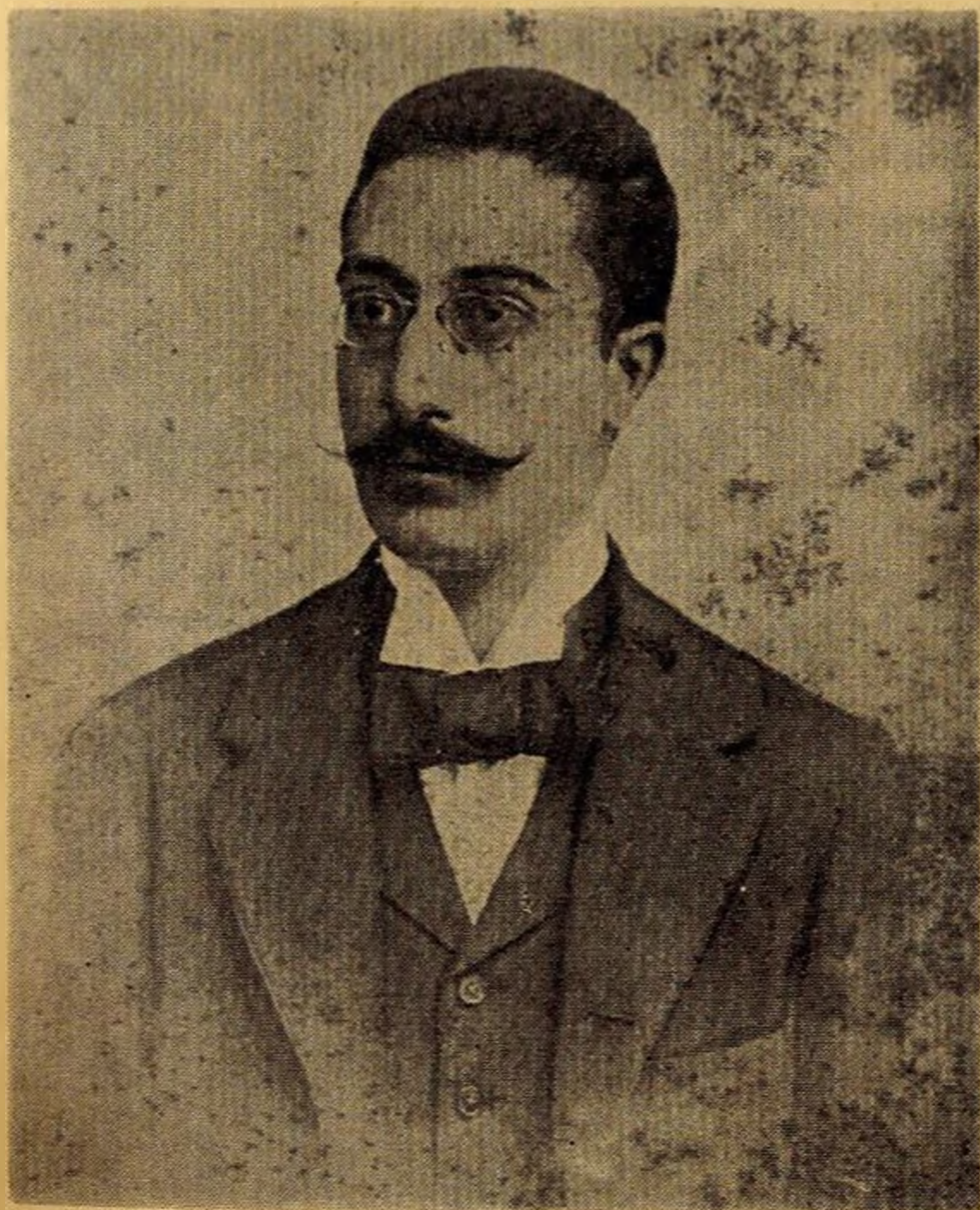
ἀνθρώπου μόνο ὅ,τι εἶναι ἐγωιστικὸ καὶ ἀλα-
ζονικὸ, περιφρονώντας ὅλα ὅσα δὲν εἶναι τοῦ
Θεοῦ, ἐκτός ἂν θυμίζουσι τὸ Θεό, καὶ ὥστόσο
ἱκανὴ νὰ βρίσκει ἀποδείξεις τοῦ ἀκόμη καὶ κεῖ
ποῦ ὅλα φαίνονταν σὰ νὰ τὸν ξέχασα, καὶ νὰ
τίς μετατρέπει σὲ μαρτυρίες τοῦ ἔργου Του
ἐνῶ προοριζόνταν νὰ τὸ ἀμαυρώσει· κ' ἔτσι μὲ
καθαρὸ καὶ ἀπείραχτο μάτι κοιτάζοντας Τον πάν-
τοτε, σύμφωνα μὲ τὴ γραμμένη ὑπόσχεση «Μα-
κάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν
Θεὸν ὄψονται».

Ἄπὸ τὸ «Σύγχρονοι Ζωγράφοι»
τόμος II (1846).

Κ Α Β Α Φ Η Σ

204.— Διὰ τὴν θέαν τοῦ Καλοῦ δὲν εἶναι ἀναπαραίτητος ἡ «ἀγνότης καρδίας». Τὸ Καλὸν εἶναι ἀπέραντον ἔλεος ἀγνοοῦν τὰς μικρὰς διακρίσεις τῶν ἀδίκων καὶ δικαίων. Γράφων ταῦτα ἐκφράζομαι περὶ τῆς στενῆς «ἀγνότητος καρδίας» ἣν ἐμφαίνει ὁ τόνος τοῦ συγγραφέως, ὄχι περὶ τῆς εὐρείας καταλήψεως τῶν δύο λέξεων ἧτις συγχωρεῖ, καὶ δικαιολογεῖ, καὶ περιέχει, διότι ἐννοεῖ.

Κ. Φ. Κ.

Ὁ Κ. Π. Καβάφης γύρω στὰ 1901 (ἀνέκδοτη φωτογραφία ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ κ. Ἀλ. Σεγκόπουλου).

Διαμαρτυρία διὰ τὴν παῦσιν τοῦ κ. Κώστα Βάρναλη

Μὲ κατάπληξη ἔμαθε μιὰ μεγάλη μερὶς τῶν διανοουμένων Ἀλεξανδρείας ὅτι ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας κατεδίκασε σὲ ἐξάμηνη παύση τὸν ποιητὴ Κώστα Βάρναλη, καθηγητὴ στὸ Διδασκαλεῖο Ἀθηνῶν, γιὰ τὸν λόγο ὅτι, πρὶν 2 ἢ 3 χρόνια, ἐδημοσίευσε σ' ἓνα βιβλίο «Τὸ φῶς ποὺ καίει», μερικοὺς στίχους ποὺ θίγουν, κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν κριτῶν του, τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας.

Διερωτώμεθα ἂν ἡ πειθαρχικὴ αὐτὴ τιμωρία τοῦ ποιητοῦ, ποὺ κατέφθασε μὴ μιὰ τέτοια παράξενη ἀργοπορία, σημαίνει τὴν ἀπαρχή, στὴν Ἑλλάδα, διωγμῶν κατὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, εἰάν ἔπρεπε νὰ ἐγκαθιδρουῖτο στὸν τόπο μας τὸ πολίτευμα τῆς «Ἐλευθερίας» καὶ τῆς «Προόδου», ἡ Δημοκρατία, γιὰ νὰ καταδιωχθῆ ἓνας ποιητής, γιὰτὶ διετύπωσε μιὰν ἰδέα ποὺ δὲν ἀρέσει στοὺς ἐπίσημους, εἰάν τὸ Κράτος ἐνωεὶ νὰ νομοθετήσῃ ἐπίσημη ἔκφραση ὀρισμένων ἰδεῶν.

Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μὲ περιέργεια καὶ ἀνησυχία θέλομε νὰ μάθωμε εἰς οἱ κύριοι δικασταὶ τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἀνεκάλυψαν, γιὰ τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας, τὸν ἀπαρασάλευτο τύπο τοῦ ὀρθοδόξου ὀρισμοῦ καὶ ἀπάνω εἰς αὐτὸν ἐμέτρησαν τὴν ποιητικὴ ἔκφραση ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Βάρναλης καὶ τὴν ὠνόμασαν λανθασμένη, ἐγκληματικὴ...

Ἐλησμόνησαν ἄραγε οἱ κύριοι δικασταὶ ὅτι ἀνεκάθεν, οἱ καταδικασθέντες γιὰ τὶς ἰδέες τους, ἐλατρεύθησαν ὡς θεοὶ ἢ ἥρωες τοῦ πνεύματος, μερικοὺς αἰῶνες, καὶ μερικὲς γενεὲς μόνο, κατόπιν;

Ἐὰν ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ Βάρναλη εἶναι λανθασμένη, δὲν θ' ἀρκοῦνται γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξουν, ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ λαοῦ οἱ ἐπίσημοι καὶ μὴ διανοούμενοι καὶ νὰ καταστρέψουν ἔτσι τὴν αἴρεση, μὲ τὰ ἴδια τους ὄπλα;

Ἐπρεπε νὰ διαταχθῆ κατὰ τοῦ ποιητοῦ ἡ σκληρὴ, βάρβαρη ποινὴ τῆς ἐξάμηνης μῆνου πείνας;

Ἐπρεπε νὰ τιμωρηθῆ τὸ πνεῦμα γιὰτὶ, στὴν ἐρευνά του, διετύπωσε μιὰν ἔκφραση ποὺ ἐπλήρωσε ὀρθὲς ἢ στραβὲς ἀντιλήψεις μερικῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ποὺ ἀνέλαβαν νὰ τὴν κρίνουν;

Διαμαρτυρόμεθα καὶ ἐκφράζομε στὸν Κώστα Βάρναλη ὅλη τὴ συμπάθειά μας γιὰτὶ, ἐργάτης τοῦ πνεύματος, ὑπακούσας στὴ σκέψη του καὶ τὴ συγκίνησή του, ἐξέφρασε μιὰν ἀντίληψή του καὶ χτυπήθηκε γι' αὐτὸ μὲ ἀνάρμοστη τιμωρία.

Ἐπιζητοῦμε τὴν διαμαρτυρία μας πρὸς τὸ Κράτος καὶ τοὺς ὑπευθύνους καὶ ἐπιζητοῦμε, γιὰ τὴν τιμὴ τους, ν' ἀνακαλέσουν καὶ ν' ἀκυρώσουν τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἀλεξάνδρεια 13 Ἀπριλίου 1925

Ἐπέγραψαν: Β. Ἀθανασόπουλος, Γλαῦκος Ἀλιθέρσης, Ἀγ. Ἀρκελάκης, Γ. Βρισιμιτζάκης, Δρ. Θ. Γεωργίου, Σ. Γιαννακάκης, Δ. Εὐαγγέλου, Κ. Καβάφης, Γ. Κιτρόπουλος, Ἀπόστολος Λεοντῆς, Δ. Λίτσας, Κ. Δ. Μακρῆς, Τ. Μαλάνος, Ἀθανάσιος Μαρσέλος, Πόλυς Μοδινός, Παῦλος Μύρτης, Νίκος Νικόδημος, Θ. Ξανθόπουλος, Στέφανος Πάργας, Β. Πασχαλίδης, Β. Παυλίδης, Μ. Παναγιώτης, Γεώργιος Πετρίδης, Γ. Πιερίδης, Ἀλεξ. Σκούφης, Δρ. Α. Σκουφόπουλος.

Διαμαρτυρία διανοουμένων

Μᾶς ἐστάλη χθὲς ἡ κάτωθι διαμαρτυρία φίλων λογίων καὶ ποιητῶν, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαρίστως δημοσιεύομεν:

«Οἱ λόγοι καὶ θαυμασταὶ τοῦ ποιητοῦ κ. Κ. Π. Καβάφη πού ὑπογράφονται, θεωροῦν καθῆκον τῶν ἐπιτακτικῶν καὶ ἐπιβεβλημένον νὰ ἐνώσουν τὴν διαμαρτυρίαν τῶν παραλλήλως μὲ τὴν φωνὴν τοῦ ἑλληνικοῦ διανοουμένου κόσμου Ἀλεξανδρείας.

Χρειαζόνται κάποτε μερικὰ ἀξιοθρήνητα καὶ λυπηρὰ γεγονότα, διὰ νὰ σφυγμομετρεῖται καὶ νὰ πιστοποιηθῆται καλύτερα ἢ συμπάθεια πρὸς ὠρισμένες φυσιογνωμίες, πού ἀνεβαίνουν τότε ἀκόμα ὑψηλότερα, ὅσο οἱ ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτῶν εἶναι ταπεινότεροι.

Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς στιγμὲς αὐτές, ἐκφράζομε μὲ τὸν ζωηρότερον καὶ κατηγορηματικώτερον τρόπον τὸν ἀμείωτον θαυμασμόν μας πρὸς τὸν ποιητὴν, τὸν πρῶτον, ὑψηλότερον καὶ μεγαλειωδέστερον ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν βαθυτάτην μας συμπάθειαν καὶ ἐκτίμησιν πρὸς τὸν εὐγενικὸν καὶ μέγαν μας ἄνθρωπον, καὶ τὴν δικαιολογημένην ἀγανάκτησίν μας δι' ὅλας τὰς ὑβρεῖς πού ἐγράφησαν εἰς βάρος ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους καὶ σεβαστοὺς ἐργάτας τῆς σκέψεως.

Ναπολέων Λαπαθιώτης, Μένος Φιλίππας, Χρῖστος Ἱερογιάννης, Μάριος Βαϊάνος, Τέλλος Ἄγρας, Θεώνη Δρακοπούλου (Μυρτιώτισσα), Ἰσαντρος Ἄρις, Κλέων Παράσχος, Γ. Τσουκαλάς, Ε. Γρηγορίου, Ἄντ. Κόμης, Ἄγγελος Μετζελίδης, Μιχάλης Ροδάς, Βασ. Ἡλιάδης».

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Ι Σ
Π Ε Ρ Ι Τ Ο Υ
Π Ο Ι Η Τ Ι Κ Ο Υ
Ε Ρ Γ Ο Υ Τ Ο Υ
Κ. Π. Κ Α Β Α Φ Η

Τοῦ κ. Ἄλ. Σεγκόπουλ

Στις 23 Φεβρουαρίου 1918, στὸν Ἐπιστημονικὸ Σύλλογο «Πτολεμαῖος Α'» τῆς Ἀλεξάνδρειας, ποὺ γιὰ τὴν ἰδρυσὴ του εἶχε ἄλλοτε ἐργαστεῖ ὁ δάσκαλος τοῦ ποιητῆ Κ. Παπαζῆς, ἔδινε ὁ κ. Ἄλέκος Σεγκόπουλος διάλεξη γιὰ «Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κ. Καβάφη», μὲ πρόλογο τοῦ κ. Πόλυ Μοδινού. Ἀργότερα τὰ δυὸ κείμενα τυπώθηκαν σὲ βιβλιαράκι, δυσεύρετο σήμερα. Φαίνεται πὼς ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ὀμιλίας τοῦ κ. Σεγκόπουλου, ἀφαιρέθηκαν κατὰ τὴν ἐκτύπωση μερικὲς φράσεις. Πάντως, ὁλόκληρη ἡ ὀμιλία ἀποτελεῖ ἓνα μοναδικὸ ντοκουμέντο, γιατί, σήμερα, κανεὶς πιά δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀποψη, πὼς τὸ ἔπος, ἡ γλώσσα, ἡ στίξη ἀλλὰ κ' ἡ γνώση τῶν μυστικῶν τοῦ καλλιτέχνη τοῦ ἐργαστηρίου μαρτυροῦν ὅτι τὸ κείμενο θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητῆ. Ἀπομνημονεύουμε, λοιπόν, αὐτὸ τὸ πολύτιμο, γιὰ κάθε καβαφιστῆ, βοήθημα, μὲ τὴν ἀδεια τοῦ κ. Α. Σεγκόπουλου, καθὼς καὶ τὸν πρόλογο τοῦ κ. Πόλυ Μοδινού, γιὰ τὴν ἱστορικὴν σημασίαν.

«Ε. Τ.»

Ὁ πρόλογος τοῦ κ. Πόλυ Μοδινού

Εἰς τὸν Καβάφη ἔχω στραμμένα τὰ βλέμματά μου κάμνοντας αὐτὸν τὸν Πρόλογο ποῦ θὰ χρησιμεύσει γιὰ εἰσαγωγή στὴ διάλεξι τοῦ φίλου μου Ἄλεκου Σεγκόπουλου.

Καὶ ναὶ μὲν πολλοὶ ἔγραψαν γιὰ τὸν τεχνίτην αὐτὸν καὶ περισσότερα εἰπώθησαν, ἀλλὰ ἔχω τὴν ἰδέαν πὼς κάθε σελίδα ἀφιερωμένη στὸ μεγάλο αὐτὸ ὄνομα εἶτε

φιλική, εἶτε ἐχθρική εἶναι γεγονὸς σημεῖωτο γιὰτὶ ἀμέσως μᾶς παρουσιάζει τὴν ἐπίδρασί του στὰ τελευταῖα γράμματα.

Οἱ λίγες αὐτὲς σελίδες δὲν θὰ ἴσως βέβαια σκοπὸ νὰ σᾶς παρουσιάσουν τὸν ποιητῆ τῆς «Πόλις», τοῦ «Ὀμνύειν» «Θάλασσας τοῦ Πρωϊοῦ».

Ὁ Καβάφης εἶναι γνωστός.

Εἴκοσι χρόνων φιλολογικὸς ἀγὼνας

τὸν παρουσιάζει, καιρὸ τῶρα, ἀπ' τοὺς ἡγέτας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας.

Στίχος ἐλεύθερος, σχεδὸν πάντα ἰαμβικὸς τονισμός, μὲ γλῶσσα μικτὴ δημοτικὴ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποιήσεώς του.

Καὶ ὅπως εἶχα τονίσει ἄλλοτε σ' ἓνα μικρὸ βιβλιαράκι «Τέχνη καὶ Ρουτίνα», ἐπαναλαμβάνω καὶ τῶρα πῶς ὁ ἐλεύθερος στίχος προῖον κυρίως τοῦ Καβάφη στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία συντείνει ὄχι λίγο εἰς τὸ νὰ τὸν ὑψώσει στὰ μάτια τοῦ Κριτικοῦ.

Ὁ Καβάφης στὰ ἔργα του μᾶς παρουσιάζεται σὲ διάφορες μορφές.

Πρῶτα, πρῶτα ποιητὴς ἠδονικός, καὶ ἐξυμνεῖ τὴν ἐπίδρασι τῆς ἠδονῆς πάνω στὸν τεχνίτη.

Πόσα ἀπ' τὰ ποιήματά του εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπ' τὸν προτῆτερο βίος του, πόσα χρωστᾶ σ' αὐτόν!

Γι' αὐτὸ συνιστᾶ καὶ διαρκῶς ἐπαναλαμβάνει πῶς ὁ τεχνίτης διαφέρει ἀπ' τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Ὁ τεχνίτης ἂν ζεῖ ἠδονικά, ἂν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του νὰ παρασύρεται ἀπὸ κάποιον πάθος ἃς ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ ἔτσι, ἃς ἀφίνει τὸν ἑαυτό του νὰ παρασυρθεῖ, — αὐτὴ ἡ ζωὴ εἶναι ἐκείνη πού θὰ τὸν ὑψώσει δίνοντάς του θέματα γιὰ τὴν ποίησί του.

Καὶ μᾶς λέει στὴ «Νόησι»:

«Τί μεταμέλειες περιττές, τί μάταιες...»

*Μέσα στὸν ἐκλυτο τῆς νεότητός μου βίος
μορφώνονταν βουλές τῆς ποιήσεώς μου,
σχεδιάζονταν τῆς τέχνης μου ἡ περιοχὴ.»*

Γι' αὐτὸ δὲ θέλησε ποτὲ νὰ περιορίσει τίς ὀρέξεις του, δὲ θέλησε ποτὲ ν' ἀντισταθεῖ στὲς ἐλάχιστες σωματικὲς ἢ ψυχικὲς ἀδυναμίες του.

«Δὲν ἐδεσμεύθηκα. Τελείως ἀφέθηκα κ' ἐπῆγα...»

Μᾶς λέει σ' ἓνα ἀπ' τὰ ποιήματά του. Καὶ εἶναι ἀλήθεια: καὶ μᾶς μιᾶ εἰλικρινὰ πῶς σκορπᾶ χαρὰ καὶ μῦθο στὴν μνήμη τῶν ὥρων ποῦ ἤυρε καὶ ποῦ κράτησε τὴν ἠδονὴ ὡς τὴν ἠθελε.

Τὴν θεωρία του αὐτὴ τὴν κάπως δυνατή, καὶ μὲ τὴν ὁποία πολλοὶ δὲν συμ-

φωνοῦν, ὑπερασπίζομαι πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀλήθειά της.

Καὶ λέγω πῶς ὁ τεχνίτης ἂν πρόκειται νὰ εἶναι τέτοιος, καὶ ὄχι σὰν τοὺς ἄλλους ἀπλοὺς ἀνθρώπους πρέπει ν' ἀφίσει τὰ αἰσθήματά του νὰ τὸν κυριαρχήσουν, τὴ ζωὴ του νὰ τὸν μορφώσει.

Οἱ ὥραιες σκέψεις τοῦ Armand στὸ «Ἡδονὲς κ' Ἡδονὲς» μεταφρασμένες σ' ἓνα τεῦχος τῶν Γραμμάτων ἀπ' τὴν Ε.Π. μου φαίνονται σὰ νὰ εἶναι καμωμένες ἐπίτηδες γιὰ νὰ ἐπαινέσουν τὸν Καβάφη.

Γιατὶ ὁ Καβάφης εἶναι κείνος πού ἐξετάζει τὴν ἠδονὴ σὰν τέχνη.

Καὶ δὲν ὀμιλεῖ ἢ συζητεῖ γι' αὐτὴ κρυφὰ μέσα στὸ σκότος, μὲ τὲς πόρτες κλεισμένες, ἀλλὰ τουναντίον σὲ στίχους ρεαλιστικοὺς τὴ διακηρύττει.

Ὁ Ἰψεν γράφοντας γιὰ τὸν Νορβηγὸ ποιητὴ Bjornson εἶπε: «Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐρωτηθεῖ ποιά ἐπιγραφή πρέπει νὰ τεθεῖ στὸ μνημεῖον τοῦ Bjornson θὰ ἔλεγα νὰ γραφεῖ ὅτι: ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε τὸ ὠραιότερόν του ποίημα».

Ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Καβάφη ὅσον ἀφορᾶ τὴν τέχνη του τὴν ἠδονικὴ, μου φαίνεται πῶς οἱ λέξεις αὐτὲς ἀρμόζουν τελείως.

Καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἠδονικός ποιητὴς γι' αὐτὸ ἴσα-ἴσα καταγίνεται στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο πού τοῦ παρουσιάζει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τὰ σημεῖα πού μποροῦν νὰ τὸν ἐλκύσουν ὡς τεχνίτη.

Δηλαδή ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος πού παρετηρεῖτο στοὺς χρόνους ἐκείνους κ' ἡ ἔλλειψις ὀρισμένης πειθαρχίας ἀφίναν τὸν ἄνθρωπο νὰ σκεφθεῖ ἐλεύθερα μακρὰ ἀπ' τὴν ἐπίδρασι τῆς θρησκείας (πού διαρκῶς ἐξασθενοῦσε) κ' ἀπ' τὴν ἰδέα τῆς πατρίδας (πού σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε).

Νόμοι σὰν τοὺς παλιούς ποῦ μπορούσαν νὰ καταδικάσουν ἓνα Σωκράτη δὲν ὑπάρχουν στὴν ἐποχὴ αὐτὴ.

Ἦταν λοιπὸν ὁ καθένας ἐλεύθερος νὰ δώσει στὸν ἑαυτό του τὴν ἠθικὴ πού τοῦ ἄρεζε.

Πῶς μπορούσε τότες ὁ Καβάφης ποιητὴς τῆς αὐστηρᾶς Ἑλληνικῆς περιόδου νὰ παρουσιάσει τὸν Μυρτιά πού λέγει:

*«Τὸ σῶμα μου στὲς ἠδονὲς θὰ δώσω
στὲς ἀπολαύσεις τὲς ὀνειρεμένες»*

στές τολμηρότερες ἐρωτικές ἐπιθυμίες
στές λάγνες τοῦ αἵματός μου ὀρμές.»

ἢ ἓνα βασιλέα Λαγίδη «κάτοχο τελείως
τῆς ἡδονῆς», ἢ καὶ πάλι ἓνα Ὀροφέρην
ποῦ στές ἐξαισίες τῆς Ἰωνίας νύχτες
«ἄφοβα κ' ἑλληνικά ὄλωσ διόλου ἐγνώ-
ρισε πλήρη τὴν ἡδονή;»

Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ συναντᾶ καὶ πόλεις
γιὰ τές ὁποῖες μπορεῖ νὰ γράψει:

«..... πρὸς τὴ συνοικία ποῦ τὴν νύχτα
μονάχα ζεῖ με ὄργια καὶ κραιπάλη
καὶ κάθε εἶδους μέθη καὶ λαγνεῖα.»

πράγματα ποῦ δὲν μποροῦσε νὰ τονίσει
γιὰ τὴν προτῆτερη.

Γι' αὐτὸ εἶπα στὴν ἀρχὴ πὼς ὁ Κα-
φης πρέπει πρώτα-πρώτα νὰ χαρακτη-
ρισθεῖ ὡς ποιητῆς ἡδονικός.

Φιλοσοφικός ποιητῆς, ἀκολουθεῖ ἄλλους
δρόμους, διαφορετικούς ἀπὸ κείνους τοῦ
Νίτσε.

Μᾶς παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπο κείνον
ποῦ ξέρουμε· δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο τὸν
ἀδύνατο, τὸν ἄνθρωπο ποῦ ἀπελπίζεται,
κείνον ποῦ καταβάλλουν οἱ συγκινήσεις.

«... Καινούριους τόπους δὲν θὰ βρεῖς, δὲν θὰ
[βρεῖς ἄλλες θάλασσες.
Ἡ πόλις θὰ σὲ ἀκολουθεῖ. Στους δρόμους θὰ
]γυρνᾶς
τοὺς ἴδιους καὶ στές γειτονιές τές ἴδιες θὰ
[γερνᾶς,
καὶ μέσ' τὰ ἴδια σπίτια αὐτὰ θ' ἀσπρίζεις.»

Σὰ νὰ μᾶς λέγει, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι
κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ νὰ θέλει ν'
ἀλλάξει δὲ θὰ μπορέσει. Λέν εἶναι Ζα-
ρατούστρας.

Πάντα θὰ τὸν ἐμποδίζουν «εὐτελεῖς

συνήθειες, καὶ μικροπρέπειες, καὶ ἀδιαφ-
ρίες».

Ἄλλὰ ὁ Καβάφης γίνεται συνάμα καὶ
παρηγορητῆς καὶ διδακτικός· καὶ μᾶς λέ-
γει στὸ «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον»

«Σὰν ἐξαφνα ὦρα μεσάνυχτ' ἀκουσθεῖ
ἀόρατος θίασος νὰ περνᾶ
μὲ μουσικὲς ἐξαισίες, μὲ φωνές—
τὴν τύχη σου ποῦ ἐνδίδει πιά, τὰ ἔργα σου
ποῦ ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου
ποῦ βγήκαν ὅλα πλάνες μὴ ἀνωφέλετα θρηνησέ-
σαι.»

Σὰν ἐτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰ θαρραλέος,
ἀποχαιρέτα τὴν τὴν Ἀλεξάνδρεια ποῦ φεύγει.

Στὴν «Ἰθάκη», στὸ «Μάρτιαι Εἶδοι»
μᾶς παρουσιάζεται ὁ διδακτικός ποιητῆς

«Σὰν βγεῖς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη
νὰ εὐχεσαι νᾶναι μακρὺς ὁ δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.»

Καὶ στὸ «Μάρτιαι Εἶδοι» μᾶς λέγει

«Τὰ μεγαλεῖα νὰ φοβᾶσαι, ὦ ψυχὴ.
Καὶ τές φιλοδοξίες σου νὰ ὑπερνήσεις
ἂν δὲν μπορεῖς, μὲ δισταγμὸ καὶ προφυλάξ-
νὰ τές ἀκολουθεῖς. Κι ὅσο ἐμπροστὰ προβαίνεις
τόσο ἐξεταστικὴ, προσεκτικὴ νὰ εἶσαι.»

Αὐτὴ εἶναι ποίησι τοῦ Καβάφη: φρο-
σεις σύντομες ἀλλὰ δυνατές, χωρὶς πα-
ριστροφές, χωρὶς παρομοιώσεις ὅπως ὁ
μόζει σὲ ποιητὴ ποῦ ζεῖ μὲ τῆς ἀναμ-
σεις του καὶ μὲ δίχως ὑπερβολές.

Φιλοσοφικός, ἱστορικός, ἡδονικός, μᾶς
παρουσιάζεται λοιπὸν ὁ Ἀλεξανδρινὸς
τὸς ποιητῆς ποῦ χρόνια τώρα κοσμεῖ
τῆς πῶ σπάνιες κυφέλες καὶ μὲ τὸ γ-
κύτερο μέλι τὸν Ἑλληνικὸ Παρνασσὸ
ἔπαινο ὄλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς
διασ μας τῆς πόλις.

Ἡ διάλεξη τοῦ κ. Ἀλ. Σεγκόπουλου

Ἐγὼ ἔχω σκοπὸ νὰ περιοριστῶ μονα-
χὰ σὲ τέσσερα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ με-
γάλου αὐτοῦ Νεοέλληνα ποιητῆ μὲ τὴν
πρόθεσι νὰ δείξω τὴ βαθειὰ ἐντύπωσι
ποῦ μοῦ ἔκαναν, καὶ νὰ πῶ ἀπὸ ποιῆς
ἀπόψεις μοῦ φαίνεται προτιμότερο νὰ ξε-
ταστοῦν. Διάλεξα τὰ ποιήματα «Τὰ Ἐπι-

κίνδυνα», «Ἐπῆγα», «Μακροῦ» καὶ
πέστρεφε».

ΤΑ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΑ

«Εἶπε ὁ Μυρτίας (Σύρος σπουδαστῆς
στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπὶ βασιλείας
αὐγούστου Κωνσταντος καὶ αὐγούστου
[στο]

«Δυναμωμένος με θεωρία και μελέτη,
 ἐγὼ τὰ πάθη μου δὲν θὰ φοβοῦμαι σὰ δειλός.
 Τὸ σῶμα μου στὲς ἡδονὲς θὰ δώσω,
 στὲς ἀπολαύσεις τὲς ὀνειρεμένες,
 στὲς τολμηρότερες ἐρωτικὲς ἐπιθυμίες,
 στὲς λάγνες τοῦ αἵματός μου ὁρμές, χωρὶς
 κανέναν φόβο, γιατί διαν θέλω —
 καὶ θάχω θέλησι, δυναμωμένος
 ὡς θάμαι με θεωρία καὶ μελέτη —
 στὲς κρίσιμες στιγμὲς θὰ ξαναβροίσω
 τὸ πνεῦμα μου, σὰν πρὶν, ἀσκητικόν.»

Στὸ ποίημα αὐτὸ ὁ τίτλος ἔχει περισ-
 σότερη σημασία ἀπὸ ὅτι ἔχει γενικῶς
 ἕνας τίτλος ποιήματος.

Ὁ τίτλος «Τὰ Ἐπικίνδυνα» εἶναι ἕνα
 σχόλιο πάνω στὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἦ δὲ
 μπόρεσε ὁ Καβάφης, ἢ δὲ θεώρησε σω-
 στὸ νὰ τὸ θάνη μέσα στὸ ποίημα. Ἄν
 καὶ δὲ μιλεῖ κατ' εὐθείαν ὁ τεχνίτης,
 ἀλλὰ διὰ μέσου ἄλλου προσώπου, πάλι,
 χωρὶς καμμιὰν ἐπιφύλαξι, θὰ βρίσκουν-
 ταν ἐκτεθειμένος στὸ νὰ ὑποθέσει ὁ ἀ-
 ναγνώστης ὅτι ἐγκρίνει τὸ βίον ποῦ πα-
 ρουσιάζει τὸ ποίημα, ὅτι πιστεύει στὴν
 πραγματάωσί του.

Ἡ ἐπιφύλαξις γένεται στὸν τίτλο· ἐ-
 πιφύλαξις πρακτικὴ, ὄχι ἠθικὴ. Ὁ Μυρ-
 τίας ζητεῖ πράγματα ἐπικίνδυνα, ὄχι κα-
 ταδικάσιμα — τουλάχιστο δὲν τὰ λέγει
 καταδικάσιμα ὁ Καβάφης. Ἀφίνοντας
 τώρα κατὰ μέρος τὴ θέσι ποῦ πέρνει ὁ
 ποιητὴς με αὐτὸν τὸν τίτλο, ὁ ὁποῖος κα-
 ταντάει νὰ εἶναι περίπου ἢ μισὴ ἔννοια
 τοῦ ποιήματος, ἄς περάσουμε στοὺς στί-
 χους αὐτοὺς κατ' ἑαυτοὺς· ὁ Μυρτίας λέ-
 γει:

«Τὸ σῶμα μου στὲς ἡδονὲς θὰ δώσω,
 στὲς ἀπολαύσεις τὲς ὀνειρεμένες,
 στὲς τολμηρότερες ἐρωτικὲς ἐπιθυμίες.
 στὲς λάγνες τοῦ αἵματός μου ὁρμές...»

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποῦ δὲ μπορούσε νὰ
 πῆ πιότερα. Τονίζονται τὰ πράγματα ὅσο
 εἶναι δυνατόν νὰ τονισθοῦνε· πρὸ παν-
 τὸς ἐκεῖνο τὸ «τολμηρότερες ἐρωτικὲς ἐ-
 πιθυμίες» εἶναι σημαντικό. Ἕνας τέτοιος
 βίος δὲ γένεται σὲ μερικὲς ἐβδομάδες,
 μήτε σὲ μερικὸς μῆνες· θὰ φάη ὀλόκληρη
 τὴ νιότη. Γιὰ νὰ μὴ πέσουμε σὲ ὑπερβο-
 λὴ θὰ τύχουν ἐβδομάδες, θὰ τύχουνε μῆ-
 νες διακοπῆς. Ἀλλὰ θάναυ χωρὶς ἄλλο
 διακοπὴ κουράσεως γιὰ νὰ μὴ πῶ περα-
 στακτῆς ἐξαντλήσεως. Ἔχω κάθε δικαίω-
 μα νὰ τὴ χαρακτηρίζω ἔτσι αὐτὴ τὴ δια-

κοπή, ἀφοῦ ὁ Μυρτίας δὲν μᾶς λέει τί-
 ποτε ποῦ νὰ μᾶς κἀνη νὰ περιμένουμε
 διακοπὴ ἄλλης φύσεως. Καθαρὰ καὶ ξά-
 στερα μᾶς λέγει:

«Δυναμωμένος με θεωρία καὶ μελέτη,
 ἐγὼ τὰ πάθη μου δὲν θὰ φοβοῦμαι σὰ δειλός.»

Δηλαδή, ὅτι τὴ δυνάμωσί του τὴ βροῖ-
 κε, τὴ διατηρεῖ ὡς κεφάλαιο, καὶ προβαί-
 νει ἄφοβα σὲ βίον καθάρια ἀπολαυστικό.

Μὰ αὐτὸς ὁ βίος, ποιητὴ, ποῦ δὲν τὸν
 ὑποστηρίζω με ὅλο ποῦ θὰ με ἄρεζε, δὲ
 θάναυ βίος ποῦ θὰ φάη ἂν ὄχι ὅλη τὴ νιό-
 τη, τὸ μεγαλύτερο μέρος της; Αὐτὸ τὸ
 πέρασμα ἀπὸ ἡδονὴ σὲ ἡδονή, εἶναι δυ-
 νατὸν νὰ μὴ ἐξασθενήσῃ τὸ χαρακτηῖρα;
 Ἡ μακρὰ ἀπουσία ἀπὸ τὴ θεωρία καὶ
 μελέτη δὲ θὰ ἀποξενώσει σὲ μεγάλο
 βαθμὸ τὸ ἄτομο ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁ-
 ποῖα τὸ διέπλασαν ἔτσι δυναμωμένο, ὅ-
 πως καυχᾶται ὁ Μυρτίας. Καλὰ ἂν ἡ κρί-
 σιμη στιγμὴ παρουσιαστῇ στὲς ἀρχὲς αὐ-
 τῆς τῆς ἐκστρατείας — ἔτσι νὰ τὴν ποῦ-
 με — ποῦ κἀνει πρὸς τὴ χώρα τῆς ἡδο-
 νῆς· ἴσως τότες μείνει ἀρκετούτσικο, γιὰ
 νὰ μὴ πῶ ἀρκετὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὴ δυνά-
 μωσι ποῦ εἶχε πάρῃ πρὶν.

Ἄλλ' ἂν ἀργήσῃ;...

Τῶντι ἐπικίνδυνη δουλειά, τῶντι δι-
 καιολογημένος ὁ τίτλος καὶ τὸ ἀρομόζον
 σχόλιο πάνω στὸ ποίημα.

Πρὸς τί ὅμως ἡ μεγαλόπρεπη αὐτὴ
 παρουσίασις, καὶ τὸ — βαρυσήμαντο —
 κήρυγμα τοῦ Μυρτίας;

Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ μοῦ φαί-
 νεται ποῦ χρειάζεται νὰ λάβουμε ὑπ' ὄ-
 ψι τὴ γενικὴ ἰδέα, ἢ μέρος ἀπὸ τὴ γε-
 νικὴ ἰδέα τῆς τέχνης, ποῦ ἔχει ὁ Καβά-
 φης. Τοῦ Μυρτίας τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι
 ἐπικίνδυνα. Μπορεῖ ἴσως — ὀριστικῶς
 δὲ δύναμαι νὰ πῶ — νὰ εἶναι τῆς γνώ-
 μης ὁ Καβάφης ὅτι μόνο σὲ μυριάδες
 περιπτώσεις ἕνας Μυρτίας ἀναφαίνεται.
 Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἀποτρέπει νὰ κἀνη
 τὸ ποίημα, ἐργαζόμενος πιότερο ὡς τε-
 χνίτης παρὰ ὡς φιλόσοφος. Ἡ στάσις
 τοῦ φανταστικοῦ αὐτοῦ Μυρτίας στὰ μά-
 τια τοῦ Καβάφη θάναυ ἐξαισία· με ἀπό-
 φασι ρίχνεται σ' ἕνα βίον με περιπέτειες,
 πρὸ κινδυνώδεις ἀπὸ κεῖνες ποῦ δοκιμάζει
 γιὰ σύντομο διάστημα ἕνας μαχητῆς. Οἱ
 κίνδυνοι ποῦ θὰ περιστοιχίσουνε τὸν ἄν-

θρωπο σάν τὸ Μυρτία στὴ ζωὴ του εἶναι ὄλοι κρυφοὶ καὶ δελεαστικοί. Ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζει ὁ ποιητὴς δὲ φαίνεται ἀνήξερος αὐτηνῆς τῆς ζωῆς, ποῦ δὲ θὰ ἔχη κανένα φραγμό. Μὲ θάρρος, μὲ ἀπόφασι, σχεδὸν μὲ προκλητικότητα εἰσέρχεται σ' αὐτὸ τὸ φαντασιώδη κόσμο — στὲς τολμηρότερες ἐρωτικὲς ἐπιθυμίες, μᾶς λέει ὁ στίχος.

ὑπὸ τέτοιους ὅρους ὁ Καβάφης ποῦ πάντα ἔχει ὑπ' ὄψι τὴν πιθανότητα, κάμνοντας ἄλλα του ποιήματα, ἐδῶ μοῦ φαίνεται πῶς ἀλλάζει. (Αὐτὸ τοῦ συμβαίνει κάποτε κι ἄλλοῦ). Σκέπτεται, κρίνει, συγκρίνει, συμπεραίνει, ζυγίζει μὲ προθυμία μεγάλη καὶ μ' εὐχαρίστησι — ὅταν ὅμως φανῆ τὸ ὠραῖο, κυρίως στὴν ἀνθρώπινη μορφή, ὅλα παραμερίζονται ἂν εἶναι ἀνάγκη, καί, σώζοντας ὅσα μπορεῖ νὰ σώσῃ πρόχειρα, ἢ κύρια του μέριμνα εἶναι τὸ ὠραῖο αὐτὸ νὰ παρουσιάσῃ καὶ νὰ ζωντανέψῃ. Ἔτσι καὶ στὸ ποίημα γιὰ τὸ ὁποῖο σᾶς μιλῶ τὸ κύριο μέλημα τοῦ τεχνίτη ἦτανε νὰ δείξῃ τὴ γοητευτικὴ στάσι τοῦ νέου Μυρτία, ἀδιαφορόντας ἴσως ἂν στὴν κρίσιμη στιγμή δὲ θὰ ξαναβρῆ τὸ δυναμωμένο πνεῦμα του. Βάζοντας δὲ στὸν τίτλο τὴν ιδέα τῆς συνέσεως ἢ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ βίου, δείχνει πῶς ὁ ἄνθρωπος τῆς σκέψεως δὲν ἦτανε δυνατὸν νὰ χαθῆ ὅλως διόλου.

Μοῦ φαίνεται καλὸ νὰ τονίσω ὅτι αὐτὸς ὁ τίτλος ποῦ ἀποτελεῖ τόσο μέρος στὸ ποίημα λέγει ἐπικίνδυνα, ὄχι καταδικάσιμα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποῦ τεχνικῶς κρίνοντας, μιὰ φορὰ ποῦ τὸ σχόλιο δὲ μπῆκε μέσα στὸ ποίημα, καὶ μπῆκε στὸν τίτλο δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐκταθῆ ὁ ποιητὴς, καὶ τὴν παρατήρησι αὐτῆ, ἐπικίνδυνα ὄχι καταδικάσιμα, δὲ θὰ ἔκανα ἂν δὲν μοῦ ἔρχονταν στὸ νοῦ τὸ ποίημα «Πέρασμα» στὸ ὁποῖο μᾶς φανερώνονται τὰ πράγματα, ὄχι συστηματοποιημένα ὅπως στὸ ποίημα «Τὰ Ἐπικίνδυνα», ἀλλὰ σὲ μιὰ κατάστασι πολὺ ὁμοιάζουσα. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ποῦ μιλεῖ κατ' εὐθειαν ὁ ποιητὴς ἢ εὐθύνῃ του ἄρα εἶναι πλήρης. Λέγει γιὰ ἓνα παιδί:

«Καὶ γυρνᾶ, καὶ ξενυχτᾶ,
καὶ παρασύρεται. Κι ὡς εἶναι (γιὰ τὴν τέχνη
μας) σωστό,
τὸ αἷμα του, καινούριο καὶ ζεστό,
ἢ ἠδονὴ τὸ χαίρεται. Τὸ σῶμα του νικᾶ

ἐκνομὴ ἐρωτικὴ μέθη· καὶ τὰ νεανικὰ
μέλη ἐνδίδουνε σ' αὐτὴν».

Ὁ κ. Γιώργος Βρισμιτζάκης εἶπε γερὴ παρατήρησι, πῶς ἡ ποίησις τοῦ Καβάφη εἶναι λεκτικὴ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴν μὲ τὴν ὁποία συμφωνῶ, ἀναχορόντας, νὰ τὰ γυρνᾶ, ξενυχτᾶ, παρασύρεται, εἶναι ὅπως συμβαίνει σὲ ἄλλους ποιητὰς πολὺ πρὸ λίγο λεκτικούς, πράγματα δευτερεύουσας, ἐνίοτε πολὺ δευτερεύουσας σημασίας. Ὁ Καβάφης σὰ γράφει τοιές λέξεις θέλει νὰ ληφθοῦν στὴν πρῆ των σημασία. Κυτᾶχτε τὸ «ἐκνομὴ κυτᾶχτε «τὸ σῶμα του νικᾶ», καὶ νομίζω ποῦ κι ὁ Μυρτίας περισσότερα δὲ θὰ κανε. Καὶ στὸ τέλος τοῦ ποιήματος τὸς ὁ τόσο λίγο λυρικός — μολονόστος στίχος του κρατᾶει κάτι ἀπὸ τὸ συνήθισμένο συγκρατημένο ὕφος του — μερισμὸ ὑμνάει αὐτὸ τὸ παιδί ποῦ γίνετ' ἀξιο νὰ τὸ δοῦμε, «κι ἀπ' τὸν ὑψηλὸ Ποιήσεως Κόσμο... περνᾶ».

Τὸ παιδί αὐτὸ «γένετ' ἀξιο νὰ δοῦμε» γιὰτὶ ἔκανε ὅλα ἐκεῖνα ποῦ δηλώνεται μὲ τὰ γυρνᾶ, παρασύρεται. Γιὰ εἴμαστε δίκαιοι, τὸ «Πέρασμα» δὲ λαμβάνει ὅλο βίον ἢ μεγάλο μέρος βίου ὅπως «Τὰ Ἐπικίνδυνα», ἀλλὰ ὄχι νεανικοῦ βίου.

Ἐν τούτοις τί ἀρχή. Ἀρχή, μὲ μο στὴν ἠδονή, εἰς ἐκνομὴ ἐρωτικὴ μὴ». Θὰ προσθέσω ὅτι καὶ στὸ «Πέρασμα» ὅπου ὁ Καβάφης κυριεύεται ἀπὸ κατ' αὐτὸν ὠραῖο διατηρεῖ καὶ κάτι τὴν ἄλλη σφαῖρα στὴν ὁποία κυριεύεται τῆς σκέψεως δηλαδή, κάτι (εἶναι ἀλήθεια, πολὺ λίγο) τὸ ὁποῖο ἐκδηλώνεται στὴν παρένθεσι «γιὰ τὴν τέχνη μὴ ἀλόγο, ἀλλ' ὄχι βέβαια κατὰ τὴν οὐσιότητα τοῦ πορίσματος, μὲ τὸν τίτλο «Ἐπικίνδυνα».

ὑπὸ ἔποψι στιχουργικῆς «Τὰ Ἐπικίνδυνα» δὲν παρουσιάζουνε πολὺ τὸ εἰρηστικὸ ἀπὸ τὴ συνήθη στιχουργικὴν Καβάφη.

Στίχοι ὄχι ἰσάριθμοι, μὲ τὸν πικρατοῦντα τὸν λαμβικό. Ὁ τρίτος στίχος ἡχηρός· ὁ τέταρτος «ἐν μέριμνῃ»

1. Στὸ βιβλίον ποῦ τύπωσαν τὰ «Γράμματα», τὸ περιοδικὸ ποῦ παίζει τόσο ρόλο στὴν τωρινὴ Ἑλληνικὴ λογοτεχνία

κόσ, κ' ἐν μέρει χριστιανίζων» καλὰ κο-
μένος, μὲ τὴν τοιμὴ στὴν ἕκτη σύλλαβὴ
κ' ἐνισχυμένη μὲ στίξη.

Ε Π Η Γ Α

*Δὲν ἐδεσμεύθηκα. Τελείως ἀφέθηκα κ' ἐπῆγα.
Στις ἀπολαύσεις, ποῦ μισὸ πραγματικές,
μισὸ γυρνάμενες μὲς στὸ μυαλό μου ἦσαν,
ἐπῆγα μὲς στὴν φωτισμένη νύχτα.
Κ' ἤπια ἀπὸ δυνατὰ κρασιά, καθὼς
ποῦ πίνουν οἱ ἀνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς.*

Τὸ «Ἐπῆγα» εἶναι ἀπὸ τὰ συντομώτε-
ρα ποιήματα τοῦ Καβάφη. Ἡ «Ἡδονή»
του εἶναι τὸ πιὸ σύντομο. Ὑπὸ ἔποψι ὁ-
μως σπουδαιότητος, καθόσο ἀποβλέπει
μιά φάσι τῆς ἰδέας τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν
τέχνη, εἶναι πολὺ ἀξιοσημεῖωτο.

Αὐτὰ ποῦ θὰ σᾶς πῶ δὲν πιστεύω νά-
ναι καινούρια γιὰ κείνους ποῦ σχετισθή-
κανε τὸν Καβάφη, γιὰτὶ συχνὰ τὴν ἐπα-
ναλαμβάνει τὴ φάσι αὐτῆ τῆς τέχνης
στοὺς φίλους του. Εἶναι τῆς γνώμης ὅτι
ἡ διακυβέρνησις τοῦ βίου στὴ νεότητα
γιὰ τὸν τεχνίτη δὲν εἶναι δυνατὴ ὅπως
στὸν ἐπιστήμονα, στὸν πολιτικόν, στὸν ἔμ-
πορο. Ὅλοι αὐτοὶ ἔχονε καθῆκον καὶ
κέρδος νὰ σταματήσουνε τὲς ἡδονικὰς κλί-
σεις ὅταν φέρνουνε πρὸς τὸ δρόμο τῆς
καταχρήσεως. Ἡ δουλειὰ ποῦ θὰ δώσου-
νε τότες μὲ συνετῶς διακυβερνημένη νεα-
νικὴ ζωὴ, θάναυ βεβαιώτατα καλύτερη.
Ὁ ἐπιστήμων θὰ νοιαστῆ πιὸ καλὰ τῆς
ἐπιστημονικῆς του μελέτης ἢ τὴν ὑπηρεσία
του, ὁ πολιτικὸς τὴν πολιτειακὴν του δρά-
σι, καὶ ὁ ἔμπορος τὸ ἐμπορικὸν του σπιτί.
Αὐτὰ τὰ πράγματα δὲ θέλουνε πολὺ ξε-
νύχτι, δὲ θέλουνε ἐξόδευσι ζωτικότητος
πάνω σὲ σαρκικὰς ἡδονὰς· θέλουνε τὸ
πρωί, καὶ τὴν ἡμέρα κατόπι, καθαρὸ κε-
φάλι· ὄχι βέβαια τὴν κατάστασι πνεύμα-
τος τὴν ὁποία παράγει ἡ κατάχρησις.

Γιὰ τὸν τεχνίτη ἢ διακυβέρνησις τοῦ
βίου στὰ νεανικὰ χρόνια δὲν μπορεῖ νὰ
γείνη δὲν πρέπει νὰ γείνη μᾶς λέει ὁ
Καβάφη. Ὅταν βρεθῆ ὁ τεχνίτης στὴν
ἡδονικὴ κλίση ποῦ φέρνει στὸ δρόμο τῆς
καταχρήσεως καὶ ἡ ὁποία τοῦ ἔχει δώσει
ἀφορμὰς δημιουργίας ἔργων τέχνης (ἔρ-
γων ποιητικῶν νὰ πῶ καλύτερα, γιὰτὶ
εἶναι ἰδιάζον στὸν Καβάφη ὅταν μιλεῖ
γιὰ τέχνη, νὰ νογᾶν ἂν ὄχι ἀποκλειστικά,
κυρίως τὴν ποίησι) δὲν ἔχει καμιά βε-
βαιότητα, σταματώντας τὴν καὶ περνόν-

τας σὲ βίον ἠθικώτερον καὶ φρονιμώτερον νὰ
τοῦ παρουσιασθοῦν οἱ ὅμοιες δημιουργι-
κὰς ἀφορμὰς. Μπορεῖ, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέ-
βαιο. Καὶ στὸν Καβάφη ἕνα τέτοιο «μπο-
ρεῖ» εἶναι ἀντιπαθητικόν. Ὁ τεχνίτης ποῦ
θὰ βασιστῆ σ' ἕνα τέτοιο «μπορεῖ» κινδυ-
νεύει γιὰ χατίρι τῆς ἠθικῆς νὰ χάσῃ τὴν
τεχνικὴν του ἐπίδοσι. Γιὰ νὰ γείνη καλύ-
τερος ἄνθρωπος, ἐκτίθεται στὴν περιπέ-
τεια νὰ γείνη ἀσθενέστερος τεχνίτης. Τέ-
τιες περιπέτειες εἶναι προδοσίαι.

Δὴν πέρα πρέπει νὰ προσθέσω πῶς ὁ-
ταν μιλεῖ ὁ Καβάφη πάνω σ' αὐτὸ τὸ
θέμα τὸ κάνει φανερὸ ποῦ δὲ νοεῖ ὁ τε-
χνίτης θεληματικῶς νὰ πάῃ στὲς καταχρή-
σεις, νὰ τὲς ἐπιδιώξῃ· γιὰτὶ τότες θὰ γί-
νονταν προσποιημένος καὶ μὲ πόζα. Ἐν-
νοεῖ πῶς ἂν φυσικά, ἀβίαστα ἀφινόμενος
στὸ ρέμα, φθάσει στὴ χώρα τῶν κατα-
χρήσεων νὰ μὴ σταματηθῆ, ἢ, γιὰ νὰ μὴ
ὑπερβάλλουμε, νὰ σταματήσῃ σ' ἕνα ἄ-
κρο σημεῖο, στὸ πιὸ ἄκρο ποῦ τὸν ἐπιτρέ-
πουν οἱ δυνάμεις του· σταματώντας πάλι
ὄχι χατίρι τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ χάρι τῆς ὑ-
πηρεσίας τῆς τέχνης.

Τὸ σύντομο αὐτὸ ποίημα «Ἐπῆγα» —
ἕξαι στίχοι — εἶναι σύμφωνο μὲ τὴ θεω-
ρία ποῦ ἐξέθεσα πάρα πάνω. «Δὲν ἐδε-
σμεύθηκα. Τελείως ἀφέθηκα κ' ἐπῆγα».
Ἀπὸ αὐτὲς τὲς πέντε λέξεις τὸ «ἀφέθη-
κα» ἔχει κυρίως σημασία. Αὐτὸ ἀνάγεται
πιστὰ στὴ θεωρία τοῦ Καβάφη. Ὅχι ἐ-
πεμβάσεις, ὄχι σταματήματα ὄχι διακυ-
βέρνησις· «ἀφέθηκα κ' ἐπῆγα».

Ὡρισμένως ὁ κ. Μιχάλης Περίδης
γράφοντας γιὰ τὸν Καβάφη στὸ φυλλά-
διο ποῦ ἔβγαλε στὰ 1915 δὲ θὰ ἤξερε
αὐτὴ τὴ θεωρία, γιὰ νὰ πῆ κάπου, πῶς
οἱ τελευταῖοι δύο στίχοι

*«Κ' ἤπια ἀπὸ δυνατὰ κρασιά, καθὼς
ποῦ πίνουν οἱ ἀνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς»*

εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὸν Καβάφη. Μὰ τὴν
ἀλήθεια, μήτε ἀνώτεροι, μήτε κατώτεροι·
ἀλλὰ ἐντελῶς ἀντιπροσωπευτικοὶ τοῦ Κα-
βάφη.

Δὲ μένει παρὰ νὰ πῶ κάτι γιὰ τὴ φω-
τισμένη νύχτα. Βέβαια ὅτι δὲν πρόκειται
γιὰ κανένα ρομαντικὸ φῶτισμα τῆς σε-
λήνης. Εἰκάζω πῶς σὰν ἔγραφε ὁ Καβά-
φη αὐτὸ τὸ ποίημα θάχε στὸ νοῦ του
δρόμους μὲ κίνησι φωτισμένους μὲ φανά-

ρια, προθῆκες λαμπερές μαγαζιῶν, πράγματα καθαρῶς ἀνήκοντα στὴν πόλι, στὰ ὅποια μὲ τόση συμπάθεια προσηλώνεται ἡ τέχνη του.

Καὶ μοῦ φαίνεται ποῦ ἡ θεωρία ποῦ εἶπα παραπάνω, καὶ αὐτὸ τὸ κάπως κρυπτικὸ ποίημα «Ἐπῆγα» δὲ θὰ εἶναι ἄσχετα μὲ τὰ πρῶτα νεανικὰ ἔτη τοῦ τεχνίτη — μὲ ὅσα διαδίδονται γι' αὐτά.

ΜΑΚΡΥΑ

Θάθελα αὐτὴν τὴν μνήμην νὰ τὴν πῶ...
Μὰ εἶσαι ἐσβύσθη πιά... σὰν τίποτε δὲν ἀπομένει—
γιατὶ μακρῶν, στὰ πρῶτα ἐφηβικά μου χρόνια
[κείται.]

Δέρμα σὰν καμωμένο ἀπὸ ἰασεμί...
Ἐκείνη τοῦ Ἀύγουστου—Ἀύγουστος ἦταν; — ἡ
[βραδυά...]
Μόλις θυμοῦμαι πιά τὰ μάτια ἦσαν, θαρρῶ,
[μαβιά...]
Ἄ ναι, μαβιά· ἓνα σαπφείρινο μαβί.

Ἄναφερα πιὸ πάνω ποῦ ὑπάρχουνε κάτι διαδόσεις γιὰ τὸ νεανικὸ βίον τοῦ Καβάφη. Τὸ «Μακρῶν» θαρρῶ πῶς ἔρχεται μᾶλλον σὲ μιὰ ἀντίθεση. Γιατὶ αὐτὸ τὸ ποίημα ἔχει κάτι τὸ ἀόριστο, τὸ σβυσμένο, τὸ ἐντελῶς διαφοροτικὸ ἀπὸ τὴν ὀρμὴ τοῦ «Ἐπῆγα», τοῦ «Μιὰ Νύχτα», τοῦ «Πολυελαίου», τοῦ «Ἡδονῆ» καὶ ἄλλων.

Ἡ λέξις «πρῶτα» τὴν ὁποία μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς γιὰ τὰ ἐφηβικά του χρόνια μοῦ φαίνεται δι' αὐτὸν τῶν ἀκριβεστάτη. Θὰ εἶναι ἀληθῶς τὰ καθ' αὐτὸ πρῶτα του χρόνια. Εἶναι ἀνάμνησις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ προηγήθηκε τοῦ χωρὶς φραγμὸν ἡδονικοῦ βίου. Ἴσως ἐπειδὴ ὁ κατοπινὸς βίος ἦτανε τόσο ἐντονος, ἀπὸ τὶς μέρες τοῦ «Μακρῶν» σὰν τίποτε δὲν ἀπομένει. Μιὰ βραδυά, μιὰ σθησιμένη ἐντύπωσις δέρματος σὰν γιασεμιοῦ, ἓνα χρῶμα ματιῶν, μιὰ ἀπόχρωσις σαπφείρου.

Οἱ μέρες, τὰ χρόνια ποῦ ἦρθαν κατόπι μὲ ἀπολαύσεις δυνατὲς καὶ παράφορες, παραμέρισαν τὲς δειλές, σχεδὸν σεμνὲς μέρες τοῦ «Μακρῶν».

Ἄλλὰ καὶ στὸ λιγοστὸ ποῦ ἔμεινε ἀπ' τὴν ἀνάμνησι λίγος παρὰ τὴν ἐπιθυμία του — ὁ Καβάφης τοῦ ἔδωσε τὴ ζωὴ τῆς τέχνης· λιγοστή, ἀόριστη, ὡς ἦτανε ἡ ἀνάμνησις· καὶ λυπούμενος ποῦ εἶναι τόσο λίγη,

«Θάθελα αὐτὴν τὴν μνήμην νὰ τὴν πῶ...
Μὰ εἶσαι ἐσβύσθη πιά... σὰν τίποτε δὲν ἀπομένει»

Πρέπει νὰ σημειώσω τὴν τεχνικὴ ποιήματος στοὺς τελευταίους τρεῖς στίχους.

Τὸ παρενθετικὸ τοῦ «Ἀύγουστος ἦταν» τὰ ἀποσιωπητικὰ μετὰ τὴ λέξι «βραδυά» τὸ δεύτερο μέρος τοῦ προτελευταίου στίχου, τὸ συγκείμενο ἀπὸ τρεῖς λέξεις στίξι μετὰ τὴν κάθε μιὰ· τὸ θετικὸ τὸ ἐκφράσεως τοῦ τελευταίου στίχου — ἡ λαδὴ τὰ περιγραφικὰ τῆς προσπαθείας ποῦ κάνουμε ὅταν θέλουμε, καὶ δυσχερῶς λευόμεθα νὰ θυμηθοῦμε.

ΕΠΕΣΤΡΕΦΕ

Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ πέρνε με,
ἀγαπημένη αἰσθησις ἐπέστρεφε καὶ πέρνε με
ὅταν ξυπνᾷ τοῦ σώματος ἡ μνήμη,
κ' ἐπιθυμία παληὰ ξαναπερνᾷ στὸ αἷμα
ὅταν τὰ χεῖλη καὶ τὸ δέρμα ἐνθυμοῦνται,
κ' αἰσθάνονται τὰ χέρια σὰν ν' ἀγγίζουσι
Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ πέρνε με τὴν νύχτα,
ὅταν νὰ χεῖλη καὶ τὸ δέρμα ἐνθυμοῦνται...

Τὸ «Ἐπέστρεφε» διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τὸ «Μακρῶν». Ὁ ἡδονικὸς τόνος τοῦ ποίημα αὐτοῦ εἶναι πολὺ δυνατώτερος καὶ τὸ ποίημα πολὺ πιὸ συγγενὲς μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν ἡδονή.

Καὶ τὸ «Μακρῶν» εἶναι ἐλαφρῶς ἀκό, τὸ «Ἐπέστρεφε» εἶναι ὅλως διὰ τὴν ἡδονή.

Τὰ χεῖλη θυμοῦνται· τὸ δέρμα θυμοῦνται· τὰ χέρια θυμοῦνται· ἡ ἐπιθυμία πέρνει στὸ αἷμα. Εἶναι ποίημα καθ' ὅσον σαρκικό. Ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ θυμᾶται καὶ ἀνακαλεῖ αἰσθησις στὸ σῶμα, παραμερίζεται ἀπὸ τὸ ὄχι αὐτοῦ δυνατοῦ στὴν ἡδονικὴν ἐπιθυμίαν· καὶ τὸ πρῶτο ρόλο πηγαίνει τὸ αἷμα, στὰ χεῖλη, στὸ δέρμα, στὰ χέρια.

Τὸ ποίημα αὐτὸ φάνηκε στὰ 1912 ἀριστοπεριοδικὸ «Νέα Ζωή».

Δὲν ξέρω πότε γράφηκε· μὰ ἐάν τι γράφηκε τὸ χρόνο ποῦ δημοσιεύτηκε, εἶναι νὰ σημειωθῇ ἡ λέξις «ἀγαπημένη»· ἀκριβῶς φέρει πολὺ καλὰ αὐτὴ ἡ λέξις νὰ σχετισθῇ μὲ τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ ποίημα «Μιὰ Νύχτα».

«Εἶχα τὸ σῶμα τοῦ ἔρωτος, εἶχα τὰ χέρια
τὰ ἡδονικά καὶ ῥόδινα τῆς μέθης —
τὰ ῥόδινα μιᾶς τέτοιας μέθης, ποῦ καὶ
ποῦ γράφω, ἔπειτ' ἀπὸ τόσα χρόνια!
μὲς στὸ μονῆρες σπῆτι μου, μεθῶ ξανά»

Καὶ στὸ «ἀγαπημένη αἴσθησις» καὶ
στοὺς τελευταίους στίχους τοῦ «Μιά Νύ-
χτα» ὑπάρχει μιὰ ἔλλειψις πικρίας γιὰ τὸ
ποῦ πέρασαν οἱ καλὲς μέρες τῆς νιότης.

Ἴσως ἡ αἰτία νᾶναι καθαρῶς τεχνι-
κὴ ἢ ἱκανοποιήσις ὅτι οἱ ἐντυπώσεις τῆς
περασμένης ἡδονῆς ἔδωκαν ἀφορμὴ στὴ
γένεσι ἔργου τέχνης. Μπορεῖ νὰ εἶναι
αὐτό, γιατί ὁ Καβάφης εἶναι πιστὸς δου-
λευτῆς τῆς τέχνης. Ἄλλὰ ἐγὼ νομίζω
πῶς τὸ πρᾶγμα ἔχει ἄλλιῶς. Τὸν Καβά-
φη τὸν λυπεῖ τὸ ποῦ δὲν εἶναι πλέον νέος,
— τὸ ξέρουμε ὅλοι, καὶ κείνος συχνὰ δὲν
τὸ κρύβει· ἀνατριχιάζει στὴ σκέψι τῆς
ἀναθεματισμένης αὐτῆς ἀρώστιας, τοῦ
γῆρατος. Πρὸ πολλῶν χρόνων σ' ἓνα ἀπὸ
τὰ πρῶτα του ποιήματα «Τὰ Κεριά» νέος
ὄντας, ἔγραφε,

*Τοῦ μέλλοντος ἡ μέρες στέκοντ' ἐμπροστά μας
σὰ μιὰ σειρὰ κεράκια ἀναμένα —
χρυσά, ζεστά, καὶ ζωηρὰ κεράκια.*

*Ἡ περασμένες μέρες πίσω μένουν,
μιὰ θλιβερὴ σειρὰ κεριῶν σβυσμένων·
τὰ πιὸ κοντὰ βγάζουν καπνὸν ἀκόμη,
κρύα κεριά, λυωμένα, καὶ κρυτά.*

*Δὲν θέλω νὰ τὰ βλέπω· με λυπεῖ ἡ μορφή των,
καὶ με λυπεῖ τὸ πρῶτο φῶς των νὰ θυμοῦμαι.
Ἐμπρὸς κυττάζω τ' ἀναμένα μου κεριά.*

*Δὲν θέλω νὰ γυρίσω νὰ μὴ διῶ καὶ φρίξω
τί γρήγορα ποῦ ἡ σκοτεινὴ γραμμὴ μακραίνει,
τί γρήγορα ποῦ τὰ σβυστὰ κεριά πληθαίνουν.*

Ὅμως μ' ὄλο τοῦτο εἶμαι τῆς γνώμης
ὅτι ἔχει σταθῆ τόσο παράφορος ἐραστὴς
τῆς νιότης καὶ τῆς ἡδονῆς, ὥστε τὴ μνή-
μη των τὴ ζωντανεύει με ἔκτακτη διαύ-
γεια.

Κι' ἄς πῶ τελειόνοντας τὴν ὁμιλία μου
πῶς ὁ Καβάφης συχνὰ κάνει ἀφαίρεσι
τοῦ ἑαυτοῦ του· χαίρεται εἰλικρινὰ καὶ
θερμὰ με τὴ ζωὴ τῆς νιότης στοὺς ἄλ-
λους· τοῦ ἀρέσει νὰ βλέπῃ τὸ λατρευμένο
του κρασι τῆς ἡδονῆς νὰ κερνιέται καὶ
νὰ πίνεται.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦ

“ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΧΑΪΚΗΣ
ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
ΠΟΛΕΜΗΣΑΝΤΕΣ,,

Τοῦ Γ. Α. Σαρεγιάννη

Στό :

«*Ἐβδομον ἔτος Πτολεμαίου Λαιτύρου*»

δηλαδή στο 110 π.Χ. γράφτηκε θεωρητικά κι από ένα φανταστικό Ἀχαιό τὸ ποίημα. Τὴν χρονολογία ἀξίζει νὰ τὴν ὑποσημειώσωμε, γιατί στὸν Καβάφη δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀπομονωμένο καὶ τυχαίο. Ὅλα εἶναι δεμένα μες στὴν τέχνη του, κι ὁ ἕνας στίχος του φωτίζει καὶ τοὺς ἄλλους: παράδειγμα ἐδῶ ὁ πρῶτος στίχος, ἡ κλασσικὴ ἀρχή, ποὺ δλη ἢ θέληση, τὴ δωρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ θυμίζει:

«*Ἀνδρεῖοι σεῖς ποὺ πολεμήσατε καὶ πέ-
σατ' εὐκλεῶς*»

Ὁ Ἀχαιὸς τοῦ Καβάφη δὲν συνθέτει μέσα στὴν ἀνεμοζάλη καὶ στὰ πάθη τοῦ πολέμου γράφει «ἐν Ἀλεξανδρείᾳ» τριανταεξὶ χρόνια μετὰ τὴν πτώση τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.) μετὰ τὴν τελειωτικὴ καταστροφὴ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας. Ἀγανάκτηση καμιά ἢ αἰσθημα ὁ,τιδήποτε γιὰ τοὺς ἐχθρούς, ποὺ πήραν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδας του, ἔξω ἀπὸ τὴν καρδιά του δὲν πηδᾷ ἀνυπόμονα. Μελαγχολικά, διακριτικὰ μόνο θαυμάζει:

«*Τοὺς πανταχοῦ νικῆσαντες μὴ φοβη-
θέντες*»

Περίβλεπτος στὴν Ἀλεξάνδρεια ἦταν ὁ ποιητής, φοδόταν ἄραγε τὴ Ρωμαϊκὴ λογοκρισία, ποὺ δίπλα στοὺς ἀδύνατους Λαγίδες — στὸ Λάθυρο, στὶς Κλεοπάτρες — εἶχε ὠτακουστές; Ἡ πίστευε σὰν τόσους τότε, πῶς ἢ ὑποταγὴ στὴ Ρώμη ἦταν μοιραία: θέλημα τῶν θεῶν ἢ κάτι τέτιο; Τόση τύχη, τόσες νίκες κατὰ σειρὰ καὶ ἐπὶ τόσα χρόνια, καμιά πόλη ἔως τότε δὲν εἶχεν εὐρεῖ. Στὸ 110 π.Χ. κι ἀπὸ καιρό, κανένας ἐχθρός, ἔστω μικρός, στὸν ὀρίζοντα δὲν φαίνονταν ἐπιφοβὸς γιὰ κείνους ποὺ ταπεινώσαν, ὑπέταξαν, κατέστρεψαν, τὴν τρομερὴ Καρχηδόνα τοῦ Ἀννίβα καὶ τὶς Συρακούσες, καὶ τὴν ἀνίκητη Μακεδονία τοῦ Φιλίππου καὶ Περσέα, καθὼς καὶ τὰ ἀμέτρητα πλήθη τῆς Μαγνησίας, τοῦ Ἀν-

τιόχου τοῦ Μεγάλου. Ναὶ μὲν ὑπῆρχαν αὐτὴ βασιλεία ἑλληνικὰ καὶ βασιλεῖς, μὰ οὔτε ἴδιοι πίστευαν στὴν ἀρχὴ των· ὁ τελευταῖος Ἀτταλίδης, χθές - προχθές, στὸ 133 π.Χ., ἄφισε τὸ βασίλειό του, τὴν Πέργη στὴν Σύγκλητο κληρονομία. Ὁ Μιθριδάτης ποὺ ἔμαλλε γιὰ λίγο νὰ κλονίσει τὴν πτῶν Ἑλλήνων, ποὺ πρόκειτο νὰ τοὺς θαυμάσει μετὰ τὴν δύναμή του, ζοῦσε: μὰ ἦταν ὁ ἄσημος, ἄγνωστος βασιλίσκος στὴν ἄκρην Πόντου. Καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, τοῦ Σουλῆ καὶ Μαρίου, ποὺ θὰ ἔδειχναν πῶς κι οἱ Ῥωμαῖοι ἦταν ἀνθρώποι σὰν τοὺς ἄλλους, ἐλαττώματα γνωστὰ κ' ἑλληνικὰ, μὲ πνευματικὰ καὶ φυλαρχίες, φιλαργυρίες, εἶχαν ἀκόμη ἀρχίσει. Ἀήττητη καὶ κοσμοκράτειρα γιὰ τὴν αἰωνιότη, στὸ 110 π.Χ. κερδίζεται ἡ Ρώμη.

Τὸ πρῶτο δίστιχο μετὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ληψὶς τὰ του, θὰ ἱκανοποιούσε τέλεια ἕναν Ἑλληνα τοῦ 5' αἰῶνα. Τόσα ἤδη λέγει κι ὁ ἴδιος Σωκράτης θὰ τὸ ζήλευε. Ὅπως ὁμοῦ λαζοῦν οἱ ἐποχές, καὶ ἰδεώδη τοῦ ὠραίου βουνοῦ ἄλλα. Τὸ ἐπιτύμβιο τὸ Λακωνικὸ ποὺ μόνο γενικὰ ἢ ἥρωικὰ αἰσθήματα ἔχει τοῦ ξυπνᾶ, οὔτε στὸν Ἑλληνιστικὸ αἰῶνα τοῦ 3' αἰῶνα, οὔτε ἰδιαίτερα σὲ μᾶς, εἶναι ἀρετὴ νὰ δώσει μιὰ τέλεια καὶ γεμάτη αἰσθητικὴ συγκίνηση. Ἀπομονωμένο ἂν μᾶς τὸ ἔδειχναν, ὠραῖο, μὰ πρὸ πάντων κολοβὰ ἢ ἀίσθανόμεθα: ἕνας ποιητὴς πλούσιος, καὶ παγκόσμια τέχνη νέος ὅπως ὁ Καβάφης, ἔπρεπε νὰ γράφει γιὰ θέμα νὰ τὸ διαλέξει. Τὴν ἀλήθειαν τῆς ψυχῆς τοῦ ποιήματος μᾶς τὴν δίνει ὁ τρίτος στίχος του:

«*Ἀμωμοὶ σεῖς, ἂν ἐπταῖσαν ὁ Δία
ὁ Κριτόλαος*»⁽¹⁾

(1) «ἰδὲ σχετικὰ τὴν ὠραία σελίδα τοῦ Βρυσιμιτζάκης τοῦ ἀφιέρωσε στὴν «Ποιητικὴ τοῦ Καβάφη» του. Ὁ στίχος αὐτὸς μὴ διαβαστεῖ ὀλόκληρος σὰν παροιμία.

Φ
που κιάλας με τὸ «ἄμωμοι», — αντίρρηση σὲ κάποια γενική κατάκριση —, μᾶς ἐμβάζει καὶ μᾶς κλείνει σ' ἓνα ἐσωτερικὸ κόσμο ἰδιαιτέρο, σὲ μιὰ ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα ζωῆς ἀτομικῆς, Καβαφικῆς ἢ καὶ Ἀχαικῆς, — κατὰ τὴν ἀνάγνωση.

Τὴν γενική κατάκριση τὴν δημιούργησε ὁ Πολύβιος, πού ἂν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 125 π.Χ. δημοσίευσε τὸ ἔργο του, κατῴρθωσε νὰ ἐπιβάλλει τὴ δυσαρέσκειά του καὶ τὲς κρίσεις του, ὄχι μονάχα στοὺς συγχρόνους του μὰ καὶ στοὺς σημερινούς ἱστορικούς μας. Τρελλούς τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζει κακούργους ὀνομάζει τὸν Δίαιο, τὸν Κριτόλαο. Πολιτικά καὶ στρατιωτικά, ἅμα τὸν πόλεμο κήρυξαν, γελάστηκαν, μιᾶς κι εὐκολα, πολὺ εὐκολα πρόκειτο νὰ νικηθοῦν. Κι ἀφοῦ κήρυξαν, τὴν συμπολιτεία των πού δὲν εἶχε καὶ τόσο πληθυσμό, ἑλληνικότητα καὶ τὴν ὑστερη στιγμή χώρισαν σὲ δυὸ κόμματα, γιὰ ζητήματα χρηματικά, — ἐλπίδες δήμευσης τῶν περιουσιῶν, ἐλευθερίες δούλων, κατάργηση χρεῶν, — κι ἄλλες δημαγωγίες, ἐκτὸς ἀπὸ τὲς δολοφονίες τῶν πολιτικῶν πού δὲν πίστευαν σὰν κ' ἐκείνους. Καὶ τὸ χειρότερο: ἀφοῦ τὸν λαὸ φανάτισαν καὶ τοῦ ἔκαναν πιὸ αἰσθητὲς τὲς ταπεινώσεις τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ἀνάγκη μιᾶς πιὸ τέλειας ἐλευθερίας, ὄχι μονάχα ὅσους ἔτρεξαν μὲ ἐνθουσιασμό σὲ στρατὸ δὲ διοργάνωσαν, μὰ κι ὅταν οἱ πρῶτες ἦττες ἦλθαν τρομερές, γιὰ νὰ κρατήσουν λίγο ἄκόμα τὴν ἀρχὴ καὶ σώσουν τὸν κορμὶ των, δὲν δέχτηκαν νὰ συνθηκολογήσουν μὰ ἀφήκαν τὸν Μούμμιο νὰ μπεῖ, ἔστω καὶ χωρὶς μάχη, ἐχθρὸς στὴν Κόρινθο· τοῦ ἔδιναν ἔτσι τὸ δικαίωμα νὰ τὴν κάψει.

Ἄν ὅμως αὐτὸν τὸν πόλεμο κι ὁ ποιητὴς τὸν κρίνει ἀδικαιολόγητο, μιᾶς καὶ τὶς αἰτίες του, Δίαιο καὶ Κριτόλαο, δίχως καμιὰ ἀντίρρηση καταδικάζει, ἐντούτοις τέλεια κ' ἐσωτερικὰ δὲ θὰ ἐπέισθη· ἡ ἐγκεφαλικὴ του κρίση, ὀλόκληρο τὸ εἶναι του, κ' ἰδιαιτέρα τὴν καρδιά του, δὲ θὰ τὰ κατέκτησε. Ἀχαιὸς κ' ἐκεῖνος ἦταν, μὰ καὶ καλλιτέχνης, — ἐπιτύμβια θαυμάσια γράφει, — τὴν «λείαν τῆς Κορίνθου», τὰ ζάρια πού οἱ στρατιῶτες τῶν Ρωμαίων ἔπαιζαν ἐπάνω στὰ ἀριστουργήματα τῆς ζωγραφικῆς, στὸ «Βάαχο» τοῦ Ἀριστείδου, εὐκολα δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τὰ λησμονήσει. Τὸ «θάρβαροι εἶναι κ' οἱ Ρωμαῖοι», τὸ «ἄδικο θὰ ἔχουν κι αὐτοὶ» θὰ τὸ ἐσκέφθη ἂν καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια δὲν τολμᾷ, δὲν λέγει, ἴσως καὶ στὸ 146 π.Χ. ἦταν νέος καὶ στὸν πόλεμο τῶν Ἀχαιῶν δὲν πῆγε. Πάντως τὴ σκοτεινὴ αὐτὴ ἀντίσταση στὴν ἀλήθεια τῆς ἱστορίας ὀρισμένως θὰ τὴν αἰσθάνθηκε ἀφοῦ ζητεῖ νὰ σπάσει τὶς γενικότητές της. Θὰ τοῦ φάνηκαν πολὺ ἀπόλυτες, μιᾶς καὶ γυροῦ νὰ ἴδει πιὸ τωρινὴ τὴν πραγματικότητα. Ἡ αὐλαία πού σηκώθηκε στὸ θέατρο τῆς συνείδησής του, — ὅπως μᾶς ὑποβάλλει, — τοῦ ἔδειξε στὸ δάθος τῆς σκηνῆς, ἓνα ἄμορφο πλήθος πού γύρω στοὺς ὑπεύθυνους σπρώχνεται. Μέσα ὁμως στὸ πλήθος — πλη-

θος ἦταν — δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἄνθρωποι «ἄμωμοι», πού, — σὰν αὐτόν, — μόνο βαρβάρους τοὺς Ρωμαῖους αἰσθάνθηκαν, πού σὲ μιὰ Ἀχαιία ἀνώτερη, — ὄχι στὴν πραγματικὴ τοῦ Πολυβίου, — πίστευαν; Βέβαια θὰ ὑπῆρχαν, συμπεραίνει ὁ Ἀχαιὸς πού μὲ συγκίνηση μέσα εἰς τὸ σωρὸ προσπαθεῖ νὰ τοὺς διακρίνει καὶ τοὺς σώσει ἀπὸ τὸ θάραθρο τῆς κατάρας καὶ τῆς λήθης ὅπου τοὺς ἐκύλισε ἡ ἱστορία. Τίποτε τὸ μεγάλο, τὸ ἱστορικὸ, δὲν ἔκαναν οἱ «ἄμωμοι» αὐτοί, μὰ δὲν φοβήθηκαν οὐτ' ἐκείνους πού νίκησαν παντοῦ. Ἦταν ἀνδρεῖοι, δηλαδή: ἴσως ἀπλοῖκοι μὰ ὀρισμένως οἱ μόνοι ὠραῖοι, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ λησμονοῦμε ἅμα τὸν ἄσχημο πόλεμο αὐτὸ διαβάζομε.

Πιο πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ὑπάρχει μιὰ ἄλλη, πιὸ ἀτομικὴ καὶ πιὸ αἰώνια. Αὐτὴν ὁ Καβάφης συχνὰ ζητεῖ ὅταν μὲ συγκίνηση στὲς μύτες τῶν ποδιῶν του σηκώνεται γιὰ νὰ διακρίνει, πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὴν θετικὴ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντα τὲς χώρες, πού ζοῦν χαμένες μέσα στὸ χρόνο, μέσα στῆς μνήμης μας τὴν ἀνεπάρκεια, μέσα σ' ἓνα πλήθος ἄμορφο ἢ καὶ μέσα στὴν ἀστάθεια τῆς πολυπλοκῆς θέλησής μας. Δὲν εἶναι ἀνετὴ κ' εὐκολὴ Τέχνη, ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Καβάφη· δὲν τοῦ ἐπιτρέπει μὲ ἡσυχία νὰ ζωγραφίζει καὶ νὰ περιγράφει. Μᾶς λέγει λίγα πού κι ὁ ἴδιος μισοδλέπει (1), μ' αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ τὸ μάτι του ξεύρει καὶ διαλέγει· τὰ ὑπόλοιπα τὰ ὑποβάλλει. Ὁ ἐνεργητικὸς ἀναγνώστης, — ὁ μόνος ἐνδιαφέρων, — τρέφει τοὺς σπόρους τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸν σπρώχνει ὁ πειρασμὸς νὰ τοὺς ἴδει δέντρα ὀλόκληρα μέσα σ' ἓνα τοπεῖον περιβάλλον, ὅπου ὅλα ἐκ τῶν προτέρων δὲν τοῦ εἶναι γνωστά, ἀφοῦ κ' ἐκεῖ ὑπάρχουν ἀνάγκες καὶ περιορισμὸς πραγματικότητος: οἱ χρονολογίες οἱ ἱστορικὲς, καὶ τὸ ἄγνωστο καὶ μόνον ὑποψία ξένο παρελθὸν — ἐδῶ τοῦ Ἀχαιοῦ. Τὸ δρόμο τοῦ ξετυλίγματος τοῦ δέντρου μᾶς τὸ ὑποβάλλει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς, μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ στίχου του, μὲ τὶς σιωπὲς του (2), ἢ καὶ τὸ πιὸ συχνὰ μὲ μιὰ γραμμὴ ψυχολογικὴ, πού κλείνει μέσα της ἓνα πεπρωμένο ἐσωτερικὸ (3).

Γ. Α. ΣΑΡΕΓΙΑΝΝΗΣ

Παρίσι

(Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη», Μάϊος 1928).

(1) «Ἐκόμισα στὴν Τέχνη — κάτι μισοειδωμένα».

(2) Ὁ Ἀχαιὸς, πού δὲ μᾶς ἀναφέρει τοὺς Ρωμαῖους πού εἶναι πρόσωπον ἐνεργὸν τοῦ ποιήματος. Πόσα γιὰ τὴν μᾶς ὑποβάλλει.

(3) Ὁ δειλὸς πατριωτισμὸς τοῦ Ἀχαιοῦ. Ἡ κομψὴ καὶ φανατικὴ γιὰ γράμματα νειότη τοῦ παιδιοῦ στὸ «Νέοι τῆς Σιδῶνος» τὰ γηρατειὰ τοῦ Φιλίππου στὸ «Μάχη τῆς Μαγνησίας». Ἡ παιδικὴ ἡλικία μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς μιᾶς δικαιολογίας πού εἶναι κ' ἐκδίκηση συγχρόνως στὸ «Εὐνοια τοῦ Ἀλεξάνδρου Βάλα» κ.τ.λ.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

Του Γ. Βρισιμιτζάκη

1 Ένα έργο τόσο πλούσιο και σύνθετο όσο το ποιητικό έργο του Καβάφη, ιστορικό και αισθαντικό, φιλοσοφικό και παραινετικό,⁽¹⁾ πρέπει βέβαια να εξετασθεί από πολλές απόψεις. Ίσως δέ εξετάζοντάς το από πολιτικής απόψεως, βρούμε να μην είναι ο έπουσιωδέστερος χαρακτηρισμός που μπορεί να δώσει κανείς του Καβάφη ο έξης: ο Καβάφης είναι ένας πολιτικός.

Πράγματι, ή φιλοσοφία ζωής που συναντώμε μέσα στα 123 ποιήματα που αποτελούν ίσαμε σήμερα το έργο του, συνοδεύεται και από μια πολιτική καθώς και από μια βιοτική⁽²⁾ (*ars vivendi*). Στην Καβάφη, τόσο στη ζωή του όσο και στην ποίησί του, ή όποια έξ άλλου άνταννακλά καθ' όλα τη ζωή του, φιλοσοφία, βιοτική και πολιτική οδεύουν μαζί, τόσο στενά συνδεδεμένες ανάμεταξύ τους που καταντά να μη ξεύρομε αν είναι αίφνης ή πολιτική του μια προέκτασις της φιλοσοφίας του, ή ή φιλοσοφία του μια προέκτασις της πολιτικής.

Συμβαίνει όμως ένίστε στα ποιήματά του ένα από τα τρία αυτά στοιχεία να κυριαρχεί και τότε έχομε ένα καθαρώς φιλοσοφικό ποίημα (ή «Πόλις», ή «Ιθάκη»), ή ένα καθαρώς πολιτικό («Δυσαρέσκεια του Σελευκίδου», «Πρέσβεις από την Άλεξάνδρεια», «Έν δήμω της Μικράς Άσίας», «Ο Ιωάννης Καντακουζηνός υπερισχύει», «Άνα Κομνηνή», «Πρός τον Άντίοχον Επιφανή», «Ο Ιουλιανός έν Νικομηδεία...»), ή ένα καθαρώς παραινετικό («Νόησις», «Θεόδοτος», «Όσο μπορείς»).

2 Μελετώντας τα πλέον ίδιαζόντως πολυ ποιήματα του Καβάφη άντιλαμβανόμεθα μέσως πώς τον ποιητήν ενδιαφέρουν πρότος ή διαγωγές εκείνες των άτόμων («μητρίου Σωτήρος», «Ο Βασιλεύς Δημιος») ή δράσεις των εθνών («Υπέρ της χαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες», «Εταλικήν παραλίαν») που όδήγησαν στην αποτυχία που δέν έστεψε κανέναν θρίαψον. Ήσαν όρθές, ως επί το πλείστον, άδικοι. Μά ή τύχη, ή ή μοιραία φοροπραγμάτων ήθέλησαν άλλοιώς.

Δέν είναι δυνατόν να βασταχθούν ή δυναμειά που έβγαλε ή Κατάκτησις των Μακεδόνων
(«Δημητρίου Σωτήρος (162-156 Π.Χ.)

Ίσως ακόμη ή θέλησις στα άτομα να ήταν αρκετά μεγάλη, ή απαιτουμένης κείας, ο ζήλος ίσως άνεπαρκής των τους πάνω στους όποιους έστήριξαν επίδες τους («Ο Ιουλιανός όρών ρίαν»).

Η αποτυχία, ο όλεθρος, ή άδικη μοιραία ήττα, να τί σταματούκως το περίεργο μάτι του βαθυστόχου αυτού μελετητού της ιστορίας — βέβαια που μελετά για να ξεφύγει από την πίκρα, τη μονοτονία ή τη χυδαία ζωής⁽³⁾, αλλά και για να άρυσθεί από τα από το παρελθόν της ανθρωπότητι έφαρμόσιμα τόσο στην άτομική ζωή ή στη ζωή των εθνών.

Η μόνη ίσως νίκη κι' ο μόνος θρίαψον που μάς παρουσιάζει στο έργο του

ης είναι ή νίκη τών 'Ελλήνων έναντίον τών
Περσών (« Δημάρατος »). 'Αλλ' ή νί-
κη αυτή έτσι χαμένη πού είναι μέσα σ' ένα
βαλο αίσθημάτων δέν ξεύρομε άν πρέπει
να τήν αποκαλέσομεν νίκην ή άποτυχίαν, χα-
ράν ή δυστυχίαν. Παραθέτω έδώ τò τέλος
του ωραίου αυτού ποιήματος, πού τò καθι-
στά τόσο πρωτότυπο τò Που αυτό πού
τò χαρακτηρίζει.

Πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο
έν' έτσι ανιαρές του Δημαράτου ή μέρες·
πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο
καμμιιά στιγμή χαράς δέν έχει ο Δημάρατος·
γιατί χαρά δέν έν' αυτό πού αισθάνεται
δέν είναι· δέν τò παραδέχεται·
πώς να τò πεί χαρά; έκορυφώθ' ή δυστυχία του)
Όταν τὰ πράγματα τόν δείχνουν φανερά
του οί "Ελληνες θά βγούνε νικηταί».

3 'Ενδιαφέρει όμως τόν Καδάφη και κάτι
άλλο. 'Ο Καδάφης είναι ένας απιστευ-
τòν άρέσει να παρακολουθεί τούς μικροφιλο-
δόξους, τούς άποτυχημένους κι' άνίδεους να
κυβερνούν, («'Οροφέρνης»), τούς σποδ ήγε-
μονίσκους ("Φιλέλλην") τούς αυλοκόλακας,
τούς ραδιούργους και άλλια πρόσωπα
«ξόανα έπίσημα και σοβα-
ροφανα ή» ("Από τήν σχολήν του πε-
ριωλύμου φιλοσόφου") πού περιστοιχίζουν τές
έξουσίες, άγέρωχους όταν ή τύχη τούς ευ-
νοεί, μαμφίμοιρους και μετανοημένους όταν
πέσουν σε δυσμένεια ("Εύνοια του 'Αλεξάν-
δρου Βάλα", "Βυζαντινός άρχων έξόριστος
στιχουργών" «'Ο 'Ιωάννης Καντακουζηνός ύ-
περισχύει»...) 'Ότακουστής τής ιστορίας κυ-
κλοφορεί άνέτως στους διαδρόμους τών πα-
λατιών:

Nourri dans le sérail, j'en connais les dé-
tours(4).

'Εκεί χάνεται για ν' ακούσει καλύτερα.
Στέφεται, τò 1347, ένας 'Ιωάννης Καν-
τακουζηνός και μια Ειρήνη 'Ανδρονίκου 'Α-
σάν; Μεγάλη ή ικανοποίησίς του να μάθει
πώς όλα σχεδόν τὰ πετράδια πού φορούν
στη στέφι είναι από ύαλι χρωματιστό, ικα-
νοποίησις έν' ή αλήθεια πού γρήγορα με-
ταβάλλεται σε συγκίνησι όταν σκεφθεί πώς:

του ταιλιπώρου κράτους μας ήταν μεγάλ' ή
πτώχεια
(«'Από ύαλι χρωματιστό»)

Πνέει τὰ λoίσθια τόν Αύγουστο του 1118
ο Αυτοκράτωρ 'Αλέξιος; Περιέργως άκροάται
από τόν διάδρομο, παρατηρεί τί σκηνές έξε-
λισσονται γύρω από τήν κλίτη του έτοιμο-
βιαίου. Βλέπει τόν « π ρ ο π ε τ ή »
'Ιωάννη να καταστρατηγεί με τήν πανουργία
του και τήν έτοιμότητα του πνεύματός του
την « ά γ έ ρ ω χ η Γ ρ α ι κ ι ά » "Αν-
να τήν Κομνηνή. Ξεύρει τόν « κ ρ υ φ ό
της καυμό » άφου μάλιστα άκουσε και

τὰ άπρεπά της λόγια προς τόν άτολμον και
άμφιρρέποντα σύζυγόν της Βρυέννιον και
νά γιατί δέν δίδει σημασία στα δσα άργότε-
ρα έγραψε στον πρόλογο τής 'Αλεξιάδος της,
τὰ « ρ ε ί θ ρ ο ι ς δ α κ ρ ύ ω ν π ε -
ρ ι τ έ γ γ ω τ ο ύ ς ό φ θ α λ μ ο ύ ς »
κ.τ.λ. Κάτοχος του μυστικού της ξεύρει πώς
ή « κ υ ρ ί α τ η ς λ ύ π η » είναι
πώς τής άρπασαν τήν βασιλεία και δχι ή
χρηρεία(5). («'Ανα Κομνηνή»).

Και γλεντά αυτός ο ειρων, ο ήρεμος και
άφανής χλευαστής, θωρώντας τές ματαιότη-
τες τών ανθρώπων, τò τραγικό τών μεγα-
λείων.

'Ο Καδάφης συνδυάζει μέσα του τήν κλίσι
ένος ιστορικού φιλοσόφου μ' εκείνην ένος χρο-
νογράφου ή μελέτη τής έλληνοιστικής έποχής,
και πιο γενικά ή άγωνία του έλληνο-ρωμαϊ-
κού κόσμου ικανοποίησε τήν πρώτη του κλί-
σι ή βυζαντινή αυτοκρατορία, πλούσια σε
ραδιουργίες παλατιών, τήν δεύτερη.

4 Συνέδη όμως κάποτε ή ιστορία να του έμ-
πνεύσει μια βαθειά ανθρώπινη κραυγή, ένα
θρήνο, ένα τραγουδι πόνου, από αυτά για
τὰ όποία έμίλησεν ο ποιητής:

les chants désespérés sont les chants les
plus beaux
et j'en sais d'immortels qui sont de purs
sanglots.

'Η κραυγή αυτή άλγους, πού μάταια ή
σοφή στιχοπλοκία πειράται να δαμάσει, ο
βουδός αυτός συγκρατημένος θρήνος κάτω
από ψυχρό ένα ωραίο πεντελικό μάρμαρο,
είναι τò ποιήμά του πού φέρει ως τίτλο:

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΧΑΪΚΗΣ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΠΟΛΕΜΗΣΑΝΤΕΣ

'Ανδρείοι σείς πού πολεμήσατε και πέσατ'
εύκλεώς
τούς πανταχού νικήσαντας μη φοβηθέντες.
'Αρωμοι σείς, άν επτασαν ο Δίαιος κι ο Κρι-
τόλαος.
'Όταν θά θέλουν οί "Ελληνες να κανηθούν,
«Τέτοιους βγάζει τò έθνος μας» θά λένε
για σās. 'Ετσι θαυμάσιος θάναι ο επαινός σας.
'Εγράφη εν 'Αλεξανδρεία υπό 'Αχαιοῦ
εβδομον έτος Πτολεμαίου, Λαθύρου(6).

'Επίγραμμα σπαρακτικό, πάνω στον πόνο
μιάς ωραίας φυλής πού, παλαιόντας για τή
διατήρησι παληάς αίγλης, ήττάται. Πόνος τής
ίδιας του ποιητού ψυχής, πού μάς φαίνεται
τόσο πιο λεπτός και ευγενικός, όσο ξεύρομε
τόν ποιητή πλήρη από ένα χαμογέλαστο σκε-
πτικισμό, πάντα επιρρεπή να μετριάσει τές
τραγικότητες με μια ελαφρά ειρωνία.

'Ισως τò επίγραμμα αυτό, βαρύ από
πεπρωμένο, ν' αξίζει να τιμηθεί από

μᾶς τοὺς νεοέλληνες ὅσο τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους τό:

*Ὁ ξεῖν' ἀγγέλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι ἰῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.*

5 Ποιὸ τώρα εἶνε τὸ πόρισμά του ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν του περιοδεία ἀνά τὰς ἑλληνιστικὰς βασιλεῖες καὶ τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν; Μία ἰδέα ἀπογοητεύσεως φαίνεται στὴν ἀρχὴ νὰ εἶναι τὸ πόρισμα (τῆς μελέτης του ἰδίως τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου καὶ ἐν γένει τοῦ εἰδωλοκρατισμοῦ).

Βλέπει ἕνα ὀλόκληρο πολιτισμὸν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον δὲν ἔλειψε μήτε ἡ ἀρχὴ τῆς προόδου, μήτε ἡ τῆς ἐλευθερίας, ποῦ ἀφ' οὗ ἔφθασε στὴν ἀκμὴ του καταρρέει ἐπὶ αἰῶνας σιγᾶ-σιγᾶ.

Οἱ λαοί, μερικοὶ λαοί, κατορθώνουν καὶ φθάνουν σὲ κάτι τὸ μεγάλο, γίνονται οἱ Κτίστες ἑνὸς λαμπροῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν δὲν μποροῦν νὰ τὸν διαστάξουν.

Ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ποῦ φυσικὰ μερικὲς πηγὲς στεριεύουν («Ὁ Ἰουλιανὸς ὀρων ὀλιγωρίαν») χρειάζεται φρόνησις, ὑπερβολικὴ φρόνησις γιὰ τὴν διατήρησι. Καὶ πάλιν ἡ φρόνησις δὲν ἀρκεῖ. Χρειάζεται καὶ τύχη. Γιατὶ οἱ ἐχθροί, οἱ θάρβαροι ἢ τοῦλάχιστον οἱ κατεδαφισταί, εἶναι παντοῦ, καὶ ἐξωτερικοὶ καὶ ἐσωτερικοί.

Ἴσως νὰ ὑπάρχει τρόπος νὰ διατηρηθοῦν τὰ ἀποκτηθέντα ἀντὶ τὸν κίνδυνον ποῦ τὰ ἀπειλεῖ ἢμπορούσαμε νὰ τὸν διακρίνομεν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ὅταν ὀκόμη εἶναι μικρός, ἀλλὰ πάντα σχεδὸν δὲν τὸν βλέπομε παρὰ ὅταν πιά ὀγκωθεῖ, ποῦ δὲν εἶναι πλέον καιρὸς νὰ τὸν ἀποασοθήσομε.

Καμμιά φορὰ ὅμως μᾶς λέγει ὁ ποιητής:

*Ἐκ τῶν μελλόντων οἱ σοφοὶ τὰ προσερχόμενα
ἀντιλαμβάνονται. Ἡ ἀκοή
αὐτῶν κάποι' ἐν ὄραις σοβαρῶν σπουδῶν
ταράττεται...*

(«Σοφοὶ δὲ προσιόιτων»)

Ἄλλὰ ποῖαν ἐπίδρασι ἐπὶ τοῦ πλήθους μποροῦν νὰ ἔχουν οἱ σοφοὶ οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ «προσερχόμενα» ἀντιλαμβάνονται τὰ μοιραῖα, τὰς κρίσεις, τὰ τέλη:

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά...

Καμμίαν. Γιατὶ οἱ σοφοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἄβουλοι, ἀνίκανοι γιὰ ἀποφάσεις, ἀμφιρρέποντες, ὡς ἐκ τούτου ἀκατάλληλοι γιὰ δράση καὶ γιὰ κυβέρνησι..

Ἀπεναντίας δὲ σ' ἐκείνους ποῦ εἶναι ἀφιμένη ἢ δράσις στὸν κόσμον, τοὺς λείπει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ σοφία.

6 Τὸ πόρισμά του τώρα, ἐφαρμοζόμενο στὸ ἄτομο εἶναι τὸ ἐξῆς. Ναί, ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ

φθάσει σὲ κάτι τὸ μεγάλο ἀλλὰ νὰ τὸ τηρήσει ἐκεῖ εἶναι ἡ δυσκολία. Γι' αὐτὸ φρόνιμοι ἀπὸ μᾶς εἶναι ἐκεῖνοι ποῦ μελετᾶς τὰ παραδείγματα τῆς ἱστορίας, ἐφαρμόζοντες στὸν βίον τοὺς τὴν μετριοπαθεῖς γιὰ τὸ κάθε κατακτημένο νέο μεγαλεῖο σὲ τὸν καιρὸν καὶ νὰ ἀγῶνα γιὰ τὴν διατήρησιν.

Ἀλλὰ τὰς ὀραίους τοῦ αὐτοῦ τοῦ πρὸς τὸ πρῶτον ὡς τὰς ὀπλὲς καὶ τὰς ὀπλῆς ὀπλῆς ἐμβαλλομένου:

Τὰ μεγαλεῖα νὰ φοβῆσαι, ὦ ψυχῆ.

*Καὶ τὰς φιλοδοξίας σου νὰ ὑπερηκλήσεις
ἂν δὲν μπορεῖς, μὲ διαταγμὸν καὶ προσηλυτισμὸν
νὰ τὰς ἀκολουθεῖς. Κι' ὅσο ἐμπροστὰ προσηλυτισμὸν
τόσο ἐξεταστικὴ, προσεκτικὴ νὰ εἶσαι.*

(Μάρτιας Β')

7 Ἡ ἰδέα ὀμως τῆς προσαρμογῆς ἐφαρμόζομεν γιὰ νὰ μετριάσει τὴν ἀπογοητικὴν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ποιητοῦ. Δὲν εἶναι ὀρθία, ἡ ἱστορία ἢ ἴδια δὲν μᾶς δείχνει ἕνα ὀλόκληρον κόσμον, ὁ Ἑλληνικὸς τὴν ἐποχὴ τῆς Μακεδονικῆς κατακτητικῆς τὴν δύσι του, δηλ. γιὰ μιὰ περίοδο σὲ ὀκτῶ αἰῶνων (ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἰσίδρου ἕως τὴν τελευταία λάμψη τοῦ πλατωνισμοῦ), κατόρθωσε, συνεχῶς προσαρμοζόμενος σὲ καινούριες περιστάσεις, νὰ τηρηθεῖ μὲ ὀκμαῖες πολλὰς ἀπὸ τὰς δυναμικὰς του — τὸ μαρτυροῦν τὴν σοφία, ἢ ἐπιστήμη, ἢ πολυγνώσια (ἐπιπέδου τῆς ἐποχῆς, — χωρὶς αὐτὸς ὁ κόσμος νὰ ὀφείλῃ ὡς στήριγμα καμμιά ἐδράσια θρησκευτικὴ πίστι, καμμιά δογματικὴ ἠθικὴ, ἢ ἔννοια πατριωτισμοῦ (στερημένος ὡς καμμιά φυλετικῆς πολιτικῆς;)

8 Ὡς συμπέρασμα ἢ πολιτικὴ τοῦ ἰστορικοῦ εἶναι μιὰ πολιτικὴ ἀπογοητεύσεως, ὀφθαλμὸν προσπάθειας προσαρμογῆς μαζί.

Ἡ πολιτικὴ του δὲν εἶναι μιὰ πρὸς χρῆση κατακτητῶν ὅταν δρῖσκοντες ὀστάδιον τῆς ἐπεκτάσεως, ἀλλὰ πρὸς αὐτῶν ὅταν πλέον τερματίσαντες τὴν ἐκτετακτικὴν, παλαιῶν γιὰ νὰ μὴ καταστῶντο ἴδιοι, νὰ μὴν ἀφομοιωθοῦν, νὰ μὴν φηθοῦν ἀπὸ ἐπερχομένους νέους ἐχθροῦ.

Δὲν εἶναι πολιτικὴ μακιαβελικὴ, πλῶς ἀμυντικὴ ὀχι πολιτικὴ δυνάμειος, ἀλλὰ πανουργίας, πῶς δηλαδὴ πανουργία θ' ἀποφύγομε τὴν διατήρησιν τοῦ.

La vie procède par insinuation, ὡς φησὶ ὁ Bergson. Ὁ λαὸς (ἢ τὸ ὄχι) ἀδυνατεῖ νὰ ἐκδηλώσει πλέον τὴν ἐπιπέδου στρέφεται, καταφεύγει, στὴν πανουργίαν.

Ἡ πανουργία μόνη μπορεῖ νὰ τὰ κατακτηθέντα μὲ τὴν δύναμιν.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Καβάφη εἶναι ὀχι πολιτικὴ παρακμῆς, ἢ τοῦλάχιστον λυγρῆς, πῶς εἶπα ἐπεράτωσαν πλέον τὴν

λά τὸ
ἰ' αὐτὸ
ὁ μελε
ς, ἔφα
πᾶθε
λεῖο σ
ἤρησι
ἴτους
καὶ ρ

εἴτε διὰ λόγους γεωγραφικούς, εἴτε, τὸ
πρῶτον, διότι ἡ κατακτητικὴ ὁρμή τους,
ὁρᾶσθαι πλέον ἢ ἐστεῖρεψε.

Ἄς ἐπανέλθουμε στὸ ἄτομο, ἀντικείμενο
πάντα τῆς σκέψης τοῦ Καβάφη.

Τὸ ἄτομο, ποῦ τὸ βλέπει τόσο ἀσθενὲς ἢ
καὶ πιεσμένο, ἀπαρνιέται κάθε δράση στὸν
πολιτικὸ βίον, ἀλλὰ γιὰ νὰ περισυμαζευθεῖ,
συγκεντρῶσει τὰς δυνάμεις του, νὰ στρα-
φῆ πρὸς τὸν ἑαυτό του, προσπαθώντας νὰ
προσαρμοσθεῖ ὅσο πιὸτελειότερα μπορεῖ με-
τὰ τὸν καιρὸν τοῦ νέου δρους τῆς ζωῆς γύρω του. Οἱ
καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι χαλεποί.

Ἡ πολιτικὴ του καταστὰ κυρίως μιὰ πο-
λιτικὴ πρὸς χρῆση τοῦ ἀτόμου, ἐγώιστικὴ,
πρὸ πάντων προβλεπτικὴ:

καὶ μὴ ἐπαναυῆσαι, ποῦ στὴν ζωὴ σου,
καταπονημένη, τακτοποιημένη, καὶ πεζή,
ἀέτνια θεαματικὰ καὶ φοβερὰ δὲν ἔχει...

(«Ὁ Θεόδοτος»)

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τὸν ὠθεῖ μέχρι ὑποκρι-
σίας. Πρέπει κανεὶς νὰ ξεύρει νὰ κρύβει «τὰ
πρῶτά του μέρη» καθὼς ὁ Αἰ-
μιλιανὸς Μονάη (ἀλλὰ κι' ἐδῶ μᾶς παρουσιάζει
τὴν εἰρωνία τῆς τύχης
ποῦ ἀποτελεῖ τὸν ἐφιάλτη τῆς ὅλης σκέψης
τοῦ Καβάφη, γιὰτὶ αὐτὸς ὁ Αἰμιλιανὸς Μο-
νάη(?) μὲ τὴν ἐξαίρετη πα-
νοπλία»

εἴκοσι ἐπτὰ χρονῶ, στὴν Σικελία πέθανε)

ἢ τὰς ἰδέες του, καθὼς ὁ ἐθνικὸς ἐκεῖνος τοῦ
βου αἰῶνος γιὰ τὸν ὁποῖον πολὺ νόστιμα
μῦθὰ στὸ Εἶγε Ἐτελεῦτα:

ἄλλως τε — ἀσήμαντος
ἄνθρωπος καὶ δειλὸς στὸ — φανερό
ἔκανε τὸν χριστιανὸ κι αὐτὸς κ' ἐκκλησιάζονταν.

Δὲν μᾶς δείχνει ἀκόμη τὸν ἴδιον Ἰου-
λιανὸν ἐν Νικομηδείᾳ, ὅπου γιὰ νὰ
ἐξαιλέσει τὰς ἐπικίνδυνες ὑποψίες ποῦ ἀρχι-
σαν νὰ πέφτουν ἐπάνω του:

μεγαλοφώνως καὶ μετ' εὐλαβείας
πολλῆς τὰς ἱερῆς Γραφῆς διαβάζει
καὶ τὴν χριστιανικὴν του εὐσέβεια ὁ λαὸς θαυ-
μάζει.

Τὴν ἠθικὴν τοῦ Καβάφη, μιὰ ἠθικὴ ὀχι
δογματικὴ, ἠθικὴ καθαρῶς συνειδησέως τοῦ
ἀτόμου τὴν βλέπομεν λοιπὸν σφιχτογκαλια-
σμένη μετὰ μιὰ πολιτικὴ διαγωγή προσαρμο-
γῆς.

1. Γ. Βρῖσιμιτζάκη. Τὸ ἔργο τοῦ Κ.Π. Κα-
βάφη, δευτέρη ἐκδοσις, 1923 σελ. 7-8. Ἡ πρῶ-
τη ἐκδοσις δημοσιεύθηκε τὸ 1917.
2. Ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ αὐτὸς ὁ νεολογισμὸς.
3. Τὸ ἔργο τοῦ Κ.Π. Καβάφη, σελ. 18.
4. Racine: Bajazet.
5. Ἄννα Κομνηνὴ εἶναι ἀπὸ τὰ
ὠραιότερα ποιήματα τοῦ Καβάφη. Διάφορες
φυσιογνωμῆς γυναικῶν διαγράφονται μέσα ἀπὸ
τὸ ἔργο του. Συχνὰ τὰ ἐπίθετα ποῦ συνοδεύουν
τὰ ὀνόματά τους δὲν εἶναι καθόλου ἐγκωμια-
στικά (ἢ κακκεντρεχῆς *Εὐρήνη* ἢ *Δούκαινα*, ἢ
πρόστιυχες γυναῖκες Κύπρος καὶ Σαλώμη...).
6. Ὁ πρῶτος ποῦ μπῆκε μέσα στὴν «ἐσω-
τερικότητα» αὐτοῦ τοῦ ποιήματος (ποῦ θὰ μπο-
ροῦσε νὰ ἔχει ὡς δεῦτερο τίτλο: Ἡ ἀπώ-
λεια τῆς Ἰωνίας) εἶναι ὁ ζωγράφος
κ. Μ. Παπαδημητρίου.
7. Πρόσωπο φανταστικό.

Ἡ ποίηση τοῦ Κ. Π. Καβάφ

E. M. FORSTER

Ὁ Ε. Μ. Φόρστερ, ὁ μεγαλύτερος ζῶν μυθιστοριογράφος τῆς Ἀγγλίας, ἦταν ἔμεινε ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀντικονφορμιστικά πνεύματα τῆς Ἐδουαρδιανῆς ἐποχῆς. Συνεχίζοντας τὸς εἰρημιστὴς, ἔκαμε τὴ θητεία του κατὰ τὸν πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο σὺν ἀξιώματι χος τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου καὶ γνωρίστηκε μὲ τὸν Καβάφ. Τὸ Ἀπρίλιο τοῦ 1919 δημοσιεύει στὸ λονδρέζικο περιοδικὸ *Athenaeum* τὸ δοκίμιον πὺν κάνει ἀμέσως γνωστὸ τὸν Καβάφ καὶ τὸ ἔργον του στοὺς διανοούμενους καὶ καλλιτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἀγγλίας. Τὸ δοκίμιον ἀναδημοσιεύεται στὴν *Egyptian Gazette* τῆς Ἀλεξάνδρειας τῆς 17 Μαΐου 1919, καί, μεταφρασμένο στὰ Γράμματα, Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 1919, ἀριθ. 40, σελ. 161 - 2. Ἡ δική μας μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸν Γ. Π. Σ. καὶ πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ «Βῆμα» 5 Μαΐου 1953. Τὸ δοκίμιον αὐτὸ ὁ Φόρστερ τὸ περιέλαβε στὸ βιβλίον του *Pharos and Pharos* ἐκδοσθὴ Hogarth Press, Λονδίνο, 1923, σελ. 91 - 97, πρᾶγμα πὺν συνέτεινε γιὰ νὰ γινῶνται γνωστοὶ τὸν ποιητὴ καὶ ἄλλοι διανοούμενοι τῆς Ἀγγλίας. Αὐτὸ φαίνεται ἄλλωστε ἀπὸ κριτικὰς πὺν ἔγραψαν διὰν ἐκδόθησαν οἱ μεταφράσεις στ' ἀγγλικά τοῦ καθηγητῆ *Jo Mavrogordato* στὰ 1951, ὅπου ὅλοι σχεδὸν οἱ κριτικοὶ ἀναφέρουν μ' ἐὺγνωμοσύνη τὸν Φόρστερ γιὰτὶ πρῶτος τοὺς ἐγνώρισε τὴν καθαφικὴν ποίηση. Τὸ δεύτερον δοκίμιον πὺν δημοσιεύουμε γράφηκε ἀπὸ τὸν Φόρστερ μὲ ἀφορμὴ ἀκριδῶς τῆς ἐκδοσῆς τῶν «Ποιημάτων» στ' ἀγγλικά· τὴ μετάφραση παίρνομε ἀπὸ τὴν «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», τόμ. Ε', Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1952, ἀριθ. 10.

Οἱ Καθαφοφάγοι ἀναφέρουν συχνὰ μὲ μιὰ δόση ὑπονοουμένων τὴς φιλίας τοῦ ποιητῆ μὲ Ἀγγλους». Σχενοῦν πῶς ὁ κυριότερος Ἀγγλος πὺν ἐργάστηκε γιὰ τὴ διάδοση τῆς καθαφικῆς ποίησης εἶναι ὁ Φόρστερ, ἕνας γνήσιος σοσιαλιστὴς καὶ ἀντιϊμπεριαλιστὴς, ὅς μαρτυράει τὸ μυθιστόρημά του «*A passage to India*» 1924, πὺν κυκλοφορεῖ σ' ἕκατομύρια τόμους, καὶ ἡ ἐπέμβαση του στὸ Πρῶτον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Συγγραφέων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ Φασισμό, πὺν ἔγινε στὰ 1935 στὸ Παρίσι.

Στ. Τσ...

Ἡ Ἀλεξάνδρεια τῶν ἡμερῶν μας εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ πολιτεία τοῦ πνεύματος. Θεμελιωμένη πᾶνω στὸ βαμβάκι — καὶ στὸν συναγωνισμό τοῦ ἐμπορίου κρεμμυδιῶν καὶ αὐγῶν — κακοκτισμένη, κακοσχεδιασμένη, βρωμερή: Πολλὰ εἶναι τὰ τρωτά της καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ παραδέχονται οἱ ἴδιοι οἱ Ἀλεξανδρινοί. Ὡστόσο, σὲ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς, καθὼς περπατοῦν στοὺς δρόμους της, μπορεῖ νὰ συμβεῖ κάτι τὸ ἐξαισίο. — ξα-

φνικὰ μπροστὰ ν' ἀκούσουν μιὰ φωνὴ προφέρεται δυνατὰ μὰ στοχαστικὰ τ' ἀκούονται, μιὰ φωνὴ πὺν δὲν μοιάζει τόσο νὰ περιμένει ἀπόκριση, ὅσο νὰ τιμᾶ τὴν προσκολλημένην κὸτητα τοῦ διαβάτη... Γυρίζουν καὶ βλέπουν ἕναν Ἕλληνα κύριον μὲ ψαθάκι, πὺν σὲ ἀπολύτως ἀκίνητος σὲ ἐλαφρὴν ἀπόκλιση πρὸς τὸ σύμπαν. Καμιά φορὰ τὰ χέρια αὐτοῦ εἶναι ἀπλωμένα. «Ἄ, ὁ Καβάφης!...». Ἦναι ὁ κ. Καβάφης πὺν πηγαίνει εἴτε ἀπὸ

σπίτι του στο γραφείο, είτε από το γραφείο του στο σπίτι. Αν συμβαίνει το πρώτο έξαφανίζεται εύθυσ, σχεδιάζοντας μιαν έλαφρή χειρονομία απελπισίας. Άλλιώς μπορεί να πεισθεΐ ν' αρχίσει μιὰ φράση — μιὰ άπέραντη, περίπλοκη άλλά και άρμονική φράση, γεμάτη παρενθέσεις που ποτέ δεν μπερδεύονται και έπιφυλάξεις που πράγματι έπιφυλάτουν. Μια φράση που προχωρεί με λογική προς το προβλεπόμενο τέλος της, ένα τέλος όμως που είναι πάντα πιο ζωντανό και συναρπαστικό άπ' ό,τι είχες προβλέψει. Κάποτε ή φράση τελειώνει στη μέση του δρόμου, κάποτε πάλι πνίγεται μέσα στην κίνηση και τη φασαρία των περαστικών και κάποτε συνεχίζεται ως και μέσα στο σπίτι του. Άφορ ά ή φράση αυτή τις πονηρίες του Αυτοκράτορος Άλεξίου Κομνηνού το 1906 ή την τιμή και τις δυνατότητες του έλαιοκάμπου ή την τύχη των κοινών φίλων ή τα μυθιστορήματα της Τζώρτζ Έλιοτ ή και τα Μικρασιατικά Ιδιώματα. Διατυπωμένη με ίσην άνεση στα έλληνικά, στα άγγλικά ή στα γαλλικά, παρ' όλο της τον πνευματικό πλούτο και την ανθρωπιά της, παρά την ώριμη έπιείκεια των κρίσεών της, την νιώθεις ώστόσο να στέκει κι αυτή σε κάποια έλαφρήν άπόκλιση άπό το σύμπαν — είναι ή φράση ενός ποιητού.

Τά περισσότερα ποιήματα του Καβάφη είναι σύντομα και άνομοιοκατάληκτα... Μας άποκαλύπτουν έναν άμορφο και περίεργο κόσμο, που πηγάζει άπό τον κόσμο της έμπειρίας, είναι όμως διαφορετικός άπό αυτήν. Γιατί όπως συχνά τονίζει ό ίδιος ό Καβάφης, ό ποιητής έχει ακόμα λιγότερο άπό ό,τι οι περισσότεροι άνθρωποι την ικανότητα να βλέπει «κατ' ευθείαν γραμμή»:

«Έδώ ως σταθώ. Κι ως δώ κι εγώ
την φύσιν λίγο.
Θάλασσα του πρωιού κι άνέφελου ουρανού
λαμπρά μαδιά, και κίτρινη όχθη· όλα
ωραία και μεγάλα, φωτισμένα.

Έδώ ως σταθώ. Κι ως γελασθώ
πως βλέπω αυτά
(τά είδ' αλήθεια μιὰ στιγμή
σαν πρωτοστάθηκα.)
κι όχι κ' εδω τες φαντασίες μου,
τες άκαμνήσεις μου, τα ίνδάλματα της ήδονής».

Είναι ό κόσμος ό έσωτερικός. Κι άφού ό ποιητής δεν μπορεί να έλπίσει πως θα ξεφύγει άπό τον κόσμο αυτόν, όφείλει με κάθε τρόπο να τον τακτοποιήσει και να τον κυβερνήσει γνωστικά. «Βασίλειό μου είναι ό νους μου» έτραγουδούσεν ό Έλισαβετιανός ποιητής και το ίδιο ισχύει και για τον Καβάφη — μόνο που το δικό του το βασίλειο είναι άληθινό, όχι συμβατικό, βασίλειο στο όποιο και άπαρσίες γίνονται και πάλεμοι. Στο ποίημα «Η Πόλις» εκφράζει την τραγωδία εκείνου που δεν έφάνηκε καλός κυβερνήτης και που έπιτίει ν' αφήσει το χάος πίσω του και να

κτίσει «μιὰ πόλι άλλη... καλλίτερη άπό αυτή». Μάταια όμως!

«Η πόλις θα σε άκολουθεΐ. Στους δρόμους
θα γυρνάς
τους ίδιους. Και στες γειτονίες τες ίδιες
θα γερνάς
και μέσ' τα ίδια σπίτια αυτά θ' άσπρίζεις...
... ..

Δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει όδό.
Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες έδω
στην κώχη τούτη τη μικρή, σ' όλη την γη
την χάλασες».

Και στην «Ιθάκη» μας φανερώνει μιαν άλλην ύψηλότερη τραγωδία — του άνθρώπου που ζητάει τα μεγάλα και τα ύψηλά και που στο τέλος άνακαλύπτει πως το τέρμα δεν άξιζε τον κόπο. Σ' έναν τέτοιο άνθρωπο δεν ταιριάζει να θρηνηΐ. Δεν άπέτυχε αλήθεια.

«Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι,
Χωρίς αυτήν δεν θα βγαίνες στον δρόμο.
Άλλα δεν έχει να σε δώσει πιά.
Κι αν πτωχική τη βρείς, ή Ιθάκη δεν σε γέλασε.
Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες, οι Ιθάκες τί σημαίνουν».

Τά άνωτέρω άπουπάσματα είναι παραδείγματα ενός μόνου τρόπου της Καβαφικής ποιήσεως — του έντόνως ύποκειμενικού. Τοπία, πολιτείες και θρύλοι άναδύονται μέσα άπό την καλυμβήθρα του νου του. Υπάρχει όμως και ένας άλλος τρόπος στην ποίησή του — ό Καβάφης στέκει σε κάποια άπόσταση άπό το αντικείμενό του και σμιλεύει τη μορφή του με την αντικειμενικότητα ενός γλύπτου. Έρχεται τώρα στο προσκήνιο ό ιστορικός Καβάφης — και είναι άξιοσημείωτο το πόσο διαφέρει ή ιστορία του άπό τη δική μας. Ός και ή Ελλάδα προς την όποιαν άτενίζει είναι διαφορετική. Γι' αυτόν αι Άθηναί και ή Σπάρτη που τόση σχολικήν αϊγλη έχουν για μας, δεν είναι παρά δύο φιλόνηκες ύποτελείς μικροπολιτείες, έφήμερες μπρος στα έλληνοιστικά βασίλεια που δημιουργήθηκαν άργότερα, και που κι αυτά έφήμερα φαντάζουν μπροστά στην κραταιά Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ό ποιητής άντιδρά εναντίον της τυραννίας του Κλασικισμού — του Περικλέους και της Άσπασίας, του Θεμιστοκλέους και των άλλων παρομοίων ειδώλων. Η Άλεξάνδρεια που τον έγένησε ίδρύθηκε άκριδώς την έποχή της άποσυνθέσεως της Ελλάδος του Κλασσικού Γυμνασίου. Βασιλείς, Αυτοκράτορες και Πατριάρχαι έπερπατούσαν στον δρόμο που πηγαινει άπό το σπίτι του στο γραφείο. Ό λογοτεχνικός του πρόγονος — εάν έχει — είναι ό Καλλιμάχος, και τα ποιήματά του φέρουν τίτλους όπως «Η Δυσαρέσκεια του Σελευκίδου», «Έν τώ μηνί Άθύρ», «Μανουήλ Κομνηνός» και στολίζονται με φράσεις του Φιλοστράτου ή του Λουκιανού.

Ξεχωρίζω δύο από τα ποιήματα αυτά ως ικανά δείγματα της μεθόδου του. Στο πρώτο ο Καβάφης υιοθετεί το ακριβολόγο, το σχεδόν υπερβολικά λεπτομερές περιγραφικό ύφος των παλαιών χρονικών για να δημιουργήσει την εντύπωση που θέλει. Το ποίημα επιγράφεται «'Αλεξανδρινοὶ Βασιλεῖς» και αναφέρεται σ' ένα περιστατικό της βασιλείας της Κλεοπάτρας και του 'Αντωνίου... 'Ακόμη και μεταφρασμένο ένα ποίημα σαν και τούτο έχει ύφος «ἀριστοκρατικό». Είναι έργο ενός καλλιτέχνη που δεν ενδιαφέρεται για την εύκολη όμορφη. Στο δεύτερο παράδειγμά μου, μολονότι τὸ θέμα του είναι συγκινητικό, ὁ Καβάφης διατηρεῖ τὴν ἴδια ἀντικειμενική στάση. Το ποίημα είναι σπασμένο σε ἡμιστίχια — ὁ ποιητὴς συλλαβίζει τὸ ἐπιτύμβιο ἑνὸς νέου που πέθανε «ἐν τῷ μηνὶ 'Αθύρ» (τὸν Νοέμβριο τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων), θέλοντας νὰ ἐκφράσει τὴν ἀφάνεια καὶ τὸν σπαραγμό, που κάποτε προβάλλουν μαζί μέσα ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἐνωμένες σὲ ἕνα

καὶ τὸ αὐτὸ φάντασμα...

Ἕνας τέτοιος ποιητὴς ποτὲ δὲν μπορεῖ εἶναι δημοφιλὴς. Πετᾷ πολὺ ἀργὰ καὶ σιχρόνως πολὺ ὑψηλά. Εἴτε ὑποκειμενικὸς ἢ ἀντικειμενικὸς στὸν τρόπο του, ἀπέχει ἑσσοῦ ἀπὸ τὸν στίβο τῆς «ἐπικαιρότητας» ποτὲ του δὲν θὰ συνθέσει ἕνα Βασιλικὸν ἢ ἕνα Βενιζελικὸν ὕμνο. Ἔχει τὴν δύναμη καὶ φυσικὰ τοὺς περιορισμοὺς — τοῦ θρώπου που ζεῖ κλεισμένος στὸν ἑαυτὸ καὶ πού, μολονότι δὲν φοβάται τὸν κόσμον, στέκει πάντα σὲ ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὸ σύμπαν: καὶ ἔτυχε, πάνω στὴ συζήτηση, τὸν ἀκούσω νὰ λέει λίγα λόγια γι' αὐτὸ ζήτημα. Τί εἶναι καλύτερο — ἡ πολιτεία ἢ ἡ μοναξιά; Ὁ Καβάφης που δοκίμασε καὶ τὸ δύο, δὲν μπορεῖ ν' ἀπαντήσει. Ἄλλὰ τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιος γιὰ ἕνα πράγμα — ζωὴ προϋποθέτει θάρρος, διαφορετικὰ πῶς θὰ εἶναι ζωὴ.

E. M. FORSTER

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Ἡ πρώτη ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Καβάφη ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καβάφη. Ἡ ἀφορμὴ δόθηκε ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ τριάντα χρόνια, στὸ μισοφωτισμένο καὶ οἰκογενειακὰ ἐπιπλωμένο διαμέρισμά του τῆς ὁδοῦ Lepsius ἀριθ. 10, στὴν Ἀλεξάνδρεια. Μόλις εἶχε ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴ δουλειά του. Εἶταν ὑπάλληλος τοῦ κράτους, τοποθετημένος στὸν «Τρίτο Κύκλο Ἀρδεύσεων», ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ὑπάλληλοι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἡρώες του. Μόλις εἶχα ἐπιστρέψει κ' ἐγὼ ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία μου, στὸν Βρετανικὸ Ἐρυθρὸ Σταυρὸ, φερόντας χακί. Μᾶς εἶχε συστήσει ἕνας Ἄγγλος φίλος, ἀλλὰ οἱ συναντήσεις μας εἶταν κάπως ἀραιές, κ' ἐκείνη τὴν ἡμέρα ὁ Καβάφης μου ἔλεγε μὲ τὴ συνηθισμένη του μελιχιότητα: «Δὲ θὰ μπορούσατε ποτὲ νὰ καταλάβετε τὴν ποιήσή μου, ἀγαπητέ μου Φόρστερ, ποτέ». Μου ἔδειξε ἕνα ποίημά του — τὸ «Ἀπολείπειν ὁ Θεὸς Ἀντώνιον» — κι ἀφοῦ τὸ εἶδα τοῦ εἶπα πῶς εὑρίσκα μερικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ Ἑλληνικά του καὶ στὰ Ἑλληνικά που μᾶς εἶχαν μάθει στὸ σχολεῖο. Ὁ Καβάφης ἔμεινε κατάπληκτος. «Ἦ, μὰ αὐτὸ εἶναι πολὺ καλὸ, ἀγαπητέ μου Φόρστερ, εἶναι θαυ-

μάσιο», καὶ σηκώνοντας τὸ χέρι του ἔδειξε νὰ μού διαβάσει τὸ ποίημα καὶ νὰ μὴ εἰσαγγεῖ. Δὲν εἶταν οἱ γνώσεις μου που συγκινούσαν, ἀλλὰ ἡ διάθεσή μου νὰ νικήσω καὶ νὰ δεχτώ. Δὲν ὑποφιαζόταν τότε ὅτι μποροῦσε νὰ ἀγαπηθεῖ τόσο πλατειά, καὶ στὸ διστακτικὸ Βορρά. Τὸ νὰ τὸν λαβαίνουν στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ νὰ τὸν φέρνουν στὴν Ἀθήνα, εἶταν ἡ μόνη φιλοσοφία του. Ἀπὸ τὴ μακρινὴ ἐκείνη μέρα, πολλοὶ ἄλλοι δοκίμασαν νὰ μεταφράσουν ποιήματα του. Κατὰ τὴ γνώμη μου, περισσόπραξ ὅλους πέτυχε ὁ Γιώργος Βαλασσόπουλος. Εἶχε τὴν τύχη νὰ συνεργαστεῖ μὲ τὸν ἴδιο ποιητὴ, κ' ἔτσι μπόρεσε ν' ἀποδόσει ἀπὸ τὴ μαγεία τοῦ πρωτότυπου κ' ἡ μεταφράση τοῦ Καβάφη ἔχει παλλὴ μαγεία. Ὁ Βαλασσόπουλος μετάφρασε, καὶ θὰ μπορούσε νὰ μεταφράσει, μερικὰ μόνο ἀπὸ τὰ ποιήματα που μᾶς χρειαζόταν — κ' ἐπειδὴ δὲν βρέθηκε — εἶταν κάποιος που θὰ μεταφράσει ὅλα τὰ ἑκατὸν πενήντα τέσσερα ποιήματα τοῦ Καβάφη. Ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Μανδρινός ἔκανε μιὰ πολὺ ἀξιόλογη δουλειά φέρνοντας μᾶς μιὰ μετάφραση τοῦ Καβάφη.

ἔργου καθαρῆ, πιστῆ, σοφῆ καὶ μελετημένη. Μᾶς ἔκαμε νὰ διαβάσουμε ἐκεῖνο πού ἀκριδῶς ἠθελε νὰ πει ὁ Καβάφης, καὶ νὰ τὸ διαβάσουμε στὴ σωστὴ του προοπτικῆ. Γιατὶ ὁ Καβάφης σὰν ἱστορικὸς ἢ ἐρωτικὸς ἢ ἐνδοσκοπικὸς μόνο ποιητῆς δὲν ἀρκεῖ νὰ μᾶς δώσει τὴ Μεσογειακὴ πολυμέρεια. Πρέπει νὰ τὸν διαβάσουμε ὁλόκληρο ἂν θέλουμε νὰ τὸν καταλάβουμε. Ἀντίθετα ἀπὸ μερικοὺς θαυμαστές, ὁ καθηγητῆς Μαυροκορδάτος χρησιμοποιοῖ πλατεῖα τὰ κείμενα ἄλλων θαυμαστών, καὶ ἰδιαίτερα τὶς διεισδυτικὲς μελέτες τοῦ Τίμου Μαλάνου. Ἡ μεταφραστικὴ του μέθοδος εἶναι ἢ κατὰ λέξη μετάφραση μὲ ὀρισμένες παραχωρήσεις γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ρυθμοῦ καὶ περισσότερες κάποτε γιὰ τὴν ὁμοιοκαταληξία. Ἐχει προσθέσει καὶ λίγες σημειώσεις πού βοηθοῦν ἀρκετὰ τὸν Ἄγγλο ἀναγνώστη, ὅπως ἐπίσης τὸν βοηθᾷ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Rex Wagner μ' ὄλο πού ἡ συμπάθεια τοῦ τελευταίου στρέφεται περισσότερο πρὸς τοὺς ποιητῆς τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδας. Εἶναι κρίμα πού μαζί μὲ τὶς μεταφράσεις δὲν τυπώθηκαν τὰ ποιήματα καὶ στὸ πρωτότυπο, γιατί πολὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀφεληθεῖ προσπαθώντας νὰ παρακολουθήσει τὸν ποιητὴ στὸ πρωτότυπο. Ἀλλὰ θὰ χρειάζονταν ἴσως μεγάλη ἐξοδα, καὶ τὸ βιβλίο — πού εἶναι τὸ πιὸ ἀξιόλογο τῆς χρονιάς — ὅπως ἔχει τυπωθεῖ, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀκριδῶ.

Τὰ ποιήματα εἶναι ὅλα σύνταμα. Εἶναι σοφά, αἰσθησιακά, εἰρωνικά, πολιτισμένα, εὐαίσθητα, πνευματώδη. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ βασικὴ τους ἰδέα; Ὑπάρχει βέβαια τὸ θάρρος, ὄχι ὅμως σὲ μορφή συνηθισμένη ἢ κοινωνικὰ εὐλόγητη. Ὁ Καβάφης, ἐκτιμᾷ ἐπίσης τὴ δειλία, καὶ ἀγαπᾷ τοὺς μικροὺς ἀθρώπους πού δὲ μποροῦν νὰ εἶναι σταθεροὶ ἢ νὰ μείνουν πιστοὶ στὰ ἰδανικά τους, πού δὲν μποροῦν νὰ ξέρουν τί συμβαίνει καὶ προχωροῦν πάντα μὲ προφύλαξη!

Τὰ μεγαλεῖα νὰ φοβᾶσαι, ὦ ψυχῆ,
καὶ τὲς φιλοδοξίες σου νὰ ὑπερνικήσεις
ἂν δὲν μπερδεῖς, μὲ δισταγμὸ καὶ προφυλάξεις

νὰ τὲς ἀκολουθεῖς.

Νὰ φοβᾶσαι, ἂν εἶσαι ὁ Καῖσαρ, αὐτὸν τὸν σκοτεινὸ ἄνθρωπο μέσα στὸ πλήθος γιατί μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Ἀρτεμίδωρος πού προσπαθεῖ νὰ σὲ προειδοποιήσει γιὰ νὰ σὲ προφυλάξει ἀπὸ τὸν θάνατο. Νὰ φοβᾶσαι μήπως στὸ νοικοκυρεμένο σπίτι σου, φέρουν πάνω σὲ σινὶ αἱματωμένο τοῦ Πομπηίου τὸ κεφάλι. Νὰ φοβᾶσαι τὴν ὥρα πού κοιμᾶσαι, ὅπως ὁ Νέρων, τὸν σκοτεινὸ θόρυβο μέσα στὸ λαράριο. Εἶναι οἱ μικροὶ σπιτικὸὶ θεοὶ πού πέφτουν τρομαγμένοι ὁ ἓνας πάνω στὸν ἄλλον, γιατί, ἀντίθετα ἀπὸ σένα, ἐκεῖνοι μποροῦν ν' ἀκούσουν τὰ δῆματα τῶν Ἑρινυῶν πού πλησιάζουν. Κι ἂν εἶσαι γενναῖος, τὸ θάρρος σου τότε μόνο εἶναι γνήσιο ὅταν, σὰν ἐκείνους πού πολέμησαν στὶς Θερμοπύλες, ξέρεις ὅτι σίγουρα θὰ χαθεῖς.

Τὸ θάρρος καὶ ἡ δειλία ἐνδιαφέρουν τὸ ἴδιο

τὴ σκέψη του πού εἶναι ἀδέσμευτη ἀπὸ ἠθικὲς προκαταλήψεις. Βλέπει καὶ στὰ δυὸ εὐκαιρίες συγκινήσεων. Ἡ μόνη του ἐπιθυμία εἶναι νὰ μπορεῖ νὰ συγκλονίζεται ἀπὸ συγκινήσεις, νὰ θριαμβεύει πάνω στὴ στιγμὴ ἀκόμη κι ἂν ἀργότερα πρόκειται νὰ ἔχει τύψεις. Κ' ἴσως ἡ σωματικὴ αὐτὴ παρόρμηση νὰ εἶναι τὸ θάρρος, καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὁ σπῆρος ὑπέροχων ἀναμνήσεων καὶ πιθανότατα τὸ θεμέλιο τῆς τέχνης. Οἱ ἔρωτες τῆς νεότητος, ἀκόμη κι' ὅταν εἶναι κακόφημοι, μᾶς γεμίζουν χαρὰ, λέει ὁ Καβάφης, ἀλλὰ ἡ ἀξία τους δὲν εἶναι αὐτὴ: ἡ ἀξία τους εἶναι ὅτι δημιουργοῦν τὸ μέλλον, καὶ μποροῦν νὰ δώσουν σ' ἕναν ἀνθρώπο, πού γερνάει σὲ κάποια ὁδὸ Iermsius νοήσεις πού διαφορετικὰ ποτὲ δὲ θὰ τις εἶχε γνωρίσει!

Τὰ χρόνια τῆς νεότητός μου, ὁ ἠδονικὸς
μου βίος—

πῶς βλέπω τώρα καθαρὰ τὸ νόημά των.

Τί μεταμέλειες περιττές, τί μάταιες...

Ἄλλὰ δὲν ἔβλεπα τὸ νόημα τότε.

Μέσα στὸν ἔκλυτο τῆς νεότητός μου βίο
μορφώνονταν βουλές τῆς ποιήσεώς μου
σχεδιάζονταν τῆς τέχνης μου ἡ περιοχὴ.

Γι' αὐτὸ κ' ἡ μεταμέλειες σταθερὲς ποτὲ
δὲν ἦσαν.

Κ' ἡ ἀποφάσεις μου νὰ κρατηθῶ, ν' ἀλλάξω
διαρκοῦσαν δυὸ ἐβδομάδες τὸ πολὺ.

Ἡ στάση αὐτὴ θυμίζει τὴ στάση τοῦ Προύστ, ἀλλὰ ἡ ἰδιοσυγκρασία διαφέρει. Ὁ Καβάφης ποτὲ δὲν εἶναι πικραμένος, ποτὲ ἓνας ἄρρωστος. Νιώθει εὐγνωμοσύνη πού ἔζησε, καὶ «Ἐφηβοὶ τώρα τοὺς δικούς του στίχους λένε. Στὰ μάτια των τὰ ζωηρὰ περνοῦν οἱ ὄπτασιές του, καὶ μὲ τὴν δική του ἔκφραση τοῦ ὠραίου συγκινοῦνται». Ὁ Καβάφης ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχαία πίστη στὴν ὑστεροφημία. Δὲν εἶναι ἓνας ὑπερευαίσθητος Γάλλος. Δὲν εἶναι Ἄγγλος. Δὲν εἶναι οὔτε Βρεταννός. Ὁ τόπος του εἶναι, ἢ Ἀλεξάνδρεια:

Οἰκίας, περιβάλλον, κέντρων, συνοικίας
πού βλέπω κι ὅπου περπατῶ χρόνια καὶ
χρόνια.

Σὲ δημιούργησα μὲς σὲ χαρὲς καὶ λύπες
μὲ τόσα περιστατικά, μὲ τόσα πράγματα.

Κ' αἰσθηματοποιήθηκες ὁλόκληρο, γιὰ μένα.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶναι ἡ πόλη πού πάνω τῆς γέρνει στοχαστικὸς, καὶ στὴ χαρὰ καὶ στὴ λύπη. Εἶναι ἡ πόλη ὅπου ὁ Ἀντώνιος, δυὸ χιλιάδες χρόνια περίπου πρὶν ἀπ' αὐτόν, θὰ ἔγειρε κ' ἐκεῖνος ὅταν ἀκούστηκε ἡ μουσικὴ καὶ ὁ Θεὸς τὸν ἐγκατέλειψε. Εἶναι ἡ πόλη ὅπου ὁ Καβάφης πέθανε στὰ 1933, σὲ ἡλικία ἐβδομήντα χρονῶν. Τὸ Ἑλληνικὸ Νοσοκομεῖο ὅπου ἔζησε τὶς τελευταῖες του μέρες, βρίσκεται κάπου ἐκεῖ κοντά.

Τὸ ὑλικό, λοιπόν, πού χρησιμοποιεῖ σὰν ποιητῆς, ἀρχίζει ἀπὸ τὶς δικές του ἐμπειρίες

καὶ αἰσθησεῖς: ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ θάρρος καὶ τὴ δειλία, γιὰ τὴ σωματικὴ ἡδονή, καὶ γιὰ τόσα ἄλλα. Ἀρχίζει ἀπὸ μέσα του. Ἀλλὰ ποτὲ ὁ Καβάφης δὲν κάνει τὸν ἑαυτὸν του ἢ ἐκεῖνο ποὺ αἰσθάνεται ἀντικείμενο λατρείας. Κάθε στιγμὴ τοῦ γνέφει καὶ τὸν καλεῖ ἡ ἱστορία, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἱστορία τῆς δικῆς του φυλῆς. Ἡ ἱστορία, ἐπίσης, εἶναι γεμάτη ἀπὸ παραδείγματα θάρρους, δειλίας, λαγνείας, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ἐνδιαφέρει προσωπικά. Ἀλλὰ εἶναι καὶ κάτι περισσότερο. Εἶναι μίᾳ ἐξωτερικῆ ἔμπνευση. Καὶ ὁ Καβάφης βρῆκε στὰ μεγάλα καὶ στὰ μικρὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, στὶς συγκρούσεις τῶν μεγάλων ὀνομάτων καὶ στὴν ἀσήμαντη ζωὴ τῶν μικρῶν, στὶς θριαμβευτικὲς νίκες καὶ στὶς ἐξευτελιστικὲς ἡττες, στὰ κοσμήματα καὶ στὶς πληγὲς καὶ στὰ μεγάλα κινήματα ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ τίποτε καὶ παλλὲς φορές δὲν καταλήγουν ποθενὰ — βρῆκε σ' ὅλα αὐτὰ κάτι πού, πέρα ἀπ' τὴν καθημερινή του ζωὴ, ἀνανέωσε καὶ δυνάμωσε τὴν τέχνη του. Ἐξετάζει τὸ παρελθὸν μὲ ἐπιφύλαξη καὶ εἰρωνία, γιατί ξέρεῖ ἀπὸ πρὶν τίς ἀπαντήσεις. Ἡ Κλεοπάτρα δὲν κέρδισε τὸ Ἄκτιο. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἀνάστησε τοὺς ἀρχαίους θεοὺς. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ δὲν πέτυχε στὶς ἐπιδιώξεις της. Ἡ σύγκλητος περιμένε μὲ μεγάλη ἐπισημότητα νὰ ὑποδεχτεῖ τοὺς βαρβάρους, ἀλλὰ ἔφτασε ἡ εἶδηση πὼς δὲν ὑπῆρχαν πιά θάρβαροι, κ' ἔτσι ἡ σύγκλητος δὲν εἶχε τίποτε πιά νὰ κάμει. Μερικὲς φορές ὑπάρχει μιὰ διπλὴ εἰρωνία: Ὁ Ἡγεμῶν ἐκ δυτικῆς Λιβύης κάνει ἐντύπωση στοὺς Ἀλεξανδρινούς μὲ τὴ σιωπὴ καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά του, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ ἓνας κοινῶτατος νέος ποὺ δὲ μιλά γιὰ νὰ μὴν προδόσει τὴν ἀπαισία ἑλληνικῆ του προφορά:

κ' ἐπληττεν οὐκ ὀλίγον ἔχοντας
κουδέντες στοιθαγμένες μέσα του.

«Αὐτὸ ἀκριδῶς ποὺ αἰσθάνομαι κ' ἐγὼ στὴν Ἀγγλίαν», μοῦ ἔλεγε κάποτε ἓνας ἑλληνας φίλος. Ἡ εἰρωνία γινόταν τριπλὴ καθὼς τὸ ἔλεγε, πράγμα ποὺ θὰ τὸ ἐκτιμοῦσε πολὺ ὁ Καβάφης.

Ὡστόσο δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ συγκαταβατικὸ στὴ στάση του ἀπέναντι στὸ παρελθόν, κι οὔτε τὰ ποιήματά του κρατιοῦνται ἀπὸ τὸ παρελθόν σὲ ἀπόσταση ὅπως τὰ ποιήματα τοῦ Heredia. Τὸν ἐμψυχώνει περισσότερο ἢ θέρμη παρὰ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος καὶ μπορεῖ νὰ δώσει τὴν αἰσθησι τῆς ἀνθρώπινης σάρκας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τίς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας ποὺ ὑποτίθεται πὼς εἶναι παρακαμασμένες. Ἐνας τάφος ἐδῶ, μιὰ ἐπιγραφή ἐκεῖ. Ἐνας Αὐτοκράτωρ καὶ μιὰ Αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου φοροῦν κοσμήματα ἀπὸ χρωματιστὸ γυαλί γιατί δὲν ἔχουν νὰ φορέσουν ἀληθινά. Μερικὲς φορές κάνει τὴν ἐμφάνισή του καὶ τὸ ὑπερφυσικὸ στοιχεῖο, χωρὶς νὰ φέρνει πάντοτε ἀπαισία προμηνύματα: λόγου χάρι, στὸ ποίημα «Ἐνας Θεὸς των», ἐμφανίζεται

πλουτίζονιας τὴ φιληδονιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς:

Ὅταν κανένας των περνοῦσε ἀπ' τῆς Σαλευκείας
τὴν ἀγορά, περὶ τὴν ὥρα ποὺ βραδυάζει
σὰν ὑψηλὸς καὶ τέλεια ὠραῖος ἔφηβος,
μὲ τὴν χαρὰ τῆς ἀφθαρσίας μὲς στὰ μάτια
μὲ τ' ἀρωματισμένα μαῦρα του μαλλιά,
οἱ διαβάται τὸν ἐκύτταζαν
κι ὁ ἓνας τὸν ἄλλονε ρωτοῦσαν ἂν τὸν γνώριζε,
κι ἂν ἦταν Ἕλληνας τῆς Συρίας, ἢ ξένος
Ἀλλὰ μερικοὶ
ποὺ μὲ περισσότερα προσοχὴ παρατηροῦσαν

ἐκαταλάμβαναν καὶ παραμέριζαν
κ' ἐνῶ ἔχανετο κάτω ἀπ' τίς στοές,
μὲς στὶς σκιὲς καὶ μὲς στὰ φῶτα τῆς βραδυᾶς,
πιαίνοντας πρὸς τὴν συνοικία ποὺ τὴ νύχτα
μονάχα ζεῖ, μὲ ὄργια καὶ κραιπάλη,
καὶ κάθε εἶδους μέθη καὶ λαγνεία,
ἐρέμβαζαν ποιὸς τάχα ἦταν ἐξ Αὐτῶν,
καὶ γιὰ ποιῶν ὑποπτη ἀπόλαυσί του
στῆς Σαλευκείας τοὺς δρόμους ἐκατέδρακε
ἀπ' τὰ Προσκυητὰ, Πάνσεπτα Δώματα.

Ἡ ἰδέα ὅτι ἓνας θεὸς μπορεῖ νὰ κατέβη στὴ γῆ γιὰ κάποιαν ὑποπτη ἀπόλαυση, μὲ ἰδέα ποὺ θὰ σκανδάλιζε τόσο πολὺ τοὺς Χριστιανούς, μοιάζει ἀρκετὰ φυσικὴ γιὰ τὴν ἐδωλολατρικὴ ἰδιοσυγκρασία ἐνὸς Ἑλληνα καὶ τὸ ποίημα (ποὺ τὸ διάβασα γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ μετάφραση τοῦ Βαλασσόπουλου) νομίζω πὼς ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη. Καὶ τί θαυμάσιο ποὺ εἶναι γραμμένο! Μόνο δυὸ περίοδοι, ποὺ ἡ δευτέρη κατεβαίνει, ὅλο κατεβαίνει ὡς τὴν τελικὴ τῆς ἀπότομης ἀνάδραση.

Ἡ στάση του ἀπέναντι στὸ παρελθόν δὲν εἶταν σύμφωνη μὲ τίς ἀντιλήψεις μερικῶν συγχρόνων του, καὶ οὔτε σήμερα εἶναι δημοφιλῆς. Ὁ ἴδιος ἦταν ἓνας ἀληθινὸς Ἕλληνας, ἀλλὰ ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶταν γι' αὐτὸν ἑδαφικὴ. Εἶταν περισσότερο ἢ ἐπιρροὴ τῆς φυλῆς τοῦ μέσα στοὺς αἰῶνες, καὶ ἡ φυλὴ του ποτὲ οὐκ εἰσέλασε (ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κ' ἔπειτα) νὰ ἀναμιχθεῖ μὲ βαρβάρικα στοιχεῖα. Στὴν πραγματικότητα ἐπέδραξε αὐτὴν τὴν ἀνάμιξη, κ' ἔφτασε κάποτε στὴ δημιουργία τῆς μεγάλης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ φυλετικὴ καθαρὴτητα τὸν ἐνδοχλοῦσε, καθὼς καὶ ὁ πολιτικὸς ἰδεαλισμὸς. Μποροῦσε νὰ εἶναι καυστικὸς γιὰ τίς φιλοδοξίες τῆς μικρῆς ἐκείνης ἀλαζονικῆς χερσονήσου στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς θάλασσας. «Ἀριστοκρατία στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα;» εἶπε κάποτε. «Γιὰ νὰ εἶσαι ἀριστοκράτης ἐκεῖ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἶχες τὸ μονοπώλιο τῆς καφέ στὸν Πειραιᾶ στὰ 1849». Ὁ πολιτισμὸς ποὺ σεβόταν εἶταν μιὰ ἐπιμιξία διαφόρων φυλῶν ὅπου ἐπικρατοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, καὶ ὅπου, ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα, ἐμπαιναν ξένοι γιὰ νὰ ἐπηρεάσουν καὶ νὰ ἐπιρραστοῦν. Κι ἂν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο χαπόταν

— δεν πειράζει: είχε κάμει τὸ ἔργο του, καὶ εἶχε ἀφήσει, πολὺ μακριὰ σὲ κάποιο Ἀσιατικὸ ὄροπέδιο, ἕνα ἀσημένιο νόμισμα, δπου ὄρισκόταν ἀποτυπωμένο τὸ ὠραῖο κεφάλι ἑνὸς ἐξελληνισμένου βασιλιᾶ. Ὁ Περικλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, εἶταν μόνο τύραννοι τῶν μαθητῶν στὰ σχολεῖα: τί μπορούσαν νὰ ξέρουν ἀπ' αὐτὸ τὸ ξάπλωμα ποὺ ἀκόμη συνεχίζεται καὶ ποὺ μερικὲς φορές (ὅταν ὁ ποιητὴς μιλοῦσε) ἔμοιαζε νὰ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος.

Μισοαστεία, μισοσοβαρά, ὁ Καβάφης σύγκρινε κάποτε τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἄγγλους. Καὶ οἱ δύο λαοὶ εἶναι ἐντελῶς ὅμοιοι, ἔλεγε: εὐστροφοὶ, ἐπινοητικοί, ριψοκίνδυνοι. Δυστυχῶς ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ μεταξύ μας, μιὰ μικρὴ διαφορὰ: Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες χάσαμε τὸ κεφάλαιό μας — καὶ βλέπετε τ' ἀποτελέσματα. Νὰ εὐχεσθε, ἀγαπητέ μου Φόρστερ, νὰ εὐχεσθε νὰ μὴ χάσετε ποτὲ τὸ κε-

φάλαιό σας».*

Αὐτὰ μοῦ τὰ ἔλεγε στὰ 1918. Ἡ ἰδέα πῶς ἡ Βρετανία μπορούσε μιὰ μέρα νὰ χρεωκοπήσει φαινόταν τότε κάτι τὸ ἀπίθανο. Στὰ 1951, ποὺ ὅλα εἶναι πιθανά, τὰ λόγια του μᾶς βάζουν σὲ σκέψεις — γιὰτὶ εἶναι λόγια ἑνὸς πολὺ σοφοῦ, ἑνὸς ἐξαιρετικὰ πολιτισμένου ἀνθρώπου, λόγια ἑνὸς ποιητῆ ποὺ εἶχε συλλάβει κάτι, ποὺ οὔτε ἡ χρεωκοπία, οὔτε ἀκόμη ὁ θάνατος θὰ μπορέσουν νὰ τοῦ πάρουν.

«The listener»

E. M. FORSTER

* Στὴν Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση ἢ λέξη Capital εἶχε μεταφραστῆ «Πρωτεύουσα». Ἀλλὰ ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης, ρωτώντας τὸν Ε. Μ. Φόρστερ στὸ Λονδίνο στὰ 1952 εἶχε τὴ διευκρίνιση πῶς ὁ ποιητὴς ἔννοοῦσε «Κεφάλαιο». Παρὼν στὴ συνομιλία ἦταν κι ὁ Γιώργος Σεφέρης.

Ὁ Ε. Μ. Φόρστερ στὴν Αἴγυπτο γύρω στὰ 1919 ὅταν ἔγραφε τὸ δοκίμιό του γιὰ τὸν Καβάφη.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

W. H. AUDEN

Ὁ W. H. Auden πῆρε ζωτῆρὸ μέρος μαζί με ἄλλους Ἀγγλοὺς διανοούμενους στὴν κίνηση γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς Δημοκρατικῆς Ἰσπανίας. Ἀργότερα ἔφυγε στὴν Η.Π.Α. ὅπου καὶ ζεῖ ἀπὸ χρόνια. Θεωρεῖται ὁ πῶς προικισμένος ἀνάμεσα στοὺς ποιητὲς τῆς γενιᾶς του, κ' ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας, ὅσοι ἀπὸ τὸν Ἔζρα Πάουντ καὶ τὸν Τ. Σ. Ἐλιοτ. Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε φάνηκε πρῶτα στὸ περιοδικὸ *Atlantic* τῆς Βοστώνης. Εἶναι ἡ εἰσαγωγή στὴ μετάφραση τῶν «Ἀπάντων» ἀπὸ τὴν Rae Dalvin ἐκδ. Harcourt, Brace, World, Inc. New - York, 1961, ὅπου μαζί με τὰ 154 ὄριμα ποιήματα τοῦ Καβάφη μεταφράζονται καὶ 33 ἀπὸ τὰ ἐγκαταλειμμένα του τῶν πρώτων χρόνων.

— Στ. Το.

Σταθερά, ἀπὸ τότε πού, χάρι στὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ R. M. Dawkins, ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ τριάντα χρόνια τώρα, πρωτογνώρισα τὴν ποίησή του, ὁ Κ. Π. Καβάφης ἐπηρεάζει τὸ δικό μου γράψιμο· θέλω νὰ πῶ, πῶς μπορῶ νὰ σκεφτῶ ποιήματα πού, ἂν ὁ Καβάφης μου ἦταν ἀγνωστος, θὰ τὰ ἔγραφα ἐντελῶς διαφορετικά, ἢ δὲν θὰ τὰ εἶχα ἴσως γράψει καθόλου. Κι ὅμως δὲν ξέρω οὔτε μιὰ λέξη τῆς νέας ἑλληνικῆς· τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη μπορῶ νὰ πλησιάσω μόνο ἀπὸ τὶς ἀγγλικὲς καὶ γαλλικὲς μεταφράσεις τῆς.

Αὐτὸ μὲ φέρνει σὲ ἀμηχανία καὶ κάπως μ' ἀνησυχεῖ. Ὅπως ὅλοι, νομίζω, οἱ ἄλλοι πού γράφουν ποιήματα, πιστεύω πάντα πῶς ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν πεζὸ λόγο καὶ τὴν ποίηση ἦταν ὅτι ὁ πεζὸς λόγος εἶναι μεταφράσιμος ἐνῶ ἡ ποίηση δὲν εἶναι.

Ἄν ὅμως εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπηρεαστοῦμε ποιητικὰ ἀπὸ ἕνα ἔργο πού μποροῦμε νὰ διαβάσουμε μόνο σὲ μετάφραση, τότε ἡ δοξασία πού εἶπαμε χρειάζεται ἀνάλυση.

Πρέπει νὰ ὑπάρχουν κάποια στοιχεῖα τῆς ποίησης πού νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ χωριστοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους προφορικὴ ἔκφραση, καὶ ἄλλα πού δὲν χωρίζονται. Εἶναι φανερό, λόγου χάρι, πῶς κάθε συνειρμὸς ἰδεῶν πού προκαλεῖται ἀπὸ συνηχήσεις, περιορίζεται στὴ γλώσσα στὴν ὁποία αὐτὲς οἱ συνηχήσεις γίνονται. Μόνο στὰ Γερμανικὰ *Welt* (κόσμος)

ὁμοιοκαταληκτεῖ με Geld (χρυσός), καὶ μόνο στ' Ἀγγλικά εἶναι δυνατὸ τὸ λογοπαίγνιο τοῦ Hilaire Belloc.

When I am dead, I hope it may be said :
«His sins were scarlet, but his books were read»¹.

Ὅταν, ὅπως στὸν καθαρὸ λυρισμὸ, ὁ ποιητὴς «τραγουδάει» μᾶλλον παρὰ «μιλάει», σπάνια, ἂν ὄχι ποτέ, μπορεῖ νὰ μεταφραστεῖ. Ἡ «ἐννοια» ἐνὸς τραγουδιοῦ τοῦ Chaucer εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὸν ἦχο καὶ τὶς ρυθμικὲς ἀξίες τῶν ἰδίων τῶν λέξεων πού μεταχειρίζεται. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε πῶς ἕνας πραγματικὰ δίγλωσσος ποιητὴς θὰ μπορούσε ἴσως νὰ γράψει κάτι, πού γι' αὐτὸν νὰ εἶναι τὸ ἴδιο λυρικὸ ποίημα σὲ δύο γλώσσες. Ἄν ὡστόσο ζητούσαμε ἀπὸ κάποιον νὰ κάνει μιὰ κατὰ γράμμα μετάφραση τοῦ κάθε ποιήματος στὴ γλώσσα τοῦ ἄλλου, κανένας ἀναγνώστης δὲ θὰ ἦταν ἱκανὸς ν' ἀναγνωρίσει τὴ σχέση τους.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ τεχνικὲς συμβάσεις καὶ τὰ τεχνάσματα τοῦ στίχου μποροῦν

1. Σὰ θάμαι πεθαμένος, ἐλπίζω νὰ πούν :
Τὰ κρίματά του ἦταν ἄλινκα, μὰ τὰ βιβλία του
κόκκινα.

(read = διαβάζονταν, προφέρεται ὅπως καὶ red = κόκκινα.)

να ένωθηθουν άφηρημένα, έξω από τον ίδιο το στίχο. Δεν έχω ανάγκη να γνωρίζω Ουαλικά για να ένθουσιαστώ με τη δυνατότητα εφαρμογής στον Άγγλικό στίχο των έσωτερικών όμοιοκαταληξιών και παρηχήσεων από τις όποιες είναι τόσο πλούσιος ο Ουαλικός στίχος. Είναι δυνατό λόγου χάρη να βρω πώς δεν μπορούν ν' αντιγραφούν άπαράλλαχτες στ' άγγλικά, κι ώστόσο ν' ανακαλύψω πώς τροποποιώντας τις επιτυγχάνονται νέα κ' ενδιαφέροντα έφφέ.

Ένα άλλο στοιχείο της ποιήσης που συχνά έπιζει όταν μεταφράζεται είναι ο εικονισμός των παραμοιώσεων και των μεταφορών, γιατί αυτές προέρχονται, όχι από τοπικές προφορικές συνήθειες, αλλά από έμπειρίες των αισθήσεων κοινές σε όλους τους ανθρώπους.

Δεν χρειάζεται να διαβάσω Πίνδαρο στα Έλληνικά για να έκτιμήσω την όμορφία και την εύστοχία με την όποια έξυμνει το νησί της Δήλου

Χθονός εύρειας άκίνητον τέρας, άν τε βροτοί
Δάλον κικλήσκουσιν, μάκαρες δ' έν
Όλύμπω τηλέφαντον κυανέας
χθονός άστρον.

Δυσκολίες στη μετάφραση των εικόνων παρουσιάζονται, αλλά τούτο συνήθως συμβαίνει γιατί ή καινούργια γλώσσα άδυνατεί ν' άποδόσει καθαρά το νόημα δίχως να μεταχειριστεί περισσότερες λέξεις, έτσι που ή δύναμη του πρωτότυπου χάνεται. Λόγου χάρη ο στίχος του Σαίξπηρ

The hearts that spanielled me at heels¹
δεν μπορεί να μεταφραστεί στα γαλλικά δίχως ή μεταφορά να μετατραπεί σε κάποια λιγότερο άποτελεσματική παρομοίωση.

Κανένα ώστόσο από τα μεταφράσιμα στοιχεία της ποιήσης που άνάφερα ως τώρα, δεν εφαρμόζεται στον Καβάφη. Με τον χαλαρωμένο έλεύθερο ιαμβικό στίχο που συνήθως μεταχειρίζεται, είμαστε ήδη έξοικειωμένοι. Η πιο πρωτότυπη πλευρά του ύφους του, το μείγμα, τόσο στο λεξιλόγιό του όσο και στη σύνταξη, δημοτικής και καθαρεύουσας, είναι άμετάφραστη. Δεν υπάρχει στ' άγγλικά κάτι παράμοιο με τον ανταγωνισμό δημοτικής και καθαρεύουσας, ανταγωνισμός που έρέθισε ισχυρά πάθη, τόσο φιλολογικά όσο και πολιτικά. Έχουμε μόνο κλασικά άγγλικά και διάφορες διαλέκτους γι' αυτό και είναι άδύνατο στο μεταφραστή ν' άποδόσει τέτοια στυλιστικά έφφέ του Καβάφη ή σ' έναν Άγλο ποιητή να όφεληθεί απ' αυτά.

Μήτε μπορούμε να μιλήσουμε για τις εικόνες του Καβάφη, γιατί οι παραμοιώσεις και οι μεταφορές είναι τεχνάσματα που δεν μεταχειρίζεται ποτέ όταν μιλάει για μια σκηνή, ένα γεγονός, ή για μια συγκίνηση, κάθε του γραμμή είναι μια άπλη περιγραφή του πράγματος χωρίς όποιοδήποτε στόλισμα.

1. Οι καρδιές που μ' άλυχοῦσαν καταπόδι.

Τί είναι, λοιπόν, εκείνο που στα ποιήματα του Καβάφη έπιζει της μετάφρασης και συγκινεί; Είναι κάτι, που μοναχά μπορώ να τ' όνομάσω, πολύ άδέξια, ένα τόνο φωνής, μιá προσωπική όμιλία. Διάβασα μεταφράσεις του Καβάφη καμωμένες από πολλούς και διάφορους, αλλά κάθε μιá τους μπορούσε άμέσως ν' άναγνωριστεί πώς είναι ποίημα του Καβάφη· κανείς άλλος δεν ήταν δυνατό ποτέ να το είχε γράψει. Διαβάζοντας όποιοδήποτε ποίημα του, αισθάνομαι: «Αυτό φανερώνει κάποιον που έχει μιá μοναδική προοπτική του κόσμου». Το ότι ο αυτοαποκαλυπτικός λόγος μπορεί και μεταφράζεται μου φαίνεται πολύ παράξενο, αλλά είμαι πεισμένος πώς μπορεί. Το συμπέρασμα που βγάζω είναι πώς ή μόνη ιδιότητα που έχουν άνεξαιρέτως όλα τ' ανθρώπινα πλάσματα είναι ή μοναδικότητα: από την άλλη μεριά, κάθε χαρακτηριστικό, που άτομα μπορεί να έχουν από κοινού με άλλα άτομα, όπως τα κόκκινα μαλλιά ή ή Άγγλική γλώσσα, προϋποθέτει την ύπαρξη άλλων ατομικών ιδιοτήτων που ή ταξινόμηση αυτή τις άποκλείει. Στο βαθμό, έπομένως, που ένα ποίημα είναι το προϊόν μιáς όρισμένης κουλτούρας, είναι δύσκολο να μεταφραστεί με όρους μιáς άλλης κουλτούρας· αλλά στο βαθμό που είναι ή έκφραση ενός μοναδικού ανθρώπινου όντος, είναι τόσο εύκολο, ή τόσο δύσκολο, για ένα πρόσωπο από άλλη κουλτούρα να το έκτιμήσει, όσο και για κάποιον της πολιτιστικής όμάδας στην όποια τυχαίνει ν' άνήκει ο ποιητής.

Άν όμως το σημαντικό στην ποιήση του Καβάφη είναι ο μοναδικός τόπος της φωνής του, τότε ο κριτικός δεν έχει πια τίποτε να πεί, γιατί ή κριτική μπορεί μόνο να συγκρίνει. Ένας μοναδικός τόπος φωνής δεν περιγράφεται· τον μιμούνται μόνο, δηλαδή, είτε τον παρωδούν είτε τον παραθέτουν.

Γράφοντας, έπομένως, μιá εισαγωγή στην ποιήση του Καβάφη, είναι σα να βρίσκεσαι στη δύσκολη θέση να ξέρεις πώς ό,τι γράφεις μπορεί να έχει ενδιαφέρον για κείνους που άκόμη δεν τον διάβασαν· άφου όμως τον διάβασουν, θα την ξεχάσουν τόσο, όσο κάνοντας κανείς ένα καινούργιο φίλο σε μιá δεξίωση, ξεχνάει το πρόσωπο που του τον σύστησε.

Τρία είναι τα κύρια ενδιαφέροντα του Καβάφη: ο έρωτας, ή τέχνη και ή πολιτική με την αρχική Έλληνική της σημασία.

Ο Καβάφης ήταν ένας όμοφυλόφιλος, και τα έρωτικά του ποιήματα δεν κάνουν καμιάν άπόπειρα ν' άποκρύψουν το γεγονός. Ποιήματα καμωμένα από ανθρώπινα πλάσματα δεν άπαλλάσσονται λιγότερο από τον ήθικό έλεγχο, απ' όσο και οι πράξεις, οι καμωμένες από ανθρώπινα πλάσματα· αλλά το ήθικό κριτήριο δεν είναι το ίδιο. Χρέος, μεταξύ άλλων, ενός ποιήματος είναι να καταθέτει τη μαρτυρία του για την άλήθεια. Ηθικός μάρτυρας είναι εκείνος που δίνει μιá όσο του είναι δυνατό πιο άληθινή μαρτυρία

για να μπορέσει το δικαστήριο (ἢ ὁ ἀναγνώστης) να δρεθεῖ στην καλύτερη θέση για να κρίνει δίκαια τὴν ὑπόθεση. Ἀνήθικος μάρτυρας εἶναι κείνος πού λέει μισές ἀλήθειες ἢ φανερά ψέματα: ἀλλὰ δὲν εἶναι δουλειὰ τοῦ μάρτυρα να βγάλει ἀπόφαση. (Στὶς τέχνες πρέπει να κάνουμε διάκριση, φυσικά, ἀνάμεσα στὸ ψέμα καὶ τὴν τερατολογία, πού δὲν εἶναι ὑποχρεωμένο τὸ ἀκροατήριον να τὴν πιστέψει. Ὁ τερατολόγος προδίδεται, ἢ ἀπὸ κάποιο βλεφάρισμα ἢ ἀπὸ ὑπερβολικά παγερό πρόσωπο: ὁ γεννημένος ψεύτης φαίνεται πάντα ἐντελῶς φυσικός).

Ὡς μάρτυρας, ὁ Καβάφης εἶναι ἐξαιρετικά τίμιος. Μῆτε λογοκρίνει, μῆτε ὠραιοποιεῖ, μῆτε χαχανίζει προκλητικά. Ὁ ἐρωτικός κόσμος πού περιγράφει εἶναι ἕνας κόσμος τυχαίων συναντήσεων καὶ σύντομων δεσμών. Σ' αὐτὸν ὁ ἔρωτας σπάνια εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕνα σαρκικὸ πάθος, κι ὅταν ὑπάρχουν τρυφερότερες συγκινήσεις, εἶναι σχεδὸν πάντα μονόπλευρες. Ταυτοχρόνως ἀρνεῖται να προσποιηθεῖ πὼς οἱ μνήμες του ἀπὸ στιγμὲς αἰσθησιακῆς ἡδονῆς εἶναι δυσάρεστες ἢ φαρμακωμένες ἀπὸ αἰσθήματα ἐνοχῆς. Μποροῦμε να αἰσθανόμαστε ἐνοχοὶ για τὶς σχέσεις μας με ἄλλα πρόσωπα—τὰ κακομεταχειριστήκαμε ἢ τὰ κάναμε δυστυχισμένα — ἀλλὰ κανένας, ὅποιος κι ἂν εἶναι οἱ ἠθικές του πεποιθήσεις, δὲν μπορεῖ να λυπᾶται εἰλικρινὰ για κάποια στιγμή σαρκικῆς ἡδονῆς ἐπειδὴ ἦταν τέτοια. Ἡ μόνη δυνατὴ κριτικὴ εἶναι κείνη πού ἐφαρμόζεται σ' ὅλους τοὺς ποιητές, δηλαδή, ὅτι ὁ Καβάφης ἴσως δὲν ἐκτιμᾶει πλήρως τὴν ἐξαιρετικὰ καλὴ του τύχη να εἶναι κάποιος πού μπορεῖ να μεταγγίζει σὲ ἀξιόλογη ποίηση ἐμπειρίες, πού για ὄσους δὲν διαθέτουν αὐτὴ τὴ δύναμη, εἶναι ἴσως χυδαῖες ἢ ἀκόμη καὶ βλαβερές. Οἱ πηγές τῆς ποίησης βρίσκονται, ὅπως εἶπε ὁ Yeats, «στὸ ρυπαρὸ παλιατζίδικο τῆς καρδιάς» κι ὁ Καβάφης αὐτὸ τὸ διευκρινίζει μ' ἕνα ἐπεισόδιο:

Ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἐκνομῆς των ἡδονῆς
ἔγινεν. Ἀπ' τὸ στῶμα σηκωθῆκαν,
καὶ διασπικὰ ντύνονται χωρὶς να μιλοῦν.
Βγαίνουνε χωριστά, κρυφὰ ἀπ' τὸ σπῆτι
καὶ καθὼς
βαδίζουε κάπως ἀνήσυχτα στὸ δρόμο, μοιά-
ζει
σὰν να ὑποψιάζονται πού κάτι ἐπάνω των
προδίδει
σὲ τί εἶδους κλίνην ἔπεσαν πρὸ ὀλίγου.

Πλὴν τοῦ τεχνίτου πὼς ἐκέρδισε ἡ ζωὴ.
Αὔριο, μεθαύριο, ἢ μετὰ χρόνια θὰ γρα-
φοῦν
οἱ στίχ' οἱ δυνατοὶ πού ἐδῶ ἦταν ἡ ἀρχή
των.

(Ἡ ἀρχὴ των)

Ἀλλὰ δὲν μποροῦμε να μὴν ἀναρωτιόμαστε, ποιὸ θὰ εἶναι τὸ μέλλον τοῦ συντρόφου τοῦ τεχνίτη.

Ἡ στάση τοῦ Καβάφης ἀπέναντι στὴν ποιητικὴ ἀπασχόληση εἶναι ἀριστοκρατικὴ. Οἱ ποιητές του δὲν θεωροῦν τὸν ἑαυτὸ τους πρόσωπα μεγάλης σημασίας για τὸ δημόσιο πού μποροῦν να διεκδικοῦν τὸ θαυμασμὸ δλων, ἀλλὰ σὰν πολίτες, μάλλον, μιᾶς μικρῆς δημοκρατίας ὅπου ὁ καθένας ἀξιολογεῖται ἀπὸ τοὺς ὁμότιμους του, με αὐστηρὰ κριτήρια. Ὁ νέος ποιητὴς Εὐμένης ἀπελπίζεται, γιατί ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνα δυὸ χρόνων, κατόρθωσε να γράφει μόνο ἕνα εἰδύλλιο. Ὁ Θεόκριτος τὸν παρηγορεῖ ἔτσι:

Κι ἂν εἶσαι τὸ σκαλί τὸ πρῶτο, πρέπει
νάσαι ὑπερήφανος κ' εὐτυχισμένος.
Ἐδῶ πού ἔφθασες, λίγο δὲν εἶναι
τόσο πού ἔκαμες, μεγάλη δόξα...
Εἰς τὸ σκαλί για να πατήσεις τοῦτο
πρέπει με τὸ δικαίωμά σου νάσαι
πολίτης ἐκ τῶν ἰδεῶν τὴν πόλι.
Καὶ δύσκολο στὴν πόλι ἐκείνην εἶναι
καὶ σπάνιο να σὲ πολιτογραφήσουν.
Στὴν ἀγορὰ τῆς βρίσκεις Νομοθέτας
πού δὲν γελᾶ κανένας τυχολιῶκτης...

(Τὸ πρῶτο σκαλί)

Οἱ ποιητές του γράφουν ἐπειδὴ ἀπολαμβάνουν τὸ γράψιμο καὶ ἐπειδὴ θέλουν να προσφέρουν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ὑπερτιμοῦν τὴ σημασία τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης.

Οἱ ἐλαφροὶ ἄς με λέγουν ἐλαφρόν.
Στὰ σοβαρὰ πράγματα ἡμῶν πάντοτε
ἐπιμελέστατος. Καὶ θὰ ἐπιμείνω,
ὅτι κανεὶς καλλίτερά μου δὲν γνωρίζει
Πατέρας ἢ Γραφάς, ἢ τοὺς Κανόνες τῶν
Συνόδων.

Εἰς κάθε ἀμφιβολίαν του ὁ Βοτανειάτης,
εἰς κάθε δυσκολίαν στὰ ἐκκλησιαστικά,
ἐμένα συμβουλεύονταν, ἐμένα πρῶτον.
Ἀλλὰ ἐξόριστος ἐδῶ (να ὄψεται ἡ κακεν-
τρεχῆς

Εἰρήνη Δούκαινα), καὶ δεινῶς ἀνιῶν,
οὐδὲν ἄτοπον εἶναι να διασκεδάζω
ἐξάστιχα κι ὀκτάστιχα ποιῶν —
να διασκεδάζω με μυθολογήματα
Ἐρμού, καὶ Ἀπόλλωνος, καὶ Διονύσου,
ἢ ἡρώων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Πελοπον-
νήσου
καὶ να συνθέτω ἰάμβους ὀρθοτάτους,
ὅπως — θὰ μ' ἐπιτρέψετε να πῶ — οἱ
λόγιοι
τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ξέρουν να
συνθέσουν.

Αὐτὴ ἡ ὀρθότης, πιθανόν, εἶν' ἡ αἰτία τῆς
μαμφῆς.

(Βυζαντινὸς ἄρχων, ἐξ ὀ-
ριστος, στιχοῦργων)

Ὁ Καβάφης εἶναι γεμάτος περιέργεια για τὶς κωμικὲς δυνατότητες πού γενιοῦνται ἀπὸ τὴν ἔμμεση σχέση τῶν ποιητῶν με τὸν κόσμο. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος τῆς δράσης ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ἄλλων ἀμέσως κ' ἐπὶ

ποίη-
ΟΙ
πρό-
όσο
δ-
κρής
εἶται
οιτή-
εται,
τόρ-
θεό-

τόπου, γιατί δίχως κοινὸ δὲν μπορεῖ νὰ δράσει, ὁ ποιητὴς συνθέτει τὰ ποιήματά του στὴ μοναξιά. Ἐπιθυμεῖ, εἶναι ἀλήθεια, ἓνα κοινὸ γιὰ τὸ ποίημά του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲ χρειάζεται νὰ τὸ σχετίζεται αὐτοπροσώπως καὶ μάλιστα, τὸ κοινὸ ποὺ περισσότερο εὐχεται νὰ ἔχει, ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς μελλοντικὲς γενεές ποὺ θὰ ὑπάρξουν μόνο ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του. Ὅσο γράφει, ἐπομένως, πρέπει ν' ἀποκλείσει ἀπὸ τὸ μυαλό του κάθε σκέψη γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ συγκεντρωθεῖ πάνω στὴν ἐργασία του. Ὅσο, δὲν εἶναι μιὰ μηχανὴ ποὺ παράγει στίχους, ἀλλὰ ἓνα ἀνθρώπινο πλάσμα ὅπως τ' ἄλλα ἀνθρώπινα πλάσματα, ποὺ ζεῖ μέσα σὲ μιὰ ἱστορικὴ κοινωνία καὶ ὑπόκειται στὶς ἀνησυχίες καὶ στὶς περιπέτειές της. Ὁ Καππαδόκης ποιητὴς Φερνάζης συνθέτει ἓνα ἐπικὸ ποίημα γιὰ τὸ Δαρεῖο καὶ προσπαθεῖ νὰ φανταστεῖ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ κίνητρα ποὺ ὁδήγησαν τὸ Δαρεῖο νὰ δράσει ὅπως ἔδρασε. Ἄξια τὸν διακόπτει ὁ ὑπηρετὴς του γιὰ νὰ πεί πὼς ἡ Ρώμη καὶ ἡ Καππαδοκία εἶναι σὲ πόλεμο.

Ἄδημονεῖ ὁ Φερνάζης. Ἀτυχία!
Ἐκεῖ ποὺ τὸ εἶχε θετικὸ μὲ τὸν «Δαρεῖο»
ν' ἀναδειχθεῖ, καὶ τοὺς ἐπικριτὰς του,
τοὺς φθονερούς, τελειωτικὰ ν' ἀποστομώ-
σει.
Τί ἀναβολή, τί ἀναβολή στὰ σχέδιά του.

Καὶ νάταν μόνο ἀναβολή, πάλι καλά.
Ἄλλὰ νὰ δοῦμε ἂν ἔχουμε ἀσφάλεια
στὴν Ἄμισό. Δὲν εἶναι πολιτεία ἐκτάκτως
ὄχυρή.
Εἶναι φρικτότατοι ἐχθροὶ οἱ Ρωμαῖοι.
Μποροῦμε νὰ τὰ θγάλομε μ' αὐτούς,
οἱ Καππαδόκες; Γένεται ποτέ;
Εἶναι νὰ μετρηθοῦμε τώρα μὲ τὲς λεγεῶ-
νες;
Θεοὶ μεγάλοι, τῆς Ἀσίας προστάται, βοη-
θήστε μας.—

Ὅμως μὲς σ' ὅλη του τὴν ταραχὴ καὶ τὸ
κακό,
ἐπίμονα κ' ἡ ποιητικὴ ἰδέα πάει κ' ἔρχε-
ται —
τὸ πιθανότερο εἶναι, βέβαια, ὑπεροψίαν καὶ
μέθην.
ὑπεροψίαν καὶ μέθην θὰ εἶχεν ὁ Δαρεῖος.
(Ὁ Δ α ρ ε ῖ ο ς)

Ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ διαπραγματεύονται
προσωπικὲς του ἐμπειρίες, τὰ θέματα τῶν
ποιημάτων τοῦ Καβάφη σπάνια εἶναι σύγχρο-
να. Μερικὰ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς
Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἓνα ἢ δυὸ στὴν πτώση
τῆς Ρώμης, ἀλλὰ δυὸ εἶναι οἱ ἱστορικὲς πε-
ρίοδοι ποὺ προτιμᾷ: ἡ ἐποχὴ τῶν δορυφό-
ρων Ἑλληνικῶν βασιλείων ποὺ ἰδρύθηκαν ἀπὸ
τὴ Ρώμη ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ
Κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἡ περίοδος
τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του, ὅ-
ταν ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε μόλις θριαμβεύσει

πάνω στὸν παγανισμὸ κ' εἶχε γίνει ἐπίση-
μη θρησκεία.

Ἄπ' αὐτὲς τὲς περιόδους μᾶς δίνει μερικὰ
ἐπεισόδια καὶ μικρογραφίες χαρακτήρων. Ὁ
Πανελλήνιος κόσμος του εἶναι πολιτικὰ ἀνί-
σχυρος κ' ἐπομένως, μὲσα σ' αὐτὸν ἡ πολι-
τικὴ ἀντιμετωπίζεται μὲ κυνικὴν εὐθυμία. Ἐ-
πίσημα, τὰ δορυφόρα βασιλεία εἶναι αὐτόνο-
μα, ἀλλὰ ὅλοι ξέρουν πὼς οἱ κυβερνήτες τους
εἶναι ἀνδρείκελα τῆς Ρώμης. Πολιτικὰ γεγο-
νότα, ὅπως ἡ Ναυμαχία στὸ Ἄκτιον, δὲ ση-
μαίνουν τίποτα γι' αὐτούς. Ἀφοῦ ὁπωσδή-
ποτε πρέπει νὰ ὑπακούουν, γιὰ νὰ σκοτί-
ζονται τί ὄνομα θὰ ἔχει ὁ αὐθέντης τους;

Ἡ εἰδήσεις γιὰ τὴν ἔκβασι τῆς ναυμαχίας,
στὸ Ἄκτιον,
ἦσαν βεβαίως ἀπροσδόκητες.
Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συντάξουμε
νέον ἔγγραφο.
Τ' ὄνομα μόνον ν' ἀλλαχθεῖ. Ἄντις, ἐκεῖ
στὲς τελευταῖες γραμμές, «Λυτρώσας τοὺς
Ρωμαίους
ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ὀκτάβιον,
τὸν δίκην παρωδίας Καίσαρος,
τώρα θὰ βάλουμε «Λυτρώσας τοὺς Ρω-
μαίους
ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ἀντώνιον».
Ὅλο τὸ κείμενον ταιριάζει ὡραῖα.
(Ἐ ν δ ἦ μ ω τ ῆ ς Μ ι κ ρ ᾶ ς Ἀ -
σ ί α ς)

Ἐπὶ τὸν ὀλέθριον Ὀκτάβιον,
τὸν δίκην παρωδίας Καίσαρος,
τώρα θὰ βάλουμε «Λυτρώσας τοὺς Ρω-
μαίους

Ἐπέφερε, πικραίνονταν στὴ Ρώμη
σὰν ἐνοιῶθε στὲς ὁμιλίες τῶν φίλων του,
τῆς νεολαίας τῶν μεγάλων οἴκων,
μὲς σ' ὅλην τὴν λεπτότητα καὶ τὴν εὐγένεια
ποὺ ἔδειχναν σ' αὐτόν, τοῦ βασιλέως
Σελεύκου Φιλοπάτορος τὸν υἱὸ —
σὰν ἐνοιῶθε ποὺ ὁμῶς πάντα ὑπῆρχε μιὰ
κρυφὴ
ὀλιγωρία γιὰ τὲς δυναστείες τὲς ἑλληνί-
ζουσες.
ποὺ ξέπεσαν, ποὺ γιὰ τὰ σοβαρὰ ἔργα
δὲν εἶναι..

Ἄρκεῖ, νὰ βρεῖ ἓναν τρόπο στὴν Ἀνατολὴ
νὰ φθάσει,
νὰ κατορθώσει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν Ἰτα-
λία—...

Ἄ στή Συρία μονάχα νὰ βρεθεῖ!
Ἔτσι μικρὸς ἀπ' τὴν πατρίδα ἔφυγε
ποὺ ἀμυδρῶς θυμοῦνταν τὴν μορφὴ της.
Μὰ μὲς στὴν σκέψι του τὴν μελετοῦσε πάντα
σὰν κάτι ἱερὸ ποὺ προσκυνῶντας τὸ πλη-
σιάζεις,
σὰν ὄπτασία τόπου ὡραίου, σὰν ὄραμα
ἑλληνικῶν πόλεων καὶ λιμένων. —

Καὶ τώρα;

Τώρα ἀπελπισία καὶ καῦμός.
Εἶχανε δίκιο τὰ παιδιὰ στὴν Ρώμη.
Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασταχθοῦν οἱ δυναστεῖες
ποῦ ἔδγαλε ἡ Κατάκτησις τῶν Μακεδόνων.

Ἀδιάφορον: ἐπάσχισεν αὐτός,
ὄσο μπορούσεν ἀγωνίσθηκε.
Καὶ μὲς στὴν μαύρη ἀπογοήτευσί του,
ἓνα μονάχα λογαριάζει πιά
μὲ ὑπερηφάνειαν· πού, κ' ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ
του,
τὴν ἴδιαν ἀκατάβλητην ἀνδρεία στὸν κόσμον
δείχνει.

Τ' ἄλλα — ἦσαν ὄνειρα καὶ ματαιοπονίες.
Αὐτὴ ἡ Συρία — σχεδὸν δὲν μοιάζει σὰν
πατρίς του,
αὐτὴ εἶν' ἡ χώρα τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τοῦ
Βάλα.

(Δ η μ η τ ρ ί ο υ Σ ω τ ῆ ρ ο ς · 162 -
150 π. Χ.)

Ὅπως τὸ δείχνει αὐτὸ τὸ ποίημα, ὁ Καδάφης εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὀλίγους ποιητὲς ποῦ μπορούν νὰ γράψουν πατριωτικὸ ποίημα ποῦ νὰ μὴ σοῦ φέρνει δυσφορία. Στὶς περισσότερες ποιητικὲς ἐκδηλώσεις πατριωτισμοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεχωρίσεις ἐκεῖνο ποῦ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἀνθρώπινες ἀρετές, ἀπὸ τὸ χειρότερο ἀνθρώπινο ἐλάττωμα, τὸν ὁμαδικὸ ἐγωισμό.

Γενικά, ἡ ἀρετὴ τοῦ πατριωτισμοῦ ἐκθειάστηκε μεγαλόφωνα καὶ δημόσια ἀπὸ ἔθνη ποῦ πῆγαιναν νὰ κατακτήσουν ἄλλα, ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους λόγου χάρι, στὸν πρῶτο αἰῶνα μ.Χ., ἀπὸ τοὺς Γάλλους στὰ 1790, ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς στὸ 19ο αἰῶνα, καὶ τοὺς Γερμανοὺς στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ Εἰκοστοῦ. Γιὰ τέτοιους λαοὺς, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας συνεπάγεται τὴν ἀρνησὴ τοῦ δικαιώματος σὲ ἄλλους, τοὺς Γαλάτες, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Ἰνδοὺς, τοὺς Πολωνοὺς, ν' ἀγαποῦν τὴ δική τους. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, ἀκόμη κι ὅταν ἓνα ἔθνος δὲν εἶναι ἐνεργῶς ἐπιθετικὸ, ἡ γνησιότητα τῶν πατριωτικῶν του αἰσθημάτων μένει ἀμφίβολη ὄσο εἶναι πλούσιο, ἰσχυρὸ καὶ σεβαστό. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ θὰ ἐπιζοῦσε ἄραγε ἂν τὸ ἔθνος γινόταν φτωχὸ καὶ πολιτικὰ μὴ ὑπολογίσιμο γνωρίζοντας, ἐπίσης, πῶς ἡ παρακμὴ του εἶναι ὀριστική, πῶς δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ ξαναγυρίσει ἡ παλιά του δόξα; Στὴν ἐποχὴ μας, ἀδιάφορο σὲ ποιά χώρα ἀνήκουμε, τὸ μέλλον εἶναι ἀρκετὰ ἀμφίβολο ὥστε νὰ καταπτάει τὸ ἐρώτημα τοῦτο πραγματικὸ πρόβλημα γιὰ ὄλους μας, καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Καδάφη γίνονται πολὺ πιὸ ἐπίκαιρα ἀπ' ὄσο, στὸ πρῶτο τους διάβασμα, φαίνονται.

Στὸν Πανελλήνιο κόσμον τοῦ Καδάφη, κυριαρχεῖ ἓνα ἀντικείμενο ἀγάπης καὶ ἀφοσίωσης, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἡ ἡττα δὲν τοὺς ἐστέρησε· ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἀκόμη καὶ λαοὶ ποῦ δὲν τὴν εἶχαν μητρικὴ τους, τὴν υἰοθέτησαν,

καὶ ἡ γλῶσσα γίνθηκε πλουσιότερη μὲ τὸ νὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ προσαρμοστεῖ σ' εὐαισθησίε διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν ἄττική.

Ἡ ἐπιγραφή, ὡς σύνηθες, ἑλληνικά· ὄχι ὑπερβολικὴ, ὄχι πομπώδης — μὴν τὰ παρεξηγήσει ὁ ἀνθύπατος ποῦ ὄλο σκαλίζει καὶ μηνᾶ στὴν Ρώμη—... Πρὸ πάντων σὲ συστήνω νὰ κυττάξεις (Σιθάσπη, πρὸς θεοῦ, νὰ μὴ λησμονηθεῖ) μετὰ τὸ Βασιλεὺς καὶ τὸ Σωτήρ, νὰ χαραχθεῖ μὲ γράμματα κομψά, Φιλέλλην.

Καὶ τώρα μὴ μὲ ἀρχίζεις εὐφυολογίες, τὰ «Ποῦ οἱ Ἕλληνες;» καὶ «Ποῦ τὰ Ἑλληνικά

πίσω ἀπ' τὸν Ζάγρο ἐδῶ, ἀπὸ τὰ Φράατα πέρα».

Τόσοι καὶ τόσοι βαρβαρότεροί μας ἄλλοι ἀφοῦ τὸ γράφουν, θὰ τὸ γράψουμε κ' ἐμεῖς.

Καὶ τέλος μὴ ξεχνᾶς ποῦ ἐνίστε μᾶς ἔρχοντ' ἀπὸ τὴν Συρία σοφισταί, καὶ στιχοπλόκοι, κι ἄλλοι ματαιόσπουδοι. Ὡστε ἀνελλήνιστοι δὲν εἴμεθα, θαρρῶ.

(Φ ι λ ἑ λ λ η ν)

Στὰ ποιήματά του γιὰ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανοὺς καὶ Ἑθνικοὺς τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Καδάφης δὲν παίρνει θέση. Ὁ Ρωμαϊκὸς παγανισμὸς ἦταν ἐγκόσμιος μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν ἱερῶν του τελετῶν ἦταν νὰ ἐξασφαλίσει εὐημερία καὶ εἰρήνη στὸ κράτος καὶ τοὺς πολῖτες του. Ὁ Χριστιανισμὸς, ἂν καὶ δὲν περιφρονεῖ ἀναγκαστικὰ τὸν κόσμον τοῦτο, πάντοτε ἐπέμενε πῶς ἡ κύρια του φροντίδα ἦταν ἄλλου: ποτὲ δὲν ἰσχυρίστηκε πῶς ἐξασφαλίζει τὴν ἐγκόσμια εὐημερία στοὺς πιστοὺς, καὶ πάντοτε καταδίκασε σὰν ἀμαρτία τὴν ὑπερβολικὴ ἔγνοια γιὰ τὴν ἐπιτυχία.

Ἐφόσον ἡ λατρεία τοῦ Αὐτοκράτορα σὰ θεοῦ ἐπιβαλλόταν μὲ νόμο σ' ὄλους τοὺς πολῖτες, τὸ νὰ γίνεαι κανεὶς Χριστιανὸς σήμαινε πῶς γινόταν ἐγκληματίας. Ἐπομένως, οἱ Χριστιανοὶ τῶν πρώτων τεσσάρων αἰῶνων μ.Χ., ἂν καὶ ὑποκείμενοι ὅπως ὁ καθένας στοὺς πειρασμοὺς τῆς Σάρκας καὶ τοῦ Διαβόλου, εἶχαν προφυλαχθεῖ ἀπὸ τὸν πειρασμὸ τοῦ Κόσμου. Μποροῦσες νὰ προσηλυτιστεῖς καὶ νὰ μένεις σκέτος παλιάνθρωπος, ἀλλὰ δὲν μποροῦσες νὰ προσηλυτιστεῖς καὶ νὰ παραμένεις κύριος.

Ὑστερα ὁμοῦ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο, ἦταν ὁ Χριστιανὸς ποῦ εἶχε περισσότερες ἐυκαιρίες ἀπὸ τὸν Ἑθνικὸ νὰ προοδέμει στὰ ἐγκόσμια, καὶ ἦταν ὁ Εἰδωλολάτρης, ἀκόμη κι ὅταν δὲν καταδιωκόταν, ποῦ γίνεαι τὸ ἀντικείμενο τοῦ κοινωνικοῦ χλευασμοῦ.

Σ' ἓνα ἀπ' τὰ ποιήματα τοῦ Καδάφη, ὁ γιὸς ἐνὸς εἰδωλολάτρη ἱερέα προσηλυτίστηκε στὸ Χριστιανισμό.

Ἰησοῦ Χριστέ, τὰ παραγγέλματα

τῆς ἱεροτάτης ἐκκλησίας σου νὰ τηρῶ
εἰς κάθε πράξιν μου, εἰς κάθε λόγον,
εἰς κάθε σκέψιν εἶν' ἡ προσπάθειά μου
ἡ καθημερινή. Κι ὄσους σὲ ἀρνοῦνται
τούς ἀποστρέφομαι. — Ἄλλὰ τώρα θρη-

νώ
οδύρομαι, Χριστέ, γιὰ τὸν πατέρα μου
μ' ὄλο πού ἦτανε — φρικτὸν εἰπεῖν —
στὸ ἐπικατάρατον Σεράπιον ἱερεῦς.
(Ἱερεὺς τοῦ Σεραπίου)

Σ' ἓνα ἄλλο, ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ἐρ-
χεται στὴν Ἀντιόχεια καὶ κηρύχνει τὴν ἐπι-
νοημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο νεοπαγανιστικὴ θρη-
σκεία. Ἄλλὰ γιὰ τοὺς πολίτες τῆς Ἀντιό-
χειας, ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε γίνῃ ἡ συμβα-
τικὴ θρησκεία πού τὴν τηροῦν χωρὶς νὰ τὴν
ἀφήνουν ν' ἀνακατέβεται μὲ κανέναν τρόπο
στὶς διασκεδάσεις τους, καὶ γι' αὐτὸ τὸν
περιγελοῦν μονάχα σὰν ἓνα γέρο πουριτανὸ
ξεκούτη:

Ἦτανε δυνατὸν ποτὲ ν' ἀπαρνηθοῦν
τὴν ἔμορφή τους διαβίωσι' τὴν ποικιλία
τῶν καθημερινῶν τους διασκεδάσεων τὸ
λαμπρό τους

θέατρον...

Νὰ τ' ἀρνηθοῦν αὐτά, γιὰ νὰ προσέξουν
κινόλας τί;

Τὲς περὶ τῶν ψευδῶν θεῶν ἀερολογίες του,

τὲς ἀνιαρὲς περιαυτολογίες
τὴν παιδαριώδη του θεατροφοβία
τὴν ἄχαρι σεμνοτυφία του· τὰ γελοῖα του
γένεια.

Ἄ βέβαια προτιμοῦσανε τὸ Χί,
ἄ βέβαια προτιμοῦσανε τὸ Κάππα· ἑκατὸ
φορές.
(Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ οἱ Ἀν-
τιοχεῖς)

Ἐλπίζω πὼς αὐτὲς οἱ παραθέσεις ἔδωσαν
μιὰ ἰδέα τοῦ τόνου τῆς φωνῆς τοῦ Καβάφη
καὶ τῆς δικῆς του ὀπτικῆς γωνίας τῆς ζωῆς.
Ἄν κάποιος ἀναγνώστης τὰ βρεῖ ἀντιπαθη-
τικά, δὲν ξέρω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ συζη-
τήσῃ μαζί του. Ἄφου ἡ γλῶσσα εἶναι δη-
μιούργημα μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας, καὶ ὄχι
ἐνὸς ἀτόμου, τὰ μέτρα μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ
νὰ κριθεῖ εἶναι σχετικῶς ἀντικειμενικά. Ἔτσι,
ὅταν διαβάζουμε ἓνα ποίημα στὴ μητρικὴ
μας γλῶσσα, μπορεῖ προσωπικὰ νὰ βροῦμε
τὴν εὐαισθησία του ἀντιπαθητικὴ κι ὅμως ν'
ἀναγκαστοῦμε νὰ θαυμάσουμε τὴ φραστικὴ
του διατύπωση. Ὅταν ὅμως διαβάζουμε μιὰ
μετάφραση, τὸ μόνο πού καταλαβαίνουμε εἶ-
ναι ἡ εὐαισθησία, καὶ τότε ἢ μᾶς ἀρέσει ἢ
δὲν μᾶς ἀρέσει. Συμβαίνει νὰ μ' ἀρέσει πρά-
γματι ἡ εὐαισθησία τοῦ Καβάφη καὶ μάλι-
στα πάρα πολύ.

Μετάφρ.: Σ. Τ.

Σκίτσο Τάκη Καλμούχου (1927)

ΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ

Τοῦ ΡΟΒΕΡΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ

Κυκλοφόρησε στὴν Ἀλεξάνδρεια στὰ 1912, τυπωμένο τάχα στὸ Κάιρο, 20 σελίδες σὲ σχ. 8ο, 19X28. Γιὰ πολλὰ χρόνια στὸ ἀρχειο τῶν σεσημασμένων Καθαφοφάγων, τὸ δελτίο τοῦ γεννάρχη τους Ροβέρτου Κάμπου ἔμενε δίχως φωτογραφία. Ἀλλὰ πᾶνε τώρα εἴκοσι χρόνια πὺξ ἔξερουμε πὺξ πίσω ἀπὸ τὸ λεβαντίνικο αὐτὸ ψευδώνυμο κρυβόταν ὁ ποιητὴς Πέτρος Μάγνης, δηλαδὴ ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης. Ὁ ἴδιος ποτὲ δὲν παραδέχτηκε δημόσια τὴν πατρότητα τοῦ λίβελλου πὺξ ἔθρεφε τὸν ἀρνητικὸ οἶστρο πολλῶν. Στὴν ὠριμότητά του, δταν ἀπελευσθήκε πὺξ θὰ ἔπιανε τὴ Φήμη μὲ τὰ δικά του δίχτυα, μιμήθηκε Καβάφη. Δικαιοσύνη.

Στ. Γρ.

I

— Τὰ ποιήματα τοῦ Κυρίου Καβάφη, διάβασέ τα, μούλεγε κάποιος, χάνεις, πρόσεξε πρὸ πάντων στὴ φιλοσοφία πὺξ κρύβει μέσα του τὸ ποίημα στὰ κεριά.

Κάθε τόσο καὶ μιὰ τέτοια παρότρυνση ἄκουγα ἀπὸ τοὺς διάφορους φίλους μου, πὺξ ποιὸς λίγο ποιὸς πολὺ καταγίνονται στὴ φιλολογία.

Θεώρησα ἔλλειψη λοιπὸν καὶ γὼ νὰ μὴν ἔχω ἀκόμα διαβάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου αὐτοῦ ποιητῆ, καὶ μὲ κάποια, τ' ὁμολογῶ, κρυφὴ χαρὰ κατόρθωσα νὰ βρῶ τὰ ποιήματά του.

Τὰ διάβασα, σὰς βεβαιῶ πὺξ τὰ διάβασα ὄχι μόνο μιὰ φορὰ οὔτε δυὸ μὰ τρεῖς τέσσερες μπορεῖ καὶ πέντε! Ἡ ἐντύπωσή μου, ἂν καὶ κανένας δὲ μου τὴ ζητάει, εἶναι μὲ δυὸ λόγια:

Ὁ Κοξ Καβάφης ἢ εἶναι ποιητὴς κι ἀπὸ λαθασμένο γούστο διάλεξε ἓνα ψεύτικο δρόμο ποίησης, ἢ δὲν εἶναι ποιητὴς (αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ πιθανότερο) καὶ θέλει νὰ ρίξει στάχτη στὰ μάτια μερικῶν πὺξ ἐπηρεάζονται ἀπὸ πολὺ... παράξενα ποιητικὰ μέτρα κι ἀπὸ πολὺ... κοινὴ φιλοσοφομανία.

II

Εἶπαμε φυσικὰ ὄλοι μας καὶ τὸ φωνάξαμε καὶ θυμόσαμε γι' αὐτὸ, πὺξ ἢ σύγχρονη ποίηση, καιρὸς ποιά ἦτανε ν' ἄφηνε τὸν παληὸ

συχασμένο δρόμο τῆς πολυλογίας τοῦ Παράσχου καὶ Σία καὶ νὰ διαλέξει ἓναν ἄλλο καινούργιο δρόμο.

Εἶπαμε ὄλοι καὶ φωνάξαμε κι ἀποδείξαμε πὺξ ἢ ποίηση δὲν εἶναι μιὰ ψεύτικη ρητορεία, δὲν εἶναι τραγοῦδι κοινὸ μαύρων καὶ καστανῶν ματιῶν, ἀλλὰ κάτι ψηλότερο, κάτι ἰδανικότερο.

Εἶπαμε πὺξ ἢ ποίηση πρέπει νὰ διαπραγματεύεται κάπως τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπο, νὰ εἶναι πὺξ νὰ τὸ πῶ, κάπως ἀφηρημένη κι ὄχι τόσο πολὺ συγκεκριμένη.

Εἶπαμε πὺξ ἢ ποίηση, στὸ μέτρο, στὸ ρυθμό, πρέπει νὰ ἔχει κάποια λευτερία, νὰ μὴν υποδουλώνεται τόσο πολὺ σὲ μιὰν ὁμοιοκαταληξία ἢ σ' ἓνα μέτρο, ὡστε νὰ χάνεται ἓνα ὠραῖο νόημα.

Βέβαια, ζητήσαμε, ἀφοῦ θρυσκούμασπε στὸν αἰῶνα τῆς προόδου καὶ στὸν αἰῶνα τῆς ἀλήθειας, ν' ἀπορρίψουμε, νὰ πετάξουμε ἐπὶ τέλους μιὰ γιὰ πάντα κάθετὶ ψεύτικο καὶ προσποιητό, ν' ἀλλάξουμε μερικὰ πράματα πὺξ μόνον τους φωνάζουμε, κραυγάζουμε ἀλλαγὴ, νὰ θάψουμε ὄσες μπορούμε περισσότερες πρόληψες πὺξ ξεράνανε τὴν καρδιά μας καὶ μᾶς κάνανε μούμιες χωρὶς ζωὴ καὶ θέληση.

Ναί, ὄλ' αὐτὰ τὰ ζητήσαμεν ἐμεῖς οἱ νέοι καὶ τὰ ζητήσαμεν ὄχι παρακαλεστικὰ ἀλλὰ μὲ τὴ γροθιά ψηλὰ σηκωμένη, γιὰτὶ εἶχαμε νοιώσει ποιά δύναμη κρυβοῦτανε μέσα μας,

δλ' αὐτὰ τὰ ζητήσαμε κι ἂν ὄλα μονομιᾶς δὲν τὰ πετύχαμε τουλάχιστο κατορθώσαμε τὰ μισά, κι αὐτὸ κάτι εἶναι!

III

Ἄλλ' ἄς ξαναγυρίσουμε στὸ ζήτημα τῆς ποίησης τοῦ Κυρίου Καβάφη.

Παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτραπεί νὰ παρατηρήσω ὅτι ζητήσαμε, πῶς νὰ τὸ πῶ, νά! Σύνταγμα ποίησης κι ὄχι ἀναρχία, ζητήσαμε μιὰ λογικὴ τροποποίηση τῶν νόμων στὴ φιλολογία, δὲ ζητήσαμεν ὁμῶς, ὅπως ἕνας διαδάζοντας τὰ ποιήματα τοῦ Κου Καβάφη, τὴν κατάργηση τῆς ποίησης.

Γιὰ νάμαι βραχύλογος, θὰ τὸ πῶ ξάστερα, ἢ ἀλήθεια ξάστερα πρέπει νὰ λέγεται, ἢ ποίηση τοῦ Κυρίου Καβάφη δὲ μὲ συγκινεῖ πουθενά, σὲ κανένα του μὰ ὄλως διόλου κανένα ποιήμα που δὲ βλέπω, δὲν αἰσθάνομαι τὴν ἁρμονία, τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ τῆς ποίησης. Ἡ περιγραφή ποιός ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς του μπορεῖ νὰ πει, νὰ ὑποστηρίξει πῶς ὑπάρχει; Ἡ γλῶσσα του στρυφνὴ, χωρὶς καμιὰ τῆς καμιᾶς φιλολογικὴ ἀξία, οὔτε ἕνας στίχος που νὰ σὲ κάνει νὰ μένεις ἐκστατικός, οὔτε μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα που νὰ τὴ δεῖς μπροστά σου, οὔτε σὲ κάνουν τὰ πεζότατα αὐτὰ ποιήματα νὰ γυρίζεις ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ στὰ περασμένα χρόνια τῆς γλυκιάς σου νιότης.

Ὅση καλὴ θέληση νὰ καταβάλω, δὲ θὰ μπορέσω νὰ παραδεχθῶ γιὰ ποιήματα τοὺς ἀξέστους στίχους τοῦ Κυρίου Καβάφη. Δὲ μοῦ λέν τίποτε τὰ ποιήματά του πορπατῶ σὲ μιὰν ἔρημο ὅταν τὰ διαβάζω, καὶ δὲ βλέπω τὴν ὥρα νὰ θυγῶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἔρημο γιὰ νὰ δροσισθῶ κομάτι σὲ μιὰ κρύα πηγὴ ἔνου Ἄπολῶνιου ἄσματος τοῦ Σκίπη ἢ σὲ καμιὰ γλυκιὰ ραμῶδια ἔνου Ἀπέθαντου.

IV

Πολλοί, ἔμαθα, ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς τοῦ Κυρίου Καβάφη, τότε θεωροῦνε τρανὸ τῆς ζωῆς φιλόσοφος, λένε πῶς ἢ ἐξωφρενικὴ αὐτὴ ποίηση κρύβει μέσα τῆς κάτι που δὲ μπορεῖ νὰ πέσει στὴν ἀντίληψη τοῦ καθενοῦ: Ἄν ὁ Κος Καβάφης εἶναι ἢ δὲν εἶναι φιλόσοφος, αὐτὸ δὲ μὲ μέλει, ὁ Κος Καβάφης, ἔγραψε, ἢ καλῆτερα ἀποπειράθηκε νὰ γράψει ποιήματα, γι' αὐτὸ ἴσα-ἴσα ἔπρεπε νὰ μείνει πρῶτα ποιητὴς κι ἂν τὸ κατόρθωνε, κομάτι δύσκολο μὲ τὴν ἀντίληψη ποῦχει περὶ ποίησης, ἄς τόριχνε κατόπι καὶ στὴ φιλοσοφία.

Παίρνω τὸ θάρρος φίλοι μου, γιὰτὶ φίλος σας εἶμαι καὶ μὲ ξέρετε καὶ σᾶς ξέρω, νὰ σᾶς πῶ, πῶς τρανὰ λαθεύεστε νὰ νομίζετε πῶς ἢ πολλὴ-πολλὴ φιλοσοφία δηλαδὴ μερικὰ ἀσιωάρτητα φαντασιοπληχτικὰ χοντρά λόγια σκεπασμένα μὲ τὸ μαντύα τῆς ψευτοφιλοσοφίας κάνουν καλὸ στὴν ποίηση! ὄχι τὴν καταστρέφουν, καὶ μὲ δυὸ λόγια νὰ ὁ λόγος:

V

Ἕνας ποιητὴς ἀληθινός, εἶναι πολὺ δύσκο-

λο, καλῆτερα ἀδύνατο, νάσαι κι ἀληθινός φιλόσοφος. Ὁ φιλόσοφος ἰδρύει μιὰ σκολὴ κι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του (ὑπάρχουνε κ' ἐξαιρέσεις) γιὰ μιὰν ἰδέα μάχεται, γιὰ μιὰν ἰδέα πεθαίνει.

Ὁ ποιητὴς ὁμῶς εἶναι ἄστατος, σήμερα κλαίει γιὰ τὶς ἀθλιότητες τοῦ κόσμου κι αὔριο γελάει γιὰ τὰ παράξενά του. Τὴ μιὰ στιγμὴ ὑμνεῖ τὸν ἔρωτα, τὴ ζωὴ, καὶ τὴν ἄλλη τὰ βρίζει δλ' αὐτά. Ἡ ἀστασία αὐτὴ τοῦ ποιητῆ ἄς τὴν ὀνομάσουμε ποιητικὴν ἀστασία, μᾶς εὐφραίνει, μᾶς κάνει κάπως νὰ ξεχνάμε τὸν πολὺ πραχτικὸ κόσμον μᾶς κάνει ἰδανικὰ ὄντα γιὰ μιὰ στιγμὴ.

Μὰ ἀκριδῶς τὴ στιγμὴ που ὁ ποιητὴς χάνει ὄλα τὰ ἰδιώματα τοῦ ποιητῆ καὶ δὲν κρατᾶει παρὰ τὴν ποιητικὴν ἀστασία παραγεμισμένη μὲ φιλοσοφικὰ δόγματα, παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ποιητὴς χωρὶς καὶ νὰ ὑπῆρξε ποτὲ φιλόσοφος.

Φωνάζω λοιπόν, πῶς ἄλλο φιλόσοφος κι ἄλλο ποιητὴς. Δυὸ ἄκρα ἀντίθετα που δὲν ἀνταμώνονται. Ποιός θὰ τολμήσει νὰ πει π.χ. πῶς ὁ Musset εἶναι φιλόσοφος ἢ κι ἀπλῶς πῶς φιλοσοφεῖ ἐπειδὴ ἔγραψε τὸ *Rolla* καὶ τὶς νύχτες; θαρρῶ πῶς πολλοὶ θὰ τὸν ἔχουνε θαμάσει τὸ δυστυχισμένο Musset γιὰ φιλόσοφο ὄχι γιὰ ποιητὴ... Τί εἶπατε Κύριε Καβάφη;

Ὁ Victor Hugo, τὴ στιγμὴ ἀκριδῶς που ἄρχισε νὰ φιλοσοφεῖ στὰ ποιήματά του ἔπαψε νὰ εἶναι ὁ ποιητὴς, κ' ἔγινε — δυστύχημα γιὰ τὴ γαλλικὴ φιλολογία — ὁ φιλόσοφος ποιητὴς, δηλαδὴ ὁ οὔτε ποιητὴς κι ὁ οὔτε φιλόσοφος.

Μ' ὄλ' αὐτὰ δὲ θέλω νὰ πῶ πῶς ἢ ποίηση πρέπει νάσαι μόνο αἰσθηματολογικὴ, ὄχι βέβαια, μὰ οὔτε κι ἀπόπειρα φιλοσοφικῶν δογμάτων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος.

VI

Κι ἄς γυρίσουμε στὰ ποιήματα τοῦ Κυρίου Καβάφη.

Παρατηρῶ δυὸ διακριτικὰ σημεία:

1ο. Ὁ Κύριος Καβάφης μαντεύοντας ἢ καλῆτερα βλέποντας, πῶς ἔχει θαυμαστὲς ἀκριδῶς γιὰ τὸ — μὰ τὴν ἀλήθεια — πολὺ παράξενον μέτρο του στὴν ποίηση, προσπαθεῖ, ἢ καλῆτερα χωρὶς καμιὰ προσπάθεια κατορθώνει, νὰ γίνεταί πιότερο θαυμαστὸς ἀπὸ τὴν κλῖκα του, γράφοντας ἐκεῖνα τὰ τρανὰ ἱστορικὰ ποιήματα. Φοβᾶται νὰ γράψει σὰν τοὺς ποιητὲς φαίνεται, γιὰ δυὸ λόγους: ἢ γιὰτὶ θὰ τοῦναι δύσκολο ἐπειδὴ καὶ ξεσυνήθισε τὸ σωστὸ μέτρο τῆς ποίησης, ἢ γιὰτὶ θὰ θεωρεῖ πολὺ κοινὸ καὶ προστυχοφιλογικὸ νὰ εἶναι οἱ σκέψεις του κάπως διαφανότερες καὶ καταληφτότερες.

Ὁ Κύριος Καβάφης μὲ δυὸ λόγια θέλει νὰ τότε θαμάζουν οἱ δυὸ ἢ τρεῖς που τότε θαμάζουν, ἀδιάφορο τώρα, ἂν ὁ θαυμαστὸς αὐτὸς γιὰ τὸ ἔργο του ἀγοράζεται μὲ τὴν σκληρὴ δολοφονία τῆς ποίησης.

2ο. Τὸ δεύτερο διακριτικὸ σημεῖο εἶν' αὐτό:

Ὁ Κύριος Καβάφης δὲν εἶναι ποιητὴς ἀκριδῶς γιατί ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς τοὺς ὀλίγους, μὰ δὲν πιστεύω κ' ἐκλεχτοὺς, χωρὶς νὰ φροντίσει νὰ μάθει ἐπὶ τέλους, ἐχτὸς ἂν ἡ φιλοσοφία τοῦ τοῦ τὸ ἀπαγορεύει, τί εἶναι ποίηση, τί εἶναι μέτρο, τί εἶναι αἰσθητική, τί εἶναι περιγραφή, τί εἶναι ὅλα ἐκεῖνα ἐπὶ τέλους ποὺ κάνουν ἓνα ποιητὴ, ποιητὴ ὄχι σὰν τὸν Κύριον Καβάφην.

VII

Ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Κυρίου Καβάφης διακρίνει, ὄχι μόνον ἡ κουραστική ξεραῖλα ἀπὸ κάθε ἰδέα, ἀλλὰ κ' ἡ φτώχεια τῆς γλώσσας. Καὶ νομίζει κανένας ὅτι ὁ Κος Καβάφης τὸ κάνει ἐπίτηδες νὰ διαλέγει τὶς πιὸ πεζὲς λέξεις γιὰ νὰ ἐκφράσει τὶς πιὸ κωμικὲς ἰδέες, καὶ ψώφιεσ εἰκόνες.

Δὲν εἶν' ἀνάγκη ν' ἀνοιχτῶ ἐδῶ σὲ θεωρίες. Φέρνω γιὰ ν' ἀποδείξω, ἀπὸ τῆ μιὰ τῆ φτώχεια τῆς γλώσσας, κὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ πεζὸ τῶν ἰδεῶν καὶ νοημάτων, παραδείγματα παρμένα ἀπὸ τὰ διάφορα ποιήματά του.

Ἐπὶ ἡ ἐπιθυμίες μοιάζουν ποὺ ἐπέρασαν
Χωρὶς νὰ ἐκπληρωθοῦν· χωρὶς
ν' ἀξιοθεῖ.

Κρύα κερῖα, λυωμένα καὶ κυρτά.

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψει γρήγορα καὶ νὰν
καλοὶ καιροὶ

Ἡ σαστισμένες κὶ ἀντιφατικὲς

Μὲς στὰ παληὰ τῶν τὰ πετσιὰ τ'
ἀφανισμένα.

Καὶ σπάνιο νὰ σὲ πολίτογραφῆσουν

Ποτὲ ἀπὸ τὸ χρέος μὴ κινουῦντες·
Γενναῖοι ὁσάκις εἶναι πλούσιοι, κὶ ὅταν
εἶναι πτωχοί, πάλ' εἰς μικρὸν
γενναῖοι,

Πάλι συντρέχοντες ὅσο μποροῦνε·
Πάντοτε τὴν ἀλήθεια ὁμιλοῦντες
Πλὴν χωρὶς μῖσος γιὰ τοὺς ψευδομέ-
νους.

Ὁ ἀρνηθεὶς δὲν μετανοιώνει
Κὶ ὅμως τὸν καταβάλλει
Ἐκεῖνο τ' ὄχι — τὸ σωστὸ — εἰς
ὄλην τὴν ζωὴν του.

Βγαίνει, καὶ μὲ φωνὲς μεγάλες μᾶς
τρομάζει.

..... Πολύτιμα μπαστούνια
Μ' ἀσήμια καὶ μαλάματα ἔκπακτα
σκαλιγμένα.

Εἶν' ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθήσω; τὸ τομίδιο εἶναι γιομάτο ἀπὸ τέτοιες λέξεις, πεζὲς λέξεις, ξερὲς λέξεις τῶν ἐφημερίδων καὶ τῆς καθημερινῆς κουβέντας ὄχι ὅμως καὶ τῆς ποίησης.

Τί πάει νὰ πεί λ.χ. Σὰν σώματα ὠραῖα
Ὁραῖα, ἡ λέξη ὠραῖα στὴν ποίηση εἶναι
λέξη πεζή. Δηλαδή ἓνα ὀλόκληρο ποίημα τοῦ
Κου Καβάφης ἀρχίζει μὲ:

Σὰν σώματα ὠραῖα

Μὰ κάθε ἄνθρωπος τοῦ γούστου δὲ φαντάζεται τὰ ὠραῖα αὐτὰ σώματα, ὅπως δὲ φαντάζεται τὸ ἀργὸς - ἰπιδί τὸ ὠραῖον καὶ ἔκτακτον καὶ θαυμάσιον τῶν ἐφημερίδων.

Αὐτὴ ἡ λέξη, ὅπως κὶ ὅλες οἱ ἄλλες τοῦ Κυρίου Καβάφης, εἶναι τῆς ρουτίνας, καθιερωμένες γιὰ τὴν κοινὴ μας χρῆση, καθιερωμένες γιὰ ν' ἀποφύγουμε τὶς περιγραφὲς στὴν ὁμιλία ἀπάνου.

— Πῶς πέρασες στὴ δευτέρα;

— Ὁραῖα, ὠραῖα.

Δηλαδή εὐχαριστήθηκα, διασκέδασα κτλ.

Στὴν ποίηση ὅμως ἔχει καθένας ἀνάγκη νὰ αἰστανθεῖ μέσα του, βαθειά του, τὰ ὠραῖα αὐτὰ σώματα, νὰ καταλάβει τὴν ὁμορφίαν τους νὰ τῆ δεῖ, νὰ πειστεῖ γιὰ δ' αὐτῆ, δὲ στυχῶς, μὲ τὸ ξερὸ ξερό: σώματα ὠραῖα δὲ βλέπει κανένας τίποτε.

Γιὰ νὰ ἐξακολουθήσω ἀπάνω σ' αὐτὸ ποίημα:

Πολλὰ πάμπολλα πράγματα εἶναι ὠραῖα αὐτὸν τὸν κόσμον, δὲν ἀρκεῖ ὅμως νὰ ποῦν ὠραῖα γιὰ νὰ καταλάβουμε πῶς εἶναι ὠραῖα.

Ἐπειτα πολλὰ πράγματα ἀντιλαβαίνουμε ὅστε ἀλλιῶς ἐμεῖς κὶ ἀλλιῶς ἄλλοι. Πῶς καταλαβαίνετε σεῖς π.χ. Κ. Καβάφης τὰ ὠραῖα σώματα;!

Τώρα ἂν ἡ ποιητικὴ ἀφέλεια, ἡ ὁ φθὸς (ε;;) γιὰ ἐφεύρεση καταλληλότερης λέξης ἢ φράσης σὰς βαστάει ἀλλάζει ὁ λόγος. Κὶ ἂς μείνω ἀπάνου στὸ ἴδιο ποίημα.

Διαβάζοντας λοιπὸν κανένας αὐτῆ τῆ φράση, ἢ κατὰ τὸν Κον Καβάφης στίχον:

Σὰν σώματα ὠραῖα

Περιμένει τουλάχιστο νὰ δεῖ παρακάτω καὶ μιὰ ποιητικότερη ἀνάλυση τῶν ὠραίων αὐτῶν σωμάτων, μὰ νὰ, ἀντὶ κάθε ὀλίγη περιγραφὴς γρήγορα, γιατί πάντα ὁ Κύριος Καβάφης βιάζεται στὰ ποιήματά του, (ποητικὴ λυτὴ) τὰ ὠραῖα αὐτὰ σώματα, κλειδώνει σὲ Μουσωλεῖο: Τί Μουσωλεῖο; Μεγαλόπρεπο, μαρμάρينو, πέτρινο, χρυσό, ὄχι σὲ Μουσωλεῖο Λαμπρό!

Κ' ἔτσι πάει καὶ τὸ Μουσωλεῖο.

Ἄλλ' ἂν υποθέσουμε πῶς αὐτὸ ἦτανε γιὰ εἶδηση ἀπλή, μιὰ φημερίδα μποροῦσε νὰ περιγράψει πεζότερα ἀπὸ τὸν Κύριον Καβάφην;

«Τελευταία ὦρα!

»Χθὲς περὶ τὴν τρίτην ἀπογευματινὴν φημεισαν εἰς Μουσωλεῖον Λαμπρό τὰ ὠραῖα σώματα τῶν νεκρῶν.

Φαίνεται πῶς ὁ Κύριος Καβάφης

στην ποίηση να περάσει και τις εφημερίδες στην απλότητα του ύφους.

Μόνο και μόνο γι' αυτό το λόγο κλειδώνει ωραία σώματα σε λαμπρά μανωλεία, πολιτογραφεί ποιητές στην πόλη των ποιητών, βρίσκει πώς τη μιὰ μονότονη μέρα ἄλλη ἀπαράλαχτη τη διαδέχεται, κι ὅτι καταντάει τὸ αὐριο νὰ μὴ μοιάζει σὰν αὐριο (σπουδαῖο αὐτὸ τὸ φιλολογικὸν εὖρημα) βρίσκει πὼς τὴν αὐριο θὰ ξαναγίνουν τὰ ἴδια πράγματα δηλαδή θὰ θυγεί ὁ ἥλιος τὴ μέρα καὶ τὸ θράδυ τὰστέρια, θὰ κάνει ὁ Κύριος Καβάφης τὰ ἴδια ποιήματα καὶ θὰ θαυμαστεῖ, κτλ...

Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο χάριν ἀπλότης ὁ Κύριος Καβάφης βρίσκει πὼς ἡ Ἐκάβη κι ὁ Πρίαμος κλαίνει γιὰ μᾶς καὶ μεις γιὰ δ' αὐτούς. Πὼς ταραττεται ἡ ψυχὴ μας καὶ παθαίνει χρόνια παράλυση.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τρέχει στὴν κάμαρά του καὶ δὲ βρίσκει παράθυρα, ἢ βρίσκει καὶ δὲν τ' ἀνοίγει ὄχι γιατί εἶναι χειμῶνας καὶ φοβάται τὸ κρῦο ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ δεῖ καινούργια πράγματα! Βέβαια καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Κύριος Καβάφης σκαλίζοντας τὴν ἱστορία θὰ δρῆκε μὲ κρυφὴ χαρὰ πὼς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος καὶ οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλους θὰ διαδοῦνε!

Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ὁ Πηλεὺς φοβάται κ' ἐπεμβαίνει ὄχι γιὰ τὰ ποιήματα τοῦ Κυρίου Καβάφης ἀλλὰ γιὰ νὰ σταματήσει τὴ φόρα τῶν θαυμαστῶν του.

VIII

Τέλος πάντων τί εἶναι ἡ ποίηση τοῦ Κυρίου Καβάφης; Ἐχει ἢ προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσει δικιά του σκαλή; Ὅπως εἶπα στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματείας μου αὐτῆς, ὁ Κύριος Καβάφης παρασύρθηκε ἀπὸ μιὰν ἀκατάσχετη μανία φιλοσοφίας καὶ συμβολισμοῦ στὰ ποιήματά του, πού τὰ περισσότερα εἶναι ξερὲς μετάφρασες ἀπὸ ἀρχαῖα συγγράμματα, παρμένα ὅπως: ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος.

Ποῖος μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ λογικὰ πὼς ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος εἶναι ποίημα; ἢ κι ἂν θέλουμε ποῖος μπορεῖ νὰ πεῖ πὼς κρύβει μέσα του τίποτε σπουδαῖο φιλοσοφικὸ ἢ κοινωνικὸ νόημα. Ἴσως νὰ ὑποθέταμε ἕνα τέτοιο πρᾶμα ἂν ὁ Κύριος Καβάφης δὲν ἔβαζε στὴν ἐπικεφαλίδα ὀλόκληρη τὴν περίοδο τοῦ Πλούταρχου.

«Ὡσπερ οὐ βασιλεὺς, ἀλλ' ὑποκριτὴς, μεταμφιέννεται χλαμύδα φαῖαν ἀντὶ τῆς τραγικῆς ἐκείνης καὶ διαλαθῶν ὑπεχώρησεν».

Ἀλλὰ δυστυχῶς αὐτὴ ἢ πρόταση ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ὅτι τὸ ποίημα ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος δὲν εἶναι ποίημα ἀλλὰ ξερὴ ξερὴ, τὸ πολὺ ἐπιτυχημένη μετάφραση, ὄχι βέβαια καθηγητὴ ἀλλὰ μαθητὴ Γυμνασίου.

IX

Ἐν ἄλλο ἀφόρητο γιὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη ἐλάτωμα στὴν ποίηση τοῦ Κυρίου Κα-

βάφης, ἢ παρένθεση πού κόβει τὸν ἄγαρμπο στίχο τόσο ἄγαρμπα!

Νὰ παράδειγμα!

Ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος (μεγάλην εἶχε ψυχὴν) καθόλου — ἔτσι εἶπαν δὲν φέρθηκε σὰν Βασιλεὺς. Ἐπεῖγε κ. τ. λ.

Δὲ φτάνει ἡ τρομερὴ πεζότη τοῦ ποιήματος μὰ ἔχουμε καὶ τὶς παρένθεσες, πού σὲ ὑποχρεώνουν νὰ κρατᾶς τὴ συνέχεια σὰ στίς ἐπιφυλλίδες τῶν μυθιστορημάτων τῶν φημερίδων.

Καὶ πάλι ρωτῶ, μπορούσε πεζότερα νὰ γραφεῖ ἕνα παρόμοιο πρᾶμα; πού βρίσκονται κρυμμένες ἢ ποιητικὴ ἀλληγορία, πού τὸ μέτρο, πού ἡ ἀρμονία, πού τὸ ψηλὸ νόημα; Ἡ Παπᾶς παπᾶς ἢ ζευγᾶς ζευγᾶς.

X

Τί λοιπὸν οἱ θαυμαστὲς τοῦ Κυρίου Καβάφης θαμάζουν στὰ ποιήματά του; ἀφοῦ οὔτε ἀρμονία οὔτε μέτρο οὔτε γλωσσικὸς πλούτος ὑπάρχει, οὔτε τίποτε ἄλλο ποιητικὸν προσόν. Τὴ φιλοσοφία; βέβαια κι αὐτὴ θὰ τὴ θαμάζουν, ἀλλὰ κ' ἡ φιλοσοφία του ἄς τὴν ὀνομάσουμ' ἔτσι, εἶναι ὄχι μόνον τεταμένη ἀλλὰ κι ἀστεία, δηλαδή πρᾶγματα πού λέγονται κάθε μέρα χωρὶς καμιὰ φιλοσοφικὴ ἀξίωση.

Λοιπὸν τί θαμάζουν;

Θαμάζουν τὸ παράξενο τοῦ ὕφους του; ἀλλὰ δὲν εἶναι παράξενο καθόλου! ἀπὸ πότες εἶναι ἢ ἔγινε original ὁ πεζὸς λόγος;

Ἐπειτα αὐτὸ τὸ τρομαχτικὸ, τὸ ἀπαίσιο ἀράδιασμα ὄλωνε τῶν ἀρχαίων ἡρώων, ἡμιθέων καὶ θεῶν, σκεπασμένων, κουκουλωμένων μὲ τὸ μαντύα τῆς ψευτοφιλοσοφίας, τί εἶναι;

Τί ἄλλο εἶναι παρὰ μιὰ κούφια μάταιη ἐπίδειξη πολυμαθείας; Ποιὸ τέλος εἶναι τὸ ἀγνό του ποίημα; ποιὸ τὸ βασανισμένο, τὸ σκαλισμένο ἀπάνω στοὺς κανόνες ἂν ὄχι τῆς ποίησης τουλάχιστο τοῦ γούστου; λυπούμαι πολὺ νὰ πῶ πὼς κανένα, ἢ μᾶλλον μόνον ἕνα, τὸ ποίημα, Ἐνας γέρος. Μάλιστα αὐτὸ εἶναι ποίημα, ἔχει τὴ σειρά του, τοῦ λείπει ἐκείνη ἢ ἀνακατωσοῦρα τῆς φιλοσοφίας, ἀπουσιάζουν ἐκεῖνα τὰ συμβολικὰ παράξενα μέτρα, κατορθῶνω νὰ φανταστώ τὸ φτωχὸ γέρο πού κλαίει τὰ νιάτα του καὶ μὲ πόνον νὰ τὸν θεωρῶ στὸ τέλος.

«Ἀπ' τὸ πολὺ νὰ σκέπτεται καὶ νὰ θυμάται ὁ γέρος ἐξάλισθηκε. Κι' ἀποκοιμᾶται στοῦ καφενεῖου ἀκουμπισμένος τὸ τραπέζι».

Κ' ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἀπλότη τοῦ ὕφους ἀλλ' ἢ σωστὴ ποιητικὴ ἀπλότη, τὸ γερὸ νόημα πού κάνει τὸ ἕνας γέρος νὰ εἶν' ἕνα μικρὸ ἀνεχτίμητο μπιζουδάκι. Μάλιστα εἶναι ποίημα! διαβάζοντάς το αὐτὸ οἱ νέοι μελαγχολικοὶ θὰ σκεφτοῦν πὼς θάρθουνε γρήγωρα τὰ σκληρὰ χρόνια νὰ μᾶς θυμίσουν τί μπορούσαμε νὰ κατορθώσουμε στὴ νιότη μας. Θάρθει μέρα πού μὲ δάκρυα, κάπως ἀργά, θὰ δοῦμε τὸν ὀρίζοντα νὰ σκοτεινιάζει, τὰ χίλια δυὸ χρυσά μας ψέφτικα ὄνειρα νὰ διαλύονται

σαν καπνός, και κάτι άοριστο τράμο να μάς παίρνουν, μια σκιά, έ! μäs την πούμε, του χάρου να μάς πλησιάζει!

Τί έκαμες στη ζωή σου; τίποτε; Ένόμισες πώς είχες δικαίωμα έμένα το χρόνο να περιφρονήσεις τόσο που να νομίσεις ότι στέκουμαι και δεν κουνιέμαι; όχι, τώρα σε παίρνω!

Μά γιατί ο γέρος να σκέφτεται τα νιάτα του, γίνεται εγωιστής, κάνει πέτρα την καρδιά, γελά-γελά περιφρονητικά.

Μά η υπεράνθρωπη προσπάθεια για το κουρασμένο σώμα του, η σκέψη αυτή θα το σκοτώσει, έ! όχι λοιπόν δε σκέφτεται, να θα ζήσει εγωιστής.

Και, «ο γέρος εξαλίσθηκε, κι αποκοιμάται στο καφενείο ακουμπισμένος το τραπέζι»

Σώνει ένα τέτοιο ποίημα για να δικαιολογηθεί η παρουσία του τομίδιου;

Τί τον έμπόδισεν άραγε τον Κύριο Καβάφη να έξακολουθεί να γράφει στο Style του ένας γέρος; παλύ φοβούμαι οι θαυμαστές του που δεν πρέπει βέβαια να κολακεύονται για φιλολογική μόρφωση.

Πώς όμως να ονομάσουμε τα ποιήματα του Κυρίου Καβάφη αφού ο ποιητής των δεν τους έδωκε τίτλο; πώς άλλως παρά φιλοσοφικά δόγματα, γιατί σε πολλά δ' αυτά ο Κύριος Καβάφης δεν είναι ποιητής αλλά διδάσκει!

Ποτέ από το χρέος μη κινούντες.

Δίκαιοι κ' ίσιοι σ' όλες των τες πράξεις

Άλλα με λύπη κιόλας κ' ευσπλαχνία

Γεναίοι όσάκις είναι πλούσιοι κι όταν

Είναι πτωχοί, πάλ' εις μικρόν γεναίοι

Πάλι συντρέχοντες όσο μπορούνε

Πάντοτε την αλήθεια όμιλούντες

Πλήν χωρίς μίσος για τους ψευδομένους,

Πιο τετριμένες αλήθειες γίνονται από δ' αυτές των Θερμοπυλών, τουλάχιστο αν ήσαν κάπως πιο ρυθμικά βαλμένες, πιο αρμονικά.

XI

Κι όλ' αυτά τα παθαίνουμε γιατί; γιατί πάσχουμε από τη γνωστή ασθένεια «Snohisme». Έχουμε καταστήσει, και το άστείο δε θέλουμε να παραδεχτούμε, η αν προτιμάτε δε θέλουμε να καταλάβουμε, Snohs με άλλα λόγια, δούλοι της γνώμης δυο τριών έξεχόντων. Τρανό και ζωντανό παράδειγμα τα ποιήματα του Κυρίου Καβάφη, τα θαμάζουμε γιατί κάποιος βρέθηκε να τα παινέσει, κάποιος πολύ γνωστός λογογράφος των Άθηνών, έμεις λοιπόν επιπόλαια επιπόλαια χωρίς καλά καλά να ξέρουμε γιατί άσπαζούμαστε τις γνώμες του και πρώτοι πρώτοι και καλοί βροντοφωνούμε: Νά φιλόσοφος, να ποιητής, το δε άστείο, το λέμε με τόση πεποίθηση που στο τέλος το πιστεύουμε και τον έχτιμάμε (παράδειγμα ο Κος Καβάφης) για ποιητή για λογογράφο, για φιλόσοφο κτλ., ύπνοτιζούμαστε τόσο που εύτς είμαστε έτοιμοι να δώσουμε κάποια σπουδαία κρυμένη έννοια σ'

ένα κούφιο λόγο η σ' εν' άστείο πεζό ποίημα, που θεωρούμε shof d' οευνε!

Αυτά φίλοι μου είν' ανθρώπινες άδυναμίες που από εγωισμό δεν παραδεχούμαστε, θαμάζουμε εκείνο που θαμάζουν δυο τρεις σπουδαίοι. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είμαστε του Nietzsche όπαδοί, λατρεύουμε τη μουσική του Wagner ενώ στα κρυφά τρελαινούμαστε για το Matchiche, είμαστε συμβολιστές ενώ έμεις οι ίδιοι δεν καταλαβαίνουμε τί γράφουμε.

Και με μια διαφορά για να εξηγούμαστε καλύτερα ο Wagner, ο Nietzsche έχουν και τους θαμαστές τους τους είλικρινείς, τους θαμαστές που ξέρουν γιατί τους θαμάζουν, ενώ ο Κος Καβάφης έχει τους θαμαστές που άποχτά κάθε εύτυχής συγγραφέας παράξενος σε μέτρα ποιητικά μόνο όχι και σε ιδέες τουλάχιστο.

XII

Μά δε βλέπουμε έμεις οι θαμαστές το κακό που κάνει ο θαμασμός μας ο επιπόλαιος σ' ένα συγγραφέα που ίσως μπορεί να γράφει καλά. Το κακό δεν το βλέπουμε λέγω! δεν έννοούμε πώς τον καταστρέφουμε κολακεύοντας δλακωδέστατα το κακό του γούστο.

Αυτό που λείπει από μάς ξέρετε τί είναι; η σύγχρονη φιλολογική εκπαίδευση και το φιλολογικό γούστο. Έχουμε κατορθώσει να παραγνωρίσουμε εκείνους που κάτι αξίζουν και να θαμάζουμε εκείνους που δεν είναι άξιοι θαμασμού.

Και νάτανε μόνο αυτό, κιντυεύουμε δυστυχώς να πάθουμε εκείνο που έπαθεν ο 18ος αιώνας στη Γαλλία, με τη μανία στη φιλοσοφία, δηλαδή να καταστραφεί η ποίηση από την πολλή φιλοσοφία και λογική και να μην αναδειχτεί παρά ένας αληθινός ποιητής, ο André Chemir! Κι αυτός ακόμα ο πολυς Βολταίρος έπεσε θύμα της φιλοσοφίας του στην ποίηση.

Τί λέγω κιντυεύουμε; έχουμε ήδη καταστρέψει την άγνη ποίηση, και για να μη βγαίνω από το θέμα μου, να ο Κύριος Καβάφης το πιο τρανό παράδειγμα.

Στην ποίησή του δεν ύπάρχει:

ούτε αϊστημα!

ούτε περιγραφή,

Έχτος αν ονομάζει ο Κος Καβάφης περιγραφή την καταγωγή διαφόρων αντικειμένων λες κ' είν' έχτιμητής όπως στην κηδεία του Σαρπηδόνας.

ούτε χάρη,

Έχτος αν είναι η χάρη στο ποιηματάκι ή δέησις όπου η μητέρα στήνει τ' αυτή, λες κ' είναι φοράδα, περιμένοντας το γυιό της.

ούτε αρμονία,

ούτε τίποτε άλλο!

Θα ξανάρθουμε σε μια τελειότερη ανάλυση του έργου του Κυρίου Καβάφη, αν το θέλουν οι θαμαστές του, και θ' αποδείξουμε πλατύτερα τη μηδαμινότητα της ποίησής του.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Τοῦ Ἀθανασίου Γ. Πολίτη

Τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1930 ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος «Γράμματα» κυκλοφοροῦσε τὸ δεύτερο τόμο τοῦ Ἀθ. Γ. Πολίτη «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Νεωτέρα Αἴγυπτος». Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν, δέκα σελίδες ἀπὸ τῆς 34 ἀφιερώνονται στὸν Καβάφη. Εἶναι ἐξακριβωμένο πὼς τὸ ὕλικὸν γιὰ τὴν συγγραφὴν αὐτῶν τῶν δέκα σελίδων τὸ προμήθεψε ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς. Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητο νὰ τὶς ἔχουν ὑπόψιν τοὺς ὄσοι ἀσχολοῦνται μὲ καβαφικὰς μελέτας.

Στ. Τσ.

Ὁ Κ. Π. Καβάφης κατέχει ἐξαιρετικὴν θέσιν ἐν τῇ νεοελληνικῇ φιλολογικῇ κινήσει τῆς νεωτέρας Ἀλεξανδρείας. Τῷ ὄντι, ἡ ποιήσις του εἶναι τόσον πρωτότυπος, τόσον διάφορος τῶν ἄλλων ποιητικῶν παραγωγῶν, εἴτε ἑλληνικαὶ εἶναι αὐταὶ εἴτε ξένα, ὥστε ἀποτελεῖ σύνολον διακεκριμένον, ὅπερ συνεπῶς πρέπει νὰ μελετηθῇ χωριστά.

Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλ' ἡ οἰκογένειά του κατάγεται παλαιόθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Διήλθεν ἔτη τινὰ τῆς νεότητός του ἐν Ἀγγλίᾳ μεθ' ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου παρέμενεν ἐπὶ διετίαν περίπου. Ἡλικιωθεὶς ἤδη, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐπεσκέφθη τὴν Γαλλίαν ὅπου παρέμεινεν ὀλίγον χρόνον. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, διαμένει ἀπὸ εἰκοσαετίας καὶ πλέον εἰς οἰκίαν ὑπ' ἀριθ. 10 τῆς ὁδοῦ Lepsius. Τελευταῖον ἦτο ὑπάλληλος ἐν γραφείῳ ἐξαρτωμένῳ ἐκ τοῦ αἰγυπτιακοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων. Πρὸ τινῶν ἐτῶν ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας ἵνα ἀφοσιωθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ποίησιν.

Τὸ φιλολογικὸν στάδιον τοῦ Καβάφη, μολοντὶ προχωρημένον κάπως εἰς τὴν ἡλικίαν, εἶναι σχετικῶς θραχύ. Πρὸ δεκαπενταετίας περίπου, ὁ Καβάφης ὄχι μόνον δὲν κατεῖχεν ἀκόμη θέσιν διακεκριμένην ἐν τῇ νεοελληνικῇ φιλολογικῇ κινήσει, ἀλλὰ καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, γνωστὸς ὑπὸ εὐαρίθμων λογίων, ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τοὺς πολλούς. Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος πρῶτος κατέστησε

γνωστὰ τὰ ποιήματά του εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ πρᾶγμα δύναται νὰ φανῇ παράδοξον, δεδομένου ὅτι ὁ Καβάφης ἤρchiσε νὰ δημοσιεύῃ ποιήματα ἀπὸ τοῦ 1896 - 1897. Τότε ἐδημοσιεύθη τὸ ποιήμα του «Τὰ Κεριά», ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Καβάφης παρείχεν ἤδη τὸ μέτρον τῆς δεξιοτεχνίας του. Πρὸ τῆς ἐπαχῆς ἐκείνης, ὁ Καβάφης εἶχε δημοσιεύσει δεκαπεντάδα ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ὑστερώτερον ἀπεκήρυξεν οὕτω τὸ φιλολογικὸν στάδιον του ἄρχεται πράγματι ἀπὸ τοῦ 1896 - 1897.

Ἐν τούτοις, καὶ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην, πλήρη συλλογὴν τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη δὲν ἔχομεν. Τῷ 1904 ὁ ποιητὴς ἐξέδωκε μίαν πρώτην συλλογὴν περιέχουσαν 14 ποιήματα, καὶ, τῷ 1910, μίαν δευτέραν περιέχουσαν 21 ποιήματα. Ἀμφότεραι αἱ συλλογαὶ αὐταὶ, τυπωθεῖσαι ἢ μία εἰς 150 καὶ ἢ ἄλλη εἰς 200 ἀντίτυπα, δὲν ἐτέθησαν εἰς πώλησιν, οὔσαι προωρισμέναι διὰ τοὺς φίλους τοῦ ποιητοῦ.

Τῷ 1915 ἐξεδόθη μία σπουδαιότερα συλλογὴ ποιημάτων τοῦ Καβάφη, τιτλοφορουμένη ἀπλῶς, «Ποιήματα» (1907. - 1915).

Ὁ τυπογράφος παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐξεδίδοντο ἡ «Νέα Ζωὴ» καὶ τὰ «Γράμματα» εἶχεν ἐκτυπώσει χωριστὰ περὶ τὰ τριάκοντα ἀντίτυπα τῶν ποιημάτων τῶν δημοσιευθέντων ἐν τοῖς περιοδικοῖς τούτοις, καὶ παρέσχεν οὕτως τὴν εὐκαιρίαν ὅπως ἀπαρτισθῇ ἢ ἐν λόγῳ συλλογῇ — εἰς τὴν περιελήφθησαν καὶ

τρία ἢ τέσσαρα ποιήματα συντεθέντα μεταξύ τοῦ 1897 καὶ 1907.

Ὁ Καβάφης ἐξηκολούθησε νὰ δημοσιεύῃ τὰ ποιήματά του ἐπὶ φύλλων ἀπεσπασμένων, καὶ ὅταν ἀκόμη τὰ περιοδικὰ ταῦτα εἶχον διακόψει προσωρινῶς τὴν ἐκδοσὶν των. Τὰ φύλλα ταῦτα ἀπαρτίζουν ἔπειτα συλλογὴν, ἣν ὁ ποιητὴς διανέμει εἰς τοὺς φίλου του.¹

Καθὼς διακρίνονται διὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκδόσεώς των, οὕτω διακρίνονται τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη καὶ διὰ τὴν πρωτοτυπίαν των, πρωτοτυπίαν ἣτις ἐκπλήττει εὐθύς ἀμέσως τὸν ἀναγνώστην. Τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη οὐδεμίαν ἔχουν ὁμοιότητα πρὸς αὐθεντὸς Ἕλληνας ἢ ξένου ποιητοῦ τὰ ποιήματα, τοῦτο δὲ καὶ καθιστᾷ τὴν ἀνάlysιν αὐτῶν τόσον δύσκολον.

Πρὶν ἀναλύσωμεν τὴν ποιήσιν ταύτην ἃς ἴδωμεν εἰς τί συνίσταται αὕτη. Τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη δύνανται νὰ καταταχθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας: α) τὰ τῆς σκέψεως, β) τὰ ἱστορικά, γ) τὰ ἡδονιστικὰ ἢ αἰσθητικὰ.

Εἰς τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας, ὁ Καβάφης ἐξ ἀφορμῆς ἐνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀφηγεῖται, μᾶς καλεῖ πρὸς σκέψιν. Τινὲς ὠνόμασαν τὰ ποιήματα ταῦτα φιλοσοφικά. Κατ' αὐτὸν τὸν Καβάφην, οὐχὶ ὀρθῶς ἐδόθη εἰς αὐτὰ ἡ ὀνομασία αὕτη. Τῷ ὄντι, ἡ φιλοσοφία περιβάλλουσα τὴν γενικότητα, δίδει, ἐξ ἀφορμῆς ἐνὸς γεγονότος, τὸν γενικὸν κανόνα, ἐνῶ ὁ σκοπὸς τοῦ Καβάφη εἶναι περισσότερο περιωρισμένος. Ὁ ποιητὴς λέγει τί δύναται νὰ συμβῇ εἰς τινὰς περιπτώσεις, ἀλλὰ δὲν διατείνεται ὅτι θὰ συμβῇ ἀναγκαιῶς. Τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων του ἄρα, μολονότι μᾶς καλοῦν πρὸς σκέψιν δὲν εἶναι ποιήματα καθαρῶς φιλοσοφικά. Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἀναδημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα δύο ἐκ τῶν ὁποίων θὰ καταδειχθῇ καλλίτερον οἰασδῆποτε ἀναλύσεως καὶ τῆς μακροτέρας ἔτι, ἡ τεχνικὴ τοῦ ποιητοῦ:

(παρατίθεται τὸ ποίημα «Ἰθάκη»)

Ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη εἶναι τὰ ἱστορικά. Ἡ ποιήσιν αὕτη δὲν εἶναι ἐνίοτε στενῶς ἱστορικὴ. Ὁ ποιητὴς ἐκλέγει μόνον μίαν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας ἵνα τοποθετήσῃ εἰς αὐτὴν τὰ πρόσωπά του ἐκ τῶν ὁποίων πολλά, ἄλλως τε, εἶναι πλαστά. Ποία εἶναι ἡ ἐποχὴ αὕτη; Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ποιητικοῦ σταδίου του, ὁ Καβάφης εἶχε ὑπ' ὄψιν τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις, ἡ φιλοπατρία του ἴσως δὲ καὶ ἡ καταγωγὴ του εἴλκυον αὐτὸν πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· ἀλλ' ὡς μᾶς ἐδήλωσεν ὁ ἴδιος,

1. Πλὴν τῆς συλλογῆς 1907 - 1915, ὑπάρχει μία ἄλλη ἀποτελουμένη ὡσαύτως ἐκ φύλλων ἀπεσπασμένων. Ἀλλὰ τὰ ἀντίτυπα ταύτης δὲν εἶναι ὅμοια ὅλα. Εἰς τὴν συλλογὴν προστίθενται ποιήματα κατὰ καιροὺς δημοσιευόμενα. Ὅλα τὰ ἀντίτυπα ἔχουν τοῦτο τὸ κοινόν, ὅτι ἄρχονται τῷ 1916 ἀλλὰ μερικὰ λήγουν τῷ 1925 ἄλλα τῷ 1926 καὶ οὕτω καθεξῆς.

ἐγκατέλειπε τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ἤρμοζεν ὡς πλαίσιον εἰς τὰ πρόσωπά του.

Τῷ ὄντι μίαν ἐποχὴν ἀρμόζει εἰδικώτερον πρὸς τοποθέτησιν τῶν ποιημάτων του: ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ἣτις διήκει ἀπὸ τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Εἰς ταύτην ὁ Καβάφης περιλαμβάνει ἐν τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ὄχι τῆς τῶν ἑκατὸν ἐτῶν πρὸ Χριστοῦ, ὅτε ἡ Ρώμη ἦτο Ἰταλική, ἀλλὰ τῆς μετὰ Χριστὸν ὅτε ἡ Ρώμη ὑπέστη πλήρως τὴν ἐπίδρασιν

τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Καβάφης λοιπὸν ἐνεπνεύσθη, ἃς μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν ταύτην, μολονότι ἡ λέξις αὕτη δὲν ἀρέσκει εἰς τὸν ποιητὴν, ἐκ τῆς ἑλληνιστικῆς ἢ ἀλεξανδρινῆς περιόδου, ἂν ἡ λέξις αὕτη ληφθῇ ὑπὸ ἑνωσιαν γενικὴν, χωρὶς νὰ δηλωθῇ εἰδικῶς ὁ πολιτισμὸς τῆς πόλεως τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὀλίγοι σοφοὶ γνωρίζουν τὴν περίοδον ταύτην καλλίτερον τοῦ Καβάφη.

Οὐδεμία λεπτομέρεια διέφυγε τὸν ποιητὴν, καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐνίοτε φαίνεται ζῶν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους χρόνους· τόσον εἶναι ζωηρὰ ἡ περιγραφή του.

Ὁ Καβάφης εἶναι λοιπὸν ὁ ποιητὴς τῆς Ἀλεξανδρείας τῶν Λαγιδῶν ὡς καὶ τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἡ κατάκτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἐξελληνίσει. Οὕτω, ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται συχνὰ εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Σελευκιδῶν, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔκαμε προόδους ταχυτέρας ἢ ἐν Αἰγύπτῳ, ἴσως διότι εἶχε νὰ παλαίσῃ ἐν Συρίᾳ κατ' ἐγχωρίου πολιτισμοῦ ἤδη παλαιωτάτου, ὡς ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Νείλου.

Ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι θὰ ἠδύνατό τις νὰ διερωτηθῇ οἵτινες ἐλκύουν τὸν ποιητὴν πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν; Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἱστορικὴ αὕτη περίοδος ἀρμόζει ἰδιαιτέρως ὡς πλαίσιον εἰς τὰ διάφορα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς θέλει νὰ κάμῃ νὰ ἀναζητήσουν. Εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ τὴν Αἰγύπτου τὴν τότε, ὡς ἄλλως τε καὶ τῆς σημερινῆς, παρὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ὑπῆρχον ξένοι. Μεταξὺ τούτων πολλοί, μολονότι μὴ Ἕλληνας, ὠμίλου οὐχ ἦσαν τὴν ἑλληνικὴν δηλαδή ἦσαν ἑλληνόφωνοι. Οἱ ἑλληνόφωνοι ἦσαν πολυπληθεῖς. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶχε συγχωνεύσει ἐν τῷ αὐτῷ τύπῳ ἀνθρώπων διαφόρων ἐθνικοτήτων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ρωμαϊκὴ εἰρήνη (pax romana) εἶχε συντελέσει ὅπως δοθοῦν χαρακτηριστικὰ ὁμοιοῦσα, οὕτως ὥστε ὑπὸ τὴν ἔποσιν ταύτην ὁ τότε ἑλληνο-ρωμαϊκὸς κόσμος δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνος μας. Ἐν περιλήψει, ὅτι χαρακτηρίζεται τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦτο εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἔλλειψις πατρίδος ἰδιαίτερας καὶ ἐθνικισμὸς στενοῦ, ἡ ἔλλειψις παραδόσεως δεσμευτικῆς ἢ εὐκολίας τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τέλος εὐθυμία ἠθῶν καὶ ἠθικὴ τῶν φύλων παρόμοια πρὸς τὰ τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20ου αἰῶνος. Οἱ λόγοι οὗτοι, καὶ ἰδίᾳ ὁ τελευταῖος, ὑπεδύκνουν ἰδιαιτέρως τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς πλά-

σιον εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη.

Τέλος, ἡ τρίτη κατηγορία τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη περιλαμβάνει, ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὠνομάσαμεν ἡδονιστικά ἢ αἰσθητικά.

Πολλὰ ποιήματα, ἄλλως τε, δύνανται νὰ εἰσεέλθουν εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν δύο τελευταίων τούτων κατηγοριῶν καὶ νὰ θεωρηθῶν εἴτε ὡς ἱστορικά, εἴτε ὡς αἰσθητικά.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα ποιήματα τοῦ Καβάφη ἔδωσαν λαβὴν εἰς πολλὰ σχόλια. Τινὲς τὸν μέμφονται διὰ τὴν χαλαρὰν ἠθικὴν του καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐξάρσεως αἰσθηματικῆς. Ἡ τελευταία αὕτη ἐπικρίσις δὲν φαίνεται βάσιμος, διότι ὁ Καβάφης, μολοντί ἡδονιστής, πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι χυδαῖος. Αἱ ἐνώσεις τὰς ὁποίας περιγράφει δὲν εἶναι στιγμιαῖαι, ἀλλὰ διαρκεῖς· προϋποθέτουν αὐταὶ κάποιον εὐγενὲς αἰσθημα, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο καταληπτὴ ἡ διάρκεια μίας ἐνώσεως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μόνης τῆς φυλότητος.

Ἐν μόνον ἐκ ποιημάτων τοῦ Καβάφη «Ἡ Ἀρχὴ τῶν» ἐμφαίνει μίαν ἐνωσιν ἐφήμερον. Ἀλλά, καὶ ἐν αὐτῷ δὲν λείπει τὸ αἰσθημα, ἀφοῦ, καθὼς δεικνύουν οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος, ἡ στιγμιαία αὕτη ἐνωσις ἐχρησίμευσεν ὅπως ἐμπνεύσῃ βραδύτερον τὸν καλλιτέχνην. Ἐνταῦθα λοιπὸν τὸ αἰσθημα ἐπακολουθεῖ τὴν δρᾶσιν.

(παρατίθεται τὸ ποίημα: «θυμῆσου σῶμα»)

Τοιαύτη εἶναι λοιπὸν ἡ ποιήσις τοῦ Καβάφη, μία ποιήσις καθ' ὀλοκληρίαν διανοητική. Ὅ,τι τὴν χαρακτηρίζει εἶναι ἡ ἄκρα αὐτῆς πρωτοτυπία. Εἴτε τὴν ἀγαπᾷ τις, εἴτε δὲν τὴν ἀγαπᾷ, ἐκεῖνο ὅπερ πρέπει νὰ ἀνομολογηθῆ καὶ ὅπερ ὅλοι οἱ κριτικοὶ δὲν παρέλειψαν νὰ ὑπογραμμίσουν, εἶναι ὅτι ἡ ποιήσις αὕτη εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπος καὶ ὅτι ὅμοια αὐτῆς εἰς καμίαν γλῶσσαν δὲν ὑπάρχει ἄλλη. Διὰ τοῦτο δὲν ἐκπλήττει ὅτι ὁ Καβάφης, παραλλήλως πρὸς θαυμαστάς φλογερούς, ἔσχε καὶ ἐπικριτὰς σφοδρούς, ὧν τινες ἐχώρησαν μέχρι τοῦ νὰ ἀρνηθῶν εἰς τὰ ποιήματά του τὸν ποιητικὸν χαρακτήρα. Ὁ Καβάφης ἐπικρίνεται διὰ τὴν μικτὴν γλῶσσαν του καὶ μάλιστα πάντων διὰ τὴν στιχουργίαν του ἀπὸ τῆς ὁποίας, συχνότατα, λείπει ἡ ὁμοιοκαταληξία.

Προκειμένου περὶ τῆς πρώτης ἐπικρίσεως, ὁ ἀναγνώστης θὰ ἐνθυμηταὶ ἴσως τὰ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου λεχθέντα σχετικῶς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἐν Ἑλλάδι. Μέχρι τοῦ 1888, ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα, ἥς ἐγένετο ἀποκλειστικὴ χρῆσις, ἦτο ἡ καθαρεύουσα. Ποιηταὶ τινες, ὡς ὁ Βαλαωρίτης καὶ ἄλλοι, ἔγραψαν μερικὰ τῶν ἔργων των

εἰς τὴν δημοτικὴν, ἀλλὰ μεταχειρίσθησαν, τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὡς ξένοι τινὲς συγγραφεῖς θὰ μεταχειρίζοντο τινὰ τῶν τοπικῶν διαλέκτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε τοὺς προλόγους ὄλων τῶν ἔργων τούτων εἰς καθαρεύουσαν. Ἄλλως τε, ἐκτὸς τῶν ἐξιαρέσεων τούτων — καὶ τούτων λίαν εὐαριθμῶν, ἀφοῦ πολλοὶ ποιηταὶ ἔγραφον τοὺς στίχους των εἰς καθαρεύουσαν — ἡ καθαρεύουσα ἦτο γενικῆς χρήσεως· οὕτω, ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, ἐγένετο χρῆσις λέξεων διαφορετικῶν τῶν τοῦ προφορικῶν λόγου.

Τινὲς μάλιστα ἐχώρησαν περαιτέρω, καὶ λέξεις τινὰς τῆς δημοτικῆς ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ ἠναγκάσθησαν νὰ τὰς προσαρμόσουν πρὸς τοὺς κανόνας τῆς καθαρευούσης. Ἐλαμβάνετο λοιπὸν ὑπ' ὄψιν κυρίως ἡ γραμματικὴ, καὶ ἡ σύνθεσις, ὡς εἴπωμεν ἤδη εἶχε τεχνητὸν χαρακτήρα. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, ὅτε τῷ 1888, ὁ Ψυχάρης ἔκαμεν τὴν φιλολογικὴν ἐπανάστασιν, ἣτις συνίστα τὴν χρῆσιν τῆς δημοτικῆς. Ἐξεθέσαμεν ἤδη τὴν ἐπιτυχίαν, ἣν ἔσχεν ἡ κίνησις αὕτη.

Δυστυχῶς, ὡς συμβαίνει εἰς ἀντίδρασιν τοῦ εἴδους τούτου, οἱ νεωτερισταὶ ὑπερέβησαν τὰ ὄρια, ὧν ἡ τήρησις θὰ ἦτο εὐχητή. Ἐπειδὴ ἡ δημοτικὴ δὲν εἶχε λέξεις πρὸς ἔκφρασιν ἐνωσίων τινῶν, παρελήφθησαν λέξεις ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ἐκ τῶν γλωσσῶν, ἃς καὶ ὑπέδωλον εἰς τοὺς κανόνας τῆς δημοτικῆς. Ἐκαμῶν οὕτω ἐκεῖνο, διὰ τὸ ὁποῖο ἐμέμφοντο τοὺς ὀπαδοὺς τῆς καθαρευούσης, τοὔτέστιν ἐξετέλεσαν ἔργον γραμματικῶν, κατ' οὐσίαν τεχνητὸν, ὅπερ καθίστα τὴν δημοτικὴν διαφορετικὴν τῆς λαλουμένης, ἡ ὁποία μεταχειρίζεται παραλλήλως — τοῦλάχιστον ἐν τῷ στόματι τῶν εὐμοιρούνητων ποίᾳς τινος παιδείας — τύπους γλωσσικούς τῆς τε καθαρευούσης ὡς καὶ τῆς δημοτικῆς.

Ὁ Καβάφης ἐζήτησεν ἀκριβῶς νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς τὸ σφάλμα τούτο. Ἐν τῇ ποιήσει του μεταχειρίζεται γλῶσσαν μικτὴν, ἣτις ἔχεται ταυτοχρόνως τῆς καθαρευούσης καὶ τῆς δημοτικῆς, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντῶσι τύποι γραμματικοὶ ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν.

Ὁ ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς λοιπὸν ἠθέλησε πρὸ πάντων νὰ μεταχειρισθῆ ἐν τῇ ποιήσει του τὴν λαλουμένην. Ἀλλ' ἐπειδὴ γενικῶς δὲν γίνεται χρῆσις τῆς γλώσσης ταύτης εἰς τὴν ποιήσιν, (εἰς τὴν πεζογραφίαν γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐν πῶ τύπῳ), τὸ γεγονός ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ξενίζει καὶ τοῦτο μάλιστα ἀποτελεῖ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, μίαν ἀκόμη πρωτοτυπίαν τῆς ποιήσεως τοῦ Καβάφη.

Ἀλλὰ δι' ὅ,τι ὁ ποιητὴς ἐπεκρίθη σφοδρότερον εἶναι ἡ στιχουργία του. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν ποιήσιν του, διαπιστοῖ ὅτι ὁ στίχος τοῦ Καβάφη εἶναι ἐλεύθερος στίχος, πράγματι δὲ εἶναι τοιαύτος κατ' ἀναλογίαν 50 ἐπὶ τρεῖς ἑκατόν. Εἶναι στίχος ἐλεύθερος ἢ, ὡς ἐλέχθη, «στίχος ἐλευθερωμένος». Ἀλλὰ καὶ οὕτω, ὁ στίχος οὗτος ὑπόκειται εἰς κανόνας, ὧν ὁ κυριώτερος εἶναι ὁ τοῦ ἰαμβικοῦ ρυθμοῦ, κατὰ τὸν ὅποιον μία συλλαβὴ ἀπο-

1. Ἄς σημειώσωμεν τὴν τάσιν τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Καβάφη ὅπως ἐπαύθη αὐτὸς εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον ὅχι βεβαίως διὰ νὰ τοποθετηθῇ ἐν αὐτῇ τοὺς μύθους του, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἤρμοζεν ἡ ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ τὴν περιγράψῃ ὅπως τὴν φαντάζεται.

νος ἢ ελαφρῶς πονομένη ἀκολουθεῖται ὑπὸ συλλαβῆς ἰσχυρῶς πονομένης.

Ὅταν ἀπαντῶσι τέσσαρες ἢ καὶ πέντε συλλαβαὶ ἄστονοι, αὗται ἀκολουθοῦν φυσικὰ τὸν ἰαμβικὸν ρυθμὸν τῶν συλλαβῶν, αἱ ὁποῖαι προηγούνται καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις ὁ ἰαμβικὸς ρυθμὸς εἶχεν ἐκδηλωθῆ.

Οὗτοι εἶναι οἱ κανόνες τοῦ ρυθμοῦ, ὃν ἀκολουθεῖ ὁ Καβάφης. Θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῆ ὅτι ἡ τεχνικὴ αὕτη ἀποδοκίμει ἐνίοτε μονότονος· ἀλλ' ὁ ποιητὴς θεραπεύει τοῦτο διὰ τῆς στίξεως, ἥτις προσδίδει ποικιλίαν εἰς τὸν στίχον μεταπίπτοντα ἀπὸ τοῦ ἰαμβικοῦ εἰς τὸν τροχαϊκόν. Ἐνίοτε ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται στίχους, ἐν τοῖς ὁποίοις οἱ ἦχοι τῶν λέξεων εἶναι τεταγμένοι οὕτως ὥστε νὰ παράγουν ἀρμονίαν μιμητικὴν ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι στίχοι εἶναι εὐαριθμότατοι.

Τέλος, προκειμένου περὶ τῆς ἐπικρίσεως ὅτι ἐκ τῶν στίχων τοῦ Καβάφη συχνότατα λείπει ἡ ὁμοιοκαταληξία, δὲν πρέπει νὰ λησμονώμεν, ὡς παρατηρεῖ τοῦτο αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητὴς, ὅτι ὁ Καβάφης εἶναι ποιητὴς Ἑλλήνων καὶ ὅτι ἡ ὁμοιοκαταληξία οὐδέποτε ἀπετέλεσε στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἑλληνικῆς στιχουργίας.

Καθ' ἅπασαν ἡμῶν τὴν λαμπρὰν ἀνθησίν τῶν δημοτικῶν ποιημάτων ἢ ἀσμάτων, ἡ ὁμοιοκαταληξία λείπει. Ἐπίσης, εἰς τινὰς περιπτώσεις λείπει ἐκ τινῶν φιλολογικῶν ξένων. Οὕτω, ἡ ὁμοιοκαταληξία δὲν εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀγγλικῆς στιχουργίας ἂν δέ, ἐν τῇ γαλλικῇ στιχουργίᾳ, συνήθως ὑπάρχη, ὁμῶς τινὲς τῶν νεωτέρων Γάλλων ποιητῶν παραλείπουν τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, χωρὶς ἢ κριτικὴ νὰ λάβῃ τοῦτο ὡς πρόφασιν ὅπως ἀρνηθῆ εἰς αὐτοὺς ὅτι εἶναι ποιη-

3. Ἴδε διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ ἄρθρον τοῦ ἀλεξανδρινοῦ περιοδικοῦ «Παναγιύπτια», φυλλάδιον τῆς 18 Σεπτεμβρίου τῆς 1928, σελ. 469.

ταί." Ὁ Καβάφης δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐνοήσῃ διατὶ ἢ ποιήσῃ του, ἢ πᾶσα ἄλλὰ ποιήσῃ, δὲν θὰ ἦτο ποιήσῃ, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι ἐνίοτε λείπει ἀπ' αὐτῆς ἡ ὁμοιοκαταληξία.

Τοιοῦτη εἶναι, εἰς τὰς μεγάλας αὐτῆς γραμμάς, ἡ ποιήσῃ τοῦ Καβάφη. Διασυρομένη ὑπὸ τῶν μὲν, φλογερῶς θαυμάζομένη ὑπὸ τῶν δέ, ἡ ποιήσῃ αὐτῆ οὐδεμίαν ἔσχε κατ' ἀρχάς, ὡς εἴπωμεν ἤδη ἐπίδρασιν οὔτε ἐπὶ τῇ νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἑσθνοῖς. Ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ὁμῶς τελειότερον γνωσθεῖσα, ἔσχε μεγίστην ἐπιτυχίαν, μέχρι τοσοῦτου ὥστε δὲν παρέρχεται μὴν δίχως δημοσιεῖσθαι, εἴτε ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν ποίημα καθαφίζον.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἐφάνη εἰς τινὰς τῶν μεγάλων, ὥστε νὰ διερωτηθοῦν οὗτοι ἂν ἠδύνατο νὰ εἶναι διαρκῆς καὶ ἂν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ εἰς παροδικὴν ἔλξιν, εἰς εἰδηγοητείας. Δυνατὸν τοῦτο. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ποιήσῃ τοῦ Καβάφη τὰ πάντα ἀντιφέρουσι πρὸς τοὺς καθιερωμένους κανόνους, δυνατὸν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο, μία ἐξαιρέσις νὰ ἔρχεται εἰς κύρωσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος.

4. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ ἀνομολογηθῆ ὅτι πολλὰ τῶν ποιημάτων τούτων, καίπερ καθαφίζοντα κατὰ τὸ εἶδος, δὲν εἶνε τοιαῦτα κατὰ τὴν οὐσίαν. Μὴ λησμονώμεν ὅτι εἴπωμεν περὶ τοῦ πλαισίου ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Καβάφης ποθετεῖ τὰ ποιήματα του, καὶ ὅπερ εἶνε ἡ λημιστικὴ περίοδος. Ἄλλως τε, πολλὰ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη δὲν κατανοοῦνται κατὰ τὰς ἐξαιρέσεις, οἵτινες τὰ συνδέουν πρὸς τὰ ἄλλα.

5. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Π. Καβάφη καὶ τὰς μελέτας τοῦ Γ. Βρυσιμιτζάκη: Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη. — Ἡ Πολιτικὴ τοῦ Καβάφη. Οἱ κύκλοι τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντη στὴν ποίησιν τοῦ Καβάφη.

ΤΟ ΔΙΔΑΓΜΑ

ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

Τοῦ

Νικηφόρου Βρεττάκου

Γράφοντας κάποτε στήν «Ἐπιθ. Τέχνης» ἕνα ἄρθρο γιά τὸ Σικελιανό, ἔκανα μιὰ παρέμβαση εἰδικῆς μορφῆς, πού ἀφοροῦσε γενικὰ τὴν ποίηση, κάνοντας μιὰν ἀντιπαραβολή ἀνάμεσα στίς δύο ποιητικῆς περιπτώσεις: Τοῦ Καβάφη καὶ τοῦ Σικελιανοῦ. Ἄν μὲ ρωτοῦσαν, ἔλεγα, ποῖός εἶχε περισσότερο ταλέντο, θὰ ἔλεγα, ἀδίσταχτα, ὁ Σικελιανός. Ἄν μὲ ρωτοῦσαν ποῖός εἶναι καλλίτερος ποιητής, θὰ ἔλεγα, ἀδίσταχτα, ὁ Καβάφης. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ σκέψη σήμερα, θέλω νὰ ὑπογραμμίσω πῶς τὸ μέγεθος ἐνὸς ποιητῆ βγαίνει ἀπὸ τὴν καλλιτεχνική του δημιουργία, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ποιητικὸ του ταπεραμέντο, ἄσχετα ἀπὸ τὴ φύση του. Ἄν χωρὶς τὸ ταλέντο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καλλιτεχνική δημιουργία σὲ καμιὰ περίπτωση, ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις πού καὶ τὸ ταλέντο μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα καὶ μιὰν ἀνάλογο καλλιτεχνική δημιουργία. Πρόκειται γιά τὴ συνεισφορά τῆς τεχνικῆς πού ἂν μποροῦσε ν' ἀναλυθεῖ σ' ἕνα δημιούργημα θὰ μποροῦσε ν' ἀποδειχθεῖ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις πῶς ἡ συνεισφορά τῆς αὐτῆ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ συνεισφορά τοῦ ταλέντου.

Ἡ περίπτωση Καβάφη, ἀποτελεῖ γι' αὐτὸ τὴν πειστικότερη ἐλληνικὴ μαρτυρία. Ποιητῆς στοχαστικὸς καὶ διδαχτικὸς ὁ Καβάφης, ἀπολογητῆς ἐνὸς ἰδιότυπου μο-

ναχισμοῦ, κατορθώνει νὰ προβάλλει τὸ καταστάλαγμα τῶν ἐμπειριῶν του πού προέρχονται ἀπὸ ἕναν εὐρὺ ἱστορικὸ ἀλλὰ καὶ εὐρὺ σύγχρονο χῶρο. Ἀνασκάπτει τὸν ἑαυτό του, ἀνασκάπτει τὰ γεγονότα, παίρνει αὐτὸ πού τοῦ χρειάζεται καὶ ξανακλείνει. Ἐργάζεται μ' ἕναν τρόπο δικό του, ἕναν τρόπο πού καταργεῖ, σχεδόν, τὴ λυρική ἔκφραση, καταργεῖ δηλαδὴ τὴν καθιερωμένη ποίηση πού ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴ λυρική τῆς ποιότητα καὶ ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ φαντασία τοῦ δημιουργοῦ τῆς καὶ συγκεντρώνει στὸ ἀνατομικὸ του τραπέζι, ἐν ψυχρῷ θὰ ἔλεγε κανεῖς, τὰ στοιχεῖα πού ἀπαιτεῖ ἡ ποιητικὴ συγγραφή του, στοιχεῖα πού τὰ συγκεντρώνει μιὰ ὀξύτατη διάνοια κ' ἕνα βαθύτερο πάθος. Ἀποκαλυπτικὸς ποιητῆς ὁ Καβάφης νοιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ μὴ συσκοτίσει τίποτα, νὰ μὴν πεῖ κάτι πού δὲν θὰ καταλαβαίνεται ἀπὸ ὅλους. Ἡ ἀπλουστευμένη του ἔκφραση ἀποτελεῖ τὴν πρώτη του ἐπιτυχία, γιά μιὰ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνία μὲ ὅλους τοὺς ἀναγνώστες του, τὴν κατάκτηση ἐνὸς βασικοῦ γνωρίσματος τῆς ἴδιας τῆς τέχνης, τῆς ἀληθινῆς τέχνης.

Οἱ πολλῆς μελέτες πού γράφτηκαν γιά τὸν Καβάφη, πρέπει νὰ μᾶς ἔχουν πείσει πῶς δὲν πρόκειται γιά ἕνα ποιητικὸ φαινόμενο συνηθισμένο, ἀλλὰ γιά κάτι ἄλλο, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπαγαληφθεῖ στὸ

χώρο μας κι ακόμα, πού είναι: επίσης αδύνατο να το μιμηθεί κανείς έσωτερικά και να αποδώσει σχετικούς καρπούς έστω, παρασυρμένος από την έκφραστικά επιφανειακή του απλότητα. Ο Ξενόπουλος, γράφοντας το 1903 για τον Καβάφη στο περιοδικό «Παναθήναια» λέει πως το πρώτο ποίημά του πού διάβασε, πρέπει να «είχε κάτι το ξεχωριστό και άσυνήθιστο». Και πρέπει να είπούμε, πως οι δυο αυτές λέξεις προσδιορίζουν και σήμερα καιρία τον Καβάφη. Ξεχωριστός βέβαια και άσυνήθιστος πρέπει να είναι ένας ποιητής για να επιβάλλει μια δική του προσωπικότητα, αλλά ο Καβάφης έγινε τέτοιος στην προσπάθειά του — στον αγώνα του — να εκφραστεί, άσχετα προς εκείνο πού έφερε μέσα του, εκείνο πού κατά κανόνα ξεχωρίζει στον κόσμο τους ποιητές.

Αυτόν τον αγώνα του, πού παρακολουθεί κανείς στα βιβλία πού έχουν γραφτεί για αυτόν και όπου με μια σειρά από παραδείγματα μας δίνεται να καταλάβουμε πως η ποιητική του αποτελούσε έναν βασανισμό ζωής, έναν βασανισμό πού έχει καταλήξει σε 154 μόνον ποιήματα. Για να γράψει ένα ποίημα, έπρεπε ν' άχρηστέψει εκατοντάδες λέξεις, διαλέγοντας με το τσιμπίδι, από το σωρό, αυτές πού του έκαναν, αυτές πού ταίριαζαν με το ύφος του κι αυτές πού χαρακτήριζαν το γεγονός, την πράξη του ποιήματος πού σχεδίαζε.

Το γήρασμα του σώματος και της μορφής μου

είναι πληγή από φριχτό μαχαίρι.

Δέν έχω έγκαρτέρησι καμιά.

Είς σε προστρέχω Τέχνη της ποιήσεως, πού κάπως ξέρεις από φάρμακα

νάρκης του άλγους δοκιμές, έν Φαντασία και Λόγφ.

Είμαι πληγή από φριχτό μαχαίρι.—

Τα φάρμακά σου φέρε Τέχνη της ποιήσεως

πού κάμνουνε — για λίγο — να μη νοιώθεται η πληγή.

(«Μελαγχολία Ίάσωνος Κλεάνδρου ποιητού έν Κομμαγηνή 595 μ.Χ.»)

Δέν ξέρει κανείς σε ποιό σημείο διαχωρίζεται η φιλοδοξία από την ανάγκη.

650 Στον Καζαντζάκη η φιλοδοξία δημιουρ-

γούσε την ανάγκη και τον αγώνα για το ξεπέρασμα της ίδιας της φύσης του. Στον Καβάφη η φιλοδοξία δέν φαίνεται να παρουσιάζεται πριν απ' την ανάγκη. Η ειλικρίνεια του πιο πάνω ποιήματος είναι αναμφισβήτητη. Βουλιαγμένος μέσα σε μια βουλιαγμένη περιοχή, «χωρίς παράθυρα», με την έννοια της πατρίδας διάχυτα σκορπισμένη σε προγενέστερες άλλες ιστορικές περιοχές και αναπτυγμένη μέσα του — ένας ζωντανός ύπήκοος ανάμεσα στους νεκρούς — άντλεί τα θέματά του από τη μνήμη της δικής του ζωής κι από τη μνήμη της ιστορίας. Άκόμα κι όταν πρόκειται για σύγχρονα πρόσωπα και θέματα, όπως στο ποίημα «Είς τα περίχωρα της Άντιοχείας», όπου είναι εμφανές ότι υπαινίσσεται το Σικελιανό, τα μεταθέτει κι αυτά και τα επιστρέφει από το παρελθόν. Δέν υπάρχει για αυτόν μια ποικιλία πόλεων, μια ποικιλία τοπίων, μια ποικιλία ελπίδων ίσως πού του υπόσχονται κάτι καλλίτερο για το αύριο. Μέσα στον άδυσώπητα κλειστό χώρο του, δημιουργεί τον δικό του άνοιχτό χώρο μέσα στην ποίηση.

Όχι πως λυτρώνεται προς τα πάνω με την ποίηση αυτή, άπλούστατα ζει μ' έναν άλλον κόσμο πού δέν του άλλοιώνει τη φυσιογνωμία, ίκανοποιεί τον μυστικό του άριστοκρατισμό και χαμογελά δλέποντας και λέγοντας τα πράγματα όπως θα ήταν για έναν στεγνό ιστορικό παρατηρητή. Η έλλειψη περισσολογίας κ' η ακρίβεια της περιγραφής μόνον σ' ότι είναι ουσιαστικό, μεταβάλλει την ιστορία σε ποίηση, μια ποίηση πικρά ανθρώπινη και δραματική. Ο Καβάφης δέ θα μπορούσε λοιπόν να είναι ένας διαφορετικός ποιητής. Ρεαλιστής, αναλυτής θεμάτων από τα ένδον της ζωής, δέν παραλλάζει τίποτα, άλλ' άπλούστατα, τονίζοντας την ουσία χρωματίζει το δράμα. Ο Καβάφης φιλοδοξεί χωρίς έξαρση, αλλά φιλοδοξεί καιρία. Οι στίχοι του ακολουθούν με πιστότητα το ρυθμό του στοχασμού του, ενός στοχασμού πού για αυτόν είναι καθημερινός και δέν χρειάζεται για να εκφραστεί παρά μόνο την καθημερινή κουβέντα, πού κάνει ένάπιος ένωπίω, σαν να μιλεί στον έαυτό του και σε κανέναν άλλο.

Το είδωλον του νέου σώματός μου ήλθε και μ' έφερε και τα λυπητερά.

Πένθη, τῆς οἰκογένειας, χωρισμοί,
αἰσθήματα δικῶν μου, αἰσθήματα
τῶν πεθαμένων τόσο λίγο ἐκτιμηθέντα.
(«Ἄπ' τὲς ἐννιά»).

Μπορεῖ κανεὶς νὰ διηγηθεῖ μιὰ πολὺ
μεγάλῃ ἱστορία καὶ νὰ τὰ εἶπει ὅλα, ἀπα-
λείφοντας τὸ μεγαλύτερο μέρος μιᾶς κοι-
νῆς ἀφήγησῆς. Ἡ αἰσθησιμότης τοῦ περιττοῦ
μπορεῖ νὰ σὲ ὀδηγήσῃ ἀσφαλτὰ σ' αὐτὸ
πὺρ θέλεις νὰ κρατῆσαι. Στὴν πεμπτου-
σία δηλαδὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, πὺρ
διατηρεῖ μέσα τῆς ὁλόκληρῃ τὸ δράμα τοῦ
γεγονότος. Ἡ αἰσθησιμότης τοῦ περιττοῦ εἶναι
ἀναπτυγμένη στὸν Καβάφη ὅσο σὲ κανένα
ἄλλο ποιητῆ. Πρὸςπαθεῖ νὰ ὀδέσει τὸν κά-
θε κόσμον πὺρ τοῦ ἀπασχολεῖ τὸ μυαλὸ μὲ
τὰ λιγότερα λόγια. Δὲν βρίσκει κανεὶς σ'
αὐτὸν λέξεις πὺρ περισσεύουν. Ἴσως μόνο
συλλαβές, ὅπως λέει ὁ I. M. Παναγιωτό-
πουλος. Τὸ πρᾶγμα εἶναι μοναδικὸ στὴν
ἐλληνικὴ ποίησι πὺρ ἐλάχιστα ἴσως ποιή-
ματα δὲν θὰ σοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀφαιρέσεις
ἢ νὰ ἀντικαταστήσεις λέξεις μὲ τὴν ἀπα-
ραδίαστη ἐντέλειά τους, ὅπως εἶναι, πα-
ρὰ τίς στιχουργικὲς δεσμεύσεις τῆς, ἢ
«Λήθη» τοῦ Μαβίλλη.

Ὁ ἱαμβὸς τοῦ Καβάφη, καὶ μέσα στὴν
πεζότατη πολλὲς φορές ἀνάπτυξή του, πα-
ρουσιάζει μιὰ περίεργη παλμικὴ κίνησι.
γισμάτος ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη πικρὴ σκέψῃ
τοῦ ποιητῆ, πὺρ γίνεται ποιητικὸ αἶμα
στοὺς στίχους του. Ὁ Καβάφης ξεπερ-
νάει τὴν ἀκατάστατη στιχουργικὴ του λι-
τότητα, ἔχοντας ὑποτάξει τὰ ἐκφραστι-
κὰ μέσα πὺρ ἀπαιτεῖ ὁ δίχως δελεαστικὸ
ἢ ὑπωσδῆποτε ἀπατηλὸ φῶς καὶ λυρικές
ὑπερβάσεις ἀτομικὸς κόσμος του. Σ' αὐτὸν
τὸν κόσμον πὺρ τὰ δύο καὶ δύο κάνουν τέσ-
σερα, πὺρ τὰ πρᾶγματα εἶναι πρᾶγματα
καὶ τὰ πρόσωπα πρόσωπα, ὁ ποιητῆς ἔχει
βρεῖ τὸν τρόπο νὰ δημιουργεῖ μὲ κοινὰ
μέσα τῆ μαγεία του. Τὰ ἐπίθετά του δὲν
εἶναι διακοσμητικά, ἀλλὰ αὐστηρῶς προσ-
διοριστικά. Τὰ οὐσιαστικά του εἶναι οὐσια-
στικά. Ἔτσι κ' ἢ πιὸ μικρὴ του συγγίνη-
σι ἐκφράζεται ἐπιγραμματικά. Ἐνα ἀπό-
σταγμα πὺρ διατηρεῖ τὸν καμδᾶ τοῦ συ-
νόλου, πὺρ σὲ ἀφήνει μὲ δικές σου προεκ-
τάσεις νὰ συλλάβεις τὸ ἴδιο σύνολο καὶ νὰ
ἀναπαραστήσεις ὅλες του τίς λεπτομέρειες
πὺρ ἔχουν παραληφθεῖ.

Κάθε παρέκκλιση ἀπὸ τὸ τυπικὸ αὐ-

τῆς τῆς ποίησῆς, κάθε δυνάμωμα τῆς φω-
νῆς, θὰ ἀμβλυνε τὸ στεγνὸ ἀλλὰ καὶ πικρὸ
ταυτόχρονα πρᾶγμα πὺρ εἶναι ἢ ποίησι
τοῦ Καβάφη. Ὁ ποιητῆς ἀκολούθησε ἄλ-
λους, ἀσυνήθιστους κανόνες καὶ δημιούρ-
γησε περισσότερο σὰν ἕνας εὐφυῆς καὶ
λιγότερο σὰν ποιητῆς, πλουτίζοντας ὅμως
μὲ ὅ,τι ἐπέτυχε τὴν ἴδια τὴν ποίησι, καὶ
πλουτίζοντάς τὴν μάλιστα σημαντικά. Πε-
ριεχόμενό του εἶναι ἢ γυμνή, ἢ ἀπέριττη
ἀνθρώπινη περίσκεψη, ἢ ἀπλή φιλοσό-
φισσι τοῦ δράματος, ἢ ὑποταγὴ τοῦ πάθους
κάτω ἀπὸ ἕναν σαφῆ, καθημερινὸ, κοινὸ
λόγον, ἕναν λόγον πὺρ δὲν ἀπιωθεί μὲ τὴ
λιτότητά του, ἀλλὰ πείθει. Ὅσο κι ἂν
αὐτὸ δὲν διακρίνεται ἀπὸ ἕναν κοινὸ πα-
ρατηρητή, κάτω ἀπὸ τὴν ἀπλή καὶ χαλα-
ρὴ ποιητικὴ ἐξήγησή του πὺρ εἶναι κομ-
μένη στὰ μέτρα τῆς κόπωσης καὶ τῆς ἐγ-
κατάλειψῆς τῶν ὑψηλῶν λυτρωτικῶν στό-
χων τῆς ζωῆς, ὑπάρχει ὁ δραματικὸς ἀγώ-
νας γιὰ τὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴν συναρμογὴ.
γύρω ἀπὸ ἕναν κεντρικὸ στόχον, τοῦ ὑλι-
κοῦ του, ὑπάρχει ὁ δημιουργικὸς μόχθος
γιὰ τὴν ἔκφρασι ἐνὸς κόσμου πὺρ δὲν
θὰ μπορούσε νὰ τὸν ἐκφράσει ἄλλος τόνος
ἐκτὸς ἀπ' αὐτόν. Ἀπὸ τὸν ἀπέριττο δη-
λαδὴ τόνον ἐνὸς στωικοῦ πὺρ ἔχει σφιγμέ-
να τὰ χεῖλη κ' ἔχει συντριμμένη τὴν καρ-
διά καὶ πὺρ πολὺ σπάνια προδίνει, ἔστω
καὶ ἔμμεσα, τὸν ἦχον τοῦ προσωπικοῦ του
λυγμοῦ, ὅπως γίνεται μὲ τὸ «Ἀπολείπειν
ὁ θεὸς Ἀντώνιον».

Ὁ Καβάφης πέτυχε τὸ μεγαλύτερο πὺρ
θὰ μπορούσε νὰ πετύχει σὰν ποιητῆς,
διαθέτοντας ὅλο του τὸ χρόνον μαζί μὲ μιὰν
ἀνεξάντλητη ἐπιμονὴ σ' αὐτὸ πὺρ τοῦ ἔμε-
νε καὶ πὺρ δὲν ἦταν ἄλλο, ἀπὸ τὴν ἴδια
τὴν Τέχνη, ἀπὸ τὰ «φάρμακα τῆς ποιή-
σεως» πὺρ θὰ τοῦ ἀμβλυναν, θὰ τοῦ ἐπού-
λωναν, θὰ τοῦ ἀνοιγαν ἄλλου εἶδους παρά-
θυρα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μόνωσῆς του καὶ
τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ δράματος. Κ: ἀκρι-
βῶς, ἢ ἀφασίωσή του αὐτὴ καὶ τὰ ἐπι-
τεύγματά της, ἀποτελοῦν καὶ τὸ δίδαγμα
του. Πολιτογραφήθηκε στῶν ἰδεῶν τὴν
πόλη, παρουσιάζοντας χαρτιὰ μεγαλύτερα
ἀπὸ κεῖνα πὺρ προσιώνιζαν οἱ προϋποθέ-
σεις τους. Κ' ἔλαβε θέση, δικαιωματικά,
στὴν ἐξέδρα τῶν διακεκριμένων τῆς πρώ-
της σειρᾶς.

Ο

Κ Α Β Α Φ Η Σ

Κ Α Ι

Τοῦ Μ. Χ. Γεωργίου Η Α Ρ Ν Η Σ Η

Ι

Ἐάν ἡ φράση τοῦ Ζίντ για τὸν Ἀνατόλ Φράνς «δὲν πολυπιστεύω στὴν ἐπιβίωση ἐκείνων πάνω στους ὁποίους ὁ κόσμος ὅλος συνεννοεῖται» μπορεῖ νὰ ἔχει ἀκόμα κάποιο νόημα, ἢ περίπτωση Καβάφη ἔρχεται ἀναμφίβολα νὰ τὸ ἐπικυρώσει. Σὲ ὅλες τὶς λογοτεχνίες, καὶ στὴ δική μας ὄχι λιγότερο, ἢ «συνεννόηση» πάνω στους μεγάλους δὲν ἦταν ποτὲ ὁ κανόνας. Κάθε μεγάλο ἄλμα φέρνει τὸν ἴλιγγο — εἶναι κοινοτοπία νὰ τὸ ξαναλέει κανεὶς — κι ὁ ἴλιγος δὲν εἶναι ἀπ' τὰ τριμμένα αἰσθηματά στὰ ὁποῖα εὐκολὰ συνηθίζεις. Οἱ μεγάλοι μοιάζουν νὰ καταστρατηγοῦν τοὺς κειμένους νόμους, διχάζουν καὶ νομοθετοῦν, ρίχνουν καὶ φῶς καὶ σκοτάδι. Ἄλλες φορές τὸ μεγαλεῖο ἐκδηλώνεται σὰν μιὰ πληθώρα πρησιμάτων ἢ ἐκδοχῶν, καὶ τότε ἢ ἀσυνεννοησία μπορεῖ νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὶς πολλές καὶ ποικίλες ὀπτικές γωνίες ποὺ ἀνοίγονται ἀπέναντί του. Ἔτσι τὸ ποιητικὸ ἀνάστημα αὐξομειώνεται συχνά, πνίγεται στὸ φῶς ἢ χάνεται στὸ σκοτάδι, ὥσπου νὰ κερδίσει κάποτε τ' ἀληθινὰ του μέτρα ἢ νὰ ξαναριχτεῖ στὴν περιπέτεια τῶν μεγεθῶν, μέσα στὸ χρόνο ποὺ μηχανεῦται ἀδιάκοπες ἀναθεωρήσεις. Οὔτε ὁ Σολωμὸς οὔτε ὁ Κάλβος ξέφυγαν μιὰ τέτοια μοίρα. Ἀλλὰ ἡ περίπτωση τοῦ Καβάφη δὲν ἔχει βέβαια προηγούμενο: σ' αὐτὴν ἢ ἀσυνεννοησία εἶναι μιὰ ἔννοια σχεδὸν ἀνώδυνη· θὰ μπορούσαμε καλύτερα νὰ μιλάμε για σύγχυση.

Ἐνας παλιὸς ρομαντικὸς μῦθος ποὺ ἀκόμα ἐπαναλαμβάνεται συχνά ἀπ' τοὺς ἰδεαλιστές, μιλάει για δημιουργοὺς - προφήτες, παρεξηγημένους ἢ ἀκατανόητους, προορισμένους νὰ βροῦν τὴ δικαίωσή τους στὸ μέλλον, νὰ μιλήσουν σὲ μιὰ ἄλλη ἐποχή. Ὁ Καβάφης δὲν θὰ μπορούσε νὰ δώσει ἀφορμὴ για παρόμοιες οὐτοπίες. Ἐάν τὸ ἔργο του συναντᾶ σήμερα, ὕστερ' ἀπὸ λίγες γενιές, ὁμόθυμη τὴν ἀναγνώριση, δὲν σημαίνει διόλου πὼς μπορούμε νὰ ἐπισυνάψουμε στὸν ποιητὴ τὸν τίτλο τοῦ «παραγνωρισμένου»: κανεὶς ἄλλος ποιητὴς, ὅσο ξέρω, δὲν ἀξιώθηκε νὰ γνωρίσει στὴ ζωὴ του τόσο φανατικὸ θαυμασμὸ καὶ τόση ἀνυπόκριτη λατρεία. Ἀλλὰ ὁ Καβάφης δὲν πέθανε βέβαια ἡσυχος κ' εὐτυχῆς — κι ἂς εἶχε δεῖ κιόλας τὸ ἔργο του νὰ ταξιδεύει μὲ οὐριὸ ἀνεμὸ μέσα στὸν Καιρὸ. Ἐάν τὸν περιέβαλε ἢ λατρεία, δὲν τοῦ ἔλειψε ἢ πίκρα ποὺ μετράει περισσότερο: τὴ νίκη του τὴν πλήρωσε πολὺ ἀκριδιά, τὴν κέρδισε μὲ τὸ αἷμα του. Δὲν ἦταν ἀπ' τὴν πᾶστα τῶν ἀγωνιστῶν, οὔτε καὶ πίστευε στὴ σκοπιμότητα κανενὸς ἀγῶνα· ἦταν ἕνας φοβισμένος, ἀδύνατος ἄνθρωπος. Ἀνυπεράσπιστος μπροστὰ στὴ μοχθηρία καὶ τὴ στενοκεφαλιά, ἐπνοῦσε διάφορες πανοπλίες για νὰ καλύψει τὰ τρωτὰ του μέλη, ἔφευγε, ὑποχωροῦ-

ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΑΒΑΦΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

σε, ὑποκρίνονταν — τίποτε: οἱ ἐχθροὶ κέρδιζαν συχνὰ πολὺ εὐκολες νίκες καὶ τὰ θέλη τους, ὅταν ἐξοστρακίζονταν ἀπ' τὸ ἔργο του, μπήγονταν στὶς ἀνθρώπινες πληγές του. Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς καθαφικῆς κριτικῆς μοιάζει μὲ χρονικὸ ἀνταρτοπολέμου. Ἡ σύγκρουση εἶχε ξεφύγει ἀπὸ τ' ἀνοιχτὰ πεδία τῶν μαχῶν, μετατοπίστηκε στὰ παρασκήνια, σὲ ἡμερήσια φύλλα τῆς Ἀθήνας, τῆς Ἀλεξάνδρειας ἢ τοῦ Καίρου, δυσεύρετα κιόλας σήμερα στὶς δημόσιες βιβλιοθήκες μας. Ἡ κριτικὴ κατέφυγε συχνὰ σ' ὅλες τὶς γνωστὲς μεθόδους τῆς παραφιλολογίας: στὸν εὐκολὸ λίβελλο, στὸ χρονογραφικὸ σκῶμμα, στὴ δημοσιογραφικὴ συνέντευξη, στὴ διακωμώδηση, στὴν παρωδία, στὸν ἀτεκμηρίωτο ἐμπαιγμὸ. Μὲ ἀνάλογα μέσα ὀργάνωνε κ' ἐκεῖνος τὴν ἀμυνά του ἀπὸ τὸ στρατηγεῖο τῆς ὁδοῦ Lepsius. Κολάκεψε, ταπεινώθηκε, ψεύτισε, συγχρωτίστηκε μὲ τοὺς ἀνάξιους, μὲ μόνη φροντίδα νὰ σώσει τὸ ἔργο του, τὴ σοβαρότερη ὑπόθεση τῆς ζωῆς του. Σήμερα ξέρουμε πῶς δὲ νίκησε μόνο· πῆρε καὶ τὴν ἐκδίκησή του μὲ τρόπο σχεδὸν σατανικὸ, ρίχνοντας στὸ σκοτάδι ὅσους ποντάρισαν στὴν ἀρνησή του. Ὁ Καβάφης στάθηκε γιὰ τὴ νεώτερη κριτικὴ μας ἕνα εἶδος ἐκδιαστικῆς δοκιμασίας καί, ταυτόχρονα, ἡ λυδία λίθος τῆς. Δὲν ὑπάρχει περίπτωση ποιητῆ πού ν' ἀξίωσε τόσο ἐπίμονα καὶ τόσο ἐκδιαστικά ἕνα μεγάλο Ναὶ ἢ ἕνα μεγάλο Ὁχι. Σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ κριτικὴ μας, ὅταν δὲν φιλολογοῦσε μὲ ἀνώδυνες ἐντυπώσεις ἢ δὲν ταύτιζε τὴν ποίηση μὲ τὴ γλώσσα, ἀεροθατοῦσε στὸ γερμανικὸ μυστικισμὸ προβάλλοντας στὸ Σολωμὸ καὶ στὴ δημοτικὴ μας παράδοση τίς φόρμουλες ἐνὸς τριμμένου μεσσιανικοῦ λεξιλογίου, ὁ Καβάφης ἤρθε ν' ἀποδείξει πόση ἀρτηριοσκλήρωση ἔκρυβαν μερικὲς δοσμένες θέσεις, πόσο σαθρὰ ἢ ψεύτικα ἦταν μερικὰ κριτήρια καί, τελικά, πόση ἔλλειψη γούστου μπορούσαν νὰ καλύπτουν τὰ μαχητικὰ μανιφέστα τῆς ἀρνησης. Ἔτσι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς νεότερης κριτικῆς μας δοκίμασε ξαφνικά τὸ Βατερλώ του. Ἀνίκανο νὰ ἐξαρθεῖ στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, μετέτρεψε τὴν ἀρτηριοσκλήρωσή του σὲ πῶζα ὑπεροχῆς, εὐκολὸ ἀνάθεμα, ἢ μικρόψυχη σάτιρα ἀπέναντι σ' ἕνα ἔργο πού ἀνακινούσε κιόλας μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τῆς ποίησης.

Μιλῆσαμε γιὰ τὴν τακτικὴ τοῦ ἀνταρτοπολέμου. Ἀπὸ τὸ χρονικὸ αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε παρακάτω νὰ δόσουμε μερικὲς εἰκόνας. Χρειάζεται ὅμως ν' ἀνοίξουμε ἐδῶ μιὰ μικρὴ παρένθεση, περνώντας γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ καθαφικὸ στρατόπεδο.

Μαζὶ μὲ τὰ ἐκατόχρονα ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ ποιητῆ καὶ τὰ τριαντάχρονα

ση του νέου τότε Τίμου Μαλάνου. Αξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι στο νεανικό αυτό κείμενο του Μαλάνου περιέχονται μερικές από τις βασικές επιφυλάξεις που ο ίδιος κριτικός διατήρησε σ' όλη την κατοπινή του εργασία: «Ο Καβάφης έγραφε πριν είκοσι χρόνια ποιήματα όπως άλλοι: την απότομη μεταβολή τεχνοτροπίας όχι πώς δε θέλομε να του την παραδεχθούμε, άλλ' ως την συζητήσομε: Ο ποιητής όταν αναγκάζει τον έαυτό του να ζήσει κάπου που πριν δεν έζούσε, ή πράξι του αυτή είναι μιὰ λοξοδρόμηση συνειδητή και όχι αυθόρμητη — δηλαδή έξωτερική και από καθαρούς λόγους νεωτερισμού. Τυχαίνει όμως πολλές φορές και ή λοξοδρόμησή του είναι κάπως συμβαδίσιμη με την ιδιοσυγκρασία του, τότε για τον ποιητή αρχίζει μιὰ νέα ζωή, μισοαρνητική, μισοφεύτικη. Ο Καβάφης φύσει άνθρωπος μελετηρός ανάγκασε από λόγους νεωτερισμού και την ποίησί του να λοξοδρομήσει και να περάσει μέσα από τὰ χαρτιά των σχολίων και των σημειώσεών του (Έν τῷ μηνί Ἀθύρ)». Και τὸ ἄρθρο του Μαλάνου καταλήγει: «Ἐάν θέλομε να ζήσομε μέσα στὰ γαλάζια ἐνὸς καθαρώς ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ, ἐάν θέλομε ἢ μυρωδιὰ των πεύκων και του βρεμένου χύματος που ξεραίνεται: στη φλόγα του λαμπροῦ ἡλίου, να γεννᾶ ὀρμές στο νεανικό μας αἷμα και θέλομε να ἔχομε εὐλυγισίαν πνεύματος τέτοιαν που να ὁμοιάζει με ἐκείνη των μελῶν του ἀρχαίου ἐφηδικοῦ κορμιού, ἄς πίνουμε ἀπὸ τὰ νερά μιᾶς ἄδολης ἑλληνικῆς ποιήσεως που νομίζουμε πὼς πηγές της ὑπάρχουν».²¹

Ἡ ἐπίθεση του Τίμου Μαλάνου θεωρήθηκε ἀρχετὰ βέβηλη. Οἱ Ἀπουάνοι ἐξοργίζονται και ἀπαντοῦν ἀμέσως με τὸ φυλλάδιο «Τέχνη και ρουτίνα», όπου περιέχονται κείμενα των Βασίλη Ἀθανασόπουλου, Πόλυ Μοδινού, Νίκου Σαντορινιού, Ἀλέκου Σεγκόπουλου, Σ. Γιαννακάκη, Πέτρου Ἀλήτη, Γ. Βρισμιτζάκη, Λουκᾶ Χριστοφίδη και Πίπη Περγαμηνοῦ. Ἀλλὰ σὲ λίγο ἡ ἐπίθεση γενικεύεται. Ὁ Φορτούνιο (Σπύρος Μελάς) σατιρίζει τὸ ποίημα «Εἰς τὸ Ἐπίνειον».²² Ὁ Πάνος Ταγκόπουλος καταπιάνεται στὰ σημειώματά του με τὸν Καβάφη και τὸν Βρισμιτζάκη.²³ Γύρω στὰ 1920, πριν ἀκόμα ἐκδηλωθεῖ ἡ συνηγορία της γενιᾶς του Τέλλου Ἄγγρα, τὸ κλίμα εὐνοοῦσε τὴν εὐκολη σάτιρα: ὅλα ἦταν ἔτοιμα για τὴν διαπόμπευση ἑνας μεγάλου ποιητῆς ἀρχισε να τροφοδοτεῖ ἐπίμονα τὴν ἐφημεριδογραφία.

Στὰ 1921 ὁ Καβάφης παρουσίασε τὸ ποίημά του «Βυζαντινὸς ἀρχων, ἐξόριστος, στιχουργῶν». Είναι ἄραγε μόνο μιὰ ἀνώδυνη ἱστορική ἀνάπλαση γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο και τις ἀσχολίες ἐνὸς ἀποτυχημένου βυζαντινοῦ μηχανογράφου; Δὲν τὸ φαντάζομαι. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι και τὸ «Ἐκόμισα εἰς τὴν τέχνη», ποίημα με ἄμεσο ἀπολογητικὸ χαρακτήρα, είναι της ἴδιας χρονιᾶς. Ἄς ὑποθέσομε λοιπὸν ὅτι πίσω ἀπὸ τὴ μάσκα του ἐξόριστου ἀρχοντα μιλάει ἑνας Καβάφης πικραμένος:

Οἱ ἐλαφροὶ ἄς με λέγουν ἐλαφρόν.

που γύθηκε τὸν μπλαζεδισμό και τὴν ἀνία, και διασκεδάζει με ἐξάστιχα ἢ με ὀκτάστιχα ἢ με μυθολογήματα, κυρίως ὁμιως συνθέτοντας «ιάμβους ὀρθοτάτους,

ὅπως — θὰ μ' ἐπιτρέψετε να πῶ — οἱ λόγιοι

της Κωνσταντινουπόλεως δὲν ξεύρουν να συνθέσουν.

Αὐτὴ ἡ ὀρθότης, πιθανόν, εἶν' ἡ αἰτία της μομφῆς.

Δὲν νομίζω πὼς οἱ ἱαμβοὶ του ποιήματος είναι μόνο ἀπλή ἀναφορὰ στη βυζαντινὴ στιχουργία: τὸ ἱαμβικὸ μέτρο ἔχει περιέλθει στὴν ἀποκλειστική κυριότητα του Καβάφη. Ἄλλωστε δὲν είναι δύσκολο να δοῦμε πίσω ἀπὸ τοὺς λόγιους της Κωνσταντινουπόλεως (διάβαζε: των Ἀθηνῶν) ὅλους ἐκείνους που μίλησαν για «πεζολογία» ἢ στάθηκαν ἀνίκανοι να διακρίνουν τὴν αὐστηρὴ συγκρότηση του καθαφικοῦ στίχου. Και δὲν είναι ἡ μοναδικὴ φορὰ που ὁ Καβάφης ἀπαντᾷ στοὺς «ἀνιδεοὺς Ἀντιοχεῖς», με τὸν ἑμμεσο πάντα και ὑπαινικτικὸ του τρόπο.²⁴

Ὅσο μετὰ τὸ 1921 τὸ ἀντικαθαφικὸ στρατόπεδο ἐνωχύνεται σημαντικά. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἀνθρώπους των γραμμάτων μας, ἐκνευρισμένοι

ἀπὸ τὸν ἐπίμονο θόρυβο γύρω στὸν Καδάφη καὶ τὶς ὑστερικές φωνασκίες τῶν θαυμαστῶν του, ἀναγκάζονται νὰ πάρουν θέση στὸ δημοψήφισμα. Στὴν ἐφημερίδα «Πολιτεία» τοῦ 1923 ἓνα τρομερὸ ἄρθρο τοῦ Φώτου Πολίτη ἐγκαινιάζει τὴ νέα περίοδο τοῦ καθαφικοῦ διασυρμοῦ· λίγες μέρες ἀργότερα ἔρχονταν σὰν ἀντίλαλος ἀπὸ τὸ Μομπελιέ ἡ πρώτη ἀρνητικὴ κριτικὴ τοῦ καθηγητῆ Louis Roussel²⁵. Ἔτσι, εἴκοσι ἀκριβῶς χρόνια μετὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Ξενοπούλου, ἡ ἀρνησιὴ ἐμφανίζονταν πανίσχυρη καὶ σφριγηλή.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Φῶτος Πολίτης, μιὰ μορφή διόλου τυχαία, ἦταν ὁ πιὸ ἀκατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ νὰ δεχτεῖ τὴ γοητεία τοῦ Καδάφη: ἔρχονταν, ὅπως καὶ ὁ δάσκαλός του Γιάννης Ἀποστολάκης, ἀπὸ ἓναν ἄλλο κόσμο ἰδανισμοῦ, μέσα στὸν ὁποῖο ποιητὲς σὰν τὸν Καδάφη ἢ σὰν τὸν Κάλβο δὲν εἶχαν θέση. Κάτι περισσότερο: μέσα στὸν ἱεραρχημένο χῶρο τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν τοῦ Πολίτη, ὁ Καδάφης ἦταν ἡ πιὸ ταπεινὴ μομφὴ ἀντιποίησης, ἡ πιὸ θλιβερὴ χρεωκοπία τοῦ ἰδανικοῦ. Μὲ τέτοια δεδομένα δὲν ὑπῆρχε καν ἔδαφος γιὰ κριτικὴ ὁ Καδάφης ἐμπαινε μέσα στὴν περιοχή τοῦ γελοίου.

Στὸ ἄρθρο ποὺ μνημόνευσα παραπάνω, ὁ καρχασιμὸς καὶ ἡ σάτιρα τοποθετοῦνται σ' ἓνα ἐπίπεδο φανταστικῆς ἰλαρότητας. Ὁ Πολίτης αἰσθάνεται νὰ ζεῖ στὸ ἔτος 2374 μετὰ Χριστόν, ὅταν, ἀνοίγοντας ἕξαφνα μιὰ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, διαβάσει στὴ σελίδα 927: «Τὸ μόνον παρήγορον γεγονός κατὰ τὰ λογοτεχνικῶς ἄγωνα ἔτη, τὰ ἐξικνούμενα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σολωμοῦ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 21ου αἰῶνος, εἶναι ἡ ἐμφάνισις τοῦ φαιδροῦ δημῶδους ποιητάρικου τύπου, τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ἄλλοπρόσαλλον ὄνομα: «Γ. Ἐξαρχόπουλος - Καδάφης Ματθαῖος καὶ τῶν ποιητῶν κορυφαῖος». Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπιστεύετο εἰς τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους, ὅτι ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς ὠρισμένον ἄτομον, φέρον πραγματικῶς τὸ ὄνομα τοῦτο. Οἱ παλαιότεροι φιλόλογοι ἰσχυρίζοντο ὅτι τὰ σχετικὰ ποιήματα ἀποδεικνύουν τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν δύο ἀρχικῶν ποιητάρηδων...». Ὁ Πολίτης ἀπορεῖ πῶς στὰ 2374 μ.Χ. οἱ φιλόλογοι μπερδεύουν τὸν Γ. Ἐξαρχόπουλο Ματθαῖο μὲ τὸν διάσημο Ἀλεξανδρινὸ ποιητὴ Καδάφη. Συνεχίζοντας ὁμως τὴν ἀνάγνωσι τῆς γραμματολογίας βρίσκει τὴν ἐξήγησι: «Ἴδου ἡ μόνη εὐλογοφανὴς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπόθεσις: Οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἑλληγες ἔμποροι, βλέποντες ὅτι ἡ νεωτέρα γενεὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων ἀεροκοπάνιζεν, ἀπεφάσισαν νὰ παίξουν μιὰν φάρσαν. Ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν τῶν μέγας ποιητής. Καὶ ἔδωσαν τὸν τίτλον αὐτὸν εἰς κάποιον ἀθῶον ἔμπορον παλαιῶν ἐνδυμάτων, ὀνόματι Γ. Ἐξαρχόπουλον Ματθαίου. Οὗτος ἀπεδέχθη νὰ παίξῃ τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὴν τοῦ ὀνόματός του ἀξιοπρέπειαν, ἀπῆτησεν, ὅπως τὰ ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν φαρσέρ κατασκευαζόμενα ποιήματα, δημοσιεύωνται ὑπὸ ψευδῶνυμον. Προσωπικῶς, αὐτὸς θὰ ἐγεφανίζετο ὡς ποιητής. Ἀλλὰ οἱ κύκλοι τῶν λογίων δὲν θὰ ἐγνώριζον τὸ ἀληθὲς ὄνομά του. Καὶ οὕτω τὰ ποιήματα ἐδημοσιεύοντο μὲ τὸ εὐπροσάρμοστον εἰς τὴν ιδιότητά του ψευδῶνυμον: Καδάφης. Ἡ ἐπιτυχία τῆς φάρσας τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐμπόρων ὑπῆρξε καταπληκτικὴ. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ λόγοιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπιάσθησαν εἰς τὴν φάρσαν καὶ ἐκήρυξαν μεγαλόπνοσον τὸν ἐν λόγῳ Ἐξαρχόπουλον - Καδάφην. Ἀλλὰ σιγά - σιγά, ὡς ἦτο ἄλλωστε φυσικόν, ἡ ὑγιὴς μερὶς τοῦ ἔθνους ἀντελήφθη τὴν κοροϊδίαν καὶ ἐγέλασε μὲ τὴν καρδίαν της. Ἦρχισαν δὲ τότε ν' ἀποδίδωνται εἰς τὸν Ἐξαρχόπουλον - Καδάφην ὅλα τὰ εὐτράπελα καὶ τὰ ἀρλουμποειδῆ κατασκευάσματα». Στούς Ἀλεξανδρινούς ἐμπόρους ἀποδίδει ὁ Πολίτης κοροϊδεύοντας καὶ τὴν ἀκόλουθον καθαφικὴ παρωδία:

Ἡ ἀδρὰ κυρία μετὰ τῆς ὁποίας
ἐγεύθη καλαμάρια καὶ σηπίας
ἀπῆλθε χθὲς εἰς τὸ Ἀβυσσιναχὸν ἐπίγειον.
Τοῦτο ἐνθυμοῦ. Εἰς τὸ Ἀβυσσιναχὸν ἐπίγειον
ἀπῆλθεν ἡ ἀδρὰ κυρία μετὰ τῆς ὁποίας

Ὅσο γιὰ τὸ γνωστὸ ποίημα «Μακρυὰ» δὲν εἶναι παρὰ «φαιδρὸν ἀποκύημα τῆς παιχιδιάρικης δημῶδους Μούσης (...) Τοιαύτην ἀρλούμπαν μόνον ἢ λαϊκὴ παιχιδιάρικη καὶ σκωπτικὴ Μούσα, ἢ ἀδιαφοροῦσα καὶ διὰ τὰ στοιχειώδη τῆς ποιήσεως προσχήματα, καὶ ἀποβλέπουσα ἀπλῶς εἰς τὴν παρωδίαν, ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ».³⁰

Ἄλλὰ ἡ ἐπίθεση τοῦ Φώτου Πολίτη ἦταν μόνο μιὰ ἀρχή. Μέσα στὸ 1924 ἡ πολεμικὴ ἐνάντια στὸν Καβάφη ἔφτασε στὴν κορύφωσή της. Ὁ Δ. Π. Ταγκόπουλος ἐπιτίθεται ἀνοιχτά, στὸ «Ἔθνος» καὶ στὸν «Νουμά», καταπιάνεται μὲ τὴ γνώμη τοῦ Μαλακάση, σατιρίζει καὶ σαρκάζει τὸν Καβάφη καὶ τὸν καθαφισμό. Μιὰ διάλεξη τοῦ Σωκράτη Λαγουδάκη ποὺ πίκρανε ἀρκετὰ τὸν ποιητὴ,³¹ εἶχε κιόλας προκαλέσει τὴ διαμαρτυρία 60 διανοουμένων τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὁ Ταγκόπουλος εἰρωνεύεται τὴ διαμαρτυρία, ἀναδημοσιεύει τὸ ποίημα «Θάλασσα τοῦ πρωϊοῦ» καὶ ἐπιλέγει: «Ἄν αὐτὸ λέγεται ποίηση, τότε ἀναγκάζομαι νὰ κάμω τὴ δήλωση, ὅπως ὁ ἦρωας τοῦ Μολιέρου, πὼς ὅσα ποιήματα ἔχω διαβάσει ἴσαμε τώρα (κ' ἔχω διαβάσει ἑκατομμύρια στίχους, Θεέ μου!) εἶταν ὄλα πρόζες καὶ ἐγὼ, ὁ ἠλίθιος, τᾶπαιρνα γιὰ ποιήματα. Κ' ἔτσι θάναι, ἀφοῦ τοὺς στίχους τοῦ κ. Καβάφη τοὺς ἔπαιρνα πάντοτε γιὰ κακογραμμένες πρόζες, καὶ μοῦ στάθηκε ἀδύνατο νὰ παραδεχθῶ ποτὲ πὼς εἶναι ποιήματα.

Ὁ Καθαφισμὸς ἔχει κ' ἐδῶ, στὴν πόλη μας, μερικὸς ὀπαδοὺς του. Δὲ μοῦ κάμνει ἐντύπωση αὐτό, ἀφοῦ τόσες ἐπιδημίες μᾶς ἔρχονται, κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο».³²

Δὲν εἶναι μόνο ὁ Ταγκόπουλος. Ἄλλοι (Α. Δρίβας, Σπύρος Παναγιωτόπουλος) ἐκφράζουν τὴν ἴδια χρονιὰ σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις. Ὁ Α. Παπαδήμας προτιμᾷ τὸν ἀνοιγμένο δρόμο τῆς διακωμώδησης.³³ Τέλος, ἐξωθημένος ἀπὸ τὰ πράγματα, μπαίνει στὸ παιχνίδι κι ὁ Παλαμᾶς.

Στὴ διάλεξή του τῆς 16 Ἀπριλίου 1924, ὁ Ἄλκης Θρύλος εἶχε πετάξει μιὰ πετριά: «Ὁ Παλαμᾶς ποὺ δὲν ἔχει ἀφήσει ἓνα συγγραφέα μας, καὶ τὸν πιὸ ἀνάξιο, χωρὶς νὰ τοῦ ἀφιερῶσει τοῦλάχιστον ἓνα ἄρθρο, ποτὲ δὲν ἔγραψε τίποτε γιὰ τὸν Καβάφη».³⁴ «Τίποτε» εἶναι βέβαια τρόπος τοῦ λέγειν. Μιὰ σύντομη μνεῖα τοῦ Καβάφη σώζεται σ' ἓνα παλαμικὸ ἄρθρο τοῦ 1921: «Ἵπάρχει εἰς ποιητῆς ὠμολογημένης πρωτοτυπίας, ὁ Καβάφης, ἐξαιρέτως τιμῶμενος ὑπὸ τῶν νέων ἐκεῖ (δηλ. στὴν Ἀλεξάνδρεια)».³⁵ Τὸ 1924 ὁ Παλαμᾶς μνημονεύει τὸν Καβάφη δυὸ φορές. Τὴν πρώτη φορά μελετώντας τὴν ποίηση τοῦ ἠδονισμοῦ καὶ τὶς καθαφικὲς ἐπιδράσεις, παραθέτει τὰ ποιήματα «Νὰ μείνει» καὶ «Νόησις» ἢ προσπάθεια τοῦ εἶναι νὰ κρατηθεῖ σ' ἓνα ἐπίπεδο ψυχραιμῆς ἀποτίμησης, ἀποφεύγοντας «δύο παραστρατήματα ποὺ ὀδηγοῦνε στὴν ἀκρισία: τὴν ἐνθουσιαστικὴν ξιππασιὰ καὶ τὴν καταφρονετικὴν μὲ τὸν περίγελο ἄρνηση».³⁶ Τὴ δεύτερη φορά, μιλώντας γιὰ τὸν δεκαπεντασύλλαβο, δὲν κατορθώνει νὰ κρύψει τὸν ἐκνευρισμὸ του: «Πόση διαφορά στὸ μεταχείρισμα τοῦ κατεξοχὴν ἐθνικοῦ μας στίχου ἀπὸ τὸ ὑπουλο ξεκάρφωμά του στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, γιὰ ν' ἀναφέρω τὸν πρωτοτυπώτερο, ἀνάμεσα στὴν νέα γενεά, ἐργάτη».³⁷ Δυὸ χρόνια ἀργότερα, ὁ Λουκᾶς Χριστοφίδης, ποιητῆς τοῦ Καίρου, κατορθώνει μὲ τὴν περίφημη συνέντευξή του ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ μερικὲς ὁμολογίες: «Μὰ γιὰ ποιητῆς;... Δὲν ξέρω, ἴσως νὰ κάμνω λάθος... Μᾶλλον γιὰ ρεπορτάζ μοιάζουν τὰ γραφτά του, λὲς καὶ φροντίζει νὰ μᾶς δώσει ρεπορτάζ ἀπὸ τοὺς αἰῶνες! (...) Εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ σημειώματά του αὐτὰ ποὺ πᾶν νὰ μοιάσουν σκίτσα ἰδεῶν, ποὺ πρόκειται νὰ γίνουν καλὰ τραγούδια. Μὰ ποὺ ὁ ἐργάτης των τ' ἀφήνει μόνο σὲ σχέδια...».³⁸ Ἡ συνέντευξη προκάλεσε σάλο στὸ καθαφικὸ στρατόπεδο. Ὁ Παλαμᾶς εἶχε πιά ἐκδηλωθεῖ σὰν ἀρνητῆς. Ἀργότερα δὲν ἀποφεύγει κατηγορηματικότερες γνώμες: «Ὁ Καβάφης, καινότροπος, ἰδιόρρυθμος, ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ του ὅ,τι μᾶς θυμίζει, συχνότατα, τὸ παράγγελμα τοῦ ἀρχαίου: «Μύθους νὰ πλέκῃς, ποιητῆ, ὄχι λόγους». Ἄλλὰ τὰ παραγγέλματα δὲν

ωφελούν. Μονάχα ὁ ἄνθρωπος πίσω ἀπ' αὐτὰ λογαριάζεται. Παραμερίζοντας, γιὰ νὰ μὴ μακρύνω ἀκόμα τὸ λόγο, τὰ καθέκαστα τῆς ποιητικῆς τοῦ τέχνης ἢ ἀτεχνίας, ὅπως θέλετε πέστε τῆ, καὶ τῆς φιλοσοφίας του, φτάνω στὸ συμπέρασμα: Ἐὰ ἔργα τοῦ Καβάφη, στίχος, γλῶσσα, ἔκφραση, μορφή καὶ οὐσία, μοῦ φαίνονται σὰ σημειώματα πού δὲν μποροῦν ἢ πού δὲν καταδέχονται νὰ γίνουν ποιήματα.³⁹

Σὲ λίγο, μιὰ συνέντευξη τοῦ Σπύρου Μελά μετὸν Κ. Φωτιάδη, Γάλλο συγγραφέα ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ρίχνει νέο λάδι στὴ φωτιά.⁴⁰ Ὁ Καβάφης εἶναι γιὰ τὸν Φωτιάδη ποιητῆς Εὐρωπαῖος, ἀγαπητὸς στὶς γαλλικὲς διασημότητες, στὸν Ἄνρι ντε Ρενιέ καὶ στὴν κόμισσα ντε Νοάιγ. Ὁ Παλαμᾶς; Μὰ αὐτὸν πολὺ λίγο τὸν καταλαβαίνει ὁ Ἑλληνογάλλος συγγραφέας.

Ἄλλὰ ὁ Παλαμᾶς δὲν συγχωρεῖ τέτοιες ἀπρέπειες. Στὴν ἀπάντησή του πρὸς τὸν Φωτιάδη,⁴¹ δὲν κρύβει τὴν ἀγανάκτησή του — «τὸν Καβάφη νὰ τὸν χαίρωνται!» — ὅπως δὲν τὴν κρύβει καὶ σ' ἓνα ἄλλο γράμμα του πρὸς τὸν Γ. Κατσιμπαλη,⁴² τὴν ἐπόμενη χρονιά, ὅταν, μετὰ τὸ ἀφιέρωμα στὸν Καβάφη «Semaine Egyptienne», νομίζει πὼς τὸ δικό του ἔργο παραμερίζεται. Μὲ τέτοιους ὅρους, ἡ βαθύτατη αἰσθητικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς δυὸ κυριαρχικότερες ποιητικὲς φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς, τοποθετοῦνταν σ' ἓνα ἐπίπεδο προσωπικῆς ἀντιδικίας καὶ ταπεινῆς διαμάχης, ἐνῶ τὰ δυὸ ἀντίμαχα στρατόπεδα τῶν θαυμαστῶν ἀγωνίζονταν μετὰ κραυγὲς νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν πρώτη θέσιν τοῦ Παρνασσοῦ γιὰ τὸ εἶδωλό τους.

Ξαναγυρίζουμε στὰ 1924. Ὁ Μάριος Βαϊάνος, ὁ «φιλολογικὸς ἐπιδρομεὺς» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Μπαστιᾶ, ἐτοιμάζει τὸ τεῦχος τῆς «Νέας Τέχνης» γιὰ τὸν Καβάφη, «ἀπὸ ἐξαιρετικὴ ἐκτίμησι καὶ σεβασμό». Τὸ τεῦχος δὲν προδίνει τὸν χαρακτήρα τοῦ δημοψηφίσματος: συγκεντρώνονται οἱ γνώμες ἐπιφανῶν θαυμαστῶν καί, κάπου - κάπου — ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ κάποια ἐπίφαση ἀντικειμενικότητος — μερικὲς ἀντιρρήσεις ἀκίνδυνων ἀντιπάλων. Ὁ Κώστας Βελμύρας λ.χ. εἶναι ἐλεύθερος νὰ διατυπώσῃ τὴν ἄρνησή του: «Ὅταν πρωτοδιάβασα τὸν κύριον Καβάφη, εἶχα τὴν ἐντύπωση πὼς ἐπρόκειτο γι' ἄστειο. Γελώντας τότε ξαναδιάβασα καὶ τότε κατάλαβα πὼς σοβαρευότανε. Πολὺ ἀργότερα εἶδα καὶ κάτι ἄλλο πιὸ ἀπρόοπτο: ὑπῆρχαν σοβαροὶ ἄνθρωποι πού δὲν ἀστειευότουσαν καθόλου λέγοντας πὼς ὁ κύριος Καβάφης εἶναι ποιητῆς. Τότε τότε ξαναπῆρα στὰ χέρια μου: Χρειάστηκε νὰ διαβάσω κάμποσες φορές τὸ ἔργο του γιὰ νάρθω στὸ θλιβερὸ συμπέρασμα πὼς ὁ κύριος Καβάφης ἢ εἶναι ποιητῆς (πρᾶμα πού μὲ ὁ ν ο τέσσερα τραγούδια του ἀφίγουν νὰ ὑπονοηθῆ) καὶ πῆρε κακὸ δρόμο ψευτίζοντας ὅ,τι κι' ἂν εἶχε μέσα του, ἢ (ὁ Θεὸς καὶ οἱ θαυμασταὶ ἄς με συγχωρέσουν, πού μιλάω χωρὶς φράκο μέσα στὴ γιορτὴ αὐτὴ πού τοῦ κάνουνε) εἶναι μοναχὰ ἓνας σποδ πού μᾶς ἀραδιάζει κακότεχνα, ἄμετρα, ἄρυθμα καὶ δίχως καμιὰ μουσικὴ, εὐκολο-ἀπόχτητες πολυμάθειες καὶ κοινότυπες καθημερινὲς φιλοσοφίες τοῦ δρόμου γιὰ ποίηση».⁴³

Φυσικά, τὰ «παιδαρέλια τῆς Νέας Τέχνης» δὲν παρέλειψαν νὰ ζητήσουν καὶ τὴ γνώμη τοῦ πατριάρχου τῆς δημοτικῆς· παρέλειψαν ὅμως νὰ τὴ δημοσιέψουν, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης στέλνοντάς τιν νὰ δημοσιευτεῖ ἄλλου. Νὰ ἢ κρίση τοῦ Ψυχάρη: «Στὸ μεγάλο του ἀγῶνα το γλωσσικό, ἄς πούμε καλύτερα τὸν ἐθνικὸ του ἀγῶνα πού θέλει πρῶτα πρῶτα νου σοβαρό, συνείδηση ὀρθία, ἐπειδὴ τὸ ζήτημα γιὰ τὴν Ελλάδα εἶναι ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου, ο κ. Καβάφης, ἄξιος διάδοχος, σωστὸ μαθητοῦδι τοῦ Σουρή, κατάλαβε περίφημα πὼς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ιδρώνει ολοένα τὰ φτῖ μας, πὼς χρειάζεται κάπου κάπου λίγο γλέντι. Κ' ἔτσι ἐγίνε πολὺ ἐφκολα ο κ. Καβάφης ὁ караγκιόζης τῆς Δημοτικῆς».⁴⁴

Ὁ Παλαμᾶς εἶχε ὅπωςδῆποτε τοποθετήσῃ τὴν ἄρνησή του γιὰ τὸν Καβάφη σ' ἓνα ἐπίπεδο αἰσθητικὸ: ταυτίζοντας τὴν ποίηση μετὰ τὸ τραγούδι, δὲν μποροῦσε νὰ παραδεχτεῖ μιὰ τέχνη πού βρίσκονταν στοὺς ἀντίποδες τῆς λυρικῆς ἑξαρσης. Ὁ Ψυχάρης ἀπεναντίας, γλωσσολόγος καὶ μαχητῆς περισσότερο παρά δημιουργός, ταυτίζοντας τὴν ποίηση μετὰ τὴ γλῶσσα, ἔβλεπε στὸν Καβάφη μόνον ἓναν συμποτέρ τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ ἀγῶνα. Εἶναι φανερό ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς καθαφικῆς

ἄρνησης ὀφείλονταν στὴν ἴδια αἰτία: σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀγωνιστικοῦ δημοτικισμοῦ, ὅπου ἡ ποίηση εἶχε ταχθεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς γλώσσας, ἡ περίπτωση Καδάφη δημιουργοῦσε ἐπικίνδυνες — καί, γι' αὐτό, καταδικάσιμες — ἀναστολές. Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ βασικὴ «αἰτία τῆς μομφῆς» ἀκόμα κι ὅταν, ὅπως συμβαίνει συχνά, οἱ στόχοι τῆς κριτικῆς ἐμφανίζονται εὐρύτεροι. Ἔτσι λ.χ., λίγα χρόνια μετὰ τὸν Ψυχάρη, ὁ Ι. Ζερβὸς χαρακτήριζε τὴν ποίηση τοῦ Καδάφη ὡς ἐξῆς: «Μιὰ ψευτορομαντικὴ περιγραφή, σφαλερὴ στὴν ἐκφραση καὶ σὲ ἄχαρο ὀαλμένη δεκαπεντασύλλαβο ποὺ στρεβλώνεται μὲ ἰαμβικὸ τάχα τρόπο σὲ μερικοὺς στίχους ποὺ τελειώνουν σὲ μουσικῶς ἀποκρουστικὰ ἀνομοιοκατάληχτα προπαροξύτονα. Ἀνάλυση τῆς οὐσίας θέδαια δὲ θὰ κάνομε. Δὲν τὴν ἀξίζει. Φτάνει νὰ σημειώσομε πὼς ἐνῶ καρτεριόνταν βάρβαροι καταχτητὲς καὶ φυσικὸ θὰ εἶταν νὰ κρύβει καθέννας τὰ πλούτια του (καὶ θὰ φτανε τὸ τέτιο κρύψιμο νὰ δώσει πλούσια λυρική εἰκόνα κι ὄχι ἀπροσάρμοστη στὸ καρτέρεμα τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἐρχομοῦ τῶν βαρβάρων) τὸ ποίημα μᾶς παρουσιάζει τοὺς ὑπατοὺς νὰ θάνουν γιὰ τὴν περίσταση πολῦτιμα θραχιόλια καὶ δαχτυλίδια μὲ σμαράγδια... γυαλιστερά (γυαλιστερά λέμε μάρμαρα, ξύλα, πετσιὰ κλπ. ὄχι ὅμως τὰ πολῦτιμα πετράδια) καὶ νὰ φοροῦν τίς κόκκινες τόγες τοὺς τίς κεντημένες (ποὺ τέτιες δά, τ. rictae φορούσανε μόνο οἱ θριαμβευτές). Μικροπράματα αὐτά, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ἀξιοπρόσεχτα ὅμως κι ἀπαραίτητα νὰ τὰ ξαίρει ὁποῖος γράφει ἀναπαράστασι ἀρχαίας περιστασης. Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ « σ Ὑ γ κ λ η σ ι ς » τί ἔχει νὰ πεῖ; Νεότερη λέξη δὲν εἶναι· κι αὐτὴ ποὺ κακόφτιασαν ἄχαρα στὴν καθαρεύουσα σημαίνει κουτσά - στραβά πρόσκληση σὲ συνέλευση (ὄχι συνάθροιση, σύναξη). Στὸ ἀρχαῖο πάλι μὲ ἀττική γραφή: σύγκλησις ἔχει νὰ πεῖ κλεισούρα, γτερβένι, στένεμα. Τί λογιῆς πλουτισμὸς τῆς γλώσσας εἶναι αὐτός; Δὲ φτάνει ποὺ μέσα στὸ παρδαλὸ φραστικῶς καὶ μετρικῶς σύνολο σαλατοποιοῦνται ἀρχαία, μέση, καθαρεύουσα, κακοπροφερμένη δημοτικὴ (κραδάτα, ντολάπι, ἀπόψι, τὸν ἔγραψε τίλους) ἀλλὰ χρειάζεται κι ὅσα ἢ ἄγνοια προχερογράφει νὰ προστεθοῦν, σὰν τὸ σύγκλησις, εἶδα κομμάτι ὄλο τάπητες (!) κι ἔνα σωρὸ τέτια καὶ τὸ θαυμάσιο ἐκεῖνο «ἐπέστρεφε», ποὺ παρουσιάζει τὰ ἑλληνικὰ σὰν ἀπὸ Ἀρμένη μιλημένα;»

Τὸν ἴδιο περίπου καιρὸ κατηγορηματικὸς στὴν ἄρνησή του εἶναι καὶ ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης. Ἀξίζει νὰ προσέξει κανεὶς πὼς ἡ γλώσσα τοῦ Καδάφη εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ μειονεκτήματα ποὺ μνημονεύονται. Παραθέτω ὄλο τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Βουτιερίδη: «Στὰ τελευταῖα χρόνια πολὺς γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἀλεξαντρεῖανὸ ποιητὴ Κ. Καδάφη (1868 - 1933). Ἴσως κανένας ἄλλος νεοέλληνας ποιητῆς δὲν εἶχε τόσο φανατικοὺς ὀπαδοὺς. Μερικοὶ ἐφτάσανε νὰ τὸν εἰποῦν τὸ μεγαλύτερο ποιητὴ ὄχι μόνο τῶν σημερινῶν χρόνων, μὰ κι' ὄλων τῶν αἰώνων. Αὐτὸ εἶναι κάτι σὰν θλιβερὸ φαινόμενο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πολλοὶ ἀρنيοῦνται στὸν Καδάφη καὶ τὴν παραμικρὴ ποιητικὴ ἱκανότητά. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πὼς στὰ ποιήματά του δὲν ὑπάρχει κανονικὴ γλῶσσα· ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι μήτε καθαρεύουσα, μήτε καὶ μιχτή· δὲν ὑπάρχει στιχουργικὴ τέχνη. Πολλοὶ στίχοι του εἶναι περισσότερο πεζογραφήματα. Ἡ φαινομενικὴ φιλοσοφία του εἶναι ρηχὴ καὶ κοινοτοπίες. Τὸ πιὸ σημαντικὸ ὅμως εἶναι, πὼς θέλησε νὰ κάμῃ ποίηση τίς σαρκικὲς ἀδυναμίες του καὶ τὸ στρεβλωμένο αἰσθησιασμὸ του. Ὁ θαυμασμὸς ὀρισμένων ἀνθρώπων στὴν ποίηση αὐτὴ εἶναι μονάχα συρμὸς, ποὺ γλήγορα θὰ περάσῃ.»

Ἐδῶ θὰ εἶχε τὴ θέση τῆς καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς φανατικότερους ἀρνητὲς τοῦ Καδάφη. Ἡ κριτικὴ τοῦ Βλαστοῦ, ἀκόμα κι ὅταν φαίνεται νὰ στηρίζεται σὲ εὐρύτερα αἰσθητικὰ καὶ φιλοσοφικὰ δάθρα, δὲν κατορθώνει νὰ κρύψει τὰ βασικά της κίνητρα: μένει συνάρτηση τῆς πιὸ ἀδιάλλαχτης γλωσσικῆς μισαλλοδοξίας. Γιὰ τὸν Βλαστό, ὁ Καδάφης παραβαίνει τὰ τρία ἀπαραίτητα συστατικὰ τοῦ ποιήματος: α) τὴν ἐξιδεασμένη συγκίνηση, τὸ μνημονικὸ ξελαμπικάρισμα καὶ μεταμόρφωσιμα τῆς ζωῆς, β) τὸ λεχτικὸ ξεδιάλεγμα ποὺ ξεσκονίζει γιὰ τὸν ποιητικὸ λόγον τίς λέξεις ποὺ κληρονομήσανε πλούσιους ἀντίλαλους καὶ θγαίγουν ἀπο τὴν καρδιά τῆς ἀρμονίας· με ἄλλα λόγια τὴ φραστικὴ

κή τέχνη, γ) το μέτρο, το στιχουργικό ρυθμό (που είναι πολύ διαφορετικός από τη μουσική). Ο Βλαστός ξεχωρίζει από τα «αντιποιήματα» του Καβάφη «Τὰ δῆματα», ποίημα που «έχει τη γνήσια βούλα της τραγικής φαντασίας». Ξεσκονίζοντας τὰ βιβλία με τὰ ξεσκονόπανα τῆς σκέψης του, ὁ ποιητής έχει ἀπαρνηθεῖ τῆ ζωὴ καὶ τὴν ἀνοιχτόκαρδη συγκίνηση. «Καὶ πετιέται τώρα μπροστά - μας τὸ θάμα του πεζοῦ ποιητῆ, του ριμαδόρου που καμώνεται πως ὁ πεζὸς λόγος έχει φτερὰ κρυμένα, του υποκριτῆ που με τὴν ἀρνήση κάνει πως γεμίζει τὴν ἀδειανιά. Τῆς αντιποιητικῆς ἀφτῆς ἀποστασίας ἡ παράλυτη φτώχεια φανερώνεται (πόσο προδοτικά!) στο λεχτικὸ καὶ στη γλώσσα.

Τὸ λεχτικὸ εἶναι κι ἀφτὸ ἀδειο, ἀχρῆμο, ἀποξεραμένο· μούμια ξεφτισμένη κι ἀναίματη κλασικοφάνεια. Ὁ πεζὸς ἀφτὸς στίχος δεν τολμᾷ σχεδὸν νὰ ζυγώσει τὸ επίθετο· τρέμει μὴν του ἀφηνιάσει καμιά λέξη ζωντανή. (...) Μοναχὰ ἡ μονέδα τῆς τυπικῆς καὶ κακογεράματης ἐκφρασης ἔχει πέραση ἐδῶ. Πρωτόφαντα ἀγναντέματα καὶ συνταιριάσματα ἐπίθετου καὶ ουσιαστικῶν εἶναι ἀνήκουστα κι ἀποτρόπαια. Κι ἀν ποτὲ ξεμυτίσει κανένα επίθετο μοιάζει σαν κείνα τὰ σαρακωφαγιμένα σάλια που, στα παιδικὰ - μου χρόνια, φορούσαν οἱ γέροι σα βγαίνανε περίπατο στὶς Πιπεριές. (...) Ἀν ἀφτὰ εἶναι ποίηση, εἶμαι καὶ γω χαλβατζής. Ἀπὸ ποιά ἐπαρχιώτικη παλιοφυλλάδα νὰ τὰ ξεσήκωσε τέτια μαργαριτάρια; Εἶναι ἀφάνταστο πὼς ἄνθρωπος που ἀκουσε ποτὲ μέσα - του τὴν ἀντρίκια φωνὴ τῆς ποίησης μποροῦσε νὰ ξαπλωθεῖ τόσο τεμπέλικα καὶ νὰ κυλιστεῖ μέσα στα σκουπίδια τῆς ἐφημεριδογραφίας. (...) ΓΙΑ τὴ γλώσσα δε θέλω νὰ πῶ πολλά. Εἶναι βαρεμὸς νὰ κοπανᾷ κανεὶς τὰ ἴδια πάντα. Τ' ἀνακατέματα καὶ ἡ ἀσυναρτησία με ἀηδιάζουν τόσο που φοβοῦμαι μὴ μου ξεφύγει κι κανένας λόγος παραπάνω. Ἀν ἀγαπᾷς τὴν ἀλήθεια ἀγαπᾷς καὶ τὴ γλώσσα - σου τίμια καὶ πεντακάθαρη. Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι σοφιστείες. Κι ὅσο γιὰ τὰ περισσότερα ποιήματα που ἀράδιασα πρωτίτερα, δὲν ξέρω σε ποιά γλώσσα εἶναι γραμμένα, μα δεν εἶναι βέβαια μήτε ρωμαίικα μήτ' ἐλληνικά.

Μένει τὸ μέτρο. Κι ἀφτὸ ἴσια ἴσια εἶναι τὸ μόνο σημάδι που ἀπέμεινε γιὰ νὰ μας δείξει πως ἔχουμε μπροστά - μας ποίημα κι ὄχι Καζαμιά. Μα καὶ τὸ μέτρο ἔχει τόση λίγη θέληση καὶ διαταχτικὸ που χάνεται ἀγύριστα μόλις ξαναγράψεις τοὺς στίχους ἀφτούς σα νὰ εἶταν ὁ λόγος πεζὸς. Τόσο τιποτένιο εἶναι τὸ ρυθμικὸ καλούπι που μόλις τὸ ἀγγίξεις θρεῖ στα χέρια - σου κι ἀφανίζεται. (...) Ὁ παράλυτος του πεζοῦ στίχου κι ὁ ἀντιρητορικὸς καταλυτῆς των καλουπιῶν ἔχει ὅμως καὶ μιαν ἄλλη δίσεχτη κλήρα. Δεν εἶναι μοναχὰ συγχρονισμένος με τὶς τελεφταίες ἀδυναμίες του φιλολογικῶν παραλογισμῶν μὰ εἶναι καὶ βυζαντινός, εἶναι κι ἀλεξαντρινός. Κι ἀπο τὶς γραμματικῆς Ἀλεξάντρειες καὶ τὰ χιλιόχρονα Βυζάντια κληρονόμησε τὸ δασκαλισμὸ, τὸ φόβο τῆς ξανοιχτικῆς ζωῆς, τὴν πικρόσκοπη στρυφνάδα, μιὰ παράξενη μιγιάγγιχτη ξαδιαντροπιὰ κλασικισμοῦ. Στωικὸς Νάρκισσος ντυμένος ράσο φαναριώτικο. (...) Δάφνες καὶ δεντρολίβανα τονε στεφανώνουν τὸ βυζαντινὸ βουρκόλακα, τὸ νοσταλγὸ τῆς Θηβαΐδας οἱ σημερινοί· μυστικίζονται με τοὺς στίχους του σαν τὶς γυναικούλες που γουρλώνουν τὰ μάτια - τους μπροστὰ σε στρογγυλὸ κρούσταλλο καὶ καμώνονται πως βλέπουνε μέσα στο εἶδος - του φαντασιῶν που δεν υπάρχουν. Μα τὰ γυρίσματα των καιρῶν εἶναι σκληρὰ κι ἀδέκαστα. Τὸ νὰ ἴθι ξεπεράσει τ' ὄχι».

Παρέθεσα μερικὰ κύρια ἀποσπάσματα τοῦ Βλαστοῦ ἀπὸ τὴ μελέτη του στὴν «Ἰδέα» τοῦ 1933. Ἄξιζε νὰ δοῦμε πὼς ὀλοκληρώνει ὁ Βλαστός τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Καβάφη σὲ μιὰ ἄλλη κατοπινὴ του ἐργασία, ὅπου, καυτηριάζοντας τὸ μίημα ψυχαισμοῦ καὶ καθαρῆς, προσθέτει: «Ὁ Καβάφης, ὁ λιθακωμένος καὶ ναζιάρης στιχογράφος ἀπο τὰ φελλάχικα χαμῶγια, εἶναι τὸ φαραόνικο σάρκωμα τῆς σαπίλας ἀφτῆς, ὁ καμωματῆς τῆς ἀρνήσιās, ὁ κουρελᾶς κάθε κακομύριστης υποκρισίας. Κι ἀφτουνοῦ τουλάχιστο τὰ στιχομαζέματα ἔχουν κάποια λογικὴ, μα εἶναι ἄλλοι που σε ξεκουφίζουνε σαν ἐμετικὸς διθύραμβος ἀφρικανοῦ γορίλα». Ἐπὶ τὸν Βλαστό, ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθινῆς δημοτικῆς εἶναι «ρηχόμυαλοι», «φο-

βιτσιάρηδες», «χασογλώσσηδες», «πρωτομυριστάδες της τελεφταίας νεοσοφίας». «Και είναι χαρακτηριστικό πως όλοι αυτοί οι θουρκολάκοι του βυζαντινισμού θυμιατίζουνε στιχοπλόκους σαν τον Κάλβο και τον Καβάφη και πεζογράφους σαν τον ελεεινό τον Παπαδιαμάντη, που κανέννας - τους δεν ήξερε τί θα πει γλώσσα και τί δεμένο ύφος». Με τον ίδιο λιβελλογραφικό κι ακριτο τρόπο μίλησε ο Βλαστός για τον Καβάφη κι άλλου. Δεν επιμένουμε περισσότερο.

Να είναι τάχα τυχαίο που ο μαχητικός δημοτικισμός του παλαμικού στρατοπέδου ἐφάρμοσε στην περίπτωση αυτή ένα ὀρισμένο εἶδος κριτηρίων; Λίγα χρόνια μετά τον Βλαστό, ο Κώστας Βάρναλης — που δεν ἀμφισβήτησε ποτέ ούτε τή συγκίνηση ούτε τήν ἀξία του καθαφικού ἔργου — ὀριζε τὰ χαρακτηριστικά του Καβάφη με τον ἀκόλουθο τρόπο: «'Ασεδής σε δλα ἀπό τή μορφή ἴσαμε τήν οὐσία. 'Η τεχνική του ἐλαττωματική. 'Ο στίχος του ἔχει χασμωδίες, κακές τομές, περισσευούμενες συλλαβές καί ρίμες ἢ καθόλου ἢ παρηχητικές ἢ ὁμοιολεχτικές. Μουσικότητα καμιά. 'Η γλώσσα του ψεύτικη (κακή καθαρεύουσα ἢ κακή δημοτική), τὸ λεξιλόγιό του φτωχό, χωρίς ἐπίθετα, χωρίς σύνθετα, χωρίς παρομοιώσεις, χωρίς μεταφορές. (...) Κι' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο π ε ρ ι γ ρ ά φ ε τ α ι ἢ σ κ η ν ο θ ε τ ε ἰ τ α ι χωρίς λυρικήν ἔξαρση, χωρίς πάθος, με χρονολογική ξηρότητα. Δέ φαίνεται νὰ βγαίνει ἀπὸ τήν καρδιά παρά ἀπὸ τὸ μυαλό».

'Αλλά τὸ ἔργο του Καβάφη δὲν δημιούργησε ἐχθρούς μόνο με τή μορφή του. 'Αρχετούς δημιούργησε καί με τήν οὐσία του.

Τὸ «'Ελεύθερο πνεῦμα» τοῦ 'Ορέστη Διγενῆ (Γιώργου Θεοτοκά) εἶναι γνωστό πὼς στάθηκε ἓνα εἶδος μανιφέστου τῆς γενιᾶς τοῦ '30. 'Ανάμεσα στὰ ζωτικά θέματα που ἔθιξε ὁ νεαρός τότε συγγραφέας του, ἦταν καί τὸ φαινόμενο Καβάφη. Φυσικά, οὔτε τὰ ζητήματα τῆς φόρμας οὔτε τὰ προβλήματα τῆς καθαφικῆς τεχνικῆς εἶχαν θέση σ' ἓνα βιβλίο που κύριος σκοπὸς του ἦταν ν' ἀσκήσει κριτική πάνω στις νεοελληνικὲς πνευματικὲς ἀξίες: «Δὲν πρόκειται νὰ ἀμφισβητήσω ἐδῶ τήν καθαρὰ καλλιτεχνική σημασία τοῦ καθαφικού ἔργου. 'Ο 'Αλεξαντρινὸς ποιητὴς ἔφερε στὰ ἑλληνικὰ γράμματα μερικοὺς πρωτότυπους, που δὲν μπορούν νὰ φτάσουν ὡς τὸ πλῆθος, μὰ που βρίσκουν ἀπήχηση σὲ ἀρκετὲς λεπτὲς ψυχές. 'Εργάστηκε πρὸς τὸ βάθος. "Αγγίσε (σὲ ἐλάχιστα κομμάτια του ἀσφαλῶς) κάποιες χορδὲς τῆς ἑλληνικῆς αἰσθαντικότητας που εἶχαν μείνει ὡς αὐτὸν ἀγνωστες. Θὰ ἀφήσει πολὺ λίγες σελίδες, χρήσιμες κυρίως στοὺς ἀσθενικοὺς ὄνειροπόλους γιὰ νὰ ἀναλύουν τήν ἀνία τους, ὡστόσο σελίδες ἀληθινῆς ποίησης που θὰ ἔχουν τή θέση τους στις ἀνθολογίες μας. Μοιάζει νὰ εἶναι ἓνα ἀπομονωμένο μετέωρο ποῦ περνᾷ στὸν ὀρίζοντά μας χωρίς νὰ κατορθώνει νὰ σχηματίσει οἰκογένεια. "Όταν τὸν ὀνομάζουν πρωτοπόρο νομίζω πὼς παρεξηγοῦν κι αὐτὸν καί τήν ἔννοια τῆς πρωτοπορείας. 'Ο κ. Καβάφης εἶναι ἓνα τέλος κ' ἢ πρωτοπορεία εἶναι μιὰ ἀρχή. Εἶναι δύο κόσμοι ἀντίθετοι καί ἀσυμβίβαστοι. 'Η μόνη ἐπίδραση που μπορεί νὰ ἐξασκήσει ὁ κ. Καβάφης σὲ μιὰ ζωντανή νέα γενεὰ θὰ εἶναι μιὰ ἐπίδραση ἀρνητική (...). 'Ο κ. Καβάφης εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς τάσης τῆς ἑλληνικῆς ποίησης πρὸς τὸ θάνατο. Τὸ ἔργο του δὲν εἶναι πιά μιὰ ἀναίμωνή ἢ μιὰ πρόσκληση τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ θάνατος που ἐπὶ τέλους ἤρθε (...). 'Ο λόγιος αὐτὸς 'Αλεξαντρινὸς ἀρνεῖται με τὸν πιὸ ἀπόλυτο τρόπο νὰ ζήσει. Τραδιέται στὸ ἔρημητῆριό του, μακριὰ ἀπὸ τοὺς σάλους τῆς ζωῆς, νομίζοντας πὼς τοὺς περιφρονεῖ ἐνῶ ἀπλῶς τοὺς φοβᾶται, νομίζοντας πὼς ξεπέρασε τὰ ἀνθρώπινα πάθη καί πὼς τὰ κοιτάζει ἀπὸ ψηλὰ ἐνῶ ἀπλῶς τὰ ἀγνοεῖ. Εἶναι ἓνας νικημένος που δὲν τόλμησε νὰ πολεμήσει, νικημένος ὄχι ἀπὸ τήν ἰδέα τῆς ζωῆς, τήν ὁποία δὲν αἰσθάνθηκε ποτέ, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Τῆ μονοτονία τοῦ ἑαυτοῦ του ἐκλαμβάνει ὡς μονοτονία τῆς ζωῆς, τήν ἀκίνησία τῆς σκέψης του ὡς ἀκίνησία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, τὸ κενὸ τῆς ὑπαρξῆς του ὡς κενὸ τοῦ κόσμου (...). Προσωπικά, ἓνας ὁποιοσδήποτε Γιαγκούλας τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν μ' ἐνδιαφέρει πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι

μ' ενδιαφέρει ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητής. Εἶμαι σύμφωνος πὼς πρέπει νὰ τουφεκίζου
τοὺς ληστές, μὰ θὰ ἔδινα πολλὰ γιὰ νὰ ἀκούσω τίς ἐξομολογήσεις τους, ἐνῶ ἡ ἐξο-
μολόγησι τοῦ κ. Καβάφη, σκορπισμένη στὰ ἑκατὸν πενήντα ποιήματά του, δὲν προσ-
θέτει τίποτα στὴ γνώση μου τῶν ἀνθρώπινων παθῶν. Μὲ βοηθεῖ μονάχα νὰ κατα-
λάβω τὴν ψυχικὴ κατάστασι τῆς ἀνίας ποὺ δὲν ἔχει οὔτε πλοῦτο οὔτε δύναμη. Σὲ
μιὰ συνεδρίασι τοῦ Κακουργοδικείου (συχνὰ σὲ μιὰ ἀπλή δικαγραφία διαζυγίου)
ὑπάρχει πολὺ περισσότερη ψυχὴ, παρά σ' ὀλόκληρο τὸ καθαφικὸ ἔργο».⁴⁹

Ἄλλες φορές ἡ κριτικὴ στρέφει τὰ βέλη τῆς ἐναντία στὸν αἰσθησιακὸ ἐπιδει-
κτισμὸ τοῦ Καβάφη. Ἐνα ἄρθρο τοῦ Ἄριστου Καμπάνη στὰ 1932 τελείωνε ὡς ἐξῆς:
«Ὁ Καβάφης εἶναι ἕνα λουλοῦδι δίχως σπόρον, εἶπεν ὁ Καζαντζάκης. Εὐτυχῶς:
καὶ τὸ παράδειγμά του εἶναι παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν: "Ἄς λείπουν αἱ ψυχο-
παθολογικαὶ δικαιώσεις»." Ὄταν ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς δοκίμασε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν
ποιητὴ ἀπὸ τῆ «Νέα Ἔστια», ὁ Καμπάνης ἀπάντησε μὲ νέο ἄρθρο, ἀποδοκιμάζον-
τας «τὸν αἰσθησιακὸν ἐξιμπισιονισμὸν τῶν Καθαφικῶν ποιημάτων
τῆς τελευταίας ὀκταετίας. Ὅχι μόνον διὰ λόγους ἠθικούς. Ὅχι μόνον διὰ λόγους
κοινωνικῆς εὐπρεπείας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ λόγους αἰσθητικούς».⁵⁰ Λίγο ἀργό-
τερα, ὁ θάνατος τοῦ ποιητῆ ἔδωσε στὸν Καμπάνη τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποτιμήσει συνο-
λικὰ τὸ τελειωμένο πιά καθαφικὸ ἔργο καὶ νὰ ἐνισχυθεῖ στὴν πεποίθησι «ὅτι ἡ
φήμη τοῦ Καβάφη εἶναι κάπως δυσανάλογος πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα
τῆς ἐργασίας του. Χρειάζεται δὲ πολλὴ καλὴ θέλησις ἢ πολλὴ αὐθαιρεσία διὰ νὰ
χαρακτηρίσῃ ὡς ἀριστουργήματα μερικὰ ἀπλᾶ σχεδιάσματα γλωσσικῶς ἐλαττω-
ματικά, σχεδιάσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπουσιάζει συνήθως κάθε εἶδος μελωδίας καὶ τὰ
ὁποῖα, ὅπως εἶπα καὶ ἄλλοτε, φαίνονται σὰν κακομεταφρασμένα ξενόγλωσσα λογο-
τεχνικὰ προϊόντα (...). Ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι τὰ μετὰ τὸ 1924 κυκλοφορήσαντα
προσθέτουν τίποτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ Καβάφη. Ὁ ποιητὴς εἶχεν ἀπὸ τότε ἐξαντληθῆ.
Αὐτοεπαναλαμβάνετο ἀπὸ τότε. Κ' αἱ σκανδαλώδεις ἐφηβολατρικαὶ ἐξομολογήσεις
ἀφθονοῦν ἀκόμη καὶ εἰς τὰ μέχρι τοῦ 1924 ποιήματα».⁵¹

Μιὰ βασικὴ ἐναντίωσι πρὸς τὴν οὐσία τοῦ καθαφικοῦ ἔργου προέρχεται ἀναμ-
φίβολα ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ ποιητῆ νὰ κινήσει στίς ψυχὰς τῶν νέων τὰ ἰδανικὰ
τῆς ζωῆς, τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς ὑγείας. Ὁ Θεοτοκάς τὸ δείχνει ἄμεσα. Ὁ Καμπάνης
φαίνεται σὰν νὰ μεταθέτει τὸ πρόβλημα ἄλλου. Ἐνας ἄλλος νέος τῆς ἐποχῆς
αὐτῆς δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίας γιὰ τὰ αἷτια τῆς διαμαρτυρίας του: «Μᾶς φέρνεται ἕνα
ποιητὴ, κανεὶς δὲν τὸν ἀρνιέται γιὰ ποιητὴ, καὶ τὸν κάνετε σύμβολο. Βέβαια ἀρ-
νητικὸ. Γιατὶ δὲ μᾶς δείχνει ἕνα δρόμο, δὲ μᾶς φέρνει
μιὰ λύτρωσι. Καὶ μεῖς αὐτὸ γυρεύομε».⁵²

Ἄς δοῦμε τί γύρεψαν ἀπ' τὸν ποιητὴ καὶ μερικοὶ ἄλλοι.

Τὸ πορτραῖτο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ποιητῆ Καβάφη ποὺ, ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα
χρόνια, κυκλοφοροῦσε στὴ φιλολογικὴ ἀγορὰ καὶ φάνταζε σχεδὸν αὐθεντικὸ, εἶναι
στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου ἐνὸς δημιουργοῦ μὲ ἀρχετὴ φαντασία καὶ ἀκόμη
μεγαλύτερη δεξιότητι: τοῦ Τίμου Μαλάνου. Θὰ ἦταν ἄδικο ν' ἀρνηθοῦμε στὸν ἄν-
θρωπο αὐτὸν μερικὰς βασικὰς ἱκανότητες ποὺ τὸν βοήθησαν, σκοπεύοντας μὲ ἐπι-
μονὴ στὸν ἴδιον στόχο, νὰ ὑποτάξῃ τίς λεπτομέρειες σ' ἕνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ νὰ φιλο-
τεχνήσῃ τὴν εἰκόνα του μὲ συνέπειαν καὶ τόλμη. Κριτικὸς μεγάλης πείρας, εἶχε
ἀντιληφθεῖ ἀπὸ νωρὶς πὼς τὸ φαινόμενον Καβάφης δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἕνας περα-
στικὸς συρμός. Ὁ Μαλάνος δὲν σάρκασε τὸν Καβάφη, δὲν τὸν ἀντίκρυσε ποτὲ σὰν
εὐκολὸν στόχο τῆς ἐπικαιρότητας. Τὸν πολέμησε ἐπίμονα, τὸν ἐρμήνευσε, προσπά-
θησε νὰ τὸν ζωντανέψῃ σὰν ἄνθρωπο καὶ σὰν ποιητὴ, ἔστρεψε γύρω στὸ καθαφικὸ
ἔργο τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀπὸ τίς προσπάθειές του, ἔδωσε τὴν τύχη του μὲ τὴν τύχη
τοῦ Καβάφη. Σήμερα ἀκόμη ἐπιμένει ἢ ἀναθεωρεῖ μὲ προσοχή, ἀγωνίζεται νὰ προ-
στατεύσῃ τὸ οἰκοδόμημά του ποὺ καταρρέει, νὰ περισώσῃ τὸ πορτραῖτο ποὺ φιλο-
τέχνησε.

Γιὰ τὸ νεανικὸ ἄρθρο τοῦ Μαλάνου στὰ 1917 μιλῆσαμε κιόλας. Πάνω στὸν ἴδιο καμινὰ ἢ πολεμικὴ συνεχίστηκε πολλὲς φορές μέσα στὴν ἐπόμενη δεκαετία. Πολὺ συχνὰ ὁ ποιητὴς πέρασε σὲ δεύτερη μοίρα· ἔμεινε ὁ ἄνθρωπος Καβάφης, ἓνας «ἀπίθανος τύπος» ποὺ ἐνεργοῦσε σατανικά, κολακεύοντας ἀσήμαντους νεοσσούς τῆς λογοτεχνίας καὶ δημιουργώντας θύματα γιὰ νὰ προσβάλει τὸ ἔργο του.⁵³ Ἀπὸ τὸ 1927 ὁ Μαλάνος ἄρχισε νὰ γράφει τὸ βιβλίο του πάνω στὸν Καβάφη, ποὺ κυκλοφόρησε ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ. Ἔτσι ἡ προσωπογραφία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ καλλιτέχνη φιλοτεχνήθηκε κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῆς φρουδικῆς ψυχανάλυσης.

Βέβαια, τὴ ἑαθιὰ του δυσπιστία καὶ ἀντιπάθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο Καβάφη, ὁ Μαλάνος δὲν κατόρθωσε νὰ τὴν ἀποβάλει ποτέ. Κάτι πολὺ σπουδαιότερο: ἡ δυσπιστία αὐτὴ στάθηκε πάντα τὸ βασικὸ του μέτρο στὴν ἀποτίμηση τοῦ καθαφικοῦ ἔργου. Ἔτσι γνωρίσαμε ἔχι μόνον ἓναν ἄνθρωπο ὑπολογιστῆ, καχύποπτο, πλεγματοειδές, συμπεροντολόγο, ἠθοποιό, ἐγωκεντρικὸ καὶ ἐπηρμένο, πολιτικὰ συντηρητικὸ, ἀπάνθρωπο καὶ στεγνὸ, ἀλλὰ καὶ ἓναν ποιητὴ ἐγκεφαλικό, ποζάτο, ἀνυποψίαστον ἐστέτ, δοσμένον ὀλόψυχα στὴν ὑπηρεσία τῆς διαστροφῆς του. Ἡ ψυχανάλυση δὲν ἄφηγε ἄλλα περιθώρια: ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο ἔπρεπε νὰ ὑπαχθοῦν στὴν παντοδύναμη δικαιοδοσία τοῦ βίτσιου. Τὸ βίτσιο εἶναι, ἀκόμη, ἡ βασικὴ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπαφὴ τοῦ Καβάφη μὲ τὴν ἱστορία: «Προτίμησε λοιπὸν τὶς μάσκες ποὺ τοῦ πρόσφεραν οἱ αἰῶνες. Ἐδιάλεγε τὸ ἄψυχο πρόσωπο, ποὺ τοῦ ταίριαζε μ' ἐκεῖνα ποὺ τολμοῦσε νὰ πεῖ, καὶ τοῦ δάνειζε τὸ ἰδιαίτερό του αἶσθημα ἢ τοῦ ἔβαζε στὸ στόμα του τὰ λόγια τὰ δικά του. Ἔκαμε ἔτσι ἓνα μεγάλο ταξεῖδι μέσα στὶς ἐποχές. Ταξεῖδεψε μέσα στὴν ἱστορία κρυμμένο, προφυλαγμένο. Ὅχι ὅμως γιὰ νὰ βρεῖ τὸ ἀγνωστο. Ἔκαμε τὸ ταξεῖδι γιὰ νὰ ζητήσει μάσκες. Τὸ δράμα ὑπῆρχε. Ἐλείπαν οἱ ἠθοποιοί».⁵⁴ Ἡ, ἀκόμα: «Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Καβάφης ταξεῖδεψε τὴν ἐρωτικὴ του διαστροφή μέσα στὴν ἱστορία, παρ' ὅλο ποὺ κάποτε τὴ λησμονεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τὴν ἴδια».⁵⁵ Ὅσο γιὰ τὴν περίφημη ὑπόθεση τῆς πρωτοτυπίας του, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μορφὴ ἐγκεφαλικῆς ἐκζήτησης: «Μὴ ἔχοντας [ὁ Καβάφης] τὴν ἐμφυτὴ ἐκείνη πρωτοτυπία, μὲ τὴν ὁποία εἶναι προικισμένα μερικὰ πνεύματα ὑπέροχης δυνάμεως, τὴ ζήτησε μὲ τὸ μόνον μέσο ποὺ τοῦ ἀπόμεινε, δηλαδὴ ἀντιμετωπίζοντας τὸ πρόβλημά της ὡς τεχνίτης κ' ἐπιδιώκοντας τὴ λύση του μὲ τὸν πεζότατο καὶ λογικὸ ἐκείνο τρόπο ποὺ ὑποδεικνύει στὸ περί φιλοσοφίας τῆς συνθέσεως ἄρθρο του ὁ Ἐντγκαρ Ἀλλαν Πόου, δηλαδὴ ἐμπιστευόμενος τὸ πᾶν στὸ μυαλό του. Ἀλλὰ τὸ μυαλό τοῦ Καβάφη — κι αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὸ προσέξουν πολὺ ὅσοι θὰ γράψουν στὸ μέλλον γι' αὐτὸν — τὸ μυαλό του λέγω ποὺ τοῦ ἐπιδοκιμάζει τὸ ἐκκεντρικὸ παρουσιασμὰ του ὡς ἀνθρώπου, ἔβαλε σὲ ἀνάλογα ἴχνη καὶ τὰ ὅηματα τοῦ ποιητῆ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐκζήτηση στὰ φερσίματά του, ἔγινε ἐκζήτηση καὶ στὴν τέχνη του».⁵⁶

Ὁ Μαλάνος καταπιάνεται μὲ ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀνακινεῖ ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη. Νά λ.χ. πῶς μιλάει γιὰ τὴν πεζότητα τοῦ Καθαφικοῦ ὕφους: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς κάθε τεχνίτης ἄξιος τοῦ ὀνόματος μπορεῖ, χύνοντας καὶ μολύδι στὸ καμινὶ τῆς ποιήσεως, νὰ φτιάξει χρυσάφι. Ὁ Καβάφης τὸ θαῦμα αὐτὸ τὸ πέτυχε πολλὲς φορές. Ἀλλ' ὅπως ἦταν μοιραῖο, μεθυσμένος ἀπ' τὶς ἐπιτυχίες του, παρασύρθηκε ὅσο προχωροῦσαν τὰ χρόνια, σὲ μιὰν εὐκολὴ κ' ἐξακολουθητικὴ αὔξηση τοῦ πεζοῦ στοιχείου. Στὸ τέλος δὲ μποροῦσε πλέον ὁ ἴδιος νὰ ἐκτιμήσει τ' ἀποτελέσματα. Ἔπαθε ὅ,τι θὰ πάθαινε ἓνας ποὺ ἀνέκαθεν ἔπινε πολὺ καὶ ποὺ αὐξάνει διαρκῶς τὴ δόση. Οἱ συνέπειες εἶναι φυσικὸ νὰ τοῦ διαφεύγουν. Μὲ ἄλλα λόγια συχνὰ ὁ Καβάφης πέφτει θύμα τοῦ τρόπου του μὴ ὄντας σὲ θέση νὰ ξεχωρίσει πάντοτε τὴν ποίηση ἀπ' τὴν πρόζα. Ἀλλ' ἂν συμβαίνει αὐτό, εἶναι γιὰτὶ ὁ Καβάφης, μὴ ἔχοντας τὴν φλόγα, τὸ πάθος καὶ τὴ φαντασία τῶν μεγάλων ποιητῶν μὰ μονάχα τὸ γοῦστο ἑνὸς τεχνίτη μεγάλης ὑπομονῆς, καὶ ζητώντας λογικὰ τὴν πρωτοτυπία διὰ μέσου τῆς πρόζας, ἔφθασε μὲ τὴ συνήθειά της, στὶς ἀκρότητες. «Τὸ ἐνστικτο πολλὲς φορές, λέγει ὁ Gide εἶναι καλύτερος ὁδηγὸς ἀπὸ τὴ λογικὴ». Ὁ Καβάφης

διανοήθηκε μιὰ κλασική λιτότητα, μὰ κατέληξε σὲ μιὰ λιτότητα ποὺ φωνάζει, μιὰ λιτότητα ἐπιτηδευμένη».⁵⁷

Δὲν εἶναι ὁμως μόνο ἡ ἄρνηση ποὺ διατρέχει τὶς καθαφικὲς σελίδες τοῦ Μαλά-νου. Ὁ κριτικὸς ἀναγνωρίζει πολλὲς φορές τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ποιητῆ Καβάφη. Ἄν ἡ ἄρνηση ἀποκτᾶ μεγαλύτερη σημασία, εἶναι γιὰ τὴν ἐνεργεῖ πάνω στὸ ἔργο ἀνασταλτικά, περιορίζοντας ὀλοένα τὴν σημασία του. Ὁ Μαλάνος, δέσμιος τῆς δυσπιστίας του καὶ τῆς στενῆς φροῦδικῆς του μεθόδου, ἀντίκρουσε τὸ καθαφικὸ ἔργο στατικά, σὰν ἀπονεκρωμένο κι ἄγονο ὄργανισμὸ: «Ἡ ἐξέλιξή του ποὺ περνᾷ: ἀπὸ τρεῖς περιόδους — τὴν πρὸ τοῦ 1900, τὴν πρὸ τοῦ 1914 καὶ τὴ μεταπολεμική — μᾶς δείχνει ἕναν ποιητὴ ποὺ, οὐσιαστικά, στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἄλλαξε καθόλου μήτε μετατοπίστηκε ἀπὸ τὸ δικό του κόσμο. Καμιὰ ἰδέα ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ κυκλοφόρησαν στὰ 40 τελευταῖα χρόνια δὲν καθρεφτίζεται στὸ ἔργο του ἐκτὸς ἀπὸ τὸν αἰσθητισμὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα τοῦ ὁποῖου ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ἄνθος (...). Ὁ Καιρὸς του δὲν τὸν ἀπασχόλησε. Ἡ ἱστορία μὲ τὴ γοητεία τῆς τὸν παράσυρε πέρα ἀπὸ τὰ σύγχρονα προβλήματα, τὶς ἀνησυχίες τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὸ δρᾶμα τῆς. Ἐνα δρᾶμα ὅπως ἐκεῖνο τοῦ 1914 - 18 τὸν ἄφισε σχεδὸν ἀδιάφορο. Μέσα στὰ φοβερὰ ἐκεῖνα χρόνια εἶχαμε κάνει τὴ γνωριμία του. Ἐνας πολιτισμὸς κλυδωνιζόταν, κι αὐτὸς, ἔχοντας ἀπέναντί του, «μὲς στὸ μονῆρες σπίτι του», τὴν ἀγωνία μας, μιλοῦσε κ' ἐξηγοῦσε τοὺς λόγους ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ διαλέξει μεταξὺ τῶν χρώματος τριανταφυλλί γιὰ τὸ φόρεμα τοῦ Καισαρίωνα. Ἡ μόνη ἐποχὴ ποὺ ἐπηρέασε φανερὰ μὲ τὴ νοοτροπία τῆς τὸ ἔργο του εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἡ μεταπολεμική, κάμνοντάς το ρεαλιστικότερο κι ἀποκαλυπτικότερο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἡδονισμὸ του.»⁵⁸ Μὲ τέτοιους ὅρους τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ συνδεθεῖ μὲ ἀνάλογα εὐρωπαϊκὰ ὑποδείγματα: ὁ Ὄσκαρ Οὐάιλντ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ὁ Ἄνατολ Φράνς ἀπὸ τὴν ἄλλη, πρόσφεραν στὸν Τίμο Μαλάνο τ' ἀντίστοιχα συγκριτικὰ μέτρα.

Οὔτε ἡ δυσπιστία ὁμως οὔτε ἡ προκατάληψη εἶναι ἀποκλειστικὰ προνόμια τοῦ Μαλάνου. Ἄλλοι ἀγωνίζονται νὰ ἐπιθεβαιώσουν πάνω στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη τὴν ἀπὸ πρὶν σχηματισμένη θεωρία τους. Ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης λ.χ. ἀγωνίστηκε ἐπιμονα ν' ἀνακαλύψει ἀγγλικὲς πηγὲς καὶ ἐπιδράσεις. Ὅταν ὁ Ἄγγλος ποιητῆς Sigfried Sassoon δὲ φάνηκε πειστικὸ πρότυπο, ὁ Ἀλιθέρης συνέχισε τὶς ἀναζητήσεις του, συνδυάζοντας τὸ καθαφικὸ ἔργο μὲ τὴν ποίηση τοῦ Robert Browning⁵⁹. Τὸν ἴδιο καιρὸ, ἕνας ἄλλος γνώριμος τοῦ ποιητῆ, ὁ Α. Κόμης, ἔριχνε ἀρκετὲς πετριὲς ἐνάντια στὸ ἔργο του.⁶⁰ Ἀλλὰ ὁ ἀνταρτοπόλεμος εἶχε πιά τελειώσει. Μετὰ τὸ 1935 ἡ ἄρνηση, ὅπου καὶ ὅταν ὑπάρχει, ἀσκεῖται σ' ἕνα σοβαρότερο ἐπίπεδο ἢ ἀγωνίζεται νὰ τεκμηριώσει τὰ στοιχεῖα τῆς μὲ τρόπο πειστικὸ καὶ ἀναγνίρητο. Εἶναι κιόλας μακριὰ ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐμπαιγμοῦ, τῆς διακωμώδησης καὶ τοῦ λιθόβλου. Ὁ Καβάφης πολιτογραφήθηκε ποιητῆς καὶ κανεὶς δὲν ἔχει ὄρεξη ν' ἀνακινήσει μιὰ ὑπόθεση ποὺ ἔκλεισε ὀριστικά. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα κάθε κριτικὴ ἀναθεώρηση ἀναφέρεται στὸ ποσοστὸ, στὸ μέγεθος ἢ στὴν ἔνταση τοῦ ποιητικοῦ δυναμικοῦ ποὺ περιέχεται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, δὲ συζητεῖ ὁμως τὴ βασική του ιδιότητα — κέρδος καὶ κατάκτηση τοῦ πρὸ πολὺ χρόνου καὶ φανατικοῦ φιλολογικοῦ δημοψηφίσματος.

III

Ἡ μελέτη αὐτὴ πῆρε κιόλας ἀρκετὴ ἔκταση· θὰ ἦταν ἄδικο νὰ καταχραστεῖ περισσότερο τὸν πολύτιμο χῶρο τοῦ ἀφιερῶματος. Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση τῆς ἀντικαθαφικῆς κριτικῆς δὲν κλείνει θέβαια ἐδῶ. Προσπαθήσαμε νὰ ἐντοπίσουμε μερικὸς βασικοὺς σταθμοὺς τῆς ἄρνησης, ἀφήνοντας τοὺς ἀρνητὲς νὰ μιλήσουν μέσα ἀπὸ τὰ κείμενά τους. Φυσικά, ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς τὰ κείμενα ποὺ διατύπωσαν ἢ διατυπώνουν ἀκόμη βάσιμες ἐπιφυλάξεις πάνω στὴ μορφή ἢ στὸ περιεχόμενο τοῦ καθαφικοῦ ἔργου.⁶¹ Τὸ ἔργο αὐτὸ κινεῖ τόσα προβλήματα καὶ προκαλεῖ τόσες ἀντιδράσεις, ὥστε ἡ ἀπόλυτη παραδοχὴ του νὰ δημιουργεῖ ἕνα ἄλλο εἶδος ἀκρισίας. Καί, θέβαια, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀντιρρητικὲς σελίδες δὲν λείπουν

ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τῶν πιὸ θερμῶν ἀκόμη θαυμαστῶν τοῦ Καβάφη. Δὲν πρόκειται γι' αὐτό. Ἐκεῖνο ποῦ ἔχει μεγαλύτερη σημασία εἶναι νὰ συνοψίσουμε τὰ συμπεράσματα μας, προσεγγίζοντας τὶς αἰτίες ποῦ προκάλεσαν μιὰ τόσο ἐπίμονη καί, πολλές φορές, τόσο ἀδίκη πολεμική. Ἔτσι, ἀνάμεσα στὶς αἰτίες αὐτές, θὰ μπορούσε ν' ἀναφερθεῖ:

α) ἡ μισαλλοδοξία τοῦ δημοτικισμοῦ. Ὁ Καβάφης φανερώθηκε σὲ μιὰ ἐποχὴ μαχητικοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα, δημιουργώντας σοβαρὲς περιπλοκές. Ἀξίζει νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι τέτοιες ἀναστολές — κι ὄχι μάλιστα ἀσήμαντες — δὲν ἔλειψαν καί σὲ ἄλλες κρίσιμες ἐποχές τῆς γλώσσας μας: ὁ Κάλδος ἦταν μιὰ τροχοπέδη στὸ γλωσσικὸ ἀγώνα τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Παπαδιαμάντης μιὰ ἄρνηση στὸν δημοτικισμό τῆς γενιᾶς τοῦ 1880.

β) ἡ πρωτοτυπία τῆς μορφῆς. Ἐδῶ θὰ μπορούσαν νὰ περιληφθοῦν ὅλα τὰ τεχνικὰ στίγματα τῆς καθαφικῆς ποίησης (ἀντιλυρικός τόνος, πεζολογία, ἱστορικὴ θεματογραφία, ἰδιότυπη στιχουργία κ.ἄ.) ποῦ ἐναντιώθηκαν στὴν κυρίαρχη τότε ποιητικὴ ἀντίληψη τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῆς λυρικῆς ἑξαρχῆς.

γ) ἡ οὐσία τοῦ καθαφικοῦ ἠδονισμοῦ. Ἐνα μέρος τῆς κριτικῆς εἶδε τὸν ἐρωτικὸ Καβάφη σὰν ἠθικὸ κίνδυνο («ἡ κοινωνία ποῦ ἦταν σεμνότυφη πολὺ συσχέτιζε κουτά»).

δ) ἡ ἀπουσία τοῦ ἰδανισμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς παρακμῆς. Μερικὲς γενιές, θρεμμένες μὲ τὸν ἐθνικισμό τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου καὶ τοῦ Ἰωνα Δραγούμη, εἶδαν στὸ πρόσωπο τοῦ Καβάφη ἕναν δειλὸ καὶ ντροπαλὸ λιποτάκτη τῆς ζωῆς.

ε) διάφοροι λόγοι προσωπικῆς ἀντιδικίας. Ὁ Καβάφης φανερώθηκε ἑξαφνα σὰν λαμπρὸ μετέωρο, ὑποσκελίζοντας τοὺς ὁμοτέχνους του μ' ἕναν ἐλάχιστο ἀριθμὸ ποιημάτων. Δὲν εἶναι λίγοι ὅσοι φθόνησαν τὴ δόξα του ἢ ἐνοχλήθηκαν ἀπ' τὶς ἐπίμονες ἐπευφημίες τῶν θαυμαστῶν του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κι ὁ ἴδιος δὲν ἔκανε μεγάλες προσπάθειες γιὰ ν' ἀποφύγει τὶς ἐχθρότητες. Βέβαια, τὴ δόξα του τὴν πρόσεχε καὶ τὴν ἀγαποῦσε, ὅπως καὶ τὴν τέχνη του. Ὅμως ὅταν μιὰ ρήξη ἐκδηλωνόταν ἀνοιχτά, ὁ Καβάφης πλειοδοτοῦσε σὲ πικρόχολα σχόλια, ὑπερθειμάτιζε κι ἀμύνονταν γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἦταν πολὺ περήφανος γιὰ νὰ ταπεινωθεῖ, πολὺ καταπιεσμένος γιὰ νὰ συγχωρήσει.

Τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1926 τὸ περιοδικὸ «Ἀλεξανδρινὴ τέχνη», ὄργανο καθαφικὸ, ἄρχισε τὴν ἐκδόσή του στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ ἀντικαθαφικὴ ἐπίθεση εἶχε φτάσει κιόλας στὸ ἀποκορύφωμά της. «Στὴν Ἀλεξάνδρεια, γράφει ὁ Μιχάλης Περίδης, ἀπὸ τὰ 1924 καὶ ἐπὶ πέντε-ἕξ ἔτη συνεχῶς, ἀρθρίδια καὶ σημειώματα δημοσιευόμενα σὲ λαθρόβια κατὰ τὸ πλεῖστον ἐβδομαδιαῖα ὄργανα καὶ κάποτε καὶ σὲ ἡμερήσια φύλλα, ἐνοχλοῦσαν τὸν ποιητὴ μὲ ἐπικρίσεις». Μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἡ «Ἀλεξανδρινὴ τέχνη» ἔρχονταν ν' ἀντιτάξει τὴν ἀμυνά της. Σκοπὸς της νὰ ὑπερασπιστεῖ, νὰ κατοχυρώσει καὶ νὰ προβάλλει τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν φαίνονταν θεμιτά. Οἱ ὕμνοι γιὰ τὸν Καβάφη ἀγνοοῦν τὸ μέτρο: κάποτε λ. χ. ὁ Γ. Βρισημιτζάκης δὲν διστάζει νὰ τὸν ἀποκαλέσει «μεγάλου καθαριστῆ τῶν σταύλων τοῦ Αὐγεία» ἀκόμα καὶ στὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἐπειδὴ γεφυρώνει μὲ τὴ «μικτὴ» του τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν «καθαρεύουσα» καὶ στὴ «μαλλιάρη»! Ὁ ἔπαινος, ὅταν πρόκειται γιὰ φίλους τοῦ καθαφικοῦ ἔργου, χαρίζεται ἀφειδώλευτα. «Μεγάλος» δὲν εἶναι μόνον ὁ Σικελιανός: εἶναι κι ὁ Βουτυράς, κι ὁ Ξενόπουλος, κι ὁ Νιρβάνας, κι ὁ Μαλακάσης. Ἀπεναντίας, οἱ ἐχθροὶ δέχονται πικρόχολη τὴν καθαφικὴ ἀντεπίθεση. Ὁ Παλαμᾶς μειώνεται ἐπίμονα μὲ ἀμεσες μομφές ἢ σκόπιμες παρασιωπήσεις. Ὁ «ἀερολόγος» Μαλάνος καταντάει μόνιμη ἐπώδους στὰ σημειώματά της «Ἀλεξανδρινῆς τέχνης»: πρέπει νὰ σταματήσει τὰ «ἀνοητολογήματά» του γιὰτι «εἶναι 9ης γραμμῆς ποιητῆς καὶ 10ης γραμμῆς κριτικός». Ὅσο γιὰ τὸν καθηγητὴ Roussel ἄλλον σταθερὸ στόχο τῶν σημειωμάτων τοῦ περιοδικοῦ, δὲν ἔφυγε οὔτε τὸν ἔλεγχο γιὰ τὶς γλωσσικὲς καὶ στιχουργικὲς του ἀφέλειες, οὔτε τίς

ἀφ' ὑψηλοῦ συμβουλῆς καὶ εἰρωνεῖες: «Χάλια! Καὶ κρίνει Καβάφη! Νὰ διαβάσει περισσότερο!».

Ἔτσι κρυμμένος πίσω ἀπ' τὰ ἀνυπόγραφα σχόλια τοῦ περιοδικοῦ του, ὁ Καβάφης κολάκευε τοὺς φίλους του καὶ ἔπαιρνε ἐκδίκηση ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του. Τὰ χρόνια ἦταν κρίσιμα. Ἔπρεπε νὰ ἐκδιᾶσει τὴ δόξα του, δὲν μπορούσε νὰ περιμένει. Οἱ ἐχθροὶ παραμόνευαν πάνοπλοι. Ἔπρεπε νὰ σταθμίσει τὴν ἄμυνά του. Στὸ μεταξὺ ἕνας ἄλλος Καβάφης τῆς ὀδύνης καὶ τῆς διαπόμπευσης, προδομένος μέσα σ' ἕναν χρεωκοπημένο κόσμο, κρυπτογραφοῦσε δακρύζοντας μαρτυρίες τῆς ἀπάτης. Χρειάστηκε νὰ περάσουν ἀρκετὰ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του γιὰ νὰ κερδίσουμε τὴν πρώτη ἀποκρυπτογράφηση: «Τὸ μόνιμο ἀνθρώπινο στοιχεῖο ποὺ διατυπώνει ἀτέλειωτα ὁ Καβάφης, καὶ σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο γνῶρισμα τῆς ποιήσεώς του, εἶναι ἡ ἀπάτη, εἶναι ὁ ἐμπαιγμός· καὶ τὸ πανόραμα ποὺ μορφώνουν τὰ ποιήματά του εἶναι ἕνας κόσμος ἀπατημένων καὶ ἀπατεώνων».

Μ. Χ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Τὸ θέμα τῆς ἀντικαβαφικῆς κριτικῆς, ὅσο ξέρω, δὲν στάθηκε ὡς σήμερα ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης. Ἀρκετὰ στοιχεῖα θρῖσκει κανεὶς σὲ ἐργασίες γενικοῦ περιεχομένου: Βλ. *Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος*, *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, Δ', Κ. Π. Καβάφης, Ἀθήνα 1946, σ. 14 κέ. *Μιχάλης Περίδης*, *Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη*, Ἀθήνα 1948, σ. 107 κέ., 268-273· πρβλ. σ. 113-114. Στὸ πρόσφατο καθαφικὸ ἀφιέρωμα τῆς «*Νέας Ἑστίας*», τευχ. 872, 1 Νοεμβρίου 1963, ἀναδημοσιεύονται μερικὰ ἀπὸ τὰ βασικότερα κείμενα τῆς ἀντικαβαφικῆς πολεμικῆς (σ. 1402 κέ.).

2. *Γρηγ. Ξενόπουλος*, *Ἐνας ποιητής*, «*Παναθήναια*» 7(1903-1904)97-102. Ἀναδημοσιεύσεις: «*Νέα Ἑστία*» 14(1933)749-755 (βλ. ἀφιέρωμα, δ.π., σ. 1443-1449) καὶ 53(1953)569 (ἀπόσπασμα). Ὁ Ξενόπουλος συνέχισε καὶ ἀρχότερα νὰ συνηγορεῖ θερμὰ σὲ κάθε περίπτωση γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη.

3. *Παῦλος Α. Πετρίδης*, *Ἐνας Ἀλεξανδρινὸς ποιητής*, Κ. Π. Καβάφης, «*Νέα Ζωή*» Ἀλεξανδρείας 5(1909)201-206.

4. *Ψηλορείτη Πετρούλα*, Κ. Π. Καβάφης, «*Ὁ Νουμάς*» Χρ. Η', ἀριθ. 379, 14 τοῦ Φλεβάρη 1910 (βλ. ἀναδημοσίευση στὸ ἀφιέρωμα τῆς «*Νέας Ἑστίας*», δ.π., σ. 1394-1395). Ἡ ἴδια μίλησε καὶ ἀργότερα γιὰ τὸν Καβάφη μὲ θερμῆ: *Γαλάτεια Καζαντζάκη*, *Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ συγγραφεῖς* (διάλεξη), ἔφημ. «*Ἔθνος*», 17 Νοεμβρ. 1914 (πρβλ. καὶ τὸ ἐπικριτικὸ σημεῖωμα: *Τ(αγκόπουλο)Σ*, Γύρω ἀπὸ μιὰ διάλεξη, «*Ὁ Νουμάς*», Χρ. ΙΒ', ἀριθ. 540, 22 τοῦ Νοέμβρη 1914, σ. 277). *Τῆς Ἰδίας*, *Τὰ τελευταῖα ποιήματα τοῦ Καβάφη*, «*Γράμματα*» Ἀλεξανδρείας, τομ. Γ', Ἰούλιος 1915, σ. 138.

5. *Γ. Βρισιμιτζάκης*, *Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη*. Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Κ. Π. Καβάφη, Ἀλεξάνδρεια 1917 (6' ἐκδ. 1923. Ἀπόσπασμα ἀναδημοσιεύτηκε στὴ «*Νέα Ἑστία*», δ.π., σ. 1405-1412) βλ. καὶ σημειώματά του στὸ περ. «*Βωμός*», 10 Νοεμβρ. 1918 (σ. 28), 25 Νοεμβρ. 1918 (σ. 37), 15 Μαρτ. 1919 (σ. 122).

6. *Α. Σεγκόπουλος*, *Διάλεξη περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κ. Π. Καβάφη*, Ἀλεξάνδρεια 1918. Τοῦ Ἰδιοῦ, Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, «*Γράμματα*» Ἀλεξανδρείας, τομ. Δ', Γεν. - Ἰούλ. 1918, σ. 744.

7. βλ. «*Athenaeum*» Λονδίνου, Ἀπρ. 1919.

8. *Τέλλος Ἄγρας*, *Ὁ ποιητής Κ. Π. Καβάφης*, «*Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*» 10(1923)3-46 (βλ. ἀναδημοσίευση στὴ «*Νέα Ἑστία*», δ.π., σ. 1398-1402).

9. *Ἀλκῆς Θρύλος*, Κ. Καβάφης, «*Νέα Τέχνη*» 1(1924)94-98 καὶ 2(1925)11-18. βλ. τὴν ἀνατύπωση στὶς «*Κριτικὲς μελέτες ΙΙΙ*», Ἀθήναι 1925, σ. 160.

10. βλ. προηγούμενη σημείωση.

11. «*Νέα Τέχνη*», φύλλα 7-10, Ἰούλιος - Ὀκτώβριος 1924.

12. Γεώργιος Σεφέρης, Κ. Π. Καβάφης, Θ. Σ. Έλιοι· παράλληλοι, «Αγγλο-ελληνική Έπιθεώρηση», τομ. Γ', ἀριθ. 2, 'Ιούνιος 1947, σ. 33-43.
13. Βλ. Στρατή Τσίρκα, 'Ο Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθήνα 1958. Μία σειρά δημοσιευμάτων τοῦ ἴδιου ἐρευνητῆ παρουσίασε ἡ «Έπιθεώρηση Τέχνης». Στὸ μεταξὺ ἡ καθαφικὴ ἐρευνα ἐπικυρώνει ὁλοένα τὶς ἀπόψεις τοῦ Τσίρκα.
14. «'Ο Νουμάς», Χρ. Δ', ἀριθ. 214, 24 τοῦ Σεπτ. 1906, σ. 12.
15. 'Ο.π., ἀριθ. 215, 1 τοῦ 'Οκτωβρίου 1906, σ. 4.
16. Ροθέρος Κάμπος, Τὸ ποιητικὸν ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφης, Κάτρο 1912.
17. Βλ. τὴ συλλογὴ του «'Αρχιλόχεια». Καθαφικὰ ποιήματα τοῦ Μάγνη δημοσιεύτηκαν στὴν «'Αλεξανδρινὴ Τέχνη» 1 (Μάιος 1927) τεύχος 6ο, σ. 10, (Αὐγούστου 1927), τεύχ. 9ο, σ. 2, (Νοέμβρ. 1927), τεύχ. 12ο, σ. 3-4.
19. Βλ. Μιχ. Παρίδης, δ.π., σ. 99.
19. Μιχ. Παρίδης, Κ. Π. Καβάφης, «Γράμματα» Ἀλεξανδρείας, τομ. Γ', Μάης 1916, σ. 297-303 (ἡ ἴδια μελέτη εἶχε κυκλοφορήσει σὲ φυλλάδιο προηγουμένως).
20. Β. Ἀθανασόπουλος, 'Ο Καβάφης καὶ ἡ ρουτίνα, «Γράμματα» Ἀλεξανδρείας, τομ. Δ', Γενάρης - Μάης 1917, σ. 195-197. Τὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναδημοσιεύεται στὸ φυλλάδιο «Τέχνη καὶ ρουτίνα», Ἀλεξάνδρεια 1917, σ. 5-7.
21. Τίμος Μαλάνος, 'Ο Καβάφης καὶ ἡ ρουτίνα, «Έβδομάς», 22)4 Αὐγούστου, ἀρ. 60. Βλ. ἀναδημοσίευση στὸ φυλλάδιο «Τέχνη καὶ ρουτίνα», δ.π., σ. 7-10.
22. Φορτουνίο, Γράμματα, ἔφημ. «Έμπρός», 25 Αὐγούστου 1918. 'Ο Μελᾶς συνέχισε καὶ ἀργότερα τὴ σάτιρά του σὲ ἔϊρος τοῦ ποιητῆ. Βλ. «Έλευθερον Βῆμα», 23 'Ιαν. 1925.
23. Π. Ταγκόπουλος, Οἱ Ἀπουάνοι καὶ ὁ Καβάφης, «Πυρός», τομ. Γ', Νοέμβρ. - Δεκέμβρ. 1918, σ. 59 πρὸς σ. 63.
24. Πρῶτος, ὄσο ξέρω, ὁ Γ. Βρισιμιτζάκης ἔκανε τὴν παρατήρηση «πὼς μέσα στὸ ἔργο τοῦ Καβάφης δρῶσκει κανεὶς στίχους ποὺ μοιάζουν σὰ μὴ εἰρωνικὴ, ἐκ τῶν προτέρων, ἀπάντησι σὲ κριτικὴς — σὲ ὄλες σχεδὸν τὶς κριτικὴς — ποὺ ἔχουν γίνεϊ ἴσαμε τῶρα τοῦ ποιητοῦ». Βλ. Γ. Βρισιμιτζάκης, Φιλολογικὴς σελίδες, «'Αλεξανδρινὴ Τέχνη» 1 ('Ιαν. 1927), τεύχ. 2ο, σ. 14, καὶ (Μάιος 1927), τεύχ. 6ο, σ. 27.
25. Louis Roussel, Poèmes par K. P. Kavafis (1908 - 1914), «Libre», 25 Σεπτεμβρ. 1923, σ. 87. 'Ο ἴδιος συνέχισε ἐπίμονα νὰ καυτηριάζει ἀπὸ τὸ περιοδικὸ του τὴν καθαφικὴ ποίηση. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερα κυκλοφόρησε ἡ «'Αλεξανδρινὴ Τέχνη», ὁ Roussel ἔγινε μόνιμος στόχος τῶν σημειωμάτων της.
26. Φ. Πολίτης, Γ. Ἐξαρχόπουλος Καβάφης Ματθαίου, ἔφημ. «Πολιτεία», 7 Σεπτ. 1923 (στὴν ἴδια ἔφημερίδα, 7 'Ιουν. 1925, δημοσιεύτηκε καθαφικὴ παρωδία). Μεγάλια ἀποσπάσματα τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ παρουσίασε στὸ διδλίο του γιὰ τὸν Καβάφης καὶ ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, δ.π., σ. 19-21. Βλ. ἀνατύπωση τοῦ ἴδιου ἄρθρου καὶ στὸ πρόσφατο ἀφιέρωμα τῆς «Νέας Ἐστίας», δ.π., σ. 1402-1403. Σημειώνω ἀκόμη ὅτι καὶ ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης ἐκφράστηκε γιὰ τὸν «ἐπαρχιώτη τῆς ζωῆς» Καβάφης μὲ ἀπέραντη περιφρόνηση. Βλ. Γιάννη Ἀποστολάκη, Τὸ κλέφτικο τραγούδι. Τὸ πνεῦμα κ' ἡ τέχνη του, ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 34-35, σημείωση.
27. Ἡ Μυρτιώτισσα περιγράφει τὴν πικρία τοῦ Καβάφης στὸ ἀφιέρωμα τῆς «Νέας Τέχνης», δ.π., σ. 84. Γιὰ τὴ διάλεξη τοῦ Σ. Λαγουδάκη βλ. περ. «Σινεμά» Ἀλεξανδρείας, Μάρτ. 1924.
28. Δ. Π. Ταγκόπουλος, Καθαφισμός, ἔφημ. «Έθνος» 8 Ἀπρ. 1924. Τὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Τίμο Μαλάνο, Καβάφης 2, Ἀθήνα 1963, σ. 16-18, καὶ ἀπὸ τὸ ἀφιέρωμα τῆς «Νέας Ἐστίας», δ.π., σ. 1403 (ἀπόσπασμα). Ἄλλες ἀντικαθαφικὴς ἐπιθέσεις τοῦ Δ. Π. Ταγκόπουλου τὴν ἴδια χρονιά βλ. στὸ «Έθνος», 9 Μαΐου, 12 καὶ 21 'Ιουνίου, καθὼς καὶ στὸν «Νουμά», Μάης - 'Ιούνιος 1924, σ. 211.
29. Α. Παπαδήμας, In paucis verbis, «Κριτικὴ» Α', 29 Φεβρ. 1924, σ. 80 Βλ. καὶ «Νουμά», Ἀπρ. 1930. Τοῦ ἴδιου, Εἰσαγωγή στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία, Ἀθήναις 1931, σ. 87-88.
30. Ἀλκίης Θρύλος, Κριτικὴς μελέτες III, δ.π., σ. 158. Τὴν ἴδια ἀκριδῶς κατηγορία ἐναντία στὸν Παλαμᾶ διατυπώνει καὶ ὁ Μάριος Βαϊάνος ἀργότερα, γράφοντας ὅτι «δὲν ὑπάρχει ποιητῆς ἢ ποιητάκος γιὰ τὸν ὁποῖον νὰ μὴν ἔγραφε ὁ Παλαμᾶς ἓνα ἄρθρο χωρὶς νὰ τὸ ἀξίζει». Βλ. «'Αλεξανδρινὴ Τέχνη» 1 (Δεκέμβρ. 1926), τεύχ. 1ο, σ. 10.
31. Ἐφημ. «Έμπρός», 4 Δεκεμβρ. 1921.
32. Κ. Παλαμᾶς, Libido, ἔφημ. «Έλευθερος Λόγος», 30 'Ιουνίου 1924.
33. Κ. Παλαμᾶς, Στὸ γύρισμα τῆς ρίμας, ἔφημ. «Έλευθερος Λόγος», 29 Δεκεμβρ. 1924. Πάνω στὸ ζήτημα τῆς στιχουργίας, ὁ Παλαμᾶς κατηγοροῦσε καὶ ἀργότερα τὸν Καβάφης «ποὺ νόμο τὴν ἔκαμε τὴν ἀξέγνωιαστη ἀμορφία τοῦ στίχου». Βλ. Κ. Παλαμᾶς, 'Ο στίχος, ἔφημ. «Έλευθερον Βῆμα», 13 Δεκεμβρ. 1926. Πρὸς καὶ γράμμα τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὸν Ἡρ. Ἀποστολίδη, στὸ παλαμικὸ ἐπιμνημόσυνο ἀφιέρωμα τῶν «Γραμμάτων» (1943), σ. 146.
34. «'Οθόνη» Ἀλεξανδρείας, 16 'Οκτωβρίου 1926. Ἀποσπάσματα τῆς συνέντευξης δημοσίευσε ὁ Μανώλης Γεωλοράκης, Καβάφης καὶ Παλαμᾶς, χρονικὸ μιᾶς διαμάχης, ἀφιέρωμα «Νέας Ἐστίας», δ.π., σ. 1585.

35. «Γράμματα», αφιέρωμα στον Παλαμά, δ.π., σ. 147. Πρβλ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, δ.π., σ. 22, σημ. 15.
36. Ἐφημ. «Ἔθνος», 8 Ἀπρ. 1928.
37. Ὀ.π., 14 Ἀπρ. 1928.
38. «Νέα Ἔστια» 34 (Χριστούγεννα 1943) 294.
39. Ἀφιέρωμα «Νέας Τέχνης», δ.π., σ. 90.
40. Ψυχάρης, Ἔνας καταγκιόζης, «Κριτική καὶ Τέχνη», Δεκέμβρ. 1924, σ. 95 («Νέα Ἔστια», δ.π., σ. 1404). Τὴν ἴδια γνώμη τοῦ Ψυχάρη, ἀλλὰ χωρὶς τὸ ἐπεξηγηματικὸ γράμμα πρὸς τὸν Παπαδήμα, βλ. στὸν «Νουμά», Δεκέμβρ. 1924, σ. 437.
41. «Ἡ φωνὴ τοῦ διδίου», Δεκέμβρ. 1932 («Νέα Ἔστια», δ.π., σ. 1422).
42. Ἡλίας Βουτιερίδης, Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000-1930), Ἀθήνα 1933, σ. 387.
43. Πέτρος Βλαστός, Ὁ Καβάφης ὁ στωϊκός, «Ἰδέα» 1 (1933) 154 κέ. Ἡ ἴδια μελέτη ξανατυπώθηκε στὸ βιβλίον τοῦ Βλαστοῦ, Ἡ ἑλληνικὴ καὶ μερικὲς ἄλλες παράλληλες διγλωσσίες, Ἀθήνα 1935, σ. 183-197. Βλ. καὶ ἀνατύπωση στὴ «Νέα Ἔστια», δ.π., σ. 1424 κέ.
44. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ μερικὲς ἄλλες παράλληλες διγλωσσίες, δ.π., σ. 163. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Βλαστός ἀναφέρει ὡς παράδειγμα «τοὺς ξεκατινιασμένους στίχους τοῦ Eliot τοῦ Ezra Pound καὶ τῶν ἄλλων ἀγγοινῶν τοῦ ἐγγλέζου φλόρου Gerald Manley Hopkins (σ. 163-164). Εἶναι, ὅσο ξέρω, ἡ πρώτη σύγκριση τοῦ Καβάφη μετὰ τὸν Ἑλιοτ!
45. Ὀ.π., σ. 164.
46. «Νέα Ἔστια» 13 (1933) 550-553. Βλ. καὶ σ. 669-670, ὅπου προσπαθεῖ ν' ἀντιχρῶσει τὴν κατηγορία τοῦ Ξενοπούλου, ὅτι ἐπικρίνει τὸν Κάλλο, τὸν Καβάφη κ.ἄ. γιὰ λόγους γλωσσικούς. Βλ. καὶ ἀνέκδοτες ἐπιστολές του, αὐτόθι, 36 (1944) 642.
47. Κώστα Βάρναλης, Ἄνθρωποι ζωντανοὶ - ἀληθινοί, Ἀθήνα 1959, σ. 76-77.
48. Ὁρέστης Διγενῆς, Ἐλεύθερο πνεῦμα, Ἀθήνα 1929, σ. 107-111.
49. Ἀριστοῦς Καμπάνης, Ἔνας ποιητής, ἔφημ. «Ἔθνος», 4 Δεκεμβρ. 1932 (ἀφιέρωμα «Νέας Ἔστιας», δ.π., σ. 1422).
50. Ἀριστοῦς Καμπάνης, Ὁ φροῦδιπιδὸς εἰς τὴν λογοτεχνίαν μας, ἔφημ. «Ἔθνος», 5 Ἰαν. 1933 («Νέα Ἔστια», δ.π., σ. 1423).
51. Ἀριστοῦς Καμπάνης, Ὁ θάνατος τοῦ ποιητοῦ, ἔφημ. «Ἔθνος», 3 Μαΐου 1933 («Νέα Ἔστια», δ.π., σ. 1488).
52. Ν. Β. Τωμαδάκης, Κ. Καβάφης (ὁ ποιητὴς ποὺ δὲν εἶναι κι' ὀδηγός), «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» 1 (1935) 311. Παράλληλα ἀκούγονται ὡς τίς μέρες μας καὶ μερικὲς φωνές ἀποδοκιμασίας γιὰ τὸν ποιητὴ ποὺ δὲν ἐγένε εθνικὸς βάρδος. Βλ. Φ. Γαληνοῦ, Ὁ Καβάφης καὶ τὸ Ἔθνος, Ἀθήνα 1951.
53. Βλ. Τίμος Μαλάνος, Ἐπαίτια ἐπαίνου, «Ἴσις» Ἀλεξανδρείας, 17 Ἰουλίου 1926. Τὴν ἴδια χρονιά σ' ἓνα γράμμα τοῦ (αὐτόθι, 27 Νοεμβρ. 1926) ὁ Μαλάνος γράφει: «Νομίζω ὅτι εἶχα βαθειὰ ὑποχρέωση νὰ φωτίσω με κάθε τρόπο τὰ νεαρὰ θέματα τοῦ ποιητῆ, ποὺ με μιὰ κολακεία ἢ ἓναν ἐπαινο ἐγένονταν ἀσυναίσθητως τυφλὰ ὄργανα τῆς ἐπαινοθηρίας του». Πρβλ. Μιχ. Περίδης, Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο..., δ.π., σ. 108.
54. Τίμος Μαλάνος, Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης (ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του), Ἀθήνα 1933, σ. 72.
55. Ὀ.π., σ. 73.
56. Ὀ.π., σ. 112.
57. Ὀ.π., σ. 151-152.
58. Ὀ.π., σ. 176-177.
59. Γλαῦκος Ἀλιθέρης, Τὸ πρόβλημα τοῦ Καβάφη, Ἀλεξανδρεία 1934. Πάντως, μιὰ σχέση τοῦ Καβάφη μετὰ τὸν Browning δὲν ἀποκλείει οὔτε ὁ Edmond Jaloux, Κωνσταντῖνος Καβάφης, «Νέα Ἔστια» 53 (1953) 565. Γιὰ τὴν σχέση Καβάφη - Sassoon βλ. Μάκης Ἀνταῖος, Πῶς βλέπουν τὸν Καβάφη μερικοί, «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» 1 (Αὐγούστος 1927), τεύχ. 9ο, σ. 17-18, ὅπου καὶ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Δ. Εὐαγγέλου ποὺ ὑπέδειξε στὴν «Ἀργὴ» 4 (1927) τεύχ. 18, τὸ εὔρημα τοῦ Γ. Ἀλιθέρη.
60. Α. Κόμης, Κ. Π. Καβάφης, Κέρκυρα 1935.
61. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα δημοσιεύματα τὸ βιβλίον τοῦ Γιάννη Μιχαλιέτου, Ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη, Ἀθήνα 1952, ὅπου μετὰ τὴν μέθοδο τῶν σχολαστικῶν «αισθητικῶν ἀναλύσεων» διατυπώνονται αὐθαίρετες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀξία πολλῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη. Ἀκόμη μιὰ φορά, ἡ ἰδεαλιστικὴ κριτικὴ ἐπιδεικνύει τὴν ἰσχυρότητα καὶ τὴν σύγχυση τῶν κριτηρίων τῆς!
62. Μιχ. Περίδης, δ.π., σ. 108.
63. «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» 1 (Ἰαν. 1927), τεύχ. 2ο, σ. 15.
64. Ὀ.π., 1 (Δεκέμβρ. 1926), τεύχ. 1ο, σ. 23.
65. Ὀ.π., 1 (Ἀπρ. 1927), τεύχ. 5ο, σ. 26.
66. Γεώργιος Σεφέρης, δ.π., σ. 41.

ΣΥΖΗΤΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ

Τοῦ Μανόλη Ἀναγνωστάκη

Δὲν αἰσθάνομαι πὼς εἶμαι ἕτοιμος νὰ γράψω κάτι τὸ ὀριστικὸ γιὰ τὸν Καβάφη — ἐνοῶ, βέβαια, κάτι τὸ ὀριστικὸ καὶ κατασταλαγμένο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μου καὶ ὄχι κάτι τὸ πρωτότυπο καὶ τὸ καινούργιο γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἔχοντας σφηνωθεί μέσα μου ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή — πού κάπου ἐκεῖ στὰ πρῶτα ἐφηβικά μου χρόνια κείται — ἀνατρέποντας βίαια τὴν ἐμβρυώδη βέβαια καὶ σχηματισμένη ἀπὸ τὰ τοτινὰ διαβάσματά μου ἀντίληψη γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴν αἰσθητικὴ — ὁ Καβάφης δὲ μου εἶναι μιὰ περίπτωση ἀμφισβητούμενη, δὲν παίζει μέσα μου ἀνάμεσα στὸ ναὶ καὶ στὸ ὄχι, δὲν ἔπαψε οὔτε γιὰ λίγο νὰ παραμένει ἐκεῖνος πού στάθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη γνωριμία: ὁ μοναδικὸς κι ὁ ἀνεπανάληπτος.

Ὅμως ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀπροκάλυπτη ὁμολογία ἄκρας ἐκτίμησης καὶ παραδοχῆς τοῦ Καβαφικοῦ ἔργου, δὲν εἶναι ἄραγε ἐπιτρεπτό νὰ ἀποτολμήσει κανεὶς νὰ ἐκφράσει καὶ τὶς πρόσκαιρες κάμψεις του, τὸν κόρο καμιά φορά, τὶς δυσπιστίες του καὶ τὶς ἀντιδράσεις του ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ ἔργο; Σπουδαῖες ἀντιδράσεις ὄχι — ἐπὶ μέρους μονάχα καὶ γιὰ μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία ποιημάτων, ἀλλὰ σ' ἓνα τόσο περιορισμένο σὲ ἔκταση ἔργο καὶ τὸ μικρὸ ποσοστὸ ἔχει σημασία. Μιὰ κάποια «δυσπιστία» εἶναι τὸ μονιμότερο καὶ τὸ σοβαρότερο αἶσθημα πού δοκιμάζω πού δοκίμαζα πάντα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀκριτοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς κατάπληξης τῆς πρώτης γνωριμίας; Ὑπῆρξε ὁ Καβάφης ἄραγε «μεγάλος» ποιητὴς ἢ ἀπλῶς ἓνας μέγας τεχνίτης (κι ἄς μὴν ἀρχίσουμε ἐδῶ τὴ συζήτηση τί εἶναι μέγας ποιητὴς καὶ τί ἐνοοῦμε μέγαν ποιήσῃ...), ὑπῆρξε ἓνας «στιγματισμένος» ἀπὸ τὴν ἀνεξίτηλη καὶ ἀνεξήγητη βούλα τῆς ἰδιοφυΐας ἢ ἦταν ἀπλῶς ἓνας σοφὸς καὶ ἐπίμονος ἀληθιστὴς τοῦ λόγου, ἓνας ἰδανικὸς κατασκευαστὴς μιᾶς ἄκρας προσωπικῆς ποιητικῆς; Μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του περνᾷ αὐτὸ πού λέμε «ρίγος τῆς μεγαλοφυΐας», αὐτὸ τὸ τρομερὸ ρίγος πού τὸ αἰσθανόμαστε καὶ σὲ πολὺ κατώτερους σὲ ὁλοκλήρωση ἔργου ποιητὲς καὶ πού διατριπᾷ ξάφνου τὸν ἀναγνώστη σὰν ξίφος καὶ τὸν καθιλώνει — ἢ ἀπλῶς τὸ κυριαρχικὸ αἶσθημα πού νοιώθουμε διαβάζοντας τοὺς στίχους του εἶναι ὁ θαυμασμὸς γιὰ τὴν ἄρτια, καίρια καὶ ἀμίμητη ἐκφραστικὴ, ἢ μιὰ ἄκρας λεπτὴ ἔως ἔντονα ὀδυνηρὴ συγκίνηση διανοητικοῦ τύπου πού μόλις ψαύει τὰ κρᾶσπεδα τῆς καρδιάς;

Δὲν μπορῶ νὰ πάω πολὺ μακριά. Οὔτε αὐτὰ τὰ πράγματα μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν καὶ προπαντὸς νὰ ἀποδειχτοῦν τόσο εὐκόλα. Ἄλλὰ ἀπὸ τὸν Blake περνᾷ αὐτὸ τὸ ρίγος, περνᾷ ἀπὸ τὸν Rimbaud περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἄποψη καὶ σοφὴ φόρμα τοῦ Baudelaire περνᾷ, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μόνο στὴν ποίηση, ἀπὸ τὸν ἀπίστευτα ἄνισο ἀλλὰ ἀέτιο Ἀνδρέα Κάλβο. Τὸ ρίγος αὐτὸ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ «ἐνθεες καταστάσεις», μὲ μεταφυσικὲς καὶ μὲ ἐρμητισμούς — μήπως δὲν τὸ αἰσθανόμαστε βίαια καὶ ὀρμητικὸ μέσα στοὺς στίχους τοῦ Μαγιακόβσκη; — οὔτε μ' αὐτὸ πού καταχρηστικὰ λέμε μείζονα καὶ ἐλάσσονα ποιητικὸ τρόπο — μήπως δὲν τὸ ὑποπτευόμαστε ὑπουλο καὶ διαβρωτικὸ καὶ στὸν κατεξοχὴν σπουδαστικὸ καὶ βιβλιοφάγο Στέφανο Mallarmé;

Στὸν Καβάφη τὸ ρίγος αὐτὸ δύσκολα ἀνακαλύπτεται — ἂν ὑπάρχει πιά. Κανεὶς ποιητὴς δὲν ἔχει μείνει στὴ μνήμη τῶν ἐπιγόνων μ' ἓναν τόσο μέγαν ἀριθμὸ στίχων ὀριστικῶν, ἐπιγραμματικῶν, ἀφοριστικῶν, κανενὸς οἱ στίχοι δὲν ταξιδεύουν μὲ τόση ἀνεστῆ στα στόματα ἀνθρώπων ἀνίδεων ἀπὸ ποίηση κι ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ.

πολιτογραφημένοι βαθειά μέσα στην κοινή συνείδηση — δεν είναι μια απόδειξη αυτό για την στερεότητα αυτών των στίχων, για την όμορφιά τους, για την καθολικότερη αλήθεια που περικλείουν; Όμως δεν μπορώ να μην πώ την αμφιβολία μου: ότι οι πλείστοι από τους στίχους αυτούς, τους πιο γνωστούς, τους πιο «καθιερωμένους», τους καλώς ή κακώς θεωρούμενους χαρακτηριστικούς, έχουν αλήθεια, έχουν όμορφιά, έχουν νόημα, έχουν την απόλυτη και σπάνια εκείνη επιγραμματική καθαρότητα, έχουν προπαντός βάρος — αλλά το βάρος αυτό, φοβάμαι ότι δεν είναι πάντα ή είναι πολύ λίγο γνήσια ποιητικής τάξεως βάρος.

«Ποιητής θα πεί να λές πράγματα τέτοια που κανείς να μην έχει πεί. Τέτοια πράγματα που να σηκωθούν από τον τάφο τους όλοι οι ποιητές του κόσμου και να πούν εν χορώ: τέτοιους στίχους εμείς δε γράψαμε...», ο Μαγιακόβσκη νομίζω τ'όχει γράψει αυτό. Στον Καβάφη λέγονται πολλές αλήθειες, πολλά αποφθέγματα, υπάρχει μια βαθειά συμπυκνωμένη σοφία και ανθρώπινη εμπειρία, αλλά ως ποιό ποσοστό τα ίδια πράγματα δεν μπορούσαν να λεχθούν και με άλλο τρόπο χωρίς να χάσουν τα βασικά εννοιολογικά τους στοιχεία, ως ποιό βαθμό θρυσκόμαστε μπροστά σε στίχους αποκκαλυπτικούς και όχι απλώς αποδεικτικούς και συμπερασματικούς;

Και καταντᾷ τὸ αὔριο πιά σὰν αὔριο νὰ μὴ μοιάζει...

Είμαι ἐναντίον ἐνὸς μεγάλου μέρους τοῦ λεγόμενου διδακτισμοῦ τοῦ Καβάφη γιατί ὁ διδακτισμὸς αὐτὸς εἶναι τελικὰ πάρα πολὺ μέσα στὰ καθημερινὰ συμβατικὰ κοινωνικὰ δεδομένα, εἶναι ρήσεις ἐνὸς πολυτίμου, εὐαίσθητου ἀλλὰ καὶ πανέξυπνου ἀνθρώπου, με γερὸ μάτι καὶ ἀκονισμένη σκέψη, πὺ συλλαμβάνει ἀλήθειες ὑπαρχουσῶν καὶ τρεχουσῶν σχέσεων πὺ οἱ γύρω του ἀνυποψίαστοι δὲν τὶς πιάνουν εὐκόλα, ἀλλὰ μόλις λεχθῶν φαντάζουν σὰν κοινοτοπίες πρὸς κοινὴν παραδοχὴν, εἶναι ἐμπειρισμὸς καὶ διαπιστώσεις — δὲν εἶναι ἐλλάμψεις καὶ ἀπογειώσεις μιᾶς ἀίχμηρῆς καὶ γεμάτης τόλμης συνείδησης. (Ἐπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἂν ὁ Καβάφης ἦταν ποιητὴς μιᾶς προηγμένης εὐρωπαϊκῆς χώρας ἀπὸ πολὺ νωρὶς θάχε μπεῖ καὶ στὰ πὺ αὐστηρὰ σχολεῖα; πράγμα πὺ ἄλλωστε δὲ φαίνεται πὺς θάργήσει νὰ γίνῃ καὶ σὲ μᾶς).

Εἶμαι ἀκόμα ἐναντίον ὄλων τῶν λεγομένων ἐρωτικῶν ποιημάτων τοῦ Καβάφη, ὅπου ὑπάρχει σαφὴς καὶ ἀπροκάλυπτος ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ τί κρύβεται πιθανῶς πίσω ἀπὸ τὸ ἀριστουργηματικὸ ποίημα πὺ λέγεται «Τοῦ μαγαζιῶ» δὲ μ' ἐνδιαφέρει οὔτε φροντίζω νὰ μάθω. Ἡ εὐρύτητα τοῦ συμβόλου εἶναι τέτοια καὶ ἡ δομὴ τοῦ ποιήματος τόσο τέλεια, οἱ προεκτάσεις πὺ κλιμακώνονται ἀπὸ μιᾶ κοινότητα περιπτώσεως ὡς τὶς ὑψηλὲς σφαῖρες τῶν ἰδεῶν εἶναι τόσες, ὥστε οἱ δέκα αὐτοὶ στίχοι μένουν μέσα μου καὶ συγκινοῦν πάντα. Ἀλλὰ ἡ ὠμὴ περίπτωση τοῦ νέου πὺ ἀπειλεῖ τὸ φίλο του πὺς θὰ πάει με ἄλλον γιατί αὐτὸς ὁ ἄλλος τοῦ ὑπόσχεται δυὸ φορεσιῆς καὶ μεταξωτὰ μαντήλια, δὲ με ἀφορᾷ διόλου καὶ μοῦ προκαλεῖ ἕνα αἶσθημα ναυτίας πὺ καμιά ποιητικὴ ἔξαρση, καμιά «ἀνθρώπινη συμπόνια» δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ τὸ ἀποτρέψει. Ἠθικολογία; Ἐλπίζω ὄχι. Ἀλλὰ σὲ μιᾶ ποίηση με τόσο ἔντονο τὸ θεματικὸ στοιχεῖο ὑπάρχουν ὀρισμένα ὄρια πὺ δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνος του ὁ ἀναγνώστης νὰ τὰ ξεπεράσει, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τόσο μεγάλες ἀφαιρέσεις ὅταν κι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς δὲν τοῦ τὸ ἐπιτρέπει αὐτό, ἢ δὲν τὸν βοηθεῖ.

Τὶ ἀπομένει λοιπὸν ἀπὸ τὸν Καβάφη, θὰ ρωτήσῃ κανεῖς, μετὰ τόση δεινότητα χειρουργικῆ. Γιὰ μένα, — ἀπαντῶ — ἡ «ἀρνηση», μοῦ εἶναι ἀπαραίτητη, σὰν ὄπλο, γιὰ νὰ μετρήσω στὰ σωστά του μέτρα ἕναν ἄνθρωπο, ἕνα ἔργο, μιᾶ ἰδέα, καὶ νὰ τοὺς δόσω ἕναν χῶρο μέσα μου καὶ νὰ μείνουν. Καὶ τριάντα, ἀκόμα καὶ εἴκοσι, τέλεια, ὀριστικὰ καὶ βαρῦτιμα ποιήματα τοῦ Καβάφη πὺ ἀγαπῶ μοῦ φτάνουν γιὰ νὰ πιστέψω τὸν ποιητὴ: μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο.

Σὲ μιᾶ ποίηση καθόλου φτωχὴ ἀπὸ σημαντικὰ κείμενα, ὅπως εἶναι ἡ ἑλληνικὴ, ὁ Καβάφης, προσέχοντας καὶ ἀγαπώντας τὴ δουλειὰ του ὅσο κανεῖς ἄλλος, μὴ σπαταλῶντας οὔτε ἕνα ψίχουλο ἀπὸ τὸ δῶρο πὺ τοῦ δόθηκε, ξεχωρίζει σὰν ἡ πὺ ὀλοκληρωμένη, προσωπικὴ καὶ ἐνσυνείδητη φυσιογνωμία, παραμένει τελικὰ ὁ πὺ πλούσιος σὲ ποιητικὲς καταθέσεις στὴν τράπεζα τοῦ μέλλοντος. Εἶναι περιπτώσεις πὺ ἡ σοφία, ἡ σύνεση, ἡ σχολαστικὴ ἐπιμονή, ἡ ἐξυπνάδα ἀκόμα συντελοῦν στὴν ἀρμολόγηση ἐνὸς στέρεου προσωπικοῦ, πανέτοιμου γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ χρόνου ἔργου — ἐκεῖ πὺ ἡ ἀληθινὴ ἰδιοφυῖα, σπαταλημένη, δὲν ἀφήνει παρὰ ψήγματα σκόρπια, σὰ χαμένα, σπάνια τιμαλφῆ.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ

Τοῦ Κ. Πορφύρη

Μέσα ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη ἀναδειχνεται μιὰ πολιτικὴ στάση τοῦ ποιητῆ. Τὸ κλειδί γιὰ νὰ βροῦμε καὶ νὰ μελετήσουμε αὐτὴ τὴν στάση εἶναι «Τὰ παράθυρα»:

Σ αὐτὲς τὲς σκοτεινὲς κάμαρες, πού περνῶ
μέρες βαρεῖες, ἐπάνω κάτω τριγυρνῶ
γιὰ νὰ βρῶ τὰ παράθυρα. — Ὅταν ἀνοίξει
ἓνα παράθυρο θάναι παρηγορία. —
Μὰ τὰ παράθυρα δὲν βρίσκονται, ἢ δὲν μπορῶ
νὰ τὰ βρῶ. Καὶ καλύτερα ἴσως νὰ μὴν τὰ βρῶ.
Ἴσως τὸ φῶς θάναι μιὰ νέα τυραννία.
Ποῖός ξέρει τί καινούρια πράγματα θὰ δείξει.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς τὸ ποίημα ἔχει μιὰ καθολικότερη σημασία: ἀναφέρεται σ' ἓνα γενικότερο ἀδιέξοδο, ἰδεολογικὸ, ζωικὸ, ἴσως ἐρωτικὸ ἀκάμα. Ὁ ἴδιος ὁ Καβάφης λέει μὲ κάποιον περηφάνεια στὰ Σημειωματὰριά του — πού ἀνακοίνωσε προφορικὰ ὁ κ. Γ. Σαββίδης στὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκθεσῆς τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ στὴν τιμητικὴ ἐκδήλωση τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν στὸ Θέατρο Παπᾶ γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση καὶ τὰ τριάντα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ — ὅτι τὰ ποιήματά του ἔχουν πολλαπλὲς ἐφαρμογές. Ἔτσι, τὰ «Παράθυρα» ἐκφράζουν καὶ ἓνα πολιτικὸ — βέβαιον καὶ κοινωνικὸ — ἀδιέξοδο.

Στὸ σκοτεινὸ κόσμον ὅπου ζεῖ, ὅπου περνᾶει βαριὲς μέρες, ψάχνει πάνω-κάτω γιὰ νὰ βρεῖ μιὰ διέξοδο — ἓνα παράθυρο, ἀπ' ὅπου θὰ μπεῖ φῶς. Μὰ δὲ βρίσκει ἢ δὲ μπορεῖ (δηλαδὴ δὲ θέλει) νὰ βρεῖ. Δὲν ἔχει τὴ δύναμη μὰ οὔτε καὶ τὴ θέληση ν' ἀντιμετωπίσει τὴν καινούρια πραγματικότητα πού θὰ προκύψει. Κ' ἔτσι παραμένει σ' αὐτὸν τὸν ἴδιον κόσμον τὸν γισμάτο σκοτάδι, ἓναν κόσμον χωρὶς ἰδανικά, μὲ τοὺς χαλασμένους, τοὺς φθαρμένους, τοὺς διαβρωμένους, ἀσυνείδητους καὶ κινικὸὺς ἀθρώπους του.

Αὐτὸν τὸν κόσμον ὁ Καβάφης δὲν τὸν πιστεύει. Ἀντίθετα, τὸν περιφρονεῖ καὶ τὸν σαρκάζει. Καὶ προσπαντὸς τὸν καταγγέλλει — κι ὅποιος ἀγνοεῖ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς καταγγελίας, νομίζω ὅτι παρερμηνεύει τὸν Καβάφη. Μὰ ὅπως κάνει πάντα στὴν ποίησή του, δὲν καταγγέλλει ἄμεσα: ἀναζητεῖ κάποιον προσωπεῖο. Καὶ τὸ βρίσκει στὴν ἱστορία. Ὅχι σ' ὅλη τὴν ἱστορία. Μόνο σὲ ὀρι-

σμένους περιόδους τῆς, σὲ ὀρισμένα περιστατικά τῆς, σὲ ὀρισμένους «ἥρωές» τῆς: στὴν πτώση τῆς Τροίας, στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, στὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, στοὺς τελευταίους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, στοὺς ἀλεξανδρινούς βασιλιάδες, στοὺς ρωμαίους αὐτοκράτορες, στὸν Ἰουλιανό. Τὰ σύμβολα εἶναι ποικίλλα, ἀλλὰ κινουῦνται ὅλα σ' ἓνα κοινὸ κλίμα: τὸ κλίμα τῆς πτώσης, τῆς κατάρρευσης, τῆς παρακμῆς. Γιατὶ μὲ τὰ διάφορα ἐπιμέρους σύμβολα ὁ Καβάφης σαρκάζει καὶ καταγγέλλει ἓνα καὶ μοναδικὸ φαινόμενο, τὴν παρακμὴ ἑνὸς κόσμου. Ἐνὸς κόσμου πού ὅ,τι κι ἂν κάνει, κι ὅσες προσπάθειες κι ἂν καταβάλει, εἶναι καταδικασμένος:

Εἶν' ἡ προσπάθειές μας, τῶν συφοριασμένων
εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Κομμάτι κατορθώνουμε: κομμάτι
παίρνουμε ἐπάνω μας: κι ἀρχίζουμε
νὰ χόουμε θάρρος καὶ καλὲς ἐλπίδες.

Ὅμως ἡ πτώσις μας εἶναι βεβαία. Ἐπὶ
στὰ τείχη, ἀρχισεν ἤδη ὁ θρήνος...
(Τρώες)

Κυρίαρχο ἱστορικὸ μοτίβο, πού ὁ Καβάφης τὸ ἐπεξεργάζεται ἀπὸ πολλὰ σκοπεῖς, εἶναι ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ ἑλληνοιστοῦ χώρου, μ' ὅλες τὶς συνέπειές τῆς. Σ' αὐτὸ τὸ χῶρον ἐξασκαλοῦνται νὰ ὑπάρχουν κράτη, «βασιλεῖες», θρόνοι. Μὰ ὅλα τὰ ἐξουσιάζουν καὶ τὰ ρυθμίζουν οἱ Ρωμαῖοι. Γιὰ ὅλα αὐτοὶ ἀποφασίζουν, τὶς μερσιῖες αὐτοὶ τὶς κάνουν, αὐτοὶ δίνουν καὶ παίρνουν τοὺς θρόνους: ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἀσσιρία, ἐξασκαλοῦνται νὰ εἶναι ἀκόμα κράτη τυπικὰ ἀνεξάρτητα, μὰ οὐσιαστικὰ ἔχουν μεταβληθεῖ σὲ ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες:

... Πού κατὰ βάθος ἔγιναν
σὰν ἓνα εἶδος ὑπηρετῆ τῶν Ρωμαίων
τὸ ξέρει ὁ Σελευκίδης, πού αὐτοὶ τοὺς δίδουν
κι αὐτοὶ τοὺς παίρνουν τοὺς θρόνους τῶν
αὐθαίρετα, ὡς ἐπιθυμοῦν, τὸ ξέρει...
(Ἡ δυσπαρέσκεια τοῦ Σελευκίδου)

Μπορεῖ οἱ δυὸ ἀντίζηλοι ἀδελφοὶ Πτολεμαῖοι νὰ τρέχουν στοὺς Δελφοὺς καὶ νὰ ἔρ-

τοῦν χρησμούς καὶ νὰ πονοκεφαλιάζουν οἱ ἱερεῖς τί νὰ χρησιμοδοτήσουν γιὰ νὰ μὴ δυσανεστηθῶσιν οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλον. Μὰ ξάφνου οἱ πρέσβεις:

Στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπιστρέφουν, λέν. Καὶ
(δὲν ζητοῦν
χρησμὸ κανένα. Κ' οἱ ἱερεῖς τ' ἀκοῦνε μὲ
(χαρὰ
ἐννοεῖται, ποῦ κρατοῦν τὰ δῶρα τὰ λαμπρά),
ἀλλ' εἶναι καὶ στὸ ἔπακρον ἀπορημένοι,
μὴ νιώθοντας τί ἡ ξαφνικὴ ἀδιαφορία αὐτῆ
(σημαίνει.
Γιατὶ ἀγνοοῦν ποῦ χθὲς στοὺς πρέσβεις ἤλ-
(θαν νέα βαρεῖα.
Στὴν Ρώμη δόθηκε ὁ χρησμός· ἔγιν' ἐκεῖ ἡ
(μοιρασιά.
(Πρέσβεις ἀπ' τὴν Ἀλεξάνδρεια)

Καὶ δέβαια οἱ Ἀλεξανδρινοί, ὅταν μα-
ζεύονται στὸ ἀλεξανδρινὸ στάδιο, ὅπου θ' ἀ-
νακηρυχτοῦν βασιλιάδες τὰ τρία παιδιὰ τῆς
Κλεοπάτρας, δὲν ξιπάζονται ὅταν ἀκοῦνε
τοὺς μεγάλους τίτλους, τὸν ἕνα, τὸν Ἀλέ-
ξανδρο, νὰ τὸν λένε βασιλέα τῆς Ἀρμενίας,
τῆς Μηδίας καὶ τῶν Πάρθων, τὸν ἄλλον, τὸν
Πτολεμαῖο, νὰ τὸν λένε βασιλέα τῆς Κυλι-
κίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης, τὸν Και-
σαρίωνα νὰ τὸν λένε «πιότερο ἀπὸ τοὺς μι-
κροῦς», νὰ τὸν λένε «βασιλέα τῶν βασιλέων».
Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χαίρονταν ἀπλῶς τὸ θέα-
μα. Γιατί:

...ἡ μέρα ἦταν ζεστὴ καὶ ποιητικὴ,
ὁ οὐρανὸς ἕνα γαλάζιο ἀνοιχτό,
τὸ Ἀλεξανδρινὸν Γυμνάσιον ἕνα
θριαμβικὸ κατόρθωμα τῆς τέχνης,
τῶν αὐλικῶν ἡ πολυτέλεια ἔκτακτη,
ὁ Καισαρίων ὄλο χάρις κ' ἐμορφιὰ
(τῆς Κλεοπάτρας υἱός, αἷμα τῶν Λαγιδῶν).
κ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἔτρεχαν πιά στὴν ἐορτῆ,
κ' ἐνθουσιάζονταν, κ' ἐπευφημοῦσαν
ἐλληνικά, κ' αἰγυπτιακά, καὶ ποιοὶ ἐβραϊκά,
γοητευμένοι μὲ τ' ὠραῖο θέαμα —
μ' ὄλο ποῦ δέβαια ἤξευραν τί ἀξίζαν αὐτά,
τί κούφια λόγια ἦσαν αὐτὲς οἱ βασιλείες.

(Ἀλεξανδρινοὶ βασιλεῖς)

Ἡ ἐξαχρείωση βασιλεύει παντοῦ, σ' ὄλον
αὐτὸ τὸ σάπιο κόσμον, στοὺς κατακτητὲς καὶ
στοὺς κατακτημένους, στοὺς βασιλιάδες καὶ
στοὺς κρατικούς λειτουργούς. Ἡ εὐνοια ὑ-
πακαθιστά τὴν προσωπικὴ ἀξία. Ὅποιος ἔ-
χει τὴ βασιλικὴ εὐνοια λύνει καὶ δένει μέσα
στὸ κράτος. Ὁ εὐνοούμενος τοῦ Ἀλεξάνδρου
Βάλα, — στὴν Ἀντιόχεια — ἄς ἔχασε στὸν
ἀγῶνα τῆς ἀρματοδρομίας. Ἀπὸ τὸ χέρι
τοῦ εἶναι νὰ τὸν ἀκυρώσει. Περηφανεύεται
πάλιστα πῶς:

... ἂν ἦμουν ἀκαλαίσθητος, κ' ἂν μυστικὰ
(τὸ εἶχα προστάξει
θαύραζον πρῶτο, οἱ κόλακες, καὶ τὸ κουτσό
(μου ἀμάξι.
(Εὐνοια τοῦ Ἀλεξάνδρου Βάλα)

Ἐνας ἄλλος Ἀλεξανδρινὸς — ἀπὸ ἀριστο-
κρατικὴ φαμίλια, εἶναι φανερό — βολοδέρ-
νει χωρὶς προορισμό, χωρὶς σκοπὸ, χωρὶς ἰ-
δανικὸ. Μέσα στὸ γενικὸ πολιτικὸ καὶ κοι-
νωνικὸ ἀδιέξοδο, δὲ βρίσκουνε διέξοδο οὔτε
τὰ ἄτομα. Κ' ἔτσι ὁ νεαρὸς Ἀλεξανδρινὸς
γίνεται στὴν ἀρχὴ μαθητὴς τοῦ περιωνύμου
φιλοσόφου Ἀμμωνίου Σακκά. Τὸν βαριέται
γρήγορα κ' ἀποφασίζει νὰ μπεῖ στὰ πολιτι-
κά. Μὰ ὁ Ἐπαρχος εἶναι μωρὸς κ' ἔτσι ὁ
νέος γυρεύει κάπου ἄλλου κάποιον περιεχόμε-
νο στὴ ζωὴ του: βαφτίζεται καὶ γίνεται Χρι-
στιανός, μὰ φοβᾶται πῶς θὰ τὸν ἀποκηρύ-
ξουν οἱ γονεῖς του. Καὶ στὸ τέλος καταλήγει
νὰ γίνῃ «θαμῶν τῶν διεφθαρμένων οἴκων τῆς
Ἀλεξανδρείας». Ἐχει γι' αὐτὸ ὄλα τὰ προ-
σόντα: ἡ τύχη τοῦδωσε μορφὴ εἰς ἄκρον
εὐειδῆ:

Τουλάχιστον γιὰ δέκα χρόνια ἀκόμη
ἡ καλλονὴ του θὰ διαρκούσεν. Ἐπειτα —
ἴσως ἐκ νέου στὸν Σακκά νὰ πήγαινε.
Κ' ἂν ἐν τῷ μεταξύ ἀπέθνηκεν ὁ γέρος,
πήγαινε σ' ἄλλου φιλοσόφου ἢ σοφιστοῦ·
πάντοτε βρίσκεται κατάλληλος κανεῖς.
Ἡ τέλος, δυνατὸν καὶ στὰ πολιτικὰ
νὰ ἐπέστορεφεν — ἀξιεπαίνως ἐνθυμούμενος
τὲς οἰκογενειακὲς του παραδόσεις,
τὸ χρέος πρὸς τὴν πατρίδα, κ' ἄλλα ἠχηρὰ
παρόμοια.

(Ἀπὸ τὴν σχολὴν τοῦ Περιωνύμου φιλοσόφου)

Ναί, μέσα στὸν κόσμον ποῦ πεθαίνει οἱ
οἰκογενειακὲς παραδόσεις, τὸ χρέος πρὸς
τὴν πατρίδα εἶναι μόνον ἠχηρὲς λέξεις καὶ
τίποτ' ἄλλο. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν κόσμον ποῦ
νὰ βρεθοῦν τὰ ἰδανικά; Ἐκεῖνο ποῦ κοιτάει
κανεῖς εἶναι πῶς θὰ μπαλωθεῖ. Ἡ πολιτικὴ
δὲν εἶναι μιὰ κονίστρα εὐγενικῶν ἀγῶνων, εἶ-
ναι ἕνας τρόπος χρηματισμοῦ. Ὁ νέος τῆς
Συρίας λοιπὸν ποῦ μὲ τὰ ὄργια κατάντησε
«σχεδὸν ἀνέστιος καὶ πένης» μιὰ καὶ διαθέ-
τει ἀρκετὰ προσόντα, ἀποφασίζει κυνικὰ νὰ
μπεῖ στὴν πολιτικὴ, δίπλα στὸν ἕναν ἢ στὸν
ἄλλον, δὲν ἔχει καμιά σημασία:

Ὅθεν φρονῶ πῶς εἶμαι στὰ γεμάτα
ἐνδεδειγμένος γιὰ νὰ ὑπηρετήσω αὐτὴν τὴν
χώραν
τὴν προσφιλεῖ πατρίδα μου Συρία.

...
Θ' ἀπευθυνθῶ πρὸς τὸν Ζαβίνα πρῶτα
κ' ἂν ὁ μωρὸς αὐτὸς δὲν μὲ ἐκτιμήσει,
θὰ πάγω στὸν ἀντίπαλό του, τὸν Γρυπό.
Κ' ἂν ὁ ἠλίθιος κ' αὐτὸς δὲν μὲ προσλάβει,
πηγαίνω παρευθὺς στὸν Ὑρκανό.
Θὰ μὲ θελήσει πάντως ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς.
Κ' εἶν' ἡ συνείδησίς μου ἡσυχὴ
γιὰ τὸ ἀμῆριστο τῆς ἐκλογῆς.
Βλάπτουν κ' οἱ τρεῖς τοὺς τῆ Συρία τὸ ἴδιο.
Ἄλλὰ, κατεστραμμένος ἄνθρωπος, τί φταίω
ἐγώ.

Ζητῶ ὁ ταλαίπωρος νὰ μπαλωθῶ.
Ἄς φρόντιζαν οἱ κραταιοὶ θεοὶ
νὰ δημιουργήσουν ἕναν τέταρτο καλό.

Μετὰ χαρᾶς θὰ πῆγαινα σ' αὐτόν.
(Ἄς φρόντιζαν)

Ὁ βυζαντινὸς ἄρχοντας πάλι — ἐδῶ ὁ Καβάφης ἀλλάζει τὸ ἱστορικὸ σκηνικὸ — ποὺ στοὺς ἐμφύλιους πολέμους τῆς παρακμῆς εἶχε πᾶει μὲ τὸ κόμμα τῆς Ἄνας, μόνο καὶ μόνο ἀπὸ συμφέρον, μετανιώνει τώρα βλέποντας νὰ ὑπερισχύει ὁ Καντακουζηνός. Κ' ἐνῶ εἶχε σκοπὸ μ' αὐτόν νὰ πᾶει:

...Καὶ θάταν τώρα εὐτυχισμένος,
μεγάλος ἄρχοντας πάντα, καὶ στεριωμέ-
νος,
ἂν ὁ δεσπότης δὲν τὸν ἔπειθε τὴν τελευ-
ταία στιγμή,
μὲ τὴν ἱερατικὴ του ἐπιβολή,
μὲ τὲς ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἐσφαλμένες
του πληροφορίες
καὶ μὲ τὲς ὑποσχέσεις του καὶ τὲς βλακεῖες.
(Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ὑπερισχύει)

Ξαναγυρνᾶμε πάλι στὸ πλαίσιο τοῦ ἑλλη-
νιστικοῦ κόσμου, καὶ βλέπουμε τὸν Ὁροφέρ-
νη Ἀριαράθου, ποὺ ἡ ἱστορία «καὶ μὲ τὸ δί-
κιο τῆς», δὲν καταδέχτηκε νὰ σημειώσῃ οὔτε
τὸ τέλος του. Ἦταν ἕνας φαῦλος βασιλιάς
πού:

στὴν βασιλείαν χύθηκεν ἐπάνω
γιὰ νὰ χαρεῖ μὲ νέον τρόπο κάθε μέρα,
γιὰ νὰ μαζεύει ἀρπαχτικὰ χρυσὸ κι ἀσημί,
καὶ γιὰ νὰ εὐφραίνεται καὶ νὰ κομπάζει
δλέποντας πλοῦτη στοιβαγμένα νὰ γυαλί-
ζουν.
Ὅσο γιὰ μέριμνα τοῦ τόπου, γιὰ διοί-
κησι—
οὐτ' ἤξερε τί γέρονταν τριγύρω του.
(Ὁροφέρης)

Μὰ ἡ ἐξαχρείωση δὲν ἀφήνει ἀλώδητο καὶ
τὸ Λαό. Ὁ Λαὸς ποὺ πρέπει νὰ ἀγρυπνεῖ,
ποὺ πρέπει νὰ σκέφτεται, νὰ κρίνει καὶ νὰ
ἐκλέγει, ἔχει πάψει καὶ νὰ συζητεῖ ἀκόμα.
Ἄπλῶς ἀκολουθεῖ:

Καὶ συλλογίζονται τὴν τύχη τοῦ Ἡρώδη—
ποιὸς ἄλλος σοφιστῆς τ' ἀξιώθηκεν αὐτά;—
κατὰ ποῦ θέλει καὶ κατὰ ποῦ κάμνει
οἱ Ἕλληνες (οἱ Ἕλληνες!) νὰ τὸν ἀκο-
λουθοῦν,
μήτε νὰ κρίνουν ἢ νὰ συζητοῦν,
μήτε νὰ ἐκλέγουν πιά, ν' ἀκολουθοῦνε μόνο.
(Ἡρώδης Ἀττικὸς)

Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ δυὸ σύμβολα ποὺ
ἐκλέγει σ' αὐτὸ τὸ ποίημα ὁ Καβάφης: Ὁ
Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς καὶ οἱ Ἕλληνες. Ὁ Ἡ-
ρώδης ἂς μὴν τὸ ξεχνοῦμε δὲν εἶναι μόνο σο-
φιστῆς, εἶναι καὶ ρωμαῖος ὑπάτος καὶ δάσκα-
λος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Αὐτὸν λοιπὸν τὸ
ρωμαῖο ἄρχοντα ἀκολουθοῦν χωρὶς νὰ κρί-
νουν, χωρὶς νὰ συζητοῦν οἱ Ἕλληνες — κι
ὁ Καβάφης τὸ τονίζει ἰδιαίτερα αὐτό, μέσα
στὴν παρένθεση καὶ μὲ θαυμαστικὸ: οἱ Ἕλ-

ληνες! Ὁ περήφανος δηλαδὴ λαὸς, ποὺ πα-
λιότερα, στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς συζητοῦσαν,
διάλεγαν, ἀποφάσιζαν, τώρα ἔχουν γίνει ἕνα
ἄβουλο κοπάδι.

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ κόσμος ποὺ βγήκε
ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῶν Μακεδόνων, δὲν μπο-
ρεῖ νὰ ζήσει:

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασταχθοῦν ἡ δυνα-
στεῖες
ποὺ ἔδγαλε ἡ Κατάκτησις τῶν Μακεδό-
νων.
(Δημητρίου Σωτήρος)

Μὰ κι οἱ Ρωμαῖοι ποὺ κατάκτησαν μὲ τὴ
σειρά τους τοὺς Μακεδόνες κι ἀνέβαζαν καὶ
κατέβαζαν ἐκεῖνες τὶς βασιλεῖες — τὰ κου-
φια λόγια — ἔχουν μπεῖ σὲ τρομερὴ κρίση:
ἔχουν μπλεχτεῖ στοὺς ἐμφύλιους πολέμους.
Τὸ παλάτι τῆς Ἀλεξάνδρειας ἀνακοινώνει μιὰ
εγγυαντιαία ψευτιά:

ποὺ στὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀντώνιος νικᾷ
(Τὸ 31 π.Χ. στὴν Ἀλεξάνδρεια)

Μ' αὐτὸ δὲν ἔχει καμιά σημασία γιὰ τὴς
ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες. Κ' ἔτσι σὲ κάποιον Δῆμο
τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποὺ ἔχουν ἐτοιμάσει ἕνα
γλοιῶδες ἔγγραφο ἐξυμνηστικὸ τοῦ Ἀντωνίου,
ὅταν γίνεται γνωστὴ ἡ ἀλήθεια πὼς νικητὴς
εἶναι ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἔχουν παρὰ ν' ἀλλά-
ξουν τ' ὄνομα.

Τ' ὄνομα μόνον ν' ἀλλαχθεῖ. Ἀντίς, ἐκεῖ
στὶς τελευταῖες γραμμές, «Λυτρώσας τοὺς
Ρωμαῖους»

ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ὀκτάβιον
τὸν δίκην παρωδίας Καίσαρα»,
τώρα θὰ δάλουμε «Λυτρώσας τοὺς Ρω-
μαῖους»

ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ἀντώνιον».
(Ἐν Δήμῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας)

Εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὸς ὁ κόσμος δὲ
ρεῖ νὰ ζήσει ἄλλο. Οἱ σοφοὶ νιώθουν τὴ
στικὴ βοή «τῶν πλησιαζόντων γεγονότων» καὶ
δέβαια ἔχουν χρέος νὰ μιλήσουν. Κι ὁ ποιη-
τῆς, σοφὸς κι αὐτὸς μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια —
μὰ καὶ τὴν ἔννοια τῶν Διαφωτιστῶν — ἔ-
ρει πόσο θὰ ζήσει ἀκόμα ὁ Νέρων. Ἄς μὴ
ἀνησυχεῖ αὐτὸς ἀπὸ τὸ διαφοροῦμενο χρῆμα.
Στὴν Ἰσπανία ὁ Γάλβας,

κρυφὰ τὸ στράτευμά του συναθροίζει καὶ
τὸ ἄσπυ
ὁ γέροντας ὁ ἑβδομήντα τριῶν χρονῶν.
(Ἡ διορία τοῦ Νέρωνος)

Ὁ ποιητῆς ἀκούει μαζί μὲ τοὺς σπη-
κοὺς θεοὺς τὰ δῆματα τῶν Ἐρινυῶν:

Σ' ἐβένινο κρεβάτι, στολισμένο
μὲ κοραλλένιους ἀετούς, βαθιὰ κοιμᾶται
ὁ Νέρων — ἀσυνείδητος, ἥσυχος κ' ἀπ-
χῆς

ἄκμαίος μὲς στήν εὐρωστία τῆς σαρκός,
καί τῆς νεότητος τ' ὠραίο σφρίγος.

Ἀλλά στήν αἶθουσα τὴν ἀλαβάστρινη πού
κλείνει

τῶν Ἀηνοβάρδων τὸ ἀρχαῖο λαράριο
τί ἀνήσυχτοι πού εἶν' οἱ Λαρητές του.

Τρέμουν οἱ σπιτικοὶ μικροὶ θεοὶ
καὶ προσπαθοῦν τ' ἀσπῆμαντά των σώματα
νὰ κρύβουν.

Γιατὶ ἄκουσαν μιὰ ἀπαίσια βοή,
θανάσιμη βοή τῆ σκάλα ν' ἀνεβαίνει·
βήματα σιδερένια πού τραντάζουν τὰ σκα-
λιά.

Καὶ λιγοθυμισμένοι τώρα οἱ ἄθλιοι Λάρη-
τες
μέσα στὸ βάθος τοῦ λαράριου χώνονται,
ὁ ἕνας τὸν ἄλλονα σκουντᾶ καὶ σκουντου-
φλά,

ὁ ἕνας μικρὸς θεὸς πάνω στὸν ἄλλον πέφτει
γιατὶ κατάλαβαν τί εἶδος βοή εἶναι τούτη,
τάνιωσαν πιά τὰ βήματα τῶν Ἑριννίκων.

(Τὰ βήματα)

Τ' ἄκουσε ναί κι ὁ ποιητῆς αὐτὰ τὰ βή-
ματα, μὰ δὲν τρέμει ὅπως οἱ ἄθλιοι σπιτικοὶ
θεοί. Ἴσα - ἴσα ἡ φωνή του εἶναι ἤρεμη:
κατάγγειλε αὐτὸ τὸν κόσμον, τὸν διεφθαρμέ-
νο κόσμον τῆς παρακμῆς, μὲ τὶς ἀποικίες καὶ
τὶς ἄθλιες βασιλείες του, μὲ τὶς ἀνήθικες μοι-
ρασιές καὶ τὰ ὄργιά του, μὲ τοὺς ἀσυνείδη-
τους ἄρχοντες καὶ τοὺς συμφεροντολόγους
κόλακες. Φτάνει αὐτὸ τὸ χρέος νὰ τὸ συνειδη-
τοποιήσουν ὅλοι. Ὅταν βασιλεύει γύρω σου
τὸ ἐγκλημα καὶ ἡ ἐπικράτηση γίνεται μὲ φρι-
χτὰ μέσα, δὲ μπορεῖς ἐσὺ νὰ νομίζεις πῶς,
ζώντας τῆ μικρῆ, νοικοκυρίστικη ζωὴ σου,
δὲν ἔχεις καμιάν εὐθύνη:

Καὶ μὴ ἐπανασταύεσαι πού στὴ ζωὴ σου
περιορισμένη, τακτοποιημένη, καὶ πεζή,
τέτια θεαματικὰ καὶ φοβερὰ δὲν ἔχει.

Ἴσως αὐτὴν τὴν ὥρα εἰς κανενὸς γειτόνου
σου

τὸ νοικοκυρεμένο σπῆτι μπαίνει —
ἀόρατος, ἀῦλος — ὁ Θεόδοτος,
φέροντας τέτιο ἕνα φριχτὸ κεφάλι.

(Ὁ Θεόδοτος)

Σκίτσο Σόφο (Ἀντωνιάδη)

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ

Του Στρατηγ Τσίρκα

Χαλκογραφία
Γιάννη Κεφαλλητού (1921)

Όταν συλλογίζομαι πώς για τὸ «μυθικὸ» ὄνομα τοῦ Ἀρθούρου Ρεμπώ, οἱ Γάλλοι ἐρευνητὲς κατόρθωσαν νὰ καταγράψουν ὄλα τὰ γεγονότα, σχεδὸν μέρα με τὴν ἡμέρα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη βλέπω πόσο λίγα πράγματα ξέρουμε γιὰ τὸν Καβάφη, ἐνὸς βρίσκονται ἀκόμη στὴ ζωὴ συμπολίτες του ἀπὸ πενήντα ὠς ἐβδομήντα χρονῶ, πού τὸν ἐζησαν, τοῦ κουθέντιασαν καὶ γνώρισαν «τὸ πιὸ τίμιο, τὴ μορφή του», λυποῦμαι κατὰβαθα γιὰ τὴ στάθμη τῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς συνείδησης τῶν Ἀλεξανδρινῶν Καβαφιστῶν — χωρὶς νὰ ἐξαιρῶ μήτε τὸν ὑποφαινόμενο! Βέβαια, ἡ δημοσίευση τοῦ Ἀρχείου Καβάφη, πού ἀνάλαβε νὰ ἰσχυρῶς ἐκδόσῃ ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης,¹ πολλὰ κατὰ τὴν ἀνάγκη θὰ συμπληρώσει, πολλὰ παραλήψεις καὶ λάθη θὰ διορθώσει, καὶ θὰ γεμίσει μὲ ψαχνὸ αὐτὸ τὸ σκελετώδες σχεδίασμα Χρονογραφίας. Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρωμαι τώρα στὶς πληροφορίες πού ἔχουμε ἢ θὰ ἔχουμε «φροντίδι» τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ — ὅσο πολὺτιμες καὶ ἂν εἶναι. Ἀναφέρωμαι σὲ κείνες πού «ἐρήμη» του ἐπιζοῦσε καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο του ἀπὸ τότε πού πέθανε, σταθήκαμε ἱκανὰ νὰ ἐξακριβώσουμε καὶ νὰ προσφέρουμε στοὺς μελετητὲς τοῦ ἔργου του. Γιατὶ τάχα μέσα στοὺς τόσους Ἀλεξανδρινούς «λογίους», νὰ μὴ βρεθεῖ κάποιος, πού σὰν ἄλλος Κατσιμπαλῆς, συστηματικὰ, μὲ ἀστέρευτη ἀντοχὴ καὶ ὑπομονή, θὰ ξεφύλλιζε λόγον

χάρη τὰ σώματα όλων τῶν ἡμερήσιων καὶ περιοδικῶν ἐντύπων τῆς Αἰγύπτου — ἑλληνικὰ καὶ εὐρωπαϊκὰ — καὶ θὰ κατάγραφε ὅλες τὶς πληροφορίες γιὰ τοὺς Καθάφηδες κι ὅλα τὰ κείμενα, λογοτεχνικὰ ἢ ἄλλα, μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ὑπογραφή τοῦ ποιητῆ, τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀδελφοῦ του; Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, μόνο ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρονης πῆρε κάποτε αὐτὸν τὸν κόπο, ἀλλὰ μὲ στενὸ στόχο: τὴν ἀνακάλυψη τῶν «ἀποκηρυγμένων» τοῦ ποιητῆ γιὰ νὰ διακωμωδηθεῖ ἢ τεχνοτροπία τους, κόπο πού ἐν μέρει μεταχειρίστηκε ὁ κ. Μαλᾶνος,⁹ ἐνῶ δὲν ξέρω ἂν δὲν ὑπῆρξε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ὁ κύριος ἐμπνευστὴς τῆς ἔρευνας. Ἀλλὰ καὶ ἡ δική μου προσπάθεια, μὲ κίνητρα, θεβαίως, ἄλλα, δὲν δλοκληρώθηκε· ὄχι τόσο γιατί μου ἔλλειψε ὁ καιρὸς, ὅσο γιατί δὲν μπόρεσα νὰ ὑπερνικήσω ἐμπόδια μᾶλλον ψυχολογικά: πολλοὶ τόμοι ἑλληνικῶν ἐφημερίδων βρίσκονται σὲ ἰδιωτικὲς καὶ κοινοτικὲς βιβλιοθήκες, καὶ ἡ ἀνοχὴ τῶν κερβέρων τους δὲν ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἰδιότητα μόνο τοῦ ἐρευνητῆ· πρέπει νὰ τοὺς ἀρέσουν καὶ οἱ ἰδέες του! Ἄλλου εἶδους ἐμπόδιο εἶναι ἡ περίπτωση τῆς «Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης», πού μὲ αὐτοθυσία ὑπηρετοῦσε ἡ χήρα τοῦ Ν. Μεταξᾶ. Θυμᾶμαι: ὅταν τῆς ζήτησα τὸ σῶμα τοῦ περιοδικοῦ «Ἴσις», καὶ κείνη μου δήλωσε μὲ παράπονο πὼς τὸ κατακρατοῦσε ἀπὸ χρόνια γνωστὸς καθαφοφάγος, καὶ δὲν τῆς τὸ ἐπέστρεφε. Τρίτη περίπτωση: Ὁ φάκελος μὲ ἀποκόμματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, πού μὲ τὴν ἐπίδωξη τοῦ Καθάφη, σχημάτισε ἡ Κυρία Εὐτυχία Ν. Ζελίτα. Ἐμεινε δέκα περίπου χρόνια στὰ χέρια τοῦ κ. Μιχ. Περίδη· στὰ 1958 τὸν πῆρε ὁ κ. Μαλᾶνος καὶ, παρ' ὅλο πού τὸν ἐζήτησα, δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπιστραφεῖ στὴ θέσση του ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1963! Τώρα, πού ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, κινδυνεύουν οἱ ἑλληνικὲς βιβλιοθήκες τῆς Αἰγύπτου νὰ σκορπισθοῦν στὸς τέσσερις ἀνέμους, καταλογίζω καὶ στὸν ἑαυτό μου εὐθύνες, πού δὲν ἐνέργησε, ὅταν μπορούσε, μὲ περισσότερὴ ἐπιμονή.

Ὁ Φάκελος Περικλῆ Ἀναστασιάδη,¹⁰ τὸ ἀρχεῖο καὶ οἱ σημειώσεις τῆς Κυρίας Ε. Ν. Ζελίτα,¹¹ τὰ σχόλια Γ. Λεωνίτη,¹² τὰ ἄρθρα τῆς Ρίνας Σεγκοπούλου,¹³ τὰ σημειώματα καὶ τὰ σχόλια τῆς «Ἀλεξανδρινῆς Τέχνης», δίνουν πολλὲς καὶ χρήσιμες πληροφορίες, ὄχι ἔμως ἀνεξάρτητα ἢ ἐρήμην τοῦ Καθάφη. Οἱ ἐργασίες τοῦ Γ. Βρισμιτζάκη,¹⁴ κι ἀργότερα τοῦ Ἀντώνη Κόμη,¹⁵ τοῦ Γιάγκου Περίδη¹⁶ καὶ ἄλλων περιέχουν καὶ πληροφορίες, ἀλλὰ δὲν τὶς διακρίνει ἡ φροντίδα τῆς χρονολογικῆς ἀκρίβειας. Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μιχ. Περίδη, βασισμένο κυρίως σὲ ἀρχαικὸ ὑλικὸ τοῦ Καθάφη, θὰ ἦταν ἀχαριστία μου νὰ μὴ ἀναφέρω, ἀφοῦ τόσες πληροφορίες ἀντλήσα καὶ ἀντλῶ ἀπὸ κεῖ μέσα, παρ' ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις πού διατήρησα γιὰ τὶς φιλολογικὲς μέθοδες τοῦ συγγραφέα του.¹⁷ Θὰ ἤθελα νὰ ἔλεγα κάτι καὶ γιὰ τὸν κ. Γ. Παπουτσάκη,¹⁸ ἀλλὰ ἡ συμβολὴ του στάθηκε ἰσχνότατη καὶ — γιὰ μένα τουλάχιστο — ἀρνητικὴ: ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1956 περιμένω, καθ' ὑπόδειξη τοῦ κ. Ἀλέκου Σεγκόπουλου, πότε θὰ τελειώσει τὸ τμήμα τοῦ Καθαφικοῦ Ἀρχεῖου πού τοῦ ἔλαχε, γιὰ νὰ βρῶ ὀρισμένες πληροφορίες.

Βιοβιβλιογραφικὲς πληροφορίες ὑπάρχουν καὶ στὰ βιβλία τοῦ κ. Τίμου Μαλάνου, «ἀνεξάρτητες» — καὶ πολὺ μάλιστα! Ἀλλὰ ὁ Ἀλεξανδρινὸς αὐτὸς κριτικὸς, πού δίνει τὴν ἐντύπωση, καὶ ἀσφαλῶς θέλει, ὅταν πληροφορεῖ, νὰ εἶναι ἀκριθής, δὲν ἔχει καὶ τ' ἀνάλογα προσόντα: ἀντικειμενικότητα, μνημονικὸ, συνδυαστικὴ φαντασία, ὑπομονή· δὲν ἀντέχει καὶ τὴν ἀνάγνωση κιτρινωμένων ἐντύπων ἢ μὴ κιψογραμμισμένων κειμένων. Μὲ τὸ βιβλίον μου, καὶ τ' ἀπαντητικὰ μελετήματά μου πούς λιθέλους του,¹⁹ ἀποδείχτηκε, πὼς ἔνα πλῆθος ἀπὸ πληροφορίες του, μὲ ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴ γνωριμία τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Καθάφη, εἶναι ἀνακριθεῖς, ἀδασάνιστες καὶ ὑποπτες.

Τελικὰ, τὶς πληρέστερες πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγὴ του μᾶς δίνει ὁ βίος ὁ Καθάφης μὲ τὴ «Γενεαλογία»,²⁰ ἐνῶ γιὰ τὴ δημοσιοὑπαλληλικὴ του ζωὴ πληροφορεῖ ὁ φάκελος πού βρῆκα στὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων στὸ Κάιρο, καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ὁ κ. Γ. Κ. Κατσιμπαλης, μὲ τὴν ἀνεκτίμητη «Βιβλιογραφία» του.²¹ Σ' αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ πρόσφατα κι ἀλλεπάλληλα δημοσιεύ-

ματα του κ. Γ. Π. Σαββίδη,¹⁰ με τις αυστηρά εξακριβωμένες πληροφορίες και την ύψηλη φιλολογική συνείδηση και δικαιοκρισία που τα χαρακτηρίζουν.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τις πρόχειρες, αυτόγραφες σημειώσεις της αείμνηστης Ρίκας Σεγκοπούλου, το γένος Άγαλλιανού, και τελευταίως Καραγιάννη, που φαίνεται να πάρθηκαν λίγο μετά το θάνατο του ποιητή κι από ένα κάπως διασπικτό και άτακτο ξεφύλλισμα των χαρτιών του. Τις σημειώσεις αυτές είδα έφέτος, τις εξέτασα, και όσες πληροφορίες τους βρήκα χρησιμοποιήσαμε τις ένωμάτιστα στη Χρονογραφία. Επίσης έφέτος είδα τα γράμματα των Μικέ Ράλλη, Στέφανου Σκυλίτση και Τζών Ροδοκανάκη προς τον ποιητή (1882 - 1885), που πρώτος ανάφερε ο κ. Μιχ. Περίδης. Βεβαιώθηκα πως σωστά είχα διακρίνει ότι ο Μικές ήτανε ο γιός του Θεοδώρου Ράλλη, Προέδρου της Έλληνικής Κοινότητας, και πως τα παράπονά μου για τον τεμαχισμό των γραμμάτων εύσταθούσαν κατάγραφα τις ήμερομηνίες τους που μεταφέρω στη Χρονογραφία, αλλά δεν προχώρησα, γιατί χρειάζεται πια να γίνει ή δημοσίευση αυτής της σε πολλά διαφωτιστικής άλληλογραφίας. Είδα κι άλλο αρχαικό υλικό, αποκόμματα έφημερίδων, άγγελτήρια γάμων και θανάτων, διαβατήρια, προσκλήσεις κλπ., όλα όμως απλώς σαν καθαρόφιλος επισκέπτης, χάρη στη γενναιοδωρη μέριμνα του κ. Γ. Π. Σαββίδη και την ευγενική φιλοξενία του κυρίου και της Κυρίας Α. Σεγκοπούλου.

Δυό λόγια και για τη μέθοδο που ακολούθησα. Αν καλοεξετάσουμε, ή έργασία μου αυτή ξεχειλίζει από τα πλαίσια μιας βιο - βιβλιο - χρονογραφίας περιέχει ένιστε χαρακτηρισμούς κειμένων, παρεμβολές ιστορικών γεγονότων, περικοπές από δημοσιεύματα. Αυτό έγινε για να ζωηρέψει κάπως το κείμενο και για να φωτισθούν με ντοκουμέντα όρισμένοι σταθμοί της βιογραφίας του ποιητή.

Για τη χρονολόγηση ακολούθησα το νέο ήμερολόγιο, προπαντός στα βιβλιογραφικά. Για τα βιογραφικά φοβούμαι πως θα χρειαστεί μια γενική αναθεώρηση μετά τη δημοσίευση του Άρχείου, αφού από τώρα έχω τη στενάχωρη αίσθηση, αδυνατώντας να φτάσω στην πηγή που πληροφορεί, πως τότε δίνω κατά το Ίουλιανό και τότε κατά το Γρηγοριανό ήμερολόγιο. Για όσα γεγονότα βρήκα ο ίδιος, ή εθθυγράμμιση των χρονολογιών με το νεότερο ήμερολόγιο, έγινε.

Για τα ποιήματα που κυκλοφορούσε ο Καβάφης σε φύλλα από τα 1912 ως τα 1932, θα έπρεπε ν' αναφερθεί ή χρονολογία εκτύπωσης του καθενός χωριστά. Προτίμησα όμως ν' αναφέρω μαζεμένους τους τίτλους τους στην αρχή κάθε χρόνου, διατηρώντας μόνο τη σειρά, όπως την αποκατάστησε, σύμφωνα με τους έντυπους πίνακες του Καβάφη, ο κ. Γ. Π. Σαββίδης, ο φιλολογικός επιμελητής της «πρώτης τυποποιημένης έκδοσης», τόμοι Α' και Β' (Ίκαρος, 1963). Όταν δημοσιευτεί ή ειδική μελέτη που ετοιμάζει ο ίδιος, θα γίνει δυνατό να γραφτεί μπρός από κάθε ποίημα ο μήνας, σε πολλά και ή μέρα, της πρώτης εκτύπωσης του σε φύλλα.

Δεν θα μου ήταν δύσκολο να έγγράψω στις αντίστοιχες ήμερομηνίες τους τα δέκα ή δεκαπέντε γράμματα του Καβάφη που δημοσιεύτηκαν κατά καιράς. Η γνώση όμως, ότι μετά τη δημοσίευση του Άρχείου, αυτά θ' αποτελούν έλάχιστη ποσότητα, καθόλου ένδεικτική της άλληλογραφικής του άπασχόλησης, μ' έκανε να διστάσω. Θα ήταν πάντως χρήσιμο ν' αρχίσει από τώρα ή συγκέντρωση με τη φροντίδα του φιλολογικού έκδοτη του Άρχείου, αντιγράφων ή φωτοτυπιών όλων των γραμμάτων του ποιητή που υπάρχουν.

Προσπάθησα να περιλάβω το σύνολο των σ η μ ε ρ ι ν ω ν μας γνώσεων στην έργασία μου αυτή, που πρέπει ωστόσο να θεωρηθεί σα σχεδίασμα μιας πληρέστερης Χρονογραφίας, όχι μόνο για όσους λόγους αναφέρω στην αρχή σχετικά με το Άρχείο, αλλά και γιατί δεν αποκλείεται να έπεσα σε λάθη και άπροσεξίες. Γι' αυτό και θα δεχτώ μ' ευγνωμοσύνη κάθε υπόδειξη για διορθώσεις, συμπληρώσεις, ή άλλαγές.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Γ. Π. Σαββίδης: «Γιὰ δυὸ νέες ἐκδόσεις τοῦ Καβάφη» περ. «Ἐποχές», 1, Μάιος 1963, 55/58. Τοῦ ἴδιου: «Τὸ Ἄρχειο Κ. Π. Καβάφη», περ. «Νέα Ἑστία», 872, 1 Νοεμβρ. 1963, σ' 1539/47.

2. Γλαῦκος Ἀλιθέρης: Γράμματα, περ. «Νέα Ζωή», τόμ. XI, 1922 - 23, σελ. 488.

3. Τίμος Μαλᾶνος: Ἡ ἐκδοσις τῶν Ἀπάντων τοῦ Καβάφη καὶ τ' ἀποκηρυγμένα περ. «Τὰ Νέα Γράμματα», χρ. Β', Γενάρης 1936, σελ. 76 - 78. Βλ. καὶ σελ. 1 - 12, καὶ Φλεβάρης σελ. 104 - 113.

4. Ἀπὸ τὶς 29 Ὀκτωβρίου 1963 βρίσκεται καταθεμένος στὸ Μουσεῖο Μπενάκη τῆς Ἀθήνας. Ἀλλὰ βλ. στὰ βιβλία τοῦ Μ. Περίδη καὶ Σ. Τσίρκα, ὅπου παρακάτω, τὴν εὐρύτατη χρησιμοποίησή του.

5. Εὐτυχία Ν. Ζελίτα: Ὁ κ. Καβάφης ἔλεγε..., περ. «Ταχυδρόμος», Ἀθήνα, 27 Ἀπριλίου 1963, σελ. 21 καὶ 37.

6. Γ. Λεωνίτης: Καβαφικά Αὐτοσχόλια, Ἀλεξάνδρεια, 1942.

7. Rica Singoroulo, στὸ περ. «La Semaine Egyptienne», Κάιρο, 25 Ἀπρ. 1929. Καὶ συνέντευξή της στὴν ἐφ. «Ἡ Βραδυνή», 11 Δεκεμ. 1935.

8. Γ. Βρισιμιτζάκης: Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη, «Γράμματα», Ἀλεξάνδρεια, 1917 — Δεύτερη ἐκδοσις: Ἐκδοσις τοῦ συγγραφέως, 1923. Τοῦ ἴδιου: Ἡ πολιτικὴ τοῦ Καβάφη, «Γράμματα» 1926. Τοῦ ἴδιου: Οἱ κύκλοι τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντη στὴν ποίησι τοῦ Καβάφη, «Γράμματα», 1926.

9. Α. Κόμης: Κ. Π. Καβάφης, Κέρκυρα, 1935.

10. Γιάγκος Πιερίδης: Ὁ Καβάφης — Συνομιλίες, χαρακτηρισμοί, ἀνέκδοτα — Ἐκδ. Ὁρίων, Ἀθήνα [1943].

11. Μιχάλης Περίδης: Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη, Ἴκαρος, Ἀθήνα, [1948].

12. C. P. Cavafy, Poèmes, éd. «Les Belles Lettres», Paris, 1958.

13. Στρατῆς Τσίρκας. 1. «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του», ἔκδ. «Κέδρος», 1958, σελ. 504. 2. Ἀνακοίνωσις: Κωνστ. Φ. Καβάφη: «Τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα» καὶ «Νεώτερα περὶ τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων», περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 780, 1 Ἰαν. 1960, σελ. 15/18.

3. «Καβάφη, ἀνακρίβειες καὶ βασιανισμοί» περ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», ἀρ. 61, Ἰαν. 1961, σελ. 9/33. 4. «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ», περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 783, 15 Φεβρ. 1960, σελ. 240/243. 5. «Κα-

βάφη ἀνακρίβειες καὶ Ἀλεξανδρινὰ σοφίσματα», περ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», ἀρ. 63 64, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1960, σελ. 232/237. 6. «Τὰ τεῖχη ἐνὸς κριτικοῦ καὶ ἡ Τέχνη τοῦ Καβάφη», περ. «Καινούρια Ἐποχὴ», χειμῶνας 1959, σελ. 189 200. Βγῆκε καὶ σὲ ἀνάτυπο. 7. «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ» II, περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 794, 1 Αὐγ. 1960, σελ. 1022/1026. 8. Ἀνακοίνωσις: Κ. Φ. Καβάφη: «Τὸ Κυπριακὸν Ζήτημα», περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 799, 15 Ὀκτ. 1960, σελ. 1352/1354. 9. «Ὁ ἱστορισμὸς τοῦ Καβάφη καὶ ὁ ἀνίδεος Ἀλεξανδρεὺς», περ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», 69-72, Σεπτ. - Δεκ. 1960, σελ. 127/131. 10. Ἀνακοίνωσις: C. F. Cavafy: Give back the Elgin Marbles, περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 818, 1 Αὐγ. 1961, σελ. 102/1004. 11. «Γιὰ τὸ Καβαφικὸν Ἡ Σατραπεῖα», περ. «Ἐπιθεώρ. Τέχνης», ἀρ. 84, Δεκ. 1961, σελ. 574/575. 12. «Νέα ὀλισθήματα» περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 823, 15 Μαρτ. 1961, σελ. 403-404. 13. «Πότε γράφτηκε τὸ Ἐπιθεώρησις τῶν Βαρβάρων», περ. «Ἐπιθ. Τέχνης», ἀρ. 101, Μάιος 1963, σελ. 414-419.

14. Κ. Π. Καβάφης: «Ἡ Γενεαλογία μου», περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 501, 15 Μαΐου 1948, σελ. 622/629.

15. Γ. Κ. Κατσίμπαλης: «Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη», Ἀθήνα, 1948 καὶ «Συμπλήρωμα», Ἀθήνα, 1944.

16. Γ. Π. Σαββίδης. 1. «Γιὰ δυὸ νέες ἐκδόσεις τοῦ Καβάφη», περ. «Ἐποχές», 1, Μάιος 1963, σελ. 55/58. Βγῆκε καὶ σὲ ἀνάτυπο μὲ μικρὲς προσθήκες καὶ διορθώσεις. 2. Κ. Π. Καβάφη, Ποιήματα, Α' (1896 - 1918), Ἴκαρος 1963. 3. «Ὁ Καβάφης περὶ ἐκκλησίας καὶ Θεάτρου», περ. «Θέατρο», 8, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1963. Βγῆκε καὶ σὲ ἀνάτυπο μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις. 4. «Οἱ πέντε πρῶτες ἐκδόσεις ποιημάτων τοῦ Κ. Π. Καβάφη», περ. «Ἐπιθεώρησις Τέχνης», ἀρ. 104, Αὐγούστος 1963, σελ. 12/145. 5. «Τὸ Ἄρχειο Κ. Π. Καβάφη», περ. «Νέα Ἑστία», ἀρ. 772, 1 Νοεμ. 1963, 1539/1547.

17. Τελευταῖο ὄριο: Περ. «Νέα Ἑστία», τεῦχος 872, 1 Νοεμβρίου 1963, ἀφιέρωμα στὸν Κ. Π. Καβάφη (1863-1963). Ἀλλὰ δὲν μεταχειρίστηκα τὶς πληροφορίες τοῦ «χρονικοῦ τῆς διαμάχης Καβάφη - Παλαμᾶ» γιατί ὀλόκληρο τὸ κείμενο τὸ χαρακτηρίζει μιὰ σκοπιμότητα διόλου φιλολογικὴ: ἀποσιωποῦνται συστηματικὰ τὰ ἄρθρα ποὺ ἔγραψε ὁ κ. Μαλᾶνος γιὰ τὴν περίστασι, ἐκείνη — βλ. ὅσα μπόρεσα νὰ βρῶ καὶ ν' ἀναφέρω στὴν παρούσα χρονογραφίαν, ἔτος 1926. — Ἐνα ἄλλο ἄρθρο, τοῦ ἴδιου χρονογράφου, γιὰ τὸ σπῆτι καὶ τὸν τάφο τοῦ ποιητῆ, λέγει πράγματα γνωστά, μὲ δυὸ τουλάχιστο ἀνακρίβειες στὶς χρονολογίες.

1863 - 1933

1863

Ἀπρίλιος 17)29, γεννιέται στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ Κωνσταντῖνος, ἕνατο καὶ τελευταῖο παιδί τοῦ Πέτρου I. Καδάφη καὶ τῆς Χαρίκλειας, γένος Φωτιάδη, σ' ἓνα διόροφο σπίτι τῆς ἀριστοκρατικῆς ὁδοῦ Σερῖφ, ἀριθμὸς 26 (τώρα 22). Στὸ ἰσόγειο εἶναι τὰ γραφεῖα τοῦ μεγάλου ἐμπορικοῦ οἴκου «Καδάφης & Σία» (κύριος συνέταιρος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πέτρου Γεώργιος, ἐγκαταστημένος στὴ Λόντρα). Εἰσάγουν προπαντὸς μανιφατούρα τοῦ Μάντσεστερ καὶ ἐξάγουν βαμπάκι καὶ σιτηρά. Στὸ πρῶτο πάτωμα καὶ σ' ἓνα τμήμα τοῦ δεύτερου, ἡ οἰκογένεια «ζεῖ μεγάλα»: Γάλλο παιδαγωγό, Ἀγγλίδα νάρσα, Ἑλληνες ὑπηρέτες, Ἴταλὸ ἀμαξά κ' Αἰγύπτια σεῖση. Τὸν κλάδο τοῦ καταστήματος στὴ Μίνια (Ἄνω Αἴγυπτος) διεθύνει κάποιος Βουρνοῦς. Ἄλλοι κλάδοι: Κάτρο, Κάφρ Ζαγιατ (ἐκκοκιστικὴ μηχανὴ βαμπακιοῦ, ἀπὸ τῆς μεγαλύτερης), Μαρσαλία, Λόντρα, Λίβερπουλ, Μάντσεστερ. Ὁ κλάδος τῆς Κωνσταντινούπολης ἐκλείσει ἀπὸ τὰ 1855. Ἀπὸ τὰ παιδιά ζοῦν ἑπτὰ: Γεώργιος, Πέτρος - Ἰωάννης, Ἀριστείδης, Ἀλέξανδρος, Ἰωάννης - Κωνσταντῖνος (Τζών), Παῦλος καὶ τὸ θρέφος, ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ μόνη κόρη, ἡ Ἐλένη, γεν. 2 Ἀπρ. 1855 καὶ ἀπέθ. θρέφος 2 Ἰαν. 1856. Τὴν 1 Ἀπρ. 1858 εἶχε γεννηθεῖ ἕνας Παῦλος πὺ πέθανε ἐπίσης θρέφος στὶς 10 Μαρ. 1859. Τοὺς στίχους γιὰ τοὺς τάφους τῶν δυὸ θρεφῶν στὸ Ἑλληνικὸ Κοιμητήριον τῆς Ἀλεξάνδρειας (Σάτμπυ), ἔγραψε ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος περαστικὸς στὰ 1862.

1864

Μάϊος 28, Ὁ Κωνσταντῖνος βαπτίζεται ἐπὶ ἱερέα τοῦ Ἑλληνορθόδοξου Πατριαρχείου τῆς Ἀλεξάνδρειας νονά του ἡ ἀνεψιά τοῦ πατέρα του Ἀμαλία Πιταρίδου. Τὸ θρέφος ἔχει ἀραπίνα τροφὸ τὸ συνοδεύει στὸ Παρίσι ὅπου πηγαίνει ἡ οἰκογένεια γιὰ ἀναφυχή.

1865

Θάνατος τοῦ Πέραν τῆς Φεδρωνίας, τὸ γένος Πάντζου, γιαιγῆς τοῦ ποιητῆ. Εἶχε γεν. στὸ Φινάρι στὰ 1784, παντρεύτηκε τὸν Ἰωάννη Καδάφη στὶς 22 Ἀπριλ. 1803.

1866

Ἰδρύεται καὶ λειτουργεῖ τὸ Χρηματιστήριον Βιμπλικὸς στὴν Ἀλεξάνδρεια. Μεγάλοι ἐκπαιδευτικοὶ ἐμπορικὴ κρίση. Ὁ Νικολόπουλος, σοβαρότερος συναγωνιστὴς τῶν Καδάφη στὴν Ἄνω Αἴγυπτο, συνεταίριζεται μὲ τὸν Κ. Μ. Σαλαῖο. Ἡ βαμπακινομηχανὴ τοῦ Κάφρ Ζαγιατ ἀνταγωνίζεται τὴν κρίση μ' ἐπιτυχία. Ἰούλιος 22, γεν. ὁ Μικὸς Θ. Ράλλης, πὺ γύρω στὰ 1880 θὰ συνδεθεῖ μὲ μεγάλη φίλια μὲ τὸν ποιητῆ.

1868

Οἱ Καδάφηςδες ἐμπορεύονται στὸ Λούναρη, στὴ Βλαχία, στὰ σιτηρά.

1869

Νοέμβριος 17, Ἐπίσημα ἐγκαίνια τῆς Διόρυγας τοῦ Σουέζ. Ὁ Πέτρος I. Καδάφης παρασημοφορεῖται μὲ τὸ Μετζίδιέ 3ης τάξεως.

1870

Γεννιέται στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ Περικλῆς Α. Ἀναστασιάδης πὺ θὰ συνδεθεῖ γύρω στὰ 1894 μὲ τὸν ποιητῆ καὶ θὰ συντελέσει στὴ γνωριμιὰ του μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς λογίους. Αὐγούστος 10, θάνατος τοῦ Πέτρου I. Καδάφη. Εἶχε γεν. στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 23 Φεβρουαρίου 1814. Τὸ γένος του ἦταν φαναριώτικο ἀναβαίνοντας τουλάχιστο ὡς τὰ 1701. Στὰ 1819 παντρεύτηκε τὴ Χαρίκλεια Φωτιάδη, ἀπὸ παλαιότερη οἰκογένεια τῆς Κωνσταντινούπολης. Μαζὶ μὲ τὸν πρωτότοκο ἀδελφὸ του Γεώργιο (γεν. 28 Ἰαν. 1806) διευθύνουν τὸν ἐμπορικὸ οἶκο τοῦ πατέρα τους Ἰωάννη (1782 - 1842) καὶ τὸν διαδέχονται ὅταν πεθαίνει. Ὁ Πέτρος ἀπὸ τὰ 1845 πηγαινοέρχεται στὴν Αἴγυπτο μὲ ἑλληνικὸ διαβατήριον. Εἶναι ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Ἀλεξανδρείας. Ἡ ὑπογραφή του βρίσκεται στὸ ἰδρυτικὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (1844). Ἦδη στὸ Κάτρο λειτουργεῖ ὁ κλάδος τοῦ καταστήματος τοῦ πατέρα του γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ μανιφατούρας, σὲ συνεταίρισμὸ ἰσως μὲ τὸν οἶκο Κασσαβέτη. Στὰ 1850 ὁ Πέτρος, μὲ ἐπιμονὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου τῆς Λόντρας, ἰδρύει τὸν κλάδο — κεντρικὸ στὴν Ἀλεξάνδρεια, μεταφέρει ἀργότερα καὶ τὴν οἰκογένειά του καὶ νοικιάζει ἓνα μεγάλο σπίτι στὴ δία Φράνκα (ιδιοκτησία Ζιζίνια) πολὺ κοντὰ στὴν Πλατεία Μωχάμετ Ἄλυ. Στὰ 1854 ἰδρύει κλάδο γιὰ τὴν ἀγορὰ σιτηρῶν στὴ Μίνια τῆς Ἄνω Αἴγυπτος. Τώρα πιά ἔχει ἀγγλικὴ προστασία. Στὸ 1860 χτίζει ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐκκοκιστικὴ μηχανὴ βαμπακιοῦ στὸ Κάφρ Ζαγιατ. Ἐχει μεγάλη ἀποθήκη στὸ Μίνετ ἐλ Μπάσαλ καὶ μεταφέρει γραφεῖα καὶ κατοικία στὴν ἀριστοκρατικὴ ὁδὸ Σερῖφ. Στὶς κοινοτικὲς ἐκλογὰς τοῦ 1862 παίξει ρόλο συμβιβαστῆ ἀνάμεσα στὶς ἀντιμαχόμενες μερίδες (Προξενικοὶ καὶ Πατριαρχικοὶ). Φιλοξενεῖ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο. Ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Β. Γεωργαλά, ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Τράπεζας τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀνάμεσα στοὺς ἰθαγενεῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ φημιζόταν γιὰ τὴν τιμιότητά του.

1872

Ἡ Χαρίκλεια διαλύει τὸ σπιτικὸ τῆς ὁδοῦ Σερῖφ καὶ μὲ τὰ παιδιά της πηγαίνει στὸ Λί-

βερπουλ, 12 Balmoral Street. Θάνατος στην Κωνσταντινούπολη του Δημητρίου Ι. Καβάφη, αδελφού του Πέτρου. Γεν. στις 9 'Απρ. 1811. Παντρεύτηκε τη Σμαράγδα Τσόλα (1834 - 1899) κι απόκτησαν ένα παιδί, τον Παντελή.

1874

Ο Παντελής (Δημητρίου) Καβάφης μεταφράζει και εκδίδει στην Πόλη την «Τρικυμία» και τους «Δυο αδελφούς της Βερώνης» του Σαίξπηρ.

1876

Οικονομικό κράχ στην Αίγυπτο. Διάλυση της εταιρείας Καβάφης και Σία. Η βαμπακομηχανή του Κάφρ Ζαγιάτ αγοράζεται από τον Ν. Ι. Καζούλη.

1877

Η Χαρίκλεια και τα παιδιά της αλλάζουν κατοικία στο Λίβερπουλ: 15, Huskisson Street. Ιούλιος 24, εκδίδεται αγγλικό διαβατήριο στο Λονδίνο στ' όνομα της Χαρίκλειας Καβάφη και των παιδιών της Παύλου, Ιωάννη και Κωνσταντίνου. Μ' αυτό θα επιστρέφουν στην Αλεξάνδρεια αφού καθίσουν για ένα διάστημα στο Λονδίνο: 15 Queensborough Terrace.

1878

Η Χαρίκλεια και τα τρία παιδιά της ετοιμάζονται να επιστρέφουν στην Αίγυπτο. Πιθανό τα μεγαλύτερα, Πέτρος - Ιωάννης, Αριστείδης και Αλέξανδρος να έχουν ήδη επιστρέψει με άτομικά διαβατήρια. Πάντως θα μείνει στο Λονδίνο ο πρωτότοκος, ο Γεώργιος. Στο ταξίδι της επιστροφής κάθονται για ένα διάστημα στη Μαρσαλία, σε ξενοδοχείο.

1879

Στην Αλεξάνδρεια η Χαρίκλεια ανοίγει καινούργιο σπιτικό — και σαλόνι — σ' ένα διαμέρισμα της Λεωφόρου Ραμλίου, αρ. 32 (τώρα Λεωφόρος Ζαγλούλ, 15) αντίκρυ στο τότε Χρηματιστήριο. Ιούλιος 26, ο Σουλτάνος με τηλεγράφημα καθαιρεί τον Ίσμαήλ και διορίζει Χεδίβη τον γιό του Τεουφίκ.

1880

Ο Χ. Καλλινός — έκανε αργότερα Γεν. Πρόξενος του Βελγίου στη Θεσσαλονίκη — δεύτερος σύζυγος της Αμαλίας, αδελφής της Χαρίκλειας, γράφει στον Ριάζ Παρά, πρωθυπουργό της Αιγύπτου, και του συστήνει τη μητέρα του ποιητή «διαμένουσαν εν Αλεξανδρεία».

1881

Ο Κ. μεταχειρίζεται βιβλία από τις δανειστικές βιβλιοθήκες της Αλεξάνδρειας. Συγγράφει ένα ιστορικό λεξικό, που θα σταματήσει «στη μοιραία λέξη Αλέξανδρος». Ιανουάριος 30, ο αδελφός του Πέτρος - Ιωάννης με διάταγμα του Ριάζ Παρά διορίζεται πρώτος

Ευρωπαίος γραμματέας του Συμβουλίου των Καθάρσεων. Ο Κ. φοιτά στο νεοϊδρυμένο Ήμιποροπρακτικό Λύκειο «ο Έρμης» (μέσης εκπαίδευσης) του δ. φ. Κωνσταντίνου Α. Παπαζή. Εκεί φοιτούν και οι φίλοι του Μιχέ Ράλλης (γιός του προέδρου της Κοινότητας), Στέφανος Σκυλίτσης, Ίωας και οι Τζών Η. Ροδοκανάκης και Κίμων Περικλής. Σεπτέμβριος 9, στρατιωτικό κίνημα με ηγέτη τον Όράμπι ανατρέπεται την Κυβέρνηση. Στις εκλογές θριαμβεύει το Έθνικό Κόμμα.

1882

Φεβρουάριος 4, η εξουσία περνά στο Έθνικό Κόμμα. Πρωθυπουργός ο ποιητής Μπαρούνη, υπουργός Στρατιωτικών ο Όράμπι. Ο Γεν. Πρόξενος της Αγγλίας ζητάει με τηλεγράφημα από το Φόρεϊν Όφφισ κάποια περιπλοκή «όξείας μορφής». Μάϊος 20, κοινή επίδειξη των στόλων Αγγλίας και Γαλλίας στην Αλεξάνδρεια. Μάϊος 23, ο Χ. Τρικυπής στέλνει πολεμικά για υποστήριξη της αγγλικής πολιτικής. Ιούλιος 5, ο Τζών Ροδοκανάκης από το Λίβερπουλ, γράφει του Κ.: «Ετοιμάζεστε να φύγετε από την Αλεξάνδρεια». Ιούλιος 11, Κυριακή, η «σατανική προδοσία» (Όράμπι) της «σφαγής των Χριστιανών» (35 νεκροί, μόνο δυο Έλληνες) που ήταν μάλλον δολοφονία 163 Αιγυπτίων. Με διαταγή του προξένου τους φεύγουν οι Άγγλοι υπήκοοι. Φήμες πως η πόλη θα βομβαρδιστεί. Οι ξένες παροικίες και οι πρόξενοι Γαλλίας, Γερμανίας και Αυστρίας ζητούν να φύγουν οι στόλοι και ν' ανακληθεί ο Άγγλος πρόξενος. Ιούλιος 17, ο Μιχέ Ράλλης από την Αθήνα όπου κατάρυγε με τους γονείς του ύστερα από τη «σφαγή» γράφει του Κ. Ιούλιος, τελευταίος μέρας, η Χαρίκλεια με όλα τα παιδιά της παίρνουν το πλοίο για την Κωνσταντινούπολη. Θα φιλοξενηθούν από τον πατέρα της, Γεωργάκη Φωτιάδη. Ιούλιος 6, τελευταίο γράμμα του Άγγλου ναύαρχου ν' αποπλισθούν τα παράκτια παροβόλαια. Ο Γ. Αβέρωφ εξαναγκάζεται να φύγει αλλά πηγαίνει στην Τριέστη. Ιούλιος 10, οι Άγγλοι άπαιτούν να τους παραδοθούν τα όπλα της πόλης. Περήφανη άρνηση του Όράμπι. Ιούλιος 11, η Αλεξάνδρεια βομβαρδίζεται ανελέητα από τα βρετανικά πωρηχτά. Τη νύχτα ανάβουν οι πρώτες πυρκαγιές. Ιούλιος 12, ο βομβαρδιασμός συνεχίζεται, η πυρκαγιά γενικεύεται, ο Όράμπι αποσύρεται έξω από την πόλη. Καταστρέφονται οι πιο πλούσιες κ' έμπορικές συνοικίες. Το διάστημα των Κ. στη Λεωφόρο Ραμλίου καίγεται, αλλά μερικά. Περιώθηκαν πολλά βιβλία και χειρόγραφα του Κ. Κάησαν όμως οι έλατογραφίες των γονιών του καμωμένες «περί το 1860 στην Ιταλία, από καλό ζωγράφο». Σεπτέμβριος 19, ο Μιχέ Ράλλης από τη Σύρα γράφει του Κ. στην Πόλη. Από τη Σύρα γράφει και ο Σκυλίτσης την επομένη: «το σπίτι σας στην Αλεξάνδρεια κάηκε». Προσθέτει πως αναχωρεί το βίος απόγευμα επιστρέφοντας στην

Ἡ μητέρα τοῦ ποιητῆ, Χαρίκλεια Π. Καβάφη τὸ γένος Φωτιάδης. (Ἀνέκδοτη φωτογραφία ἀνήκει στὸν κ. Ἀλ. Σεγκάπουλο).

Ἀλεξάντρεια. Ὁ βάρκαλός τους ὁ Παπαζῆς θὰ γυρίσει σὲ κανένα μῆνα. Ὁκτώβριος 4, ὁ Πέτρος - Ἰωάννης καὶ ὁ Τζῶν ἔχουν ἤδη ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν Πόλη στὴν Ἀλεξάντρεια. Στις 10 Ὁκτωβρίου ἐπιστρέφει καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ὁκτώβριος 18, ὁ Σκυλίτσης ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρεια περιγράφει τὴ ρημαγμένη πόλη. Ὁκτώβριος 25, ἐπιστρέφει ὁ Γ. Ἀβέρωφ. Ὁκτώβριος 28, ὁ Σέρ Τζῶν Ἀντωνιάδης δεξιῶνεται τὸν Δούκα τοῦ Κόνωνι, γιὰ τῆς Αὐτοκράτειρας Βικτωρίας. Παράκαθησαν οἱ Κ. Σαλθάγος, Κ. Συναδινός, Γ. Γούσιος κ.ά. Δὲν ἀναφέρεται ὁ Ἀβέρωφ. Νοέμβριος 1, ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα συγκαίρει τηλεγραφικὰ τὸ Γλάδοτονα! Νοέμβριος 28, ὁ Σκυλίτσης γράφει τοῦ Κ. πῶς ὁ Ἀριστείδης δειπνήσας προχθὲς σπύτι τους. Τὴν ἴδια μέρα ὁ Ἀριστείδης τοῦ γράφει τοὺς ἐπαίνους τῆς κυρίας Σκυλίτση γιὰ τὰ γράμματά του πρὸς τὸ Στέφανο: «Διαβάζονται οἰκογενειακῶς καὶ θαυμάζουν τὴν εὐφυΐαν σου». Δεκέμβριος, ὁ Ὀράμπι καταδικάζεται σὲ θάνατον· χειρὶ δικῆ χάρις ἐξορίζεται στὴν Κεϋλάνη. Δεκέμβριος 17, ὁ Σκυλίτσης γράφει τοῦ Κ. πῶς οἱ Ἄγγλοι δὲν ἔχουν ὁρατὴ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο.

1883

Γενικὴ ἀνέχεια καὶ οικονομικὴ δυσπραγία στὴν Ἀλεξάντρεια. Κινητοποιήσεις καὶ διαδηλώσεις τῶν Εὐρωπαίων γιὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ ἀποζημιώσεις τῆς καταστροφῆς. Μὲ ἀπόφαση τοῦ Θ. Μ. Ράλλη ἡ φοίτηση στὰ κοινοτικά σχολεῖα γίνεται δωρεάν. Ἰανουάριος 22, ὁ Σκυλίτσης γράφει τοῦ Κ. ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρεια. Ὁ Μικὲς Ράλλης προσθέτει σὲ ὑστερόγραφο κοροϊδευτικὰ σχόλια γιὰ τὸν ἀντρα τῆς βασιάλας τους τῶν Ἀγγλικῶν πού ἀναγορεύτηκε σὲ ἀρχισυντάκτη τῆς Egyptian Gazette. Τὴν ἀποκαλεῖ Mrs Pig (Κυρία Γουρούνη). Φεβρουάριος 28, ὁ Μικὲς: «Πότε θὰ ἐπιστρέψαις; ... Ὅταν διατείνεσαι δι' μισαῖς τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ὄλο αὐτὸ τὸ τίποτα δὲν σὲ πιστεύω. Πάντα τὴν ὀνειρεύεσαι καὶ τὴ σκέφτεσαι». Τὸν πληροφορεῖ πῶς ὁ Κίμων Περικλῆς ἐργάζεται τῶρα στὸ γραφεῖο τοῦ θεοῦ του Ἀριστείδη Ἀναστασιάδη. Μάρτιος 6, ὁ Ροδοκανάκης ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ: «Δὲν ξέρω ποῦ εἶσαι. Πρὶν 6 ἢ 7 μῆνες δρισκόσουν στὴν Πόλη». Μάρτιος 19, ὁ Σκυλίτσης: «Δὲν μὰς γράφεις τίποτε γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ σου». Ὁ ἴδιος στις Ἀπριλίου 10, Μαΐου 24 καὶ 26. Μάιος 27, γράφει ὁ Μικὲς, Ἰούλιος, ὁ ἴδιος τὸν πληροφορεῖ πῶς ὁ Παπαζῆς ἔνοιξε καινούριον λύκειον, τὸ παλιὸ κἀκηκε. Ἰούλιος 3, ὁ Σκυλίτσης γράφει πῶς ἔπεσε χολέρα, οἱ Εὐρωπαῖοι φεύγουν. Στις 11 ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ Λίβερπουλ ὁ Μικὲς μὲ τοὺς δικούς του νύλωσαν πλοῖον γιὰ τὴν Κέρκυρα. Αὐγούστιος 29, ὁ Σκυλίτσης γράφει ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ. Ὁκτώβριος 30, ὁ ἴδιος, πού γύρισε στὴν Ἀλεξάντρεια γράφει πῶς ἡ χολέρα ξανάπιασε. Νοέμβριος 3, στὸ Σουδάν οἱ δυνάμεις τοῦ Μάχνη ἐξοντώνουν τὸ στρατὸ

τοῦ Χίης Παρά. Νοέμβριος 17, γράμμα τοῦ Σκυλίτση. Νοέμβριος 22, ἀπὸ γράμμα τῆς νοῦας τοῦ Ἀμαλίας Πιταρίδου - Πάππου φαίνεται πῶς ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ὁ Κ. τελείωσε τὶς σπουδὲς του καὶ ἔχει ἐπιθυμία ν' ἀκολουθήσει τὸ πολιτικὸ καὶ δημοσιογραφικὸ στάδιον. Νοέμβριος 29, γράμμα τοῦ Μικέ. Τοῦ ἴδιου στις 12 Δεκεμβρίου δπου φαίνεται πῶς ὁ Κ. τοῦ ζήτησε νὰ τοῦ ἀντιγράψει ἓνα ποίημα τοῦ Τέννυσον καὶ νὰ τοῦ τὸ σταίλει. Δεκέμβριος 18, γράμμα τοῦ Μικέ. Δεκέμβριος 25, ὁ Σκυλίτσης γράφει πῶς ἡ χολέρα ἔφυγε ὀλόκληρη. Στὸ ἴδιο ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ νέα ὑπογραφή τοῦ ποιητῆ Κωνστ. Φ. Καθάφη (Φ - Φωτιάδης). Ὁ δημοσεξουαλισμὸς ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται στὰ 1883 μὲ τὸν ἐξάδελφόν του Γ. Φύλλιαν στὴν Πόλη (ἀπὸ τὶς ἀνέκδοτες αὐτόγραφες σημειώσεις τῆς ἀείμνηστης Ρίκας Σεγκοπούλου - Ἀγαλλιανοῦ).

1884

Ὁ Πέτρος - Ἰωάννης παρασημοφορεῖται μὲ τὸ Μετῆρδιέ 3ης τάξεως γιὰ ὑπηρεσίας κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας. Μάρτιος 3, ὁ Τρικούπης ὑπογράφει μὲ τὴν Αἴγυπτο ἐμπορικὴ σύμβαση γιὰ τὰ καπνά, κατὰ παράβαση τῶν σουλτανικῶν φερμανίων, ἀλλὰ ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν. Μάρτιος 30, σύγκρουση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἰωακείμ Γ' μὲ τὸν Τρικούπη. Παραίτηση τοῦ Ἰωακείμ. Διάλυση τῆς Τράπεζας τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐκκαθαριστὴς ὁ Ἐμ. Μπενάκης. Ὁ Β. Γεωργαλᾶς φεύγει ἄμεσως γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τὸ ἀστέρι τοῦ τραπεζιτῆ Γ. Γούσιου μεσουρανεῖ. Ἦττες τῶν Ἀγγλων στὸ Σουδάν. Ὁ Μικὲς Ράλλης καὶ ὁ Στέφανος Σκυλίτσης κρατοῦν ἐνήμερον τὸν Κ. μὲ ταχυτικὰ γράμματα γιὰ τὸ χρονικὸ τῆς γενετικῆς. Ἀπὸ γράμμα τοῦ πρώτου στὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου φαίνεται πῶς ὑποφέρει ἀπὸ τὰ μάτια του. Ὁ Μικὲς: «Ἐσὺ, πού ἡ ἀνάγνωσις ἀποτελεῖ, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, τὴ μόνον σου διασκέδαση». Ἄλλα γράμματα τοῦ Μικέ: Ἰαν. 1, 5. Φεβρ. 11, 20. Μαρ. 18, 28. Ἀπρ. 1, 7, 14, 28. Μάιος 4, 5, 15. Ἰούν. 2, 17, 30. Ἰούλ. 26. Σεπτ. 18. Ὀκτ. 2, 7, 21. Νοέμ. 5, 11. Δεκ. 15. Τοῦ Σκυλίτση: 17 Μάη, 25 Ἰουν., 28 Ἰουλ., 15 Ὀκτ., 27 Νοεμ. Τοῦ Ροδοκανάκη ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ: 30 Ἰουλ., 19 Σεπτ., 9 Ὀκτ., 16 Ὀκτ.

Τὸ ἔργο: Ὁ Κ. ἐπεξεργάζεται τὴ διασκευὴ μιᾶς μπαλλάντας τῆς Λαίδης Βάρναρδ. Γράφει στὸ Νεοχώριον τοῦ Βοσπόρου τὸ ποίημα «Νεοχώριον Γκιουζέλ».

1885

Γράμματα τοῦ Μικέ: 2, 11 καὶ 31 Ἰαν. 9 Φεβρ., 10 Μαρ., 27 Ἀπρ.: «Ὁ τελευταῖος συναλλαγματικὸς πανικὸς προκάλεσε στὴν Ἀλεξάντρεια 4 χρεωκοπίαις καὶ γενικὴν πᾶσιν ἐργασιῶν καὶ πληρωμῶν». Ὁ Σκυλίτσης στις 25 Φεβρ. καὶ 26 Μαρτου: «Πέθανε ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ». Ὁ Κ. στὸ Νεοχώρι γράφει δύο ποιήματα: «Ὅταν φίλοι μου ἀγαποῦσα καὶ ἄλλοι».

άνθη του Μάτρου. Γράμμα του Μικέ 18 'Ιουν., 8 Αύγ. με πένθιμο πλαίσιο έχασε την αδελφή του στο μεταξύ. Σεπτέμβριος 1, ο 'Αριστείδης γράφει της Χαρίκλειας πώς εισπράξανε την αποζημίωση για τις καταστροφές του εομβαρδισμού: 17.500 φράγκα χρυσά.

Οκτώβριος, ο Κ. με τη μητέρα του και τ' αδελφία του 'Αλεξάνδρου και Παύλο επιστρέφουν στην 'Αλεξάνδρεια. Ο Κ. «έγυρισε» στην 'Ελληνική ύπηκοότητα εγκαταλείποντας την αγγλική προστασία που είχε αποκτήσει: ο πατέρας του γύρω στα 1850. Ο αριθμός των «γνησίων» 'Ελλήνων στην Αίγυπτο υπολογίζεται: τώρα σε 23 χιλ. Νοέμβριος 4, παραιτείται ο Θ. Μ. Ράλλης από πρόεδρος της Κοινότητας, «για λόγους υγείας». Τον διαδέχεται ο Γ. 'Αβέρωφ. Νοέμβριος 27, χορός στο θέατρο Ζιζίνια. Παρίσταται η Χαρίκλεια Καδάφη στο πλευρό της λαίδης Ζερβουδάκη.

1886

Ο Κ. έχει δημοσιογραφική ταυτότητα ως απεσπαρμένος στην έφημερίδα «Τηλέγραφος», που του επιτρέπει την είσοδο στο Χρηματιστήριο δαμπακιού του Μίνετ-έλ-Μπασάλ. Φεβρουάριος 10, ο Ι. Σταματιάδης από την Κωνσταντινούπολη γράφει στο φίλο του Παύλο Καδάφη πώς δεν διάβασε μιá «διατριδή» του Κ. δημοσιευμένη άγνωστο που. Ευχαριστιόταν, προσθέτει, ν' ακούει τον Κ. ν' απαγγέλλει ποιήματα κ' εκτιμούσε το πνεύμα του. Στο περιοδικό «Εσπερος της Λειψίας και με το διάμεσο Φ στην υπογραφή του, που θα το διατηρήσει δέκα χρόνια, ο Κ. δημοσιεύει ποιήματα: «Βακχικών» 15/27 Μαρτίου, «Μάταιος, μάταιος έρωσ» (έκ του 'Αγγλικού της λαίδης Βάρναρδ) 1/13 'Ιουνίου, «ο Ποιητής και η Μούσα» 15/27 Αύγουστου. Στην έφημερίδα 'Ομόνοια της 'Αλεξάνδρειας δημοσίεψε άρθρο στις 21 'Απρ. / 3 Μάτρου: «Οι άπάνθρωποι φίλοι των ζώων» με μονοψήφια υπογραφή Κ. Ο Μικέ Ράλλης δρίσκειται από τον 'Ιούνιο στην 'Αγγλία. Του γράφει από το Λίβερπουλ στις 18 'Ιουν., από το Λονδίνο στις 20 και 24 'Ιουν., πάλι από το Λίβερπουλ στις 7, 12, 19, 22, 27, 29 'Ιουλίου, 4 και 5 Αύγουστου. Ο Τζών Ροδοκανάκης γράφει μόνο μιá φορά από το Λίβερπουλ, 1 'Απριλίου. Ο 'Αλέξανδρος Θ. Κιτροές στην 'Αλεξάνδρεια γράφει του Κ. δυο σημειώματα 24 και 25 Αύγουστου σχετικά με την επιστροφή του Μικέ από την 'Αγγλία. Στα γράμματα του τελευταίου φαίνεται καθαρά η αντιπάθειά του για τη φίλια του Κ. με τον Κιτροές. Η θεία του 'Αμαλία Καλλινοός γράφει της αδελφής της Χαρίκλειας: «Έχομε το talent εις την οικογένειά μας να φαντάζομε με δ,τι δάλλομε, αρχίζοντας από εσέ». Η θεία του Σεβαστή ντέ Ναϊέ, σύζυγος Βέλγου προθευτή, του γράφει από τη Σαγκάη πώς δε θα ήταν δύσκολο να βρει μιá δουλειά στα τελωνεία της πόλης, με τ' αγγλικά που γνώριζε.

1887

Ο Πέτρος - 'Ιωάννης παρασημοφορείται με

το 'Οσμανιέ της τάξεως. Ο Παύλος γίνεται τμηματάρχης του Γραφείου Σαρώσεως και Καταβρέξεως της Δημαρχίας. Ο δόκιμος του Π. Ν. Σπύρος Κοντογιάννης, γράφει του Κ. πώς λυπήθηκε μαθαίνοντας πώς ήταν άρρωστος από κατάχρηση διασκαλάσεων, αν και του φαίνεται περίεργο αυτό, γιατί όταν ήταν περαστικός από την 'Αλεξάνδρεια δεν του φάνηκε και τόσο φίλος τους. Καί σ' άλλο γράμμα: «'Αφού μάλιστα ως αναγινώσκω, μετά μεγίστου ενδιαφέροντος παρακολουθείς και τας μικρότερας κινήσεις του πολυθελγήτρου φύλου και πολύ σωστά καθότι άνευ αυτών ή ζωή είναι νεκρά». Κι από γράμμα του Κήμωνη Περικλή φαίνεται πώς δεν ήταν τότε αποκλειστικά δημοφιλής (σημειώσεις Ρίκας Σεγκοπούλου). Στο Λονδίνο πεθαίνει η Μαρία σύζυγος του θείου του Γεωργίου Καδάφη. Κατάγονταν από την Κωνσταντινούπολη, γένος Θωμά, γεν. γύρω στα 1807.

1889

Φεβρουάριος 9, γάμος του 'Αριστείδη με τη Μπρία Γ. Βούρου, Χία, από πλούσια οικογένεια, με κτήματα στην Κάτω Αίγυπτο. Συγγένευε με τους Ροδοκανάκη, Ράλλη, Ζιζίνια. 'Ιούνιος 19, ο Μικέ Ράλλης δρίσκειται στο Παρίσι, γράφει του φίλου του Κ. για ξενύχτια και καταχρήσεις με γυναίκες. Στις 14 'Ιουλίου θα πάρε: το πλοίο από τη Μασσαλία. Οκτώβρης 1, θάνατος του Μικέ Ράλλη στην 'Αλεξάνδρεια. Νοέμβριος 10, στο μνημόσυνο του στο ναό του Εθαγγελισμού ο δάσκαλος του Κ. Παπαζής απαγγέλλει: «'Ελεγεΐον».

1890

Νοέμβριος, ο αδελφός του Γεώργιος που εργάζεται στο κατάστημα καπνών του Λονδίνου Πουλίδης και Σία, προτείνει στον Κ. μιá θέση αλληλογράφου με μισθό 8 λίρες το μήνα.

1891

Μάρτιος 17, στην 'Αλεξάνδρεια πεθαίνει ξαφνικά ο αδελφός του Πέτρος - 'Ιωάννης, άγαμος. Ήταν γραμματέας του Συμβουλίου των Καθάρσεων. Γεννήθηκε στις 12 Μαρτίου 1851 στο Λονδίνο, όπου είχε μεταβεί προσωρινά η Χαρίκλεια. Εκτός από τα παράσημα Μετςηδιέ και 'Οσμανιέ, τιμήθηκε και με 'Ιταλικό. Η περιγραφή της λαμπρής κηδείας του, (έφ. Τηλέγραφος 18 Μαρτίου 1891) όπου παρίσταντο «οι άριστοι της άνωτάτης κοινωνίας», είναι: πιθανότατα από το χέρι του Κ. Μάρτιος 30, στην έφ. 'Εθνική της 'Αθήνας δημοσιεύει άρθρο «Τά 'Ελγίνεια Μάρμαρα». Στην 'Αλεξανδρινή Rivista Quindicinale, 'Απρίλιος 10, «Give back the Elgin Marbles» υπογραφή C. F. Cavafy. 'Απρίλιος 29, στην 'Εθνική, άρθρο «Νεώτερα περί των 'Ελγινείων Μαρμάρων». 'Ιούλιος 28, ο Παντελής Δ. Καδάφης πηγαίνει από την Κωνσταντινούπολη στην 'Αθήνα για λίγο διά-

στημα. Σεπτέμβριος 30, στο 'Αττικόν Μουσείον, στη στήλη της 'Αλληλογραφίας, ή πρώτη γνωστή κριτική ποιήματος του Κ. πιθανότατα για το «Κτίσται» και από τον Ι. Πολέμη. Οκτώβριος 15, στο 'Αττικόν Μουσείον, «Κτίσται». Τόν ίδιο περίπου καιρό τυπώνει στο 'Αλεξανδρινό τυπογραφείο Πεντασών «εις φυλλάδια» το ίδιο ποίημα. Δεκέμβριος 27, στο περ. Κλειώ της Λειψίας, άρθρο «ό Σακεσπέρως περί της ζωής». Δεκέμβριος 30, στην έφ. Τηλέγραφος της 'Αλεξάνδρειας, το άρθρο «Ο καθηγητής Βλάχη περί της νεοελληνικής». Θάνατος στο Λονδίνο στα 1891 του θείου του Γεωργίου Καδάφη, συντάκτη του άλλου πατέρα του. Ήταν εξέχουσα έμπορική φυσιογνωμία και από τους σοφούς γραικούς έμπόρους της Λόντρας. Γεν. 28 'Ιαν. 1806. Είκοσι χρονών έγκαταστάθηκε στην 'Αγγλία. Στα 1837 παντρεύτηκε στο Λονδίνο τη Μαρία Θωμά που συγγένευσε με τους 'Ιωνόηδες και τους Κορσαβέτηδες της Λόντρας. Ήταν φίλος του Καίρη και θαυμαστής του Κοραή.

1892

'Ιανουάριος 15, δημοσιεύει το «Λόγος και Σιγή» στο 'Αττικόν Μουσείον. Φεβρουάριος 22, στο ίδιο περιοδικό το «Σάμ - έλ - Νεσίμ». Μάρτιος 1, προσλαμβάνεται ως έκτακτος γραφεύς στην 'Υπηρεσία των 'Αρδεύσεων, Τρίτος Κύκλος, που εξαρτιέται από το 'Υπουργείο Δημοσίων Έργων. Οι προϊστάμενοί του είναι 'Αγγλοι. Μισθός: 7 λίρες. 'Απρίλιος 23, άρθρο στον «Τηλέγραφο», «Οί Βυζαντινοί ποιηταί». Αύγουστος 15, στο περιοδικό της 'Αθήνας ή Φύσις το ποίημα «Αοιδός». Νοέμβριος 5, στον Τηλέγραφο «Λάμια», άρθρο. Νοέμβριος 15, «Βακχικών», δημοσιευμένο στα 1886 ξαναδημοσιεύεται στο Φύσις αλλά με τροποποιημένους σημειωτικά τους 12 τελευταίους στίχους.

1893

'Ιανουάριος, ό Κ. δάξει οικονομικό πρόγραμμα στη ζωή του και κρατάει λογαριασμούς. 'Ιανουάριος 14, «Η ποιητής του κ. Στρατήγη», άρθρο στον Τηλέγραφο. Φεβρουάριος 22, «Vulnerant omnes ultima nequit» ποίημα στο Φύσις. 'Απρίλιος 21, «Τό Κυπριακόν Ζήτημα» άρθρο στον Τηλέγραφο. 'Ιούλιος 1, «Λάμια» αναδημοσίευση με μικρές τροποποιήσεις στην έφ. Κωνσταντινουπόλις της Πόλης. Γράφει «Τό Βουνό», πεζό που θα μείνει άδημοσίευτο ως τα τέλη του 1963. Αύγουστος, γράφει τα «Κεριά», πρώτη μορφή. Σεπτέμβριος 5, «Καλός και κακός καιρός», ποίημα στο Φύσις. Νοέμβριος 13, «Ελληνικά ίχνη έν τφ Σακεσπέρω», άρθρο στην έφ. Κωνσταντινουπόλις. Τίς τελευταίους μέρες του Δεκεμβρίου ό Κ. δρίσκαται στο Κάιρο «χάριν άνα-

φυχής». Μένει στο Shepherds Hotel. Τό έτήσιό του εισόδημα στα 1893 είναι 126 λίρες.

1894

'Απρίλιος 19, ό 'Επιθεωρητής του Τρίτου Κύκλου ζητάει από το Γ. 'Επιθεωρητή των 'Αρδεύσεων του Δέλτα μία αύξηση μισθοῦ για τον ύφισταμένο του Κ. φαίνεται, γράφει, πως δέν υπάρχει πιθανότητα να διοριστεί μόνιμος υπάλληλος εξαιτίας των κανονισμών. Μάϊος 1, ό Γ. 'Επιθεωρητής γράφει στον 'Υφυπουργό συνιστώντας να δοθεί αύξηση 2 λιρών: «Είναι ένας πολύ καλός γραφεύς και κάνει έξοχη εργασία. Μένει να είναι: "Ελληνικός δέν μπορεί ποτέ να έλπει: ετι θα περιληφθει στο μόνιμο προσωπικό". 'Ιούλιος 25, ό μισθός του γίνεται λίρες 9. — Αύγουστος, γράφει το «Πάλι στην ίδια πόλι», πρώτη μορφή του «Η πόλις». 'Ο Περικλής 'Αναστασιάδης τελείωσε τις σπουδές του κ' επιστρέφει από την 'Αγγλία. Θα φανεί πολύ χρήσιμος στον Κ. που έγγράφεται ως μεσίτης στο Χρηματιστήριο (Bourse Khediviale d' Alexandrie) δίχως να εγκαταλείψει τη δουλειά του στις 'Αρδεύσεις. Θα μείνει γραμμένος ως το 1902. Οκτώβριος 28, στο περ. Φύσις ό Φ. Πρίντζης γράφει έντυπώσεις του από την 'Αλεξάνδρεια: «'Ο Κύριος Καδάφης είναι τέλειος τζέντλεμαν, της λεπτής εκείνης σοβαρής αγγλικής ανατροφής δπαδός, και φυσικώς, διότι άνετράφη εις 'Αγγλίαν». Γράφει το «Ένας Γέρος», πρώτη μορφή. Από τις 12 'Ιουλίου έχει γράψει το «Φωνά! Γλυκεία» (πρώτη μορφή του «Φωνές») που θα δημοσιευτεί στο Είκοσονογραφημένον Αίγυπτιακόν 'Ημερολόγιον, 'Αλεξάνδρεια, 1895, του Γ. Β. Τσοκόπουλου, μαζί με τρία άλλα ποιήματα: «Τό καλαμάρι», «'Η Ψήφος της 'Αθηνάς», «Τιμόλαος ό Σαρακούς». Δεκέμβριος 16, έφ. Μεταρρύθμισεις, 'Αλεξάνδρεια: «Τό Καλαμάρι» του κ. Καδάφη είναι δείγμα όχι κοινόν αντικειμενικής υποκειμενικότητας. Πλήν, άλλόμονον! Πόσον σπάνια είναι τα τοιαύτα καλαμάρια». Δεκέμβριος 17, έφ. Ταχυδρόμος, 'Αλεξάνδρεια: «Γλυκείς έντως και πλήρεις μελαγχολικής ύποβολής στίχοι του κ. Κ. Φ. Καδάφη».

1895

Μάρτιος 10, ξαναδημοσιεύει με μικρές αλλαγές το «Κτίσται» στα περ. Είκοστός Αίων της 'Αλεξάνδρειας. 'Απρίλιος 20, «'Η έλεγεία των λουλουδιών» ποίημα, στο ίδιο περιοδικό. Μάϊος 31, «'Ωραι μελαγχολίας» ποίημα, στο ίδιο. Αύγουστος 20, «Είς την Σελήνην» (Shelley) μετάφραση στίχων, στο ίδιο περιοδικό. 'Εκείνη την εποχή ό Κ. διαβάζει και σχολιάζει μία κριτική για το μυθιστόρημα Jude the Obscure του Thomas Hardy δημοσιευμένη σε αγγλικό περιοδικό. 'Ο άλλος δάσκαλός του Κ. Παπαζής ξανατυπώνει στην 'Αλεξάνδρεια τη μελέτη για το Δημήτριο το Φαληρέα (Α' μέρος).

Ἰανουάριος 11, ὁ Παύλος ἐκλέγεται μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Χεδιδικῆς Λέσχης, μετὰ τοὺς Ἕλληνας Γ. Γούσιου καὶ Α. Ρήγα Τζηρό. Οἱ ὑπόλοιποι εἶναι Ἄγγλοι μεγαλέμποροι ἢ ἀνώτατοι δημόσιοι ὑπάλληλοι. Ἰανουάριος 16, πεθαίνει στὴν Πόλη ὁ Γιωργάκης Φωτιάδης παπῶς τοῦ ποιητῆ. Ἡ περιγραφή τῆς κηδείας του ἀπὸ τὸ *Moniteur Oriental* τῆς Πόλης ἀναδημοσιεύεται στὸ *Phare d'Alexandrie* τῆς 28 Ἰανουαρίου. Μετὰ τὴν ἐφημερίδα αὐτή, πρὸ διευθύνει ὁ Ζακύνθιος Νικόλαος Χαϊκάλης Παράς καὶ ἀντιπολιτεύεται τὴν Ἀγγλικὴν Κατοχή, φαίνεται πῶς ὁ Κ. ἔχει κάποιου εἶδους συνεργασία τότε. Ὁ Γιωργάκης Φωτιάδης (γεν. Σεπτ. 1800) ἦταν μεγαλέμπορος, κυρίως πολυτίμων λίθων, καὶ κοινοτικὸς ἐπίτροπος. «Μεγάλως συνετέλεσεν» στὴν ἰδρυσὴ τοῦ Ὁρθόδοξου Νοσοκομείου τοῦ Μπαλουκλή. «Ἐχαιρε πολλὴν ἐκτίμησι μετὰ τῶν Γραικῶν καὶ εἶχε πολλὰς φιλίας μετὰ Τούρκους πασάδας». «Εὐτύχησα νὰ τὸν γνωρίσω προσωπικῶς» σημειώνει ὁ ποιητῆς. Φεβρουάριος 4, «Οἰδίπους», ποίημα στὸ ἀλεξανδρινὸ περιοδικὸ Κόσμος. Ἀπρίλιος 28, «Ὠδὴ καὶ ἐλεγεία τῶν ὀδῶν» ποίημα στὸν Κόσμος. Μάϊος 6, τὸ ἴδιο ποίημα δημοσιεύεται στὴν ἀθηναϊκὴ Τὸ Ἄστυ. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία γνωστὴ δημοσίευση τοῦ ποιητῆ μετὰ τὸ διάμεσο Φ στὴν ὑπογραφή του. Ἰούλιος 21, «Πλησίον παρθύρου ἀνοικτοῦ» ποίημα στὸν Κόσμος, ὑπογραφή Κωνστ. Καδάφη. Τὴν ὑπογραφή αὐτὴ θὰ κρατήσει ὡς τὰ 1898. Ἰούλιος, γράφει τὸ «Δέησις». Σεπτέμβριος, γράφει τὸ «Τεῖχη». Σεπτέμβριος 15, «Ἐνας Ἔρως» ποίημα, στὸν Κόσμος. Εἶναι τὸ «Μάταιος, μάταιος ἔρως» τοῦ 1886 ἀλλὰ ξαναχυμένο. Ὁκτώβριος 13, «Μνήμη» ποίημα, στὸ Ἄστυ, πρώτη μορφή τοῦ «Ἰωνικόν». Ὁκτώβριος 27, «Ἕλληνας λόγιος ἐν Ρωμαϊκῆς οἰκίας», ἀρθρο στὸν Κόσμος. Ὁ Γ. Β. Τσοκόπουλος — στὸ ἔργο του *Λίγυπτια καὶ ἀναμνήσεις* — ἡ Ἑλληνικὴ Ἀλεξάνδρεια — χαρακτηρίζει τὸν Κ.: «σκεπτικιστῆς, φιλοσοφικός, συμβολικός, μελαγχολικός, με εἰρωνικὴ πικρία», ἀναφέρει τὸ «Καλαμάρι», τὴν «Ἐλεγεία τῶν λουλουδιῶν», τὸ (ἀνεύρετο) «Ἡ κλίτη τοῦ Χριστοῦ», καὶ ξανατυπώνει τὸ «Φωναὶ γλυκεῖαι». Ἄγνωστο πότε καὶ γιὰ πόσες μέρες ὁ Κ. ξανακρίσκειται καίνο τὸ χρόνο στὸ Κάιρο.

1897

Ἰανουάριος 5, «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀυτοκράτορος Τακίτου», ποίημα, στὸ περ. Κόσμος. Ἰανουάριος 26, στὸ ἴδιο περιοδικὸ τὰ ποιήματα «Τὰ δάκρυα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Φαέοντος» καὶ «Τὰ δῆματα τῶν Εὐμενίδων» (πρώτη μορφή τοῦ «Τὰ δῆματα»). Γράφει τὸ ποίημα «Ἡ Τράπεζα τοῦ Μέλλοντος». Ἐκδίδει τὰ «Τεῖχη» σὲ δίφυλλο μετὰ φράση τοῦ Τζῶν στ' ἀγγλικά. Σὲ δραχυγραφημένες σημειώσεις ὁ Κ. μεταγράφει τὶς προσπάθειές του ν' ἀπαλλαγῆ

ἀπὸ τὸ μοναχικὸ πάθος πρὸς τὸν καταβάλλει σωματικὰ καὶ πνευματικὰ. Μάρτιος 6, σημειώνει: «...Ἦρπυα ἀλύγιστα νὰ ἐπιβάλω στὸν ἑαυτὸ μου ἓνα τέρμα ἕως τὴν 1η Ἀπριλίου, διαφορετικὰ δὲν θὰ μπορέσω νὰ ταξιδέψω. Θ' ἀρρωστήσω καὶ πῶς θὰ περάσω τὴ θάλασσα, καὶ πῶς ἀρρωστημένος θ' ἀπολαύσω τὸ ταξίδι μου;». Μάρτιος 8, γράφει στὸν Ἐπιθεωρητὴ τοῦ Τρίτου Κύκλου ζητώντας αὐξήσῃ μισθοῦ. Πολὺ περισσότερο, λέει, πρὸς ἀν πάρει ἄδεια, μόνο οἱ πρώτες 15 μέρες θὰ εἶναι πληρωμένες. Μάρτιος 16, σημειώνει: «Μεζάνυχτα. Ἰπέκνηψα ἐκ νέου. Ἀπελπισία, ἀπελπισία, ἀπελπισία. Καμιά ἐλπίδα δὲν ὑπάρχει. Παρεκτός ἀν σταματήσω ὡς τὶς 15 Ἀπριλίου. Ὁ θεὸς βοηθός». Μάρτιος 30, ὁ μισθὸς του γίνεται 11 λίρες. Τοῦ χορηγεῖται κανονικὴ ἄδεια γιὰ ταξίδι στὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ 10 Μαΐου ἕως 28 Ἰουνίου. Ἀπρίλιος 17, ἡ Τουρκία κηρύττει τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας. Ἦτες τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ. Μάϊος 9, ὁ Κ. μαζί μετὰ τὸν Τζῶν ἐπιβαίνουν στὸ ἀ)π «Κογκό» τῶν Μεσαζερὶ Μαριτίμ. Μάϊος 14, γράμμα τῆς Χαρίκλειας πρὸς τὰ δύο ἀδέρφια πρὸς δρίσκονται στὸ Παρίσι: «...Πλὴν οἱ Ἕλληνες, Κωστάκι μου, τὰ κάμαν ὡσάν τὰ μούτρα τους. Τώρα δέχονται τὰ πάντα ἀπὸ τὰς δυνάμεις, ὅτι θέλουν νὰ τοὺς κάμουν!». Τοὺς δίνει νέα τῶν γνωστῶν τους Πάλη καὶ Ροδοκανάκη, πρὸς τραυματίστηκαν στὸν πόλεμο. Ἰούνιος 13, τελευταία μέρα διαμονῆς του στὸ Παρίσι. Ἀπὸ τὶς 14 Ἰουνίου μέχρι τὶς 21 Ἰουνίου στὸ Λονδίνο. Ἰούνιος 28 ἐπιστροφή τῶν δύο ἀδελφῶν στὴν Ἀλεξάνδρεια μετὰ τὸ ἀ)π «Κογκό». Τὸ ταξίδι, σημειώνει στὸς λογαριασμοὺς του, τοῦ κόστισε 80 λίρες καὶ 30 γρόσια. Αὐγούστου 5, σημειώνει: «Φαίνομαι ὠχρὸς καὶ ἀσχημὸς, ἐνῶ τὶς τρεῖς πρώτες ἡμέρες (ὑστερὰ ἀπὸ τὸ ταξίδι) μετὰ συγχάριονταν γιὰ τὴν καλὴ μου ὄψη». Δεκέμβριος 7, «Ἡ ἀρχαία τραγωδία» ποίημα στὴν ἐφ. Νεολόγος τῆς Κων)πολης.

1898

Ὁ Κ. Σκόκος, στὸ Ἑθνικόν Ἡμερολόγιον τοῦ 1898 χαρακτηρίζει τὸν Καδάφη: «ἠδυεπὴ καὶ ἀδρότατο ποιητῆ» καὶ τὰ ἔργα του μετὰ χάριτος καὶ πρωτοτύπου ἐμπνεύσεως». Δημοσιεύει φωτογραφία τοῦ Κ., μετὰ μουστάκι καὶ τὰ ποιήματα «Ἀρχαῖαι Ἡμέραι: Τὰ ἄλογα τοῦ Ἀχιλλέως», Ὁ Ὁράτιος ἐν Ἀθήναις». Ἐπίσης τὸ «Eheu Fugaces: Ἐνας γέρος» χρονολογημένο: Ἀλεξάνδρεια, 1897. Ὅλα ὑπογράφονται Κωνστ. Καδάφη. Ὁ ἀδελφὸς του Ἀλέξανδρος, διεθυντῆς τοῦ πρακτορείου Κούκ στὸ Πόρτ Σάϊτ, μετατίθεται στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Κ. εἶναι μέλος τῆς Λέσχης Σάν Στέφανο. Ἀπρίλιος 25, θάνατος στὴν Ἀθήνα τοῦ Γ. Γούσιου. Θὰ κηδευτεῖ μεγαλόπρεπα στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἰούλιος 14, γράμμα τοῦ Μικέ (Κωστή) Ράλλη ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ μετὰ πένθιμο πλαίσιο, ἔχει χάσει τὴ γυναῖκα του. Ἰούλιος 26, ἀρχίζει πολὺμηνη πολεμικὴ τοῦ παροικιακοῦ τύπου ἐναντίον τοῦ Κ. Μ. Σαλβάγου γιὰ τὸν πρω-

τέοντα ρόλο που έπαιξε στην ίδρυση της Έθν. Τρ. της Αιγύπτου. Σεπτέμβριος 2, γράμμα του Μ. Κ. Ράλλη από το Λίβερπουλ. Ο Κ. εκδίδει σε διφύλλα το «Δέησις», υπογρ. Κωνσ. Καδάφης. Και τα «Αρχαία: Ημέρα: Τα δάκρυα των αδελφών του Φαέθουτος — Ο θάνατος του αυτοκράτορος Τακίτου» αλλά με υπογραφή Κ.Π.Κ. Σεπτέμβριος 2, στη μάχη του Όμντουρμαν καταρρέει αιφνίδια ο Μαχντισμός. Δεκέμβριος, ο Κ. γράφει το «Περιμένοντας τους Βαρβάρους».

1899

Φεβρουάριος 4, η Χαρίκλεια Καδάφη πεθαίνει στην Αλεξάνδρεια από συγκοπή καθώς κατέβαινε από ένα άμαξι για να μπει στο φωτογραφείο Φειτέλ και Βερνάρδ. Είχε γεννηθεί περί το 1834 στο Νιχώρ του Βοσπόρου, πρώτο παιδί του Γιωργάκη Φωτιάδη και της Κοκόννας Έλέγκως, το γένος Έμμανουήλ, (παλαιδίτικη οικογένεια κατοστημένη απ' τα 1680 στα Φωμαθεία). Παντρεύθηκε νεότερη τον πατέρα του ποιητή. Είχε άλλες έξη αδελφές, μια άγαμη και πέντε καλοπαντρεμένες μ' επιφανείς όμογενείς ή με ξένους διπλωμάτες — οι τρεις τους μάλιστα σε δεύτερο γάμο — κ' έναν αδελφό. Ήταν μικρόσωμη αλλά πολύ κομψή και φιλάρεσκη. Τα παιδιά της φρόντιζαν ως τα γερατιά της να της φέρνουν φορέματα από το Παρίσι και τη Λόντρα. Ο ποιητής την ελάτρευε.

Ο Γεώργιος, που δέν είχε παραστεί στην κηδεία της μητέρας του, έρχεται από το Λονδίνο, έρρωστος, και μένει στο Κάιρο. Τόν ίδιο χρόνο ο Τζών κάνει ένα ταξίδι στη Γαλλία στο Αβινιόν γνωρίζεται με τον Μιστράλ. Ιούλιος 27, θάνατος του Γ. Αδέρωφ, έθνικού ευεργέτη. Σεπτέμβριος 3, θάνατος του Σωφρόνιου Δ', Πατριάρχη Αλεξανδρείας. Στο Έθνικόν Ημερολόγιον του Σκόκου 1899 με την υπογραφή Κωνσ. Καδάφης δημοσιεύονται τα ποιήματα «Οι Ταραντίνοι διασκεδάζουν» και «Η κηδεία του Σαρπηδόου» (χρονολ. Αλεξάνδρεια, 1898) και με την ίδια υπογραφή στο Αίγυπτιακόν Ημερολόγιον 1899 του Α. Δρακόπουλου τα «Φωνή απ' την θάλασσα», «Δέησις», «Τα δήματα των Εύμενίδων» (ξαναδ.), «Ο θάνατος του αυτοκράτορος Τακίτου» (ξαναδ.). Στη Νέα Αατική Ανθολογία ο Δ. Π. Ταγκόπουλος ξαναδημοσιεύει το «Ο Όράτιος εν Αθήναις».

1900

Ιανουάριος 27, ο μισθός του γίνεται Λίρες 12. Μάρτιος 4, στις κοινοτικές εκλογές ο Κ. Σαλβάγος έρχεται ένατος σε αριθμό ψήφων. Αλλά δέκα μέρες αργότερα εκλέγεται καμψήφει πρόεδρος. Ύστερα από άλλες δέκα μέρες αρχίζει έρανο για τις χήρες και τα όρφανά των Άγγλων που έπεσαν πολέμωντας τους Μπόερς. Μάρτιος 26, κηδεία του Αρισταίδη Αναστασιάδη, πατέρα του Περικλή. Άγνωστο πότε και για πόσο ο Κ. βρίσκεται στο Κάιρο. Για να συνοδέψει πιθανό τον έρρωστο Γεώργιο στην Αλεξάνδρεια. Αδ-

γουστος 5, θάνατος του πρωτότοκου αδελφού του Γεωργίου στο Γερμανικό Νοσοκομείο της Αλεξάνδρειας «από χρονίαν νόσον». Ήταν άγαμος. Γεννήθηκε τον Ιανουάριο του 1850 στην Πόλη. Κηδεύτηκε Κυριακή, δίχως προσκλητήρια. Στο Έθνικόν Ημερολόγιον 1900 του Σκόκου, «Κερίά», υπογραφή Κωνσ. Καδάφης. Στο Αίγυπτιακόν Ημερολόγιον 1900 δια υπογραμμένα Κ. Π. Καδάφης: «Το πρώτο σκαλί», «Επικείμενα» (πρώτη μορφή του «Σοφοί δε προσιόντων»), «Ψδή και έλεγεία των δδών» (ξαναδ.) με φωτογραφία (μουστάκι) και κολακευτικό σημείωμα.

1901

Από το χρόνο αυτό ο Κ. συμβάλλει στα έξοδα της κοινής κατοικίας (Λεωφόρος Ραμλίου) με τους άγαμους αδελφούς του Τζών και Παύλο. Στο Έθνικόν Ημερολόγιον 1901 του Σκόκου ξαναδημοσιεύεται με αλλαγές «Η έλεγεία των λουλουδιών». Στο Αίγυπτιακόν Ημερολόγιον 1901 ξαναδημοσιεύονται το «Δέησις» υπογρ. Κωνσ. Π. Καδάφης και «Τιμόλαος ο Συρακούσιος» υπογρ. Κωνσ. Καδάφης. Στο Ημερολόγιο Νυμφαία του Τ. Καζώτου, Αλεξάνδρεια, δημοσιεύονται τα «Τείχη» και ξαναδημ. «Τα άλογα του Αχιλλέως», υπογραφή Κωνσ. Π. Καδάφης και φωτογραφία με μουστάκι. Απρίλιος, γάμοι του Μιχά Κ. Σαλβάγου με την Αργίνη Έμ. Μπενάκη. Απρίλιος 28, θάνατος στο Λονδίνο του Ιωάννη Γ. Καδάφη, εξάδελφου του Κ. Γεννήθηκε Ιούνιο 1838 και έζησε στην Αγγλία. Νέος πολύ επισκέφτηκε την Αλεξάνδρεια. Αρχίατρος Νοσοκομείου κ' εξεταστής της Ιατρικής του Πανεπιστημίου της Λόνδρας. Σύγγαμμος του Στεφανή Ράλλη, γεν. διευθυντή των Αδελφών Ράλλη. Μάιος 4, ο Κ. ζητάει άδεια ταξιδιού στο εξωτερικό. Το δικαιωματικά τρίμηνη από Ιούνιο 10, αλλά επιστρέφει στην υπηρεσία του στις 23 Αυγούστου. Πηγαίνει για πρώτη φορά στην Αθήνα. Κατεβίνει στο Grand Hotel του Φαλήρου. Γνωρίζεται με τον Ιω. Παλέμη, έσπτη τότε της Έθνικής Βιβλιοθήκης και τον Γρ. Ξανόπουλο στον οποίο λέγει πως είναι έρρωστος. Για να κάνει αυτό το ταξίδι, ο φίλος του Περικλής Αναστασιάδης του έδωσε 100 Λίρες. Αύγουστος 12, θάνατος του Κ. Η. Σαλβάγου, στην Όστάνδη, από συγκοπή. Πρόεδρος της Κοινότητας γίνεται ο Έμ. Μπανίκας. Αύγουστος 31, «Che fece... il gran rifiuto», ποίημα Παναθήναια. Οκτώβριος 6, ο Αλέξανδρος παντρεύεται στην Αλεξάνδρεια τη Θελεξιόπη Δ. Θεοδώρου, Μυτιληναία, με κτηματική περιουσία στην Κάτω Αίγυπτο. Θα κατοικήσουν στο 2, οδός Γερμανίας (κατόπι Σουλτάν Χουσέν).

1902

Στο Έθνικόν Ημερολόγιον 1902 «Η φυγαίς των γερόντων» και ξαναδ. με αλλαγές του «Δέησις». Στο Αίγυπτιακόν Ημερολόγιον 1902, «Διακοπή», δια-

πορραμμένα Κωνστ. Η. Καβάφης. Γανουάριος 1, ο μισθός του γίνεται λίρες 14. Γανουάριος 8, θάνατος στο Κάιρο του αδελφού του 'Αριστέϊδου. Είχε γεννηθεί στην 'Αλεξάνδρεια, γύρω στα 1853. Έμπορεύτηκε στο εσωτερικό οτιδήποτε και αργότερα στο Κάιρο τσιγάρα και καπνά. Αντιπροσώπευε την ανώνυμη εταιρεία 'Ο Χεδίβης. Άφησε μια κόρη, τη Χαρίκλεια (έπειτα κυρία Βαλλιέρη). Αργότερα τα όσα του μεταφέρθηκαν στον οικογενειακό τάφο της 'Αλεξάνδρειας. Ο Κ. πύει να εργάζεται πιά στο Χρηματιστήριο. Ο Τζών κάνει ένα ταξίδι στην Πόλη. Ο Παύλος βρίσκεται πιά λίγο στο Λονδίνο. Γράφει το Κ. πώς έγραψε σε 'αγγλικά μια μονόπρακτη φάρσα που έπαιζε να την ανεβάσουν στο Avenue Theatre Νοέμβριος 9, ο Κ. σημειώνει πώς άποψε το πάρασε από το νοῦ να γράψει για τον έρωτά του. Κι όμως δεν θά το κάμει. «Τί δύσκαμη που έχει ή πρόκλησις. Έγώ ελευθερώθηκα απ' αυτήν κ.τ.λ.»

1903

Στο 'Εθνικόν Ημερολόγιον 1903, ξαναδ. Τό πρώτο σκαλί με αλλαγές. Στο Αίγυπτιακόν Ημερολόγιον 1903, ξαναδ. Κερίά, με αλλαγές. Όλα υπογραμμένα Κωνστ. Η. Καβάφης. Γούνοιος 22, ζητάει κανονική άδεια για ταξίδι στο εξωτερικό. Του δίνεται τριμήνη, από τις 3 Αύγουστου. Στην 'Αθήνα πηγαίνει με τον αδελφό του 'Αλέξανδρο. Γνωρίζεται με τον Πορφύρα. Ο Ξενοπούλος έμεινε με την εντύπωση πώς πηγή τη φορά είχε έρθει για λίγες μέρες. Αύγουστος 29, ο Μιχάς (Κωστή) Ράλλης, τον βρίσκει κι αυτός στην 'Αθήνα, του γράφει για να ακυρώσει ένα ραντεβού και του δίνει έλλο. Σεπτέμβριος 11, ή έφ. Νέον Άστου χαρακτηρίζει τά ποιήματά του: «τέλειαι, τά μάλλον έπιποτισμένα από πρωτοτυπείαν και αν θέλετε και τά μάλλον παράδοξα της 'Ελλάδος. Ολίγα αλλά καλά. Σεπτέμβριος 25, στην έφ. Νέον Άστου ξαναδ. Δέηρις. Σεπτέμβριος 27, στην ίδια έφ. Γραμμαστικό σημείωμα 'Η σπανία ποιήσις. Νοέμβριος 30, στα Παναθηναϊα τó ιστορικό άρθρο του Γρ. Ξενοπούλου 'Ένας Ποιητής. Η πρώτη έκτενής μελέτη για την ποιητή του, με κείριες παρατηρήσεις. Τίτλος τιμής για την εφημερίδα του Ξενοπούλου και την ελληνική ποίη. Έκεί δημοσιεύονται για πρώτη φορά 'Θερμοπύλαι', τά 'Παράθυρα' και ξαναδημοσιεύονται: 'Δέηρις', 'Διακοπή', 'Κερίά', 'Παγή', «Che fece... il gran rifiuto» «Τό πρώτο σκαλί». Αναφέρονται: 'Η φυγαίς των προέτιμων», 'Τά έλλογα του 'Αχιλλέως'. Ο ποιητής του αυτοκράτορος Τακίτου», που έχουν δημοσιευθεί, καθώς και τό 'Οι Ταραντινοι που δημοσιεύονται από τό Κ. «άπέσυρα από τά χέλια του Ξενοπούλου. Νοέμβριος 3, ο Κ. σημειώνει στην ύπηρεσία του. Δεκέμβριος 1, στο Νέον Άστου σχολιάζεται ευνούχικά τό άρθρο του Ξενοπούλου και ξαναδ. τά 'Κερίά'. Αυτό τό άρθρο τό είρόδισμά του άνέρχεται σε 584

Τό σπίτι στην όδο Λέφριους, όπου ο Καβάφης έμεινε από τό 1908 ως τά 1933.

1904

Γανουάριος 1, ο μισθός του γίνεται λίρες 16. Στο 'Εθνικόν Ημερολόγιον 1904 ξαναδημοσιεύονται: 'Τά παράθυρα. Πρώτη έκδοσις του 'Περιμένοντας τους Βαρβάρους» σε όκτασέλιδο, Τυπολιθογραφείον Ι. Κ. Λαγουδάκη. 1904. Χρονολογία: Δεκέμβριος 1898. Έπογραφή: Κ. Η. Καβάφης. Αυτή θά διατηρήσει μέχρι τέλους τοῦ βίου του. Μάϊος 31, στα Παναθηναϊα πρωτοδημοσιεύεται τό 'Απιστία. Αύγουστος 15, στο ίδιο περιοδικό 'Φωνές» που είναι τό 'Φωναί γλυκαί» μιά ξαναχωμένο. Αύγουστος 17, έφ. Νέον Άστου, ξαναδ. 'Φωνές». Την ίδια μέρα στην έφ. 'Αθήναι: 'Απλοποίησις» όπου ξαναδ. τό 'Φωνές» με ειρωνικά σχόλια. Περί τό τέλος του χρόνου ο Κ. εκδίδει, τυπολιθογραφείον Ι. Κ. Λαγουδάκη 1904, την πρώτη του συλλογή με 14 ποιήματα και με την εξής σειρά: 'Φωνές», 'Επιθυμίες», 'Κερίά», «Ένας γέρος», 'Δέηρις», 'Η φυγαίς των γερόντων», 'Τό πρώτο σκαλί», 'Διακοπή», 'Θερμοπύλαι», «Che fece... il gran rifiuto», 'Τά παράθυρα», 'Περιμένοντας τους Βαρβάρους», 'Απιστία», 'Τά έλλογα του 'Αχιλλέως». 'Απ' αυτά μόνο τό 'Επιθυμίες» είναι ανέκδοτο. Δεκέμβριος 1, με τον αδελφό του Παύλο νοικιάζουν ένα ισόγειο διαμέρισμα στην όδο Ροζέττης 17 (σήμερα ακίνητο Σούκκας, λεωφόρος Χορρέβα). Διαλύεται τό σπίτι της Λεωφόρου Ραυλίου. Ο Τζών μεταφέρεται στο Κάιρο, όδος Ζερβουδάκη αρ. 2.

1905

Γανουάριος 1, ο μισθός του γίνεται λίρες 18. Τά επιδόματα, της μητέρας του όσο ζούσε, του Τζών και για λίγο του 'Αλέξανδρου (3, 4 ή 5 λίρες τό μήνα) σταματοῦν ελότεια. Ο Παύλος προδιβάζεται σ' 'Επιθεωρητή. Στο 'Εθνικόν Ημερολόγιον 1905 ξαναδ. με ασημντες αλλαγές τό 'Διακοπή» και τό 'Θερμοπύλαι». 'Απρίλιος 22, ο Κ. γράφει τοῦ Τζών στο Κάιρο, πώς υποφέρει από κήλη και τοῦ εκφράζει τους φόβους του. Ο Τζών απαντάει στις 24 τοῦ ίδιου μήνα και τον καθησυχάζει. 'Η πάθησις... δεν ήταν πράγματι σοβαρά. Της επέζησε ο ποιητής ειρηνιστικά

ολόκληρα χρόνια, πληροφορεί ο διογράφος του Μ. Περίδης. Μάιος 1905 στο περ. Άκρι-
τας ξαναδ. τὸ «Ένας γέρος». Ἰούνιος
26, ζητάει κανονική άδεια γιά ταξίδι στο έ-
ξωτερικό. Τὸ δίνεται ἀπὸ τὴς 7 Αὐγού-
στου. Πηγαίνει στὴν Ἀθήνα όπου εἶναι ἀρ-
ρωστος ὁ Ἀλέξανδρος με τυφοειδίη. Αὐγού-
στος 21, θάνατος τοῦ Ἀλέξανδρου. Γεννή-
θηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια γύρω στὰ 1856. Ἐρ-
γάσθηκε ὡς ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Thos
Cook & Son, στὸ Πόρτ Σάιτ καὶ στὴν Ἀλεξάν-
δρεια. Ζωγράφιζε. Αὐτὸς καὶ ὁ Κ. εἶναι τὰ
παιδιά τοῦ Πέτρου Καδάφη, πὸ «ἐπέστρεψαν»
στὴν Ἑλληνική ἰθαγένεια. Ἐτάφη, μιὰ κόρη,
Ἐλένη, ἀργότερα κυρία Κολέτσι. Ἐτάφη, στὸ
Α' Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν. Νοέμβριος 5,
γράμμα τοῦ Τζῶν: «Καλὰς μέραις δὲν εἶχαμε
ποτέ, ἀλλὰ νὰ μὴ χάσωμε τὴν ἐλπίδα ἡμερῶν
ἡρῶων, ἡμερῶν καταγινομένων εἰς τὰς συνει-
θισμέναις ἀσχολίαις τῆς ζωῆς, χωρὶς τραγω-
δίαις». Νοέμβριος 19, ἀπὸ τὴς βραχυγρα-
φημένες σημειώσεις του: «Ἰφίσταμαι μαρτύ-
ρις. Σηκώθηκα καὶ γράφω τώρα. Τί νὰ κάμω
καὶ τί θὰ γίνει; Τί νὰ κάμω;... Βοήθεια. Εἶ-
μα: χαμένος» — γραμμὴν στίς 2 μετὰ τὰ με-
σάνυχτα. Νοέμβριος 30, στὰ Παναθη-
ναία. «Τρῶες».

1906

Στὸ Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον 1906
ξαναδημοσιεύονται τὰ «Ἀπιστία» καὶ «Φωνές».
Ἰούνιος 13, τὸ δράμα τοῦ Ντενσουάϊ. Σὲ
σύγκρουση με φαλλάχους ἕνας Ἄγγλος ἀξιω-
ματικὸς τραυματίζεται καὶ πεθαίνει ἀπὸ ἡλία-
ση. Ἰούνιος 28, τὰ ἀντίποινα: 4 φαλλάχοι
κρεμασμένοι καὶ 8 μαστιγωμένοι μπρὸς σ' ὄλο
τὸ χωριό. Ἀγανάκτηση τοῦ πολιτισμένου κό-
σμου. Ἰούνιος 30, «Ὁ Βασιλεὺς Δημή-
τριος» στὰ Παναθηναία. Σεπτέμβριος
24, στὸ Νουμᾶ: «Καδάσης: Ποιητάραρος!...»
Κοροϊδευτικὸ σημεῖωμα γιά τὸ «Βασιλεὺς Δη-
μήτριος». Ὁκτώβριος 1, ὁ Ξενοπούλος στὸ
Νουμᾶ «Ἀνοιχτὸ γράμμα γιά τὸν κ. Α. Σι-
γανό», δίνει πλάγια ἀπάντησιν, στὸ προηγού-
μενο.

1907

Στὸ Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον 1907
ξαναδημοσιεύεται τὸ «Περιμένοντας τοὺς Βαρ-
θάρους» με σημαντικὰς προσθήκας καὶ ἀλλα-
γές. Ἀπρίλιος 15, «Ἡ συνοδεία τοῦ Διο-
νύσου» στὰ Παναθηναία. Ὁ Κ. παίξει
τέννις, ράβεται στὸν καλύτερο ράφτη τῆς Ἀ-
λεξάνδρειας, στὸν Kurk καὶ μαζί με τὸν
Παῦλο ἔχουν ἕνα φαετὸν (δίτροχο ἀμάξι) γιά
τοὺς περιπάτους. Ἀπρίλιος 29, ἀρχίζει
ἡ κανονική του άδεια, πὸ τὴν περνάει στὴν
Αἴγυπτο. Ἰούλιος 26, τέλος τῆς άδειας.
Ὁ Παῦλος Πετρίδης, νεαρὸς διανοούμενος καὶ
γιατρός, ἐπισκέπτεται τὸν Κ. στὸ διαμέρισμα
τῆς ὁδοῦ Ροζέττης. Εἶναι ἡ ἀπαρχή τῆς γνω-
ριμίας τοῦ ποιητῆ με τὸν κύκλο τῆς Νέας
Ζωῆς. Μεταξὺ Νοεμβρίου καὶ Δεκεμ-
βρίου ὁ Κ. καὶ ὁ Παῦλος ἀφίνων τὸ ἰσό-

γειο τῆς ὁδοῦ Ροζέττης καὶ πιάνουν διαμέρι-
σμα στὸ δεύτερο πύτωμα τῆς ὁδοῦ Λέφειους 16
(τώρα 4) πὸ θὰ μείνει ἱστορικό.

1908

Στὸ Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον 1908
ξαναδ. «Ἐπιθυμίες» καὶ «Τρῶες» με ἀλλαγὴν
Ἰανουάριος, γράφει τὸ «27 Ἰουνίου 1906
2 μ.μ.» ποίημα, σχετικὸ με τὴν τραγωδία τοῦ
Ντενσουάϊ. θὰ μείνει ἄγνωστο ὡς τὰ τέλη
τοῦ 1963. Ἰανουάριος 1, ὁ μισθὸς τοῦ
γίνεται λίρες 20. Φεβρουάριος, στὸ περ.
Νέα Ζωή σημεῖωμα γιά τὸ «Τραγοῦδι τῆς
Τάβλας» τοῦ Μάρκου Αὐγέρη, ὑπογράφει Κ.Π.Ξ.
Στὸ περ. Παναθηναία τὸ ποίημα «Μο-
νοτονία». Ἀπρίλιος, γράφει τὸ «Κρυμμένον»,
ποίημα πὸ θὰ μείνει ἄγνωστο ὡς τὰ τέλη τοῦ
1963. Στὸ περ. Νέα Ζωή, «Γνώμη γιά
τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Ἰούλιος-
Αὐγούστος, στὸ περ. Νέα Ζωή,
ξαναδημοσιεύεται: «Ἡ κηδεὶα τοῦ Σαρπηδόου»,
με πολλὰς ἀλλαγές. Δεκέμβριος, στὴν
Νέα Ζωή ξαναδ. τὸ «Περιμένοντας τοὺς
Βαρθάρους» με σημαντικὰς προσθήκας καὶ ἀλ-
λαγές. Δεκέμβριος 31, στὰ Παναθη-
ναία ὁ Π. Ζητουσιάτης, στὸ ἄρθρο του «Ἡ
Ἀλεξάνδρεια» ἀναφέρει τὸν Κ. καὶ ξαναδ.
τὰ «Κερίά». Ὁ Κ. πηγαίνει στίς συγκατα-
σεις τοῦ ἐντευκτήριου τῆς «Νέας Ζωῆς». Ἐ-
καίνο τὸ χρόνο τοῦ φόφησε ἡ γάτα του πὸ τὴν
εἶχε δέκα χρόνια. Γράφει τοῦ Τζῶν στὸ Κάφο
καὶ τὸ ἀναφέρει με μεγάλη λύπη. Ὁ Παῦλος
ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν Ἰπηρεσία του στὴ ἀγ-
μαρχία. θὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ Γαλλία.

1909

Στὸ Ἐμπορικὸν καὶ Φιλολογι-
κὸν Ἡμερολόγιον, 1909, Ἀλεξάνδρεια,
τοῦ Κ. Δ. Καπράλου καὶ με σύντομη σημείω-
ση δπου τονίζεται ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ δύναμη τῆς
συλλήψεώς τους, ξαναδημοσιεύονται: «Φωνές»,
«Ἐπιθυμίες», «Κερίά», «Τὰ παράθυρα», «Ἡ φε-
χαίς τῶν γερόντων», «Τρῶες», «Θερμοπύλαι»,
«Ἡ συνοδεία τοῦ Διονύσου». Ὁ Κ. συγγράφει
τὴ «Γενεαλογία» του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν πρό-
γονό του Πέτρο Καδάφη (πέθανε περὶ τὸ 1730)
Κωνσταντινουπολίτη. Δίνει πολλὰς πληροφορίας
γιά τοὺς γονεῖς του, τὴς αἰχογένειάς τους, τὴς
διακλαδώσεις καὶ τὴς ἀγχιστείες. Ἰδιαίτερα ἐπι-
μένει στὰ κοινοτικά καὶ ἱερατικά ἀξιώματα πὸ
εἶχαν μερικοὶ ἀπ' αὐτούς. Αὐτὸ τὸ χρόνο σταμ-
τοῦν οἱ βραχυγραφημένες σημειώσεις δπου κατὰ
γράφε ἀπὸ τὰ 1897 τὴς μάταιες προσπάθειές του
νὰ ὑπερνικήσει τὸ μοναχικὸ πάθος. Μάρτιος,
στὴ Νέα Ζωή, τὸ ποίημα «Ὅπως ἐκεῖνος». Σὲ
ἴδιο τεῦχος ὁ Κ.Ν. Κωνσταντινίδης ἀφιερῶν
ἕνα ποίημα τοῦ «στὸν ποιητῆ Κ. Π. Καδάφη».
Ἀπρίλιος 23, ὁ Παῦλος Πετρίδης δίνει
στὸ Ἐντευκτήριο τῆς «Νέας Ζωῆς» διάλεξιν
«Ένας Ἀλεξανδρινὸς ποιητής». Εἶναι ἡ πρώτη
στὴ γενεαίρα τοῦ Κ. γιά τὸ ἔργο του. Μετὰ
μίλησε καὶ ὁ Κ. Ν. Κωνσταντινίδης γιά τὸ βιο-
γρηματογράφο Ἰωάννη Γκίκα. Ἡ διάλεξιν τοῦ
Πετρίδη (πολύτιμη γιάτ' εἶναι σχεδὸν ὅλη)

πώς οι αναλύσεις των ποιημάτων υπαγορεύτηκαν από τον ίδιο τον Κ.), δημοσιεύτηκε στο τεύχος 'Απριλίου (άρ. 5) 1909, της Νέας Ζωής. Αναλύονται και ξανατυπώνονται: «Κερί», «Μονοτονία», «'Η ψυχαις των γερόντων», «Τὰ παράθυρα», «Τρῶες», «Θερμοπύλες», «Τείχη» (με ἀλλαγὴ), «Περιμένοντας τούς Βαρβάρους» (με ἀλλαγὴ), «'Ενας γέρος», «'Επιθυμίες», «Φωνές». Μάϊος 21, σὲ γράμμα του ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, πού περαστικὸς ἀπὸ τὴν 'Αλεξάνδρεια, γνώρισε τὴν ποίησιν τοῦ Κ., ἀναφέρει ἐγκωμιαστικὰ τὸν ποιητὴ καὶ τὸ «'Ενας γέρος». Τὸ γράμμα δημοσιεύτηκε στὸ τεύχος 8-9 τόμος VI τῆς Νέας Ζωής. Ἀδγουστός - Σεπτέμβριος στή Νέα Ζωή, «Τὰ δῆματα» ἑριστικὴ μορφή. Σεπτέμβριος 1, ἀρχίζει ἡ κανονικὴ του ἄδεια πού τὴν περνᾷ στήν Αἴγυπτο, μέχρι τῆς 11 Νοεμβρίου. Ὁκτώβριος - Νοέμβριος στή Νέα Ζωή, Γιάννη Κασσιμάτη: Μιά ματιὰ στή σύγχρονη νεοελληνικὴ ποίησιν. 'Αναφέρεται ὁ Κ. καὶ τονίζεται ἡ πρωτοτυπία του.

1910

Κ. Π. Καβάφη: «Ποιήματα»: 1910: Ὑπογραφεῖον Θ. Κασσιμάτη καὶ Κ. Ἴωνᾶ, 'Αλεξάνδρεια, σελ. 42. Εἶναι ἡ δευτέρη συλλογὴ του. Στὰ 14 ποιήματα τῆς πρώτης τοῦ 1904 πρόσθεσε ἄλλα 7, τὸ ὅλον 21: «Φωνές», «'Επιθυμίες», «Κερί», «'Ενας γέρος», «Δέησις», «'Η ψυχαις των γερόντων», «Τὸ πρῶτο σκαλί», «Διακοπή», «Θερμοπύλες», «Che fece... il gran rifiuto», «Τὰ παράθυρα», «Τρῶες», Περιμένοντας τούς Βαρβάρους», «Μονοτονία», «'Απιστία», «'Η κηδεῖα τοῦ Σαρπηδόου», «Τὰ ἄλογα τοῦ 'Αχιλλέως», «'Η συνοδεία τοῦ Διονύσου», «Ὁ Βασιλεὺς Δημήτριος», «Τὰ δῆματα», «Ὅτις ἐκεῖνος». Φεβρουάριος 14, στὸ Νομᾶ ἄρθρο γιὰ τὸν Κ. τῆς Πετρούλας Φηλορέιτη [Γαλάτεια Καζαντζάκη]. Ἀποσπάσματα του ξανατυπώνει ἡ Νέα Ζωή (άρ. 8-9). Ἱστορικὸ κείμενο ὑστερα ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Ζανόπουλου. Ἰανουάριος ἀλλὰ κυκλοφόρησε 'Απρίλιος, στή Νέα Ζωή ἀρ. 4 τὸ ποίημα «'Η πόλις». Μάϊος - Ἰούnius στὸ ἴδιο περιοδικό, ἀρ. 8-9, τὸ ποίημα «'Η Σατραπεία». Ἰούnius 28, ἐκταλείται κρυφὰ ὁ Οὐαρντάνι δολοφόνος τοῦ πρωθυπουργοῦ Μπούτρος Γάλυκισί. Ὁ Κ. παρακολούθησε μ' ἐνδιαφέρον τὴ δίκη, φύλαξε τῆς ἐφημερίδες καὶ ἔγραψε ἕνα σημείωμα ὅπου ἐπικρίνοντα τὰ ὀργανωτικὰ σφάλματα καὶ ἡ ἔλλειψη ἐνθουσιασμοῦ ἐκείνων πού ἐπιχείρησαν νὰ σώσουν τὸν Οὐαρντάνι ἀπὸ τὴν ἀγχόνη. Εἶναι τὸ ὕλικό γιὰ κάποιο ποίημα πού λογάριζε νὰ γράφει.

1911

Ἰανουάριος 1, ὁ μισθὸς του γίνεται ἄρ. 22. Στὴν Κρητικὴ Ἑστία, Ἡράκλειο, τόμος Γ, 1911, τοῦ Ι. Δ. Μουρέλλου, δημοσιεύεται τὸ «Μάρτια: εἰδοί». Φεβρουάριος, στὰ Γράμματα, 'Αλεξ., τόμος Α', σελ. 3, «Τελεωμένα». Μάρτιος, στὸ ἴδιο περιοδικό, φυλλάδιο 2, «Τυχεὺς γλύπτης» καὶ

ἀναδημοσιεύεται τὸ «Μάρτια: εἰδοί». Ἀπρίλιος, στὸ ἴδιο, φυλλάδιο 3, «'Απολείπειν ὁ θεὸς 'Αντώνιον» Μάϊος 12, στήν ἐφ. 'Αθηναί, ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου σὲ συνέντευξή του ἀναφέρει ἐγκωμιαστικὰ ἕνα ποίημα τοῦ Κ. ἀνάμεσα στῆς ὡραῖες πνευματικὲς ἀπολαύσεις τοῦ τόπου μας: «Ὁ μόνος πού ἀντέδρασε κατὰ τῆς λυρικοπαθείας εἶναι ὁ Καβάφης». Μάϊος - Ἰούnius, στὰ Γράμματα, φυλλάδιο 4-5, 'Ἴωνικόν», εἶναι τὸ «Μνήμη» ξανατυπωμένο. Στὸ ἴδιο φυλλάδιο: Σημειώματα, ὑπογρ. Κ.: Ποιήματα καὶ ποιηταί. Λίγα λόγια γιὰ τὴν ποίησιν τοῦ Κ. («μᾶλλον φιλοσοφικὴ, ὅσοντὸ ἀίσθημα ζωῆς») καὶ ξανατυπώνεται τὸ «Φωνές». Ἀδγουστός 3, θάνατος στή Λωζάννη τῆς Θελεξιόπης Καβάφη, χήρας τοῦ 'Αλεξάνδρου. Ὁ Κ. ξαναπιάνει τὴν «Γενεαλογία» πού ἔγραψε στὰ 1909 καὶ τὴν συμπληρώνει μετὰ τὸ κεφάλαιο Θ'. Δὲν θὰ τὴν ξαναπιάνει πιά. Ἀδγουστός - Σεπτέμβριος, στὰ Γράμματα, φυλλάδιο 7-8, «'Η δόξα των Ἡτολεμαίων». Σεπτέμβριος 28, ἀρχίζει ἡ κανονικὴ του ἄδεια, πού θὰ τὴν περάσει στήν Αἴγυπτο. Ὁκτώβριος - Νοέμβριος, στὰ Γράμματα, φυλλάδιο 9-10, «'Ιθάκη». Νοέμβριος, στή Νέα Ζωή, «Τὰ ἐπικίνδυνα». Ξαναδ. στὰ Γράμματα φυλ. 9-10. Στὸ ἴδιο τεύχος τῆς Νέας Ζωής, σελ. 79, ποίημα-μνήμη τοῦ Πέτρου Μάγνη «'Αδριανός», ἀφιερωμένο «τοῦ Κ. Π. Καβάφη». Δεκέμβριος 7, τέλος τῆς ἄδειας, ὁ Κ. ἐπιστρέφει στήν ὑπηρεσία του. Ὁ προϊστάμενός του L. N. Cooper σημειώνει στὸν ὑπηρεσιακό του φάκελλο: «'Ενας πολὺ χρήσιμος γραφεὺς. Προόδευσε».

1912

Ἀπὸ δὴ καὶ πέρα τὰ ἔξοδα ἐνδυμασίας τοῦ Κ. κατεβαίνουν σχεδὸν στὰ μισὰ σὲ σύγκρισιν μετὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Ροβέρτου Κάμπου: «Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη», Κάτρο. ΜC M X II, 8ο, σελ. XX. Εἶναι μιὰ ἐκτόξευση πίνας καὶ φθόνου, ἡ πρώτη σὲ σχῆμα διελλίου στήν 'Αλεξάνδρεια. Τῆς ἐπικρίσεις του θὰ ἐπαναλάβουν ὅλοι οἱ Καβαφοφάγοι: πεζὴ γλώσσα, ξερατῖλα ἰδεῶν, ἀπουσία αἰσθητικῆς περιγραφῶν, χάρις, ἁρμονίας. Κ' ἕνα δειλὸ ὑπονοούμενο γιὰ τὰ ὡραῖα σώματα. Πίσω ἀπὸ τὴν μάσκα τοῦ Κάμπου κρυβόταν ὁ ποιητὴς Πέτρος Μάγνης. Ἀλλὰ δὲν τόλμησε ποτὲ ν' ἀναγνωρίσει τὴν πατρότητα τοῦ λίβελλου. Γενάρης, στὰ Γράμματα, φυλλάδιο 12, στὸ ἐξώφυλλο: Ὁ λίβελλος τοῦ Κάμπου χαρακτηρίζεται: «Τὸ ἐκθετο αὐτὸ ἔμβρυο φιλολογικῆς κακοήθειας». Στὸ ἴδιο φυλλάδιο ὁ Κ. δημοσιεύει τὸ ποίημα «'Ηρώδης 'Αττικός», καὶ ὁ Π. Α. - Σ. μιὰ δισέλιδη γνώμη γιὰ τὸν Κ. Ὁσ-τόσο, ἀπὸ τὸ τεύχος αὐτὸ σταματᾷ ἡ συνεργασία τοῦ ποιητῆ μετὰ τὰ Γράμματα, γιὰ νὰ ξαναπιάνει μόνος στὰ 1917. Μάρτιος, στή Νέα Ζωή, φυλλ. 5, σελ. 266-8, ὁ Κ. Ν. Π(αππῆς) κατακρίνει τὸ λίβελλο τοῦ Κάμπου. Ὑπερασπίζοντας τὸ ἐντελῶς προσωπικὸ, τὸ ἐντελῶς πρωτότυπο τῆς ποίησιν τοῦ Κ. λέει:

πώς «θα δημιουργήσει σχολή στη νεώτερη Ἑλληνική ποίηση». Ἀπρίλιος 12, Παρασκευὴ ἀπόγεμα. Σὲ δεξίωση πρὸς τιμὴ τῆς Κυβέλης ἀπὸ τὸ Σύλλογο τῆς «Νέας Ζωῆς» παρίσταται καὶ ὁ Κ. Μερικὸς στίχους τοῦ ἀπαγγέλλει ὁ Κ. Ν. Κωνσταντινίδης. Ἀπρίλιος 15, σάββατον Παναθηναϊκὰ ὁ Ἡλίας Π. Βουτιερίδης γράφει γιὰ τὸ λίθελλο τοῦ Κάμπου. Ἀπρίλιος, στή Νέα Ζωή ὁ Κ. δημοσιεύει τὸ «Φιλέλλην». Ἰούλιος 1, ὑπογράφει πενταετὲς συμβόλαιον ἐργασίας στὴν Ἱπηρεσία τῶν Ἀρδεύσεων. Ἰούλιος - Ἰούλιος στή Νέα Ζωή, «Ἀλεξανδρῶν! Βασιλεῖς». Ἰούλιος 12, στήν ἐφ. Ἀκρόπολις ξανατὸ «Che fece... il gran rifiuto». Αὐγουστος 8, Βαλκανοτουρκικὸς πόλεμος. Ὀκτώβριος - Νοέμβριος, στή Νέα Ζωή, «Ἐπέστρεψε». Νοέμβριος 18, ὁ L. N. Cooper σημειώνει στὸν ὑπηρεσιακὸ του φάκελλο: «Ἐνας πολὺ χρήσιμος καὶ ἀξιὸς ἐμπειστοσύνης γραφεὺς. Τὸν συνιστῶ γιὰ ἀξίωση μισθοῦ λίρες 2». Ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς W. R. Williams προσθέτει: «Προσπογράφω. Εἶναι ἕνας πολὺ ἱκανὸς γλωσσολόγος καὶ μεταφραστὴς. Συνιστῶ ν' ἀξιεθῆι σὲ λίρες αἰγ. 24 τὸ μῆνα». Στὸ τυπογραφεῖο Θ. Κασσιμάτη καὶ Κ. Ἰωνᾶ, ὁ Κ. τυπώνει σὲ φυλλάδια τὸ ποίημά του «Στὴν ἐκκλησία». Σχηματίζει τὶς πρῶτες δέσμες μὲ ἀνάτυπα ποιημάτων του (δημοσιευμένων ὕστερα ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ 1910) καὶ τὶς χαρίζει στὸν Χρ. Ζερβὸ καὶ τὸν Περ. Ἀναστασιάδη.

1913

Ἰανουάριος 1, ὁ μισθὸς του γίνεται λ. αἰγ. 24. Στὴ Νέα Ζωή, τεύχος Νοέμβριον - Γενάρη 1913, «Πολὺ σπυρίως». Μάϊος, στὸ ἴδιον περιοδικό, τεύχος Φλεβάρη - Ἀπρίλη, «Ὅσο μπορεῖς», «Τοῦ μαγαζιῶ», «Ἐπὶ γὰ». Μάϊος 10, ἀρχίζει τὴν κανονικὴν του ἔδεια, στὴν Αἴγυπτο, ὡς τὶς 24 Ἰουλίου ἀλλὰ παίρνει συμπληρωματικὰ τρεῖς μέρες κ' ἐπιστρέφει στὴν ὑπηρεσία στὶς 27 Ἰουλίου. Ὁ νέος του προϊστάμενος A. D. Buckley σημειώνει: «Ἐξαιρετικὰ καλὰ ἐνημερωμένος καὶ ἱκανός. Ἐνας ἐξυπνὸς ἄνθρωπος καὶ πολὺ ὑποχρεωτικός, ὅμως μιὰ ἰδέα σχολαστικός».

1914

Γενάρης - Μάρτης, στή Νέα Ζωή, σελ. 6, «Λυσίου γραμματικὸν τάφος» καὶ «Εὐρύωνος τάφος». Ἀπρίλης - Ἰούνης στὸ ἴδιον περιοδικό, σελ. 97, «Πολυέλιος». Αὐγουστος 1, ὁ Παγκόσμιος πόλεμος. Ὀκτώβριος 21, ὁ Κ. εἶναι ἄρρωστος ὡς τὶς 25 τοῦ ἴδιου μῆνα. Νοέμβριος 5, ἡ Ἱπηρεσία τοῦ ἀναγνωρίζει τὶς 5 μέρες τοῦ ἀπουσίας, μὲ πλήρεις ἀποδοχάς. Νοέμβριος 17, ἐφ. Ἔθνος, ἡ Γαλάτεια Καζαντζάκη στή διάλεξή της «Ἑλληνικά Γράμματα καὶ συγγραφεῖς» ἀναφέρει τὸν Κ. Νοέμβριος 22, στὸ Νουμά ὁ Τ.Σ., σχολιάζει: Γύρω ἀπὸ τὴν διάλεξιν. Τὸ γεμῶνα ὁ Κ. παρακολουθεῖ τὰ Φιλολογικὰ Τετάρτη τῆς «Νέας

Ζωῆς». Κυκλοφορεῖ σὲ φυλλάδια τὸ «Μακρυὰ Δεκέμβριος 22, ὁ προϊστάμενός του F. P. Walsh σημειώνει: «Ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει πλήρη ἱκανοποίησιν (Ἱποσηματάρχης)». Στὴ Νέα Ζωή (Ἰούλιος - Δεκέμβριος) σελ. 323 - 333 μὲ τὴν μονοθήφια ὑπογραφή Κ. δημοσιεύεται τὸ μελέτημά του «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου». Στὸ ἴδιον τεύχος, σελ. 225 τὸ ποίημά του «Ὁ Θεόδοτος», μὰ τὸ τεύχος πραγματικὰ κυκλοφόρησε στὰ 1915 γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κ. θεωρεῖ αὐτὸ τὸ ποίημα τῆς ἐπόμενης χρονιάς. Τέλος, στὸ ἴδιον τεύχος ὁ Γ. Χαριτάκης ἔχει ἄρθρον: Κ. Π. Καβάφης. Ὁ πόλεμος θὰ συγκεντρώσει στὴν Αἴγυπτο πολλοὺς Ἀγγλοὺς λόγιους. Μέσον τοῦ φίλου του Περικλῆ Ἀναστασιάδη ὁ Κ. θὰ γνωριστῆι μὲ τοὺς E. M. Forster, R. A. Furness, Sir John Forsdyke, Sir Bartoll Frere, κ.ά.

1915

Ὁ Κ. παρακολουθεῖ τὶς διαλέξεις ποὺ διοργανῶνουν τὰ «Γράμματα»: τοῦ Δ. Ζαχαριάδη, τοῦ Νίκου Νικολαΐδη κ.ά. Στὰ Γράμματα, Ἰούλιος, φυλλάδιον 25-27, ἕνα ἐπικριτικὸν σημείωμα γιὰ τὰ τελευταῖα ποιήματα τοῦ κ. Κ. ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴ Νέα Ζωή. «...οἱ τελευταῖοι στίχοι κάθε ἄλλο παρὰ ποίησιν μᾶς φαίνονται». Ἀναγγέλλουν γιὰ τὸ ἐπόμενο φυλλάδιον ἀμερόληπτη κριτικὴ. Στὴ Νέα Ζωή, Γενάρης - Ἰούνης, τρία ποιήματα: «Μιά νύχτα», «Θάλασσα τοῦ πρωιοῦ», «Ζωγραφισμένα». Αὐγουστος 15, τελείωσε ὁ Μιχ. Περίδης τὴ μελέτη του γιὰ τὸν Κ. Κυκλοφόρησε πρῶτα σὲ φυλλάδιον καὶ ὕστερα τυπώθηκε στὰ Γράμματα (Φυλ. 28-30, Μάης 1916). Ἡ πρώτη σοβαρὴ μελέτη γιὰ τὸ ἔργο του ἀπὸ Ἀλεξανδρινὸ ποὺ γράφηκε χωρὶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κ. Ὀλότελα λαθεμένη στὶς ἀρνητικὰς παρατηρήσεις της, ἀλλὰ μὲ προσοχὴ καὶ εὐθύνη. Οἱ θετικοὶ χαρακτηρισμοὶ της γιὰ τὴν ποίησιν τοῦ Κ. δὲν ἔχασαν τὴν ἀξίαν τους. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀρνητικὰ της θέματα (ἀπουσία τῆς φύσεως καὶ τῆς εἰκόνας, ὁ ἱστορισμός, ἡ νοικοκυρικὴ ὀλιγάρχεια, τὰ ἀντιπονητικὰ ἱστορικὰ ἢ ἀνεκδοτικὰ ἐπεισόδια, ὁ Ἀνατόλ Φράνς, ἡ παράξενη φυσιογνωμία τοῦ Κ., ἡ ὑποχωρητικότητα, τὸ περίτρομο βλέμμα του κ.ά.) θὰ εἰπεξεργαστῆι ἀργότερα ἐργαστηριακὰ ὁ Τ. Μαλῆνος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Περίδης σὲ κανένα κείμενον του δὲ θὰ ἔχει πιά τούτη τὴ σιγουριὰ καὶ τὴν πυκνότητά. Στὴ Νέα Ζωή (Ἰούλιος - Δεκέμβριος) σελ. 122-5, «Ἡ μάχη τῆς Μακρυοπόλεως», «Ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ Σελευκίδου», «Ὁροσίτης», «Μανουὴλ Κομνηνός». Σὲ φυλλάδιον ὁ Κ. κυκλοφορεῖ: «Σοφοὶ δὲ προσιόντων». Στὸ ἐφ. φανείου τὴν εἴσοδον, «Ὀμνύει».

1916

Ἰούλιος 24, στὸ περ. Ἐβδομάς, Ἀλεξάνδρεια, ἀρ. 2, ξανατυπώνονται τὰ «Ζωγραφισμένα» καὶ «Μανουὴλ Κομνηνός» μὲ τὴν ἔδεια λένε, τῆς Νέας Ζωῆς «ἀπὸ τὸ μετ' ἀλλαγῆς ἡμέρας κυκλοφοροῦν τεύχος της» — δηλαδὴ τοῦ Γεν. - Δεκ. 1915! Ὁ Κ. παρὰ τὰς ἀνά-

ρήσεις τὰς ὁποίας ἐνδέχεται νὰ προκαλεῖ ἡ τεχνολογία του», ἐξετιμήθη πολὺ κλπ., θέσις ἐξωριστῆ κλπ. Στὴ Νέα Ζωή, φυλ. 3-4, σελ. 228-9, πού τὸ τύπωμά του τελείωσε στίς 30 Ἰουνίου, ἡ σύνταξη ἐπικρίνει τὴν ἀπότομη στροφή τῶν Γραμμάτων στὰ 1915 ἀπέναντι στὸν Κ. με ἀφορμὴ τὸ «Θεόδοτο». Νοέμβριος περ. Προπόλαια. Ἀλεξάνδρεια, ἀρ. 2, σελ. 43, «Ὅταν διεγείρονται». Σὲ σημείωμα στὴ σελ. 64, ἡ σύνταξη χαρακτηρίζει ἀτελείωτο τὸ ἔργο τοῦ Κ. καὶ ὑπόσχεται «σοβαρὴ κριτικὴ πού θ' ἀναλάβῃ κάποιος ἀπὸ μᾶς νὰ γράψῃ». Δεκέμβριος, στὰ Προπόλαια, ἀρ. 3, σελ. 65, ξανατυπώνονται τὰ «Τείχη». Ἀμέσως ἀπὸ κάτω «Ὁ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος», ἀφιερωμένο «τοῦ Κ. Π. Καβάφη», ὑπογραφή Μάριος Μέμνων. Στὴ σελ. 80 σχόλιο γιὰ τὰ «Τείχη» («ὅπως τὸ δημοσιεύουμε ἐμεῖς τώρα ἔχει ἀλλαγὴ πού ἔκαμε ὁ ποιητής»). Καὶ πὺ κάτω: «Τὴ σύνταξη καὶ τὴν ἐκδοσὴ τῶν Προπολαίων ἀνέλαβε ὁ Μάριος Μέμνων (Τίμος Μαλᾶνος) κλπ.». Ὁ Κ. κυκλοφορεῖ σὲ φυλλάδια τὸ «Ἐν τῇ ὁδοῦ» καὶ τὸ «Ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐνδυμίωνος». Ὁ Κ. εἶναι τώρα Ὑπομηματάρχης (Ἐκτακτος) με 24 χρόνια ὑπηρεσίας. «Ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει πλήρη ἱκανοποίηση» σημειώνουν στὸ φάκελλό του. Κι ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς τῶν Ἀρδεύσεων B. G. Hargis συνιστᾷ νὰ ἀξήθῃ σὲ 26 λίρες. «Θεωρῶ πὺς ἕνας γραφεὺς τῆς ἱκανότητός του, ὅστερα ἀπὸ 24 χρόνια ὑπηρεσίας ἔπρεπε νὰ παίρνει περισσότερα ἀπὸ 24 λίρες τὸ μῆνα. Ἄν δὲν εἶχε αὐξήσῃ τὸ χρόνο πού ἔρχεται, θὰ εἶναι πάνω ἀπὸ 4 χρόνια δίχως αὐξήσῃ, με 25 χρόνια ὑπηρεσίας, καὶ ἱκανοποιητικῆς ὑπηρεσίας μάλιστα». Μὰ ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ Γεν. Γραμ. τοῦ Ὑπουργείου ἀποφαίνεται: «Δὲν τοῦ δίνονται αὐξήσῃ ἐφέτος».

1917

Μάρτιος 9)22, ἀνακοινώνεται: τελεσίγραφος τοῦ «Ἀγγλοῦ Ἀρχηγοῦ» ζητώντας ἐμπρόθεσμες δηλώσεις προσχώρησης στὸ Κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης. Μάρτιος 14)27(;) ὁ Κ. ὑπογράφει: δῆλωση. Ἀπρίλιος 1, Ὑπομηματάρχης. Αὐξήσῃ. Λίρες αἰγ. 26. Ἀπρίλιος 15, στὸ περ. Φύλλα ὁ Ζ. Χατζὸς[πουλός] ἔχει σημείωμα: «Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης». Γενάρης - Μάρης, στὰ Γράμματα, σελ. 31-32, ξαναρχίζει συνεργασία: «Γκρίφι», «Ἰασὴ τάφος», «Ἐν τῷ μηνί Ἀθύρ», «Ἐτοι: πολὺ ἀτένισα». Στὸ ἴδιο τεύχος, σελ. 133, ὁ αἰσθητικὸς νέος Αἰσων Κυριακόπουλος ἀφιερώνει μιὰ πρόζα του «στὸν ποιητὴ καὶ φίλο Κ. Π. Καβάφη». Στίς σελ. 185-6 δημοσιεύεται περιγραφή ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Γ. Βρισιμιζάκη «Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη». Διαφαίνεται προσπάθειά του νὰ τὸν προσαρτήσῃ στὸν Ἀπουανισμό. Στίς σελ. 195-6 ἄλλος ἀπουάνας, ὁ Βασ. Ἀθανασόπουλος, γράφει ἐν εἰδει μανιφέστου: «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ρουτίνα» [...Νέοι ἀλεξανδρινοί, ὅλοι ἐμεῖς πού προορίζομασθε γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ δράση, πού με ἀγαλλιάσῃ βλέπομασθε ὅτι τὸ καινούργιο καὶ τὸ ἀνα-

τρεπτικό, νὰ κάνουμε καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα... Πολεμώντας τὴ ρουτίνα εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀνεβάσουμε στὴν περιωπὴ πού τῆς ἀρμόζει τὴν ποίησῃ τοῦ Καβάφη...] Ἰούλιος 1, ἀναγεύεται τὸ συμβόλαιό του με τὴς Ἀρδεύσεις γιὰ πέντε χρόνια, μέχρι 31 Μαρτ. 1922. Ἰούλιος 3, κανονικὴ ἄδεια, πού θὰ περάσει στὴν Αἴγυπτο, ἀπὸ 6 Αὐγούστου ὡς 2 Ὀκτωβρίου. Οἱ προϊστάμενοί του σημειώνουν: «Ἐξοχος. Ποιότητα ἐργασίας ἐξοχη. Ἐξοχος. Ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ τὴ δίκαια ἀποχτημένη φήμη του». Στὴ φιλολογικὴ καὶ σατυρικὴ ἐπιθεώρηση Ἐβδομάς, ἀρ. 60, σελ. 2, ὁ Τ. Μαλᾶνος: «Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ρουτίνα». Εἶναι μιὰ βίαιη ἀπάντησῃ στὸ μανιφέστο τοῦ Ἀθανασόπουλου. Μεταξὺ ἄλλων μιλάει γιὰ «λοξοδρομησῃ» τοῦ ποιητῆ πού «εἶχε γι' ἀποτέλεσμα παραστάσεις ἀχρωμας, ξεδαμένες, νόθεσ, διότι καὶ τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα πού ἐχρησιμοποίησε ὁ Καβάφης, στὴν περιστάσῃ αὐτῆ περιορίστηκαν τόσο, καὶ ἦσαν τόσο ἀναιμικά καὶ ἀντίθετα τοῦ χαρακτήρος μας ὡστε ἡ ἐντύπωσῃ πού μᾶς ἀφήνουν εἶναι ἀποκρουστικὴ. Ἐάν ὅλοι μας μπορέσομα νὰ ζήσομα τὴν ἀρνητικὴ ζωὴ τοῦ Καβάφης, τότε καὶ οἱ στίχοι του θὰ εἶναι ἐκείνοι πού θέλομα...» Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς ἑβδομάδες, Ἐβδομάς, ἀρ. 63, Αὐγούστος 25, Τ.Μ. «Ποιητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ... φάμπρικας». Εἶναι μιὰ διακωμώδησῃ τοῦ «Ἐν τῷ μηνί Ἀθύρ» γιὰ νὰ θίξει τὸν Κ. στὸ πὺ εὐαίσητο σημεῖο του, στὴν περηφάνεια γιὰ τὸ ἔργο του. Τίτλος: «Τὸ Μεγ-Ἀθύρ-ιον». «Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ τετραδίου μου δλέπω: / Ἐκθεσις «ὁ δυὸς κ' ἡ Ἀλώπηξ», παρακάτω / ἕνα «τρία», με κόκκινη μελάνη, πού δείχνει, / πὺς ἡ ἐκθεσις μου αὐτῆ ἔχει μεγάλα χάλια / κλπ.» [Μαρτυρία Γιάγκου Πιερίδη (Ὁ Καβάφης, ἐκδ. Ὁρίων, Ἀθήνα, δ.χ. - 1943, σελ. 60) «Ὅταν πρὸ χρόνων, ἔγραφε τὸ θαυμάσιο ποίημά του «Ἐν τῷ μηνί Ἀθύρ», μῆνυσε στὸ Στέφανο Πάργα νὰ πάει νὰ τοῦ τὸ δώσει γιὰ τὰ «Γράμματα». Ὁ Πάργας τὸν βρῆκε νὰ πηγαινοέρχεται στὸ σαλονάκι καὶ στὸ διάδρομο, με τὰ χέρια δεμένα πίσω, νευρικό, ἀνήσυχος. —Πάρ'το, καημένε, αὐτὸ τὸ ἀριστούργημα, τοῦπε δίνοντάς του τὸ χειρόγραφο, πάρ'το γιὰτὶ μοῦ καίει τὰ χέρια... Ἡ πρώτη κ' ἡ μόνη ἴσως φορὰ πού, κάνοντας λόγο γιὰ ποίημά του, τὸ χαρακτήρισε ἀριστούργημα. Στὴν ἐπίθεσῃ τοῦ Μαλᾶνου ἀπάντησαν οἱ Ἀπουάνοι καὶ τὰ «Γράμματα» με τὸ φυλλάδιο Τέχνη καὶ Ρουτίνα (Ἀλεξάνδρεια, 1917): «Κάποιο χθεσινὸ μαθητούδι καὶ σημερινὸ φουσκωμένο ἀσκή... ἀνέλαβε νὰ ἐκδηλώσει τελευταῖα καὶ δημόσια μερικὸς δπουλοὺς ἐνδοιασμοὺς πού δῆθεν τοῦ προκαλεῖ ἡ ποίησῃ τοῦ Καβάφης». Ὁ Β. Ἀθανασόπουλος, ὀρμητικὸς στὴν ἀπάντησῃ του, παραθέτει κοροϊδευτικὰ καὶ μερικὸς ἄθλιους στίχοὺς τοῦ ἐπίδοξου κριτικοῦ. Βιβλιογραφικὰ ἔχει σημασία, γιὰτὶ στὴν ἀπάντησῃ του παραθέτει δλόκληρο τὸ «Ἡδονῆ», πού τὸ ξανατυπώνει ἀπὸ φυλλάδιο ἐγαλμένο κεῖνο τὸ χρόνο ἀπὸ τὸν ποιητὴ. Ὁ Πόλυς Μοδινὸς λέει πὺς «κάποιος Τίμος Μαλᾶνος» κλπ. Ὁ Νίκος Σαντορινιὸς: «Μ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο πού διάβασα τώρα τελευ-

ταία, μὲν δείχνεται: ἄλλῃ μιᾷ φορᾷ ἡ ἰδεολογία τοῦ Γραικοῦ. Ὁ Γραικὸς μισεῖ ἐκεῖνο πρὸς τὸ θᾶ τοῦ ρίξει: κάτω τὰ παλῆα ἰδανικά». Ὁ Ἀλέκος Δ. Σεγκόπουλος (χεῖρες Ἀλέκου πλήν φωνή Καβάφη) θυμίζει: «ὅτι πρὸ ἐνὸς ἔτους ὁ κ. Μαλάνος ἔγραψε ἐπαινετικὴ κριτικὴ γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ ἐπὶ τοῦ περιοδικοῦ «Προτύλαια» καθαρικοῦς — ἀποτυχημένους — στίχους ἀφιερωμένους ἐπὶ τὸν Καβάφη. Καὶ ἦταν, ὡς προσθέσω, ἀπὸ τοῦς συγχρόνους καὶ φαινομενικῶς πολὺ φιλικούς ἐπισκέπτες τοῦ σαλονιοῦ τοῦ ποιητῆ». Ὁ Σ. Γιαννακάκης: «Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἐπαναστατικόν». Ὁ Πέτρος Ἀλήτης δίνει τρία σημειώματα μὲ γενικὸ πνεῦμα εἰκονοκλαστικόν. Ἐνας χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀξίζει: νὰ περισωθεῖ: «Προσεχτικοί, καιροσκοποὶ, φρόνιμοι, δισταχτικοὶ περιμένουνε μ' ἀξιοθαύμαστη ὑπομονή. Καὶ ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα, ὅταν κρύνουνε τὴ στιγμὴ κατάλληλη γιὰ νὰ ἐμφανισθῶνε, παρουσιάζονται τότε αἰφνίδια μὲ μιᾷ σοφιστία, μ' ἓνα μικρὸ ἀσυνάρτητο καὶ ἀνακόλουθο στίχ φράσεις του καὶ στίχ σκέψεις ἄρθρο, καὶ μᾶς ξαφνιάζουνε γιὰ λίγα δευτερόλεπτα δυστυχῶς μονάχα». Ὁ Γ. Βρισμιτζάκης, τέλος, συνεχίζει τὸν ἀπουάνικο προσηλυτισμὸν. Ἰούλιος - Ὀκτώβριος, ἐπὶ Γράμματα, σελ. 344-49, μὲ ὑπογραφή Κ.Π.Κ., κριτικὴ: «Καρπαθιακά δημοτικὰ ἄσματα. Συλλεγέντα ὑπὸ Μ. Γ. Μιχαηλίδου». Ὁ Γ. Βρισμιτζάκης δημοσιεύει τὴν πρώτη εἰδησιὴ ἐργασία σὲ σχήμα μικροῦ διελίου: «Τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη. Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Κ. Π. Καβάφη», σελ. 55, ἐκδοσὴ «Γράμματα», Ἀλεξάνδρεια, 1917. Εἶναι ἓνα ἀξιοπρόσεχτο νοκομμέντο τῆς καθαρικῆς βιβλιογραφίας. Γιατί ἔμμεσα ἀπηχᾷ γνώμες τοῦ ἴδιου τοῦ Κ. γιὰ τὴν τέχνη του (ποίησι, σκέψις, ποίησι, λεκτικὴ κ.α.). Γιατί ἡ ἀνθολόγησι ποιημάτων δηλώνει τὴν ἀνοχὴ τουλάχιστο τοῦ Κ. Γιατί τέλος, ἐκαὶ βρίσκονται καὶ πάλι: τὰ θέματα πρὸς τὰ ἐπεξεργαστέα κατόπιν ὁ Μαλάνος — βρίσκοντας καὶ ἀπὸ πάνω τὸ Βρισμιτζάκη. Στὸ διελίον δίνονται: 21 ποιήματα. Ἀπ' αὐτὰ τὰ 19 ξανατυπώνονται ἀπὸ γνωστὲς δημοσιεύσεις. Μόνο δύο, τὸ «Ἐν ἑσπέρα», καὶ τὸ «Ἐν πόλει: τῆς Ὀσροηνῆς» πρωτοτυπώνονται ἀπὸ φυλλάδια, πρὸς κυκλοφορῆσιν ὁ Κ. μέσα ἐπὶ 1917. Σὲ φυλλάδια κυκλοφορῆσιν ἐπίσης, ἐκτός ἀπὸ τὸ «Ἠδονῆ» καὶ τ' ἀκόλουθα: «Πέρασμα», «Γιὰ τὸν Ἀμμώνη, πρὸς πέθνε 29 ἐτῶν», «Ἐνας θεὸς τῶν», «Ἰγνατίου τάφος», «Μέρες τοῦ 1903», «Ἡ προθήκη τοῦ καπνοπωλείου».

1918

Στὰ Γράμματα, φυλ. 38, Ἰούλιος - Ὀκτώβριος 1917, πρὸς τὸ τύπωμά του τελείωσε στίχ 31 Δεκεμβρίου 1917, σελ. 255-6, «Θυμῆσου σῶμα», «Ἀάνη τάφος», «Νόησις». Στούς χρονολογικοὺς πίνακες πρὸς συνοδεύαν τίς συλλογές του, ὁ Κ. θεωρεῖ τὰ τρία αὐτὰ ποιήματα τοῦ 1918. Στὸ ἴδιον φυλλάδιον τυπώνεται καὶ φωτογραφία του («πρὸς χρόνιον») δίχως μουστάκι καὶ μὲ πενσνέ. «Ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει πλήρη ἱκανοποίησι» σημειώνουν οἱ προϊστάμενοί

του. Θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου Φύλλιαρη. Ἄφησε ἓνα γιό, τὸν Ἀλέξανδρον. Φεβρουάριος 23, ἐπὶ τὸν Ἐπιστημονικὸν Σύλλογον «Πτολεμαῖος Α'» διάλεξιν ἀπὸ τὸν Ἀλέκον Δ. Σεγκόπουλον περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κ. Π. Καβάφη, παρουσία τοῦ Γενικοῦ Προξένου καὶ ἀρκετοῦ κόσμου. Εἰσαγωγὴ ἐπὶ τὴν διάλεξιν ἔκανε ὁ Πόλυς Μοδινός, ἀποκαλώντας, μεταξὺ ἄλλων, τὸν Κ. παρηγορητὴ καὶ διδακτικόν. Ἡ ἴδρις ἡ διάλεξι τοῦ Σεγκόπουλου εἶναι ἓνα πολύτιμο νοκομμέντο, γιατί, χωρὶς ἀμφιβολία πιά, εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ. Ἀναλύει τέσσαρα ποιήματα: «Τὰ ἐπικίνδυνα», «Ἐπήγα», «Μακρὰ» καὶ «Ἐπέστραψε». Στὸ τέλος παραθέτει καὶ τὰ «Κερία». Ὅλα ἐπὶ τὴν ὀριστικὴν μορφήν πρὸς βρίσκονται ἐπὶ τὴν ἐκδοσὴν 1935. Εἶναι ἡ ἀθηναικότερη ἐρμηγεία αὐτῶν τῶν ποιημάτων καὶ ἓνας δυνατὸς φωτισμὸς ἐπὶ τὰ μυστικὰ τῆς ποιητικῆς τοῦ Κ.: τὸ εἰδικὸν δᾶρος τῶν λέξεων, ἡ θέσις τους, ὁ ρόλος τοῦ τίτλου, τῆς στίξεως πῶς λειτουργεῖ ἡ ἔμπνευσις, πῶς γίνεται ἡ σύνθεσις, ἡ σχέση τοῦ ἐνὸς μὲ τὸ ἄλλο ποίημα, οἱ προεκτάσεις, τὰ συμπληρώματα. Μία τολμηρὴ του πράξις: νὰ διδάξει ὁ ἴδιος τὸ Ἀλεξανδρινὸν κοινὸν πῶς πρέπει νὰ διαβάξει τὴν ποίησίν του. Τολμηρὴ ἀλλὰ δικαιομένη. Μόνο στούς μεγάλους συγχωροῦνται αὐτὰ. Τολμηρὸν ἦταν καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἠδονολατρίας, τῆς ἠδονοθηρίας γιὰ τὸ συμφέρον τῆς Τέχνης. Σκαυδάλισε μερικοὺς, μάλιστα δύο φιλολογοῦσας κυρίες σκηώθησαν καὶ φύγαν ἐπιδεικτικὰ. Ἀλλὰ ὁ Κ. ζητοῦσε προπαντὸς νὰ τραθῆξει τὴν περιέργειαν τῶν νέων πάνω ἐπὶ τὴν τολμηρὴν, τὴν ἀνορθόδοξον ποίησίν του. Ἡ διάλεξι, μαζί μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Πόλυ Μοδινού, τυπώθησαν τὸν ἴδιον χρόνον καὶ σὲ διελίον ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρεια. Μάϊος, σὲ περ. Φοῖνικας, Κάϊρο, σελ. 1, «Ἡ διορισὴ τοῦ Νέρωνος». Γενάρης - Ἰούλιος, ἐπὶ Γράμματα, φυλ. ἀρ. 39, σελ. 433, «Ἐπὶ τὸ ἐπίγειον», «Ἀριστόβουλος». Τὸ χρόνον αὐτὸ ὁ Κ. εἶχε κυκλοφορῆσαι σὲ φυλλάδιον τὸ «Καίσαριον», πρὸς ξανατυπώνεται ἐπὶ Γράμματα (φυλ. 39, Γεν. - Ἰούλ.) σελ. 744-6, μαζί μὲ τ' ἀκόλουθα: «Πέρασμα», «Ἐν τῇ ὁδῷ», «Μέρες τοῦ 1903», «Ἐνας θεὸς τῶν», «Ἰγνατίου τάφος». Γιὰ τὸν Ἀμμώνη πρὸς πέθνε 29 ἐτῶν, ἐπὶ 610 καὶ μὲ τὴν δῆλωσιν πῶς καὶ τὸ ἴδιον κυκλοφορῆσαν μεταξὺ φίλων του τυπωμένη σὲ χωριστὸ χαρτί. Στὸ ἴδιον φυλλάδιον ὁ Κ. ἀνάλειψεν κατὰ κράτος τὴν ἀπονομήν τοῦ μεταλλίου Γραμμάτων ἐπὶ τὸν Πολέμη ἐνὼ ἔχε ἀπέθνε ὁ Κ. καὶ ἄλλοι. Σὲ φύλλα ἐπίσης ὁ Κ. κυκλοφορεῖ: «Πρέσβεις ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια», «Ἀμιλιανὸς Μονᾶη, Ἀλεξανδρεύς, 628-655 μ.Χ.», «Ἀπ' τὴν ἐννιά», «Κάτω ἀπ' τὸ σπῆτι», «Ἐπὶ διπλάνῳ τραπέζι». Γενάρης - Ἰούλιος, ἐπὶ Γράμματα, σελ. 686-690, κριτικὴ τοῦ διελίου τοῦ Γρηγορίου Χ. Παπαμιχαήλ «Ἐκκλησία καὶ θέατρον» μὲ ὑπογραφή Κ.Π.Κ. Ἡ κίνησις γύρω ἀπὸ τὴν ποίησίν του μεταφέρται πρὸς τὴν Ἀθήναν. Ἀύγουστος 25, ἐπὶ τὸ Ἐμπρόσθ. ὁ Σ. Μελάς (Φορτσόνιο) ἐπιτίθει τὸ «Ἐπὶ τὸ ἐπίγειον». Νοέμβριος 10, ἐπὶ Βωμό, ἀρ. 3, ὁ Γ. Βρισμιτζάκης μὲ ἓνα χρόνον ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπαινετικὴν

μελέτη του, κατηγορεί τον Κ. για ταφολα-
 τρεία και μυστικισμό, για μυστικοπαθείς με-
 ταπτώσεις και άλλα άπουάνικα έφευρήματα. Νοέμβριος 11, ή 'Αναχωχή, τέλος του πρώ-
 του Παγκόσμιου πολέμου. Νοέμβριος 25,
 στο Βωμό, αρ. 4, ο Γιάννης Δ. Κοκκινάκης:
 «Scripta manent». Έπισημαίνει τις αντι-
 φάσεις του Βρισμιτζάκη και τον προκαλεί να
 εξηγηθεί. Αμέσως άποκάτω ο Βρισμιτζάκης
 προφασίζεται πως όταν έγραφε τη μελέτη του
 σκόπημα έκλεισε τὰ μάτια στο μέρος του έργου
 του Κ. «που τὸ όφείλει στις έμπνεύσεις της
 μυστικοπαθής Ιδισσυγκρασίας του». Αυτό τὸ μέ-
 ρος, όπως τὸ «Δέησις», «Κερίά» τὸ βρίσκει
 «άποκρουστικό». Επίσης βρίσκει πως ο Κ. ά-
 ποθεώνει τὸ λεβαντινικό υλισμό στη «χυδαία»
 «Προθήκη του καπνοπωλείου», ενώ στο «Μέρες
 τοῦ 1903» ή υπερτροφία τοῦ 'Εγώ του «δὲ φαί-
 νεται νὰ μετριάζεται από ένα αίσθημα παγκό-
 σμιας ζωής!» Νοέμβριος - Δεκέμβριος,
 περ. Πυρσός, σελ. 59, ο Η. Ταγκόπουλος
 έπισημαίνει στη συζήτηση: «Ο! 'Απουάνοι και
 ο Κ. Καβάφης». Στο ίδιο τεύχος υπάρχει και
 σημείωμα της σύνταξης. Δεκέμβριος 15,
 στο Βωμό, σελ. 15, ο Γ. Βρισμιτζάκης «'Ελ-
 ληνο-Αίγυπτιώτικη Φιλολογία». Θυμίζει πως
 παλαιότερα υπήρχε ή τριανδρία Γκίκα - Γνευ-
 τοῦ - Καβάφης, μὰ ο τρίτος, αν και επαναστά-
 της, υπέθαλψε τις φιλοδοξίες τῶν νέων μόνο
 στο είδος της «φιλικής» κριτικής (κι αυτό θὰ τὸ
 επαναλάβει ο Μαλάνος). Τώρα, λέει, χτυπιέ-
 ται ο κάθε ποντίφηξ. 'Ο Μαλάνος παρουσιάζε-
 ται με φιλοδοξίες αρχηγού σχολής. Μαζί του
 πρέπει νὰ προσεχτούν οί Νίκος Σαντορινιός,
 Πέτρος 'Αλήτης, Β. 'Αθανασόπουλος και... ο
 Πέτρος Μάγνης, που οί προηγούμενοι επανέφε-
 ραν τὸ έργο του στο φῶς. Στο Κάιρο ο Λουκάς
 Χριστοφίδης κι ο Πάνος Σταυρινός. Και στη
 Γαλλία κάτι νέοι με αρχηγό τον Γιάννη Σα-
 ρειγιάννη. Έντελῶς άκριτα ο Βρισμιτζάκης
 προσφέρει για θαυμασμό τὸ έργο τοῦ Βουτυρά
 στη θέση τοῦ Καβάφης.

1919

Φεβρουάριος 1, στο Βωμό, αρ. 7,
 σελ. 74, Κώστα Μιχαηλίδης: «Μυστικισμός και
 Γαβιάς». Συμφωνεί σε πολλά με τον Βρισ-
 μιτζάκη, ο Κ. δὲν είναι ο ίδιος σε μερικά του
 ποιήματα. 'Ο Κ. δὲν είναι και τόσο ευκατα-
 φρόνητος αντιπρόσωπος τοῦ μυστικισμοῦ της νε-
 ότερης εποχής! Φεβρουάριος 15, στο
 Βωμό, αρ. 8, σελ. 89, ξανατυπώνονται «Πρέ-
 ζεις άπ' την 'Αλεξάνδρεια», «Αίμιλιανός Μο-
 νή 'Αλεξανδρέυς, 628-655 μ.Χ.», «'Απ' τὲς
 ανά». Μάρτιος 15, στο Βωμό, αρ. 10,
 σελ. 119, ξανατυπώνονται «Κάτω άπ' τὸ σπι-
 τὸ», «Τὸ διπλανὸ τραπέζι». Στο ίδιο τεύχος,
 σελ. 121, ὅλοσέλιδο άρθρο τοῦ Πόλυ Μοδινού
 «'Ο Καβάφης». Είρωνεύεται τὸ Βρισμιτζάκη
 τοῦ θέλησε νὰ λανσάρε μερικούς νέους δίχως
 έργο! Θυμίζει τοῦς Σκληρό, Δέλτα, Ζαχαριάδη,
 Ε. Ν. Κωνσταντινίδη κ.ά., που προετοίμασαν
 τὸ ἔργο τῶν νέων. Έπεραμύνεται της ήδονο-
 κερικής ποιήσεως τοῦ Κ. πάνω στη γραμμὴ που

έδωσε ή διάλεξη Σεγκόπουλου. 'Αλλά στην έ-
 πόμενη σελίδα τοῦ άπαντάει ο Βρισμιτζάκης:
 «Ο! 'Απουάνοι και ο Καβάφης». Πάλι μιλάει
 για μαθητούδια της χθὲς και φουσκωμένα ά-
 σκιά. 'Υπάρχει μιὰ αξιομνημόνευτη φράση του:
 «Στο Σαντορινιὸ δὲ θὰ βρῆτε τον ήδονοπαθή
 γέρο, που «μὲς στο μονήρες σπίτι του μεθὰ
 ξανά με την ανάμνηση της ήδονής, αλλά τον
 αλήτη τοῦ μεγάλου δρόμου, που τον φαντάζο-
 μαι φηλό, με μεγάλα μαλλιά και μισόκλειστα
 τὰ μάτια άπό την άντηλιά» (Δηλαδή ένα Βάρ-
 βαρο. Σ.Τ.) 'Απρίλιος 1, ο μισθός τοῦ
 Κ. γίνεται 28 λίρες. 'Απρίλιος, στο περ.
 Atheneum τοῦ Λονδίνου, ο Ε. Μ. Forster
 δημοσιεύει δοκίμιο για την ποίηση τοῦ C. P.
 Cavafy. Με έξύτατες παρατηρήσεις δίνει τον
 άνθρωπο, τον ποιητή και τὸ έργο του. Κίνα
 ή πρώτη προβολή τοῦ Κ. σε ξένο περιοδικό
 μεγάλου κύρους κι από συγγραφέα με όνομα.
 Μεταφρασμένα από τον Γ. Βαλασόπουλο στ'
 άγγλικά δίνει τὸ «Θάλασσα τοῦ πρωιοῦ», πε-
 ρικοπέδ άπό τὸ «'Η πόλις» και «'Ιθάκη», ὀλό-
 κληρα τὰ «'Αλεξανδρινοί Βασιλεῖς», «'Εν τῷ
 μνημ' 'Αθῶν» και «'Απολείπειν ο θεός 'Αντώ-
 νιον». Κείμενο που διατηρεῖ ακόμη τὴ λάμψη,
 και τὴ χρησιμότητά του. 'Απρίλιος 24,
 στη σειρά τῶν διαλέξεων που διοργανώνουν τὰ
 «Γράμματα» ο Θάνος Κατράρο: «Τὰ τρία στοι-
 χεία της ποιήσεως τοῦ Καβάφης». Μάιος 17,
 στην Egyptian Gazette της 'Αλεξάνδρειας
 ξανατυπώνεται τὸ δοκίμιο τοῦ Forster. Στο
 μεταξύ ο Κ. κυκλοφορεῖ σε φύλλα τὸ «'Ο ήλιος
 τοῦ άπογεύματος», που ξανατυπώνεται στο Βω-
 μό, 1-15 'Ιουνίου, σελ. 194, μαζί με τὰ
 παλαιότερα «'Όταν διεγείρονται» και «'Ηδονή».
 'Ιούλιος 29, ο 'Επιθεωρητής Γ. Πάρκας
 εἰδοποιεῖ τον Κ. πως οί Εὐρωπαῖοι ταχυλο-
 γράφοι θὰ τεθούν υπό τὰς διαταγὰς του, όστερα
 άπό τὴ συγχώνευση τοῦ Γραφείου τῶν Σχεδίων
 με τον Τρίτο Κύκλο 'Αρδεύσεων. Σε φύλλα κυ-
 κλοφορεῖ «Τῶν 'Εβραίων (50 μ.Χ.)», «'Ιμε-
 νος», που μαζί με τὸ «'Ο ήλιος τοῦ άπογεύ-
 ματος» ξανατυπώνεται στα Γράμματα. 'Ι-
 ούλιος - Σεπτέμβριος αρ. 40, σελ.
 12-13. Στο ίδιο τεύχος οί πρώτες μεταφρά-
 σεις, στα Ιταλικά, πέντε ποιημάτων από τον
 'Αθ. Κατράρο. Επίσης στις σελίδες 161-2 με
 τίτλο «Ο! ξένοι για τοῦς δικούς μας», περι-
 ληψη τοῦ δοκιμίου Forster. 'Η παραβολή με
 τὸ άγγλικὸ φανερώνει αξιοσημείωτες προσθή-
 κες και παραλείψεις. Αύγουστος 1, αὔ-
 ξηση 20% πάνω στο μισθό του, που γίνεται
 λίρες 33,600. 'Επίδομα άκρίθειας ζωής που
 δόθηκε γενικά σε ὄλους τοῦς δημοσίους υπαλ-
 λήλους. Αύγουστος 14, αρχίζει ή κανο-
 νική του άδεια στην Αίγυπτο. 'Οκτώβριος
 14, τέλος της άδειας. Στο μεταξύ τυπώνει σε
 φύλλα τὸ «Δημητρίου Σωτήρος (162-150 π.Χ.)»
 που ξανατυπώνεται στα Γράμματα, 'Οκτώ-
 βρης - Δεκέμβρης, σελ. 178. Σε φύλλα
 κυκλοφορεῖ άλλα δυὸ ποιήματα: «Νὰ μείνει»
 και «Τοῦ πλοίου». Δεκέμβριος 16, στο
 Mercure de France. Παρίσι, αρ. 136, σελ.
 805-807, άρθρο τοῦ Phileas Lebesque (D.
 Asteriotis): Lettres neo-grecques. La poè-

sie de Constantin Kavafis. Το έργο εικόνημα του Κ. φτάνει από το χρόνο το άνωτατο όριο: Α. Αίγ. 2150, κυρίως από κερδοσκοπίες και τίτλους. Οι προϊστάμενοι σημειώνουν στη φάκελλό του πως δίνει πλήρη ικανοποίηση.

1920

Ίανουάριος ή Φεβρουάριος πεθαίνει στο Hyères της Γαλλίας ο Παύλος. Άγαμος. Γεννήθηκε περί τα 1860 στην Άλεξάνδρεια. Από νέος έκανε βίο έκλυτο και προκλητικό κ' οι διαδόσεις στο κουρσελοχώρι που λέγεται Άλεξάνδρεια έχουν επίσημα. Λένε για κάποιον Γκαφίδη, έπιθεωρητή των κάρρων της Δημαρχίας, που έκανε ζωή σκανδαλώδη. Άν και συχνά υπερθεύουν τα πρόσωπα — όπως γινόταν και παλαιότερα — και τα καμώματα του Παύλου καταλογίζονται στον Κωνσταντίνο. Έτσι και στα 1909 παραλίγο να μη γινόταν η διάλεξη του Παύλου Πετρίδη στη «Νέα Ζωή» για τον Κ., επειδή ο πατέρας Πετρίδης (Άριστειδής) γνώριζε αυτές τις διαδόσεις. Και είναι χάρη στην επέμβαση του άλλου διμλητή, του Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, που ξεκαθαρίστηκε για ποιόν αδελφό πρόκειται — και δόθηκε η πατρική έδρα. Ο Παύλος υπέφερε από το στήθος του και καίνος (σημείωση Ρίχας Σεγκοπούλου - Άγγλιανού) και ίσως από αυτό να πέθανε. Από τον Ιούλιο τα Γράμματα εγκαινιάζουν νέα περίοδο, τη «σοσιαλιστική», με διευθυντή το Στέφανο Πάργα και αρχισυντάκτη το Μιχ. Περίδη. Δέ θα δημοσιέψουν πια ποιήματα του Κ. μήτε και θα τον αναφέρουν στις σελίδες τους. Σεπτέμβριος 2, αρχίζει η κανονική του έδρα, στην Αίγυπτο. Οκτώβριος 6, 9, 10, στην έφ. Άνατολή, ο Α. Παπαδήμας «Ένας άλεξανδρινός ποιητής», με άφορμή το διδύκαρι του Βρισιμιτζάκη για τον Κ. το 1917. Οκτώβριος 29, τέλος της έδρας. Νοέμβριος, σε πολιτική σκλήτηση με το Γλαύκο Άλιθέρση ο Κ. δηλώνει για το Βενιζέλο: «Έ, αν δεν τον θέλει ο λαός, να τ' αφήσει και να φεύγει!» Μέσα στο χρόνο κυκλοφορεί σε φύλλα πέντε ποιήματα: «Είγε έτελεύτα», «Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.)», «Για νάρθουν», «Ο Δαρείος», «Άννα Κομνηνή».

1921

Φεβρουάριος, στο περ. Σκέψη, Άλεξάνδρεια, άρ. 1, σελ. 1-2, ξανατυπώνονται τα «Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.)» και «Είγε έτελεύτα». Φεβρουάριος 27, στο περ. «Φάρος» της Άλεξάνδρειας, άρ. 32, παρωδία από κάποιον Τίνο Έρυθραία του «Είς το Έπίνειον». Μάρτιος 6, στο ίδιο περιοδικό, άρ. 33, ο Γ. Βρισιμιτζάκης με άρθρο «Οι Άλεξανδρινοί... "γέροι"» ειρωνεύεται τον Καβάφη και το Μαλάνο. Μάρτιος 8-14, στον Έλεύθερο Τύπο της Άθήνας ξανατυπώνονται 7 ποιήματα, κάθε μέρα από ένα. Μάρτιος 30, στην αθήνα του Έλληνικού Ωδείου, ο Τέλλος Άγρας δίνει τη διάλεξη του «Ο ποιητής Κ. Π. Καβάφης». Η πρώτη σο-

εαρή διάλεξη για τον ποιητή στη Άθήνα. Μάρτιος, στη Σκέψη, άρ. 2, σελ. 41-42, ο Γλαύκος Άλιθέρσης δημοσιεύει μια άποψη στο έργο του Κ. Είναι πάλι πάνω στη γραμμή της διάλεξης Σεγκοπούλου («άνωτατη Τέχνη χωρίς καταχρήσεις δεν μπορεί να υπάρξει... Ο τεχνίτης — μια και θέτει το έργο του άπένω από όλα — πρέπει να καταστρέψει το έργο του χάρη του έργου του... Τον Καβάφη τον είπαν μουσικιστή, πασιμιστή, άρνητή της ζωής κτλ. Διστάζω πολύ να δεχθώ τους άνω όρους για τον ποιητή...») Μάρτιος, στη Σκέψη άρ. 3, σελ. 1-2, «Βυζαντινός Άρχων, έξόριστος, στιχουργών», Τηλοπούλου, «Για νάρθουν». Στο ίδιο τεύχος, σελ. 38-40, ο Τ. Μαλάνος κατηγορεί τον Ίσαυτρο Άρι (Χάγερ - Μπουφίδη) για δουλική μέμνηση Καβάφη: «Ο καλός μας Κ. ο μοναδικός κι άμίμητος... ο άγαπημένος μας μάιτρ κλπ. Πόσο μακριά βρισκόμαστε από το 1917 με την «άποκρουστική ποίηση» και τις παρωδίες των καθαφικών άριστουργημάτων! Τώρα όμως — σύμφωνα με το νόμο της τραγωδίας — το ρόλο του διώκτη έχει αναλάβει ο Βρισιμιτζάκης. Άλεξανδρινισμοί! Στο μεταίχθιο ο ποιητής κυκλοφορεί σε φύλλα: «Βυζαντινός Άρχων, έξόριστος στιχουργών», «Η άρχή των Έθνων του Άλεξάνδρου Βάλα», «Μελαγχολία Ίάσωνος Κλεάδρου» ποιητού, έν Κοιμισσηνή 505 μ.Χ., «Ο Δημάρχος», «Έκόμισα εις την Τέχνην», «Από την Σχολήν του περιωνόμου φιλοσόφου», «Τεχνουργός κρατήρων». Ιούλιος 23, αρχίζει η κανονική του έδρα, στην Αίγυπτο. Ιούλιος, στη Σκέψη, άρ. 4, ξανατυπώνονται τα «Έθνοια του Άλεξάνδρου Βάλα» και «Έκόμισα εις την Τέχνην». Σεπτέμβριος 20, τέλος της έδρας. Οκτώβριος 31, στο περ. Πολιτισμός του Φ. Γιοφύλλη ξανατυπώνεται το «Κτίσται». Νοέμβριος, ο Κάρολ Ντίτερηχ στη Φιλοσοφική Ηχώ του Βερολίνου σε άρθρο για τη νεοαθηναϊκή λογοτεχνία αναφέρει τον Κ. Νοέμβριος, στο περ. Έλληνική Έπιπέρισις, σελ. 10-12, ο Άναστ. Δρίδας «Έπιτομή κριτικής μελέτης στο έργο του Άλεξανδρινού ποιητή Κ. Π. Καβάφη». Δεκέμβριος 4, στο Έμπρός ο Κωστής Παλαμάς (W) για την Άλεξάνδρεια: «Υπάρχει έκ ποιητής ώμολογημένης πρωτοτυπίας, ο Κ. έξαιρετικώς τιμώμενος υπό των νέων έκαί». Δεκέμβριος 7, ο Κ. γράφει στον Έπίθεωρητή των Άρδεύσεων πως για προσωπικούς λόγους δεν έπιθυμεί ν' άναγεώσει το συμβόλαιό εργασίας με την Ύπηρεσία, που λήγει στις 31 Μαρτίου 1922. «Έξακολουθεί να δίνει κλητή ικανοποίηση» γράφουν οι προϊστάμενοί του. Ο Hubert Pernot στο βιβλίο του La Grèce actuelle dans ses poètes, Paris, 1921, μεταφράζει 6 ποιήματα του Κ.

1922

Μέσα στο χρόνο τυπώνεται και κυκλοφορεί σε φύλλα: «Υπέρ της Άχαϊκής Συμπολιτείας εν λεμήσαντες», «Πρός τον Άντιστοχον Έκαστην», «Σ' ένα βιβλίο παληό».

Ο Harris, προϊστάμενος του Κ. σημειώ-
 νει: «Εξακολουθεί να δίνει πλήρη Ικανοποίη-
 ση. Στάθηκε ιδιαίτερα χρήσιμος διδάσκοντας
 στους ύφισταμένους του καλά αγγλικά. Πρό-
 τιση: Να προβιδαστεί σε τμηματάρχη». Κι ο
 αντικαθιστών τον Γεν. Έπιθ. των Άρδεύσεων
 Κάτω Αιγύπτου W. D. Roberts: «Αναφέρθηκε
 για προβιδασμό, αν παραμείνει στην ύπηρεσία».
 Άπρίλιος 1, «Παρητήθη. Μισθός Λ. Αιγ.
 33,600, συμπεριλαμβανομένων των 20%. Έπο-
 τμηματάρχης». Μάϊος, στο περ. Μοῦσα,
 σελ. 145, ξανατυπώνεται «Από την σχολήν πε-
 ριωνύμου φιλοσόφου». Ιούνιος, στη Μοῦ-
 σα, σελ. 161, ξανατυπώνεται «Ο Δημάρατος».
 Και στη σελ. 175 ο Ι. Μ. Π (αναγιωτόπουλος)
 μιλάει για επίδραση Κ. κρίνοντας ποιήματα
 του Κλ. Παράσχου. Ιούνιος 7, ο Άθ. Κα-
 τράρο γράφει Ιταλικά στο Πόπολο Ρομά-
 νο «Ένας ποιητής της νέας Ελλάδας» Αδ-
 γουστός, στη Μοῦσα, σελ. 4, ξανατυπώ-
 νονται το «Che fece... il gran rifiuto» και
 «Μονοτονία». Αδγούστος 24, μ' ενέργειες
 του Στέφανου Πάργα εκδίδεται πιστοποιητικό
 εκπίσεως του Κ., αρ. 165. Από αυτό γίνεται
 γνωστή η πραγματική ηλικία του ποιητή. Σε-
 πτέμβριος 14, η Σύμνη καίγεται. Κα-
 ταστροφή του Έλληνισμού της Μ. Ασίας. Σε-
 πτέμβριος 20, ο Γεν. Γραμ. του Έπουρ-
 γείου Δημοσίων Έργων Μωχάμετ Όσμάν κλεί-
 νει δρισιτικά τον φάκελλο Καθάφη. Νοέμ-
 βριος 9, στο φάρο Άρθρο του Γ. Βρισιμι-
 τζάκη, αφιερωμένο στον παληό μου φίλο Τίμο
 Μαλάνο. Ο Τ. Μαλάνος εκδίδει στο μεταξύ
 τα «Λυρικά Ταξίδια» με πρόλογο όπου παρα-
 φράζει το «Απολείπειν ο θεός Άντώνιον».
 Δεκέμβριος, στη Μοῦσα, ξανατυπώνεται,
 σελ. 76, «Ο Βασιλεύς Δημήτριος». Ο Ε. Μ.
 Forster εκδίδει στ' αγγλικά: «Άλεξάντρεια:
 Μιά Ιστορία κ' ένας οδηγός», αφιερωμένο στο
 Κ.Π.Κ. Στο «Δελτίον του Έκπαιδευτικού Ό-
 μίλου» (τόμος 10ος - 1922) δημοσιεύεται η διά-
 λεξη του Τέλλου Άγρα για τον ποιητή.

1923

Μέσα σ' αυτό το χρόνο κυκλοφορεί σε φύλλα
 τα ποιήματα: «Έν απογνώσει», «Ο Ιουλιανός,
 δρών ολιγωρίαν», «Έπιτύμβιον Άντιόχου βασι-
 λέως Κομμαγηνής», «Θέατρον της Σιδωνος
 (400 Μ.Χ.)». Στη Νεοελληνική Άνθο-
 λογία του, τεύχος αρ. 11, σελ. 102-113, ο Κ.
 Σκόκος γράφει για τον Κ. κι αναδημοσιεύει 11
 ποιήματα, μεταξύ τους και τα «Ο Όράτιος
 έν Αθήναις» και «Η ελεγεία των λουλουδιών».
 Ο Γ. Βρισιμιτζάκης βγάζει σε δεύτερη έκδοση
 το βιβλιαράκι του του 1917 «Το έργο του Κ.
 Π. Καθάφη», με μικρές διορθώσεις. Άλλαγές
 κάνει στις σημειώσεις. Οι καινούριες είναι
 πολύ ενδιαφέρουσες κάποτε. Στην ανθολόγηση
 των 21 ποιημάτων πρόσθεσε άλλα 4, από τα
 όποια μόνο το «Η αρχή των» δεν είχε ξανα-
 τυπωθεί σε περιοδικό. Ο Ε. Μ. Forster στο
 βιβλίο του Pharos and Pharillon σελ.
 91-97, αναδημοσιεύει το δοκίμιό του του 1919
 για την ποίηση του Κ. Φεβρουάριος 9,

θάντος στην Άλεξάντρεια του Τζών (Ιωάν-
 νης - Κωνσταντίνος). Γεννήθηκε στην ίδια πόλη
 στα 1861 περίπου, εργάστηκε στο έσωτερικό
 και στο ναυτιλιακό Άγγλικό οίκο Moss and Co
 του όποιου έφτασε να γίνει συνέταιρος. Πέθανε
 άγανος, αλλά συζούσε με μια ξένη. Έγγραψε
 ποιήματα στ' αγγλικά και γαλλικά, και τα
 δημοσίευε μετάφραζε, όχι σπουδαία, και ποιή-
 ματα του Κ. Άφησε σεβαστή περιουσία στην
 άνεψιά του Χαρίκλεια Άριστείδη Καθάφη. Στον
 Κ. έφησε μόνο χίλιες λίρες κι αυτό τον κατα-
 στενοχώρησε. Άπρίλιος, στη Μοῦσα,
 σελ. 149, ξανατυπώνονται «Τά δήματα», «Τά
 παράθυρα», «Μακρὰ». Στη Νέα Ζωή, σελ.
 365, ο Τ. Μαλάνος χαρακτηρίζει παρωδία του
 Καθάφη το ποίημα «Βάρβαροι» του Κλ. Παρά-
 σχου. Ιούνιος, στη Μοῦσα, σελ. 199, ο
 Κλ. Παράσχος διαμαρτύρεται με σθένος. Ιού-
 λιος 8, ο Κ. γράφει τη διαθήκη του. Κλη-
 ροδοτεί στην άνεψιά του Χαρίκλεια διακόσιες
 λίρες και στην άνεψιά του Έλένη έπτακόσιες.
 Στον Άλέξανδρο Σεγκόπουλο, που διόριζε κ'
 εκτελεστή, δλόκληρη την υπόλοιπη περιουσία
 του, τα έπιπλα επίσης, τα διαμαντικά και
 «ότιδήποτε με άνήκει». Ιουλίου 26 ως
 τις Αδγούστου 7 δέκα ποιήματά του στο
 Έλεύθερον Βήμα, ένα κάθε μέρα, με
 μερικές διακοπές. Αδγούστος 1, στο περ.
 Όρθρος ξανατυπώνονται, σελ. 31, «Φωνές»,
 «Γιά νάρθουν». Αδγούστος, στη Μοῦσα,
 σελ. 4, «Σ' ένα βιβλίο παληό». Αδγούστος
 28, στο Έλεύθερο Βήμα, «Όμνύει». Σε-
 πτέμβριος, στη Μοῦσα, σελ. 17, «Έν
 πόλει της Όρροηνής». Σεπτέμβριος 7,
 ο Φ. Π (ολίτης) στην έφ. Πολιτεία, αρ-
 θρο δικλωμωδιστικό «Γ. Έξαρχόπουλος Καθά-
 φης Ματθαίου». Σεπτέμβριος 25, ο Λουί
 Ρουσέλ κρίνει τη συλλογή Ποιήματα 1908-
 1914 στον Libre σελ. 87, Μονπελιέ. Στο
 Nation and Atheneum του Λονδίνου, Όκτώ-
 βριος 6, μετάφραση στ' αγγλικά ποιήματος.
 Στη Νέα Ζωή, τόμος XI, σελ. 488, γράμμα
 του Γλαύκου Άλιθέρης για τ' αποκηρυγμένα
 ποιήματα του Κ. Στο περιοδικό Άργώ της Ά-
 λεξάντρειας, φυλλάδιο 3 σελ. 81, ξανατυπώνε-
 ται: το «Σ' ένα βιβλίο παληό», στο φυλλάδιο 4-
 5, σελ. 140, το «Όδος εκείνος».

1924

Αυτή είναι: μια μεγάλη χρονιά για τον Κ.
 και το έργο του. Στην Άλεξάντρεια.
 Ιανουάριος 1, ο Τ. Μαλάνος σε δημόσια
 διάλεξη στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη με θέμα το ποιη-
 τικό έργο του Κ., χτυπάει «τα πρώτά του» δη-
 λαδή τα Ιστορικά του ποιήματα. Ο ποιητής
 του κόβει την καλημέρα. Νωρίς τον Ιανουά-
 ριο είχε κυκλοφορήσει σε φύλλα το «Ο Ιου-
 λιανός έν Νικομηδεία» και το «Πριν τους αλλά-
 ξει ο χρόνος» [Από δω και πέρα δεν αναφέρον-
 ται: πια τα ξανατυπώματα ποιημάτων του
 σ' έφημερίδες και περιοδικά]. Στο δεύτερο εκεί-
 νο ποίημα τη λέξη Έόρκη την τόπωσε με φιλή.
 Αυτό πήρε γι' άφορμή για ν' αρχίσει έναντιον
 του μια έξαλλη πολεμική στις έφημερίδες ο Ια-

Σχέδιο Κ. Μαλέα (1923)

τροφιλόσοφος Σωκράτης Λαγουδάκης, μ' επικίνδυνα υπονοούμενα. Μάρτιος, Ἐξήντα διανοούμενοι τῆς Ἀλεξάνδρειας δημοσιεύουν διαμαρτυρία γιὰ τὶς ἐπιθέσεις αὐτές, στὸ περιοδικὸ Σινεμά. Ὁ Λαγουδάκης ὁμῶς ἐτοιμάζει διάλεξη στὸν «Αἰσχύλο». Ἀλλὰ οἱ λόγιοι, μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Νίκο Νικολαΐδη καὶ τὸ Σακελλάρη Γιαννακάκη κ.ἄ. ὀργανώνουν διαμαρτυρία μέσα στὴν αἴθουσα καὶ ματαιώνουν τὴν διάλεξη. Στὴ διαμαρτυρία πήρε μέρος κι ὁ Τ. Μαλάνος ἂν καὶ μαλωμένος μὲ τὸν ποιητὴ. Ἀπρίλιος 10, ὁ Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, στὴν ἐφ. Ταχυδρόμος, δίνει συνέντευξη στὸ Ν. Γιοκαρίνη γιὰ τὸν Κ. Ἀπρίλιος 11, στὸν ἴδιο καὶ στὴν ἴδια ἐφημερίδα συνέντευξη τοῦ Τ. Μαλάνου, ποὺ ἐπικρίνει καὶ πάλι τὰ ἱστορικὰ ποιήματα τοῦ Κ., τὴ «βάρβαρο ρίμα του»: «Ὁ Κ. κουτσαίνει εἰς τὴν τεχνοτροπίαν του». Τὸ καλοκαίρι ὁ Κ. κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα ἄλλα τρία ποιήματα: «Ἦλθε γιὰ νὰ διαβάσει», «Τὸ 31 π.Χ. στὴν Ἀλεξάνδρεια», «Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ὑπερισχθεῖ». Στὴν Ἀθήνα: Ἀπρίλιος 16, στὴν αἴθουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁδείου ὁ Ἄλκης Θρύλος δίνει διάλεξη γιὰ τὸν Κ. ποὺ κάνει αἴσθηση. Νωρίτερα ὡστόσο, ὁ Μάριος Βαϊάνος εἶχε ἀνοίξει τὸ θέμα μὲ μιὰ

διαμαρτυρία στὸ περιοδικὸ Νέα Τέχνη, Ἰανουάριος, σελ. 14, γιὰτὶ δὲν δόθηκε τὸ Ἀριστεῖο καὶ στὸν Κ. Ὁ Α. Παπαλήμας στὸ περιοδικὸ Κριτικὴ, Φεβρουάριος 29, σελ. 80 δημοσιεύει σημεῖωμα διακωμωδιστικὸ. Ὁ Δ. Π. Ταγκόπουλος ξεσπᾷ γιὰ νὰ ἐξοτιώσει τὸν Καβάφη στὴν ἐφημ. Ἐθνος, Ἀπρίλιος 8, 12, Μάιος 9, 16, Ἰούνιος 12, 21 καὶ στὸ Νουμά, Μάης - Ἰούνιος, σελ. 211. Τὴν ὑπεράσπιση τοῦ Κ. ἀνάλαβε ὁ Ναπ. Λαπαθιώτης, ἐφ. Ἐθνος, Ἀπρίλιος 10, 18, ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, Μάιος 6, ἐφ. Δημοκρατία, Ἰούνιος 18, ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, Ὀκτώβριος 28. Ἀπὸ τὴ μεριά του ὁ Μάριος Βαϊάνος, στὴ Νέα Τέχνη, Ἀπρίλιος, σελ. 61, Μάης - Ἰούνιος, σελ. 77 καὶ μὲ ἐρευνα ἀπὸ τὸν Ἐλεύθερο Τύπο, ἐπου ἀπαντοῦν ἐγκωμιαστικὰ γιὰ τὸν Κ. ὁ Μιλτ. Μαλακάσης, Μάιος 19, καὶ Γρ. Ξενόπουλος, Μάιος 21, προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὸ πανηγυρικὸ τεῦχος. Στὴν πολεμικὴ παίρνει μέρος ὁ Κωστῆς Παλαμάς, ἐφ. Ἐλεύθερος Λόγος, Ἰούνιος 30, ὁ Κ. Μπασιᾶς, ἐφ. Δημοκρατία, Ἀγούστος 19, ὁ Κλ. Παράσχος (Μαρτίος) ἐφ. Ἐλεύθερον Βῆμα, Δεκέμβριος 6. Τέλος ὁ Ψυχάρης τιτλοφορεῖ μιὰ γνώμη του γιὰ τὸν Κ. «Ἐνας Καραγκιόζης», στὸ περ. Κριτικὴ καὶ Τέχνη, Δεκέμβριος, σελ. 95, ἀλλὰ στὸ Νουμά, Δεκέμβριος, σελ. 437, τὴν ἴδια γνώμη τιτλοφορεῖ «Ὁ Κύριος Καβάφης». Πιὸ νωρὶς ὁμῶς, μὲ τὶς πρῶτες ἐπιθέσεις κυκλοφόρησε διαμαρτυρία 31 Ἀθηναίων λογίων (πολλοὶ ζοῦν ἀπὸ τοὺς νεκροὺς, οἱ σημαντικότεροι: Τ. Ἄγρας, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Ἀθ. Κυριακῆς, Ν. Λαπαθιώτης, Π. Νιρβάνας, Γ. Ξενόπουλος, Μήτσος Παπανικολάου, Μ. Ροδάς, Μ. Φιλήντας, Χαντζάρης) ποὺ δημοσιεύεται, Ἀπρίλιος 11, στὸ Ἐλεύθερον Βῆμα καὶ περίληψη στὸν Ἐλεύθερο Λόγο, Ἀπρίλιος 20, στὸν Ἐλεύθερο Τύπο, Ἀπρίλιος στὴ Νέα Τέχνη, σελ. 62. Τέλος ὁ Μ. Βαϊάνος βλέπει τοὺς μὀχθους του νὰ δικαιώνονται. Τὸ πανηγυρικὸ τεῦχος τῆς Νέας Τέχνης (Ἰούλιος - Ὀκτώβριος — ἀλλὰ κυκλοφόρησε ἀργά, τέλος Δεκεμβρίου) εἶναι ἕνας σταθμὸς στὴν καθαρικὴ βιβλιογραφία. Περιέχει ἐκλογή ἀπὸ τὰ ποιήματα, ἐντυπώσεις, χαρακτηρισμοὺς, γνώμες, καὶ μελέτες 42 λογίων ἀθηναίων, ἀλεξανδρινῶν, καὶ ξένων, μιμήσεις καθαφικές, αὐτόγραφο ἀπὸ ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία, πολὺ περιεκτικὴ ἀλλὰ ἀκριβέστατη, ἀνέκδοτα, πληροφορίες, σκίτσα, φωτογραφίες κ.ἄ. Στὸ ἐξωτερικὸ: Ἀπρίλιος 5, στὸ Nation and Athenaeum καὶ πάλι στίς 21 Ἰουνίου μεταφράσεις δύο ποιημάτων, τὸ ἕνα τους «Ὁ Θεοδότος», ἀπὸ τὸν Γ. Βαλασόπουλο, φροντίδα τοῦ Φόρστερ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Τ.Σ. Ἐλιστ δημοσιεύει στὸ Criticon τὴν «Ἰθάκη». [Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲν θ' ἀναφέρονται πιά οἱ μεταφράσεις ποιημάτων του σ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ]. Γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Κ. ἐνδιαφέρονται στὴν Ἀγγλία ὁ Τ.Ε. Λώρενς (τῆς Ἀραβίας) κι ὁ Ἄρνολδ Τόμπσον, πάντοτε μὲ φροντίδα τοῦ Φόρστερ.

Κυκλοφορεί σὲ φύλλα τὰ ποιήματα «Τέμα-
νος Ἀντισχεύς» 400 μ.Χ., «Ἀπὸ ὕαλι χρωμα-
τιστό», «Τὸ 25ον ἔτος τοῦ εἴου του», «Ἐἰς ἰτα-
λικὴν παρχίαν», «Στὸ πληκτικὸ χωριό», «Ἀ-
πολλώνιος ὁ Τυχεὺς ἐν Ρόδῳ». Δημοσιεύει γνώ-
μη γιὰ τὸν Γρ. Ξενόπουλο στὸ Ἀναμνηστι-
κὸ τεύχος γιὰ τὴ θεατρικὴ τριακονταετηρίδα τοῦ
1895-1925, σελ. 70. Ἰανουάριος 10, στὸν
Ἑλεῦθερο Τύπο, ὁ Κλ. Παράσχος γράφει
εὐνοϊκὰ γιὰ τὸ πανηγυρικὸ τεύχος τοῦ Βαϊάνου.
Ἰανουάριος 18, ἔφ. Δημοκρατία, ὁ
Κ. Μπασιᾶς τὸ ἴδιο. Ἰανουάριος 23, στὸ
Ἑλεῦθερο Βῆμα ὁ Φορτούνης (Σ. Μελάς)
γράφει ἐπικριτικὰ. Ἰανουάριος 26, στὴ
Δημοκρατία, ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος.
Φεβρουάριος 6, στὸ Ἑλεῦθερον Βῆ-
μα ἄρθρο τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἀγ. Ἀγαθοκλῆ
«Ὁ Κ. στὴ ζωὴ του». Φεβρουάριος, περ.
Ἀεγῆ, Λαμιασός, σελ. 3 τοῦ ἐξώφυλλου, ὁ Μί-
λιος Χουρμούζιος γράφει ἐπικριτικὰ. Ἰανου-
άριος - Φεβρουάριος, Νέα Τέχνη,
σελ. 24-25, ἄρθρο τοῦ Τ. Μαλάνου. Μάρτιος,
ἓνα ἄρθρο, στὸ ἐντευκτήριο τῶν «Γραμμάτων» ὁ
κοινωνιολόγος Δημοσθένης Δανιηλίδης ὑποστη-
ρίζει πῶς ὁ μεγάλος καὶ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ
τὴν κακοδιαμονία καὶ τὴν καθυστέρηση τῆς Ἑλ-
λάδας, στάθηκε πάντοτε ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ
τῆς Ἀγγλίας στὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα. Ὁ Κ.
ποῦ παρίσταται, ἐπικροτεῖ καὶ δηλώνει πῶς κι
ἐκεῖνος τὸ ἴδιο πίστευε πάντοτε. Ἀπρίλιος
21, ἔφ. Δημοκρατία, μαζὺ μετ' ἄλλους λό-
γιους Ἀλεξανδρινούς, ὁ Κ. ὑπογράφει διαμαρ-
τυρία γιὰ τὴν πύση τοῦ Κώστα Βάρναλη. Μάρ-
τιος - Ἰούnius, στὴ Νέα Τέχνη, σελ.
32, γνώμη του γιὰ τὸν Ἀνρὺ ντε Ρενιέ. Στὴ
σελ. 41 ἄρθρο τοῦ Γρ. Ξενόπουλου γιὰ τὸν Κ.,
σελ. 45 τοῦ Τέλλου Ἄγρα, σελ. 49 τοῦ Ἀγγ.
Σικελιανοῦ, σελ. 50 τοῦ Μιλτ. Μαλακᾶση (ἀπὸ
συνέντευξη σ' ἔφημερίδα). Ἰούnius 15 καὶ
29, στὴν ἔφ. Ἀθηναί, ὁ Γ.Δ. Κορομηλάς, ἐν-
τυπώσεις ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, γιὰ τὸν Κ. καὶ τὸ
ἔργο του. Ἰούnius, στὴν Ἀργώ, σελ.
241-2, εὐνοϊκὸ σημείωμα γιὰ τὸ πανηγυρικὸ
τοῦ Βαϊάνου. Στὴ Νέα Ζωή, τόμος XII, σελ.
109, ἐπικριτικὸ. Ὁ Κ. τὸ ἴδιο γράφει ὁ Λουὶ Ρουσέλ στὸ
Libre, σελ. 284-6.

1926

Μέσα στὸ χρόνο κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα 7 ποι-
ήματα: «Ἡ ἀρρώστια τοῦ Κλείτου», «Ἐν δῆμῳ
τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», «Ἱερεὺς τοῦ Σεραπίου»,
«Μέσα στὰ καπηλειά», «Μεγάλῃ συναθεία ἐξ
ἱερέων καὶ λαϊκῶν», «Σοφιστὴς ἀπερχόμενος
ἐκ Συρίας», «Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ οἱ Ἀντισχεῖς».
Στὸς γάμους τοῦ Κ.Μ. Σαλδάγου στὸν «Εὐθα-
γελισμό», λαβαίνει πρόσκληση καὶ παρίσταται
καὶ ὁ Κ. Ἰανουάριος 10, ἔφ. Ἠρώλια,
Ἀρ. Κυμπίνη «Καθάφη». Μάρτιος, περ.
Ὁ Φάρος, Ἀλεξ., σελ. 85, Μ(άγνης Π.):
«Ἕλληνας πνευματικὸς παράγοντες ἐν Αἴγυπτῳ:
Κ. Π. Καθάφης». Φιλολογικὸ πορτραῖτο, πλη-
ροφορικὰ ἀσήμεντο, ἀλλὰ μετ' ἀκρίβει. Σκίτσο

τοῦ Ν. Γώγου. Ἀπρίλιος 6, κουβέντες τοῦ
Κ. μέσα στὸ Ἐντευκτήριο τῶν «Γραμμάτων»:
«Ὁ Παλαμᾶς πρῶτης γραμμῆς στιχουργός. Δὲν
ἔχω νὰ τοῦ προσάψω τίποτε. Καὶ μετὰ πολὺ ἐν-
διαφέρον θὰ διάβαζα τὴν «Ποιητικὴ» του, γιὰ
νὰ δω πῶς δικαιολογεῖ μερικὰ πράγματα». Ἀ-
πρίλιος 17, «Ἐγὼ θέλω νὰ πάρει τὸ Νόμπελ
ὁ Παλαμᾶς, ὄχι γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ἀδιαφορῶ,
ἀλλὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα». Ἀπρίλιος 14, «Τὸ
ἀνακείμενον στὴ γλῶσσα μου καὶ λογικὸ, καὶ
χρήσιμο, καὶ πρακτικὸ. Στὸ μέλλον, στὸ προ-
σεχὲς μέλλον, θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶχα δίκαιο...
Καὶ δάβαινα νὰ γράφουμε δημοτικὴ μὰ νὰ μὴ
ξεγελοῦμαστε μετὰ τῆς λέξεως ποῦ μεταχειριζό-
μαστε! Ὁ τεχνίτης στὸ λόγο — εἴ ἡραία λέξη
τὸ λογοτέχνης! — ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ συν-
δυάζει τὰ ἡραία μετὰ τὰ ζωντανά!». Ἀπρίλιος
21, κριτικὸ σημεῖωμα τοῦ Κ. στὸν «Ταχυδρόμο»
γιὰ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀπ. Λεοντῆ «Ἀτσα-
λένιες κλωστές». Στὸ Πασχαλινὸ Λεύ-
κωμα ποῦ ἐκδίδουν τὰ «Γράμματα» ὁ Τ. Μα-
λάς κάνει τὴν ἀπολογία τῆς ἀπουσίας του
ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ κίνηση. Μετ' ἀπειλητικὰ ὑπο-
νοούμενα εἰδοποιεῖ πῶς ἐτοιμάζει μελέτη γιὰ
τὸν Κ. «Δέκα χρόνια τώρα τριγυρίζεις τὸ θέμα
αὐτὸ στὸ μυαλό μου καὶ διαρκῶς ἀνέβαινα νὰ τὸ
καταπιασθῶ. Ἐπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσω: αἰσθητι-
κὰ, φιλοσοφικὰ, ἱστορικὰ — κυρίως ὅμως ἱστο-
ρικὰ... Τώρα ἐτοιμάζω τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα
ποῦ θὰ μοῦ χρησιμεύσουν στὴ μελέτη αὐτῆ». Στὸ
ἴδιο Λεύκωμα ὁ Ἀλεξανδρινὸς Ἡλίας Γκα-
νούλης, σελ. 49-52, «Τὸ ἔργο τοῦ Καθάφη».
Μάιος 23, Σὲ δαίπνο στὸ παραθαλάσσιο Καζί-
νο Ἐξέλσιορ ὀργανωμένο ἀπὸ τὰ «Γράμματα»
καὶ τὴ «Νέα Ζωή» πρὸς τιμὴν τοῦ Μαρίνου Σι-
γούρου ποῦ ἦταν Γ. Πρόξενος, παρακάθοντα: 45
διανοούμενοι. Ἐξῆ ἀπ' αὐτοὺς ἀπαγγέλλουν ποι-
ήματα μετὰξὺ τους ὁ τιμώμενος, καὶ ὁ Κα-
θάφης. Ὁ δικτάτορας Θ. Πάγκαλος ἀπονέμει
στὸν Κ. τὸ παράσημο τοῦ Φοίνικος. Ἀλλὰ τὸ
ἀπονέμει καὶ στὴν Ἰσπανίδα χορεύτρια Ἀού-
ρα. Μέγας θόρυβος καὶ συζητήσεις στὴν Ἀλε-
ξάνδρεια. Ἡ Ἐφημερίς, ἡ Ὁθόνη πιέ-
ζουν τὸν ποιητὴ νὰ τὸ ἐπιστρέψει. Ἡ Ἀργώ,
Σεπτέμβριος, σελ. 119, προσθέτει πῶς δὲν
ἔχουν δίκιο ποῦ ἀπαιτοῦν νὰ ἐπιστραφεῖ μόνον
καὶ μόνον ἐπειδὴ δόθηκε καὶ στὴν Ἀούρα.
Ὁ Καθάφης: «Τὸ παράσημο μοῦ τὸ ἀπένειμε ἡ
Ἑλληνικὴ Πολιτεία, τὴν ὁποία σέβομαι καὶ
ἀγαπῶ. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ παρασήμου θὰ εἶναι
προσβολὴ ἐκ μέρους μου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν
Πολιτείαν, γι' αὐτὸ καὶ τὸ κρατῶ». Ὁ Γ. Βρισ-
μιτζάκης κυκλοφορεῖ δύο μελέτες του: «Ἡ πο-
λιτικὴ τοῦ Καθάφη», ἐκδ. Γράμματα, σελ. 16,
σχ. 16, καὶ «Οἱ κύκλοι τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντη
στὴν ποίηση τοῦ Καθάφη», ἐκδ. Γράμματα, 16
σελ., σχ. 160. Ἡ πρώτη ἰσχνὴ ἀλλὰ ἐνδιαφέρου-
σα γιὰ τὴ θίγει ἓνα θέμα ἀνεπιμετάλλευτο ὡς τότε.
Ἡ δευτέρη ἀσήμεντη. Τὸ καλοκαίρι ἀρχί-
ζει μιὰ ἐξαλλῆ ἀντικαθερπικὴ ἐπίθεσις στὸν κα-
θημερινὸ κ' ἑβδομαδιαῖο τύπο τῆς Ἀλεξάν-
δρειας, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Τ. Μαλάνο στὸ πε-
ριοδικὸ Ἴσις: «Ἐπαίτεια ἐπαίνου» τὸν σε-
γοντάρει ὁ Δ.Ε. Εὐαγγέλου: «Τίμος Μαλάνος»,
Ἴσις, 7 Αὐγούστου. Ἀλλὰ στὸ ἴδιο

φύλλο δ Α.Γ. Συμεωνίδης υπερασπίζεται τον Κ. Μά ε Εθαγγέλου του άπαντα, "Ισις, Αθγου-στος 21, «Γιά την αλήθεια» (για τους παίρ-νουν κάποια υπόσταση γράφοντας για τον Κα-δάφη). Μάταια ή 'Αργώ, 'Ιούλιος, σελ. 75, καταδικάζει αυτούς που διασύραν τον Κ. και τὸ ἔργο του. Ἐμφανίζεται ὁ Παλαμικός Λουκάς Χριστοφίδης με συνέντευξη στην 'Οθόνη, 'Οκτώβριος 16, «'Ο Παλαμᾶς περί Καδάφη». Ἐκεῖ ὁ Παλαμᾶς ἀφίεται και κάνει δηλώ-σεις προσκλητικές (ιδέες που πάνε να γίνουν ποιήματα, ρεπορτάζ από τους αἰῶνες, ξεχαρ-δαλωμένος στίχος). Ἐπωφελεῖται ὁ Μαλᾶνος για να γράφει στην 'Ισιδα, 'Οκτώβριος 23, την «Κριτική ἀποψη τοῦ ζητήματος». Γράμ-μα ὑπὲρ τοῦ Κ. πρὸς τὸν Πάργα ἀπὸ τὸν Κλ. Παράσχου, 'Ισις, Νοέμβριος 6. Ἀκολου-θεῖ με γράμμα του ἐπίσης στὸν Πάργα ὁ Ἄλκης Θρύλος, 'Ισις, Νοέμβριος 13. Ἄλλὰ ὁ Μαλᾶνος ἐπανέρχεται με «Γράμμα», 'Ισις, Νοέμβριος 27, ὅπου μεταξύ άλλων διατεί-νεται: «Μέχρι σήμερα ἐχθρικό ἄρθρο ἐναντίον τοῦ ἔργου τοῦ κ. Κ. δὲν ἔγραφα (sic). Τὸ μόνο που ἔχω γράφει εἶναι μερικά ἄρθρα ἐναντίον τῆς πολιτικῆς του ὡς διδασκάλου. Νομίζω ὅτι εἶχα θαθεῖα ὑποχρέωση να φωτίσω (resic) με κάθε τρόπο τὰ νεκρά θύματα τοῦ ποιητῆ που με κολακεία ἢ ἕναν ἔπαινο ἐγίνονταν ἀσυναισθήτως τυφλά ὄργανα τῆς ἐπαινοθηρίας του... Βέβαια ἂν ὠφέλησα ἢ ὄχι τῆ νεότητα αὐτὸ δὲν τὸ ξέ-ρω. Ἐκεῖνο ὅμως που μπορῶ με ἱκανοποίηση να βεβαιώσω εἶνε ὅτι ἡ σειρά τῶν ἄρθρων μου ἐκεί-νων στάθηκε ἀφορμὴ να ἐλευθερωθῆ ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐέλπιδες νέους λογοτέχνες: ὁ κ. Ἡ-λίας Γκανούλης». Ἀπάντηση τοῦ Ἡλία Γκα-νούλης: «Ποῖός σᾶς ἐζήτησε, ποῖός σᾶς ἐκάλε-σε;... Μάταια, περιττὴ και ἀνώφελη ἢ ἀκάλε-στη και ἀπρόσκλητη προστασία σας... Ἐκτός πιά ἂν θέλετε σεις ὁ ἔγκριτος κριτικός να γί-νετε... πάτερ φιλίας τῶν κουτῶν». Δεκέμ-βριος, για τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπιθέσεων ἐκδίδεται ἡ Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, μη-νιαῖο λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό περιοδικό. Οὐσιαστικά, ὄχι μόνο διευθύνεται ἀλλὰ και στη-ρίζεται: οἰκονομικά ἀπὸ τὸν ποιητῆ. Στὸ πρῶτο τεῦχος ξανατυπώνονται 5 ποιήματά του ἀπὸ τὰ πρὸ τοῦ 1911, μεταξύ τους και τὰ «Τείχη». Ὁ Γ. Βρισμιτζάκης στὸ πρῶτο τεῦχος ἐξετά-ζει διάφορα σημεία τοῦ Καδαφικοῦ ἔργου. Ὁ Α. Γ. Συμεωνίδης γράφει για τὸ ζήτημα τῆς συνέντευξης Παλαμᾶ. Στὰ «Σημειώματα» τὸ πε-ριοδικό διαφωνεῖ με τὴ γνώμη τοῦ Ἄλκη Θρύ-λου στην ἐκτίμηση τῶν μελετῶν τοῦ Γ. Βρισ-μιτζάκη.

1927

Πέντε ποιήματα κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα μέσα στὸ χρόνο αὐτό: «Ἄνα Δαλαρσηνή», «Μέρες τοῦ 1896», «Δυὸ νέοι, 23 ἕως 24 ἔτων», Πλατιό-θεν Ἑλληνίς», «Μέρες τοῦ 1901». Ἡ Μαρίνα Κοτοπούλη βρίσκεται για μερικούς μῆνες στην Ἀλεξάνδρεια. Μεταξύ τους καλλιεργεῖται μιὰ συγκινητικὴ φιλία. Ἡ πνευματικὴ κίνηση γύρω ἀπὸ τὸν Κ. και τὸ ἔργο του συνεχίζεται ἐντο-νῆ. Σ' αὐτὸ βοηθάει και ἡ τακτικὴ ἐκδοσὴ τῆς

Ἀλεξανδρινῆς Τέχνης. Στὴν Ἀθη-να: Φεβρουάριος 15, ὁ Ἄλκης Θρύλος στὸν Ἑλεύθερο Λόγο: «Ἡ Ἑλλάδα γυ-ρεύει τὸν ἑαυτὸ της». Ἰπποστηρίζει πὼς μονάχα ὁ Κ. μπορεῖ να γίνει διεθνῆς ἀπὸ τοὺς Ἑλλη-νες συγγραφείς. Ἀπρίλιος 15, πάλι στὸν Ἑλεύθερο Λόγο, ὁ Ν. Καζαντζάκης: «Ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητῆς Καδάφης — Ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἄνθη ἐνὸς πολιτισμοῦ». Γραμμένο με θαυμασμό και πολὺ χρῶμα, ἀλλὰ ἐγκραφικό. Με τὸν Καζαντζάκη ἦταν κι ὁ ζωγράφος Τάκης Καλμοῦχος, που ἔκανε τότε ἕνα πολὺ χαρακτη-ριστικό σκίτσο τοῦ ποιητῆ. Ὁ Ἀναστάσιος Φράγκος, στὸ διβλίο του «Κριτικά Σημειώματα τῶν ἔργων Καδάφη, Παλαμᾶ, Νικολαῖδη, Βου-τυρᾶ», ἐπιμέλεια «Νέας Τέχνης», γράφει ἐθ-νοϊκά για τὸν Κ. Νοέμβριος 20, ὁ Κλ. Παράσχου στὸ περιοδικό Μεγάλης Ἑλλη-νικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας: «Ὁ ἔρωσ στην ποίηση τοῦ Κ.». Στὴν Ἀλεξάνδρεια, οἱ ἀρνητές: Ἀπρίλιος 15, περιοδικό «Ση-μειώματα, Ἀλεξάνδρεια, σελ. 7: Τ. Μα-λᾶνος: Τὸ τελευταῖο ποίημα τοῦ Καδάφη «Μί-ρες τοῦ 1896». Μάιος 1, περιοδικό Ἑρμῆς, Ἀλεξάνδρεια, σελ. 183: Α. Μαρσέλος: «Οι λυμεῶνες τῆς λογοτεχνίας». Λέει πὼς ὁ Κ. ὑποστηρίζει ἀνάξιους συγγραφείς. Μάιος 28, περ. Ἰσις: Γ. Χριστοδούλου, «Κριτικές». Σε-πτέμβριος 17, περ. Ἰσις, Τ. Μαλᾶνος: «Ὁ Καδάφης και οἱ Ἀθηναῖοι λόγιοι». Ὁκτώ-βριος 29, περ. Ἰσις, ὁ Δ. Εθαγγέλου σπ-γοντάρει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὄχθη, ὁ Γ. Βρι-σιμιτζάκης, στην Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, Φεβρουάριος, σελ. 13-15 και Μάιος, σελ. 27-28, «Ἡ τεχνικὴ τοῦ Κ.». Πολλές ἐ-διαφέρουσες παρατηρήσεις και μερικὲς ἀπο-χες. Ὁ ἴδιος στὰ ἴδιο περιοδικό, Ἰούλιος, σελ. 10-12, «Προπολεμικοὶ περίπατοι, 1914-θύμηση τοῦ Καδάφη. Πιὸ ἀξιοσημείωτος συμ-γίτης τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ὁ Γ. Α. Σαργιάν-νης, στὸ τεῦχος Δεκεμβρίου σελ. 21-24, «Σχόλια στὸ Καδαφικό ποίημα «Νέοι τῆς Δ-δῶνος», 400 μ.Χ.». Ἄλλὰ ἡ ἀποτελεσματικὴ ὑπεράσπιση τοῦ ποιητῆ γίνεται μέσα ἀπὸ τὰ «Σημειώματα» τῆς Ἀλεξανδρινῆς Τέ-χνης, που γράφονται τουλάχιστο με τὴν ἐπι-βλεψη τοῦ ἴδιου: Μάιος, σελ. 37-40, μιὰ ὁ-μύτατη ἐπίθεση, ἐναντίον τοῦ Μαλᾶνου, διὰ τὴν κή ἐξίστόρηση τῶν σχέσεων του με τὸν ποιητῆ και ἀνασκευὴ δημοσιευμάτων του. Ἀπαραίτητο ντοκουμέντο για κάθε καδαφιστὴ που ἐνδιαφέ-ρται για τὸ Ἀλεξανδρινὸ κλίμα τούτης τῆς πε-ριόδου. Ἰπάρχουν μέσζ φράσεις - γκιγιατίες: «Και ξέρουμε ὅλοι πιά τί θὰ πεῖ Μαλᾶνος στὰ φιλολογικά — ὑστεροβουλία και ἡμιμάθεια...» «Ἡ ἐχθρότης τοῦ κ. Μαλᾶνου για τὸν Κ. ἀπο-παιγνώστη στην Ἀλεξάνδρεια... Θεωροῦμε ὅ-λο να πληροφορησομε τὸ κοινὸ γενικά... Στὸ τὸν ποιητῆ κυρίως ἀπὸ διαδόσεις που ἀπὸ ἀπὸ τὰ κουσέλια τοῦ ἐντευκτηρίου τῶν ἔργ-μάτων», ἀπὸ πληροφορίες τρίτων, οἱ ὅποιοι ἂν ποτε ἴσως να παίζου εἰς βάρος τοῦ κ. Μαλᾶ-νου... Τονίζουμε τὸ γεγονός ὅτι δὲ μπαῖται ἐπὶ σπῆτι τοῦ ποιητῆ τώρα διόλου και ἀπὸ χροῖα σπάνια: τὸ κάμνουμε δὲ για τοὺς ἀναγνώστες

μας έξω από την 'Αλεξάνδρεια... 'Επανάληψη στον Κ. δε βρίσκεται ποτέ... Τά δσα λέει ο κ. Μαλάνος για την φόρμα του Κ. που μένει ή ίδια, είναι παιδιακίσια. Σάν γερός τεχνίτης, ο Κ., έχει τή φράση του, τή στιχουργική του, τὸ λεκτικό του. 'Ιούλιος, σελ. 14-16, ή Ρ. Σ(εγκοπούλου) με νηφαλιότητα αντικρούει τίς κατηγορίες τοῦ Α. Μαρσέλου. Σεπτέμβριος, σελ. 52, ή σύνταξη διαμαρτύρεται για τὸν ἀναίσχυντο διασυρμό τῆς προσωπικότητας τοῦ Κ. ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Νεϊλος, Κάιρο, 31 'Ιουλίου. 'Οκτώβριος, σελ. 47-8, ἀνασκευάζονται τὰ λεγόμενα τοῦ Μαλάνου περὶ ἀθηναιῶν λογίων, ὅπου παρουσίαζε τὸν Κλ. Παράσχο νὰ συμφωνεῖ μαζί του, πὼς ὁ Κ. τάχα ἐπαναλαμβάνεται: «Ὅπως μιὰ ἀπ' τίς βασικές ἀρχές τῆς Καθαφικῆς σύνθεσης εἶναι ή ἀποφυγή τῆς ρητορικῆς, ἐπίσης (μὰ ἀπόλυτα ὁμοίως) ἀδοτηρά δασική ἀρχή τῆς εἶναι ή μὴ ἐπανάληψη». Νοέμβριος, σελ. 39-40: «Ὁ διάσημος για τὴν ἀσυναρτησία του κ. Εἰδαγγέλου σ' ἓνα ἄρθρο του στὴν 'Ισιδα (29 'Οκτ.) μέσα σὲ ἄλλα λέγει: ὅτι ὁ κ. Μαλάνος ἔρριξε φῶς στὸ Καθαφικὸ ἔργο: ἄγνοεῖ φαίνεται πὼς ὁ κ. Μαλάνος ποτέ δὲν δημοσίεφε μελέτη για τὴν ποίηση τοῦ Κ.».

1928

Κυκλοφορεῖ ἔννιά ποιήματα σὲ φύλλα μέσα σὲ χρόνο: «Ὁὐκ ἔγνω», «Ἐνας νέος τῆς Τέχνης τοῦ Λόγου — σὲ 24ον ἔτος του», «Ἐν Σπάρτῃ», «Εἰκὼν εἰκοσιτριετοῦς νέου, καμωμένη ἀπὸ φίλον του ὁμηλικῆ, ἐρασιτέχνη», «Ἐν μεγάλῃ Ἑλληνικῇ ἀποικίᾳ, 200 π.Χ.», «Ἡγεμὼν ἐκ δυτικῆς Αἰθύης», «Κίμων Λεάρχου, 22 ἔτων, σπουδαστῆς Ἑλληνικῶν γραμμῶν (ἐν Κορήνῃ)», «Ἐν πορείᾳ πρὸς τὴν Σινώπην», «Μέρες τοῦ 1909, 10 καὶ 11». Ὁ Κάριλ Ντήτριχ ἐκδίδει στὰ γερμανικά «Νεοέλληνες Λυρικοὺς». Στὸν πρόλογο ἔχει μερικὲς εἰστοχες παρατηρήσεις: «Ὁ Κ. εἶναι ἐμπειρικός, ρεαλιστῆς καὶ νηφάλιος... Στους στίχους του αἰσθάνεσαι τὴ θερμότητα, ὑγρὴ, διεγερτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἀλεξάνδρειας». Τοῦ μεταφράζει καὶ τρία ποιήματα. Φεβρουάριος, στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 103-113, Γ. Βρισιμιτζάκης: «Ἡ ἑλληνικότης τοῦ ἔργου τοῦ Κ.». Ἀξιόλογη πραγματεία, πέρασε σχεδὸν ἀπαρατήρητη. Ἐπιχειρεῖται μιὰ πρώτη διερεύνηση τῆς θεματικῆς τοῦ Κ. ἀπὸ ἑλληνικὴ σκοπιά: ή θάλασσα, τὰ λιμάνια, ή μετανάστευση, τὸ φῶς, οἱ δρόμοι καὶ τὰ μαγαζιά, παρατηρήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Φεβρουάριος 2, ὁ σύλλογος διακομμένων Lanterne Sourde τοῦ Κάιρου εἶχε καλέσει τὸν Κ. νὰ πάρει μέρος σὲ μιὰ τελετὴ πρὸς τιμὴν τριῶν αἰγυπτίων ποιητῶν. Ὁ Κ. ἀρνήστηκε νὰ σταίλει γράμμα πὸν διαβάστηκε. Ἐπειὶ καλύτερο τὸν Χαλὴλ Μουτράν, — εἶχε πάει σὲ σπίτι τῆς ἑδοῦ Λέφιος κα' ἔμεινε κουρασμένος δυὸ ὧρες. Δεύτερο τὸ Χάφες 'Ιμπραήμ, καὶ τρίτο τὸν Ἀχμετ Σάουκι. Αὐτὰ κουρασμένοι σὲ Ἐντευκτήριον τῶν «Γραμμῶν» καὶ ὁ Κ. συνεχίζοντας εἰρωνεύεται ἓνα ποίημα τὸ Σάιπη καὶ ὑπερασπίζεται τὸ Σικελικὸ. Φεβρουάριος 4, σὲ περιοδικὸ Παναγιύ-

πτια (για παιδιά, ἑφηβους καὶ κορίτσια), σελ. 164, ὁ Νέστορ (Ἡ. Παπανοῦτσος) γράφει ἐγκωμιαστικά για τὸν Ψυχάρη, τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Κ. Μάρτιος, στὴν 'Ιόνιο Ἀνθολογία, σελ. 15, ὁ Μάριος Βαϊάνος γράφει για τὸν Κ. Στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 163-4, ὁ Γ. Βρισιμιτζάκης: «Ἀλεξανδρινοὶ φίλοι τοῦ Κ. σὲ Παρίσι». Ἀπρίλιος στὴν Revue Mondiale, Παρίσι, ὁ Ἀλέξανδρος Ἐμπειρικός: «Καβάφης». Ἀπρίλιος 8, σὲ Ἐθνος ὁ γάλλος συγγραφέας τῆς Λωζάννης, ἀλλὰ ἑλληνικῆς καταγωγῆς, Κ. Φωτιάδης, σὲ συνέντευξη μετὰ τὸ Σ. Μελά μιλάει πολὺ ἐπαινετικά για τὸν Κ. ἔνω για τὸν Παλαμᾶ λέει πὼς τὸν καταλαβαίνει πολὺ λίγο. Ἀπρίλιος 9, στὴν Ἐστία, «Γλωσσοδέτα», ὅπου σατιρίζεται τὸ «Ὁὐκ ἔγνω». Ἀπρίλιος 14, σὲ Ἐθνος γράμμα τοῦ Παλαμᾶ σχετικὸ μετὰ τὴ συνέντευξη Φωτιάδη «Τὸν Καβάφη νὰ τὸν χαίρονται!». Ἀπρίλιος 15, σὲ Προσφυγικὸ Κόσμο ὁ Γ. Ἀσημακόπουλος γράφει για τὸν Κ. Μάιος, στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 206-210, δεύτερο σημαντικό δοκίμιο τοῦ Γ. Α. Σαργιάννη «Σχόλια σὲ Ἰπέρ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας πολεμίσαντες». Μάιος 5, στὴν Ὁθόνη, Ἀλεξ., ὁ Γ. Κιτρόπουλος τοῦ ἀντικαθαφικοῦ σὺλκμου ρίχεται τοῦ ποιητῆ μετὰ δυὸ ἄρθρα: «Βοήθειαν κύριοι λογοτέχνες» καὶ Μάιος 19, «Ἀνάγκη ἀληθείας». Μάιος 31, στὴν Semaine Egyptienne γράμμα τοῦ Κ. μετὰ γνώμη για τὸν αἰγύπτιο ποιητὴ Ἀχμετ Ράσεμ, πὸν ἔγραφε στὰ γαλλικά. 'Ιούλιος, σὲ περ. Ἀναγέννηση, σελ. 439-442, ὁ Κάριλ Ἐμμανουήλ «Ὁ Καβάφης σὸν ποιητῆς καὶ ἀρχηγὸς σχολῆς». Στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 269-271, ὁ Κλέων Βέριος ἀνασκευάζει μιὰ παρατήρηση τοῦ Κλ. Παράσχου πὼς ὁ Κ. ἐπαναλαμβάνεται. 'Ιούλιος 21, στὰ Παναγιύπτια, σελ. 421, ὁ Νέστορ ἀναλύει τὸ «Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον». 'Ιούλιος 23, στὴν ἔφ. Ἐσπερινή, Ἀθήνα, σελίδα «Ὁ μεγάλος Ἀλεξανδρινὸς ποιητῆς Κ.Π.Κ.» μετὰ συνεργασίας Ἐμπειρικοῦ, Βαϊάνου, Ρίχης Σεγκοπούλου, ποιήματα καὶ κρίση τοῦ Κ. ἀπὸ τὸν Μαλέα. 'Ιούλιος 19, περ. 'Ισις, κακόδουλα σχόλια για τὸ τελευταῖο ἄρθρο τοῦ Νέστορα. Αὐγούστος 4, στὰ Παναγιύπτια ἀπαντᾷ ὁ Στέφ. Πάργας. Αὐγούστος 11, ἐπεμβαίνει ὁ Τ. Μαλάνος: «Ὁ Κ. για τὰ παιδιά», περ. 'Ισις, ὅπου ἐνακαμφανίζεται ὡς... σωτήρας τῆς νεολαίας. Στὸ ἴδιο φύλλο, ὅπως καὶ σὲ κείνο τῆς 4 Αὐγούστου, ὁ Γ. Χριστοδούλου «Στέφαν Τζώρτζε, Μαλλαρμέ, Καβάφης». Σεπτέμβριος, στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 403, ἀπάντηση ἀπὸ τὰ «Σημειώματα» στὴν κριτικὴ τοῦ Κ. Ἐμμανουήλ για τὴ στιχουργικὴ τοῦ Κ. Ἐνδιαφέρον κείμενο. Σεπτέμβριος 1, στὰ Παναγιύπτια, σελ. 469, ὁ Νέστορ μιὰ ὥραία μελετοῦλα για τὴ στιχουργικὴ τοῦ Κ. Στὸν Πανασσὸ τῆς Ν. Ἰόρκης, καὶ ξανατυπωμένο στὴ Σύγχρονη Σκέψη τοῦ Σικάγου, Σεπτέμβριος, σελ. 236, ὁ Κλ. Παράσχος: «Κ. Π. Καβάφης». Ὁκτώβριος, στὴν Ἀλεξάνδρινή Τέχνη, σελ. 441-4, στὰ

Ο καθένας δεινόμαστος.
Αθήναι, 27 αὐγ. 1932

Σχέδιο της κ. Χαρίκλειας Στεφανοπούλου

«Σημειώματα» ελέγχεται ὁ Λουί Ρουσσέλ πού δὲν ἀνάφερε τὸν Κ. σ' ἓνα ἄρθρο του γιὰ τὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία στὴ Revue de Paris (Σεπτ. - Ὀκτ.). Νοέμβριος 11, Κυριακὴ, στὸ Ἐντευκτήριο τῶν «Γραμμάτων». Ὁ Κ. φυλλομετρεῖ τὸ «Πολιτεία καὶ Μοναξιά» τοῦ Παλαμᾶ: «Θάθελα νάξεραι, ἂν ἐπαίρνε κανεὶς καμπόσους στίχους του, ἔτσι: στὴν τὴν, καὶ τοῦ τοῦς διάβαζε, θὰ τοῦς ἀναγνώριζε ὁ Παλαμᾶς: ὅτι εἶναι δικοὶ του: Τόση δουλειά... Τόση ὄγκος!....»

1929

Πάντα ποιήματα κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα αὐτὸ τὸ χρόνο: Μόρης Ἀλεξάνδρεια τοῦ 310 Μ.Χ., «Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος, καὶ Ἀλεξάνδρα», «Ὀρατὰ λουλούδια καὶ ἄσπρα ὡς ταιρίαζαν πολὺ», «Ἄγε ὦ βασιλεῦ Ἀκαδακιμονίων», «Στὸν ἴδιον χῶρο». Φεβρουάριος 2, στὸν Ἑθνικὸ Κήρυκα τῆς Νέας Ὑόρκης, γράφει γιὰ τὸν Κ. ὁ Δ. Γρ. Βερναρδάκης. Μάρτιος, στὴν Ἀλεξάνδρινῆ Τέχνη, σελ. 118 ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Ταχυδρόμο τῆς Ἀλεξάνδρειας συνέντευξη πού πῆρε ὁ Α. Ἀποστολόπουλος ἀπὸ τὸν Ζώρζ Ντυαμέλ. Γιὰ τὸν Κ. εἶπει: «Μιά πόλις πού κατέχει ἓναν τέτοιον ἄνθρωπο τοῦ πνεύματος δικαιούται νὰ παίρνε: ὄψιν πρωτευούσης». Στὰ «Σημειώματα» ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Σωτ. Σκίπη γιὰτὶ κακολογοῦσε τὸν Κ., τὸ Μαλακιάση, τὸν Παλαμᾶ, τὸ Σικελιανὸ κ.ἄ. ὅταν δρι-σκόταν στὴν Ἀμερικὴ! Μάρτιος 3, ἐφ. Κλειώ, Κάιρο. Σημείωμα τοῦ ποιητῆ, ἐνυπό-γραφο, γιὰ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ «Ὁ Ἑλληνισμὸς

καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος» τοῦ Ἀθ. Γ. Πολίτη. Ἀπρίλιος 8, στὸ Ἐντευκτήριο τῶν «Γραμμάτων» ὁ Κ. ἔλεγε πὼς τὸ ἔργο του δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τελειωμένο. «Πολλοὶ ἔγραψαν μετὰ τὰ σκράντα... Σὲ μένα ἡ ἄμνηση ἐντό-πωση δὲν εἶναι: ἀφορμὴ ἐργασίας. Πρέπει ἡ ἐντύπωση νὰ παληώσῃ, νὰ φευτίζῃ, μόνη της, ἀπ' τὸν καιρὸ, χωρὶς νὰ τὴν φευτίζω... Ἐγὼ εἶχα οὐδ' ἰδιότητες. Νὰ κάνω ποιήματα καὶ νὰ γράψω Ἱστορία. Ἱστορία δὲν ἔγραψα καὶ εἶναι ἀργὰ πλέον...». Ἀπρίλιος 25, τὸ περιο-δικὸ Semaine Egyptienne, Κάιρο, τοῦ Σταύ-ρου Σταυρινοῦ, ἀφιερώνει: στὸν Κ. μελέτες, ἄρθρα καὶ γνώμες ξένων καὶ Ἑλλήνων λογίων. Αὐτόγραφα ποιήματα, σκίτσα, φωτογραφίες. Γαλ-λικὲς μεταφράσεις 22 ποιημάτων του. Ἀξιωμα-νόμηντες τοῦ Αἴσονα Κυριακίδη, καὶ τοῦ Περνῶ. Ἀπὸ τὰ δοκίμια ξεχωρίζουν τοῦ Μποναμὴ Ντομπρέ, τοῦ Ε. Μ. Φόρστερ, τὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὸν δεῦτερο τόμο τοῦ «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος» τοῦ Ἀθ. Γ. Πολίτη, τὰ ἄρ-θρα τοῦ Γιάγκου Πιερίδη, Μάκη Ἀνταίου, Ρί-κας Σεγκοπούλου. Ἀπρίλιος 27, ὁ διεθνῆς ὁμιλὸς Ἀλεξάνδρειας «Ὁ Ἀργοναυτὸς», δίνουν δεῖπνο πρὸς τιμὴν τοῦ Κ. Ἀπαγγέθησαν μετα-φράσεις ποιημάτων του. Στὴν προσφώνηση ἀπάν-τησε εὐχαριστώντας ὁ ποιητῆς. Μάιος, Ἀλε-ξάνδρινῆ Τέχνη, σελ. 183-8, Γ. Παπα-τοάκης: Πάνω στὸ ποίημα τοῦ Κ. «Καισα-ρίων», μελέτη. Ἰούνιος, ἐφ. Ἀπογευ-ματικὴ τῆς Κων/πόλης, ὁ Α. Γραμματιδῆς γράφει γιὰ τὸν Κ. Ἰούνιος - Ἰούλιος, περ. Πύργη, Ἀθήνα, ὁ Ν. Παπαγεωργίου ἐπι-κρίνει: τὸ ἔργο τοῦ Κ. καὶ τοὺς θαυμαστὲς του. Περ. Σύγχρονη Σκέψη, Σικάγου, θέρος, σελ. 337-8, συνέντευξη τοῦ Ν. Λαπαθιώτη σὸ Μ. Βαϊάνο, ὑπὲρ τοῦ Κ. Σεπτέμβριος, πε-ρατικὸς ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ Ε. Μ. Φόρστερ ἐπισκέπτεται τὸν παλιὸ του φίλο Κ. Ἡ Ρίκα Σεγκοπούλου τῆς Ἀλεξάνδρινῆς Τέχνης τὸ πῆρε συνέντευξη πού δημοσιεύεται στὸν Ταχυ-δρόμο, 20 Σεπτεμβρίου. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν, Σεπτέμβριος, Ἀλεξάνδρινῆ Τέ-χνη, σελ. 299 - 302, θυμίζετα: τὸ δοκίμιο τοῦ Φόρστερ γιὰ τὸν Κ. Δεκέμβριος, ἐπισκέ-πτεται τὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ λίγες μέρες ὁ ἀρ-χιγὸς τοῦ Φουτουρισμοῦ Μαρινέτι, μέλος τῆς Ἰταλικῆς Ἀκαδημίας. Ἐνα βραδυνὸ πῆγε σὸ σπίτι τοῦ Κ. Τὸ γεγονός σχολιάσθηκα στὶς ἐφη-μερίδες. Ἡ Ἀλεξάνδρινῆ Τέχνη, Δε-κέμβριος, σελ. 399, τονίζει πὼς ὁ Μαρινέ-τι ἂν καὶ γεννημένος καὶ κείνος στὴν Ἀλεξάν-δρεια, δὲν εἶναι: Ἀλεξάνδρινὸς ὅσο ὁ Κ. γιὰτὶ ἀπὸ ἔφηδος πού ἔφυγε τὴν ξηναεῖδα μόνον βασι-ρα ἀπὸ 35 χρόνια. Ὁ Γ. Θεοτοκάς (Ὁρέστης Λιγενής) σὸ διδλίο του Ἐλεύθερο Πνεῦμα, σελ. 106-113, ἀντιμετωπίζει ἀνηχητικὰ τὴν πρῶ-θεντικὴν ποίησιν.

1930

Τρία ποιήματά του κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα αὐ-τὸ τὸ χρόνο: «Ὁ καθρέπτης στὴν εἴσοδο», «Ἐν-τοῦσε γιὰ τὴν ποιότητα...», «Ἄς φρονιάξω». Ὁ Κ. δέχεται: τὴν πρότασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου

Γ. Λεχωνίτη, καὶ τοῦ ὑπαγορεύει σχόλια σὲ ποιήματά του. Ἄρθρο τοῦ Τέλλου Ἄγρα «Καθάφης Κωνσταντίνος» στὴ Μαγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία («Πυρρός»), τόμος 13, σελ. 125. Ἐνα θαυμαστὸ σὲ πυκνότητα καὶ χαρακτηρισμοὺς κείμενο. Χρήσιμο ἀκόμη καὶ σήμερα. Σὲ μιὰ συζήτηση στὸ ζαχαροπλαστεῖο «Ἀθηναῖος» ὁ Κ. λέει στὸν Ἀλεξανδρινὸ Γιάννη Τριανταφύλλου πὼς εἶναι πολὺ νέος, γι' αὐτὸ δὲν καταλαβαίνει τὸ κακὸ ποὺ ἔκανε ὁ Βενιζέλος στὴν Ἑλλάδα. Ἰαννουάριος, στὴ Νέα Ἑστία, σελ. 3, ξανατ. «Νέοι τῆς Σιδωνος» μὲ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ Γρ. Ξενοπούλου. Φεβρουάριος, ὁ Κ. εἶναι μέλος τῆς διεθνῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἀνέγερση μνημείου στὸν Ἄγγλο ποιητὴ Ρούπερτ Μπρούκ στὴ Σκύρο. Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, «Σημειώματα», σελ. 79: «Γιὰ μερικοὺς εἶναι τῶντι ὁ Παλαμᾶς ὁ καλύτερος νοέλληνας ποιητῆς· γιὰ ἄλλους ὁ καλύτερος εἶναι ὁ Καθάφης· γιὰ ἄλλους ὁ Σικελιανός, γιὰ ἄλλους ὁ Μαλακάσης ἢ ὁ Γρουπάρης». Μάρτιος, περ. Ἑλλητικὴ Ἐπιθεώρησις, σελ. 58, ὁ Α. Καραντώνης συγκρίνει τὸ ἔργο τοῦ Καραντώνη μὲ τὸν Κ. — Μάρτιος 13, ὁ Κ. παρίσταται σὲ δείπνο πρὸς τιμὴ τοῦ Α. Μεγαλακόπουλου, Ἰγουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, στὴν Ἑλληνικὴ Λέσχη. Ὁ ὑπουργός, ἀπαντώντας στὶς προσφωνήσεις ἔκανε ὑπαινιγμὸ γιὰ τὸ διακεκριμένο ἐκπρόσωπο τῆς ποίησης ποὺ ἦταν παρὼν κεῖνο τὸ βράδυ. Καθάφης ἀπάγγειλαν ὁ Γιάγκος Πιερίδης, ὁ Πόλυς Μοδινός καὶ ὁ Γ. Κιτροπούλου. Μάρτιος - Ἀπρίλιος, στὴν Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 122, σημεῖωμα γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Α. Καραντώνη. Ἀπρίλιος, περ. Νουμάς, σελ. 110 - 111, Ἀδ. Παπαδόπουλος: «Ἡ Καθαφικὴ φυλλοξήρα». Ἀλλὰ τὸ περιοδικὸ Πνοή κάνει ἀποκαλύψεις σχετικὰ μὲ τὸ ἄρθρο αὐτὸ, λέγοντας πὼς ἔγιναν ἀλλαγές γιὰ νὰ χτυπηθεῖ κοντὰ στὸν Κ. κ' ἕνας φίλος τοῦ περιοδικοῦ. Ἀπρίλιος 16, στὸ Ἐντευκτήριον τῶν «Γραμμάτων» ὁ Κ. σχολιάζει εἰρωνικὰ τὸ εἰδικὸ τεῦχος τῆς Semaine Egyptienne γιὰ τὸν Παλαμᾶ: «Ὁ Παλαμᾶς σὲ μένει τὸ χρωστᾶ... Ὁ Γιάννης ὁ Παππᾶς εἶπε, ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦ Παλαμᾶ τὸ βγάζει ὁ Σταυρινός γιὰ νὰ σιγάσει τὸν Καθάφη!... Ποτὲ δὲ μίλησα ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ Κωστής Παλαμᾶς εἶναι μεγάλος λυρικός ποιητῆς, ἀλλὰ πὲ μὲνα δὲν ἀρέσει τὴ λυρικὴ ποίηση... Πάνω κίτω αὐτὸ εἶναι...» Ἀπρίλιος 16, περ. Magazine Egyptien, ἄρθρο τοῦ Στ. Καρακάση γιὰ τὸν Κ. Ἀπρίλιος 22, ἐφ. Ἑλλητικὴ Ἐπιθεώρησις Βήμα, ὁ Μιχ. Ροδᾶς ἀναφέρει συνάντησίν του μὲ τὸν Κ. καὶ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἀθήνα. Ἀπρίλιος 26, περ. Ἑργασίον, σελ. 25 - 26, Ι. Μανιλιώτης: «Τὸ Καθαφικὸ ἔργο». Ἀπρίλιος 27, περ. Πειθαρχία, σελ. 21 - 22, Ν. Λαπαθιώτης: «Καθάφης», μὲ ἐμπρόσθετους χαρακτηρισμοὺς. Ἀπρίλιος 27, στὴ Σάμω, ὁ Α. Θαλασσινός κάνει δὲ μιλίαν στὴν ἀίθουσα τοῦ Φιλοτεχνικοῦ Ὀμίλου: «Ὁ Καθάφης στὴν ποίηση». Μάιος, τῆ

Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 164, σημεῖωμα γιὰ τὶς ἀποκαλύψεις τῆς Πνοῆς: «Σὰν ὄχι σοβαρὰ πράματα μᾶς φαίνονται τέτοια μαγειρέματα». Μάιος, περ. Ἑλλητικὴ Ἐπιθεώρησις, σελ. 96, ὁ Ἀδ. Παπαδόπουλος διαφεύδει, ἀλλὰ στὴν ἴδια σελίδα ὁ Μ(αγγανάρης, Α) λέει πὼς ἡ ἐπανόρθωσις δὲν διαφεύδει κ' ἐπιμένει πὼς ἔγινε λογοκρισία ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τοῦ Νουμά στὸ ἄρθρο περὶ Καθάφη. Μάιος 15, στὴ Νέα Ἑστία, σελ. 518 - 521, Τέλλου Ἄγρα: «Κ. Π. Καθάφης». Ἰούλιος - Ἰούλιος, στὴν Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 171 - 181, Φ. Γιοφύλλη «Τὸ χιούμορ τοῦ Καθάφη» (ὁμιλία), σελ. 210, εὐνοϊκὰ σχόλια στὸ ἄρθρο τοῦ Τέλλου Ἄγρα ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Νέα Ἑστία, σελ. 215, διαμαρτυρία γιὰ τὸ Χ. Χουρμούζιος στὸ Λονδίνο δὲν ἀνέφερε σὲ μιὰ διάλεξή του τὸν Κ. Στὴ σελ. 211, περίληψη τῆς πολεμικῆς Παπαδόπουλος - Μαγγανάρη. Ἀύγουστος, Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 228 - 243, Γ. Α. Σαρεγιάννη: «Ἡ μάχη τῆς Μαγνησίας», ὑποδειγματικὸ δοκίμιο. Σεπτέμβριος, κυκλοφορεῖ ὁ β' τόμος τοῦ «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Νεωτέρα Αἴγυπτος» τοῦ Ἀθ. Γ. Πολίτη, ὁποῦ ἀπὸ τὶς 31 σελίδες γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ οἱ δέκα ἀφιερώνονται στὸν Κ., μὲ πληροφορίες καὶ παρατηρήσεις δοσμένες ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴ καὶ γι' αὐτὸ πολύτιμες. Σεπτέμβριος 20, περ. Ἴσις, ὁ Τ. Μαλᾶνος ἐπικρίνει. Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος, Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 281 - 288, Τέλλου Ἄγρα: «Ἡ εἰρωνία στὸν Καθάφη». Ἐλέγχει καὶ συμπληρώνει τὸ Φ. Γιοφύλλη. Μὲ ὀξύτερες παρατηρήσεις. Σελ. 304, σὲ σημεῖωμα τσουχτερὰ πειράγματα στὸν Λουὶ Ρουσέλ. Νοέμβριος, στὴν Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη, σελ. 342, σημεῖωμα ἐπικριτικὸ γιὰ τὶς μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Κ. στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὸν Ζᾶν Μιζέλ. Νοέμβριος 28, ἐφ. Ἑλλητικὴ Ἐπιθεώρησις Βήμα, Μιχ. Ροδᾶ: «Ἡ παρωδία τοῦ ποιητοῦ», ἄρθρο. Νοέμβριος 29, στὴν ἴδια ἐφημερίδα, γράμμα ἐπεξηγηματικὸ τοῦ Κ. Μπασιζᾶ. Νοέμβριος 30, ἀπαντώντας σὲ μιὰ ἐρευνα τῶν «Γραμμάτων» γιὰ τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Αἴγυπτο (1830 - 1930) ὁ Κ. ζητάει στενότερη πνευματικὴ ἐπαφή «μὲ τὸ μεγάλο κέντρον, τὰς Ἀθήνας», εὑχεται τὴν ἀλληλογνωριμίαν Αἰγυπτίων καὶ Ἑλλήνων συγγραφέων μὲ μεταφράσεις ἔργων τους, καὶ τονίζει πὼς τὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἴγυπτου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει κάτι μέσα του ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ περιβάλλον.

1931

Δυὸ ποιήματά του κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα: «Κατὰ τὴς συνταγὰς ἀρχαίων Ἑλληνοσούρων μάγων», «Στὰ 200 π.Χ.». Ἰαννουάριος 8, στὴν Ἀλεξανδρινὴ ἐπανεκδίδονται τὰ Παναγιόπειτα, ποὺ εἶχαν σταματήσει. Τώρα εἶναι ἕνα κοινωνικο-πολιτικὸ περιοδικὸ γιὰ

μεγάλους. Τὸ πρόγραμμά του, γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα ἀπηχεῖ ἀρκετὲς ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ Κ. τῆς 30 Νοεμβρίου 1930. Ἰοῦνίου 26, ὁ Γ. Κ. Σταμπολῆς σὲ διάλεξιν ὀργανωμένην ἀπὸ τὸ φυσιολογικὸ σωματεῖο τῆς Ἀθήνας «Ἰπσιθριος Ζωή», ἐρμηνεύει ἀπὸ καινούργια ἄποψη τὸ «Θάλασσα τοῦ πρωτοῦ». Φεβρουάριος, περ. Ma Revene, Ἀλεξάνδρεια, ὁ Ραιμόν Τοροδ σχολιάζει τὸ «Ἀριστόβουλος» (μετ. Γ. Παπουτοάκη). Ἰοῦνίου 21, στήν ἐφ. Li-berlé τοῦ Κατροῦ, ὁ Σ. Π. Πετρίδης γράφει γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Ἰοῦνίου 19, στή Βραδυνή ὁ Μ. Βαϊάνος: «Καβάφη, ὁ μεγάλος Ἀλεξανδρινὸς ποιητής — Τὰ τελευταῖα τραγούδια». Ἰοῦνίου 22, σὲ συγκέντρωση τῆς φιλολογικῆς συντροφιάς «Νέες Τάξεις», ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ νέους τοῦ κύκλου τῆς «Ἀλεξανδρινῆς Τέχνης», ὁ Γ. Α. Παπουτοάκης δίνει ὁμιλία γιὰ δύο ποιήματα τοῦ Κ., τὸ «Μάρτιαι Εἶδοι» καὶ τὸ «Θεόδοτος». Νοέμβριος 1, στή Νέα Ἐστία, σελ. 1148-1153, Δ. Νικολαρέτση: «Ὁ ἠθροισμὸς καὶ ἡ ποίηση τοῦ Κ.». Δοκίμιο μὲ λεπτεῖς παρατηρήσεις. Νοέμβριος 12, στή Παναγιόπειτα, ἄρθρο τοῦ Ἀπ. Λεοντή γιὰ τὸ ποίημα «Στὰ 200 π.Χ.». Ὁ Τζῶν Μαυρογορδάτος μιλάει γιὰ τὸν Κ. στὸ βιβλίον τοῦ Modern Greece Λονδίνου 1931, σελ. 21. Δεκέμβριος, περ. Echangs, Παρίσι, σελ. 10-13, ὁ Γ. Βαλασόπουλος στ' ἀγγλικά: «Ἐνας Ἀλεξανδρινὸς ποιητής».

Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ἐπιστημαίνονται ἢ σχολιάζονται εὐνοϊκὰ στὶς σελίδες τῆς Ἀλεξανδρινῆς Τέχνης, ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ διακρίνει, ἀλλὰ μὲ καθυστερήσεις καὶ διασκελιζοντας δύο-δύο τοὺς μήνες ἀπὸ τὸν Ἰούλιο καὶ πέρα. Στὸ τεῦχος Νοεμβρίου: «Ὁλως ἐξαιρετικῶς, καὶ ἕνεκα διαχειριστικῶν λόγων τὸ τεῦχος μας αὐτὸ διακρίνει μὲ πολλὴν ἀργοπορία».

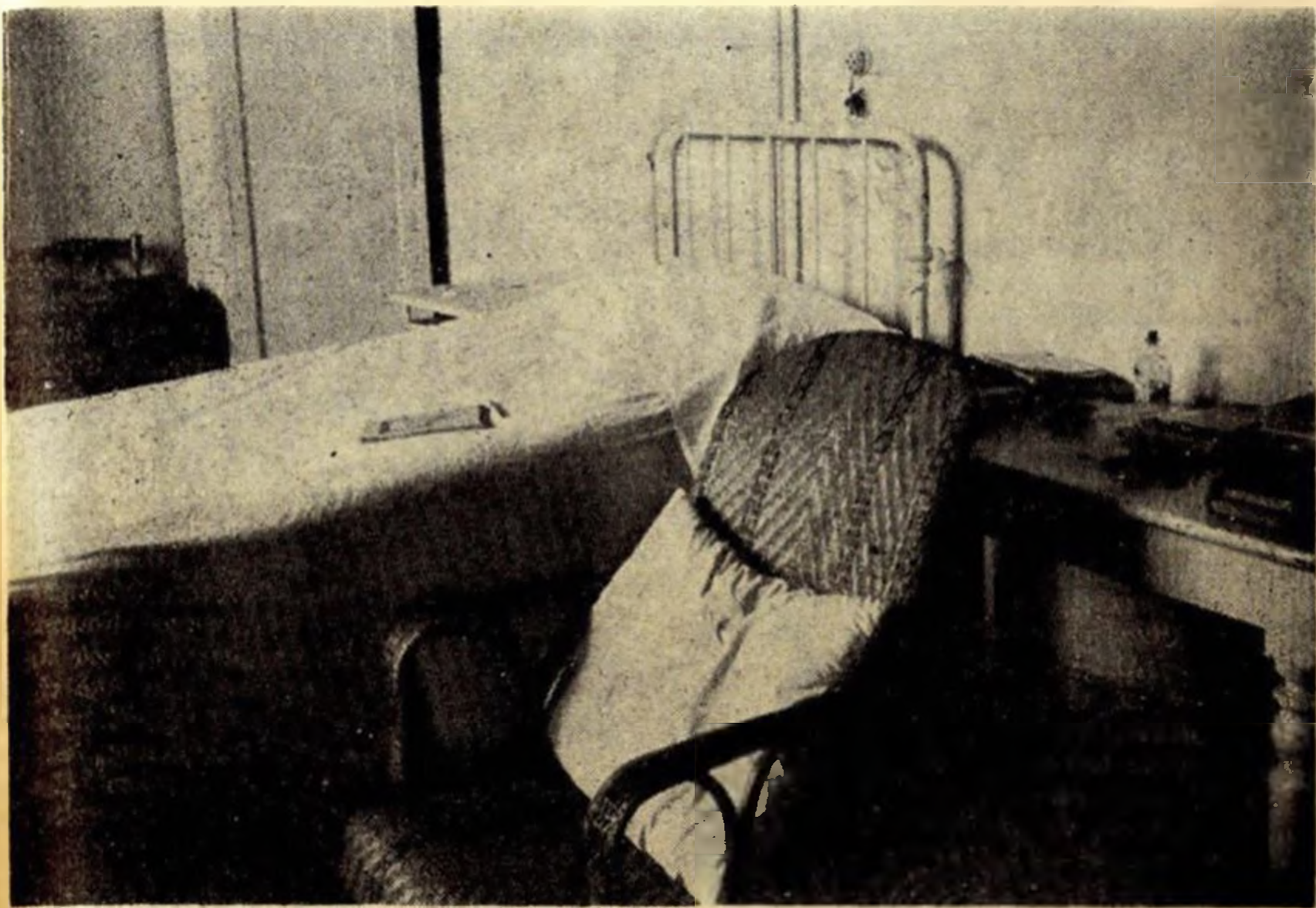
1932

Ἀπὸ μερικὰ χρόνια τώρα, ὁ ποιητὴς ὑπέφερε ἀπὸ τὸ λαρυγγί του. Αὐτὸ ἦταν ποὺ τὸν ἔκανε νὰ κόβει τὰ τσιγάρα στὴ μέση, νὰ σωμαίνει ὄλο καὶ περισσότερο στὶς συναναστροφές, νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ μιὰ ξαφνικὴ μελαγχολία. Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή τὸν εἶδε ὁ Κώστας Οὐράνης, δταν ὁ Κ. πῆγε ν' ἀποχαιρετηθεῖ στὸ ξενοδοχεῖο τὸν περαστικὸ ἀθηναῖο λόγιον καὶ θυμαστή τοῦ ἔργου του. Ἀπρίλιος 6, ἐφ. Ἐλευθέριον Βήμα, Κώστας Οὐράνης: «Ἰὺρῶ ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Καβάφη»: «Ἦταν ἕνας ἄνθρωπος σκυφτός, ρυτιδωμένος, μὲ μιὰ ἔκφραση μελαγχολίας στὸ πρόσωπό του καὶ μοναξιάς στὸ βλέμμα του». Τὸν Ἰούνιο, οἱ γιατροὶ διάγνωσαν καρκίνο στὸ λαρυγγί. Τὰ μεγάλα μάτια τοῦ ποιητῆ γέμιζαν εὐεὶδὸ τρόμο, ἔκανε σὰ μικρὸ παιδί, ἀρνούνταν νὰ τὸ πιστέψει. Ἀλλὰ ἡ ἀτάσασή του χειροτέρευε: ὁ Ἀλέκος Σεργόπουλος καὶ ἡ Ρίκα, μὲ τὴ βοήθεια καὶ ἄλλων φίλων του τὸν πείθουν νὰ πάει στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ συμβουλευθεῖ τοὺς

γιατροὺς τῆς. Ἰοῦνίου 3, φεύγει ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ τὸ «Ἄνδρος». Ἰοῦνίου 4, φτάνει στὴν Ἀθήνα. Οἱ ἐφημερίδες Πρωτὰ, Ἀθηναϊκὰ Νέα, Ἐθνος, Βραδυνή, ἀναγγέλλουν τὴν ἀφιξή του. Στὴν τελευταία, ὁ Πῶλ Νόρ (Ν. Νικολαΐδης) ἔχει σατιρικοὺς στίχους: «Καθ-ἀφίξεις». Καταλύει στὸ ξενοδοχεῖο «Κοσμοπολί» καὶ καὶ τὸν ἐπισκέπτονταν συνέχεια οἱ ἀθηναῖοι λόγιοι. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς ἔχει χάσει γιὰ πάντα «τὸ δῶρο ποὺ τοῦ εἶχαν χαρίσει οἱ θεοί, τὸ Λόγο». Μιλάει λίγο καὶ λακωνικά, ρωτάει συχνὰ γιὰ τὰ νὰ μιὰ ὁ ἀπέναντί του καὶ κείνος νὰ ξεκουράζεται. Εἰσάγεται στὸ Νοσοκομεῖο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ γιὰ νοσηλεία. Τοῦ γίνεται τραχειοτομία. Τώρα δὲ μιλάει πιά καθόλου. Μὲ τοὺς ἐπισκέπτες του συνομιλεῖ γράφοντας σ' ἕνα καρτέ. Ἔτσι τὸν γνώρισε καὶ συνομιλεῖσε μαζί του, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὁ Κώστας Βάρναλης. Γιὰ τὴν ἀνάρρωση πηγαίνει στὴν κλινικὴ Καψαλᾶ, στὴν Κηφισιά. Ὁ Μιχ. Τόμπρος τοῦ παίρνει στὸ ἀτελιέ του δύο χαρακτηριστικὰ φωτογραφίες. Στὸ μεταξὺ, Ἰοῦνίου 15, στή Νέα Ἐστία, σελ. 769, ἔγραψε ὁ Γρ. Ξανόπουλος. Ἰοῦνίου 25, στοὺς Νέους Καίροὺς τοῦ Πειραιᾶ, ὁ Β. Σ. Λαυρόβας. Ἀδελφοὺς 5, στήν «Ἐβδομάδα», ὁ Πέτρος Χάρης. Ὁκτώβριος 18 στὸ Ἐλευθέριον Βήμα ὁ Κ. Οὐράνης]. Ὁκτώβριος 23, ἐφ. Δημόκρατία, ἄρθρο: «Πρὸς τιμὴν τοῦ Καβάφη». Ὁκτώβριος 28, ἡ Πρωτὰ, ἀναγγέλλει τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ὁκτώβριος 29, στήν Ἀλεξάνδρεια, ὁ Γ. Παπουτοάκης μὲ ἄρθρο στὰ Παναγιόπειτα, γράφει γιὰ τὴν ἐπιστροφή του. Νοέμβριος 17, τυπώνει καὶ κυκλοφορεῖ σὲ φύλλα τὸ ποίημά του «Μέρες τοῦ 1908». Δὲ θὰ τυπώσει καὶ δὲ θὰ κυκλοφορήσει ἄλλο. Στὸ μεταξὺ ἐτοιμαζόταν καὶ κυκλοφοροῦσε κατὰ τὴν 20 Νοεμβρίου τὸ τεῦχος τοῦ ἀθηναϊκοῦ περ. Κύκλος, ἀφιερωμένο στὸν Κ. Ἄλλοι σημαντικὸς σταθμὸς στὴν καθαφικὴ βιβλιογραφία. Ποιοτικὰ τὸ τεῦχος αὐτὸ ξεπερνᾷ ὅλα ὅσα προηγήθηκαν, κυρίως μὲ τὶς συνεργασίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ «Μερικὴ πηγὴ τῆς καθαφικῆς τέχνης» καὶ τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπάλη «Σχεδιάσμα καθαφικῆς βιβλιογραφίας». Ἀλλὰ καὶ τὸ δοκίμιο τοῦ Γ. Α. Σαραγιάννη: «Σχόλια στὸ ποίημα τοῦ Κ. "Μύθος Ἀλεξάνδρεια τοῦ 340 μ.Χ."», ἡ μελέτη τοῦ Τ. Κ. Παπαζῶνη «Συμβολὴ σὲ κριτικὴν τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Κ.», τὰ κείμενα τοῦ Τ. Ἄγρα, Μ. Σπιέρου, Ἄλκη Θρόλου, ἀνεβάζουν μοναμὰς τὴν στάθμη τῆς ὡς τότε καθαφικῆς κριτικῆς. Νοέμβριος 15, Νέα Ἐστία, σελ. 1218, σημεῖωμα γιὰ τὴ μελοποίηση δέκα ἡδονικῶν ποιημάτων τοῦ Κ. ἀπὸ τὸ Δημήτριον Μιτρόπουλο. Νοέμβριος 29, ὁ Τεχνότρομος τῆς Ἀλεξάνδρειας, γράφει γιὰ τὸ τεῦχος τοῦ Κύκλου.

Τὸ τεῦχος τοῦ Κύκλου ἦταν ἀπὸ τὰ τελευταῖες χαρτὲς τοῦ ποιητῆ. Πρὶν ἀπὸ τὸ τεῦχος εἶχε συναντήσει στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν Ἀντρέ Μωρουᾶ ποὺ ἐκφράστηκε ἐγκωμιστικῶς

Τὸ κρεβάτι στὸ Ἑλληνικὸ Νοσοκομεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας, ὅπου πέθανε ὁ Καβάφης, λίγες ὥρες μετὰ τὸ θάνατό του. Φαίνεται τὸ μπλόκ καὶ τὸ μολύβι, πού μεταχειρίζονταν γιὰ ν' ἀπαντᾷ στους ἐπισκέπτες του. Στὸ βῆθος πάνω σὲ μιὰ καρέκλα, ἡ μικρὴ του βαλίτσα. (Ἀνέκδοτη φωτογραφία ἀνήκει στὸν κ. Ἀλ. Σεγκόπουλο).

μὴ συνέντευξή του στὰ Παναγιώπεια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ νέος Ἀγγλὸς ποιητὴς William Plomer τοῦ ἔγραψε ποίημα στὴ συλλογὴ πού ἔδραζε στὸ Λονδίνο. Δὲν ἔλλειψαν ὅμως καὶ οἱ ἐπικρίσεις γιὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Κόκλου. Ἡ πιὸ φαρμακερὴ ἦρθε ἀπὸ ἕνα κλιεὶ γνώριμο τοῦ Κ. τὸν Ι. Ζερβὸ (τὸν Κάλυκο στὴ «Φωνὴ τοῦ διδλίου», σελ. 459-62, Νοέμβριος). Ἀλλὰ καὶ, Δεκέμβριος 4, στὸ Ἔθνος, ὁ Ἀλέξανδρος Καμπάνης: «Ἐνας ποιητὴς. Καταγγέλλεται ὁ κλισθησιακὸς ἐξιμπισιονισμὸς τῶν καθαρῶν ποιημάτων τῆς τελευταίας ὀκταετίας». Τελειώνω: μετὰ τὸ μεταχειρισμένο ἤδη ἀπὸ τὸ Μαλάκ σύστημα: «Τὸ παράδειγμα τοῦ Καβάφη εἶναι παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν...».

1933

Ἰανουάριος 1, Νέα Ἑστία, σελ. 46-48, Κ. Θ. Δημαρᾶ: «Κριτικὴ, ποίηση καὶ ψυχανάλυση», ἀπάντηση στὴν ἐπικρίση τοῦ Ἀρ. Καμπάνη. Ἰανουάριος 5, Ἔθνος, ἀνταπάντηση τοῦ Ἀρ. Καμπάνη: «Ὁ φροῦδισμὸς εἰς τὴν λογοτεχνίαν μας». Μὲ πολλὰ καὶ χοντρά ὑπονοούμενα. Ἰανουάριος, περ. Σήμερα, σελ. 30-31, ἀπάντηση, στὴς ἐπικρίσεις τοῦ Ι. Ζερβοῦ. Μάρ-

τιος, περ. Ἰδέα, σελ. 154-162, Πέτρου Βλαστοῦ: «Ὁ Καβάφης ὁ στωικὸς» ἐπικριτικὸ ἄρθρο. Ἐπίσης τὸν ἴδιο μῆνα, στὸ περ. Ρυθμὸς τοῦ Παιραῖα, σελ. 192-193, ἐπικριτικὰ γράφει ὁ Ἀναστ. Δρίδας: «Ὁ Καβάφης χωρὶς προκατάληψη». Ἀπρίλιος, περ. Ρυθμὸς, σελ. 218-222, ὁ Μ. Σπιέρρος (Ν. Κιλκιάρης) ἀποκρίνεται στὸν Δρίδα. Ἰούλιος, στὸ ἴδιο περιοδικό, σελ. 280 ἀπόκριση τοῦ Τέλλου Ἄγρα.

Στὸ μεταξύ, στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὁ ποιητὴς ζοῦσε τίς τελευταῖες του μέρες. Στὸ κρεβάτι ἐξακολουθεῖ νὰ δουλεύει τὸ «Εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ἀντιοχείας», πού βεθὰ κυκλοφορήσει ποτὲ σὲ φύλλα. Στέλνει τὴ Ρίκα στὴ Δημοκρατικὴ Βιβλιοθήκη γιὰ νὰ ἐξαιτιώσῃ μερικὰς ιστορικὰς λεπτομέρειες πού χρειάζεται. Τὸ πόσο ἀκμάει τὸ πνεῦμα του φαίνεται ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ποίημά του. «Ἐγὼ νὰ γράψω ἀκόμη εἰκοσιπέντε ποιήματα» εἶχε πεῖ σὲ φίλους του ὅταν βρισκόταν στὴν Ἀθήνα. Ἀργεῖς Ἀπρίλιος ἐπιδεινώνεται ἡ κατάσταση του. Μεταφέρεται στὸ Ἑλληνικὸ Νοσοκομεῖο, πού ἡ ράχη του ἀγγίξε τὴν ὁδὸ Λέφτιους. Οἱ ἀπογευματινοὶ ἐπισκέπτες τοῦ σαλονιοῦ του εἶχαν μάθει ἄλλοτε νὰ ξεχωρίζουν τὸν ἦχο τῆς καμπάνης τοῦ κοντινοῦ Ἀγ. Σάββα, ὅταν σήμαινε τὸν ἑσπερινό, ἀπὸ τὸ καμπανάκι

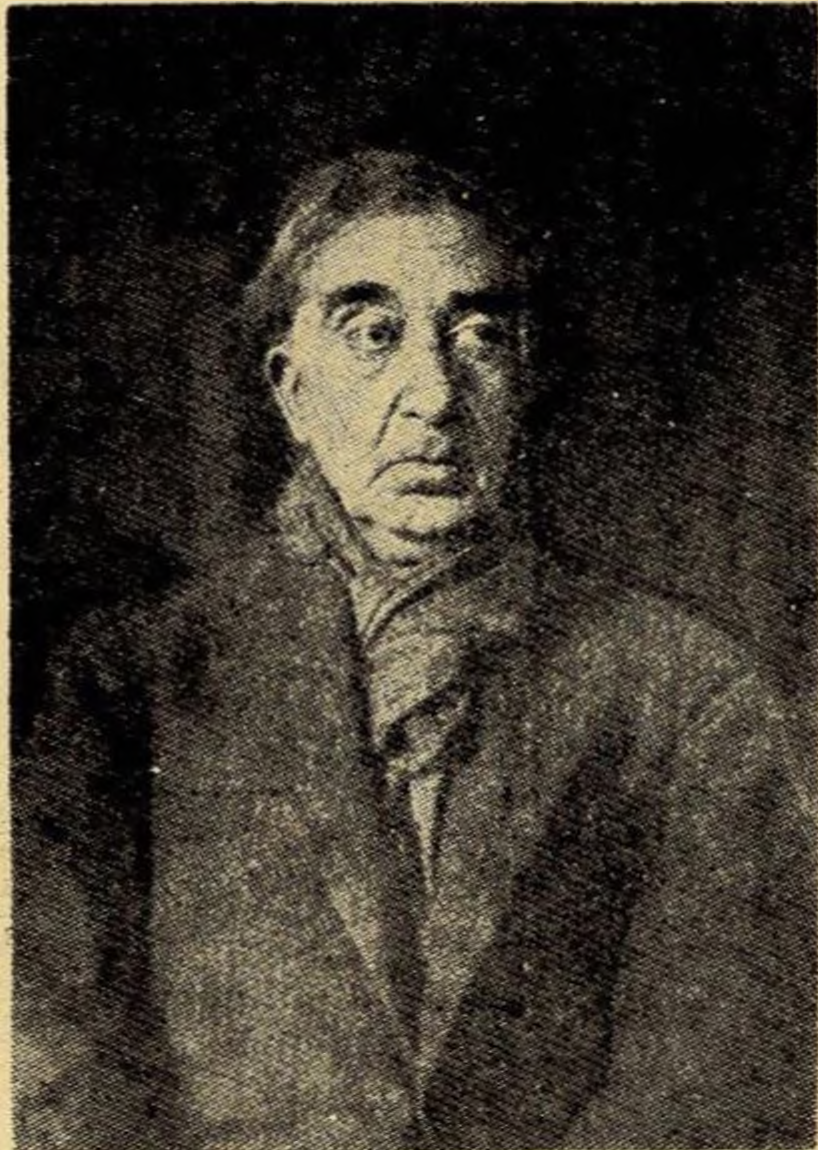
του Νοσοκομείου, που ειδοποιούσε τους λαϊκούς επισκέπτες της τρίτης θέσης, πώς πρέπει να φεύγουν.

«Μια φορά σ' όλο το διάστημα της φοβερής αρρώστιας του, ο Καβάφης δάκρυσε. Ήταν τή μέρα που επρόκειτο να μπει στο Νοσοκομείο. Φέραμε μια μικρή βαλίτσα για να πάρει μαζί του μερικά χαρτιά και μερικά ρουχικά που ήθελε. Σάν είδε αυτή τή βαλίτσα, τόν πήραν τ' κλάμματα. Προσπαθούσαμε να τόν ησυχάσουμε, τή παρακατινή αυτή στιγμή που άφησε τ' σπινθη του για πάντα. Πήρε τ' μπλόκ και μ' έγραψε: «Αυτή τή βαλίτσα τήν αγόρασα πριν 30 χρόνια, ένα βράδι διασπαστικά για να πάω στο Κάιρο για διασκέδαση. Τότες ήμουν υγιής, νέος και όχι άσχημος». (Από τις ανέκδοτες, αυτόγραφες σημειώσεις της Ρίικας Σεγκοπούλου - Αγαλλιανού).

Στις τελευταίες του μέρες, από τ' περιβάλλον τής Ρίικας, τού φέραν αιφνιδιαστικά τόν Πατριάρχη Αλεξανδρείας, για να τόν μεταλάβει. «Αμα τού τ' ανήγγειλαν, ο Καβάφης πού δέν τ' ζήτησε, αρνήθηκε, θύμωσε, επέμενε, αλλά στο τέλος υπέκυψε στους γύρω του ή μάλλον στην ιδέα πώς θά ήταν άστοχο, καθόλου «καθώς πρέπει», να μ' δεχθεί έναν Πατριάρχη τής Μεγάλης πόλεως Αλεξανδρείας. Όταν ο

Πατριάρχης μπήκε στο δωμάτιο τού άρρωστου, ζήτησε ένα Καβάφη καθιστό, καταλυκτικό, μ' ένα πρόσωπο σοβαρό και πρόθυμο να άκτελέσει όλους τούς τύπους τής Ορθόδοξου Εκκλησίας. (Ι. Α. Σαρέγιαννης, περ. Τα Νέα Γράμματα, Μάρτης 1944, σελ. 140).

Απρίλιος 28, πρωί. Παθαίνει ουμφόρηση. Ψυχομάχη ως τις 2 τ' πρωί τής άλλης μέρας, 29 Απριλίου. Τότε έσβησε ο τελευταίος από τ' παλαιότατο Κωνσταντινούπολιτικό γένος τών Καβάφη, κ' ένας από τούς μεγαλύτερους ποιητές τού αιώνα. Κηδεύτηκε τήν ίδια μέρα, Σάββατο, στις 4 τ' απόγευμα στον Άγιο Σάββα τόν αποχαιρέτισα σάν έτι πρόσωπος τού Έλληνισμού ο Γενικός Πρόξενος Σκέφερης. Οι Έλληνες διανοούμενοι είχαν καλύψει τ' φέρετρό του μ' ένα στεφάνι από δάφνη. Στ' όνομά τους είπε τ' τελευταία λόγια στο νεκρό ο Απόστολος Λεοντής. Θάφτηκε σάν οικογενειακό τάφο τού Έλληνικού Κοιμητηρίου τού Σιάμπου, στο ίδιο κομμάτι γης που είχε άγοραστεί δέκα περίπου χρόνια πριν από τή γέννησή του. Αναπαύεται πλάι στα κόκκαλα τών γονιών του Πέτρου και Χαρίκλειας, και τών άδελφών του Ελένης και Παύλου (δρόσημο) Γεωργίου, Πέτρου - Ιωάννη, Αριστείδη και Τζών.

Η τελευταία φωτογραφία τού ποιητή, στην Αθήνα, 1932.

Η
ΧΘΕΣΙΝΗ
ΚΗΔΕΙΑ
ΤΟΥ
ΠΟΙΗΤΟΥ
ΚΑΒΑΦΗ

Τὸν ποιητὴν μας
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ Π. ΚΑΒΑΦΗ

(Ποιητὴν)

θαγόντα ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Νοσοκομείῳ τὴν
2αν προΐνιν κηδεύμεν δίμησον ὥρα
4ην μ.μ.

Ἡ ἀγγελοφόρος θὰ γίνῃ εἰς τὸν ἱερὸν
Ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα ὅπου καὶ θὰ ξυλῶ
ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία.

Αἱ τελευτῆ ἀνεύχαι :

Κα ΕΛΕΝΗ ΜΑΞ ΚΟΛΕΤΤΙ, Κα ΧΑ-
ΡΙΚΛΕΙΑ ΒΑΣΙΕΡΗ

Οἱ πανθοῦντες :

ΑΛΕΚΟΣ καὶ ΡΙΚΑ ΣΕΓΚΟΠΟΥΛΟΥ,
Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, οἰκογένεια :
GIRAUD, SOUHART, EMM. ΤΣΑΛΙ-
ΚΗ, ΛΕΒΙΑΟΥ, ΣΕΒΑΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-
ΛΟΥ, ΙΟΝΝΙΔΗ

Ἀλεξάνδρεια τῆ 29ῆ Ἀπριλίου 1933
(Ἡ παροῦσα θεωρηθῆτω καὶ ὡς ἰδιαιτεροὶ
προέκκλησις)

Ἡ ἀγγελία τοῦ θανάτου του στὸν «Ταχυ-
δρόμο» τοῦ Σαββάτου, 29 Ἀπριλίου 1933.

Συγκινητικὴ εἰς ἄκρον ἡ χθεσινὴ κηδεῖα τοῦ Ἑλλήνου ποιητοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη. Ὁ νεκρὸς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Νοσοκομείου μετηνέχθη εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα ὅπου ἡ Α. Σ. ὁ Ἅγιος Τριπόλεως ἐψάλε μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν.

Ἐκ τῶν ἐπισήμων παρέστησαν ὁ Γενικὸς Πρόξενος κ. Σκέφερης, ὁ ὑποπρόξενος κ. Καμαμπέλης, ὁ ἐφέτης τῶν Μικτῶν κ. Βρυῆκος, πολλοὶ Κοινοτικοὶ Ἐπίτροποι καὶ ἄλλοι παροικιακοὶ παράγοντες, σύσσωμοι οἱ περὶ τὴν φιλολογίαν καὶ γενικῶς τὴν διανόησιν ἀσχολούμενοι ἀλεξανδρινοὶ καὶ πολὺς ἄλλος κόσμος. Στέφανος ἐκ δάφνης ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως ἐκάλυπτε τὸ φέρετρον. Ὁ Γεν. Πρόξενος κ. Σκέφερης ἀπεχαιρέτησε διὰ τῶν ἐξῆς τὸν νεκρὸν ἐν τῷ Ναῷ:

Δὲν τολμῶ ν' ἄχω γιὰ σκοπὸ νὰ ἐξυμνήσω ἐγώ, στὴν θλιβερὰ αὐτὴ στιγμὴ, τὸν ὑπέροχο ποιητὴ καὶ τὸν σπάνιο τεχνίτη.

Ἐκπρόσωπος ὁμῶς ἐδῶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, πῶς νὰ μὴν τὸν ἀναλογισθῶ αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὸν ἀντάξιο ὑμνητὴ μίας ἀπὸ τὰς ἐνδόξους σελίδας τοῦ πολιτισμοῦ μας!

Ἀλεξανδρινός, πνεῦμα καὶ ψυχὴ — περήφανος ποῦ ἀξιώθηκε μιὰ τέτοια πόλις — θὰ μείνῃ γιὰ ὄλους ὁ Καβάφης ὁ ὑπέρτατος ὑμνητὴς τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Κι' ὅπως ἐκεῖνο ἐχάραξε μιὰ ὀλόκληρη περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἔτσι κι' ὁ Καβάφης κατορθώνοντας μὲ τὴν τέχνη του νὰ τὸ ξαναζήσῃ, ἐδημιούργησε ποίησι καὶ σχολὴ δική του — καινούργια ἄνθησι ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Σοφός, μὲ πνεῦμα λεπτό, χαρακτῆρα ἀριστοκράτης, καλλιτέχνης, ἐκτιμητὴς τοῦ ὠραίου, ὄλα τὸν ἔκαμναν ἄξιο νὰ εἶναι στὸν ὑψηλὸ τῆς ποιήσεως κόσμον ἐκεῖ ποῦ πέρασε καὶ ποῦ θὰ μείνῃ.

Ποιητὴ, μὲ λύπη σ' ἀποχαιρετᾶ ἡ πατρίδα καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ποῦ σὲ χάνει.

Τὸν νεκρὸν τοῦ Καβάφη μετέφερον ἀκολούθως εἰς τὴν νεκροφόρον θαυμασταὶ τοῦ ἐκλιπόντος ποιητοῦ.

ΕΙΣ ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ

Ὁ κόσμος τῶν ἐπισήμων, τῶν διανοουμένων καὶ φίλων τοῦ ἀειμνήστου Καβάφη ἠκολούθησε αὐτὸν μέχρι τοῦ Νεκροταφείου. Πρὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου εἰς ὃν κατετέθη ὁ νεκρὸς ὁ κ. Ἄπ. Λεοντῆς ἐκ μέρους τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ἀπεχαιρέτησε τὸν ἐκλιπόντα ποιητὴν διὰ τοῦ κατωτέρω λόγου:

Ἡ ἀγάπη σου πρὸς τὴ ζωὴ ἔκανε νὰ πιστευθῆ ἀπὸ ὄσους σὲ γνώρισαν ὅτι φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀγάπης αὐτῆς θὰ ἦταν ὁ φόβος πρὸς τὸν θάνατον. Ὅπως ὁμως συμβαίνει πάντα, θάταν δύσκολο νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ πραγματικὰ συναίσθηματὰ στὸ ἀντίκρουσμα τῶν ἀλύτων προβλημάτων, μιᾶς μεγάλης διανοίας μιᾶς ἀνώτερης σκέψεως, ὁποῖα ἦταν ἡ δική σου Κωνσταντίνε Καβάφη. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ὥρα ποῦ ἤκουσες τὰ πρῶτα μακρυνὰ καὶ σχεδὸν ἀθόρυβα δῆματα τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Πλούτωνος, ψύχραιμος καὶ γαλήνιος ἐτοιμάστηκες νὰ τὸν ὑποδεχθῆς. Καὶ ὄσον πλησίαζαν τὰ δῆματά του αὐτά, τόσον πειθαρχικώτερα ἡ ψυχὴ σου ἐπέβαλε στὰ νεῦρα τὴν ἀταραξίαν, πιστὸς δὲ στοὺς ἀθανάτους στίχους σου δὲν ἐγέλασθηκες, δὲν εἶπες πῶς ἦταν ἓνα ὄνειρο, πῶς ἀπατήθηκεν ἡ ἀκοή σου. Δὲν καταδέχθηκες τέτοιες μάταιες ἐλπίδες.

Μὲ τὸ μειδίαμα τοῦ σοφοῦ εἰς τὰ χεῖλη ὑπεδέχθηκες τὸν ἐκτελεστὴν τοῦ ὑπεράτου συμπληρώματος τῆς ζωῆς, ἐνῶ ἀναμφιβόλως νοερὰ θὰ ἀπήγγειλεν τοὺς στίχους ἐκείνους τοὺς ὁποῖους πρὸ τόσων χρόνων ἐφιλοτέχνησες γιὰ τὲς ἐπίσημες αὐτὲς στιγμῆς.

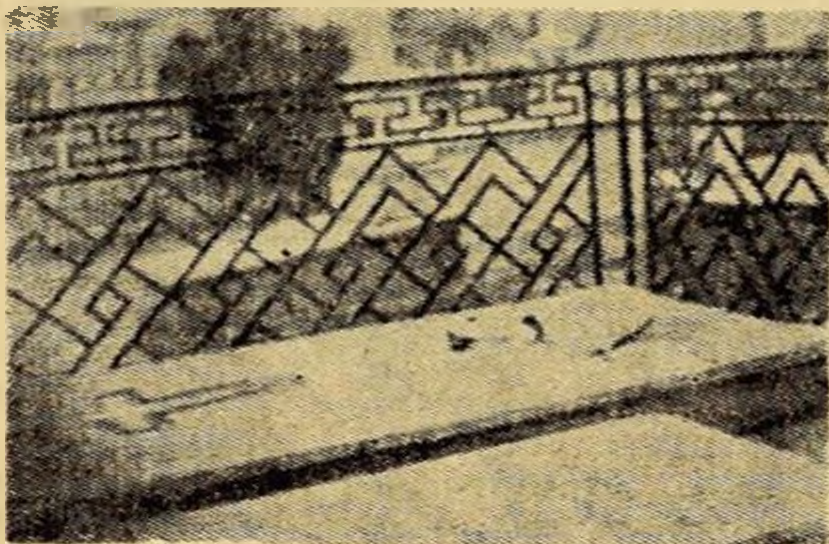
«Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰ θαρραλέος
σὰν σοῦ ταιριάζει σὲ ποῦ ἀξιώθηκες μιὰ τέτοια πόλι,
πλησίασε σταθερὰ πρὸς τὸ παράθυρο,
κι' ἄκουσε μὲ συγκίνησι, ἀλλ' ὄχι
μὲ τῶν δειλῶν τὰ παρακάλια καὶ παράπονα,
ὡς τελευταία ἀπόλαυσι τοὺς ἤχους,
τὰ ἐξαισία ὄργανα τοῦ μυστικοῦ θιάσου,
κι' ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια ποῦ χάνεις».

Ἄν ἔχασες ὁμως τὴν Ἀλεξάνδρεια, σὲ ἔχασε κι' αὐτὴ, σὲ χάνει ἡ ἑλληνικὴ διανόησις τῆς ποῦ σὲ εἶχε γιὰ παλῦτιμο στολίδι καὶ καύχημά τῆς, καὶ νοιώθει θαθεῖα τὸ μεγάλο κενὸν ποῦ σχηματίζεται μὲ τὴν ἀναχώρησί σου. Ἡ διανόησις αὐτὴ περιαλγῆς καὶ συντετριμμένη μὲ τὴν ἀπώλειά σου καταθέτει ἐπὶ τῆς σοροῦ σου, στέφανον ἐκ δάφνης συμβολίζοντα τὸν ἀμάραντον τῆς δόξης στέφανον μὲ τὸν ὁποῖον θὰ στεφθῆ τὸ ἀθάνατο ἔργο σου.

Ἄν ὑπεδέχθης μὲ τὸ μειδίαμα τῆς γαλήνης τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ θανάτου εἶναι γιὰτὶ καὶ σὺ ὁ ἴδιος ἦσο πεπεισμένος ὅτι μὲ τὴν ἀποδημία σου στὰ Ἑλύσια δὲν θὰ ἔσθινε τὸ πέρασμά σου ἀπὸ τὴν πρόσκαιρόν μας ζωὴν καὶ ὅτι παρέδιδες στὴν ἀθανασία ἓνα ἔργο διὰ τὸ ὁποῖον θὰ σεμνύνεται Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ ἔθνος σου ποῦ τόσον ἐπόνεσες.

Μὲ τὸ παρήγορον τοῦτο συναίσθημα σὲ ἀποχαιρετοῦν οἱ φίλοι καὶ οἱ θαυμασταί σου Κωνσταντίνε Καβάφη, τὴν ὑστάτην ὥραν, βέβαιοι ὅτι τὸ φωτεινὸν νεφέλωμα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως θὰ ὑποδεχθῆ τὴ ψυχὴ σου στὰ Ἑλύσια γιὰ νὰ τὴν ἀφομοιώσῃ μὲ τὸ ἀθάνατον σύνολόν τῆς.

Ἄπὸ τὸν «Ταχυδρόμο» τῆς Κυριακῆς, 30 Ἀπριλίου 1932

Ὁ τάφος τοῦ ποιητῆ.

Μικρὴ
ἀνθολογία
ἀπὸ
τὰ
ποιήματά
του

ΦΩΝΕΣ

Ἰδανικὲς φωνὲς κι ἀγαπημένες
ἐκείνων ποὺ πεθάναν, ἢ ἐκείνων ποὺ εἶναι:
γιὰ μᾶς χαμένοι σὰν τοὺς πεθαμένους.

Κάποτε μὲς στὰ ὄνειρά μας ὀμιλοῦνε·
κάποτε μὲς στὴν σκέψη: τὲς ἀκούει τὸ μυαλό.

Καὶ μὲ τὸν ἦχο των γιὰ μιὰ στιγμή ἐπιστρέφουν
ἦχοι ἀπὸ τὴν πρώτη ποίησι τῆς ζωῆς μας —
σὰ μουσική, τὴν νύχτα, μακρυνή, ποὺ σβύνει.

ΚΕΡΙΑ

Τοῦ μέλλοντος ἡ μέρες στέχοντ' ἐμπροστά μας
σὰ μιὰ σειρὰ κεράκια ἀναμένα —
χρυσά, ζεστά, καὶ ζωηρὰ κεράκια.

Ἡ περασμένες μέρες πίσω μένουν,
μιὰ θλιβερὴ γραμμὴ κεριῶν σβυσμένων·
τὰ πιὸ κοντὰ θγάζουν καπνὸν ἀκόμη,
κρύα κεριά, λυωμένα, καὶ κυρτά.

Δὲν θέλω νὰ τὰ βλέπω· μὲ λυπεῖ ἡ μορφή των,
καὶ μὲ λυπεῖ τὸ πρῶτο φῶς των γὰ θυμοῦμαι.

Ἐμπρὸς κυττάζω τ' ἀναμένα μου κεριά.

Δὲν θέλω νὰ γυρίσω νὰ μὴ διῶ καὶ φρίξω
τί γρήγορα ποὺ ἡ σκοτεινὴ γραμμὴ μακραίνει,
τί γρήγορα ποὺ τὰ στυστὰ κεριά πληθαίνουν.

ΕΝΑΣ ΓΕΡΟΣ

Στοῦ καφενεῖου τοῦ βοερού τὸ μέσα μέρος
σκιυμένος στὸ τραπέζι κάθεται ἕνας γέρος
μὲ μιὰν ἑφημερίδα ἔμπρὸς του χωρὶς συντροφιά.

Καὶ μὲς στῶν ἄθλιων γηρατειῶν τὴν καταφρόνεια
σκέπτεται πόσο λίγο χάρηκε τὰ χρόνια
ποὺ εἶχε καὶ δύναμι, καὶ λόγο, καὶ ἔμορφιά.

Ξέρε: ποὺ γέρασε πολὺ τὸ νοιώθει, τὸ κυττάζει.
Κ' ἐν τούτοις ὁ καιρὸς ποὺ ἦταν νέος μοιάζει
σὰν χθές. Τί διάστημα μικρὸ, τί διάστημα μικρὸ.

Καὶ συλλογιέται ἡ Φρόνησις πῶς τὸν ἐγέλα·
καὶ πῶς τὴν ἐμπιστεύονταν πάντα — τί τρέλλα! —
τὴν ψεύτρα ποὺ ἔλεγε: «Λῦριο. Ἔχεις πολὺν καιρὸ».

Θυμᾶται ὀρμές ποὺ δάσταγε· καὶ πόση
χαρὰ θυσιάζε. Τὴν ἄμυαλὴ του γνῶσι
κάθ' εὐκαιρία χαμένη τώρα τὴν ἐμπαίζει.

... Μὰ ἀπ' τὸ πολὺ νὰ σκέπτεται καὶ νὰ θυμᾶται
ὁ γέρος ἐξαλίσθηκε. Κι ἀποκοιμᾶται
στοῦ καφενεῖου ἀκουμπισμένος τὸ τραπέζι.

ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ

Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στήν ζωὴ των
ἔβρισαν καὶ φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτὲ ἀπὸ τὸ χρέος μὴ κινουῦντες·
δίκαιοι καὶ ἴσοι σ' ὄλες των τὲς πράξεις,
ἀλλὰ μὲ λύπη κιόλας καὶ εὐσπλαχνία·
γενναῖοι ὁσάκις εἶναι πλούσιοι, καὶ ὅταν
εἶναι πτωχοί, πάλ' εἰς μικρὸν γενναῖοι,
πάλι συντρέχοντες ὅσο μποροῦνε·
πάντοτε τὴν ἀλήθεια ὁμιλοῦντες
πλὴν χωρὶς μῖσος γιὰ τοὺς ψευδομένους.

Καὶ περισσότερὴ τιμὴ τοὺς πρέπει
ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)
πῶς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος,
καὶ οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλους θὰ διαδοῦνε.

CHE FECE... IL GRAN RIFIUTO

Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μιὰ μέρα
πού πρέπει τὸ μεγάλο Ναί ἢ τὸ μεγάλο τὸ Ὅχι
νά ποῦνε. Φανερώνεται ἀμέσως ὅποιος τῶχει
ἔτοιμο μέσα του τὸ Ναί, καὶ λέγοντάς το πέρα

πηγαίνει στὴν τιμὴ καὶ στὴν πεποίθησί του.
Ὁ ἀρνηθεὶς δὲν μετανοιώνει. Ἄν ρωτιοῦνταν πάλι,
ὄχι θὰ ξανάλεγε. Κι ὁμως τὸν καταβάλλει
ἐκείνο τ' ὄχι — τὸ σωστὸ — εἰς ὅλην τὴν ζωὴ του.

ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ

Σ' αὐτὲς τὲς σκοτεινὲς κάμαρες, πού περνῶ
μέρες βαρῦες, ἐπάνω κάτω τριγυρνῶ
γιὰ νὰ βρῶ τὰ παράθυρα. — Ὄταν ἀνοίξει
ἓνα παράθυρο θάναι παρηγορία. —
Μὰ τὰ παράθυρα δὲν βρίσκονται, ἢ δὲν μπορῶ
νά τὰ βρῶ. Καὶ καλλίτερα ἴσως νὰ μὴν τὰ βρῶ.
Ἴσως τὸ φῶς θάναι μιὰ νέα τυραννία.
Ποιὸς ξέρει τί καινούρια πράγματα θὰ δείξει.

ΤΕΙΧΗ

Χωρὶς περίσκεψιν, χωρὶς λύπην, χωρὶς αἰδῶ
μεγάλα κ' ὕψηλά τριγύρω μου ἔκτισαν τείχη.

Καὶ κάθομαι καὶ ἀπελπίζομαι τώρα ἐδῶ.
Ἄλλο δὲν σκέπτομαι: τὸν νοῦν μου τρώγει αὐτὴ ἡ τύχη

διότι πράγματα πολλὰ ἔξω νὰ κάμω εἶχον.
Ἄ ὅταν ἔκτιζαν τὰ τείχη πῶς νὰ μὴν προσέξω.

Ἄλλὰ δὲν ἄκουσα ποτὲ κρότον κτιστῶν ἢ ἤχον.
Ἄνεκτισθῆτως μ' ἔκλεισαν ἀπὸ τὸν κόσμον ἔξω.

ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ

— Τί περιμένουμε στὴν ἀγορὰ συναθροισμένοι;

Εἶναι οἱ δάρδαροι νὰ φθάσουν σήμερα.

— Γιατί μέσα στὴν Σύγκλητο μιὰ τέτοια ἀπραξία;
Τί κάθοντ' οἱ Σύγκλητικοὶ καὶ δὲν νομοθετοῦνε;

Γιατί οἱ δάρδαροι θὰ φθάσουν σήμερα.

Τί νόμους πιά θά κάμουν οί Συγκλητικοί;
Οί δάρδαροι σάν ἔλθουν θά νομοθετήσουν.

— Γιατί ὁ αὐτοκράτωρ μας τόσο πρωτὶ σηκώθη,
καὶ κάθετα: στῆς πόλεως τὴν πιὸ μεγάλη πύλη
στὸν θρόνο ἐπάνω, ἐπίσημος, φορῶντας τὴν κορώννα;

Γιατί οί δάρδαροι θά φθάσουν σήμερα.
Κι ὁ αὐτοκράτωρ περιμένει νὰ δεχθεῖ
τὸν ἀρχηγό τους. Μάλιστα ἐτοίμασε
γιὰ νὰ τὸν δώσει μιὰ περγαμηνή. Ἐκεῖ
τὸν ἔγραψε τίτλους πολλοὺς κι ὀνόματα.

— Γιατί οί δύο μας ὕπατοι κ' οί πραιτορες ἐβγήκαν
σήμερα μέ τές κόκκινες, τές κεντημένες τόγες;
γιατί βραχιόλια φόρεσαν μέ τόσους ἀμεθύστους,
καὶ δαχτυλίδια μέ λαμπρά, γυαλιστερά σμαράγδια;
γιατί νὰ πιάσουν σήμερα πολύτιμα μπαστούνια
μ' ἀσήμια καὶ μαλάμιατα ἔκτακτα σκαλιγμένα;

Γιατί οί δάρδαροι θά φθάσουν σήμερα;
καὶ τέτοια πράγματα θαμπόνουν τοὺς δαρδάρους.

— Γιατί κ' οί ἄξιαι ρήτορες δὲν ἔρχονται σάν πάντα
νὰ ἐγγάλλουνε τοὺς λόγους τους, νὰ ποῦνε τὰ δικά τους;

Γιατί οί δάρδαροι θά φθάσουν σήμερα;
κι αὐτοὶ θαρροῦντ' εὐφράδειες καὶ ὀνητηγορίες.

— Γιατί ν' ἀρχίσει μονομιᾶς αὐτὴ ἡ ἀνησυχία
κ' ἡ σύγχυσις. (Τὰ πρόσωπα τί σοδάρὰ πού ἐγίναν).
Γιατί ἀδειάζουν γρήγορα οί δρόμοι κ' ἡ πλατέες,
κι ὄλοι γυρνοῦν στὰ σπίτια τους πολὺ συλλογισμένοι;

Γιατί ἐνύχτωσε κ' οί δάρδαροι δὲν ἤλθαν.
Καὶ μερικοὶ ἔφθασαν ἀπ' τὰ σύνορα,
καὶ εἶπανε πῶς δάρδαροι πιά δὲν ὑπάρχουν.

Καὶ τώρα τί θά γένουμε χωρὶς δαρδάρους.
Οί ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μιὰ κάποια λύσις.

ΑΠΗΣΤΙΑ

Πολλὰ ἄρα Ὀμήρου ἐπαινοῦντες, ἀλλὰ τοῦτο
οὐκ ἐπαινεσόμεθα... οὐδὲ Αἰσχύλου, ὅταν φῆ ἡ
Θέτις τὸν Ἀπόλλω ἐν τοῖς αὐτῆς γάμοις ἄδοντα
«ἐνδατεῖσθαι τὰς εἰς εὐπαιδίας,
νόσων τ' ἀπείρους καὶ μακραίωνας βίους.
Ἐύμπαντα τ' εἰπὼν θεοφιλεῖς ἐμὰς τύχας
παιῶν' ἐπενφήμησεν, εὐθυμῶν ἐμέ.
Καὶ γὰρ τὸ Φοῖβου θεῖον ἀψευδὲς στόμα
ἤλπιζον εἶναι, μαντικῇ βούον τέχνη:
Ὁ δ', αὐτὸς ὕμνων, ...

αὐτός ἐστιν ὁ κτανὼν
τὸν παῖδα τὸν ἐμόν».

Πλάτων Πολιτείας Β'

Σάν πάντρευαν τὴν Θέτιδα μὲ τὸν Πηλέα
σηκώθηκε ὁ Ἀπόλλων στὸ λαμπρὸ τραπέζι
τοῦ γάμου, καὶ μακάρισε τοὺς νεονήμφους
γιὰ τὸν βλαστὸ ποῦ θάβγαινε ἀπ' τὴν ἔνωσί των.
Εἶπε· Ποτέ αὐτὸν ἀρρώστια δὲν θάγγιξει
καὶ θάχει μακρυνὴ ζωὴ. — Αὐτὰ σάν εἶπε,
ἡ Θέτις χάρηκε πολὺ, γιατί τὰ λόγια
τοῦ Ἀπόλλωνος ποῦ γνώριζε ἀπὸ προφητεῖες
τὴν φάνηκαν ἐγγύησις γιὰ τὸ παιδί της.
Κι ὅταν μεγάλωνεν ὁ Ἀχιλλεύς, καὶ ἦταν
τῆς Θεσσαλίας ἔπαινος ἢ ἔμορφιά του,
ἡ Θέτις τοῦ θεοῦ τὰ λόγια ἐνθυμοῦνταν.
Ἄλλὰ μιὰ μέρα ἦλθαν γέροι μὲ εἰδήσεις,
κ' εἶπαν τὸν σκοτωμὸ τοῦ Ἀχιλλέως στὴν Τροία.
Κ' ἡ Θέτις ξέσχιζε τὰ πορφυρά της ροῦχα,
κ' ἐβγαζεν ἀπὸ πάνω της καὶ ξεπετοῦσε
στὸ χῶμα τὰ βραχιόλια καὶ τὰ δαχτυλίδια.
Καὶ μὲς στὸν ὄδυρμό της τὰ παληὰ θυμήθη·
καὶ ρώτησε τί ἔκαμνε ὁ σοφὸς Ἀπόλλων,
ποῦ γύριζεν ὁ ποιητὴς ποῦ στὰ τραπέζια
ἔξοχα ὀμιλεῖ, ποῦ γύριζε ὁ προφήτης
ὅταν τὸν υἱὸ της σκότωναν στὰ πρῶτα νειάτα.
Κ' οἱ γέροι τὴν ἀπήντησαν πῶς ὁ Ἀπόλλων
αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐκατέβηκε στὴν Τροία,
καὶ μὲ τοὺς Τρώας σκότωσε τὸν Ἀχιλλέα.

Η ΠΟΛΙΣ

Εἶπες· «Θὰ πάγω σ' ἄλλη γῆ, θὰ πάγω σ' ἄλλη θάλασσα.
Μιὰ πόλις ἄλλη θὰ ἔρεθει καλλίτερη ἀπὸ αὐτή.
Κάθε προσπάθειά μου μιὰ καταδίκη εἶναι γραφτὴ
κ' εἶν' ἡ καρδιά μου — σάν νεκρὸς — θαμμένη.
Ὁ νοῦς μου ὡς πότε μὲς στὸν μαρασμὸν αὐτὸν θὰ μένει.
Ὅπου τὸ μάτι μου γυρίσω, ὅπου κι ἂν δῶ
ἐρείπια μαῦρα τῆς ζωῆς μου βλέπω ἐδῶ,
ποῦ τόσα χρόνια πέρασα καὶ ρήμαξα καὶ χάλασα».

Καινούριους τόπους δὲν θὰ ἔρεις, δὲν θάῄδεις ἄλλες θάλασσες.
Ἡ πόλις θὰ σέ ἀκολουθεῖ. Στους δρόμους θὰ γυρνᾷς
τοὺς ἴδιους. Καὶ στὲς γειτονιὲς τὲς ἴδιες θὰ γερνᾷς
καὶ μὲς στὰ ἴδια σπίτια αὐτὰ θ' ἀσπρίζεις.
Πάντα στὴν πόλι αὐτὴ θὰ φτάνεις. Γιὰ τὰ ἄλλου — μὴ
ἐλπίζεις —
δὲν ἔχει πλοῖο γιὰ σέ, δὲν ἔχει ὁδὸ.
Ἔτσι ποῦ τῆ ζωῆ σου ρήμαξες ἐδῶ
στὴν κώχη τούτη τὴν μικρὴ, σ' ἄλτην τὴν γῆ τὴν χάλασες.

Η ΣΑΤΡΑΠΕΙΑ

Τί συμφορά, ἐνῶ εἶσαι καμωμένος
γιὰ τὰ ὠραῖα καὶ μεγάλα ἔργα
ἢ ἀδίκη αὐτῆ σου ἢ τύχη πάντα
ἐνθάρρυνσι κ' ἐπιτυχία νὰ σὲ ἀρνεῖται·
νὰ σ' ἐμποδίζουν εὐτελεῖς συνήθειες,
καὶ μικροπρέπειες, καὶ ἀδιαφορίες.
Καὶ τί φρικτὴ ἡ μέρα ποῦ ἐνδίδεις
(ἢ μέρα ποῦ ἀφέθηκες κ' ἐνδίδεις),
καὶ φεύγεις ὁδοιπόρος γιὰ τὰ Σούσα,
καὶ πιαίνεις στὸν μονάρχην Ἀρταξέρξη
ποῦ εὐνοϊκὰ σὲ θάζει στὴν αὐλὴ του,
καὶ σὲ προσφέρει σατραπεῖες καὶ τέτοια.
Καὶ σὺ τὰ δέχεσαι μὲ ἀπελπισία
αὐτὰ τὰ πράγματα ποῦ δὲν τὰ θέλεις.
Ἄλλα ζητεῖ ἡ ψυχὴ σου, γι' ἄλλα κλαίει·
τὸν ἔπαινο τοῦ Δήμιου καὶ τῶν Σοφιστῶν,
τὰ δύσκολα καὶ τ' ἀνεκτίμητα Εὐγε·
τὴν Ἀγορά, τὸ Θέατρο, καὶ τοὺς Στεφάνους.
Αὐτὰ ποῦ θὰ στὰ δώσει ὁ Ἀρταξέρξης,
αὐτὰ ποῦ θὰ τὰ βρεῖς στὴ σατραπεία·
καὶ τί ζωὴ χωρὶς αὐτὰ θὰ κάμεις.

ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ

Σὰν ἔξαφνα, ὦρα μεσάνυχτ', ἀκουσθεῖ
ἀόρατος θίασος νὰ περνᾷ
μὲ μουσικὲς ἐξαίσιες, μὲ φωνές —
τὴν τύχη σου ποῦ ἐνδίδει πιά, τὰ ἔργα σου
ποῦ ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου
ποῦ θγῆκαν ὅλα πλάνες, μὴ ἀνοφέλετα θρηνησεις.
Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰ θαρραλέος,
ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια ποῦ φεύγει.
Πρὸ πάντων νὰ μὴ γελασθεῖς, μὴν πεῖς πὼς ἦταν
ἓνα ὄνειρο, πὼς ἀπατήθηκεν ἡ ἀκοή σου·
μάταιες ἐλπίδες τέτοιες μὴν καταδεχθεῖς.
Σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰ θαρραλέος,
σὰν ποῦ ταιριάζει σε ποῦ ἀξιώθηκες μὴ τέτοια πῶλι,
πλησίασε σταθερὰ πρὸς τὸ παράθυρο,
καὶ ἀκουσε μὲ συγκίνησιν, ἀλλ' ὄχι
μὲ τῶν δειλῶν τὰ παρακάλια καὶ παράπονα,
ὡς τελευταία ἀπόλαυση τοὺς ἤχους,
τὰ ἐξαίσια ὄργανα τοῦ μυστικοῦ θιάσου,
καὶ ἀποχαιρέτα τὴν, τὴν Ἀλεξάνδρεια ποῦ χάνεις.

ΙΘΑΚΗ

Σὰ βγεις στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη,
νὰ εὐχέσαι νὰ ναι μακρὸς ὁ ὁρῶμος.

γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τοὺς Λαιστρυγόνας καὶ τοὺς Κύκλωπας,
τὸν θυμωμένο Ποσειδῶνα μὴ φοβᾶσαι,
τέτοια στὸν δρόμο σου ποτέ σου δὲν θὰ βρεῖς,
ἂν μὲν ἡ σκέψις σου ὑψηλὴ, ἂν ἐκλεκτὴ
συγκρίνησις τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα σου ἀγγίξει.
Τοὺς Λαιστρυγόνας καὶ τοὺς Κύκλωπας,
τὸν ἄγριο Ποσειδῶνα δὲν θὰ συναντήσεις,
ἂν δὲν τοὺς κουδανεῖς μὲς στήν ψυχὴ σου,
ἂν ἡ ψυχὴ σου δὲν τοὺς στήνει ἔμπρός σου.

Νὰ εὐχέσαι νᾶναι μακρὺς ὁ δρόμος.
Πολλὰ τὰ καλοκαιρινὰ πρωῖὰ νὰ εἶναι
πού μὲ τί εὐχαρίστησι, μὲ τί χαρὰ
θὰ μπαίνεις σὲ λιμένας πρωτοειδυμένους·
νὰ σταματήσεις σ' ἐμπορεῖα Φοινικικά,
καὶ τὲς καλὲς πραγμάτειες ν' ἀποκτήσεις,
σεντέφια καὶ κοράλλια, κεχριμπάρια κ' ἔβενους,
καὶ ἡδονικά μυρωδικὰ κάθε λογῆς,
ὅσο μπορεῖς πιὸ ἄφθονα ἡδονικά μυρωδικὰ·
σὲ πόλεις Αἰγυπτιακὲς πολλὲς νὰ πᾶς,
νὰ μάθεις καὶ νὰ μάθεις ἀπ' τοὺς σπουδασμένους.

Πάντα στὸν νοῦ σου νᾶχεις τὴν Ἰθάκη.
Τὸ φθάσιμον ἐκεῖ εἶν' ὁ προορισμός σου.
Ἄλλὰ μὴ διάζεις τὸ ταξειῖδι διόλου.
Καλλίτερα χρόνια πολλὰ νὰ διαρκέσει·
καὶ γέρος πιά ν' ἀράξεις στὸ νησί,
πλούσιος μὲ ὅσα κέρδισες στὸ δρόμο,
μὴ προσδοκῶντας πλοῦτη νὰ σὲ δώσει ἡ Ἰθάκη.

Ἡ Ἰθάκη σ' ἔδωσε τ' ὠραῖο ταξειῖδι.
Χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ βγαίνεις στὸν δρόμο.
Ἄλλα δὲν ἔχει νὰ σὲ δώσει πιά.

Κι ἂν πτωχικὴ τὴν βρεῖς, ἡ Ἰθάκη δὲν σὲ γέλασε.
Ἔτσι σοφὸς πού ἔγινες, μὲ τόση πείρα,
ἤδη θὰ τὸ κατάλαβες ἡ Ἰθάκη τί σημαίνουν.

ΤΡΩΕΣ

Εἶν' ἡ προσπάθειές μας, τῶν συφοριασμένων·
εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Κομμάτι κατορθώνουμε· κομμάτι
παίρνουμ' ἐπάνω μας· κι ἀρχίζουμε
νᾶχουμε θάρρος καὶ καλὲς ἐλπίδες.

Μὰ πάντα κάτι ὀγαίνει καὶ μᾶς σταματᾷ.
Ὁ Ἀχιλλεὺς στήν τάφρον ἔμπροστά μας
ὀγαίνει καὶ μὲ φωνὲς μεγάλες μᾶς τρομάζει.—

Εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.

Θαρροῦμε πῶς μὲ ἀπόφασι καὶ τόλμη
4' ἀλλάξουμε τῆς τύχης τὴν καταφορά,
κ' ἔξω στεκόμεθα ν' ἀγωνισθοῦμε.

Ἄλλ' ὅταν ἡ μεγάλη κρίσις ἔλθει,
ἡ τόλμη κ' ἡ ἀπόφασίς μας χάνονται·
ταράττεται ἡ ψυχὴ μας, παραλύει·
κι ὁλόγυρα ἀπ' τὰ τεῖχη τρέχουμε
ζητώντας νὰ γλυτώσουμε μὲ τὴν φυγὴ.

Ὅμως ἡ πτώσις μας εἶναι βεβαία. Ἐπάνω,
στὰ τεῖχη, ἄρχισεν ἤδη ὁ θρήνος.
Ἐὼν ἡμερῶν μας ἀναμνήσεις κλαῖν κ' αἰσθήματα.
Πικρὰ γιὰ μᾶς ὁ Πρίαμος κ' ἡ Ἑκάβη κλαῖνε.

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

*Ὡσπερ οὐ βασιλεύς, ἀλλ' ὑποκριτής,
μεταμφιέννυται, χλαμύδα φαιὰν ἀντὶ
τῆς τραγικῆς ἐκείνης, καὶ διαλαθὼν
ὑπεχώρησεν.*

Πλούταρχος, Βίος Δημητρίου

Σὰν τὸν παραίτησαν οἱ Μακεδόνες
κι ἀπέδειξαν πῶς προτιμοῦν τὸν Πύρρο
ὁ βασιλεὺς Δημήτριος (μεγάλην
εἶχε ψυχὴ) καθόλου — ἔτσι εἶπαν —
δὲν φέρθηκε σὰν βασιλεὺς. Ἐπήγε
κ' ἔβγαλε τὰ χρυσὰ φορέματά του,
καὶ τὰ ποδήματά του πέταξε
τὰ ὀλοπόρφυρα. Μὲ ροῦχ' ἀπλὰ
ντύθηκε γρήγορα καὶ ξέφυγε.
Κάμνοντας ὅμοια σὰν ἠθοποιὸς
ποὺ ὅταν ἡ παράστασις τελειώσει,
ἀλλάζει φορεσιὰ κι ἀπέρχεται.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ

Μαζεύθησαν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ
νὰ δοῦν τῆς Κλεοπάτρας τὰ παιδιὰ,
τὸν Καισαρίωνα, καὶ τὰ μικρὰ του ἀδέρφια.
Ἀλέξανδρος καὶ Πτολεμαῖο, ποὺ πρώτη
φορὰ τὰ θγάζαν ἔξω στὸ Γυμνάσιο,
ἐκεῖ νὰ τὰ κηρύξουν βασιλεῖς,
μὲς στὴ λαμπρὴ παράταξη τῶν στρατιωτῶν.

Ὁ Ἀλέξανδρος — τὸν εἶπαν βασιλεῖα
τῆς Ἀρμενίας, τῆς Μηδίας, καὶ τῶν Πάρθων.
Ὁ Πτολεμαῖος — τὸν εἶπαν βασιλεῖα
τῆς Κιλικίας, τῆς Συρίας, καὶ τῆς Φοινίκης.
Ὁ Καισαρίων στέκονταν πιὸ ἐμπροσά.

ντυμένος σὲ μετὰσι τριανταφυλλί,
στὸ στήθος του ἀνθοδέσμη ἀπὸ ὑακίνθους,
ἢ ζώνη του διπλὴ σειρὰ σαπφείρων κι ἀμεθύστων,
δεμένα τὰ ποδήματά του μ' ἄσπρες
κορδέλλες κεντημένες μὲ ροδόχροα μαργαριτάρια.
Αὐτὸν τὸν εἶπαν πιότερο ἀπὸ τοὺς μικροὺς,
αὐτὸν τὸν εἶπαν Βασιλέα τῶν Βασιλέων.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐννοιωθῆναι θέβαια
ποῦ ἦσαν λόγια αὐτὰ καὶ θεατρικά.

Ἀλλὰ ἢ μέρα ἦτανε ζεστὴ καὶ ποιητικὴ,
ὁ οὐρανὸς ἓνα γαλάζιο ἀνοιχτό,
τὸ Ἀλεξανδρινὸ Γυμνάσιον ἓνα
θριαμβικὸ κατόρθωμα τῆς τέχνης,
τῶν αὐλικῶν ἢ πολυτέλεια ἐκτακτῆ,
ὁ Καισαρίων ὄλο χάρις κ' ἐμορφιά
(τῆς Κλεοπάτρας υἱός, αἷμα τῶν Λαγιδῶν)·
κ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἔτρεχαν πιά στὴν ἐορτὴ,
κ' ἐνθουσιάζονταν, κ' ἐπευφημοῦσαν
ἐλληνικά, κ' αἰγυπτιακά, καὶ ποιοὶ ἑβραϊκά,
γοητευμένοι μὲ τ' ὠραῖο θέαμα —
μ' ὄλο ποῦ θέβαια ἤξευραν τί ἀξιζαν αὐτά,
τί κούφια λόγια ἦσανε αὐτὲς ἢ βασιλειαί.

ΦΙΛΕΛΛΗΝ

Τὴν χάραξί φρόντισε τεχνικὰ νὰ γίνει.
Ἐκφρασις σοβαρὴ καὶ μεγαλοπρεπῆς.
Τὸ διάδημα καλλίτερα μᾶλλον στενό·
ἐκεῖνα τὰ φαρδιά τῶν Πάρθων δὲν μὲ ἀρέσουν.
Ἡ ἐπιγραφή, ὡς σύνηθες, ἐλληνικά·
ὄχι ὑπερβολικὴ, ὄχι πομπώδης —
μὴν τὰ παρεξηγήσει ὁ ἀνθύπατος
ποῦ ὄλο σκαλίζει καὶ μηνᾶ στὴν Ρώμη —
ἀλλ' ὅμως θέβαια τιμητικὴ.
Κάτι πολὺ ἐκλεκτὸ ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος·
κανέννας δισκοβόλος ἔφηβος ὠραῖος.
Πρὸ πάντων σὲ συστεινῶ νὰ κυττάξεις
(Σιθάσπη, πρὸς θεοῦ, νὰ μὴ λησιμονηθεῖ)
μετὰ τὸ Βασιλεὺς καὶ τὸ Σωτήρ,
νὰ χαραχθεῖ μὲ γράμματα κομψά, Φιλέλλην.
Καὶ τώρα μὴ μὲ ἀρχίζεις εὐφυολογίες,
τὰ «Ποῦ οἱ Ἕλληνες;» καὶ «Ποῦ τὰ Ἕλληνικά
πίσω ἀπ' τὸν Ζάγρο ἐδῶ, ἀπὸ τὰ Φράατα πέρα».
Τόσοι καὶ τόσοι βαρβαρότεροί μας ἄλλοι
ἀφοῦ τὸ γράφουν, θὰ τὸ γράψουμε κ' ἐμεῖς.
Καὶ τέλος μὴ ξεχνᾶς ποῦ ἐνίστε
μᾶς ἔρχοντ' ἀπὸ τὴν Συρία σοφισταί,
καὶ στιχοπλόκοι, κι ἄλλοι ματαιόσπουδοι.
Ὅστε ἀνελλήνιστα δὲν εἴμεθα, θαρρῶ.

ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ

Σ' ἐβένινο κρεβάτι στολισμένο
μέ κοραλλένιους ἀετούς, βαθυὰ κοιμάται
ὁ Νέρων — ἀσυνείδητος, ἥσυχος, κ' εὐτυχής·
ἀκμαῖος μέσ' στήν εὐρωστία τῆς σαρκός,
καί στῆς νεότητος τ' ὠραῖο σφρίγος.

Ἄλλὰ στήν αἶθουσα τὴν ἀλαβάστρινη πού κλείνει
τῶν Ἀηνοβάρθων τὸ ἀρχαῖο λαράριο
τί ἀνήσυχτοι πού εἶν' οἱ Λάρητές του.
Τρέμουν οἱ σπιτικοὶ μικροὶ θεοί,
καὶ προσπαθοῦν τ' ἀσήμαντά των σώματα νὰ κρύψουν.
Γιατὶ ἄκουσαν μιὰ ἀπαίσια βοή,
θανάσιμη βοή τὴν σκάλα ν' ἀνεβαίνει,
θήματα σιδερένια πού τραντάζουν τὰ σκαλιά.
Καὶ λιγοθυμισμένοι τώρα οἱ ἄθλιοι Λάρητες,
μέσα στὸ βάθος τοῦ λαράριου χώνονται,
ὁ ἓνας τὸν ἄλλονα σκουντᾶ καὶ σκουντουφλᾶ,
ὁ ἓνας μικρὸς θεὸς πάνω στὸν ἄλλον πέφτει·
γιατὶ κατάλαβαν τί εἶδος βοή εἶναι τούτη,
τῆννοῖωσαν πιά τὰ θήματα τῶν Ἐρινύων.

ΛΥΣΙΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟῦ ΤΑΦΟΣ

Πλησιέστατα, δεξιὰ πού μπαίνεις, στήν βιβλιοθήκη
τῆς Βηρυτοῦ θάψαμε τὸν σοφὸ Λυσία,
γραμματικόν. Ὁ χῶρος κάλλιστα προσήκει.
Τὸν θέσαμε κοντὰ σ' αὐτὰ του πού θυμᾶται
ἴσως κ' ἐκεῖ — σχόλια, κείμενα, τεχνολογία,
γραφές, εἰς τεύχη ἑλληνισμῶν πολλή ἐρμηνεία.
Κ' ἐπίσης ἔτσι ἀπὸ μᾶς θὰ βλέπεται καὶ θὰ τιμᾶται
ὁ τάφος του, ὅταν πού περνοῦμε στὰ βιβλία.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Ὁ δασιλεὺς κύρ Μανουήλ ὁ Κομνηνὸς
μιὰ μέρα μελαγχολικὴ τοῦ Σεπτεμβρίου
αἰσθάνθηκε τὸν θάνατο κοντά. Οἱ ἀστρολόγοι
(οἱ πληρωμένοι) τῆς αὐλῆς ἐφλυαροῦσαν
πού ἄλλα πολλὰ χρόνια θὰ ζήσει ἀκόμη.
Ἐνῶ ὁμως ἔλεγαν αὐτοί, ἐκεῖνος
παληῆς συνήθειες εὐλαβεῖς θυμᾶται,
κι ἀπ' τὰ κελιά τῶν μοναχῶν προστάζει
ἐνδύματα ἐκκλησιαστικὰ νὰ φέρουν,
καὶ τὰ φορεῖ, κ' εὐφραίνεται πού δείχνει
ὄψι σεμνήν ἱερέως ἢ καλογήρου.

καὶ σὰν τὸν βασιλέα κύρ Μανουήλ τελειώνουν
ντυμένοι μὲς τὴν πίστι τῶν σεμνότατα.

ΙΩΝΙΚΟΝ

Γιατὶ τὰ σπάσαμε τ' ἀγάλματά των,
γιατὶ τοὺς διώξαμεν ἀπ' τοὺς ναοὺς των,
διόλου δὲν πέθαναν γι' αὐτὸ οἱ θεοί.
Ὡ γῆ τῆς Ἰωνίας, σένα ἀγαποῦν ἀκόμη,
σένα ἢ ψυχές των ἐνθυμοῦνται ἀκόμη.
Σὰν ξημερώνει ἐπάνω σου πρωτὶ αὐγουστιάτικο
τὴν ἀτμοσφαῖρα σου περνᾷ σφρίγος ἀπ' τὴν ζωὴ των
καὶ κάποτ' ἀίθερία ἐφηβικὴ μορφῆ,
ἀόριστη, μὲ διάδα γρήγορο,
ἐπάνω ἀπὸ τοὺς λόφους σου περνᾷ.

ΜΑΚΡΥΑ

Θᾶθελα αὐτὴν τὴν μνήμη νὰ τὴν πῶ...
Μὰ ἔτσι ἐσβύσθη πιά... σὰν τίποτε δὲν ἀπομένει —
γιατὶ μακρυά, στὰ πρῶτα ἐφηβικά μου χρόνια κεῖται.

Δέρμα σὰν καμωμένο ἀπὸ ἰασεμί...
Ἐκείνη τοῦ Αὐγούστου — Αὐγουστος ἦταν; — ἡ βραδυά...
Μόλις θυμοῦμαι πιά τὰ μάτια ἦσαν, θαρρῶ, μαδιά...
Ἄ γαί, μαδιά· ἓνα σαπφείρινο μαδί.

ΚΑΙΣΑΡΙΟΝ

Ἐν μέρει γιὰ νὰ ἐξακριδώσω μιὰ ἐποχὴ,
ἐν μέρει καὶ τὴν ὥρα νὰ περάσω,
τὴν νύχτα χθὲς πῆρα μιὰ συλλογὴ
ἐπιγραφῶν τῶν Πτολεμαίων νὰ διαβάσω.
Οἱ ἀφθογοὶ ἔπαινοι κ' ἡ κολακεῖες
εἰς δλους μοιάζουν. Ὅλοι εἶναι λαμπροί,
ἐνδοξοὶ, κραταιοί, ἀγαθοεργοί·
κάθ' ἐπιχειρήσεις των σοφοτάτη.
Ἄν πεῖς γιὰ τὲς γυναῖκες τῆς γενιᾶς, κι αὐτές,
δλες ἢ Βερενίκες κ' ἡ Κλεοπάτρης θαυμαστές.

Ὅταν κατόρθωσα τὴν ἐποχὴ νὰ ἐξακριδώσω
θᾶφίνα τὸ βιβλίον ἂν μιὰ μνεῖα μικρὴ,
κι ἀσήμαντη, τοῦ βασιλέως Καισαρίωνος
δὲν εἶλκυε τὴν προσοχὴ μου ἀμέσως.....

Ἄ, γά, ἦρθες σὺ μὲ τὴν ἀόριστη
γοητεία σου. Στὴν ἱστορία λίγες

γραμμές μονάχα ὀρίσκοντα: γιά σένα,
 κ' ἔτσι πιό ἐλεύθερα σ' ἔπλασα μέσ στον νοῦ μου.
 Σ' ἔπλασα ὠραῖο κ' αἰσθηματικό.
 Ἡ τέχνη μου στό πρόσωπό σου δίνει
 μιάν ὄνειρώδη συμπαθητική ἐμορφιά.
 Καί τόσο πλήρως σέ φαντάσθηκα,
 πού χθές τήν νύχτα ἀργά, σάν ἔσβυνεν
 ἡ λάμπα μου — ἄφισα ἐπίτιδες νά σβύνει: —
 ἐθάρεψα πού μπήκες μέσ στήν κάμαρά μου,
 μέ φάνηκε πού ἐμπρός μου στάθηκες: ὡς θά ἦσουν
 μέσ στήν κατακτιμένην Ἀλεξάνδρεια,
 χλωμός καί κουρασμένος, ἰδεώδης ἐν τῇ λύπῃ σου,
 ἐλπίζοντας ἀκόμη νά σέ σπλαχνισθοῦν
 οἱ φαῦλοι — πού ψιθύριζαν τὸ «Πολυκαίσαρίη».

Η ΔΙΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΡΩΝΟΣ

Δέν ἀνησύχησεν ὁ Νέρων ὅταν ἄκουσε
 τοῦ Δελφικοῦ Μαντείου τὸν χρησμό.
 «Τὰ ἑβδομήντα τρία χρόνια νά φοβᾶται.»
 Εἶχε καιρὸν ἀκόμη νά χαρεῖ.
 Τριάντα χρονῶ εἶναι. Πολύ ἀρκετὴ
 εἶν' ἡ διορία πού ὁ θεὸς τὸν δίδει:
 γιά νά φροντίσει γιά τοὺς μέλλοντας κινδύνους.

Τώρα στήν Ρώμη θά ἐπιστρέψει κουρασμένος λίγο,
 ἀλλὰ ἐξαίσια κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξειδί αὐτό,
 πού ἦταν ὄλο μέρες ἀπολαύσεως —
 στά θέατρα, στοὺς κήπους, στά γυμνάσια...
 Τῶν πόλεων τῆς Ἀχαΐας ἐσπέρες...
 Ἄ τῶν γυμνῶν σωμάτων ἡ ἡδονὴ πρὸ πάντων...

Αὐτὰ ὁ Νέρων. Καί στήν Ἰσπανία ὁ Γάλδας
 κρυφὰ τὸ στράτευμά του συναθροίζει καί τὸ ἀσκεῖ,
 ὁ γέροντας ὁ ἑβδομήντα τριῶ χρονῶ.

Εν Τῷ Μηνί Αἰῶν

Με δυσκολία διαβάζω	στήν πέτρα τὴν ἀρχαία.
«Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ».	Ἔνα «Ψυχήν» διακρίνω.
«Ἐν τῷ μηνί Αἰῶν»	«Ὁ Λεύκιος ἐ[κοιμ]ήθη».
Στὴ μνεία τῆς ἡλικίας	«Ἐβί[ωσ]εν ἐτῶν»,
τὸ Κάππα Ζήτα δείχνει	πὸ νέος ἐκοιμήθη.
Μέσ στά φθαρμένα βλέπω	«Αὐτό[ν] . . . Ἀλεξανδρέα».
Μετὰ ἔχει τρεῖς γραμμές	πολὺ ἀκρωτηριασμένες
μὰ κάτι λέξεις θγάζω —	σάν «δ[ά]κρυα ἡμῶν», «ὀδύνην»,
κατόπιν πάλι «δάκρυα»,	καί «[ἡμ]ῖν τοῖς [φίλοις πένθος».
Με φαίνεται πού ὁ Λεύκιος	μεγάλως θ' ἀγαπήθη.
Ἐν τῷ μηνί Αἰῶν	ὁ Λεύκιος ἐκοιμήθη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ (162 - 150 π.Χ.)

Κάθε του προσδοκία εγήχε λανθασμένη!

Φαντάζονταν έργα να κάμει ξακουστά,
να παύσει την ταπείνωσι πού απ' τον καιρό της μάχης
της Μαγνησίας την πατρίδα του πιέζει.
Να γίνει πάλι κράτος δυνατὸ ἢ Συρία,
μὲ τοὺς στρατοὺς της, μὲ τοὺς στόλους της,
μὲ τὰ μεγάλα κάστρα, μὲ τὰ πλούτη.

Ἐπέφερε, πικραίνονταν στὴν Ρώμη
σὰν ἐνοιωθε στὲς ὁμιλίες τῶν φίλων του,
τῆς νεολαίας τῶν μεγάλων οἰκῶν,
μὲς σ' ὅλην τὴν λεπτότητα καὶ τὴν εὐγένεια
πού ἔδειχναν σ' αὐτόν, τοῦ βασιλέως
Σελεύκου Φιλοπάτορος τὸν υἱὸ —
σὰν ἐνοιωθε πού ὁμῶς πάντα ὑπῆρχε μιὰ κρυφὴ
ὀλιγορρία γιὰ τὲς δυναστείες τὲς ἑλληνίζουσες
πού ξέπεσαν, πού γιὰ τὰ σοβαρὰ ἔργα δὲν εἶναι,
γιὰ τῶν λαῶν τὴν ἀρχηγία πολὺ ἀκατάλληλες.
Ἰραδιοῦνταν μόνος του, κι ἀγανακτοῦσε, κι ὄμνυε
πού ὅπως τὰ θαρροῦν διόλου δὲν θάναι
ἰσοῦ πού ἔχει θέλησιν αὐτός·
ἢ ἀγωνισθεῖ, ἢ κάμει, ἢ ἀνυψώσῃ.

Ἄρχει νὰ ὄρει ἕναν τρόπο στὴν Ἀνατολὴ νὰ φθάσει,
νὰ κατορθώσῃ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν Ἰταλία —
κι ὅλην αὐτὴ τὴ δύναμι πού ἔχει
μὲς στὴν ψυχὴ του, ὅλην τὴν ὁρμὴν
αὐτὴ θὰ μεταδώσῃ στὸν λαό.

Ἄ στὴν Συρία μονάχα νὰ ὄρεθεῖ!
Ἔτσι μικρὸς ἀπ' τὴν πατρίδα ἔφυγε
πού ἀμυδρῶς θυμούνταν τὴν μορφὴ της.
Μὰ μὲς στὴ σκέψι του τὴν μελετοῦσε πάντα
σὰν κάτ' ἱερὸ πού προσκυνώντας τὸ πλησιάζεις,
σὰν ὄπτασια τόπου ωραίου, σὰν ὄραμα
ἑλληνικῶν πόλεων καὶ λιμένων.—

Καὶ τώρα;

Τώρα ἀπελπισία καὶ καῦμός.
Ἐῖχανε οἶκιο τὰ παιδιὰ στὴν Ρώμη.
Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασταχθοῦν ἢ δυναστείες
πού ἔδγαλε ἢ Κατάκτησις τῶν Μακεδόνων.

Ἄδιάφορον: ἐπάσχισεν αὐτός,
ὅσο μπορούσεν ἀγωνίσθηκε.
Καὶ μὲς στὴν μαύρη ἀπογοήτευσί του,
ἕνα μονάχα λογαριάζει πιά

μέ υπερηφάνειαν· πού, κ' ἐν τῇ ἀποτυχίᾳ του,
τὴν ἴδια ἀκατάβλητην ἀνδρεία στὸν κόσμον δείχνει.

Τ' ἄλλα — ἦσαν ὄνειρα καὶ ματαιοπονίες.
Αὐτὴ ἡ Συρία — σχεδὸν δὲν μοιάζει σὺν πατρίς του,
αὐτὴ εἶν' ἡ γῶρα τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τοῦ Βάλα.

ΕΥΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΛΑ

Ἄ δὲν συγχίζομαι· πού ἔσπασε μιὰ ρόδα
τοῦ ἀμαξιού, καὶ πού ἔχασα μιὰ ἀστείαν νίκη.
Μὲ τὰ καλὰ κρασιά, καὶ μὲς στὰ ὠραία ρόδα
τὴν νύχτα θὰ περάσω. Ἡ Ἀντιόχεια μὲ ἀνήκει.
Εἶμαι ὁ νέος ὁ πιὸ δοξαστός.
Τοῦ Βάλα εἶμι' ἐγὼ ἡ ἀδυναμία, ὁ λατρευτός.
Αὔριο, γὰ δεῖς, θὰ ποῦν πῶς ὁ ἀγὼν δὲν ἔγινε σωστός.
(Μὰ ἂν ἦμουν ἀκαλαίσθητος, κὶ ἂν μυστικὰ τὸ εἶχα προ-
στάξει —
θᾶδγαζαν πρῶτο, οἱ κόλακες, καὶ τὸ κουτσό μου ἀμάξι).

Ο ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ

Τὸ θέμα, ὁ Χαρακτήρ τοῦ Δημαράτου,
πού τὸν ἐπρότεινε ὁ Πορφύριος, ἐν συνομιλίᾳ.
ἔτσι τὸ ἐξέφρασαν ὁ νέος σοφιστής
(σκοπεύοντας, μετὰ, ρητορικῶς γὰ τὸ ἀναπτύξει).

«Πρῶτα τοῦ βασιλέως Δαρείου, κ' ἔπειτα
τοῦ βασιλέως Ξέρξη ὁ ἀδελφός·
καὶ τώρα μὲ τὸν Ξέρξη καὶ τὸ στράτευμά του,
γὰ ἐπὶ τέλους θὰ δικαιωθεῖ ὁ Δημάρτος.

«Μεγάλη ἀδικία τὸν ἔγινε.
Ἦταν τοῦ Ἀρίστωνος ὁ υἱός. Ἀναίσχυντα
ἔδωροδόκησαν οἱ ἐχθροὶ του τὸ μαντεῖον.
Καὶ δὲν τοὺς ἔφθασε πού τὸν ἐστέρησαν τὴν βασιλείαν,
ἀλλ' ὅταν πιά ὑπέκυψε, καὶ τὸ ἀπεφάσισε
γὰ ζήσει μ' ἐγκαρτέρησιν ὡς ἰδιώτης,
ἔπρεπ' ἐμπρός καὶ στὸν λαὸ γὰ τὸν προσδάλουν,
ἔπρεπε δημοσίᾳ γὰ τὸν ταπεινώσουν στὴν γιορτή.

«Ὅθεν τὸν Ξέρξη μὲ πολὺν ζῆλον ὑπηρετεῖ.
Μὲ τὸν μεγάλο Περσικὸ στρατό,
κὶ αὐτὸς στὴν Σπάρτη θὰ ξαναγυρίσει·
καὶ βασιλεὺς σὺν πρίν, πῶς θὰ τὸν διώξει:
ἀμέσως, πῶς θὰ τὸν ἐξευτελίσει:
ἐκείνον τὸν ραδιοῦργον Λεωτυχίδου.

νά δίδει συμβουλές στοὺς Πέρσας, νά τοὺς ἐξηγῆι
τὸ πῶς νά κάμουν γιὰ νά κατακτήσουν τὴν Ἑλλάδα.

«Πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις καὶ γιὰ τοῦτο
εἶν' ἔτσι ἀνιαρές τοῦ Δημαράτου ἢ μέρες·
πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις καὶ γιὰ τοῦτο
καμιὰ στιγμὴ χαρᾶς δὲν ἔχει ὁ Δημάρατος·
γιατὶ χαρὰ δὲν εἶν' αὐτὸ πού αἰσθάνεται·
ἰδὲν εἶναι· δὲν τὸ παραδέχεται·
πῶς νά τὸ πεί χαρά; ἐκορυφώθ' ἢ δυστυχία του)
ὅταν τὰ πράγματα τὸν δείχνουν φανερά
πού οἱ Ἕλληνες θὰ βγοῦνε νικηταί.»

ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΩΝΥΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

Ἐμίεινε μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου Σακκᾶ δυὸ χρόνια·
ἀλλὰ βαρέθηκε καὶ τὴν φιλοσοφία καὶ τὸν Σακκᾶ.

Κατόπι μπῆκε στὰ πολιτικά.
Μὰ τὰ παραίτησεν. Ἦταν ὁ Ἐπαρχος μωρός·
κ' οἱ πέριξ του ξόανα ἐπίσημα καὶ σοβαροφανῆ·
τρισβάρδαρα τὰ ἑλληνικά των, οἱ ἄθλιοι.

Τὴν περιέργειάν του εἴλκυσε
κομάτ' ἢ Ἐκκλησία· νά βαπτισθεῖ
καὶ νά περάσει Χριστιανός. Μὰ γρήγορα
τὴν γνώμη του ἄλλαξε. Θὰ κάκιωνε ἀσφαλῶς
μὲ τοὺς γονεῖς του, ἐπιδεικτικὰ ἐθνικούς·
καὶ θὰ τοῦ ἔπαυαν — πράγμα φρικτὸν —
εὐθὺς τὰ λίαν γενναῖα δασίματα.

Ἐπρεπεν ὁμως καὶ νά κάμει κάτι. Ἐγίνε ὁ θαμὼν
τῶν διεφθαρμένων οἴκων τῆς Ἀλεξανδρείας,
κάθε κρυφοῦ καταγωγίου κραιπάλης.

Ἡ τύχη τοῦ ἐφάν' εἰς τοῦτο εὐμενῆς·
τὸν ἔδοσε μορφὴν εἰς ἄκρον εὐειδῆ.
Καὶ χαίρονταν τὴν θεῖαν δωρεάν.

Τουλάχιστον γιὰ δέκα χρόνια ἀκόμη
ἢ καλλονὴ του θὰ διαρκοῦσεν. Ἐπειτα —
ἴσως ἐκ νέου στὸν Σακκᾶ νά πῆγαινε.
Κι ἂν ἐν τῷ μεταξύ ἀπέθνησκεν ὁ γέρος,
πήγαινε σ' ἄλλου φιλοσόφου ἢ σοφιστοῦ·
πάντοτε βρίσκεται κατάλληλος κανεῖς.

Ἦ τέλος, δυνατὸν καὶ στὰ πολιτικά
νά ἐπέστρεφεν — ἀξιεπαίνως ἐνθυμούμενος
τὲς οἰκογενειακὲς του παραδόσεις,
τὸ χρέος πρὸς τὴν πατρίδα, κι ἄλλα ἴχνηρὰ παρόμοια.

ΤΕΜΕΘΟΣ, ΑΝΤΙΟΧΕΥΣ· 400 Μ.Χ.

Στίχοι τοῦ νέου Τεμέθου τοῦ ἐρωτοπαθοῦς.
Μὲ τὸν τίτλον «Ὁ Ἐμονίδης» — τοῦ Ἀντιόχου Ἐπιφανοῦς
ὁ προσφιλὴς ἑταῖρος· ἕνας περικαλλὴς
νέος ἐκ Σαμοσάτων. Μὰ ἂν ἔγιναν οἱ στίχοι
θερμοί, συγκινημένοι εἶναι ποῦ ὁ Ἐμονίδης
(ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἐποχὴν
τὲ ἑκατὸν τριάντα ἐπτὰ τῆς βασιλείας Ἑλλήνων! —
ἴσως καὶ λίγο πρὶν) στὸ ποίημα ἐτέθη
ὡς ὄνομα φιλόν· εὐάρμοστον ἐν τούτοις.
Μιὰ ἀγάπη τοῦ Τεμέθου τὸ ποίημα ἐκφράζει,
ὠραίαν κι ἀξίαν αὐτοῦ. Ἐμεῖς οἱ μυημένοι
οἱ φίλοι του οἱ στενοί· ἐμεῖς οἱ μυημένοι
γνωρίζουμε γιὰ ποιόνα ἐγράφησαν οἱ στίχοι.
Οἱ ἀνίδεοι Ἀντιοχεῖς διαβάζουν, Ἐμονίδην.

ΑΠΟ ΓΑΛΙ ΧΡΩΜΑΤΙΣΤΟ

Πολὺ μὲ συγκινεῖ μιὰ λεπτομέρεια
στὴν στέψιν, ἐν Βλαχέρναις, τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ
καὶ τῆς Εἰρήνης Ἀνδρονίκου Ἀσάν.
Ὅπως δὲν εἶχαν παρὰ λίγους πολυτίμους λίθους
(τοῦ ταλαιπώρου κράτους μας ἦταν μεγάλ' ἡ πτώχεια)
φόρεσαν τεχνητοῦς. Ἐνα σωρὸ κομάτια ἀπὸ ὑαλί,
κόκκινα, πράσινα ἢ γαλάζια. Τίποτε
τὸ ταπεινὸν ἢ τὸ ἀναξιοπρεπὲς
δὲν ἔχουν κατ' ἐμὲ τὰ κοματάκια αὐτὰ
ἀπὸ ὑαλί χρωματιστό. Μοιάζουνε τουναντίον
σὰν μιὰ διαμαρτυρία θλιθερῆ
κατὰ τῆς ἀδικῆς κακομοιριάς τῶν στεφομένων.
Εἶναι τὰ σύμβολα τοῦ τί ἤρμοζε νὰ ἔχουν,
τοῦ τί ἐξ ἅπαντος ἦταν ὀρθὸν νὰ ἔχουν
στὴν στέψιν των ἕνας Κύρ Ἰωάννης Καντακουζηνός,
μιὰ Κυρία Εἰρήνη Ἀνδρονίκου Ἀσάν.

Η ΑΡΡΩΣΤΙΑ ΤΟΥ ΚΛΕΙΤΟΥ

Ὁ Κλεῖτος, ἕνα συμπαθητικὸ
παιδί, περίπου εἴκοσι τριῶ ἐτῶν —
μὲ ἀρίστην ἀγωγὴν, μὲ σπάνια ἐλληνομάθεια —
εἶν' ἄρρωστος βαρειά. Τὸν ἤρρε ὁ πυρετὸς
ποῦ φέτος θέρισε τὴν Ἀλεξάνδρεια.

Τὸν ἤρρε ὁ πυρετὸς ἐξαντλημένο κιόλας ἠθικῶς
ἀπ' τὸν καῦμό ποῦ ὁ ἑταῖρος του, ἕνας νέος ἠθοποιός,
ἔπαυσε νὰ τὸν ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸν θέλει.

Εἶν' ἄρρωστος βαρειά, καὶ τρέμουν οἱ γονεῖς του.

Καί μία γρηά ὑπηρέτρια πού τόν μεγάλωσε,
τρέμει κι αὐτή γιά τή ζωή τοῦ Κλείτου.
Μές στήν δεινὴν ἀνησυχία της
στον νοῦ της ἔρχεται ἓνα εἶδωλο
πού λάτρευε μικρή, πρὶν μπεῖ αὐτοῦ, ὑπηρέτρια,
σέ σπίτι Χριστιανῶν ἐπιφανῶν, καί χριστιανέψει.
Παίρνει κρυφά κάτι πλακούντια, καί κρασί, καί μέλι.
Τὰ πάει στοῦ εἶδωλο μπροστά. "Ὅσα θυμάται μέλη
τῆς ἰκεσίας ψάλλει ἄκρες, μέσες. Ἡ κουτὴ
δὲν νοιώθει πού τόν μαῦρο δαίμονα λίγο τόν μέλει
ἂν γιάνει ἢ ἂν δὲν γιάνει ἓνας Χριστιανός.

ΕΝ ΔΗΜῶΙ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Ἦ εἰδήσεις γιά τὴν ἔκβασι τῆς ναυμαχίας, στοῦ Ἄκτιον,
ἦσαν θεβαίως ἀπροσδόκητες.
Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συντάξουμε νέον ἔγγραφο.
Τ' ὄνομα μόνον ν' ἀλλαχθεῖ. Ἄντίς, ἐκεῖ
στὲς τελευταῖες γραμμές, «Λυτρώσας τοὺς Ρωμαίους
ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ὀκτάβιον,
τὸν δίκην παρωδίας Καίσαρα,»
τώρα θὰ θάλομε «Λυτρώσας τοὺς Ρωμαίους
ἀπ' τὸν ὀλέθριον Ἄντωνιον».
Ὅλο τὸ κείμενον ταιριάζει ὡραῖα.

«Στὸν νικητὴν, τὸν ἐνδοξότατον,
τὸν ἐν παντὶ πολεμικῷ ἔργῳ ἀνυπέρθλητον,
τὸν θαυμαστὸν ἐπὶ μεγαλουργία πολιτικῇ,
ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐνθέρμως εὐχόνταν ὁ δῆμος
τὴν ἐπικράτησι τοῦ Ἄντωνίου»
ἔδῳ, ὅπως εἶπαμεν, ἡ ἀλλαγὴ: «τοῦ Καίσαρος
ὡς δῶρον τοῦ Διὸς κάλλιστον θεωρῶν —
στον κραταιὸν προστάτη τῶν Ἑλλήνων,
τὸν ἔθῃ ἐλληνικῶς εὐμενῶς γεραίροντα,
τὸν προσφιλεῖ ἐν πάσῃ χώρᾳ ἐλληνικῇ,
τὸν λίαν ἐνδεδειγμένον γιά ἔπαινο περιφανῆ,
καί γιά ἐξιστόρησι τῶν πράξεών του ἐκτενῆ
ἐν λόγῳ ἐλληνικῶ κ' ἐμμέτρῳ καί πεζῶ·
ἐν λόγῳ ἐλλήνων: κῶ πού εἶν' ὁ φορεὺς τῆς φήμης,»
καί τὰ λοιπά, καί τὰ λοιπά. Λαμπρὰ ταιριάζουν ὅλα.

ΟἶΚ ΕἶΓΝΩΣ

Γιά τὲς θρησκευτικὰς μας δοξασίες —
ὁ κοῦφος Ἰουλιανὸς εἶπεν «Ἀνέγνων, ἔγνων,
κατέγνων». Τάχατες μᾶς ἐκμηδένισε
μὲ τὸ «κατέγνων» του, ὁ γελοιοδέστατος.

Τέτοιες συπνάδες ὅμως πέρασι δὲν ἔχουνε σ' ἐμᾶς
τοὺς Χριστιανούς. «Ἀνέγνως, ἀλλ' οὐκ ἔγνως· εἰ γὰρ ἔγνως,
οὐκ ἂν κατέγνως» ἀπαντήσαμεν ἀμέσως.

ΕΝ ΣΠΑΡΤΗ:

Δέν ἤξερεν ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, δέν τολμοῦσε —
δέν ἤξερε ἕναν τέτοιον λόγο πῶς νὰ πεῖ
πρὸς τὴν μητέρα του: ὅτι ἀπαιτοῦσε ὁ Πτολεμαῖος
γιὰ ἐγγύησιν τῆς συμφωνίας των ν' ἀποσταλεῖ κι αὐτὴ
εἰς Αἴγυπτον καὶ νὰ φυλάττεται
λίαν ταπεινωτικόν, ἀνοίκειον πρᾶγμα.
Κι ὄλο ἤρχονταν γιὰ νὰ μιλήσει· κι ὄλο δίσταζε.
Κι ὄλο ἄρχιζε νὰ λέγει· κι ὄλο σταματοῦσε.

Μὰ ἡ ὑπέροχη γυναῖκα τὸν κατάλαθε
(εἶχεν ἀκούσει κιόλα κάτι διαδόσεις σχετικές),
καὶ τὸν ἐνθάρρυνε νὰ ἐξηγηθεῖ.
Καὶ γέλασε· κ' εἶπε θεδαίως πιαίνει.
Καὶ μάλιστα χαίρονταν πὺ μποροῦσε νά ναι
στὸ γῆρας τῆς ἐφέλιμη στὴν Σπάρτη ἀκόμη.

"Ὅσο γιὰ τὴν ταπείνωσι — μὰ ἀδιαφοροῦσε.
Τὸ φρόνημα τῆς Σπάρτης ἀσφαλῶς δέν ἦταν ἱκανὸς
νὰ νοιώσει ἕνας Λαγίδης χθесινός·
ἔθεν κ' ἡ ἀπαίτησίς του δέν μποροῦσε
πραγματικῶς νὰ ταπεινώσει Δέσποιναν
Ἐπιφανῆ ὡς αὐτὴν· Σπαρτιάτου βασιλέως μητέρα.

ΕΝ ΜΕΓΑΛΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ. 200 π.Χ.

"Ὅτι τὰ πράγματα δέν θαίνουσι κατ' εὐχὴν στὴν Ἀποικία
δέν μὲν ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία,
καὶ μ' ὄλο πὺ ὀπωσοῦν τραβοῦμ' ἐμπρός,
ἴσως, καθὼς νομίζουν οὐκ ὀλίγοι, νὰ ἔφθασε ὁ καιρὸς
νὰ φέρουμε Πολιτικὸ Ἀναμορφωτῆ.

"Ὅμοις τὸ πρόσκομμα κ' ἡ δυσκολία
εἶναι πὺ κάμνουσι μιὰ ἱστορία
μεγάλῃ κάθε πρᾶγμα οἱ Ἀναμορφωταὶ
αὐτοί. (Εὐτύχημα θὰ ἦταν ἂν ποτὲ
δέν τοὺς χρειάζονταν κανεῖς). Γιὰ κάθε τί,
γιὰ τὸ παραμικρὸ ρωτοῦνε κ' ἐξετάζουν,
κ' εὐθύς στὸν νοῦ τοὺς ριζικὲς μεταρρυθμίσεις δάζουν,
μὲ τὴν ἀπαίτησι νὰ ἐκτελεσθοῦν ἄνευ ἀναβολῆς.

"Ἐχουσι καὶ μιὰ κλίσι στὲς θυσίες.
Παραιτηθεῖτε ἀπὸ τὴν κτῆσιν σας ἐκείνη
ἢ κατοχὴ σας εἶν' ἐπισηφαλῆς:
ἢ τέτοιες κτήσεις ἀκριβῶς θλάπτουν τὲς Ἀποικίες.
Παραιτηθεῖτε ἀπὸ τὴν πρόσοδον αὐτὴ,
κι ἀπὸ τὴν ἄλληνα τὴν συναφῆ,
κι ἀπὸ τὴν τρίτη τούτην: ὡς συνέπεια φυσικὴ
εἶναι μὲν οὐσιώδεις, ἀλλὰ τί νὰ γίνει;
σᾶς δημιουργοῦν μιὰ ἐπιβλαβῆ εὐθύνη.

Κι ὄσο στὸν ἔλεγχό τους προχωροῦνε,

ὄρισκουν καὶ ὄρισκουν περιττά, καὶ γὰρ παυθοῦν ζητοῦνε
πράγματα ποῦ ἕμως δύσκολα τὰ καταργεῖ κανεῖς.

Κι ὅταν, μὲ τὸ καλὸ, τελειώσουνε τὴν ἐργασία,
κι ὄρισαντες καὶ περικόψαντες τὸ πᾶν λεπτομερῶς,
ἀπέλθουν, παίρνοντας καὶ τὴν δικαίαν μισθοδοσίαν,
γὰρ δοῦμε τί ἀπομένει πιά, μετὰ
τόση δεινότητά χειρουργική.—

Ἴσως δὲν ἔφθασεν ἀκόμη ὁ καιρὸς.
Νὰ μὴ διαζόμεθα εἰν' ἐπικίνδυνον πρᾶγμα ἢ θία.
Τὰ πρόωρα μέτρα φέρνουν μεταμέλεια.
Ἔχει ἄτοπα πολλά, θεδαίως καὶ δυστυχῶς, ἡ Ἀποικία.
Ἵμως ὑπάρχει τί τὸ ἀνθρώπινον χωρὶς ἀτέλεια;
Καὶ τέλος πάντων, γὰρ, τραβοῦμι' ἐμπρός.

ΗΓΕΜΩΝ ΕΚ ΔΥΤΙΚΗΣ ΛΙΒΥΗΣ

Ἄρесе γενικῶς στήν Ἀλεξάνδρεια,
τὲς δέκα μέρες ποῦ διέμειγεν αὐτοῦ,
ὁ ἡγεμῶν ἐκ Δυτικῆς Λιβύης
Ἀριστομένης, υἱὸς τοῦ Μεγελάου.
Ὡς τ' ὄνομά του, κ' ἡ περιβολή, κοσμίως, ἑλληνική.
Δέχονταν εὐχαρίστως τὲς τιμές, ἀλλὰ
δὲν τὲς ἐπιζητοῦσεν ἦταν μετριόφρων.
Ἀγόραζε διδλία ἑλληνικά,
ιδίως ἱστορικά καὶ φιλοσοφικά.
Πρὸ πάντων δὲ ἄνθρωπος λιγομίλητος.
Θάταν θαθὺς στὲς σκέψεις, διεδίδετο,
κ' οἱ τέτοιοι τῶχουν φυσικὸ γὰρ μὴ μιλοῦν πολλά.

Μήτε θαθὺς στὲς σκέψεις ἦταν, μήτε τίποτε.
Ἕνας τυχαῖος, ἀστεῖος ἄνθρωπος.
Πῆρε ὄνομα ἑλληνικόν, γτύθηκε σὰν τοὺς Ἕλληνας,
ἔμαθ' ἐπάνω, κάτω σὰν τοὺς Ἕλληνας γὰρ φέρεται·
κ' ἔτρεμεν ἡ ψυχὴ του μὴ τυχὸν
γαλάσει τὴν καλοῦσαικην ἐγτύπωσι
μιλώντας μὲ θαρραρισμοὺς δεινοὺς τὰ ἑλληνικά,
κ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τὸν πᾶρουν στὸ ψιλόν,
ὡς εἶναι τὸ συνήθειο τους, οἱ ἀπαίσιοι.

Γι' αὐτὸ καὶ περιορίζονταν σὲ λίγες λέξεις,
προσέχοντας μὲ θέος τὲς κλίσεις καὶ τὴν προφορά·
κ' ἐπληττεν οὐκ ὀλίγον ἔχοντας
κουθέντες στοιθαγμένους μέσα του.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΙΑΝΝΑΙΟΣ, ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

Ἐπιτυχεῖς καὶ πλήρως ἱκανοποιημένοι,
ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος,
κ' ἡ σύζυγός του ἡ βασίλισσα Ἀλεξάνδρα

περγούν μέ προπορευομένην μουσικήν
καί μέ παντοίαν μεγαλοπρέπειαν καί χλιδήν,
περγούν ἀπ' τῆς ὁδοῦς τῆς Ἱερουσαλήμ.

Ἐτελεσφόρησεν λαμπρῶς τὸ ἔργον
ποῦ ἄρχισαν ὁ μέγας Ἰούδας Μακκαβαῖος
κ' οἱ τέσσαρες περιώνυμοι ἀδελφοί του·
καί ποῦ μετὰ ἀνεγδότης συνεχίσθη ἐν μέσῳ
πολλῶν κινδύνων καί πολλῶν δυσχερειῶν.

Τώρα δὲν ἔμεινε τίποτε τὸ ἀνοίκειον.

Ἐπαυσε κάθε ὑποταγή στοὺς ἀλαζόνας
μανάρχας τῆς Ἀντιοχείας. Ἴδου
ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος,
κ' ἡ σύζυγός του ἡ βασίλισσα Ἀλεξάνδρα
καθ' ὅλα ἴσοι πρὸς τοὺς Σελευκίδας.

Ἰουδαῖοι καλοί, Ἰουδαῖοι ἀγνοί, Ἰουδαῖοι πιστοί — πρὸ
πάντων.

Ἀλλά, καθὼς ποῦ τὸ ἀπαιτοῦν ἢ περιστάσεις,
καί τῆς ἑλληνικῆς λαλιᾶς εἰδήμονες·
καί μ' Ἑλληνας καί μ' ἑλληνίζοντας
μονάρχας σχετισμένοι — πλὴν σὰν ἴσοι, καί ν' ἀκούεται.

Τῶντι ἔτελεσφόρησε λαμπρῶς,
ἔτελεσφόρησε περιφανῶς
τὸ ἔργον ποῦ ἄρχισαν ὁ μέγας Ἰούδας Μακκαβαῖος
κ' οἱ τέσσαρες περιώνυμοι ἀδελφοί του.

ΑΣ ΦΡΟΝΤΙΖΑΝ

Κατήντησα σχεδὸν ἀνέστιος καί πέννης.
Αὐτὴ ἡ μοιραία πόλις, ἡ Ἀντιόχεια
ὅλα τὰ χρήματά μου τᾶφαγε·
αὐτὴ ἡ μοιραία μέ τὸν δαπανηρὸ τῆς βίης.

Ἀλλὰ εἶμαι νέος καί μέ ὑγείαν ἀρίστην.
Κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς θαυμάσιος
(ξέρω καί παραξέρω Ἀριστοτέλη, Πλάτωνα·
τί ρήτορας, τί ποιητάς, τί ὅ,τι κι ἂν πεῖς).
Ἀπὸ στρατιωτικὰ ἔχω μιὰν ἰδέαν,
κ' ἔχω φιλίες μέ ἀρχηγούς τῶν μισθοφόρων.
Εἶμαι μπασμένος κάμποσο καί στὰ διοικητικὰ.
Στὴν Ἀλεξάνδρεια ἔμεινα ἕξι μῆνες, πέρσι·
κάπως γνωρίζω (κ' εἶναι τοῦτο χρήσιμον) τὰ ἐκεῖ·
τοῦ Κακεργέτη βλέψεις, καί παληανθρωπιές, καί τὰ λοιπά.

Ἄθρον φρονῶ πῶς εἶμαι· στὰ γεμάτα
ἐνδεδειγμένος γιὰ νὰ ὑπηρετήσω αὐτὴν τὴν χώρα,
τὴν προσφιλῆ πατρίδα μου Συρία.

Σ' ὅ,τι δουλειὰ μέ δάλλουν θὰ πασχίσω
γὰ εἶμαι στὴ χώρα ὀφέλιμος. Αὐτὴ εἶν' ἡ πρόθεσίς μου.
Ἄν πάλι μ' ἐμποδίσουτε μέ τὰ συστήματά τους —
τοὺς ξέρουμε τοὺς προκομένους· γὰ τὰ λέμε τώρα;
ἂν μ' ἐμποδίσουτε, τί φταίω ἐγώ.

Θ' ἀπευθυνθῶ πρὸς τὸν Ζαδὶνα πρῶτα,
κι ἂν ὁ μωρὸς αὐτὸς δὲν μ' ἐκτιμήσει,
θὰ πάγω στὸν ἀντίπαλό του, τὸν Γρυπό.
Κι ἂν ὁ ἠλίθιος κι αὐτὸς δὲν μὲ προσλάβει,
πηγαίνω παρευθὺς στὸν Ἴρκανό.

Θὰ μὲ θελήσει πάντως ἕνας ἀπ' τοὺς τρεῖς.

Κ' εἶν' ἡ συνείδησίς μου ἤσυχη
γιὰ τὸ ἀψήφιστο τῆς ἐκλογῆς.
Βλάπτουν κ' οἱ τρεῖς τοὺς τὴν Συρία τὸ ἴδιο.

Ἄλλά, κατεστραμένος ἄνθρωπος, τί φταίω ἐγώ.
Ζητῶ ὁ ταλαίπωρος νὰ μπαλοθῶ.
Ἄς φρόντιζαν οἱ κραταιοὶ θεοὶ
νὰ δημιουργήσουν ἕναν τέταρτο καλό.
Μετὰ χαρᾶς θὰ πηγαινα μ' αὐτόν.

ΣΤΑ 200 Π.Χ.

Ἄλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαι-
μονίων — »

Μποροῦμε κάλλιστα νὰ φαντασθοῦμε
πῶς θ' ἀδιαφόρησαν παντάπασι στὴν Σπάρτη
γιὰ τὴν ἐπιγραφή αὐτή. «Πλὴν Λακεδαιμονίων»,
μὰ φυσικά. Δὲν ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται
γιὰ νὰ τοὺς ὀδηγοῦν καὶ γιὰ νὰ τοὺς προστάζουν
σὰν πολυτίμους ὑπηρέτας. Ἄλλωστε
μιὰ πανελλήνια ἐκστρατεία χωρὶς
Σπαρτιάτη βασιλέα γι' ἀρχηγό
δὲν θὰ τοὺς φαίνονταν πολλῆς περιωπῆς.
Ἄ βεβαιότατα «πλὴν Λακεδαιμονίων».

Εἶναι κι αὐτὴ μιὰ στάσις. Νοιώθεται.

Ἔτσι πλὴν Λακεδαιμονίων στὸν Γρανικό
καὶ στὴν Ἴσσο μετὰ καὶ στὴν τελειωτικὴ
τὴν μάχη, ὅπου ἐσαρώθη ὁ φοβερὸς στρατὸς
ποῦ στ' Ἄρβηλα συγκέντρωσαν οἱ Πέρσαι:
ποῦ ἀπ' τ' Ἄρβηλα ξεκίνησε γιὰ νίκη, κ' ἐσαρώθη.

Κι ἀπ' τὴν θαυμάσια πανελλήνιαν ἐκστρατεία,
τὴν νικηφόρα, τὴν περίλαμπρη,
τὴν περιλάλητη, τὴν δοξασμένη
ὡς ἄλλη δὲν δοξάσθηκε καμιά,
τὴν ἀπαράμιλλη: ἐγὴκαμ' ἐμεῖς
ἐλληνικὸς καινούριος κόσμος, μέγας.

Ἐμεῖς: οἱ Ἀλεξανδρεῖς, οἱ Ἀντιοχεῖς,
οἱ Σελευκεῖς, κ' οἱ πολυάριθμοι
ἐπίλοιποι Ἕλληνες Αἰγύπτου καὶ Συρίας,
κ' οἱ ἐν Μηδία, κ' οἱ ἐν Περσίδι, κι ὅσοι ἄλλοι.
Μὲ τὲς ἐκτεταμένες ἐπικράτειες,

μέ τήν ποικίλην ὄρασι τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν.
Καί τήν Κοινήν Ἑλληνική Λαλιά
ὡς μέσα στήν Βακτριανή τήν πήγαμεν, ὡς τοὺς Ἰνδοὺς.

Γιά Λακεδαιμονίους νά μιλοῦμε τώρα!

ΕΙΣ ΤΑ ΠΕΡΙΧΩΡΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

Σαστίσαμε στήν Ἀντιόχειαν ὅταν μάθαμε
τά νέα καμῶματα τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Ἄπολλων ἐξηγήθηκε μέ λόγου του, στήν Δάφνη!
Χρησμοῦ δέν ἤθελε νά δόσει (σκοτισθήκαμε!),
σκοποῦ δέν τόχε νά μιλήσει μαντικῶς, ἀν πρώτα
δέν καθαρίζονταν τὸ ἐν Δάφνη τέμενός του.
Τὸν ἐνοχλοῦσαν, δήλωσαν, οἱ γειτονεύοντες νεκροί.

Στήν Δάφνη βρίσκονταν τάφοι πολλοί. —
Ἕνας ἀπ' τοὺς ἐκεῖ ἐνταφιασμένους
ἦταν ὁ θαυμαστός, τῆς ἐκκλησίας μας δόξα,
ὁ ἅγιος, ὁ καλλίνικος μάρτυς Βαβύλας.

Αὐτὸν αἰνίττονταν, αὐτὸν φοβοῦνταν ὁ ψευτοθεός.
Ὅσο τὸν ἐνοιωθε κοντὰ δέν κόταε
νά βγάλει τοὺς χρησμούς του· τσιμουδιά.
(Τοὺς τρέμουνε τοὺς μάρτυράς μας οἱ ψευτοθεοί).

Ἀνασκομπώθηκεν ὁ ἀνόσιος Ἰουλιανός,
νεύριασε καὶ ξεφώνιζε: Σηκῶστε, μεταφέρτε τον,
ὀγάλτε τον τοῦτον τὸν Βαβύλα ἀμέσως.
Ἄκοῦς ἐκεῖ; Ὁ Ἄπολλων ἐνοχλεῖται.
Σηκῶστε τον, ἀρπᾶξτε τον εὐθύς.
Ξεθάψτε τον, πάρτε τον ὅπου θέτε.
Βγάλτε τον, διώξτε τον. Παίζουμε τώρα;
Ὁ Ἄπολλων εἶπε νά καθαρισθεῖ τὸ τέμενος.

Τὸ πήραμε, τὸ πήγαμε τὸ ἅγιο λείψανον ἄλλοῦ.
Τὸ πήραμε, τὸ πήγαμε ἐν ἀγάπῃ κ' ἐν τιμῇ.

Κι ὥραϊα τῶνόντι: πρόκοψε τὸ τέμενος.
Δέν ἄργησε καθόλου, καὶ φωτιά
μεγάλῃ κόρωσε: μιὰ φοβερὴ φωτιά:
καὶ κάηκε καὶ τὸ τέμενος κι ὁ Ἄπολλων.

Στάχτη τὸ εἶδωλο· γιὰ σάρωμα, μέ τὰ σκουπίδια.

Ἔσκασε ὁ Ἰουλιανός καὶ διέδωσε —
τί ἄλλο θὰ ἔκαμνε — πῶς ἡ φωτιά ἦταν θαλτῆ
ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς ἐμᾶς. Ἄς πάει νά λέει.
Δέν ἀποδείχθηκε· ἄς πάει νά λέει.
Τὸ οὐσιῶδες εἶναι πού ἔσκασε.

Του **ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΣΑΛΑΜΠΕΡΤ**

Μεταφράζει η **ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΜΠΗΤΖΙΛΕΚΗ**

(Συνέχεια από το προηγούμενο)

Το να πει κανείς μια παρηγορητική κουβέντα ή να δώσει ένα νόμισμα, είναι δυο τρόποι για να δείξει την ευσπλαχνία του. Τί άλλο να κάνει; Στο κάτω-κάτω ένας άγνωστος, που περνάει πλάι σας, μπορεί να είναι τίποτε άλλο εκτός από μια σιλουέτα ή ένα πρόσωπο, που κατευθύνεται προς τη λήθη; Καθένας με τις έγνοιες του! Κανείς δεν έχει δικαίωμα να εκθέτει την άθλιότητά του στα μάτια των άλλων! Λίγο ντροπή, κύριε! "Αν ξέρατε τα προβλήματά μου... Και ο απελπισμένος άνθρωπος συνεχίζει το δρόμο του. Σκέφτεται πώς μόνος του δεν είναι τίποτα, μα και μαζί με τους άλλους, πάλι δεν είναι τίποτα. Οί άλλοι είναι μόνο πλάσματα που του δίνουν ελπίδες.

Από πολύ καιρό πια ο πατέρας μου προσπαθούσε να βρει δουλειά σε κανένα «κατώτερο» κλάδο, μα όλες οι πόρτες ήταν κλειστές. Είχε γεράσει πολύ στην εμφάνιση... Τί να τον έκαναν έναν άνθρωπο που φαινόταν σαν να ήταν φτιαγμένος από υλικά κατεδάφισης; Εκτός από αυτό ήταν και διανοούμενος, δηλαδή υποπτος. Με λίγα λόγια, είχε όλα τα αναγκαία προσόντα για να θεωρείται άχρηστος.

Κάθε βράδυ γύριζε πιο καμπουριασμένος στο σπίτι. Να μπορούσε τουλάχιστο να ξεκουραστεί λιγάκι... Μα τον περίμενε μια στριγγιά, σφυριχτή φωνή, μια φωνή που είχε γίνει ακόμα πιο εχθρική από τότε που έφυγε ο Έμιλιο, μια φωνή που τριβέλιζε τα αυτιά του και του τσάκιζε τα νεύρα. Η νύχτα δεν του έφερνε τον ύπνο. Τήν περνούσε κουβαριασμένος, με μια αγωνία χωρίς διέξοδο. Αδριο, θά άρχιζε μια καινούργια μέρα, που θά τή γέμιζε με τον ίδιο τρόπο, περπατώντας του κάκου, χωρίς ελπίδα...

Μια μέρα όμως ή επιστροφή του συνοδευόταν με ένα είδος χαράς. Φούσκωνε από περηφάνεια, όταν έβγαλε από την τσέπη του και απίθωσε στο τραπέζι ένα χαρ-

τονόμισμα τῶν χιλίων πεσέτας. Αὐτὴ του ἡ κίνηση ἦταν σὰν μιὰ πρόσκληση γιὰ οἰκογενειακὴ γαλήνη.

— Εἶναι ἡ προκαταβολὴ ποῦ μοῦ ἔδωσε ὁ Α. Μ., ἕνας καθηγητὴς τῆς φυσικῆς. Θὰ συνεργαστοῦμε γιὰ ἕνα διδακτικὸ βιβλίο. Ἐγὼ θὰ τὸ γράψω καὶ αὐτὸς θὰ τὸ ὑπογράψει. Μοῦ φαίνεται ἄσχημα νὰ κάνω τέτοια ἀπάτη στὴν ἡλικία μου. Τί νὰ γίνει ὁμως; Χρειαζόμαστε λεφτά! Ἄλλωστε οἱ μαθητὲς θὰ βγοῦν κερδισμένοι ἀπὸ αὐτὴ τὴ δουλειά. Ὅταν σκέφτομαι πὼς μπορούσε νὰ τὸ γράψει ὁ ἴδιος αὐτὸ τὸ βιβλίο, μὲ πιάνει ρίγος. Ὅλοι ξέρουν πὼς «κέρδισε» τὴν ἔδρα του.

Σὲ λίγο ὁ «συνεργάτης» τοῦ πατέρα μου ἔδειξε τὴν εὐγνωμοσύνη του καὶ τοῦ ὄρηκε μιὰ θέση σὲ ἕνα ἰδιωτικὸ σχολεῖο.

Καὶ πιστέψαμε πὼς ἡ ζωὴ ἄρχισε νὰ γίνεται ὑποφερτὴ.

Χ

Γιὰ λίγο καιρὸ εἶχαμε γαλήνη, ἀκούγαμε φωνές ποῦ δὲν ἦταν γεμάτες μομφή, γνωρίσαμε μιὰ ἀσυνήθιστη ὡς τότε ἡρεμία. Αὐτὸ μὲ ξεκούραζε ἀπὸ τὴ διαρκῶς μεγαλύτερη ἀηδία ποῦ ἐνιωθα γιὰ τὴ δουλειά μου. Μ' ὄλο ποῦ δὲν ἔμενα πολλές ὥρες στὸ σπίτι, ἡ ἡρεμὴ οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα μοῦ ἔδινε κουράγιο. Χρησιμοποιοῦσα τίς ἐλεύθερες ὥρες μου διαβάζοντας τὰ μαθήματα τῶν δυὸ τελευταίων τάξεων τοῦ γυμνασίου. Ὁ πατέρας μου μὲ βοηθοῦσε σ' αὐτό, παρὰ τὴν κούρασή του. Γύριζε στὸ σπίτι ἐξουθενωμένος. Ἐφτά ὥρες τὴ μέρα στὴν τάξη ἀπέναντι σὲ μιὰ συμμορία κακομαθημένα παλιόπαιδα τὸν ἔκαναν νὰ μὴ μπορεῖ νὰ σαλέψει ἀπὸ τὴν κούραση. Ἡ μητέρα μου ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐργάζεται, μὰ εἶχε καλμάρει πιά καὶ ἐπέτρεπε στοὺς ἄλλους νὰ μιλάνε. Τὸ ράψιμο καὶ ἡ θρησκευτικὴ γέμιζαν ὄλο τὸ χρόνο τῆς. Τὸ τέλος τοῦ μήνα εἶχε πάψει πιά νὰ εἶναι ὁ ἐφιάλτης ποῦ ξέραμε τόσα χρόνια.

Ἡ Ἀντρέα θὰ παντρευόταν. Ὅσο πλησίαζε ὁ καιρὸς τοῦ γάμου, γινόταν ἀνήσυχη, νευρική, χωρὶς ὁμως νὰ ἐγκαταλείπει τὴ μόνιμη βουθαμάρα τῆς. Ἡ μητέρα μου ἦταν εὐχαριστημένη, γιὰ τὴ Ἀντρέα ἔκανε καλὸ γάμο. Τῆς ἔλεγε: «Κόρη μου, θὰ ζήσεις τουλάχιστο χωρὶς στερήσεις». Ὁ ἀρραβωνιαστικὸς ἦταν ἕνας νέος ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια, καθολικὴ καὶ εὐπορη. «Εὐπορη» σήμαινε πὼς τὰ λεφτά τῆς ἔκαναν ἀνετη τὴ ζωὴ. Ὁ Πάκο, ὁ ἀρραβωνιαστικὸς, εἶχε συνηθίσει σ' αὐτὴ τὴν ἀνεση. Ἦταν εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἀπὸ ὁποια πλευρά κι ἂν κοιταζόταν, ἔμενε πάντα ἱκανοποιημένος. Ὁ τίτλος τοῦ δικηγόρου, ποῦ εἶχε ἀποκτήσει πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ, τοῦ ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ περισπούδαστη εὐγλωττία καὶ νὰ διατηρεῖ ἕνα μικρὸ μουστακάκι. Δὲν τοῦ ἔλειπε τίποτα, οὔτε οἱ ἀρχές. Τίποτα δὲν μπορούσε νὰ τὸν καταλάβει ἐξ ἀπροόπτου. Εἶχε ἀπόψεις, ἀτράνταχτες ἀπόψεις, γιὰ ὅλα. Καὶ τίς ἀνέπτυσε μὲ τόση σταθερότητα, ὥστε δὲν ἐπέτρεπε καμιὰ ἀντίρρηση. Ποτὲ στὴ ζωὴ μου δὲν ἔχω ξαναδεῖ τόσο πρόωρα γεράματα. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποῦ γεννιοῦνται ὀγδοντάρηδες, ὅπως ὑπάρχουν καὶ γυναῖκες ποῦ γεννιοῦνται χῆρες.

Αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο θὰ παντρευόταν ἡ Ἀντρέα. Ἴσως ἐκεῖνο ποῦ θαύμαζε κυρίως σ' αὐτὸν νὰ ἦταν ἡ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη ποῦ εἶχε στὸν ἑαυτό του, δηλαδὴ ἡ αὐτοπεποίθηση ποῦ τόσο πολὺ ἔλειπε ἀπὸ τὴν ἴδια... Μὲ λίγα λόγια, καὶ ἂν οὐδὲν ἦταν ὅ,τι ἔπρεπε γιὰ νὰ φτιάξουν χαριτωμένα καθολικὰ μωρὰ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν ἔτσι τὴν ἐπιβίωση τῶν καλῶν ἀρχῶν.

Ὁ γάμος ὁμως δὲν ἔγινε. Μιὰ μέρα ἡ Ἀντρέα γύρισε στὸ σπίτι μὲ τὰ μάτια γεμάτα δάκρυα. Σὲ ὅλες τίς ἐρωτήσεις μας ἀπαντοῦσε μὲ λυγμούς. Γιὰ μιὰ βδομάδα ἔμεινε εὐθισμένη σὲ μιὰ βουθαμάρα χειρότερη κι ἀπὸ αὐτὴ ποῦ εἶχαμε συνηθίσει. Τελικὰ, ἡ μητέρα μου κατάφερε νὰ τῆς ἀποσπάσει τὴν ἐξήγηση. Ὁ Πάκο εἶχε διαλύσει τὸν ἀρραβώνα του μαζί τῆς. Τοῦ εἶχε διηγηθεῖ τί τῆς συνέβη στὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ ἡ ἀντίδρασή του ἦταν κεραυνοβόλα. «Ἡ παρθενιά εἶχε

ή πιο πολύτιμη προίκα που μπορεί μια κοπέλλα να προσφέρει στο γάμο», — της είπε κατηγορηματικά. Ποτέ δε θα μπορούσε να παντρευτεί μια γυναίκα που άνηκε πρώτα σέ άλλον. Ένωθε προσδότημένο τον εαυτό του. Αν του είχε κάνει νωρίτερα αυτή την εξομολόγηση, τα πράγματα δε θα έφταναν ως εκεί.

Η απογοήτευση της μητέρας μου ήταν το ίδιο μεγάλη, όπως και της Αντρέα. Είχε κάνει τόσα όνειρα γι' αυτό το γάμο! Ποτέ δεν το είχε σκεφτεί αυτό ή, κι αν το σκεφτόταν καμμιά φορά, δεν αμφέβαλε πως ο Πάκο θα έδειχνε κατανόηση. Ήταν τόσο καλός, τόσο δίκαιος, τόσο θρησκος! Άλλωστε ήταν δυνατό να κατηγορηθεί κανείς την Αντρέα γι' αυτή τη θλιβερή ιστορία;

Ἡ ἀντίδραση τοῦ πατέρα μου ἦταν ἕνας χεῖμαρρος ἀπὸ ὀργισμένες ὀρισιές ἐνάντια στὴν ἐκκλησία (φυσικά ἔξω ἀπὸ τὸ ἀκουστικὸ πεδίο τῆς μητέρας μου).

— Αὐτὴ σκότωσε τὴ χαρὰ, τὴν ἐλευθερία τοῦ ἔρωτα. Αὐτὴ τὰ κατέστρεψε ὅλα μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀμαρτίας, αὐτὴ ἢ καταραμένη, πού προσπαθεῖ νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ τροχονόμου στὴν κυκλοφορία τῶν σπερματοζωαρίων. Σὲ τούτη τὴν ἀλλοπρόσαλλη χώρα διαπράττονται κλεψιές κάτω ἀπὸ τὸ μητρικὸ βλέμμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ ἔγκλημα ἔχει γίνει θεσμός, πού ἢ ἐκκλησιὰ τὸ εὐλογεῖ... Ὅταν ὁμως παραθεῖ κανεὶς τὴν ἔκτη ἐντολή καὶ ἔχει ἀνεπίσημες ἐρωτικές σχέσεις, ἀλλοίμονό του! Ἡ ἐκκλησιὰ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ἀνεχτεῖ, δὲ μπορεῖ νὰ μείνη μὲ σταυρωμένα χέρια μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν προσβολὴ τοῦ Θεοῦ! Μὲ πόση μανία καταδιώκει τὸν ἔρωτα! Καὶ πόσες γυναῖκες ὀδηγεῖ στὴν πορνεία μὲ τὴν «ἠθική» πού ἐπιβάλλει! Ἐδῶ μιὰ γυναῖκα πού ἔχασε τὴν παρθενιά της δὲν μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ καὶ μόνο δυὸ δρόμοι ἀνοίγονται μπροστὰ της: τὸ μοναστήρι ἢ ἡ πορνεία. Καὶ ὕστερα, γιὰ νὰ πληθύνει ἴσως τίς γραμμές της ἢ ἐκκλησιὰ κυνηγᾷ μὲ τόση μανία τὴν πορνεία, ἐνῶ ἔμμεσα τὴν τροφοδοτεῖ ἢ ἴδια. Ἄχ! σοῦ ἔρχεται νὰ κάνεις ἐμμετὸ βλέποντας αὐτοὺς τοὺς σεξουαλικά κομπλεξικούς παπάδες νὰ μοιράζονται παντοῦ συμβουλές ἠθικῆς ὑγιεινῆς, νὰ κάνουν ἐκκλησίες γιὰ χρηστότητα ἠθῶν...

Ἡ μητέρα μου ὁμως δὲν ἤθελε νὰ παραδεχτεῖ τὴν ἥττα της. Ὁ πατέρας μου ἔπρεπε νὰ μιλήσει στὸν Πάκο, νὰ τοῦ δώσει νὰ καταλάβει πόσο ἄδικα φέρθηκε στὴν Ἄντρεα.

— Ἡ παρθενιά εἶναι ἢ πιὸ πολύτιμη προίκα πού μπορεῖ μιὰ κοπέλα νὰ προσφέρει στὸ γάμο, — ἐπανελάβε ὁ σενορίτο δὸν Πάκο.

Ὁ πατέρας του συγκράτησε τὸ θυμὸ του καὶ προσπάθησε νὰ τὸν πείσει πὼς ἡ λατρεία τῆς παρθενίας εἶναι ἀνάξια γιὰ ἕνα πολιτισμένο ἄνθρωπο, πὼς εἶναι ἀνόητη καὶ ταπεινωτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ γυναῖκα, ὅταν στηρίζεται κανεὶς τὴν τιμὴ της σ' αὐτὴ τὴ θάση. Ὁ σενορίτο Πάκο ὁμως ἔμεινε ἀμετάπειστος. Εἶχε τίς ιδέες του γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἦταν φανατικὸς ὑπέρμαχος αὐτῆς τῆς ἰσπανικῆς παράδοσης, πού ἐγγυᾶται τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς. Τελικὰ δήλωσε, μὲ κάποιο φιλελευθερισμό:

— Στὸ κάτω-κάτω, στίς ἄλλες χῶρες μπορεῖ νὰ σκέφτεται κανεὶς ὅπως θέλει! Ἐμεῖς ὁμως, δόξα τῷ θεῷ, ζοῦμε στὴν Ἰσπανία καὶ δὲ δεχόμαστε τίς ἀνατρεπτικὲς ιδέες. Ἐγχειρίδιο γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἰσπανίας πρέπει νὰ εἶναι τὸ βιβλίο «Ἡ τέλεια σύζυγος» τοῦ Φράυ Λούις ντέ Λεδν. Δὲ μᾶς χρειάζονται οἱ μοντέρνες ιδέες. Δὲ βλέπετε τί γίνεται στὸ ἐξωτερικὸ μὲ τὰ διαζύγια; Καὶ ποιοὺς πληρώνει τὰ σπασμένα; Τὰ παιδιὰ!

Θαυμάσιο μάθημα! Ὁ πατέρας μου μὲ μεγάλη δυσκολία κρατήθηκε καὶ δὲν τοῦ ἔσπασε τὰ μούτρα. Ὅταν τοῦ εἶπε πὼς ἡ Ἄντρεα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ «θύμα» καὶ ὄχι «ἐνοχη» σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, ὁ σενορίτο Πάκο χαμογέλασε:

— Ἀσφαλῶς, ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἐνοχη. Τί φταίω ὁμως ἐγώ; Γιατί νὰ ὑποστῶ ἐγὼ τίς συνέπειες; Ἀρκετὰ μὲ κοροϊδέψα ὡς τώρα. Ἄς κοροϊδέψει κανέναν ἄλλον μὲ τὸ ἀγνὸ ὕφος της! Κι ἐγὼ πού ἔλεγα πὼς μοιάζει μὲ τὴν παρθένο τῆς Μαντένια! Μὰ ὁ ἔρωτας; Ὁ ἔρωτας δὲν εἶναι πάνω ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀρχές;

Αὐτὰ τὰ λόγια πλήγωσαν τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ σενορίτο Πάκο:

— Κύριε! Δὲν ἀστειεύεται κανεὶς μὲ τίς ἀρχές του! εἶναι δυνατό νὰ παραδιάσω τίς ἀρχές μου γιὰ μιὰ ἀδυναμία; Ἡ πρώτη μου ἀρχή, κύριε, ἢ βασικὴ μου ἀρχή εἶναι ἢ αὐστηρὴ τήρηση τῶν ἀρχῶν μου! Ὅλα θὰ τὰ θυσιάζω πάντα στίς ἀρχές μου, θὰ θυσιάζω ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἀκριβὰ μου αἰσθήματα! Ταυτόχρονα ὁμως ἔχω καὶ μιὰ ἄλλη ἀρχή: ὅτι πρέπει νὰ συμπίπτουν τὰ αἰσθήματα μὲ τίς ἀρχές μου. Καὶ τὴν τηρῶ τόσο αὐστηρὰ αὐτὴ τὴν ἀρχή, ὥστε τώρα δὲ μπορῶ πιά νὰ ἀγαπῶ τὴν Ἄντρεα! Ἐκεῖνο πού ἀγαποῦσα σ' αὐτὴν ἦταν ἢ ἀγνόητά της... Ἡ ἀγνόητά της! Φαντασθεῖτε τὸν πόνο μου, τὴν τρομερὴ μου ἀπογοήτευση. Ὅσο δὲν τῆς κρατῶ καμμιὰ κακία, μπορεῖτε νὰ τῆς τὸ πείτε αὐτό. Τὴ συγχωρᾶ

ειλικρινά και τῆς εὐχομαι νὰ γίνει πολὺ εὐτυχισμένη. Τελείωσα, δὲν ἔχω νὰ προσθέσω τίποτε ἄλλο.

— Ἐγὼ ὅμως δὲν τέλειωσα ἀκόμα, — φώναξε ὁ πατέρας μου κατακόκκινος ἀπὸ ὄργη. — Εἶστε ἠλίθιος, ἠλίθιος καὶ γελοῖος!

Ὁ σενορίτο Πάκο καὶ οἱ ἀρχές του δὲν κλονίσθησαν καθόλου. Ὁ σενορίτο Πάκο θὰ γινόταν, ἀργότερα, θαυμάσιο μέλος στὴν ὀργάνωση Opus Dei. Καὶ χάρις στὸ Opus Dei ὁ σενορίτο Πάκο εἶναι τώρα καθηγητὴς στὴ Νομικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Πάκο καὶ τὸ Opus Dei ἦταν φτιαγμένοι ὁ ἓνας γιὰ τὸν

άλλον. Ἡ προστασία τῆς μετριότητος, πού εξασφαλίζει τὸ Opus Dei, πυκνώνει τὶς γραμμὲς τοῦ πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο τὶς πυκνώνουν οἱ γλυκανάλατες καὶ ἀηδιαστικὲς μέθοδοί τοῦ γιὰ τὸν προσκλυτισμὸ νέων μελῶν. Ἡ κουστωδία τῶν ὑστερικῶν, τῶν ἀδύναμων πού ὕνειρεύονται νὰ ἀποκτήσουν κάθε εἶδους δύναμη καὶ τῶν σεξουαλικὰ κομπλεξικῶν, ὅλη αὐτὴ ἢ γλοιώδης καὶ ἀηδιαστικὴ πανίδα, πού θὰ προκαλοῦσε ἀγαλλίαση σὲ μιὰ ομάδα ψυχαναλυτῶν, καμαρώνει σήμερα γιὰτὶ περιλαμβάνεται στὸ ποίμνιο τοῦ πρώην σενορίτο Πάκο, πού τώρα λέγεται Δὸν Φραγκίσκο.

Δὸν Φραγκίσκο, ἡ γυναίκα πού ἀρνηθήκατε νὰ παντρευτεῖτε παντρεύτηκε τὸ Χριστό. Πρέπει νὰ ὁμολογήσετε πῶς δὲν εἶναι ἄσχημη αὐτὴ ἡ ἀντικατάσταση. Ἡ ἀγνότητα τῆς γυναίκας πού ἐγκαταλείψατε διατηρήθηκε ἀνέπαφη σὲ ἓνα μοναστήρι. Ἡ Ἄντρεα δὲν ξαναεἶδε ποτὲ κανένα ἄντρα. Νὰ εἶστε λοιπὸν ἡσυχος γιὰ τὴν ἀγνότητά της, δὸν Φραγκίσκο! Μπορεῖτε νὰ νιώθετε περηφάνεια γιὰτὶ δόσατε μιὰ ἀκόμα σίξυγο στὸ θεϊκὸ χαρέμι! Οἱ ἀρχὲς ἀνταμείβονται!

* * *

Ἐνα κακὸ ποτὲ δὲν ἔρχεται μόνο, — συνήθιζε νὰ λέει ἡ μητέρα μου. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴ θλιβερὴ περιπέτεια τῆς Ἄντρεα, ἀπέλυσαν τὸν μπαμπὰ ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Ὁ διευθυντὴς τὸν εἶχε καλέσει στὸ γραφεῖο τοῦ καὶ τὸν προειδοποίησε αὐστηρὰ πῶς δὲν ἀνεχόταν στὸ σχολεῖο τοῦ ψεύτικες διδασκαλίες. Ὁ πατέρας μου εἶχε διαπράξει τὸ λάθος νὰ ἐξηγήσει στὴν τάξη τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης.

Ἀπὸ τότε πού δούλευε στὸ σχολεῖο, ἡ ἀγανάκτηση τοῦ πατέρα μου γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας μεγάλωνε ὀλοένα. Ἐὰ ἐγχειρίδια πού χρησιμοποιοῦνταν, καὶ ἰδιαίτερα ἡ «Ἱστορία τῆς Ἰσπανίας» καὶ ἡ «Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας» — τὸ σχολεῖο ἦταν παράρτημα ἑνὸς μεγάλου θρησκευτικοῦ κολλεγίου — τὸν ἔκαναν ἔξω φρενῶν. Ἡ τόσο συσσωρευμένη κακὴ πίστη, τὸ τόσο τρομερὰ ἀπαρχαιωμένο καὶ ἀντιδραστικὸ πνεῦμα τὸν ἀπέλπιδαν. Μιὰ μέρα βρῆκε τὴν ἐξήγηση σὲ ἓνα τόμο τοῦ λεξικοῦ «Espana»:

«Τὸ βασικὸ εἶναι νὰ ἐκχριστιανίσουμε τὴν παιδεία, νὰ ξεριζώσουμε τὴν ἰδεολογικὴ οὐδετερότητα ἀπὸ τὴ διδασκαλία καὶ νὰ ἐκδιώξουμε τὸ μὴ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτῆρα της, γιὰ νὰ δημιουργήσουμε μιὰ νέα γενιά, διαποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα πού φώτιζε τὶς μεσαιωνικὲς ψυχές».

— Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, — διαμαρτυρόταν ὁ πατέρας μου στὸ σπίτι, — στηρίζεται πάντα σὲ μεθόδους, πού ἀνακατεῦν τὸν καταναγκασμὸ καὶ τὴ σύγχυση... Σκοπὸς της εἶναι νὰ σφυροκοπάει τὰ κεφάλια, γιὰ νὰ τοὺς ἀφαιρεῖ κάθε ἱκανότητα σκέψης...

Ἔτσι, ἀφοῦ ἄκουσε τὸ κατηγορητήριον τοῦ διευθυντῆ, προσπάθησε νὰ τοῦ ἐξηγήσει ποιὰ εἶναι πραγματικὰ ἢ ψεύτικη διδασκαλία. Ἰστερα ἀπὸ πέντε λεπτὰ βρισκόταν στὸ δρόμο. Δέκα λεπτὰ ἀργότερα κατάλαβε τί τρέλλα ἔκανε. Θεέ μου, πῶς εἶναι δυνατό ἓνας ἄνθρωπος νὰ ἀναγκάζεται νὰ μετανοιῶνει μόνο καὶ μόνο γιὰτὶ ἔδειξε ἠθικὴ ἀκεραιότητα; Παράξενη ζωὴ! Καταλάβαινε τὴν ἀντίδραση τῆς μητέρας μου, καταλάβαινε πῶς θὰ ξαναγύριζε στὴν κόλαση τοῦ πορτοφολιοῦ. Τότε τοῦ ἦρθε μιὰ ἰδέα: θὰ πήγαινε νὰ μιλήσει στὸν διευθυντὴ, θὰ μετάνοιωνε, θὰ ἔπεφτε γονατιστός, θὰ σερνόταν μπροστὰ στὰ πόδια τοῦ, θὰ ὀρκιζόταν σὲ ὅλους τοὺς ἁγίους πῶς δὲ θὰ δίδασκε πιά ψεύτικες θεωρίες... Ἡ πεποίθηση ὅμως πῶς τὸ διάβημά τοῦ δὲ θὰ ἔφερνε κανένα ἀποτέλεσμα, τὸν ἔκανε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ αὐτὸ τὸ σχέδιο...

Παραμορφωμένη, μὲ τὸ κορμί της νὰ τινάζεται ἀπὸ σπασμούς καὶ μὲ τὰ χέρια της σὰν νὰ προσπαθοῦσαν νὰ στραγγαλίσουν τὸν ἀέρα, ἡ μητέρα μου τὸν περιέλασε μὲ τὸ χεῖμαρρο τῶν κραυγῶν της:

νά είναι περήφανος! Ο κύριος μιλάει για ήθικη ακεραιότητα. Ακάμα και αν η οικογένεια του θα τ'ατιμάει από την πείνα, ο κύριος δε θα επιτρέψει ποτέ να τον θίξουν την ακεραιότητά του! Να του θίξουν την ήθικη του! Ξέρεις όμως τί είναι; Εγωιστής, εγωιστής και τίποτε άλλο! Είσαι απατεώνας! Φυσικά είσαι απατεώνας, αφού εγώ δουλεύω εδώ μέσα!. Αλήτη! Να ξέρεις όμως πώς τώρα θα σταυρώσω κι εγώ τὰ χέρια. Να δούμε τότε τί θα γίνει μέσα σ' αυτό το σπίτι! Αν νομίζεις πώς θα τρώς σέ όάρος μας, πέφτεις έξω! Να τρώς τις ιδέες σου, τις ιδέες σου!.

Νικημένος, συντριμμένος από τή θλίψη, δεχόταν με τὸ κεφάλι κρυφτὸ τὸ χείμαρρο από τις βρισιές της. Η φωνή του όγῆκε πνιχτή για να πει:

— Συχώρεσέ με!

Έβαλα τις φωνές, έξαλλος από θυμό:

— Όχι, μη ζητᾶς συγνώμη! Δέ σέ αφήνω! Δέ θέλω να σέ βλέπω ταπεινωμένο! Καλά έκανες, ακούς; Καλά έκανες! Τὸ χρέημα είναι σκατά! Ακούς, μαμά; Σκατά! Αρκετὰ σέ δηλητηρίασε, αρκετὰ μᾶς δηλητηρίασε! Τὴν έχουμε συνηθίσει τὴν πείνα, ἄς πεινάσουμε! Είναι άτιμιές αὐτὰ πὸν είπες στὸν μπαμπά. Πρέπει να ντρέπεται.

Οί κραυγές της μητέρας μου δέν είχαν πιά τίποτα τὸ ανθρώπινο. Ήταν κραυγές ύστερικές, άναρθρες, πὸν πετάγονταν από τὸ τρεμάμενο και όρθάνοιχτο στόμα της σάν όρμητικές ριπές. Τὰ λόγια της έβγαιναν τόσο γρήγορα, ὡστε δέν είχαν πιά καμμιᾶ άρθρωση. Τελικὰ κατάφερε να κλείσει τὸ στόμα της, μᾶ τὸ ξανάνοιξε άμέσως και είπε:

— Έτσι λοιπόν! Πηγαίνεις με τὸ μέρος του! Έναντια στη μητέρα σου! Όλοι τὰ δάλατε μαζί μου! Ποιὸς όμως δουλεύει εδώ μέσα; Νομίζεις πὸν ὁ γελοῖος σου μισθὸς σου δίνει τὸ δικαίωμα να φωνάζεις έτσι; Τί θα γινόσαστε χωρίς έμένα, χαραιοφάδες; Τί θα κερδίσετε, όταν θα καταφέρετε να με σκοτώσετε; Γιατί αὐτὸ θέλετε: Να με σκοτώσετε! Να με σκοτώσετε! Να με σκοτώσετε! Νομίζετε πὸν δέν τὸ ξέρω; Δολοφόνοι! Αθεοί!

Τὰ μάτια της μᾶς κοίταζαν τρομοκρατημένα. Ο πατέρας μου κι εγὼ τρέξαμε κι οί δυὸ πρὸς τὸ μέρος της. Νομίσαμε πὸν τρελλάθηκε. Αὐτὴ ἢ κίνησή μας όμως της προκάλεσε νέο ξέσπασμα τρόμου. Έκρυψε με τὰ χέρια τὸ πρόσωπό της και οὐρλιαζε:

— Βοήθεια! Δολοφόνοι! Δολοφόνοι!

Ξάφνου σωριάστηκε στὸ πάτωμα πνιγμένη από σιωπηλὰ δάκρυα. Έμεινε ακίνητη σάν πεθαμένη.

Η Αντρέα έσκυψε κλαίγοντας από πάνω της.

— Θεία μου, έλάτε μαζί μου, έλάτε μαζί μου!

Τὴν άκολούθησε χωρίς αντίσταση.

Για μιᾶ εβδομάδα έμεινε φυλακισμένη σέ μιᾶ έχθρική δουδαμάρα, γεμάτη υαμφή. Οί ὡρες τοῦ φαγητοῦ ήταν άνυπόφορες. Έβαζε φαγητὸ στὸ πιάτο τοῦ πατέρα μου και τὸ άκουμποῦσε μπροστὰ του με μιᾶ κίνηση γεμάτη όργη και περιφρόνηση. Ο πατέρας μου δέν έλεγε τίποτα, οὔτε άγγιζε καθόλου τὸ φαγητὸ.

Τὰ μάγουλά του θαθούλωναν δλοένα περισσότερο. Η άρνησή του να φάει και οί πολύωρες έξαντλητικές πορείες του για να βρεῖ δουλειᾶ τοῦ είχαν ξανάδῶσει τὴν παλιά του σιλουέτα, σιλουέτα κατάδικου πὸν πεθαίνει από τὴν πείνα.

Όστερα από αὐτὴ τὴν εβδομάδα της δουδαμάρας, ξανάρχισαν οί φωνές. Οί χειρότερες στιγμές ήταν όταν ἢ μητέρα μου φαινόταν σάν να επικαλοῦνταν τὴ μαρτυρία κάποιου άθέατου κριτῆ:

— Βλέπετε; Ο κύριος δε θέλει να φάει! Ντρέπεται να φάει τὸ ψωμι της γυναίκας του. Καλά πὸν τὸ κατάλαβε κι αὐτὸ... Είναι περήφανος, βλέπετε! Θα έκανε όμως πολὺ καλύτερα αν έφαγνε στὰ σοδαρά να βρεῖ δουλειᾶ. Ξέρετε τί κάνει ὁ κύριος, όταν βγαίνει «για να βρεῖ δουλειᾶ»; Θα σᾶς πῶ εγὼ τί κάνει: σουλατσέριγε! Γιατί ὅλος ὁ κόσμος βρίσκει δουλειᾶ κι αὐτὸς δε βρίσκει; Μήπως οί ιδέες

του του απαγορεύουν να εργασθεί; Ο κύριος όμως έχει ιδέες! Δεν έχει δεκάρα στην τσέπη του, μά έχει ιδέες! Έχει και μιὰ γυναίκα που δουλεύει για να τον ταΐζει!

Οι φωνές της πλανιόνταν πάνω από τή σιωπή μας. Ο πατέρας μου σηκωνόταν πάντα και έφευγε από τήν τραπεζαρία. Δεν άγγιζε τὸ πιάτο του. Τότε ή μητέρα μου ύψωνε ακόμα περισσότερο τή φωνή της και τὸν ξπαιρνε από πίσω:

—Ο κύριος θέλει να μάς βασανίζει. Θέλει να πεθάνει από τήν πείνα, για να τὸ έχω θάρρος στη συνείδησή μου. Έλα στο τραπέζι να φᾶς, ακουῖς τί σου λέω; Σου λέω να φᾶς! Δὲ θὰ τὸ πετάξουμε τὸ φαί, κατάλαδες;

Ἡ στάση της ἦταν φρικαλέα. Όταν όμως μιὰ μέρα μίλησα στὸν πατέρα μου με ὀργισμένη ἀγανάκτηση για τή συμπεριφορά της, εκείνος με διέκοψε με γλυκειά, μά κατηγορηματική φωνή:

—Όχι, μὴν τήν επικρίνεις, εἶναι ἄδικο. Δὲ φταίει αὐτή. Εἶναι ἄθωα. Έχει χάσει τὸν προσανατολισμό της. Δεν εἶναι πιά ή ἴδια! Δὲ μπορῶ να τήν ἀναγνωρίσω. Να ἤξερες πῶς ἦταν πρῶτα! Δεν ὑπῆρχε πιὸ γλυκειά και πιὸ σιωπηλή γυναίκα. Κανείς δὲ θὰ μποροῦσε να τήν ἀναγνωρίσει σήμερα. Ὁ πόλεμος τὰ χάλασε ὅλα. Τή μητέρα σου, τὸν ἀδελφό σου, τήν Ἄντρεα... ὅλοι εἶναι προϊόντα τοῦ πολέμου. Κι ἐγὼ τὸ ἴδιο! Για κοίτα πῶς κατάντησα! Εἶμαι κιόλας νεκρός. Ἐσύ όμως... ἐσύ, μικρούλη μου, πρέπει να σωθεῖς. Εἶσαι ή τελευταία μου ἐλπίδα. Μὴν ἀφήσεις κανέναν, μὴν ἀφήσεις τίποτα να σε καταστρέψει... Πρέπει να ζήσεις! Και να με δικαιώσεις. Να γίνεις δυνατὸς και ἀξιοπρεπής, να γίνεις ἄντρας. Κι ἂν δὲν μπορεῖς να ἀγωνισθεῖς ἐδῶ, ὅταν θὰ μεγαλώσεις λιγάκι, να ἐγκαταλείψεις αὐτή τή χώρα. Ὁ κόσμος εἶναι ἀπέραντος. Πρέπει να σωθεῖς. Ὑποσχέσου μου πῶς θὰ τὸ κάνεις.

Μιλοῦσε σὰν να ερισκόταν κιόλας στο κρεβάτι τοῦ θανάτου. Τὸν ἰκέτευσα να φάει, μά μου ἀπάντησε πῶς τὸ μόνο πράγμα που εὐχόταν ἦταν να πεθάνει.

—Μόνο θάρρος εἶμαι για σᾶς. Θὰ δεῖς πῶς θὰ ζήσετε καλύτερα χωρὶς ἐμένα. Ἐσύ και ή Ἄντρεα δὲ μπορεῖτε να συνεχίσετε αὐτή τή ζωή. Ἡ Ἄντρεα θὰ καταλήξει στο τέλος σε κάποιο μοναστήρι κι ἐσύ πρέπει να σπουδάσεις, να γίνεις ἄντρας. Όχι, δὲ με ἔχετε καθόλου ἀνάγκη. Σᾶς εἶμαι ἄχρηστος... Θέλω όμως να μου ὑποσχεθεῖς πῶς θὰ φροντίζεις τή μητέρα σου. Να μὴν τῆς κρατήσεις καμιά κακία. Εἶναι δυστυχημένη κι αὐτή, ὑποφέρει... Μικρούλη μου, εἶμαι εὐτυχής που δὲ χρειάζεται να σου ζητήσω συγγνώμη γιατί δὲ μπόρεσα να παίξω για σένα τὸ ρόλο τοῦ πατέρα. Ἐσύ με ἔχεις καταλάβει. Χωρὶς ἐσένα, θὰ εἶχα αὐτοκτονήσει ἀπὸ πολὺ καιρό. Όχι, ἔχι, δὲ θέλω να μου πῆς τίποτα. Ἄφησέ με. Εἶμαι καλά, μακριὰ ἀπὸ ὅλα. Τὸ μόνο που ἐπιθυμῶ εἶναι να πεθάνω.

Ἐσθῆνε μέρα με τή μέρα. Σιωπηλός, σιωπηλός, ἦταν κιόλας ἄπών.

—Νὰ μὴ φανεῖς δειλός. Μὴν ἀφήσεις τὸν ἑαυτό σου να πεθάνει!

Τὸ βλέμμα του, τρομερὰ ἄδειο, μου ἔκανε κακό. Ναί, ἦταν κιόλας ἄπών. Γι' αὐτὸν τὸ θάρρος και ὁ φόβος δὲν εἶχαν πιά κανένα νόημα.

Μιὰ νύχτα, καθὼς ξύπνησα και πήγα στην κουζίνα για να πιῶ νερό, τὸν βρήκα να καταδροχθίζει με βουλιμία ἕνα πιάτο με χόρτα. Ἡ μητέρα μου ἄφηνε κάθε βράδι τὸ πιάτο του στο τραπέζι και αὐτή τή νύχτα εἶχε πάει στην κουζίνα να τὸ φάει στα κλεφτά, σὰν σκύλος. Ἐτρωγε τόσο ἄπληστα, ὥστε δὲν κατάλαβε τήν παρουσία μου. Προσπάθησα να βγῶ στις μύτες τῶν ποδιῶν, για να μὴ με δεῖ. Πύρισε ἕμως ξαφνικά και μόλις με πῆρε τὸ μάτι του, προσπάθησε να κρύψει, συντριμμένος ἀπὸ ντροπή, τὸ πιάτο που ἦταν μπροστά του. Ἐκανα μιὰ κίνηση σὰν να ἤθελα να δικαιολογηθῶ και ὁ πατέρας μου κατέβασε ἀμέσως τὸ κεφάλι.

Τὸ παρουσιαστικό του — ἕνας εὐθραστός σωρὸς ἀπὸ κόκκαλα, που τὸ σῶβρακο τὸν σκέπαζε ἀπὸ τή μέση ὡς τὰ γόνατα — ἦταν τόσο γελοῖο, τόσο συγκινητικό μά και τόσο γελοῖο, που λίγο ἔλειψε να δάλω τὰ γέλια. Ὅμως ή διάθεσή μου για γέλια ἔσβησε ἀμέσως: ὁ πατέρας μου ἄρχισε να κλαίει. Τὰ δάκρυα, κυλώντας

ἀργὰ στὸ πρόσωπό του, ἀκολουθοῦσαν τὶς αὐλακιές τῶν ριτίδων. Ἕνα κύμα τρυφερότητας μὲ κυριεύσει. Ἔτρεξα κοντά του καὶ τὸν ἀγκάλιασα. Τὸν ἔσφιξα πάνω μου. Ἦταν ἀνυπεράσπιστος μπροστὰ στὸν ἀπέραντο καὶ βαθὺ πόνο, ποῦ ξεχείλιζε ὡς τὰ μάτια του. Τὸν ἄφησα νὰ κλαίει, νὰ λυώνει τὸν πόνο του μέσα στὰ δάκρυα. Δὲ μπορῶ νὰ πῶ πόσα λεπτὰ πέρασαν ἔτσι. Τελικά, κατάφερε νὰ μιλήσει:

— Μὰ τί ἔχω πάθει; Συχώρεσέ με. Γίνομαι γελοῖος.

— Εἶναι ἀπὸ τὴν ἀδυναμία. Πρέπει νὰ φᾶς, μπαμπά. Περίμενε νὰ σοῦ ζεστάνω τὸ φαί.

Περίμενε ἤρεμος, ἀκίνητος. Ὅταν τοῦ ἔβαλα τὸ πιάτο μπροστὰ του, κούνησε ἀρνητικὰ τὸ κεφάλι:

— Δὲ μπορῶ. Ἔχω ἕναν κόμπο ἐδῶ. — εἶπε μὲ ξεφυχισμένη φωνή, δείχνοντας τὸ λαιμό του.

Ἄρχισα νὰ τὸν ταίζω, σὰν παιδί. Μὲ ἄφησε νὰ τὸ κάνω, χωρὶς καμιὰ ἀντίσταση.

— Τώρα πρέπει νὰ κοιμηθεῖς. Νὰ μὴ σκέφτεσαι τίποτα. Ξεκουράσου μονάχα. Καὶ ἀπὸ αὔριο θὰ ξαναρχίσεις νὰ τρῶς κανονικά. Θὰ τὸ κάνεις γιὰ χάρη μου, ἔτσι δὲν εἶναι;

Τὸν πῆγα ὡς τὴν κάμαρά του. Μὲ ἀγκάλιασε καὶ μὲ ἔσφιξε δυνατά.

— Καληνύχτα, μπαμπά, καλὸ ὕπνο.

— Καληνύχτα, μικρούλη μου.

Ἐπεφτα στὸ κρεβάτι, ὅταν ἀνοιξε τὴν πόρτα.

— Τί συμβαίνει, μπαμπά; Θέλεις τίποτα;

Ἐμεινε ἀκίνητος στὸ κατώφλι. Ἡ φωνή του ἔφτασε τρεμάμενη στὰ αὐτιά μου.

— Μικρούλη μου... Ὅχι, ὄχι... Δὲ θέλω τίποτα... Εὐ... εὐχαριστῶ... Θὰ τὰ ποῦμε αὔριο, παιδάκι μου.

Δὲ θὰ τὸν ξανάβλεπα πιά.

Ἐκαγε τρομερὴ ζέστη. Βιαζόμουν νὰ γυρίσω στὸ σπίτι, γιὰ νὰ γδυθῶ καὶ νὰ κάνω ἕνα κρύο ντους.

Τὸ σπίτι ἦταν γεμάτο κόσμο. Ὅλοι οἱ γείτονες ὄρισκονταν ἐκεῖ.

— Τί συμβαίνει;

Μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ καμπινέ, κάποιος μου ἐξήγησε.

— Νά, ἐδῶ ἔπεσε. Φαίνονται ἀκόμα τὰ αἵματα.

— Τί φρίκη! Κοίτα τὸ ξουράφι. Μ' αὐτὸ ἔκοψε τὸ λαιμό του! Κοίτα πόσο κοφτερὸ εἶναι!

Ἔτρεξα στὴν κάμαρά του. Τὸ σῶμα τοῦ μπαμπᾶ ἦταν σκεπασμένο μὲ ἕνα σεντόνι. Πλάϊ στὸ προσκέφαλό του, ἡ μητέρα μου τὸν κοίταζε ἀπολιθωμένη, κουρασισμένη.

Βγῆκα σὰν τρελλός, διασχίζοντας τὸ πλῆθος τῶν γειτόνων στὸ διάδρομο:

— Ἐξω, ὅλοι ἐξω! Ἐξω ἀπὸ τὸ σπίτι μας! Ἐξω!

Ὁρμησα στὴν κάμαρά μου καὶ σωριάστηκα στὸ κρεβάτι. Μὰ ὁ πόνος δὲν μπόρεσε νὰ μὲ κυριεύσει. Οἱ σφιγμένες μου γροθιές σφυροκοποῦσαν τὸ μαξιλάρι, τὰ μάτια μου ἀρνοῦνταν τὰ δάκρυα... Ὁ πόνος δὲ μὲ πλημμύρισε. Μόνο τὸ μίσος μὲ ξέσχιζε μὲ τὰ νύχια του. Τὸ μίσος ἀναστάτωνε τὸ αἷμα μου, τὰ νεῦρα μου, ὅλο μου τὸ κορμί. Τὸ μίσος ποῦ εἶχε σωρευτεῖ στὴν καρδιά μου, σὰν ἄγριο θηρίο.

— Μπαμπά! Μπαμπά! Σὲ σκότωσαν! Σὲ σκότωσαν λίγο-λίγο, μὲ ἀργές μαχαιριές! Σὲ κατασπάραξαν σιγά-σιγά... Σὲ κυνήγησαν, σὲ ἔδιωξαν ἀπὸ τὴ ζωὴ σὰν σκυλί!.. Μπαμπά, ἀκουσέ με! Μπαμπά, θὰ σὲ ἐκδικηθῶ, σοῦ ὀρκίζομαι, σοῦ ὀρκίζομαι! Κηρύσσω τὸν πόλεμο ἐνάντια σὲ ὅλους. Κάθε λεπτὸ, κάθε δευτερόλεπτο, θὰ ζῶ μὲ τὸ μίσος. Ἡ καρδιά μου γέμισε μίσος κι αὐτὸ τὸ μίσος θὰ γίνει ὄπλο τρομερό. Ὅλες οἱ πράξεις μου, ὅλα τὰ λόγια μου, θὰ τρέφονται ἀπὸ αὐτὸ τὸ μίσος, δὲ θὰ τὸ ξεχάσουν, δὲ θὰ διστάσουν ποτέ...

Ο
Κ Α Β Α Φ Η Σ
Κ Α Ι
Η
Σ Υ Γ Χ Ρ Ο Ν Η
Α Ι Γ Υ Π Τ Ο Σ

Συνέχεια από τη σελίδα 564)

γίνει γιατί το έκαμε. Ο Μπούτρος Γάλυ ήταν πιά αγγλόφιλος κι από τους Άγγλους τους ίδιους. Αυτό αποδειχνεται, είπε:

1. Από την αγγλοαιγυπτιακή σύμβαση για το Σουδάν που υπογράφη με το Λόρδο Κράμερ στα 1899.

2. Από την υπόθεση του Ντενσουάϊ στα 1906, όπου ήταν πρόεδρος του Έκτακτου Δικαστηρίου.

3. Από τις διαπραγματεύσεις του για την παράταση του προνομίου της Εταιρίας της Διώρυγας του Σουέζ για σαράντα χρόνια ακόμη, δηλαδή ως τα 1998. Αυτό, όπως απόδειξε μια επιτροπή της Αιγυπτιακής Συνέλευσης, ισοδυναμούσε μ' ένα δώρο 241 εκατομμυρίων λιρών προς την Εταιρία — και τη διαίωνιση της Κατοχής.

Ο Ουαρντάνι καταδικάστηκε σε θάνατο και, παρά την κινητοποίηση των πατριωτών για να μετριαστεί ή ποινή του, παρ' όλο που έ Μουφτής αρνήθηκε να επικυρώσει με «φέτουα» την καταδίκη, στις 28 Ιουνίου εκτελέστηκε κρυφά.

Ο δολοφονημένος, στα γεγονότα του Ντενσουάϊ, ήταν όχι μόνο πρόεδρος του Έκτακτου Δικαστηρίου, αλλά και Υπουργός κι αυτόν βάλλαν οι Άγγλοι — αντικαθιστώντας τον Υπουργό Δικαιοσύνης — να υπογράψει το διάταγμα που όριζε τη σύμβαση του παράνομου εκείνου Δικαστηρίου. Άλλη «σύμπτωση»: Πρόεδρος του Δικαστηρίου για τον Ουαρντάνι διορίστηκε ένας από τους δικαστές της υπόθεσης Ντενσουάϊ, ο Μίστερ Bond. Έτσι θα δικάζε μια πράξη που τα κίνητρά της ξεκινούσαν από την απόφαση που είχε βγάλει ο ίδιος στα 1906 σε συνεργασία με το σκοτωμένο. Ο συνήγορος του Ουαρντάνι, Χελμπάουι μπέη, έφερε αυτό άκριβως το έπιχείρημα για να ζητήσει την αντικατάσταση του Μίστερ Μπόντ, αλλά ή αίτησή του άπορρίφτηκε. Τρίτη «σύμπτωση»: Αυτός ο συνήγορος του Ουαρντάνι δεν ήταν άλλος από το δημόσιο κατήγορο της δίκης του Ντενσουάϊ. Τότε, αν και ανήκε ήδη στο Έθνικιστικό Κόμμα, παρασύρθηκε από τους Έγγλέζους κ' έπαιξε το παιγνίδι τους, ζητώντας αυστηρότατες ποινές για τους κατηγορούμενους. Η κοινή γνώμη σηκώθηκε τότε έναντιόν του και τον ανάγκασε να παραιτηθεί. Τώρα για να ξεπλύνει εκείνο το σφάλμα του, αναλάμβανε με πάθος την υπεράσπιση του νεαρού πατριώτη. Στο τέλος της αγόρευσής του στράφηκε προς τον Ουαρντάνι και του έδωσε την εύλογία του. Άν και ή δίκη γινόταν «κεκλεισμένων των θυρών», ή αγόρευση του Χελμπάουι τυπώθηκε άμέσως σε χιλιάδες αντίτυπα και κυκλοφό-

ρησε πλατειά. Ἀξίζει νὰ διαδάσουμε τὸ τέλος της. «Πήγαινε πρὸς τὸν θάνατό σου μὲ γενναία καρδιά καὶ σταθερὸ βῆμα. Γιατὶ ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ σέ βρεῖ αὔριο. ἂν ὄχι σήμερα, καὶ δὲν τὸν ἀποφεύγει κανεὶς. Πήγαινε, παιδί μου, πήγαινε πρὸς τὸν Θεό σου, ποὺ κρατᾷ τὴ ζυγαριὰ τῆς ὑψιστῆς δικαιοσύνης ἐλεύθερη ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν περιστάσεων. Πήγαινε, οἱ καρδιές μας θὰ εἶναι μαζί σου, τὰ μάτια μας θὰ κλαῖνε πάντα γιὰ σένα. Πήγαινε, ἡ θανατικὴ καταδίκη σου, βγαλμένη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δικαιοσύνη, μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ περισσότερο κι ἀπ' τὴ ζωὴ σου ἓνα μεγάλο μάθημα γιὰ τὸ λαὸ σου καὶ τὴν πατρίδα σου. Πήγαινε. Ἄν οἱ ἄνθρωποι δὲν σέ λυποῦνται, ὁ θεὸς οἶκτος εἶναι ἀκαταμέτρητος. Χαῖρε, παιδί μου, χαῖρε, χαῖρε».²¹

Στὰ 1948 κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχ. Περίδη, γιὰ τὸν Καβάφη κ' ἐκεῖ μέσα διαβάσαμε:

Ἄν ὁ Καβάφης παρακολούθησε τὴ δίκη μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Μάζεψε τὶς ἐφημερίδες ποὺ ἀνέγραφαν τὰ πρακτικὰ της, τὶς ἔκαμε μιὰ δέσμη, μέσα στὴν ὁποία ἔβαλε καὶ τὸ ἐξῆς σχόλιο, γραμμμένο ἐλληνικά: «Εἰς τὸν Οὐαρδάνη ὁ Αἰγυπτιακὸς λαὸς ἔδειξε συμπάθεια· τὸ ἄτομον συμπονῶν, ὄχι — τουλάχιστον ὅσον ἀποβλέπει τὴν ἀνεπτυγμένην μερίδα — τὴν πράξιν ἐγκρίνων. Ἐνα ὄργανον τοῦ Ἰταλικοῦ ἐν Αἰγύπτῳ τύπου ἐπίσης ἔγραψε συσταίνοντας νὰ δειχθεῖ ἐπιείκεια.

Ἐμὴ ἀναφορὰ ἐγίνε, φαίνεται, πρὸς τὸν Χεδίδην διὰ χάριν. Ὁ κ. Στάνη, Ἰταλὸς, εἰς τὸν ὁποῖον — δὲν γνωρίζω ἀκριδῶς πῶς καὶ γιατί — ἡ ἀναφορὰ περιήλθε, εἶπεν ὅτι τὴν ἔστειλε, ἀλλ' ἀφαίρεσεν ἀπ' αὐτὴν πολλὰς ὑπογραφὰς τῆ αἰτήσεως τῶν ὑπογραψάντων.

Ἐτὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ἐγίνε δραστηρία ἐνέργεια πρὸς ἐπίτευξιν ἀναφορὰς ἐπιβλητικῆς. Γιὰ ν' ἀπακτηθεῖ τέτοια ἀναφορὰ θὰ ἦτον ἀνάγκη νὰ διοργανωθοῦν ἐπιτροπές, συνάζοντας ὑπογραφὰς, σὲ ὅλες τὶς κυριότερες πόλεις τῆς Αἰγύπτου.

Ἐμετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ δυστυχικοῦ νέου, ἡ ἐκδηλώσεις τῆς συμπαθείας τῶν Αἰγυπτίων ἦσαν πολλὰς. Ποιήματα ἐγράφησαν ἐπαινῶντας τον, οἱ φοιτηταὶ διαφόρων ἀνωτέρων σχολῶν ἐφόρεσαν μαῦρες κραβάτες γιὰ θλίψιν, καὶ συναθροίσεις περὶ τὸν τάφον του ἐγένοντο κ' ἐκεῖ συγκινημένα λόγια εἰπώθησαν καὶ χέρια φιλικὰ ἔφερον ἄνθη ὠραία».²²

Σχολιάζοντας, δέκα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν κ. Περίδη, αὐτὸ τὸ ἀποκαλυπτικὸ ντοκουμέντο τοῦ «ἄλλου Καβάφη», διατύπωνα τὴν ἀποψη πῶς ἡ δέσμη τῶν ἐφημερίδων καὶ τὸ αὐτόγραφο σημεῖωμα ἀποτελοῦσαν τὸ ὑλικὸ ἐνὸς ποιήματος ποὺ δὲν γράφτηκε. Καὶ συμπλήρωνα: «Μὲ τέτοιο ὑλικὸ ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πραγματικότητα φοδράριζε, ὡς τὸ 1910 τουλάχιστο, τὰ μεστότερα ποιήματά του. Εἶναι ἡ ρεαλιστικὴ σιδεροδεσιὰ τῆς σύνθεσης, εἶναι ἡ ἐγγύηση τῆς εἰλικρίνειας καὶ τῆς ἀλήθειας τοῦ ἔργου».²³

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ 27 Ἰουνίου 1906 2 μ.μ., ἐνισχύει τὴν ἀποψή μου. Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερο εἶναι πῶς ἀποδείχνει τόσο τὴν πραγματικὴν στάση τοῦ Καβάφη ἀπέναντι στὴν Ἀγγλικὴ Κατοχὴ, ὅσο καὶ τὸ σταθερὸ ἐνδιαφέρον τῆς ποιήσεως του γιὰ τὴν ἀμεση πραγματικότητα τῆς Αἰγύπτου.

Κατὰ μιὰ βασίμη πληροφορία, ὁ Καβάφης, βρέφος, εἶχε αἰγυπτία τροφόν. Ὅταν μάλιστα οἱ γονεῖς του πῆγαν γιὰ ταξίδι ἀναψυχῆς στὴ Γαλλία, πῆραν μαζί καὶ τὴν παραπάνω, γιατί τὸ μωρὸ θήλαζε ἀκόμα. Αὐτὴ στάθηκε ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ ποιητῆ στοὺς Παρίσι, ἄγνωστη ὡς τὴν πρῶτη βιογράφοις του.

Σ' ὁλόκληρη τὴ ζωὴ του ὁ Καβάφης ἔμεινε πιστὸς στὴν Αἰγύπτο, στὸ λαὸ καὶ τὴ γῆ της, στὸ γάλα ποὺ βύζαζε. Ἄν ἡ πρώτη ὑπεύθυνη πράξις του ὅταν ἐνηλικιώνεται εἶναι ν' ἀποκηρύξει τὴν προστασία τῶν κατακτητῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ νὰ «ἐπιστρέψει» στὴν ἐλληνικὴ ἰθαγένεια, μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες του ἦταν κ' ἡ προσπάθειά του νὰ ἐπιτύχει τὴν προσέγγισι τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων.

Ἐὰς ἐλπίσουμε, ἔγραφε, ν' ἀναλάβουν ἀραβομαθεῖς Ἑλληνας τῆς Αἰγύπτου

νά γνωρίσουν στον ελληνικόν κόσμον τήν σύγχρονην ἀραβική λογοτεχνία τῆς Αἰγύπτου, τουλάχιστον στές κύριες γραμμές τῆς».²⁴

Πράγμα πού δυστυχῶς δέν ἔγινε. Ὅπως δέν ἔγιναν τόσα καί τόσα. Ἐκεῖνος, δέβαια, ὅπως μπορούσε, ὅσο μπορούσε, κι ὅποτε μπορούσε κάτι ἔκανε. Ἐκεῖνος τὰ τροφεῖα του, τ' ἀνταπέδιδε.

Ἀθήνα, 1 Δεκεμβρίου 1963

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

(Συνέχεια ἀπό τή σελίδα 565)

βλ. πῶς ἀντιμετωπίζω τὸ θέμα στὸ βιβλίο μου (Κέδρος, 1958, σελ. 19, 449 κ.ά.) καί προπαντὸς τὸν ἔμπειρο λόγο τοῦ Γιώργου Σεφέρη: «Τὸ παρὸν δέν μοὶ ἐμπνέει...» εἶναι μιά κουβέντα, καί χρειάζονται πολλές διακρίσεις γιὰ νὰ μὴ μᾶς παρασύρει σὲ ἀθαιρεσίες» (δ.π. σελ. 360).

19. Στὸν ἴδιο λῖβελλο, σελ. 126.

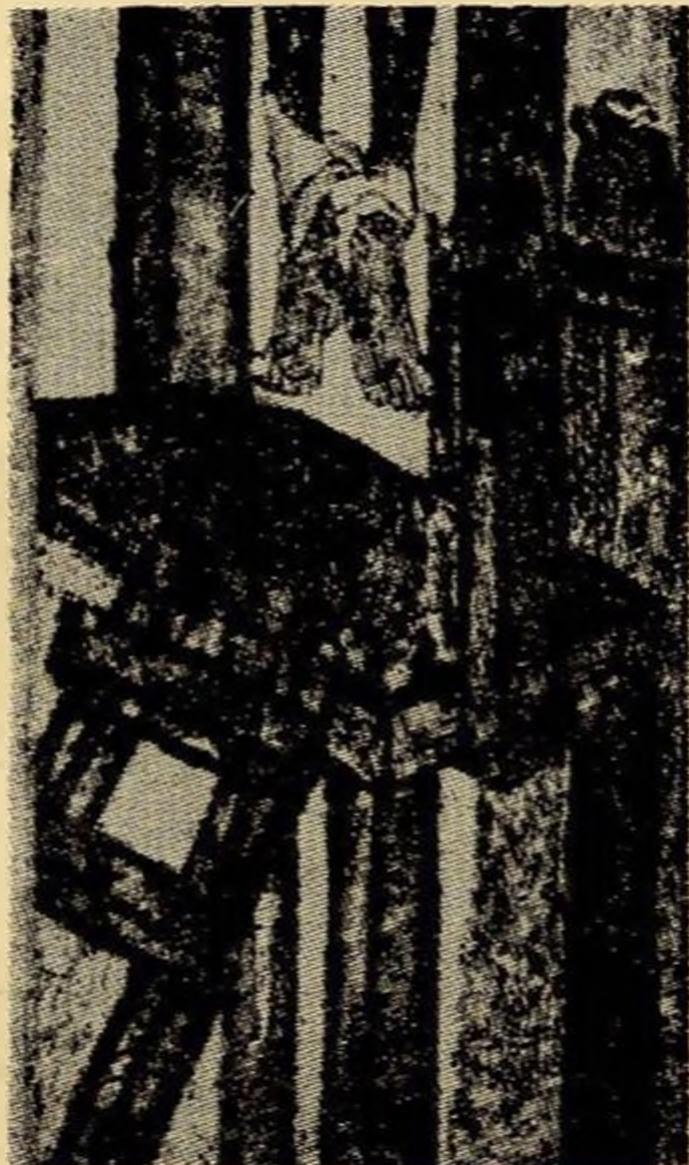
20. Σ τ ρ . Τ σ ί ρ κ α ς : «Πότε γράφτηκε τὸ Περιμένοντας τοὺς βαρδάρους», περ. «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», Ἀθήνα, ἀριθ. 101, Μάιος 1963, σελ. 414)419.

21. Theodore Rothstein: Egypt's Ruin etc. London, 1910, p. 361.

22. Μ ι χ . Π ε ρ ί δ η ς : «Ὁ δῖος καί τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη», Ἴκαρος. Ἀθήνα, (1948), σελ. 95-96. Ὅπως τοῦ συμβαίνει καί ἄλλοῦ, ὁ κ. Περίδης ἀνακοινώνει μὲ ἀδελφίες. Ὁ κ. Γ. Π. Σαββίδης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ κάμει τὴν παραβολή μὲ τὸ Καβαφικὸ αὐτόγραφο, πού βρῆκε στὸ Ἀρχεῖο. Δεκαπέντε διαφορές, προπαντὸς στὴν ὀρθογραφία καί στὴ στίξη. Ἡ πιὸ σοβαρὴ παράλειψη: ὁ Καβάφης χρονολογεῖ τὸ σημεῖωμά του: «Ἰούλιος 1910».

23. Σ τ ρ α τ ῆ ς Τ σ ί ρ κ α ς : «Ὁ Καβάφης καί ἡ ἐποχὴ του», Κέδρος, Ἀθήνα 1958, σελ. 346.

24. Ὅπου καί ἡ ὑποσημείωση 1.

Νιενσουάϊ, ἀπὸ τὴν Αἰγύπτου
ζωγράφος Nabil E. Hussein.

Ε Π Ι Θ Ε Ο Ρ Η Σ Η
Τ Ε Χ Ν Η Σ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Τ Ζ Ω Ν Κ Ε Ν Ν Ε Ν Τ Υ

Ἀντὶ νεκρολογίας γιὰ τὸν Τζὼν Κέννεντυ δημοσιεύουμε ἕνα ἐλεγεῖο ποὺ ἔγραψε ὁ ποιητὴς Νικηφόρος Βρεττάκος καὶ συνέχεια τὸ ποίημα τοῦ Πάμπλο Νερούντα γιὰ τὸν Λίνκολν.

Ἐλεγείο γιὰ τὸν θάνατο
τοῦ Τζὼν Κέννεντυ

Τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου

Τὰ σύνορα ὄλα, ἀνοίξανε, σήμερα. Οἱ φρουροὶ
παραμερίσαν, ἢ ἔσκυψαν, κι ἄφησαν νὰ περνᾶ.
στὰ μαῦρα, ἢ θλίψη, ἀπὸ παντοῦ, χωρὶς διατυπώσεις.
Κ' οἱ ιδέες παραμερίσανε σήμερα νὰ περάσουν
οἱ μυροφόροι τῆς καρδιάς. Νοιώθοντας σάμπως ἕνα
βουνὸ νὰ ἐξαφανίστηκεν ἄξαφνα ἀπ' τὸν ὀρίζοντα,
πηγαίνουν με ἄνθη τοῦ χιονιοῦ, τί τὰ βουνὰ εἶναι λίγα,
λίγες οἱ πλάτες τῶν λαῶν.

Γιατὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς,
καθὼς ἔγερνε σήμερα σκέπαζε με τὴ σκιά του
τῆ γῆ, σχεδόν, καὶ πέφτοντας ζάπλωσε μέσα κ' ἔξω
στὰ σύνορα ὄλα.

Αὐτὸς
σ' ἑκατομμύρια χέρια ἀνάμεσα ἔγυρε· πέθανε
μὲς στὴν καρδιά τῆς ἀγωνίας τοῦ κόσμου, μὲς στὰ σπίτια

τῶν μαύρων καὶ τῶν εὐγενῶν τῆς γῆς, εἴτε εἶναι μαύροι,
εἴτε λευκοί, εἴτε κίτρινοι. Κ' ἐκεῖ ἔχει τώρα
στοργή, καὶ φῶς καλὸ ἔχει, ἀπ' ὅλα ἔχει,
κι ἄλλο δὲ θέλει πιά ἀπὸ μᾶς, ἄλλο δὲν εὐχεται:
Μόνον μὴ γίνῃ πόλεμος τώρα πρὸς αὐτὸς θὰ λείπει
κι ἀνάψει ὁ ἀγέρας σὰν ξερὸ φρύγανο, καὶ τοῦ κάψει
τῆ γῆς τούτῃ μὲ τ' ἀνθη τῆς, ἀκόμη κι' ἂν ἦταν
νὰ πλέξουνε μὲ τ' ἀνθη αὐτὰ στέφανα στὰ κεφάλια
τῶν δολοφόνων.

Ὅπως

οἱ μικροὶ παραπόταμοι στὸν ποταμὸ, ὅλοι οἱ δρόμοι
εὐγάζουν στὸ δρόμο πρὸς ὁδηγεῖ τώρα, πλατύς, κι' ἀνάστατος,
γιὰ ὅλους ἐμᾶς, μπρὸς στὸν νεκρὸν αὐτὸν —. Κάμετε χῶρο,
νὰ πλησιάσω, νὰ τοῦ εἰπῶ κ' ἐγὼ ἓνα «χαῖρε»
μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ δέντρο τοῦ δικαίωμα,
τοῦ ἐντόμιου, τοῦ μικροῦ πουλιοῦ, τῆς χλόης, τοῦ κάθε πλάσματος,
πρὸς μὲς στὸ φόβο θρίσκει τοῦ αἰῶνα μᾶς· τί ὡς φαίνεται,
ἀντεξεν ὡς τὰ σήμερα ἢ καρδιά μας γιὰ νὰ κλάψει
σὲ πρὸ μεγάλες συμφορές. Πῶς μοῖρα μας
ἔγινε, ἀπὸ τὸ λίκνο μας νὰ κάνουμε, ὡς τὰ σήμερα,
τὸν ἥλιο καὶ τὸν οὐρανὸ δάκρυα.

Παραμερίστε,

ἀπ' τοῦ αἵματός μου νὰ τοῦ εἰπῶ τώρα κ' ἐγὼ τὸ ὑστέρημα,
δυὸ λόγια, δυὸ παραγγελιές, ἓνα «καλὸ ταξίδι
κατὰ τὸ πάνθεον πρὸς πηγαίνεις Κέννεντυ...», νὰ πάρω
μέρος κ' ἐγὼ στὴ σύσκεψη «Ἀνωτάτου Ἐπιπέδου»
πρὸς γίνεται τὴν ὥρα αὐτὴ πάνω ἀπὸ τὴ γενναία
σταματημένη του καρδιά, ἀπ' ὅλες τὲς κορυφαῖες
θλίψεις τοῦ κόσμου κι' ἀπ' τὲς συνειδήσεις
πρὸς ἔχει τὸ φῶς τους τὸ ἑναστρὸ ἀπομονωθεῖ
μὲς στὸ σκοτάδι.

Πλάι του, ὀρθιες, ἢ δικαιοσύνη,
ἢ ἀγάπη κ' ἢ παρηγορία, ἄσπρες τώρα λαμπάδες
κρατώντας, ὑποδέχονται τὸν ἥλιο πρὸς προσέρχεται
λυσίκομος, γιὰ τὴν ἄξια, ἥλιος ἔγινε σήμερα
ἢ ἀγανάκτηση τῶν λαῶν καὶ φωτίζει ἀπὸ πάνω
τὲς τρύπες πρὸς ἀνοίξανε οἱ σφαιρες, σ' ὅλο τὸ βάθος τους
τὸ σκοτεινὸ. Βάθος αἰῶνων. Ἄμετρο
τοῦ κακοῦ πνεῦμα, ἀτίθασο καὶ μακρὸ σὰν τὴ νύχτα
πρὸς θ' ἀκολουθήσει μὲ τοῦ ἡλίου τὸ τέλος —

Προχωρεῖστε

κάμετε χῶρο — ὅμως αὐτὸς τώρα δὲ θέλει τίποτα,
ἄλλο δὲν εὐχεται αὐτὸς τώρα. Αὐτὸν ἀπὸ τὸ χέρι
τὸν πῆρε ὁ Λίνκολν καὶ τὸν πάει σὲ τόπο χλοερὸ
τώρα, ἀλαφρὸ καὶ ἀδέκαστο· ἐκεῖ
ὅπου οἱ ὠραῖοι ἐπώνυμοι τοῦ κόσμου αὐτοῦ εἶναι λίγοι,
μετριοῦνται μὲ τὰ δάχτυλα σχεδόν, ὅπως οἱ αἰῶνες
καὶ τὰ πολὺ ψηλὰ βουνά, ἐγὼ οἱ ὠραῖοι ἀνώνυμοι
εἶναι πολλοὶ καὶ δουρίζουνε ὅπως τοῦ Ἀμαζονίου
τὰ πυκνὰ δάση, γύρω τους —

Παιδιά

τοῦ αἰῶνα μᾶς καὶ προπαντός, ἐσὺ πνεῦμα, βαπτίστε

τὴν πέννα σας στὴ λύπη αὐτή. Βαφτίστε τοὺς διαδῆτες
τῶν ἔργων σας, συντρέξετε τὸν ἥλιο, τιθασέψτε
τὸ βαρὺ φόβο.

Ἄλλο ἐγὼ
δὲν εἶχα· ἡ σημαία μου κυματίζει μεσίστια
στὸν Ταβγετο σήμερα. Κι ἄλλο τώρα δὲ μένει·
τὸ χέρι μου μετέωρο μόνο ν' ἀφήσω πάνω του
γιὰ ἓνα λεπτό.

Ἐγὼ μόνον
ἓνα ἄνθος ἔχω ἀπὸ λαμπρὸ τόπο. Νὰ τοῦ τὸ ρίξω.

Ὁ ἄνεμος πάνω στὸν τάφο τοῦ Λίνκολν

Τοῦ Πάμπλο Νερούντα

Ὁ ἄνεμος πάνω στὸν τάφο τοῦ Λίνκολν
Ἰλυστράει πάνω στὸν τάφο τοῦ Λίνκολν
ὁ ἀγέρας τοῦ Νότου κάποτε
γιοματός ἀπὸ φωνές κι ἀναμνήσεις
ὁρόμων, σπιτιῶν καὶ δέντρων
καὶ δὲν συμβαίνει τίποτα πάνω στὸ μνημῆμα
τὰ γράμματα δὲν τρέμουν
τὸ μάρμαρο γαλήνεψε
στὴν ἀργή ροή τοῦ χρόνου
ὁ ἱππότης δὲν ζεῖ πιά
ἡ τρύπα τοῦ παλιοῦ του
πουκάμισου δὲν ὑπάρχει
οὔτ' οἱ ἀνθρώπινες σκέψεις
κ' οἱ ἔνες τοῦ χρόνου μπερδεύτηκαν

νά μιὰ γερόντισσα τῆς Βιρτζίνια
νά τὸ τραγούδι τοῦ σχολειοῦ
ποὺ δοξάζει τούτη τὴν παραδειγματικὴ ζωὴ

πολλὰ παιδιά τραγουδοῦν
μὰ σκέφτονται ἄλλα
καὶ μόνος ὁ ἀγέρας τοῦ Νότου
μὲ τὸ ἄρωμα τῆς γῆς καὶ τῶν ὁρόμων
σταματᾷ πάνω στὸν τάφο
κ' ἡ διαύγεια του εἶναι μιὰ μοντέρνα ἐφημερίδα

οἱ δοῦδές μνησικαχίες καὶ οἱ θρῆνοι
τοῦ ἀσάλευτου καὶ νικητῆ ὕπνου
κείτονται· κάτω ἀπ' τὰ δοῦτηγμένα στὸ βουρκο πόδια

πού πέρασαν τραγουδώντας και παρασύροντας
όλους τους κόπους και όλα τα όνειρα
κι αυτό το πρωί το μίσος ξαναγυρίζει στο μάρμαρο
το μίσος του λευκού Νότου για το γέρο που κοιμάται
και μέσ' τις εκκλησιές οι Μαύροι είναι μόνοι με το Θεό
μ' ένα Θεό όπως τον συναντούν στις πλατείες
ή μέσα στ' ατέλειωτα θαλάσσια τών τραίνων
γιατί υπάρχουν στον κόσμο μερικές επιγραφές
πού χωρίζουν τον ουρανό, το νερό και τον άνεμο

«τί τέλεια ζωή»

φωνάζει δυνατά

ή λεπτοκαμωμένη δεσποινίς
ένω στη Γεωργία κάθε εβδομάδα
μέ αγριο ξυλοδαρμό ένας νέος νέγρος σκοτώνεται
ένω ο Πώλ Ρόμπσον τραγουδά όπως ή γη
όπως ή αρχή της θάλασσας και της ζωής
τραγουδάει για την ωμότητα
και τις ρεκλάμες της Κόκα - Κόλα
τραγουδάει για τ' αδέρφια του
από χώρα σε χώρα
ανάμεσα σε βασανιστήρια
τραγουδάει για τους καινούργιους γιούς
για ν' ακούσει ο άνθρωπος
και το σκληρό χέρι
νά ξελασκάρει το μαστίγιο
το χέρι που χτύπησε το Λίνκολν
το χέρι που φάνηκε ξανά σαν όχλια άσπρη

ο άνεμος περνάει
ο άνεμος πάνω στο μνήμα
ανακατέθει συνομιλίες
αποσπάσματα όρκων
και κλαίει στο μάρμαρο
σαν βροχή άργή και λεπτή
παλιούς πόνους ξεχασμένους χωρίς ταφή

οί Κου - Κλουξ - Κλάν
όσάνισαν τον κουρέα μέχρι που πέθανε
κρέμασαν ουρλιάζοντας το φτωχό νέγρο
τον έκαψαν ζωντανό
μέ σφαίρες τον κατατρύπησαν

και ξέχασαν κάτω απ' τις κουκούλες
τους άκμάζοντες ροταριανούς
κ' είν' αυτοί οί μόνοι δήμιοι
οί άνανδροί φοιιάδες
τά υπολείμματα των δολλαρίων
πού ξαναρχίζουν με το σταυρό του Κάιν
νά νίπτουν τās χείρας των
νά προσεύχονται την Κυριακή
νά τηλεφωνούν στη Γερουσία
για τους φόνους και τὰ κατορθώματά τους

ὁ νεκρὸς τοῦ Ἰλλινθίς
δὲν ξέρει τίποτα ἀπ' αὐτὰ
γιατὶ ὁ σημερινὸς ἀγέρας
μιλάει μιὰ γλώσσα σκλαβιάς
μανίας κι ἀλυσσίδας
καὶ πίσω ἀπ' τὶς ἐπιτύμβιες πέτρες
ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπάρχει πιά, δὲν ἀπομένει
παρὰ λίγη ἀπ' τὴν σκόνη τῆς νίκης
τῆς κατεστραμμένης νίκης
καὶ κάποτε ὁ θρίαμβος πεθαίνει

κι ὄχι μόνο δὲν κόστισε τὸ πουκάμισο τοῦ ἀνθρώπου
ὄχι μόνο ἡ τρύπα τοῦ θανάτου τοῦ μᾶς σκοτώνει
ἀλλὰ τὴν ἀνοιξή ξαναβλάστησε ἡ στιγμή
ποῦ φθείρει τὸ νικητὴ μὲ τὸ δειλὸ τῆς τραγούδι

τὸ θάρρος πεθαίνει
κ' ἡ τρομερὴ σημαία τοῦ κακοῦ
κυματίζει καὶ πάλι

κοντὰ στὸ μνημεῖο τραγουδοῦν
εἰν' ἡ χορωδία μικρῶν κοριτσιῶν
φωνές τσιριχτές
ποῦ ὑψώνονται χωρὶς νὰ ἴγγιξουν
τὴν πεφτὴ σκόνη
ποῦ περνοῦν χωρὶς νὰ κατεβοῦν
στὸν κοιμισμένο ξυλοκόπο
πάνω στὴ νεκρὴ νίκη
κάτω ἀπ' τὶς ὑποκλίσεις
ἐνῶ ὁ ἀγέρας τοῦ Νότου
χαμογελᾷ κοροῖδευτικὸς κι ἀλήτης.

Γ ι ἄ δ ῶ ρ α

ΕΙΔΗ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ

ΑΛΜΠΟΥΜ – ΛΕΥΚΩΜΑΤΑ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ – ΜΠΙΜΠΕΛΟ – ΑΤΖΕΝΤΕΣ

Μεγάλη ἔκθεσις παιχνιδιῶν

"ΒΙΒΛΙΟΧΑΡΤΕΜΠΟΡΙΚΗ,"

Σ Τ Α Δ Ι Ο Υ 49

ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΚΟΡΥΦΑΙΟΥ ΣΤΟΧΑΣΤΗ Δ. ΓΛΗΝΟΥ

Φέτος, έντονότερα από κάθε άλλη χρονιά — άφού συμπληρώνεται είκοσαετία από τὸ θάνατό του — ἡ μνήμη μας θὰ προσηλωθεῖ με εὐλάβεια στη μεγάλη μορφή του Δημήτρη Γληνού. Καί θὰ ἀναπολήσουμε τὸ στοχαστή, τὸ δάσκαλο, τὸν οὐμανιστή, τὸν ἔθνικό καί πολιτικό ἡγέτη πού γέμισε με τὴν παρουσία του περισσότερο από σαράντα χρόνια πνευματικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς στὸν τόπο μας, τὸν ἄνθρωπο πού στάθηκε ριζιμιὸ λιθάρι τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης καί πέθανε ἀρματωμένος με τὰ ἱερά ὄπλα τῆς λαϊκῆς νέμεσης ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ πού δυνάστευε τὸν τόπο καί δεχόταν τὰ ἀσυνθηκολόγητα πλέγματα ἑνὸς λαοῦ ἀπροσκύνητου, πού ξαναζούσε τοὺς ἀρχαιοπαράδοτους ἀγῶνες ὑπὲρ ἐλευθερίας.

Ὁ Δημήτρης Γληνὸς ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού ἀναδεικνύονται σὲ ἔθνικες φυσιογνωμίες, συνισταμένη τῶν ἀρετῶν καί τῶν παραδόσεων ἑνὸς γενναίου λαοῦ με πολιτιστικὲς περγαμνῆς ἀπαράμιλλες. Τὰ λαϊκὰ προοδευτικὰ ἰδανικὰ ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀσίγαστης πνευματικῆς καί πολιτικῆς του πάλης σὲ ὅλη του τὴ ζωῆ. Ἀγωνίστηκε

γιά τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ στὴν πρώτη περίοδο τῆς ἐξόρμησής του στὸν πνευματικὸ στίβο. Καί με τὴν καθαρότητα τῆς σκέψης του διέκρινε ἀπὸ παλὺ καιρὸς ὅτι δὲν ἦταν ὁ γλωσσικός δημοτικισμὸς ἢ πανάκεια πού θὰ ἔσωζε τὸν τόπο καί τὸν πολιτισμὸ του, ἀλλὰ ἡ πάλη γιά τὴν προώθησή του στὸ στάδιο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δημοτικισμοῦ καί ἀπὸ κεῖ ὁ ἀγῶνας γιά ἕνα κοινωνικὸ δημοτικισμό, πού θ' ἀγκάλιαζε ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ μας πρόβλημα, σὲ στενὴ συνάρτηση καί συνοδοιπορία με τὶς νέες κοινωνικὲς δυνάμεις πέραν τῆς συνθηκολόγου ἀστικῆς τάξης, πού θ' ἀναλάβαιναν τὴν εὐθύνη γιά τὸ μέλλον τῆς χώρας καί τοῦ πολιτισμοῦ μπροστὰ στὴν ἱστορία, με τὶς δυνάμεις ἐκεῖνες πού πυρήνας τους καί σπονδύλωσή τους εἶταν καί εἶναι ἡ ἀγωνιζόμενη ἐργατικὴ τάξη τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ δράση τοῦ Γληνοῦ σὰν γλωσσικοῦ ἀναγεννητῆ καί ἐκπαιδευτικοῦ μεταρρυθμιστῆ εἶναι μιὰ ὁλόκληρη ἐποποιία. Πολλὰ ἔχουν γραφεῖ, πολλὰ ἔχουν εἰπωθεῖ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του καί τοὺς μελετητῆς τοῦ ἔργου του· πολλὰ ἐπίσης μένουν νὰ γραφοῦν καί νὰ εἰπωθοῦν. Φυσιογνωμίες πνευματικῶν μαχητῶν καί δημιουργικῶν στοχαστῶν (ἦταν ἀπὸ τὰ λίγα φιλοσοφημένα μυαλὰ σ' ἕναν τόπο ὅπου ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς εἶναι ἀνάπηρος) δὲν ἐξαντλοῦνται εὐκόλα. Πολυεδρικῆς καί πολυδύναμης, ἔχουν νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν ἀκόμα πολλὰ μυστικά, νὰ μᾶς συνδέσουν ἀπ' εὐθείας με τὸν παραδοσιακὸ μας προοδευτικὸ στοχασμὸ καί με τὸ στοχασμὸ τοῦ μέλλοντος, νὰ μᾶς διδάξουν, νὰ μᾶς δείξουν ἀνάγλυφα τὶς περιπέτειες καί τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας πρὸς τοὺς καθορισμένους στόχους μιᾶς δημοκρατικῆς καί εἰρηνικῆς εὐδίας. Καί πρέπει νὰ περιμένουμε τώρα πού κλείσανε τὰ εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του κι ὁ τόπος μας ἀνάσανε κάπως, ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὸ πέλημα τῆς βίας, ὅτι οἱ ἀπίστοι τῆς σκέψης του, οἱ μαθητῆς του καί φίλοι του, θὰ μελετήσουν τὴν ὠραία πνευματικὴ μορφή του καί θ' ἀποκαλύψουν στὰ μάτια τῶν νέων μας τὸν κορυφαῖο πρωταθλητῆ τοῦ νεοελληνικοῦ στοχασμοῦ, τὸν ἀναγεννητῆ, τὸν πολιτικὸ ἄντρα, τὸν ἀγωνιστή.

Εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του καί ἡ μορφή του ὀλοζώντανη ἀνάμεσά μας. Αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε τυχαῖο, οὔτε ἀσήμαντο. Ἀντίθετα δείχνει πόσο ὁ στοχασμὸς του ἐξακολουθεῖ νὰ φωτίζει τὰ σημερινὰ μας προβλήματα, πόσο ὁ Γληνὸς ὑπῆρξε πρωταπόρος γιά τὴν ἐποχή του — καί γιατί ὄχι; — καί γιά τὴν ἐποχή μας. Ἰδιαίτερα πρέπει ν'

ἀποκαλυφθεῖ στὰ μάτια τῆς νεολαίας μας — τῆς νεολαίας ποῦ ὑπῆρξε ἡ πιὸ ἀκριβὴ φροντίδα τοῦ Δασκάλου — τῆς οἰσθηλατημένης γιὰ δημοκρατία καὶ πρόοδο, ὁ μέγας καὶ φωτεινὸς ἡγέτης τῆς, ὁ Ὁρέστης τῆς παρανομίας, ὁ ἐμπνευσμένος κάλαμος τῶν παλλόμενων ἀντιστασιακῶν μας κειμένων καὶ ὁ νοῦς ποῦ συνέβαλε στὸ ν' ἀναδειχθεῖ τὸ ἔπος τῆς Ἀντίστασης ἰσάξιο πρὸς τὶς κορυφαῖες ἐθνικὲς ἀγωνιστικὲς ἐξάρσεις τῆς πατρίδας — ἰσάξιο πρὸς τὸ 1821.

Ὁ Γληνὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξοφληθεῖ σὲ καμιὰ περίπτωση μὲ μερικὰ συγκινημένα ἐ-

πιμνημόσυνα λόγια. Ἐχει ἀνάστημα Διδασκάλου τοῦ Γένους καὶ μόνο μ' αὐτὰ τὰ μέτρα μπορεῖ ν' ἀντιμετωπισθεῖ. Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» ἐπωμίζεται ἓνα μεγάλο χρέος: ν' ἀφιερῶσει ἓνα ἀπὸ τὰ προσεχῆ καὶ πολὺ κοντινὰ τεύχη τῆς στὴ μεγάλη αὐτὴ ἐθνικὴ φυσιογνωμία ἔτσι, ποῦ νὰ δοθεῖ μιὰ συναλικὴ εἰκόνα τοῦ στὴ σημερινὴ γενιά τῆς δημοκρατίας. Σ' αὐτὴ τῆς τὴν προσπάθεια καλεῖ ὅλους τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους νὰ συμβάλλουν. Καὶ ταυτόχρονα δίνει τὴν ὑπόσχεση ὅτι τὸ χρέος τῆς θὰ προσπαθήσει νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἀρτιωμένο.

Κυκλοφοροῦν

ΔΥΟ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΤΟΥ

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

“12 ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ,,

καὶ

“ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ,,

Πωλοῦνται σ' ὅλα τὰ κεντρικὰ βιβλιοπωλεῖα

τὰ «12 ποιήματα γιὰ τὸν Καβάφη» δρχ. 10

καὶ οἱ «Μαρτυρίες» δρχ. 20

ΒΙΒΛΙΑ: ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ - ΠΑΙΔΙΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ - ΛΕΞΙΚΑ

ΒΙΒΛΙΟΧΑΡΤΕΜΠΟΡΙΚΗ • ΣΤΑΔΙΟΥ 49 • ΤΗΛ. 235.100, 223.424 749

Ε Π Ι Θ Ε Ο Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ

Ε Ε Ν Η Π Ν Ε Υ Μ Α Τ Ι Κ Η Ζ Ω Η

Γράμματα από τὸ Λονδίνο

Τοῦ Κώστα Χατζηαργύρη

Ὁ Χάρολντ Πίντερ εἶναι, κατὰ τὰ ὅσα μᾶς λέγει τὸ τελευταῖο βιβλίο γιὰ τὸ σύγχρονο ἀγγλικὸ θέατρο ποὺ δημοσιεύτηκε τώρα στὸ Λονδίνο — «Ἡ Ἀγανάχτηση καὶ τὸ Μετέπειτα», τοῦ Τζὼν Ράσσελ Τέιλορ ποὺ μᾶς συστήνεται προεισαγωγικὰ ὡς «ταχτικὸς συνεργάτης τῶν Τάϊμς — ἓνας ἀπὸ τοὺς λίγους ἐκείνους θεατρικοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἔχουν κάποιο μέλλον γιὰτὶ ἔχουν μέσα τους ἓνα γνήσιο δραματικὸ ἔνστιχτο καὶ ἀδιάκοπα πλαταίνουν καὶ βαθαίνουν τοὺς ὀρίζοντές τους». Ἔτσι πιστεύει ἓνας κριτικὸς ποὺ τὸ βιβλίο του κατορθώνει νὰ ξεκινήσει ἀπὸ ἓνα ἐπιφανειακὸ καλωσόρισμα στὸ μοντέρνο ἐγγλέζικο θέατρο μὲ τὸ ἐργατικὸ του φόντο καὶ τὴν ἀντικαπιταλιστικὴν διάθεσιν καὶ νὰ τελειώσει μὲ τὴν προβολὴν ἐκείνων τῶν συγγραφέων ποὺ εἴτε φροντίζουν νὰ μείνουν ἀδέσμευτοι εἴτε συμβολίζουν τὸ πνεῦμα τῆς φυγῆς. Μὰ τὸ κοινὸ ἔχει διαφορετικὰς ἀπόψεις, καὶ τὰ δύο τελευταῖα μονόπρακτα τοῦ Πίντερ, παρουσιασμένα στὸ Καινούριον Θέατρο Τέχνης, δὲ σημείωσαν τὴν ἐλάχιστην ἐπιτυχίαν ἐπειδὴ «ὁ συγγραφέας ἔμεινε προσκολλημένος στὸ μόνιμον τροπάριόν του». Γιὰ τὸν Πίντερ, ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἀδύνατη μὰ καὶ ἀνεπιθύμητη στὸ ἄτομον ποὺ πέρα ἀπὸ τὸ σολιψιστικὸ καβούκι του δὲ βρίσκει ποτὲ τὴν ἀλήθειαν μὰ ἀντιμετωπίζει μιὰ ἀκατανόητη καὶ ἀπειλητικὴν πραγματικότηταν. Οἱ ἐκλεπτύνσεις πάνω σ' αὐτὸ τὸ ψυχολογικὸ μοτίβο, ὅσο σπουδαῖον καὶ νὰ εἶναι τὸ στυλ στὸ ὁποῖον γίνονται, ἀδυνατοῦν νὰ συνεπάρουν τὸ κοινὸν στὴ σημερινὴν ἱστορικὴν καμπὴν ὅπου ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ ἀνθρωπότης βλέπει πῶς ἰδανικὰ, ποὺ τῆς εἶχαν καταγγελεθῆ ὡς φανταστικά, ὅπως ἡ πρόοδος καὶ ἡ δημοκρατία μὲ τὴν

ἰσότηταν καὶ τὴν ἀδελφασύνην, ἔχουν ἐν τοῦτοις σάρκα καὶ ὀστά, πῶς ὁ δρόμος τοῦ μέλλοντος ὀδηγεῖ πρὸς τὴν καλύτερεμν τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, πῶς ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι σκιά ἀλλὰ κοφτερὸ ὄπλον γιὰ τὴν κατάκτησιν τῆς ζωῆς.

Τὰ γράφω αὐτὰ γιὰ νὰ καταλήξω ἔτσι ἀσφαλέστερα ἀπὸ τὴν ἀρνήσιν στὴ θέσιν, γιὰ νὰ ἐξηγήσω ἔτσι καλύτερα, μὲ τὴν ἀνάλυσιν ἀπὸ τίς ἀποτυχίας, τὰ αἷτια ἀπὸ τίς ἐπιτυχίας ποὺ σημειώνονται, θεατρικὰ, σὲ ἓνα μεγάλο πνευματικὸν, πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν κέντρο ὡς τὸ Λονδίνο. Ὁ Ἰονέσκο, παραδείγματος χάριν, ἔγινε εὐνοϊκὰ δεχτὸς ἀπὸ τοὺς κριτικοὺς καὶ τοὺς θεατῆρας μὲ τὸ καινούργιον του ἔργον, «Ὁ Θάνατος τοῦ Βασιληᾶ» ποὺ ἀνεβάσθηκε στὸ Ρόγιαλ Κορτ Θέατρον μὲ τὸ Γκίλγκουντ στὸν κύριον ρόλον. Τὸ δράμα αὐτὸ δὲν ξεφεύγει τυπικὰ ἀπὸ τὸ καλούπι τῆς παραμυθίας πτήσης στοὺς κόσμους τῆς φαντασίας, στὸ ὁποῖον μᾶς ἔχουν συνηθίσει τὰ ἔργα τοῦ συγγραφέα. Τὸ περιεχόμενον του, ὁμῶς, μᾶς δείχνει τὸν Ἰονέσκο σὲ ἀναζήτησιν ἀπὸ καινούργια νοήματα. Πρόκειται γιὰ μιὰ νέα μορφήν ἐρμηνείας τοῦ ἀρχαίου μοτίβου τῆς Λήθης ὡς προϋπόθεσιν γιὰ τὸ φευγιὸν ἀπὸ τὸν κόσμον μας, καὶ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσαν ἐπανεχτίμησιν ζωῆς καὶ θανάτου. «Ὁ Θάνατος τοῦ Βασιληᾶ» δὲν ἐφάπτεται σὲ κανένα σημεῖον μὲ τίς ἰδιομορφίας τῆς πραγματικότητος στὴν ὁποῖαν ζοῦμε. Μὰ ἔχει ἓνα μόνιμον ἐνδιαφέρον, ἴσως ἐπειδὴ κατὰ βάθος ἐκεῖνον ποὺ μᾶς διαμνησκει εἶναι πῶς κατορθώνει νὰ μείνῃ στὴ ζωὴ ἐκεῖνος ποὺ ξέρει νὰ γραπῶνεται ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ φανατιστεῖ γιὰ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ποὺ ἔχει νὰ τοῦ προσφέρει, κι ὡς πρὸς

τως πεθαίνει όποιος άποξενώνεται με τό μυαλό και με τό αίσθημα από τή ζωή που κυλά όλόγυρά του.

Ή ίδια σειρά συλλογισμών μάς φέρνει, νομίζω, μία κατανόηση του γιατί δεν πέτυχε τίς μέρες αυτές με τό καινούργιο του έργο, «Βγαίνοντας από τή Σειρά», ένας γνωστός Άγγλος συγγραφέας σαν τό Τζάιλς Κούπερ. Ήθοποιία άριστη. Τό χιούμορ άφθονο και καλό. Ό κόσμος διασκεδάζε. Όμως δεν ίκανοποιήθηκε. Γιατί μία φάρσα που άρχισε σά σάτιρα του ψεύτικου, μακριά από κάθε ρεαλιστική σκέψη, τρόπου ζωής του Άγγλου άστού και μικροαστού, και που ύπόσχονταν νά έκφράσει τό προσωπικό παράπονο του θεατή και νά του δώσει μία πληρέστερη κατανόηση για τά δικά του προβλήματα, στο τέλος δείλιασε και ξεψύχησε μέσα σε άπίθανα άστεία, έτσι που για τό θεατή ό ήρωας, καθώς έτρεχε από τό σπίτι νά χαθεί στους δρόμους, θύμιζε τό συγγραφέα που δραπέτευε από τό καθήκον του και άφηνε έκθετο τό έργο. Πριν δέκα χρόνια, ένα τέτοιο έργο σαν του Τζάιλς Κούπερ άναμφισβήτητα θά είχε προκαλέσει σχόλια κ' ενδιαφέρον, και θά είχαμε άσφαλώς βρεθεί μπροστά σε άπόπειρες νά άποσταχτεί κατά κάποιον τρόπο ένα βαθύτερο νόημα άπροσπέλαστο για τό μυαλό του κοινού θνητού και προσιτό μόνο σε όσους καταλαβαίνουν πώς ή μόνη άπάντηση στους παραλογισμούς τής ζωής έγκειται στη φυγή. Σήμερα, όμως, που ξεφεύγουμε από τήν παραλυτική αύτή ήττοπάθεια και που αρχίζουμε νά διακρίνουμε πάλι τόν είρμό στην πρόοδο, μάς είναι άδύνατο νά παραδεχτούμε πώς νόμος τής ζωής είναι ή άσυναρτησία και λογική τής ή άσυνωνοησία. Ή αναζήτηση από ουσιαστικές αλήθειες έχει ξαναγίνει άνάγκη τής κοινωνικής ζωής, και για τό λόγο αυτό είναι φυσικό νά χαρακτηρίζεται σαν ετό πιο συγκλονιστικό έργο τής μεταπολεμικής περιόδου» ένα δράμα σαν τόν «Άντιπρόσωπο» του νεαρού Γερμανού συγγραφέα Ρόλφ Χόχουτ (Rolf Hochhuth).

Ό «Άντιπρόσωπος», που άνεβάστηκε στα τέλη του Σεπτέμβρη από τό «Βασιλικό Θέατρο Σαίξπηρ» στο θέατρο Ώλντουϊτς, και που παίχτηκε και παίζεται σε διάφορα θέατρα τής Δυτικής Γερμανίας, Έλβετίας και Βόρειας Ίταλίας, είναι έργο που συγκλονίζει, φανατίζει και δε λησμονιέται. Οι θεατές που τό βλέπουν νιώθουν τήν άνάγκη ν' άποκαλυφτούν μπροστά στο συγγραφέα. Οι έξτρεμιστικές καθολικές οργανώσεις ζήτησαν κ' επιδιώκουν ν' άπαγορέψουν τό παίξιμό του με βίαιες και άπειλητικές έκδηλώσεις. Ή καθολική εκκλησία διέρρηξε τά ίμάτιά της για τά «θρασέα ψεύδη» του Χόχουτ. Τό άνέβασμα του έργου δεν έπιτράπηκε στη Ρώμη. Άτέρμονη αλληλογραφία και άρθρογραφία στις έφημερίδες του άμφισβήτησε κάθε άξία. Όμως, ή έπιτυχία του είναι θεαματική. Σαν έργο τέχνης και σαν ιστορικό ντοκουμέντο, ό «Άντιπρόσωπος» θά σταθεί. Και τούτο είναι, αυτό καθ' έαυτό, μεγάλο κατόρθωμα

ΕΓΓΡΑΦΗΤΕ ΕΓΚΑΙΡΩΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΑΙ Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

2.500 π.Χ.—1924, 13 τόμοι
πολυτελής βιβλιοδεσία δρχ. 3080

162 ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ
ΤΩΝ ΗΠΑ — ΕΣΣΔ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΗΠΑ - ΕΣΣΔ

Άρχαίοι χρόνοι έως τό 1960 τ. 2
πολυτελής βιβλιοδεσία δρχ. 640

ΕΓΓΡΑΦΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

α) Άμα τή έγγραφή προσφέρονται
ΩΣ ΔΩΡΟΝ αί ΙΣΤΟΡΙΑΙ

Ε.Σ.Σ.Δ.-Η.Π.Α.

β) παρέχεται έκπτωσης 23ο]ο ή τιμή
πωλήσεως δι' αυτούς είναι 2.388 δρχ.

γ) Προκαταβολή δρχ. 300 και άποδογή 8 συναλλαγματικών λήξεων
29-12-63, 15-3-64, 15-6-64, 5-9-64
15-11-64, 2-1-65, 1-3-65 και 1-5-1965
έκ 261 δρχ. έκάστη. Οι συνδρομηται
έπαρχιών θά καταβάλλουν και 120 δρχ.
διά τήν άποστολήν 9 δεμάτων.

Με τόν τρόπο ούτόν οι συνδρομηται
μας θά άποκτήσουν 3 μνημειώδη έργα

α) ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

(σελίδες 8.000)

β) ΙΣΤΟΡΙΑ τών ΗΠΑ (σελ. 784)

γ) ΙΣΤΟΡΙΑ τής ΕΣΣΔ (σελ. 1344)

Συνολικής αγοραστικής αξίας 3720 δρχ.
άντι μόνον 2388 δρχ. έξωφλητέας
εις 18 μήνες

Έκδόσεις «20ος ΑΙΩΝΑΣ», Σ.
Στρέϊτ 1, όροφ. 5ος. Τηλ. 222.290
ένταντι Κ. Ταχ]μείου ΑΘΗΝΑΙ

άφω ὁ συγγραφέας γκρεμίζει ἀπὸ τὸ βάθρο τῆς καὶ στέλνει στοὺς τάρταρους τῆς αἰώνιας καταδίκης μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἰσχυρὲς φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς μας, τὸν Πάπα Πίο τὸ δωδέκατο, τὸν «Πάπα-Πατσέλλι» ὅπως τὸν ὀνόμαζαν οἱ Ἴταλοί.

«Ὁ Πίος ὁ δωδέκατος, ἔγραψε ὁ καρδινάλιος Ταρντίνι, μπορούσε στ' ἀλήθεια ν' ἀναφωνήσει κι αὐτός: Ἐμένα μὲ κάρφωσαν, σὰν καὶ τὸ Χριστό, στὸ σταυρό.... Ὁ Πίος ὁ δωδέκατος φορτώθηκε τῆ δυστυχία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας... κ' ἔτσι ἀπόχτησε τὸν ἥρωισμό καὶ τὴ δύναμη νὰ θυσιαστεῖ γιὰ τ' ἀδέρφια του καὶ τὰ τέκνα του..... Ἡ ἀφάνταστα εὐγενικιά αὐτῆ φυσιογνωμία..... κατάπιε, σταγόνα μὲ σταγόνα, ὅλο τὸ ποτήρι τῶν βασάνων».

Μιὰ καθολικὴ προσευχὴ ἀναφώνησε γιὰ τὸν Πίο τὸ δωδέκατο:

«ὦ Ἰησοῦ Χριστέ.... εὐδόκησες ν' ἀνυψώσεις τὸν πιστό σου ὑπηρέτη, τὸν Πίο τὸ δωδέκατο, στὸ ψηλὸ ἀξίωμα τοῦ ἀντιπροσώπου σου, τοῦ χορήγησες τῆ χάρη νὰ γίνῃ ἀφοδὸς ὑπερασπιστῆς τῆς πίστεως καὶ θαρραλέος ἐκπρόσωπος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης.... ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ τὸν δοῦμε μιὰ μέρα... νὰ μετέχει στὶς τιμὲς τῶν δωμῶν σου, ἀμήν».

Αὐτὸν, τὸν ἡμίθεο, τὸν Πίο τὸ δωδέκατο, ποὺ ἠγήθηκε τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας στὰ κρίσιμα προπολεμικὰ χρόνια ὅταν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε σωθεῖ ἡ εἰρήνη, ποὺ ἦταν Πάπας στὸν πόλεμο ὅταν δὲ χωροῦσε ἡ οὐδετερότητα ἀνάμεσα στὴ δημοκρατία καὶ τὸ φασισμό, ποὺ διατέλεσε «ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ» στὴ γῆ καὶ στὴ δύσκολη μεταπολεμικὴ δεκαετία ὅταν ἔπρεπε νὰ εἶχε προληφτεῖ μὲ τὶς κοινὲς προσπάθειες ὁ ψυχρὸς πόλεμος, αὐτὸν ποὺ ὑμνήθηκε ὅπως λίγοι ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, ὁ Χόχουτ, μὲ ἓνα ἔργο ντοκουμενταρισμένο μέχρι τὴν τελευταία του λεπτομέρεια, μὲ ἓνα δράμα ὅπου ἐναλλάσσονται τὸ δάκρυ καὶ ἡ ἀγανάχτηση, μὲ ἓνα λογοτεχνικὸ κατηγορητήριο ὅπου πάλαι αἰώνιες ἠθικὲς ἀλήθειες, τὸν ἀποτελεῖ ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα. Τὸν ἀποκαλύπτει σὰν ἠθικὰ συνυπεύθυνο γιὰ τὸ πιὸ ἀνήκουστο ἔγκλημα τῆς σύγχρονης ἱστορίας, τὴ σφαγὴ ἑξῆ ἑκατομμυρίων Ἑβραίων ἀπὸ τὶς ὀρδὲς τοῦ Χίτλερ.

Τὸ ἔργο ἀρχίζει στὸ Βερολίνο, στὸ ἔτος 1942, στὸ γραφεῖο τοῦ παπικοῦ νούντιου. Εἰσορμᾷ ἓνας ἀξιωματικὸς τῶν Ἔς-Ἔς, ὁ Κούρτ Γκερστάιν (πρόκειται γιὰ πραγματικὸ πρόσωπο ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀγωνίστηκε νὰ σώσει τὰ θύματα τοῦ φασισμού) κι ἀνακοινῶναι στὸ νούντιο πῶς ἔχει τεθεῖ σ' ἐφαρμογὴ ἀπὸ τὸ Χίτλερ ἡ «τελικὴ λύση» γιὰ τὸ ἑβραϊκὸ πρόβλημα, πῶς ἀπὸ ὅλες τὶς κατεχόμενες χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἴδια τὴ Γερμανία τὰ καραβάνια τῶν καταδικασμένων ἔχουν ἀρχίσει νὰ φτάνουν στὸ Ἄουσβιτς καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Ἑβραίες, οἱ γέροι καὶ τὰ βρέφη, πνίγονται ὁμαδικὰ μὲ τὰ θανατηφόρα

ἀέρια, ὀλοκαυτώνονται στοὺς φούρνους, «ἀξιοποιοῦνται παραγωγικῶς» γιὰ τὸ φιάξιμο ἀπὸ ὑφάσματα-έρζατς καὶ ἄλλες ὕλες χρήσιμες γιὰ τὴ χιτλερικὴ πολεμικὴ προσπάθεια. Ὁ Γκερστάιν ζητεῖ ἀπὸ τὸ νούντιο νὰ ἐπέμβει. Τὸν ἱκετεύει νὰ θυμηθεῖ πῶς ὁ βασιλιάς τῆς Δανίας, Χριστιανός, μὲ τὴ θαρραλέα του σπᾶση, πέτυχε νὰ σώσει τοὺς Ἑβραίους τῆς Δανίας ἀπὸ τὴ μεταφορὰ στὰ στρατόπεδα τῆς συγκέντρωσης. Τὸν ἐκλιπαρεῖ ν' ἀποταθεῖ στὸν Πάπα ὥστε ἐκεῖνος, ἀντὶ νὰ εὐλογεῖ μὲ τοὺς ἐπισκόπους τοῦ τὰ γερμανικὰ ὄπλα, νὰ ὑποχρεώσει τὸ Χίτλερ σὲ ὑποχώρηση, ἀπειλώνοντας τὸν μὲ τὴ δημόσια καταδίκη τῶν μεθόδων του.

Ὁ νούντιος, δασκαλεμένος πῶς ἡ καθολικὴ ἐκκλησία κρίνει ἀπαραίτητη τὴ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ τὴ χιτλερικὴ Γερμανία, διώχνει τὸ Γκερστάιν. Παρίσταται ὁμως ἓνας νεαρὸς Ἰησοῦτης ἱερέας, μόλις φτασμένος ἀπὸ τὴ Ρώμη, γιὸς κόμητα ἀξιωματοῦχοῦ στὸ Βατικανό, ὁ Ρικκάρντο Φοντᾶνα. Ἐκεῖνος, θρεμμένος στὴν ἰδέα τοῦ ἠθικοῦ ρόλου ποὺ ὀφείλει νὰ παίξει ἡ ἐκκλησία, συγκινεῖται. Συμμαχεῖ μὲ τὸ Γκερστάιν καὶ τοῦ ὑπόσχεται, μὲ ἀπόλυτη καλὴ πίστη, ὅτι θὰ κατορθώσει νὰ πείσει τὸν Πάπα νὰ βοηθήσει τοὺς Ἑβραίους, μιὰ ποὺ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ δὲ μπορεῖ, ἄλλωστε, παρὰ νὰ ἀγνοεῖ τὴν ἐκστρατεία ἀφανισμοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν.

Ἡ σκηνὴ μεταφέρεται στὴ Ρώμη, κάμποσους μῆνες ἀργότερα. Τὸ ἀνθρωπαμάζωμα τῶν Ἑβραίων συνεχίζεται κ' ἔχει ἐπεκταθεῖ στὴν ἴδια τὴν ἰταλικὴ πρωτεύουσα. Τοὺς πιάνουν ὅλους, εἴτε ἔμειναν Ἰσραηλίτες, εἴτε ἀσπᾶστηκαν τὴν καθολικὴ θρησκεία, ἀρκεῖ νὰ ἐμπίπτουν στὴ ρατσιστικὴ νομοθεσία τοῦ Χίτλερ. Ὁ Ρικκάρντο Φοντᾶνα μάχεται νὰ κερδίσει μὲ τὸ μέρος του τὸ περιβάλλον τοῦ Πάπα! Ὁ Γκερστάιν ἀγωνίζεται κι αὐτός, μὰ δίχως νᾶχει αὐταπάτες σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ στάση τῆς ἐκκλησίας: Κάμποσοι καθολικοὶ ἱερωμένοι κάνουν ὅ,τι μποροῦν νὰ σώσουν Ἑβραίους πρόσφυγες, μὰ ἡ ἐκκλησία σιωπᾷ. Ὅμως, στὸ τέλος ἀκόμη κ' οἱ πιὸ ἄμεσοι συνεργάτες τοῦ Πάπα πιστεύουν ὅτι θὰ τὸν ἐξεγείρει ἡ εἰδηση πῶς οἱ Ἑβραῖοι συλλαμβάνονται ἔξω ἀπὸ τὸ Βατικανό. Ἡ σκηνὴ μεταφέρεται στὴν αἶθουσα ὑποδοχῆς τῆς κεφαλῆς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Εἶναι ἡ πρώτη ἀποκορύφωση τοῦ δράματος. Στεγνός, λεπτός, ἀριστοκρατικὸς, ὀλοσπρος στὸ ντύσιμο, πανέξυπνος στὴ σκέψη, μικρὸς στὸ αἶσθημα, νεκρὸς στὴν καρδιά, ὁ Πάπας μιλεῖ γιὰ τὶς ἐπενδύσεις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας σὲ χτήματα καὶ σὲ βιομηχανίες πολεμικὲς καὶ μὴ. Ζητεῖ τρόπους νὰ τὶς σώσει. Καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Ρούσβελτ ποὺ ἐπιδιώκει τὴ συντριβὴ τῆς Γερμανίας. Ἀποπνέει, μὲ τὴν κάθε του φράση, τὸν ἀντικομμουνισμό. Ἐχει μιὰ μόνο σκέψη, πῶς νὰ κρατήσῃ καλὲς τὶς σχέσεις του μὲ τὴ Γερμανία τοῦ Χίτλερ, ἔστω κι ἂν φυσικὰ δὲ νιώθει καμιά συμπάθεια πρὸς τὸ Ναζὶ διχτάτορα προσωπικῶς, ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορέ-

σει να παίξει στην αποφασιστική στιγμή το ρόλο του μεσολαβητή και συμφιλιωτή ανάμεσα στους δυτικούς συμμάχους και τη Γερμανία. 'Η Γερμανία αυτή πρέπει, «για το καλό της Ευρώπης», «για το συμφέρον της εκκλησίας», να μείνει δυνατή. 'Ο δρόμος του καμμουνισμού προς την καρδιά της Ευρώπης πρέπει να φραχτεί. 'Η λογική του Πάπα είναι κοφτερή σαν τη σκέψη της έγγλέζικης διπλωματίας στα προπολεμικά χρόνια της πολιτικής του «κατευνασμού». Κανένα άλλο δεδομένο δε μπορεί να ληφθεί υπ' όψη μπροστά στις κυρίαρχες αυτές ανάγκες της στιγμής. Δεν είναι δυνατό να άρθρωθεί λέξη για τους 'Εβραίους. 'Ο Πάπας λυπεύεται, από την ψυχρή καρδιά του βγαίνουν στυλιζαρισμένες φράσεις θλίψης, μα η απόφασή του είναι παρμένη. "Ας περιμείνουν οι 'Εβραίοι την ειρήνη που θα τους σώσει κι αυτούς...».

'Ο Ρικκάρντο πολεμά να τον μεταπείσει. Γίνεται όρμητικός. Δοκιμάζει τα παρακάλια. 'Επικαλείται το ήθικό καθήκον. Χτυπιέται για τα εκατομμύρια που άδικασκοτώνονται. 'Εξάπτεται. 'Ο πατέρας του δοκιμάζει να τον βοηθήσει. Προσπαθεί για λίγο και ένας καρδινάλιος - διπλωμάτης. Μα ό Πάπας μένει δράχος άψυχης και συμφεροντολόγας λογικής. 'Ο Ρικκάρντο καρφίτσωνει στο στήθος του το κίτρινο άστέρι των 'Εβραίων στη χιτλερική Ευρώπη. Δηλώνει ότι θα μεταδεί κι' αυτός στο "Αουσβιτς, να πεθάνει εκεί για την τιμή της καθολικής εκκλησίας. 'Ο Πάπας, σαν βλέπει το άστρο του Δαυΐδ, σαστίζει για πρώτη φορά, χύνει στα χέρια του λίγη μελάνη από τον κοντυλοφόρο που κράταγε. 'Ο Ρικκάρντο βγαίνει από την αίθουσα. Φέρνουν ένα νιπτήρα στον Πάπα. 'Εκείνος νίπτει τις χείρες του και καλεί στην προσευχή...

"Αλλη μία φορά ή σκηνή αλλάζει. Μεταβαίνουμε στο "Αουσβιτς. Προηγούμενα κιόλας, στη διάρκεια του έργου, είχαμε τα πηδήματα αυτά από τον κόσμο της ψηλής εκκλησιαστικής διπλωματίας όπου δίνεται ή μάχη των λόγων, στον κόσμο της ώμης βίας που τον απαρτίζουν οι Ναζίδες. "Άλλοι τους είναι άθεράπευτα διεστραμμένοι, άλλοι τους πάλι άπλώς βλέπουν το μαρτύριο των 'Εβραίων σαν ένα μέσο κατάλληλο για να αύξήσουν τα κέρδη τους οί μεγαλοβιομήχανοι που εκπροσωπούν, κι άλλοι, τέλος, οί περισσότεροι για την ακρίβεια, ούτε διαβόλοι είναι ούτε το χρήμα προσκυλούν, μα φανερώνονται σαν άνθρωποι κοινού, άντρες και γυναίκες της συνήθους ύψης που άπλώς υποτάσσονται, άπλώς κρίνουν σκόπιμο να υπηρετούν το χιλιόχρονο Ράιχ όπως τους το ζητεί ό Φύρερ, και συχνά, όσο τους είναι δυνατό, προτιμούν να μην καταλαβαίνουν ό,τι εν τούτοις είναι ολοφάνερο.

Αυτός είναι ό κόσμος που έξοντώνει τους 'Εβραίους στο "Αουσβιτς. Νοιώθουμε το μέγεθος του εγκλήματος που διαπράττεται. Πιγόμαστε στην κακοσμία των ανθρωποβόρων φούρνων που δηλητηριάζει όλην την περιοχή. Ζούμε το τραγικό τέλος του Ρικκάρντο Φονγκάνα. Το έργο κλείνει βαρύ, καταθλι-

πτικό, σαν το άμετάκλητο κακούργημα που απαθανατίζει, το διπλό άνοσιούργημα της γενοκτονίας που οι μόν διεπράξαν, κι ό δε με τη σιωπή συγκάλυψε και διευκόλυσε.

Δέν έχει τη μπρεχτιανή τεχνική της κινητοποίησης όλων των στοιχείων λαϊκής και καλλιτεχνικής έκφρασης το έργο του Χόχουτ. 'Ο ίδιος δήλωσε πριν λίγες βδομάδες σε περιοδικό της 'Ελβετίας πως μόλις πριν ένα χρόνο γνώρισε το έργο του Μπρέχτ κ' ένοιωσε όλην του την άκατανίκητη έλξη μα δεν είχε καν τον καιρό να το λάβει υπ' όψη του στη διόρθωση του «'Αντιπροσώπου». Δεν είχε άλλωστε σαφή πολιτική τοποθέτηση το δράμα 'Ο συγγραφέας του, ένας πολύ γνήσιος δημοκράτης, έχει γνωρίσει πρό πάντων την έπιρροή του Τόμας Μάαν. 'Αλλά ή σύλληψη του δράματος είναι γνήσιως έπική. "Αν λείπει ή πολιτική θέση, υπάρχει εν τούτοις ή ανθρώπινη τοποθέτηση. "Αν δε ρίχνεται βλέμμα προς τα μπρός, γίνεται εν τούτοις μία ολοκληρωμένη πλαισίωση κ' έρμηνεία μιας μεγάλης ιστορικής στιγμής. Καί, πριν από κάθε τι άλλο, το έργο διατρέχει σα μίτος 'Αριάδνης ή απόφαση ενός έντιμου άντρα να φέρει στο φώς την αλήθεια ώστε να λάμψει σαν παράδειγμα για το μέλλον, να τραθήξει τον πέπλο που σκέπαζε έναν πανίσχυρο ένοχο, ώστε έτσι να θριαμβεύσει τελικά το δίκαιο, ώστε ν' άποτιθεί ό όφειλόμενος φόρος τιμής στα θύματα του άφηνιασμένου ρατσισμού.

Ν. ΡΕΜΠΟΥΤΣΙΚΑ

R

**Φ Α Ρ Μ Α Κ Α
Κ Α Λ Λ Υ Ν Τ Ι Κ Α
Ο Π Τ Ι Κ Α**

Α Ι Ο Λ Ο Υ & Λ Υ Κ Ο Υ Ρ Γ Ο Υ Ι

Ζώρζ Μπράκ

Τὸν προηγούμενο μῆνα πέθανε στὴ Γαλλία ὁ Ζώρζ Μπράκ, ἓνας ἀπ' τοὺς πιὸ ἀντιπροσωπευτικούς καλλιτέχνες τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ Μπράκ μαζί με τὸν Πικάσσο, τὸν Ματίς, τὸ Ρουώ, τὸ Μπουφέ καὶ τόσους ἄλλους, ἀποτελοῦν τὸν ἀστραφετὸ ἀστερισμὸ τῆς σύγχρονης τέχνης καὶ ἡ σημασία τοῦ ἔργου τους ξεπερνᾷ τὰ σύνορα ἑνὸς κράτους, μιᾶς ἡπείρου, ἀπαχτᾷ ὑπόστασι παγκόσμια. Ὁ καθένας τους, πολλές φορές σὲ συνδυασμὸ με τὸν ἄλλο, πρόσθεσε μιὰ καινούργια νότα, ἓνα καινούργιο ρίγος στὸ σεισμὸ ποὺ συνετάραξε τὶς πλαστικές τέχνες στὸν καιρὸ μας, δόσανε τὴν καλλιτεχνικὴ ἔκφραση τῆς ἐποχῆς. Ἡ μεγαλοσύνη τους φαίνεται νὰ μετριέται μὲ τὸ ὅτι μπορέσανε νὰ δόσουνε τὸ σύγχρονο νόημα τῆς τέχνης καὶ τῆς ζωῆς, χωρὶς ν' ἀπαρνηθοῦν τὶς μεγάλες πηγές τῆς παγκόσμιας τέχνης.

* * *

Οἱ νέες τεχνικὲς ἀνακαλύψεις, ἡ ταχύτητα ποὺ μπῆκε μεθοδικὰ στὴν καθημερινὴ ζωὴ, τὰ σύμβολα καὶ οἱ χρωματιστὲς ἀρμονίες τῶν ἀνατολικῶν τεχνῶν, ἐπηρέασαν τὴν ζωγραφικὴ τοῦ αἵωνα, πλούτισαν τὴν σκέψη καὶ τὸ δράμα τῶν ζωγράφων με καινούργιες λύσεις.

Οἱ Φῶβ ἀρχίζουν πρῶτοι ἓνα ταλμηρὸ καὶ βίαιο ἀπαγκίστωμα ἀπ' τὸ ὄρατὸ ἀντικείμενο καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδόσουν χρησιμοποίησαν χρώματα καὶ φόρμες ἀρχέγονες καὶ ἐνστικτώδεις.

Τὸ ρεῦμα τῶν Φῶβ συνεπῆρε καὶ τὸν Μπράκ καὶ τοῦ ἔδωσε μιὰ σίγουρη χρωματικὴ πανδαισία μὰ ὄχι γιὰ πολὺ. Μεγαλωμένος στὸ περιβάλλον τοῦ ζωγράφου-διακοσμητῆ πατέρα του, μέσα στὶς ἀμέτρητες ποιότητες τῶν ὑλικῶν, με τὴν μεθοδικότητα καὶ τὸν ὀρθολογισμὸ τῆς φύσης του, βρῆκε ξαφνικὰ τὸ μέτρο του, καθὼς περιδιάβαζε τὶς αἰθούσες τῶν ἀναδρομικῶν ἐκθέσεων τοῦ Σεζάν καὶ τοῦ Σερά τὸ 1907. Ἡ γεωμετρικὴ ὑποταγὴ τῆς φύσης στὸν κῶνο, στὴ σφαίρα, τὸν κύλινδρο, ποὺ κάνει ὁ Σεζάν, ἡ μεθοδικὴ ἐπιστημονικὴ στατικότητα καὶ ἡ ποίηση ποὺ ἔχει στὸ ἔργο του ὁ Σερά, μαζί με τὶς ἀφομιωμένες κατακτήσεις του στὸ χρῶμα, τὸν ὀδηγοῦν σ' ἓνα κόσμον νέο, ποὺ ἡ ἔκφρασή του ὀνομάστηκε ἀργότερα κυβισμός.

Ἡ προσπάθειά του νὰ χρίσει με ἓνα καινούργιο κόσμον τὸ ἀντικείμενό του, νὰ τοῦ δώσει μιὰν ἀπτική ἀξία, νὰ ἀποδόσει στὴ φόρμα τὶς φυσικὲς τῆς διαστάσεις, ἀλλὰ πόνων στὸν δυσδιάστατο μουσαμά, βρῆκαν ἓνα σύντροφο, ἓναν συνερευνητῆ, τὸν Πικάσσο, ποὺ ἔφτασε στὴν ἴδια ἀναζήτησι ἀπὸ τὴν νέγρικη τέχνη αὐτός. Ἔτσι ἀρχίζουν οἱ βίοι παράλληλοί τους μέχρι τὸ 1914.

Στὴν Νότιο Γαλλία ὅπου ζωγραφίζουν, οἱ πίνακές τους εἶναι τόσο ὅμοιοι ποὺ δύσκολα ξεχωρίζουν. Ὅμως στὸ βάθος τους εἶναι δυὸ στοιχεῖα ἀσυμβίβαστα. Ὁ ἐμπρεσιονισμὸς καὶ ἡ βίαιη καὶ συναχῆς ἀναζήτησι νέων συγκινησιακῶν ἐκφράσεων ἀπ' τὴ μιὰ, ἡ μεθοδικότητα ἑνὸς κλασσικοῦ, ἀπ' τὴν ἄλλη. Ὁ Μπράκ εἶναι ὁ τεχνίτης ὁ τόσο τέλειος ποὺ ἀνάγει τὸ πάθος του σὲ φόρμες, σὲ ματιέρες μαγικὲς, συνθέτοντας ἓναν κόσμον ποιητικὸ.

Ὁ Πικάσσο πετᾷ ἀπ' τὴ μιὰ μορφή στὴν ἄλλη, ἀφομοιώνοντας με τὴν τερατώδη ζωτικότητά του τὶς πιὸ ἑτερόκλητες κατακτήσεις στὸν τομέα τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν γραφικῶν τεχνῶν. Ὁ Μπράκ εἶναι πιὸ ἤρεμος. Ἀθόρυθα, χωρὶς βίαια ξεσπάσματα, δὲν ξαναχτίζει τὸν κόσμον ἀλλὰ τὸν ξαναπαρουσιάζει μέσα ἀπ' τὰ ἴδια θέματα. Τὸ στυλ του ἀπλώνει τὴν κλασσικὴ μαγεία του μέσα ἀπὸ βαθειοὺς σκιεροὺς τόνους ὅπου ἡ φῶβ περιόδός του ξεπροβάλει, ποὺ καὶ ποὺ, σὲ χρώματα ζεστά, ὀλοκάθαρα, κίτρινα, κόκκινα, γαλάζια. Ἡ ὀρθολογιστικὴ κυβιστικὴ σύνθεσι βοηθᾷ καὶ πλουτίζει αὐτὴ τὴν ἤρεμη κλασσικότητα ποὺ τὸν διακρίνει. Ἡ ἀπομίμησι τοῦ ξύλου, τοῦ μάρμαρου, ἡ ἄσπρη κυματιστὴ γραμμὴ πάνω στὴ σκούρα φόρμα ἀνήκουν σ' ἓναν κόσμον ὑποβλητικὸ καὶ μουσικὸ. Κατὰ καιροὺς, ὅμως, σ' ἀντίδραση τῆς τελειότητος μιᾶς λογικῆς κατασκευῆς, ξεπετιέται στὸ ἔργο του μιὰ ἀνθρωπιὰ, μιὰ τρυφερότητα, σὲ μορφὲς ἀπλῶν πουλιῶν, περιστεριῶν ποὺ φτερουγίζουν στὴν φωλιά τους ἢ σὰν λευκὰ ἐπίπεδα, σύμβολα ἀνθρωπιᾶς, στὸν ὀρίζοντα.

Ὁ Μπράκ ἔφυγε ἤρεμα, ἀθόρυθα, χωρὶς τυμπανακρουσίες καὶ φαναφᾶρες, ὅπως ἔζησε καὶ ὅπως ζωγράφησε.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΕ ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΟΜΟΡΦΙΑΣ

*Ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἐκθέσιν τοῦ Γιουγκοσλάβου
καλλιτέχνη Μπέρνικ στὸ Χίλτον*

Ἔναι βέβαια γεγονὸς πὼς ἡ ὀμορφιά, ὡς ἀξία κοινωνική, ἀλλάζει σὲ κάθε ἐποχὴ. Στὸν αἰῶνα μας ἔγιναν κ' ἐξακολουθοῦν νὰ γίνονται παλλές προσπάθειες γιὰ μιὰ τέτοια ριζικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ἀνατρέπουν κάθε προηγούμενο ἰδανικὸ ὀμορφιάς, ἀφοῦ οἱ παλιότερες ὀψεις τῆς ἔμειναν ἀξίες ποὺ δὲν εἶχαν πιά κανένα ἀντίκρουσμα μέσα στὴ σύγχρονὴ ζωὴ μας. Ἔτσι κάθε νέα σχολή, καὶ μάλιστα ἐντονότερα μετὰ τὸν ἐμπρεσιονισμό, προσπάθησε νὰ δόσῃ ἢ κάθε μιὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς, τὴ διατύπωση μιᾶς νέας ὀμορφιάς. Καὶ μιλώντας γιὰ διατύπωση, ἐννοῶ ἀλλαγὴ στὴ μορφή ἀφοῦ οἱ πλεονεκτήματα ἀπὸ τὴς σχολῆς αὐτῆς ξεκίνησαν μὲ τὸν τρόπο αὐτό, καὶ τὴς περισσότερες φορές ἐξαντλήθηκε ὅλη τους ἡ προσπάθεια μόνον σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἴσως γιὰ τὸν ἕνα ἔχοντες συλλάβει μιὰ νέα θεώρηση τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ γίνουν καὶ πρωτοπορία στὴν ἐκφραστὴ του.

Ἔτσι ἀπὸ ἀναζήτησιν σ' ἀναζήτησιν φτάσαν νὰ καλλήσουνε πάνω στὸν πίνακα διάφορα ἀντικείμενα ὅπως χαρτί, ξύλα, κουρέλια, ψάθες, γυαλιά, κομμάτια ἀπὸ τενεκὲ καὶ μηχανῆς κτλ. Καὶ μιὰ τέτοια προσπάθεια εἶναι καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γιουγκοσλάβου καλλιτέχνη Μπέρνικ ποὺ ἐκθέτει στὸ Χίλτον τὰ ἔργα του. Ἡ προσπάθεια δὲν εἶναι βέβαια ὀλοτελὴ καινούργια. Πρῶτοι νομίζω ἄρχισαν οἱ κυβιστές, τοὺς μιμήθηκαν οἱ νταντὰ καὶ ἄλλοι, μὲ πολλοὺς τρόπους, γιὰ διαφορετικοὺς λόγους καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀφετηρία ἢ ἀνάγκη ξεκινώντας ὁ κάθε ζωγράφος.

Τὸ θέμα ὅμως εἶναι: Ἄν καλλώντας ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ χρησιμοποιώντας ὅλα αὐτὰ τὰ καινούργια ὕλικά καὶ τὴς τεχνικὲς φτάνουμε στὸ τέλος νὰ δίνουμε τὸ ἴδιο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα μ' αὐτὸ ποὺ μᾶς δίνει ἕνας πίνακας καμωμένος παλιότερα μὲ πῆ γνωστὴ παλιὰ τεχνικὴ, κι ἂν ἀκόμη χειρότερα τὸ ἔργο μοιάζει νὰ φαίνεται λεπτομέρεια (ἴσως σὲ μεγέθυνση) παλιότερου πίνακα, τότε τί μᾶς χρειάζεται ὅλη αὐτὴ ἡ φασαρία; Γιὰ ποιοὺ λόγους χρησιμοποιήθηκαν αὐτὰ τὰ ὕλικά;

Ὄχι βέβαια νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ προσπάθεια. Γιατὶ ἤδη μὲ τὰ ὕλικά αὐτὰ χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα βγῆκαν ἀριστουργήματα. Μὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ πούμε ὅτι δὲν φτάνει αὐτὸ γιὰ νὰ γίνῃ ἕνα ἔργο μοντέρνο. Γιατὶ δὲν εἶναι ἡ ματιέρα ποὺ δημιουργεῖ τὰ καινούργια ἔργα μὰ ἡ ἴδια τους ἡ μορφή, αὐτὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ ἕνα νέο ὄραμα, μιὰ νέα ἀλήθεια ἀπὸ τὴν σύγχρονὴν μας ζωὴ, μιὰ μορφή ποὺ βγαίνει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν συγκίνησιν μας, ὥστε νὰ ἔχῃ νέο περιεχόμενο, ν' ἀναφέρεται σ' ἕνα μῦθο. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε: Πὼς κάθε ὕλικὸ γιὰ ν' ἀναδειχθεῖ καὶ νὰ βρεῖ τὴν ἐκφραστικὴν του δικαίωση, χρειάζεται τὴν δικὴν του μεταχείρισιν. Τὸ νὰ δόσουμε μ' ἕνα ὕλικὸ τὴν αἴσθησιν ἑνὸς ἄλλου καὶ μόνον αὐτὴν μᾶς ἡ προσπάθεια ἔχει μέσα τῆς τὴν ψευτιά. Ἄλλὰ καὶ περιορίζεται μόνον σὲ ζήτημα ματιέρας καὶ τίποτ' ἄλλο.

X.

ΜΙΑ ΠΑΡΑΚΛΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΜΑΣ

**Παρακαλοῦνται θερμὰ οἱ συνδρομητὲς μας Ἐσωτερικοῦ
— Ἐξωτερικοῦ νὰ ἀνανεώσουν τὴ συνδρομὴ τους.**

Τὰ σκηνικὰ τοῦ «Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα» στο Ἐθνικὸ θέατρο

Στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἀνεβάστηκε τελευταία τὸ ἔργο τοῦ Σαίξπηρ «Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα» καὶ οἱ σκηνογραφίες ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν σκηνοθέτη τοῦ ἔργου. Δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀποκλείσει ἀπὸ πρὸ μπροστὰ τὴν συνύπαρξιν δυὸ διαφορετικῶν εἰδικότητων, δηλ. τῆ σκηνογραφία μὲ τὴ σκηνοθεσία, φτάνει τὸ ἀποτέλεσμα νὰ δικαιῶναι τὴν προσπάθειαν. Ἄν ἀναγκαζάμαστέ ἐδῶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι γιὰτὶ δὲν συνέβη αὐτὸ κ' ἔτσι ζημιώθηκε, κατὰ τὴν κρίσιν μας, σημαντικὰ ἢ παράστασιν.

Ὁ σκοπὸς τοῦ σκηνικοῦ εἶναι νὰ υποβάλλουν στὸ θεατὴ τὸ χῶρον καὶ τὴν ἐποχὴ ὅπου διαδραματίζεται τὸ ἔργο, κ' ἔτσι νὰ βοηθήσουν στὴν πληρέστερην ἀπόδοσιν τοῦ ἔργου. Ὅμως ὁ σκηνογράφος τοῦ Ἐθνικοῦ δὲν ἔκανε τίποτα τέτοιο. Τὰ σκηνικά του ὄχι μονάχα δὲν θύμιζαν τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἀνακτόρου μὰ οὔτε καὶ τὸ χῶρον ὅπου ὁ Σαίξπηρ ἔστηνε τὸ λόγο του.

Δὲν θὰ εἶχαμε βέβαια ἀντίρρηση νὰ δεχτοῦμε τὴν ἀφαιρετικὴν, τὴν ἀπλοποιητικὴν διάθεσιν τοῦ σκηνογράφου, σὲ μιὰ πρωτοποριακὴ ἐρμηνείαν τοῦ ἔργου. Μὰ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ θεατὴς θὰ περίμενε μιὰν ἐνότητα, μιὰν ἀναλογίαν στὴ σκηνοθεσίαν καὶ τὴ σκηνογραφίαν. Δηλ. θὰ εἶχαμε μιὰ μελετημένην προσπάθειαν ποὺ θὰ ἔδινε συνειδητὰ καὶ μὲ συνέπειαν ἐνιαίεσ λύσεις σ' ἄλλο τὸ ἔργο. Καὶ τοῦτο πάλι δὲν ἔγινε.

Ἡ παράστασιν αὐτοῦ τοῦ ἔργου παρουσιάζει μερικὰς συγκεκριμένους δυσκολίας, γιὰτὶ

ἀλλάζουν συνεχῶς οἱ σκηνές καὶ στὸ πρῶτον καὶ στὸ δεύτερον μέρος. Ἄν θέλαμε νὰ ξεφύγουμε αὐτὴ τὴν δυσκολίαν, τότε θὰ ἦταν προτιμότερον νὰ διατηρηθοῦν μόνο δυὸ σκηνικὰ σωστὰ τοποθετημένα (χρονικὰ καὶ τοπικὰ) γιὰ τὶς δυὸ βασικὰς ἀλλαγὰς: τοῦ παλατιοῦ τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Καπιτωλίου τῆς Ρώμης. Ἐτσι θ' ἀποφευγόταν ἡ προχειρότητα καὶ τὸ ἀποδλημάτιστον ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἀλλαγὰς. Ὁ συνδυασμὸς τῶν παραπετασμάτων μὲ πρακτικὰμπιλε, σὲ χέρια ἐπιδέξιου σκηνογράφου θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσει ἕνα ἀδιαίρετον σύνολον μὲ τὸν λόγο, μιὰν ἐνότητα. Ἐδῶ τὰ πανιὰ ἔμεναν ξένα στ' ἄλλα συμπληρώματα, τὶς καλῶνες, τὰ σκαλοπάτια κτλ., καὶ τὸ χρῶμα σὲ πολλὰ σημεῖα ἦταν φανερὰ κουραστικόν, σ' ἀντίθεσιν μὲ τὸ χρῶμα τῶν κουστουμιῶν, ποὺ ἦταν φανερὸ πῶς βγήκαν ἀπὸ ἐμπειρο χέρι. Ἀκόμα τὰ τρία πλατεῖα σκαλοπάτια στὸ κέντρο τῆς σκηνῆς στὴν πρώτη πράξιν καὶ τὸ τεράστιον πατάρι στὶς τελευταῖες σκηνές τῆς δεύτερης πράξιν ὄχι μόνο δὲν ἐξυπηρετοῦσαν σκηνοθετικὰ τὴν κατάστασιν, μὰ ἀκόμα ἐμπόδιζαν τὴν κίνησιν τοῦ μπαλέτου, ποὺ ἦτανε κι αὐτὸ τόσο ὑποτυπῶδες, καὶ τῶν στρατιωτῶν. Ἐπίσης τὰ πρόσθετα ἀντικείμενα, σὰν τὸ θρόνον, τὰ δυὸ κηροπήγια, οἱ ἀσπίδες καὶ οἱ θυρεοί, μπορεῖ νὰ μᾶς θύμιζαν τὴν ἐποχὴν μὰ ἦτανε τοποθετημένα χωρὶς κανένα προβληματισμόν, χωρὶς καμιά συσχέτισιν μὲ τὸν ὑπόλοιπον χῶρον. Γενικὰ εἶτανε ἄτυχη ἢ σκηνοθετικὴ προσπάθειαν στὸ ἔργο.

Κυκλοφορῆσε

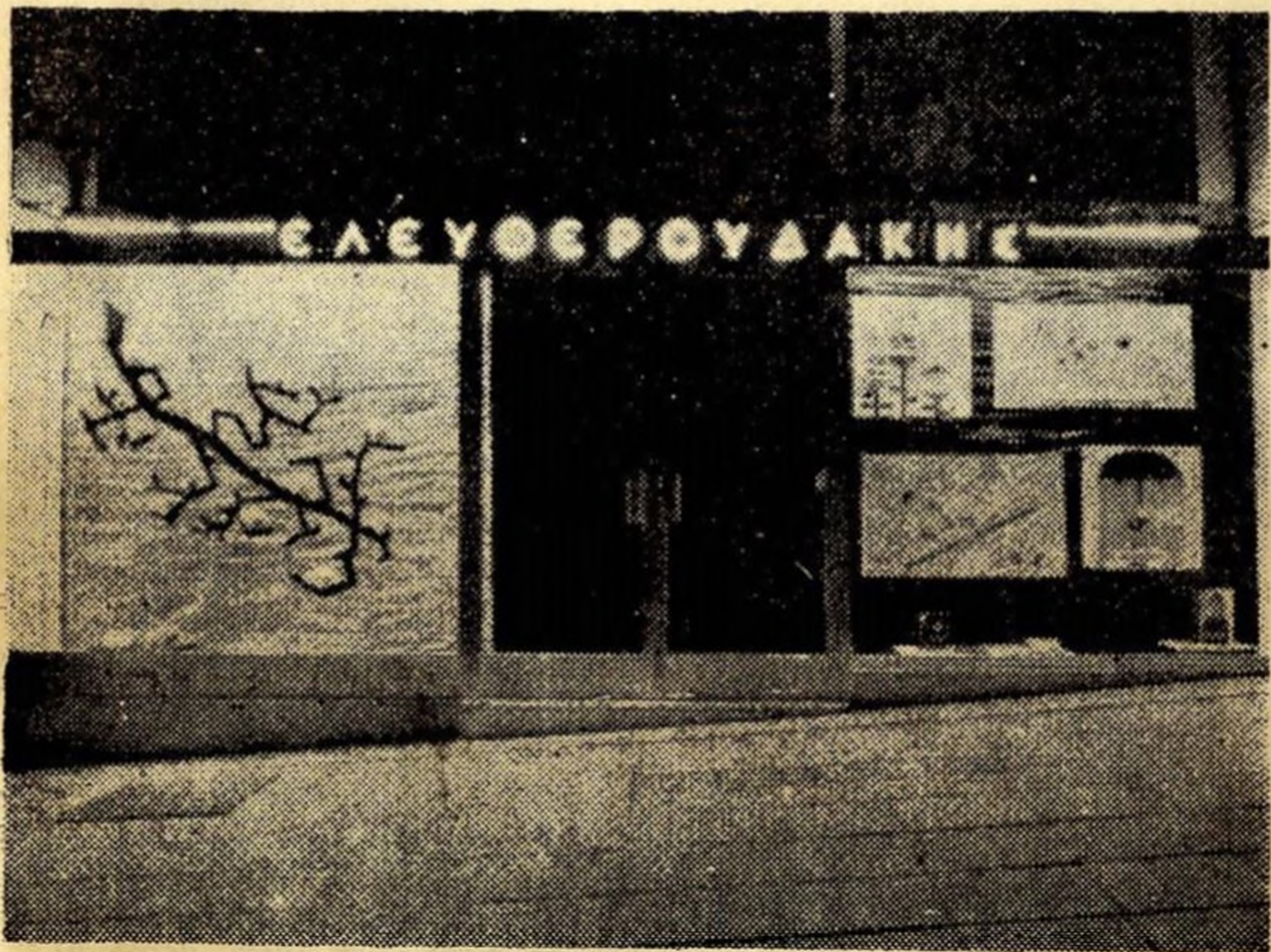
ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ἡ τριηγορία

Τὸ ΦΥΛΛΟ

ΑΓΓΕΛΙΑΣΜΑ

Τὸ ΠΗΓΑΔΙ

Γ. Κ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ

ΔΙΕΘΝΕΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΝΙΚΗΣ 4

ΠΛΑΤ. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

Ούτε τώρα ;

Ἡ νέα κυβέρνηση παρουσιάζει στὸν τύπο ὅλες τούτες τὶς μέρες, μιὰ σειρά ἀπὸ χτυπητά, ἐντυπωσιακὰ μέτρα. Ὅλα ἀναφέρονται σὲ γενικὰ προβλήματα τοῦ τόπου ποὺ ἐνῶ ἦταν ἐπιτακτικά, εἶχαν χρονίσει στὴν ντουλάπα τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἐχθρότητας, σ' ὅλες τὶς κυβερνήσεις τῆς δεξιᾶς. «Τὰ μισὰ μόνο νὰ κάνει...» λέει ὁ πολύπαθος λαὸς μας καὶ κουνάει τὸ κεφάλι του. Δὲν εἶδαμε ὁμῶς λέξη γιὰ μερικὰ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν ὅλο τὸν καλλιτεχνικό μας κόσμο κι ἀνησυχούμε μήπως οὔτε καὶ τούτη τῆ φορά δὲν βροῦν μιὰν ἔστω καὶ τμηματικὴ ἀντιμετώπιση. Θέματα ὅπως τῆς νομοθετικῆς κατοχύρωσης τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου, τῆς φορολογίας τῶν καλλιτεχνῶν, τῆς ἀπορρόφησης τῶν νέων ζωγράφων καὶ γλυπτῶν, τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ποὺ ἐπὶ τόσα χρόνια ἔκοβαν κ' ἔραβαν σχεδὸν ἐρήμην τῶν ἐνδιαφερομένων, τῆς ἐξυγίανσης τοῦ Ι. Κ. Υ., τῆς υγιέστερης ὀργάνωσης τῆς Σχολῆς, μὰ καὶ τόσα καὶ τόσα ἄλλα, δὲ μποροῦν νὰ μείνουν ἔτσι, χωρὶς ἀντιμετώπιση. Δίκαια λοιπὸν ἀνησυχούμε καὶ μαζί μας κι ὅλοι οἱ καλλιτέχνες, οἱ πολλοί, ὅσοι δὲν ἔχουν νὰ φαρέψουν στὰ θελὰ νερά. Ἴσως μιὰ ὑπεύθυνη ἐκθεσὴ τους ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς καλλιτέχνες νὰ γίνεταί πιά ἀπαραίτητη καὶ μάλιστα ἀμέσως. Κι ὄχι ἄλλοῦ, μὰ στὸν ἴδιο τὸν Πρωθυπουργό.

Μάταιες ἐλπίδες

Πρέπει νὰ ἐπικροτήσουμε τὴν ἀπόφαση ποὺ πάρθηκε ἀπὸ τὸ Ι.Κ.Υ., γιὰ τὴ χορήγηση ὑποτροφιῶν στὸ ἐσωτερικό, «μετεκπαιδεύσεις ἐν Ἑλλάδι» τὶς δάφτισαν καθαρουσιάνικα. Οἱ ὑποτροφίες αὐτές, βρίσκονται ἀκόμα στὸ στάδιο τῶν πειραματισμῶν κ' ἔχουν σὰν περιεχόμενο τὴν ἐνίσχυση μὲ δυόμιση χιλιάδες τὸ μῆνα νέων καλλιτεχνῶν, ἀπόφοιτων τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, γιὰ διάστημα δέκα μηνῶν.

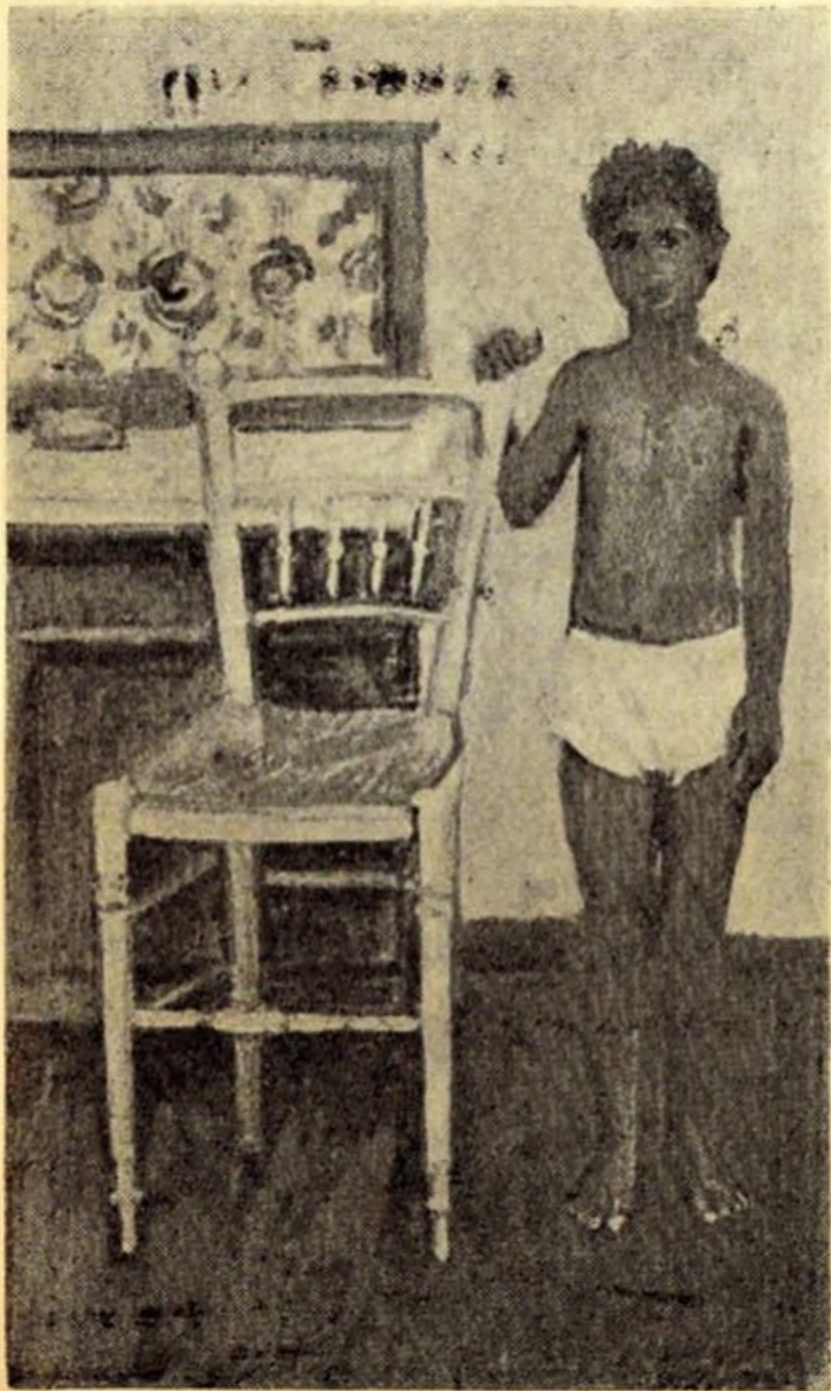
Ἐκτὸς ἀπ' τοὺς ὑπερβολικοὺς ὄρους συμμετοχῆς στὸ διαγωνισμό, ποὺ σημαίνουν τρεχάματα καὶ διατυπώσεις σχεδὸν σ' ὅλες τὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες (μαζὶ καὶ τὸ ἀπαραίτητο πιστοποιητικὸ κοινωνικῶν φρονημάτων) μπηκε σὰν ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ τὴ χορήγηση τῆς ὑποτροφίας καὶ ἡ παραμονὴ τῶν ὑπότροφων στὴν ἐπαρχία. Δὲ λέμε πῶς ἡ

γνωριμιά του μὲ τὴ λαϊκὴ τέχνη καὶ τὴ βυζαντινὴ δὲ θάναι ἐποικοδομητικὴ καὶ γόνιμη. Μὰ σκέφτηκαν οἱ ἀρμόδιοι πῶς θὰ δουλέψει μακριὰ ἀπ' τὸ ἐργαστήρι του μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα τῆς ὑποτροφίας; Ἡ διεύθυνση τοῦ Ι.Κ.Υ. ἔπρεπε νὰ σκεφτεῖ πῶς τὸ ποσὸν τῶν δυόμιση χιλιάδων καλύπτει τὰ ἔξοδα σὲ ὑλικά κ' ἐλάχιστο ποσοστὸ ἀπομένει γιὰ ἔξοδα διατροφῆς, παραμονῆς καὶ μετακίνησης. Ἀκόμα ἀπαιτεῖ ἀπ' τοὺς ὑπότροφους, ἀναλυτικὸ πρόγραμμα, σὲ ποιὸ μέρος θὰ πᾶνε, πόσο θὰ μείνουν, ποιὰ πρόσωπα παρακολουθοῦν τὴ δουλειά τους. Γιὰ τὸνομα τοῦ Θεοῦ! Ποιὸς καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ ζήσει καὶ νὰ δουλέψει μέσα σὲ τόσες διατυπώσεις, σὲ τόσους ἀσκοπούς περιορισμούς; Μάταιη ἐλπίδα κατάντησε ἡ ὑποτροφία. Τόσοι κόποι, τόσα τρεχάματα, ἔξοδα, διαγωνισμοί, γιὰ νὰ μπορέσουν ἐπὶ τέλος καὶ μερικοὶ νέοι καλλιτέχνες νὰ δουλέψουν γιὰ δέκα μῆνες καὶ νὰ μὴν τὸ καταφέρουν στὸ τέλος!

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ

Ἡ Νίκη Καραγάτση παρουσίασε στὸ Ζυγὸ τὴν τελευταία καλλιτεχνικὴ τῆς παραγωγή, ἀλλὰ μαζὶ καὶ μερικὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα ἀπὸ παλιότερες φάσεις τῆς ἐργασίας τῆς. Μπορεῖ τὰ πρόσφατα ἔργα τῆς, νὰ εἶναι πιὸ ἐλεύθερα, μὲ μιὰ πιὸ σίγουρη ἐπίγνωση τῶν μορφικῶν μέσων τῆς, ἀλλὰ ἐνα-δυὸ παλιότερα, παρόλο ποὺ δὲν μαρτυροῦν τὶς τεχνικὲς κατακτήσεις ποὺ σημειώνει στὰ καινούργια, ἔχουν τὴ χάρη ἐνὸς σχεδίου παιδικῶν δράματος. Γενικὰ ὁ ζωγράφος περιποιεῖται τὰ ἔργα τῆς, ἀγαπᾷ καὶ κάνει ν' ἀναδειχτεῖ τὸ ὑλικὸ τῆς. Μένει μέσα στὰ πλαίσια τῶν πιὸ πετυχημένων στιγμῶν τῆς νεοελληνικῆς ζωγραφικῆς κ' ἡ αἰσθητῆ τῆς τῆς ἐλληνικῆς φύσης τὴν ὁδηγεῖ σ' ἀρμονικὲς κ' εὐαίσθητες μὰ ὄχι ἐκζητημένες διατυπώσεις. Μερικὰ τοπία ἀπ' τὸ Παρίσι δείχνουν πῶς ἔχει κ' ἐκεῖ συλλάβει τὴν ἀτμόσφαιρα, ἐνῶ τὰ νυχτερινὰ τῆς μὲ τὰ ἠλεκτρικὰ φῶτα, ἀνοίγουν ἐνα δρόμο πρὸς τὸ χρῶμα, κι ὄχι στὴν ἀρνησὴ του μὲ τὸ σπιδέτερο μαῦρο. Ὁ κίνδυνος τῆς δουλειᾶς τῆς θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς πῶς βρίσκεται σὲ κάποια ἀτολμία, μιὰ συντηρητικότητά ποὺ θὰ τὴν ὁδηγήσει σὲ τυποποιημένα στοιχεῖα.

Τρεῖς νέοι καλλιτέχνες φαίνεται πῶς κά-

Νίκη Κασογάτου :
Παιδί σ' ένα δωμάτιο

τέμπερα

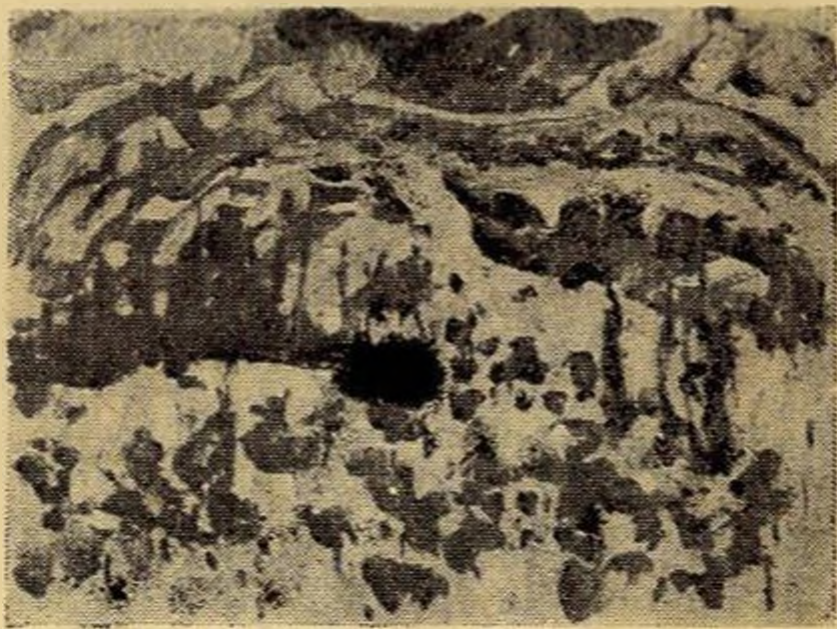
νουν μαζί, στην ίδια κίθουσα του Ζυγού την πρώτη καλλιτεχνική τους εμφάνιση. Η Άσπα Στασινοπούλου δουλεύει με έντονο, καθαρό και καλοδιαλεγμένο πάνω στην παλέττα της χρώμα. Οι μεγάλες της επιφάνειες δένονται με μια προσεγγισμένη χρωματική ομοιογένεια, μα δεν οδηγούν αυτά μόνο τα στοιχεία της σε μια πλήρη θεμελίωση του έργου της, γιατί τους λείπει ένας υπεύθυνος και άπαρτιωμένος σκελετός, μια σχεδιαστική σιγουριά, που οδηγεί τα σχήματά της σε μιαν ανευθυνότητα κ' έτσι η σημασία της είναι τις περισσότερες φορές διακοσμητική. Σ' ένα δυο μικρά της έργα, όπου βάζει πιο περιορισμένα προβλήματα, είναι ασφαλώς ή διατύπωσή της πιο σφιχτή, τα έργα αυτά είναι καλύτερα δεμένα.

Η συνάδελφός της, η Μαίρη Τζαννή προχωρεί από αλλοιώτικο δρόμο. Στήνει πιο σοβαρά

τις φιγούρες της και η χρωματική της σάρκα έρχεται ύστερα να συμπληρώσει τη ζωγραφική της φράση. Και το χρώμα της δεν είναι πάντα στο ίδιο πνεύμα θγαλμένο. Κάποτε έχει βίαια ξεσπάσματα που σχεδόν αγγίζουν στην ωμότητά, κάποτε πάλι είναι πολύ πιο ευαίσθητο, κ' ή διάφανη ατμόσφαιρά της αποχτεί μιαν εσωτερικότητα, έχει ένα στοιχείο δραματικό. Τις τεχνικές αρετές της τις κρατά κι όταν ακόμα οδηγείται σε μερικά καθαρά μορφικά παιχνίδια.

Ο Κώστας Τζαννής μάλλον διάστημα να παρουσιάσει εργασία του. Αν είναι μικρός, ως περίμανα λιγάκι να μεγαλώσει, μα αν είναι μεγάλος πρέπει να ερευθεί κάποιος να τον πείσει να εγκαταλείψει αυτόν το διανοητικό πριμιτιβισμό, που οδηγεί σε ακρόγούστα, σε κενά έργα.

Ο Σπύρος Μυλωνάκης εκθέτει στο Ζυγό πάλι μια σειρά τοπία μέσα σ' ένα κλίμα τολμηρής άφαίρεσης, που δεν απομακρύνονται από την έραση του πραγματικού. Τα άσπρα του, σε αυτή τη φάση της εργασίας του, αρχίζουν να ωριμάζουν κ' έτσι αποξενώνονται από το γύρω τους χρωματικό περιβάλλον. Κρατώντας πάντα το φόντο του σαν βάση της χρωματικής επεξεργασίας του έργου του κυκλώνει τις άσπρες κηλίδες του με τ' άλλα χρώματα, ψυχρά πράσινα ή καμένα κίτρινα και καφετιά, έτσι που η χρωματική τους σύνθεση να δένει ρυθμικά. Θα πρέπει να περιμένουμε να δούμε σε προσεχή

Σπύρος Μυλωνάκης

τοπίο

έργασία του που θα οδηγήσει την τέχνη του ο ζωγράφος, γιατί αυτή η επιδίωξή του μάλλον είναι πιο εξαντλημένη.

Γ. ΠΕΤΡΗΣ

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ "Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο", ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 57

Προσφέρουν για τις γιορτές στους φίλους του καλού βιβλίου
τα ωραιότερα δώρα

1) ΜΙΝΟΥ ΑΡΓΥΡΑΚΗ

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΕΠΛΕΕ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΑΝΟΛΕΥΚΟΝ

12 Σχέδια και ποιητική σύνθεση του ίδιου
Έκδοση εξαιρετικά πολυτελής — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 30

2) ΜΗΤΣΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΥΧΤΕΣ ΚΑΙ ΑΥΓΕΣ (Ἡ Πολιτεία)

(Μυθιστόρημα)

Ἡ πιὸ ἀδρῆ παρουσίαση τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης
Έκδοση πολυτελής — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 50

3) ΕΛΛΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΣΚΛΗΡΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΜΙΚΡΗ ΖΩΗ

13 Διηγήματα με 5 Λιθογραφίες τῆς Ἄννας Κινδύνη
Έκδοση πολυτελής — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 40

4) ΑΝΔΡΕΑ ΦΡΑΓΚΙΑ

Η ΚΑΓΚΕΛΟΠΟΡΤΑ

(Μυθιστόρημα)

Μιά μεταπολεμική Ὁρέστεια — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 60

5) ΑΛΚΗΣ ΖΕΗ

ΤΟ ΚΑΠΛΑΝΙ ΤΗΣ ΒΙΤΡΙΝΑΣ

Μυθιστόρημα για παιδιά και ἐφήβους

6) ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΣ ΠΟΛΗΣ

Διηγήματα — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 30

7) ΜΑΡΙΝΝΑΣ ΣΕΡΕΝΙ

ΕΝΑΣ ΕΡΩΤΑΣ ΜΙΑ ΖΩΗ

Ἡ ἱστορία μιᾶς ἀπλῆς κοπέλλας πού ἀγάπησε ἕναν ἀγωνιστῆ καὶ ἀφιέρωσε
σ' αὐτὸν καὶ στὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα ὅλη τῆς τῆν καρδιά ὡς τὸ θάνατο
Τὸ βιβλίο πού κυκλοφόρησε σὲ 300.000 ἀντ. στὴν Ἰταλία

8) ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

33 ἡμέρες — Στὸν Ρόμπερ Ὁπενχάϊμερ — Ἡ μητέρα μου στὴν Ἐκκλησιά —
ὁ χρόνος καὶ τὸ ποτάμι — στὸ βάθος τοῦ κόσμου καὶ 100 Λυρικά

9) ΕΝΤΙΤΑ ΜΟΡΙΣ

ΤΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΧΙΡΟΣΙΜΑ

Βραβεῖο Σβάιττερ — ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 15

Ζητεῖστε τα σὲ ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ τοὺς πλασιέ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Βιβλιοπωλεῖο «Ἡ ΛΕΙΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ»

Ἐκδόσεις "Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο",

Ἀκαδημίας 57 (Κ. 24 Παραπλεύρως ἀπὸ τὸ Σινέ-Ὀπερα) Τηλ. 628-453

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΙΗ' ΤΟΜΟΥ

(Τεύχη 103 - 108)

Α'. "Αρθρα

	Σελ.
Έπιθεώρηση Τέχνης: Η ώρα του ανθρώπου	3
Χ. Ν. Καλατζής: Ο άνδρας του Τρούμαν	29
Έπιθ. Τέχνης: Το «Φακέλωμα» της Δικαιοσύνης	131
Η αποφασιστική καμπή	259
Νίκη του πνεύματος	371

Β'. Μελέτες

I. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ — ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ζ. Π. Σάρτρ: Η σοβιετική κουλτούρα	153
---	-----

II. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ — ΚΡΙΤΙΚΗ

Σαμ. Βελικόβσκη: Το καινούργιο μυστήριο	158
Γιάννης Ρίτσος: Περί Μαγιακόβσκη	387
Ίβο Φλάισμαν (μετ. Ρ. Ψυρούκη): Τα θέματα του Κάφκα	463
Κ. Κόσικ (μετ. Ρ. Ψυρούκη): Χάσεκ και Κάφκα	468
Άραγκόν (μετ. Είρ. Πεθέα): Για έναν ρεαλισμό χωρίς όρια	505
Κώστας Βάρναλης: Μοναδικός, ανάμοιαστος, ανεπανάληπτος	547
Νικηφ. Βρεττάκος: Το δίδογμα του Καβάφη	649
Μ. Χ. Γεωργίου: Ο Καβάφης και η άρνηση	652
Μαν. Αναγνωστάκης: Συζητώντας για τον Καβάφη	670

III. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ — ΧΡΟΝΙΚΟ

Βαγγέλης Χατζηαγγελής: Το αντιδικτατορικό κίνημα της Κρήτης	4,170
Γιώργος Κ. Γάτος: Άνεκδοτα έγγραφα των Γριβαίων	31
Πάπας Ίωάννης (μετ. Τ. Παπατζώνη): Καί επί γης ειρήνη	73
Γ. Π. Σαβίδης: Οι πέντε πρώτες εκδόσεις ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη	132
Χρονολογικός πίνακας σύνθεσης ποιημάτων του Καβάφη	566
Φράντς Κάφκα (μετ. Ρ. Ψυρούκη): Άγνωστα γράμματα	163, 449

Άντ. Φλούντζης: Από την Κοκκινιά στο Χαϊδάρι	192
Τάσος Λειβαδίτης: «Προσκυνοῦμεν σου τὰ πάθη»	265
Σουΐφτ (μετ. Ρ.): Ταπεινή πρόταση	309
Κ. Πορφύρης: Ο Κάβχος στέλεχος των Καρμπονάρων	372
Έκτωρ Λογοθέτης: Η χιλιετηρίδα του Άγίου Όρους	433
Δ. Ραυτόπουλος: Τα σκοτάδια σέ αριθμούς	481
Στρ. Τσίρκας: Ο Καβάφης και η σημερινή Αίγυπτος	550
Σχόλια στον Ράσκιν του Καβάφη	550
Κ. Φ. Καβάφης — σχεδίασμα χρονογραφία του βίου του	676
Κ. Π. Καβάφης: Σχόλια στον Ράσκιν	587
Χρονολογικός πίνακας ποιημάτων 1891 - 1925	569
Ο καθηγ. Βλάχη περί της νεοελληνικής	577
Κ. Πορφύρης: Η πολιτική στάση του Καβάφη	672
Άλέκος Σεγκόπουλος: Περί του ποιητικού έργου του Καβάφη	614
Γ. Α. Σαργιάννης: Σχόλια στο ποίημα «Ύπερ Άχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες»	622
Γ. Βρισιμιτζάκης: Η πολιτική του Καβάφη	624
Ροβ. Κάμπος: Το ποιητικό έργο του Καβάφη	640
Άθαν. Πολίτης: Κ. Π. Καβάφης	645
Διαμαρτυρία διά την παύσιν του Κώστα Βάρναλη	612
Διομαρτυρία διανοουμένων	613
Ε. Μ. Forster: Η ποίηση του Κ. Π. Καβάφη	628
W. A. Auden: Κ. Π. Καβάφης	634

IV. ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Φέρεντς Βάμοσσυ (μετ. Εύας Κόπ): Το Μνημείο του Ματχάουζεν	65
Ζιζή Μακρή (μετ. Δημ. Χατζή): Το πειραματικό σχολείο Τάχης της Κούβας	146

Γ. Λογοτεχνία

I. ΠΟΙΗΣΗ

Δημ. Χριστοδούλου: Άνοιξη, όνειρο τραχύ	17
Πάμπλο Νερόντα (μετ. Χ.	

Καλατζή): Πόρτο Ρίκο	30
(Μετ. Έλ. και Μιχ. Δωρή): Δέκα ποιήματα	285
Ό άνεμος πάνω στον τάφο του Λίνκολν	745
Σ ω τ. Θ έ μ ε λ η ς : 4603	70
Ν ί κ ο ς Τ α λ μ ά κ η ς : Δείξε και πάλι προθυμιά	71
Σ π ύ ρ ο ς Μ ά ν δ ρ ο ς : Τή μοναξιά φοβάμαι	71
Π. Χ. Μ ά ρ κ ο υ γ λ ο υ : Ό Ναυσικά των κήπων	72
Μ α ρ ί α Β ο σ τ α ν τ ζ ή : Αυτός που υπάρχει	72
Ό γ ν ή Σ ω τ η ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ : Τρία ποιήματα	157
Κ. Ο ί κ ο ν ό μ ο υ : Ό γιορτή μου	169
Δ η μ. Π έ π α ς : Ό εκθεση μεταδυσαντινής τέχνης	187
Ν ί ν α Κ ο κ κ α λ ί δ ο υ - Ν α χ μ ί α : Ό στρατιώτης	187
στρατιώτης	187
Ό ν τ. Ζ α χ α ρ ό π ο υ λ ο ς : 2 ποιήματα	191
Γ. Γ ε ρ α ν ό ς : Καθιέρωση	191
Κ ώ σ τ α ς Β ά ρ ν α λ η ς : «Όλεύθερος Κόσμος»	260
Ό ν τ. Δ ω ρ ι ά δ η ς : Ό μικρή μας πόλη	260
Β. Θ ε ο δ ώ ρ ο υ : Ό δώ τ' άστέρια κατεβαίνουνε	261
Κ ώ σ τ α ς Θ ρ α κ ι ώ τ η ς : Γιατί σκοτώνονται τα έλεύθερα πουλιά	261
Ό ά σ ω ν Ό ι ω α ν ν ί δ η ς : Στα καπνοτόπια	262
Ό ε λ λ η Πα π α δ η μ η τ ρ ί ο υ : Καί τα βουνά θα λυπηθούνε	262
Κ ώ σ τ α ς Κ ο υ λ ο υ φ ά κ ο ς : Δυό Όπιγράμματα	263
Ρ ί τ α Μ π ο ύ μ η Πα π ά : Ό ρ γ ή	263
Ν ί κ ο ς Πα π ά ς : Παράθυρο φυλακής	263
Τ. Σ π υ ρ ό π ο υ λ ο ς : Κουβέντα μ' έναν πατριώτη	264
Μ α ν. Φ ο υ ρ τ ο ύ ν η ς : Αυτός εκεί	267
Β λ. Μ α γ ι α κ ό β σ κ η : Σύγνεφο με παντελόνια (άπόδ. Γ. Ρίτσου - Όρη Όλεξάνδρου)	403
Ό πόλεμος και το σύμπαν (άπόδ. Γ. Ρίτσου	409
Καλά πάμε (άπόδ. Γ. Ρίτσου - Όλεξάνδρου):	416
Κ. Π. Κ α β ά φ η ς : 27 Όιωνίου 1906, 2 μ.μ.	551
Ό ανθολογία άπό το έργο του	709
Ν ι κ η φ. Β ρ ε τ τ ά κ ο ς : Ό ελεγείο για το θάνατο του Τζών Κέννεντυ	743

II. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Μ ή τ σ ο ς Ό λ ε ξ α ν δ ρ ό π ο υ λ ο ς : Πρός τ' άστρα	22
Μ έ ν η ς Κ ο υ μ α ν τ α ρ έ α ς : Ό δόξα του σκαπανέα	47
Μ ι γ κ έ λ ν τ έ Σ α λ α μ π έ ρ τ (μετ. Διον. Μπιτζιλέκη): Όσωτερική έξορία	86, 195, 477,
Ζ ή σ η ς Σ κ ά ρ ο ς : Το άλογο	188
Χ ά ι ν τ ζ Κ λ έ μ μ (Μετ. Γ. Ι.): Ό Όμηρος στο Μάλι	202
Ό α λ κ η Ζ έ η : Στο Μαρούσι	291
Δ ι δ ώ Σ ω τ η ρ ί ο υ : Ό ανάκριση τέλειωσε	444
Ό ά γ ι ο ς Γ κ α λ α μ π ό ς (μετ. Δ.Χ.): Ό τσιλιθήθρα	497

Δ'. Συζητήσεις

Ό υ α γ. Φ ρ α γ κ ά κ η : Όρω στο καινούργιο χειρόγραφο του «Όύπαρη»	204
Σ. Α. Μ ε σ δ α ν ί τ η ς : Για το νέο χειρόγραφο του «Όύπαρη»	509

Ε'. Συνεντεύξεις

Ό έ ω ν Κ ο υ κ ο ύ λ α ς : Όι Βαλκανικές πνευμ. ανταλλαγές	210
Μ ά ρ κ. Κ ρ ά β ε τ ς (μετ. Ι. Γ.): Συνομιλία με τον Ρ. Βωτιέ:	338

ΣΤ'. Όρευνες

Π. Ζ ά ν ν α ς, Α. Μ ο σ χ ο β ά κ η ς, Γ. Μ π α κ ο γ ι α ν ν ό π ο υ λ ο ς, Μ. Π λ ω ρ ί τ η ς, Γ. Σ α β θ ί δ η ς, Κ. Σ κ α λ ι ό ρ α ς : Ό έβδομάδα Όλλ. Κινηματογράφου	237
—Όώς ζούν και δουλεύουν οι νέοι καλλιτέχνες	315
Ρ έ ν α Χ α τ ζ η δ ά κ η : Τα έλλ. έργα στο Όθν. Όέατρο	323

Ζ'. Σχόλια και γεγονότα

—Όιοητικός Διαγωνισμός στη μνήμη Γρηγ. Λαμπράκη — Διεθνής Ό εταιρία Όλλ. Σπουδών — Για το 100ό τεύχος της Ε.Τ. — <i>racem in terris</i>	
Ό ά λ ε ι α Κ ο λ υ β ά : Πνευματικός διαγωνισμός:	206
—Όραβείο και Διαγωνισμός Όιόησης — Κ' ένα γράμμα του Α. Σεβαστάκη — Ό άντιρατσιστική μάχη στις ΗΠΑ	210
Ό. Δ ί ζ ε λ ο ς : Φεστιβάλ Λευκάδας	213
Ό. Κ ο υ κ ο ύ λ α ς, Ό ά λ. Κ ο	

ΜΕ 100 ΔΡΑΧΜΕΣ ΤΟΝ ΜΗΝΑ ΣΑΣ ΠΑΡΑΔΙΔΕΤΑΙ
ΑΜΕΣΩΣ ΤΟ ΜΟΝΑΔΙΚΟ ΜΕΓΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΓΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ Ε.Σ.Σ.Δ.

«Μνημειώδες απόκτημα της ιστορικής βιβλιογραφίας» έχαρακτηρίσθη από την διεθνή κριτική. Το συγγραφικό έπιτελείο της αποτελείται από ΔΕΚΑΔΕΣ κορυφαίους Σοβιετικούς 'Ακαδημαϊκούς και 'Επιστήμονες, που για ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ εφαρμόζουν την μέθοδο του ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ σε ιστορικό έργο τόσο πλατειάς κλίμακας. 'Η «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ» είναι μια ιστορία έντελως ΜΕΟΥ ΤΥΠΟΥ και αποτελεί την τελευταία λέξη της ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗΣ ιστορικής έπιστήμης. Διαφέρει ΒΑΣΙΚΑ από ΟΛΕΣ τις ιστορίες του κόσμου — παλαιές και νέες. 'Η «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ», που ή έκδοσή της στην ελληνική γλώσσα αποτελεί σταθμό στα ελληνικά έκδοτικά χρονικά, φέρει το φως της δημοσιότητας ΤΕΛΕΙΩΣ ΑΓΝΩΣΤΑ ιστορικά γεγονότα και στηρίζεται σε νεώτατα ντοκουμέντα μέχρι και της ΗΜΕΡΑΣ της ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ της (1957-1963)

ΣΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΜΕ ΥΠΕΡΧΙΛΙΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΛΟΥΣΙΩΤΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΣ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ο ΕΝΙΑΙΟΣ ΤΟΜΟΣ Θ1 - Θ2 (17ος - 18ος)

Ειδικά αφιερώνει 168 σελίδες μεγάλου σχήματος στην 'Επιστήμη, στη Λογοτεχνία, στις Καλές Τέχνες και στην 'Αρχιτεκτονική όλων των λαών και Χωρών του κόσμου από το 1917 μέχρι του 1939.

'Η αξιολόγηση των 'Επιστημόνων και Καλλιτεχνών γίνεται σε νέες βάσεις και αποτελεί σπουδαία θετική σύμβολή στον τομέα των Γραμμάτων της Τέχνης και της 'Επιστήμης.

ΤΙΜΗ ΤΩΝ 18 ΧΡΥΣΟΔΕΡΜΑΤΟΔΕΤΩΝ ΤΟΜΩΝ ΔΡΧ. 3.300

ΟΙ 18 ΤΟΜΟΙ ΤΗΣ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

έξετάζουν ολόκληρη την μακραίωνη περίοδο από την εμφάνιση του ανθρώπου στη Γη ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, και παραδίδονται άμέσως με 100 δρχ. το μήνα.

Γράψτε ή τηλεφωνήστε και σ'ς αποστέλλονται αυθημερόν.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΜΕΛΙΣΣΑ"

Κεντρικά Βιβλιοπωλεία — Πανεπιστημίου 34 — Τηλ. 611.692

'Υποκατάστημα Θεσ/νίκης — Τσιμισκή 41 — Τηλ. 27.010

Λυβᾶ, Μ. Πλωρίτης, Μ. Θεοδωράκης: Ἡ κρίσιμη ὥρα:	322
Γ. Πετρήης: Τὰ σχέδια τοῦ Κατσικογιάννη	329
—Γιώργος Σεφέρης — Τὰ κριτήρια — Ὁ σκοταδισμὸς στὴ Χαλκίδα — Οἱ Ἴσπανοὶ συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνες γιὰ τοὺς Ἕλληνας πολιτικούς κρατούμενους — Τὸ Γ' Ἀρχιτεκτονικὸ Συνέδριο — Τὸ θέμα τῶν κτιρίων Ἐκπαιδεύσεως — «Εμεῖς καὶ τὸ διβλίο»	511
Γ. Ματζουράνη: Κλεάνθης Τριαντάφυλλος	514
—Ἡ Ἐπιτροπὴ Προστασίας τοῦ Πνευμ. Πολιτισμοῦ — Τὸ θέμα τῆς Παιδείας	
—Νίκος Καράμπελας	515
—Δημήτρης Γληνὸς	

Η'. Τὸ βιβλίο

I. ΘΕΜΑΤΑ — ΕΙΔΗΣΕΙΣ

—Τὸ Χρονικὸ τοῦ διβλίου 100, 331	517
Πάνος Βασιλείου: Οἱ ἀγορὲς διβλίων	100
Σώτια Τσώτου: Οἱ κινητὲς διβλιοθήκες στὴν Ἑλλάδα	331
Ἄλκης Γενάρης: Ἀρχεῖα καὶ διβλιοθήκες	334
Γ. Πιερίδης: Οἱ διβλιοθήκες στὴν Κύπρο	517
Ἰωακεῖμ Παλαιολόγος: Οἱ διευθυντὲς τῶν διβλιοθηκῶν	519

II. ΚΡΙΤΙΚΗ

Βύρωνας Λεοντάρης: Β. Θεοδώρου: «Κατῶφλι καὶ παράθυρο», Κ. Κοβάνη: «Ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου», Φ. Εὐαγγελάτου: «Ἐργάτες»	102
Ἡ ποίηση τῆς ἦπτας	520
Κ. Πορφύρης: Γ. Ἀλισανδράτου: «Λασκαράτος»	105
Μ. Βίπτι: «Πηγὲς γιὰ τὸν Κάλβο»	335
Δημ. Ραυτόπουλος: Στρ. Τσίρκα: «Ἀριάγνη»	216
Γ. Πετρήης: Γ. Μηλιάδη: «Ἀκρόπολη»	222
Σπ. Γιαννοῦλης: Δημ. Λουκάτου: «Σύγχρονα λαογραφικά»	524

III. ΤΟ ΞΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ

Κ. Γκλυμπόφσκη (μετ. Π. Τζίνα) «Νύχτα καὶ καταχνιά» τοῦ Ρίστσκα	321
Κριτικὴ Θεώρηση: 106, ...	335, 526

Θ'. Τὸ θέατρο

I. ΘΕΜΑΤΑ — ΕΙΔΗΣΕΙΣ

—Χρονικὸ	109
Ἀπίστευτα καὶ ὅμως ἀληθινὰ — Ἡ σημασία τοῦ κειμένου — Συνέδη στὴν Ἀθήνα — Περιμένουμε — Μιὰ ἀντιπνευματικὴ ἐνέργεια	108
Γ. Ἀντρίτσος: Τὸ θέατρο τοῦ χωριοῦ	110
Θ. Δίζελος: Ἐταιρικοὶ θίασοι	114
—Προσοχὴ στὰ πρῶτα δῆματα — Καὶ οἱ «φίρμες» — Μιὰ πρόταση	225

II. ΚΡΙΤΙΚΗ

Ν. Ἀνδρέου: Τὰ κηποθέατρα	116
Θ. Δίζελος: «Μαγικὴ πόλη»	118
Κ. Φωτεινός: «Ἡ βίλλα τῶν ὀργίων»	225

III. ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

—Ὁ Σὰν Ο' Κέϊζυ ἀπὸ τὰ γραφτὰ του	329
Σὰν Ο' Κέϊζυ: Λαοὶ καὶ θέατρο	330

IV. ΘΕΑΤΡΙΚΕΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Γ. Ἀντρίτσος: Τὸ θέατρο τοῦ παράλογου	335
---	-----

Ι'. Κινηματογράφος

—Μικρὲς Ἀφροδίτες — Ὁ κινηματογράφος καὶ οἱ Δικτάτορες	119
Τζ. Γκρήηρσον, Τσ. Βερτώφ, Ζὰν Βιγκό: Οἱ ταινίες μικροῦ μήκους	120
Γιάν. Μηλιάδης: Γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ ντοκυμανταῖρ	124
Β. Α. Ραφαηλίδης: Ἡ Ἑβδομάδα Ἑλλην. Κινηματογράφου	230
Ρὸμ (μετ. Χ.): Συνεργασία Γενεῶν	529
Πάνος Παπακυριακόπουλος: Σινεστούντ 1963	531
Β. Α. Ραφαηλίδης: Ζὰν Γκρεμιγιόν	761

ΙΑ'. Πλαστικὲς Τέχνες

I. ΘΕΜΑΤΑ — ΕΙΔΗΣΕΙΣ

—Τὸ Κέντρο Ἐπιστ. Ἐρευνῶν τοῦ Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων	126
—Ἀντ. Μπέρνι	345
—Υπεύθυνη ἀνακοίνωση — Χρειάζεται	

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣΕΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΧΑΡΤΕΜΠΟΡΙΚΗ—ΣΤΑΔΙΟΥ 49 Τηλ. 235.100

ΤΑ ΚΑΛΛΙΤΕΡΑ ΔΩΡΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ

ΚΛΟΥΒΑΤΟΥ: 3 γλυπτά	έκαστο	δοχ.	300
ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ: 2 λιθογραφίες		»	200
ΣΙΚΕΛΙΩΤΗ	2	»	200
ΔΕΚΑ ΧΑΡΑΚΤΙΚΑ ΕΡΓΑ	έκαστο	»	50
	ολόκληρο	»	500
ΜΙΚΗ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ: για την Έλλη- νική Μουσική		»	40
ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ: Το δέντρο τής φυ- λακῆς και οι γυναίκες		»	20

ΚΑΙ ΟΙ ΔΕΚΑ ΤΟΜΟΙ ΤΗΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Η ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΕΧΝΗΣ

ΓΝΩΡΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ
ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΤΗΣ, ΟΤΙ Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗ-
ΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΘΑ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ

Έυδόσεις «ΘΕΜΕΛΙΟ»

Διεύθυνση: ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 57

Παραπλεύρως από το «ΣΙΝΕ ΟΠΕΡΑ»

Τηλ. 628.453

προσοχή — Δυσφήμιση — Τὸ Τζάμπουρη — Τί θὰ βρέξει; — τί ἔκανε; 351

II. ΚΡΙΤΙΚΗ

Γ. Πετρήσ :	Μιά εἰκονογραφημένη ποιητική συλλογή	125
Ἡ Ἐκθεσὴ Νέων Καλλιτεχνῶν		253
Τὰ τέρατα τοῦ Μ. Ἀργυράκη		254
Ἡ ἔκθεσὴ Γ. Βασιλά		348
Φ. Σ. : Ζώρζ Μπράκ		754

ΙΒ'. Ξένη Πνευματικὴ Κίνηση

Λ. Μωραΐτη :	Συνέδριο Διεθνούς Ἰνστιτούτου Θεάτρου στὴ Βαρσοβία	217
	Συνέδριο Συγγραφέων	362
Κώστας Χατζηαργύρης :	Ὁ κόσμος τῆς Δύσης	354
Μίλτος Γαρίδης :	Θησαυροὶ τῶν Μουσείων τῆς Βουλγαρίας στὸ Παρίσι	358
Κ. Α. Κατσούρης :	Ἐποδρύχτες Ἀνασκαφῆς στὴ Μ. Θάλασσα	364
—	Ἡ σλαβικὴ φιλολογία εἶναι χιλίων ἐτῶν	365
Κ. Χατζηαργύρης :	Ἡ Τζ. Λίττελγουντ μιλάει γιὰ τὸ καινούργιο θέατρο	538
Σπ. Παγιατάκης :	Τὸ θέατρο στὸ Βερολίνο	542

ΙΓ'. Εἰκόνες

I. ΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΑ

Μέμος Μακρήσ :	Μνημεῖο Ματχάουζεν	Τεύχος 103
Ὁρέστησ Κανέλλησ :	Φιγούρες	Τεύχος 104
Κώστας Κλουβάτοσ :	Φιγούρα	Τεύχος 105
—	Συμβολικὴ εἰκὼνα τῶν Καρμπονάρων	Τεύχη 106 - 107
—	Κ. Π. Καβάφησ	Τεύχος 108

II. ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

—	Τρούμαν	29
Μέμος Μακρήσ :	Τὸ μνημεῖο Ματχάουζεν	64
Ἐλ. Δούλη :	Οἱ μαῦροι γλάροι Παραμύθι	125 254
Ὁρ. Λέγκουα :	Σχέδια	146
Ἀν. Χερνάντεσ :	Φιγούρα	147

Χ. Βέντα :	Σχέδιο	148
Α. Μπλάνκο :	Εὔα	149, 151
Μπ. Ντουάρτε :	Πουλιά καὶ ἄνθρωποι	150
Ι. Καστελάνο :	Σχέδιο	152
Λ. Βομβορίδης :	Ἑλληνικὲς Μνήμες	253
Δ. Θεολογόπουλοσ :	Ἐσωτερικὸ	254
Μ. Σαντόρο :	Νεκρὴ φύση	254
Θ. Ἀπάρτης, Ὁρ. Κανέλλησ, Β. Κατράκη, Π. Σαραφιανόσ, Φ. Σαρρήσ, Β. Σεμερτζίδησ, Γ. Σικελιώτησ :	Στὸ κάλεσμα τῆσ ὥρασ	301
—	Τρεῖσ παλιῆσ γκραβοῦρεσ στὸ κείμενο τοῦ Σουίφτ	309
Δ. Κατσικογιάννησ :	Φουλακῆσ	329
Ἀντ. Μπέρνι :	Ὁ ξυλογραφίεσ	345
Γ. Βακαλό :	Φύλλα, Λιμάνι 148, ...	349
Τ. Τζάρεϋ, Μάρα Βώ, Μπρ. Ράϊμ :	Τρεῖσ ἀφηρημένοι πίνακεσ	354
—	Σλαβικὸ Εὐαγγέλιο	365
—	Μεθόδιοσ καὶ Κύριλλοσ	367
—	Τὸ «Δένδρο» τῶν Καρμπονάρων	372
Βλ. Μαγιακόβσκη :	14 σχέδια	402
—	Ἐξη σχέδια γιὰ τὸ Ἄγ. Ὄροσ	433
Γ. Γκρόζ :	Σχέδια γιὰ τὸν «Καλὸ Στρατιώτη Σβέϊκ»	468
Μ. Μ. Π (απαδημητρίου) :	Κλ. Τριαντάφυλλοσ	514
—	Σκίτσα τοῦ Καβάφη	530 — 700

III. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ν. Παραλήσ :	Σχέδια γιὰ τὸ διήγημα «Ἡ δόξα τοῦ Σκαπανεῶσ»	47
Γιάν. Παρασκευάδησ :	Σχέδια γιὰ τὸ διήγημα «Τὸ ἄλογο»	188
Λύδια Δρόσοϋ :	Σχέδια γιὰ τὸ διήγημα «Στὸ Μαρούσι»	101
Κ. Κηλαϊδώνησ :	Σχέδια γιὰ τὸ διήγημα «Ἡ ἀνάκριση πέλειωσε»	444
Α. Καπόπουλοσ :	Σχέδια γιὰ τὸ διήγημα «Ἡ τσιλιδήθρα»	497
Γ. Βαλαβανίδησ :	Σχέδια γιὰ τὸ μυθιστόρημα «Ἐσωτερικὴ Ἐξορία»	86, 195, 477

ΙΥ. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ — ΦΩΤΟΤΥΠΙΕΣ

13 φωτογραφίεσ καὶ φωτοτυπίεσ ἀπὸ τὸ κίνημα τῆσ Κρήτησ	4, 170
Κων. Σάθασ	33
Ἐγγραφο Γρίβα	34

ΚΑΛΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΧΑΡΤΕΜΠΟΡΙΚΗ — ΣΤΑΔΙΟΥ 49 Τηλ. 223.424

Τ Ε Σ Σ Ε Ρ Α
Γ Λ Υ Π Τ Α
Τ Ο Υ
Κ Λ Ο Υ Β Α Τ Ο Υ
Σ Τ Η
Δ Ι Α Θ Ε Σ Η
Τ Ο Υ
Κ Ο Ι Ν Ο Υ

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», στή συνέχεια τῆς προσπάθειάς της νά κυκλοφορεῖ γνήσια καλλιτεχνικά ἔργα πού νά φτάνουν σέ περισσότερα χέρια, δίνει τή φορά αὐτή τέσσερα μικρά γλυπτά τοῦ Κλουβάτου.

Τά ἔργα αὐτά, πλασμένα ἀπό τόν ἴδιο σέ μαλακὸ ὑλικὸ πρῶτα, χύθηκαν ὕστερα σέ εἴκοσι χάλκινα ἀντίτυπα τὸ καθένα, ἀλλὰ σέ κάθε ἀντίτυπο ὁ καλλιτέχνης ἐπενέβη στὸ χαλκὸ γιὰ νά δώσει καὶ στή λεπτομέρεια τῆ μορφῆ πού ἐπεδίωξε.

Τά γλυπτά τοῦ Κλουβάτου βγῆκαν σέ 20 μόνο σειρές καὶ πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι πρώτη φορά δίνονται τόσα γνήσια γλυπτά στὸ φιλότεχνο κοινό. Ἦδη κυκλοφοροῦν καὶ τὰ τέσσερα γλυπτά καὶ πωλοῦνται στὰ γραφεῖα τῆς «Ἐπιθεώρησης Τέχνης» (Σταδίου 39, 8ος ὄροφος, τηλ. 238.064). Τιμὴ κάθε σειρᾶς (καὶ τὰ 4 γλυπτά) δραχμὲς 1000. Τὸ κάθε γλυπτὸ χωριστὰ δρχ. 300.

ΤΟ ΩΡΑΙΟΤΕΡΟ ΔΩΡΟ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΑΣ

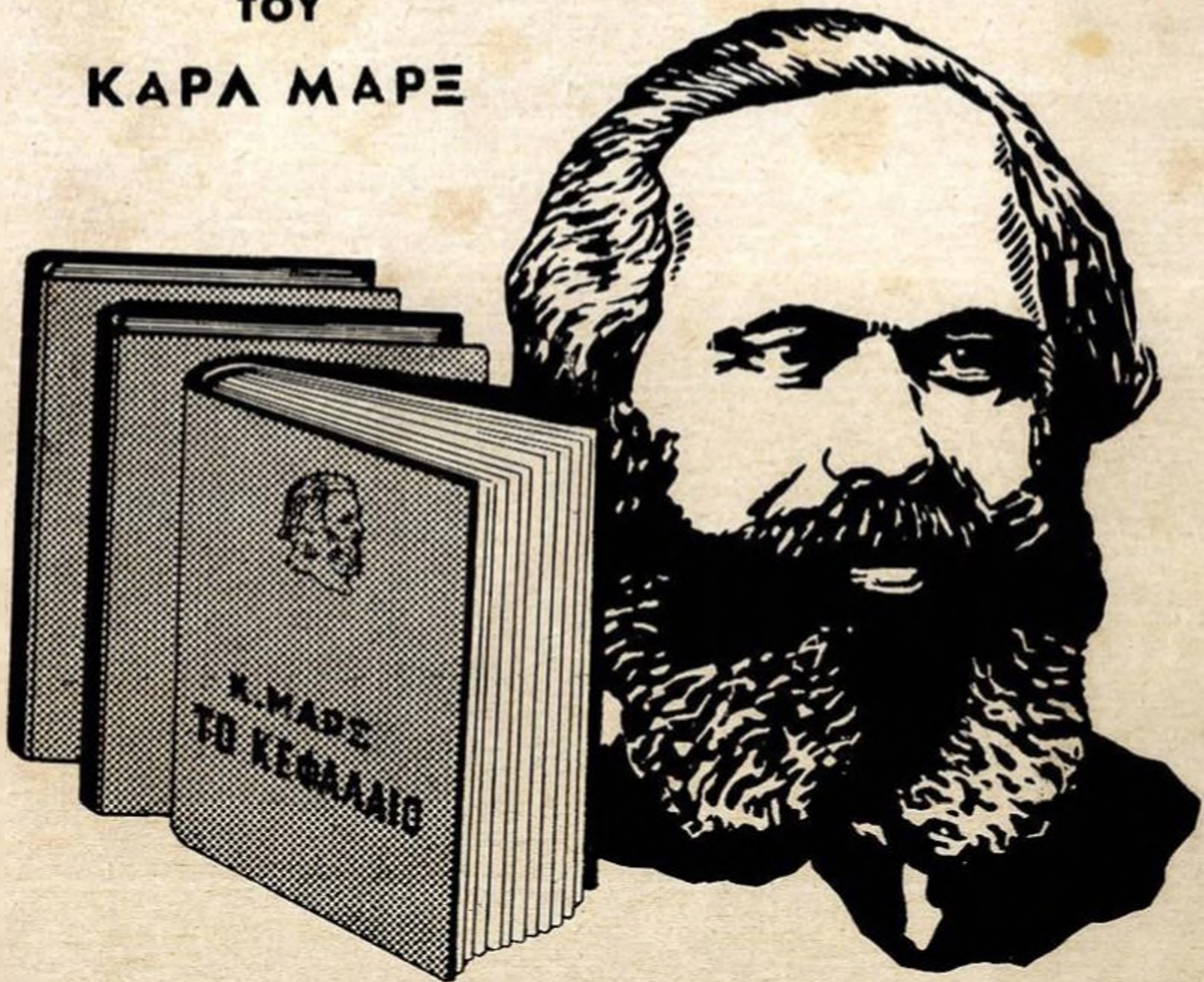
ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ

Με μετάφραση έγκυρη και έπιστημονικῶς έλεγμένη από
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΟΜΑΔΑ Έλλήνων γλωσσομαθῶν και έπιστημόνων
του έξωτερικου

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟ ΑΘΑΝΑΤΟ ΕΡΓΟ

ΤΟΥ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

"ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ,"

(ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ)

- Ο ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ (Σελ. 888) έκυκλοφόρησε σέ πολυτελή έκδοση και τιμᾶται 220 δρχ.
- Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ (Σελ. 560) θά είναι έτοιμος τόν Άπρίλιο του 1964 και θά τιμᾶται 160 δρχ.
- Ο ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΟΣ (Σελ. 896) θά είναι έτοιμος τόν Νοέμβριο του 1964 και θά τιμᾶται 220 δρχ.

Ο ΟΙ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ :

- 1) Όσοι έγγραφουν συνδρομητές θά πληρώσουν συνολικῶς 450 δρχ. αντί 600, που τιμᾶται όλ' κληρο τὸ έργο και μαζί με τὸν τελευταίον τόμον θά τούς δοθῆ δωρεάν τὸ περίφημον βιβλίον του Λένιν : «ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ».
- 2) Άμέσως με τὴν έγγραφὴ θά παραλαμβάνουν τὸν ΠΡΩΤΟ ΤΟΜΟ αντί 30 δρχ. και τίς υπόλοιπες 420 δρχ. θά τίς έξοφλοῦν σέ 14 ισότοπες μηνιαίες δόσεις τῶν 30 δρχ. (δηλαδή με μιὰ δραχμὴ τὴν ἡμέρα).

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΟΡΦΩΣΗ»

ΑΘΗΝΑ : α) Γλάδστωνος 3 (Στοὰ Φέξη) — Τηλ. 625-523, 627-559
» β) Βερανζέρου 13, δροφος 7ος, γραφεῖο 15
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ : Μητροπόλεως 17 — 26-821